

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Siyaset Bilimi Doktora Programı

**TÜRKİYE’DE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ VE ORDUNUN
DEMOKRATİK KONTROLÜ**

Mustafa ULUÇAKAR

Doktora Tezi

Ankara, 2013

TÜRKİYE'DE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ VE ORDUNUN
DEMOKRATİK KONTROLÜ

Mustafa ULUÇAKAR

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Siyaset Bilimi Doktora Programı

Doktora Tezi

Ankara, 2013

KABUL VE ONAY

Mustafa Uluçakar tarafından hazırlanan Türkiye’de Sivil-Asker İlişkileri ve Ordunun Demokratik Kontrolü” başlıklı bu çalışma, 05 Temmuz 2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından “Doktora Tezi” olarak kabul edilmiştir.

[İ m z a]

Prof. Dr. Aylin Özman Erkman

[İ m z a]

Prof. Dr. Ali Çağlar

[İ m z a]

Prof. Dr. A. Kadir Varoğlu

[İ m z a]

Doç. Dr. Müge Kınacıoğlu

[İ m z a]

Doç. Dr. Mete Kaan Kaynar

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf Çelik

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

M. Uluçakar

Mustafa ULUÇAKAR

ÖZET

ULUÇAKAR Mustafa, “Türkiye’de Sivil-Asker İlişkileri ve Ordunun Demokratik Kontrolü”, Hacettepe Üniversitesi SBE Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Siyaset Bilimi Doktora Programı, Doktora Tezi, Ankara 2013.

Bu tezin temel amacı; Türkiye’de sivil siyasi otorite, ordu ve vatandaş ilişkilerini konuyla ilgili kuramsal yaklaşımlar ışığında ve demokratik sistemlerde orduların yeri genel çerçevesi dâhilinde incelemektir.

Çalışma sağlıklı işleyebilecek ve geri dönüşlü olmayacak bir sivil-asker ilişkisi modelinin ancak “siyasi ve askerî elit ile vatandaşlar arasında; diyalog, işbirliği, değer ve hedeflerin paylaşımına dayalı bir uzlaş” zemininde kurulabileceği varsayımı üzerinde bina edilmiştir. Bu kapsamda araştırmanın yöntemsel kurgusu, vatandaşları da modele dâhil ederek analizin çerçevesini genişleten ve belirli ölçütler üzerinde mutabakat sağlanmasının istikrarlı bir sivil-asker ilişki biçimi yaratacağını varsayan Rebecca Schiff’in kuramsal modelinden esinlenerek oluşturulmuştur. Çalışmada ayrıca; Schiff’in “Mutabakat Kuramı”nın Türkiye özeline uygulanabilme imkânları da sorgulanmıştır.

Araştırma bulguları Schiff’in modelinin; bir takım metodolojik güçlüklerine rağmen, Türk sivil-asker ilişkilerini açıklamada da, klasik paradigmaya oranla daha elverişli bir çerçeve olarak kullanılabileceğini işaret etmektedir. Araştırma sonuçları ayrıca; konuya ilişkin analiz/çözümleme çerçevelerinin “ordunun siyaset dışında tutulması” meselesi kadar “askerlerin ve vatandaşların demokratik kontrolün yöntemine ilişkin olası itirazlarının bertaraf edilmesi” sorunsalına odaklanması gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle denklemin ordu tarafı kadar, siyasî otorite tarafına, özellikle de, hükûmetlerin demokratikleşme ve sivilleşmeye yönelik pratiklerine yöneltilmiş müteakip çalışmaların meselenin daha iyi anlaşılmasının yanı sıra Türk siyaset bilimi literatürünün genişletilmesine daha fazla katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler

Devlet, Demokrasi, Sivil-Asker İlişkileri, Demokratik Sivil Kontrol, Türk Silahlı Kuvvetleri, Mutabakat Teorisi, Orduların Demokratik Kontrolü

ABSTRACT

ULUÇAKAR Mustafa, “Civilian-Military Relations and the Democratic Control of the Armed Forces in Turkey”, Doctoral Dissertation, PhD in Political Sciences Hacettepe University, the Institute of Social Sciences, Ankara 2012.

The main purpose of this dissertation is to analyze the relations among political authority, military and citizens in Turkey with the help of related theoretical approaches and within the general framework of “democratic control of the armed forces”.

The study is based on an assumption that, “concordance among political authority, military and citizens on dialogue, co-operation, sharing of values and objectives may provide a better tool for healthier and irreversible civil-military relations”. Thus methodological construct of this study build is inspired by Rebecca Schiff’s model, which enhances the analytical framework by incorporating citizens into her model, asserting that “concordance among three partners -the military, the political elites, and the citizenry- on specific indicators would provide a stable civil-military relations”. Furthermore, the possibility of application of Rebecca Schiff’s "Theory of Concordance" to the case of Turkey is also been examined in this study.

The findings of this study suggest that Schiff’s model provides more appropriate tool than classical paradigm to explain Turkish civil-military relations, despite some methodological hurdles. The results of this study also suggest that analytical frameworks with respect to Turkish civil-military relations should take elimination of possible worries of both military and citizenry in terms of the management of democratic governance. Therefore, subsequent studies based on governments’ practices regarding with democratization as well as the other part of the equation, namely the Turkish Armed Forces may serve the problem to better understanding of the problem thus contribute to the Turkish political science literature.

Key Words

State, Democracy, Civil-Military Relations, Democratic Civilian Control, Turkish Armed Forces, Theory of Concordance, Democratic Control of the Armed Forces.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
BİLDİRİM.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM I: ARAŞTIRMANIN BİLGİLERİ.....	4
1.1. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE YÖNTEMİ.....	4
1.2. LİTERATÜR TARAMASI.....	11
2. BÖLÜM II: ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ.....	16
2.1. ANA AKIM TEORİLERİ ÇERÇEVESİNDE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ.....	28
2.1.1. Liberal-Çoğulcu Model.....	29
2.1.2. Marksist Model.....	45
2.2. SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ TEORİLERİ.....	54
2.2.1. Geleneksel Yaklaşımlar.....	55
3.2.1.1 Huntington'un Liberal Yaklaşımı: Profesyonelleşme Yoluyla Sivil Kontrol.....	56

3.2.1.2. Nordlinger'in Korporatizm Yaklaşımı: Askerî Korporatizm.....	59
3.2.1.3. Janowitz'in Kuramsal Yaklaşımı: Toplumsal Kontrol Yoluyla Sivil Kontrol.....	64
2.2.2. Çağdaş Yaklaşımlar.....	65
3.2.2.1. Michael C. Desch'in Tehdit-Vazife Odaklı Kuramı..	66
3.2.2.2. Eliot Cohen'in Normatif Kuramı.....	68
3.2.2.3. Peter Feaver'in Asil-Vekil Kuramı/Modeli.....	69
3.2.2.4. Rebecca Schiff'in Mutabakat Kuramı.....	78
3. BÖLÜM III : PRATİKTE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN DEĞİŞKENLER İLE BATILI KONTROL USULLERİ.....	77
3.1. SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖR VE DEĞİŞKENLER.....	77
3.1.1. Siyasal Kültür Alanı.....	77
3.1.2. Yapısal ve Kurumsal Alan.....	88
3.1.3. Millî Güvenlik Siyaseti, Savunma Planlaması ve Bütçeleme Alanı.....	94
3.2. BATILI KONTROL USULLERİ: KİM NEYİ NASIL KONTROL EDİYOR?.....	100
4. BÖLÜM IV: TÜRK SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ÇERÇEVESİ.....	105
4.1. OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE ORDUNUN SİYASETE	

ETKİLERİ VE DOĞRUDAN MÜDAHALELER.....	106
4.2. OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE ORDUNUN DEMOKRATİK KONTROLÜ KAPSAMINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN FAALİYETLER.....	116
5. BÖLÜM V: TÜRK SİYASET BİLİMİ ÇEVRELERİNDE SÜREGELEN SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ KONULU TARTIŞMALAR.....	128
5.1. LİBERAL YAKLAŞIMLAR.....	129
5.2. MARKSİST YAKLAŞIMLAR.....	138
5.3. DEVLET MERKEZLİ YAKLAŞIMLAR.....	148
5.4. SCHIFF'Çİ YAKLAŞIMLAR.....	157
6. BÖLÜM VI: SİYASÎ OTORİTE, ASKERLER VE VATANDAŞLARIN SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNE BAKIŞ BİÇİMLERİNİN ANALİZİ.....	166
6.1. SİYASÎ OTORİTENİN SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNE BAKIŞ BİÇİMİNİN ANALİZİ.....	166
6.1.1. AKP Milletvekili Hüseyin Çelik'in Sivil-Asker İlişkileri Konulu Beyanlarının Analizi.....	166
6.1.2. Siyasi Otoritenin Sivil-Asker İlişkilerine Bakış Biçiminin, “Muhafazakâr Demokrasi” Söylemi Çerçevesinden Analizi.....	176
6.2. VATANDAŞLARIN SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNE BAKIŞ BİÇİMLERİNİN ANALİZİ.....	186
6.3. ASKERLERİN BAKIŞ BİÇİMİNİN ANALİZİ.....	193

6.3.1. Eski Genelkurmay Başkanlarından İlker Başbuğ'un 14 Nisan 2009 Tarihinde Harp Akademileri Komutanlığında Yaptığı “Yıllık Değerlendirme” Başlıklı Konuşması'nın Analizi.....	194
6.3.2. Üst Düzey Komuta Görevlerinde Bulunmuş Emekli Askerlerle Yapılan Mülakatlardan Elde Edilen Bulguların Analizi.....	204
6.3.3. Askerî Darbelerin Asker Mağdurlarıyla Yapılan Mülakatlardan Elde Edilen Bulguların Analizi.....	234
6.3.3.1. Y. R. ile Yapılan Mülakattan Elde Edilen Bulguların Değerlendirmesi.....	236
6.3.3.2. Ç Y. ile Yapılan Mülakattan Elde Edilen Bulguların Değerlendirmesi.....	247
6.3.3.3. S.O. ile Yapılan Mülakattan Elde Edilen Bulguların Değerlendirmesi.....	257
6.3.4. Araştırmanın Konusuyla İlgili Çalışan Asker Kökenli Akademisyenlerle Yapılan Mülakatlardan Elde Edilen Bulguların Değerlendirmesi.....	261
6.3.4.1. A. D. ile Yapılan Mülakattan Elde Edilen Bulguların Değerlendirmesi.....	262
6.3.4.2. S. A. ile Yapılan Mülakattan Elde Edilen Bulguların Değerlendirmesi.....	273
6.3.4.3. Ö. N. ile Yapılan Mülakattan Elde Edilen Bulguların Değerlendirmesi.....	281
6.3.4.4. V. K. ile Yapılan Mülakattan Elde Edilen Bulguların Değerlendirmesi.....	288

7. BÖLÜM VII: UZLAŞMAZLIK NEDENLERİ VE MUTABAKAT İMKÂN LARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME.....	297
7.1. UZLAŞI/UZLAŞMAZLIK ALANLARI	300
7.2.1. Siyasal Kültür Alanı.....	300
7.2.2. Yasal Yapısal ve Kurumsal Alan.....	336
7.2.3. Millî Güvenlik Siyaseti ve Savunma Planlaması Alanı.....	342
7.2. MUTABAKAT İMKÂN LARI.....	348
SONUÇ.....	361
KAYNAKÇA.....	376
EKLER.....	392
Ek-a SÖYLEŞİ SORULARI.....	392
Ek-b EMEKLİ SUBAYLARLA YAPILAN YARI YAPILANDIRILMIŞ SÖYLEŞİLERE İLİŞKİN BİLGİ NOTU.	394
Ek-c DESCH'İN TABLOSU.....	400
Ek-d TSK'NİN 27 NİSAN TARİHLİ BASIN AÇIKLAMASI.....	401
Ek-e NARLI'NIN AB SÜRECİ ÖNCESİNDEKİ TÜRK SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİ GÖSTEREN TABLOSU.....	404
Ek-f NARLI'NIN AB SÜRECİ SONRASINDAKİ TÜRK SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİ GÖSTEREN TABLOSU.....	405
Ek-g NARLI'NIN SİYASAL KÜLTÜR, GÜVENLİK KÜLTÜRÜ VE GÜVENLİK POLİTİKALARININ SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİ GÖSTEREN TABLOSU.....	406

Ek-h	GENELKURMAY BAŞKANLIĞI'NIN ASKERİ OKULLARDAKİ EĞİTİME İLİŞKİN AÇIKLAMASI.....	407
-------------	--	------------

KISALTMALAR DİZİNİ

<u>Kısaltma</u>	<u>Açıklama</u>
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği teşkilatı
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ASAM	Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
AYİM	Askerî Yüksek İdare Mahkemesi
BDP	Barış ve Demokrasi Partisi
CATI	Computer Assisted Telephone Interviewing (Bilgisayar Destekli Telefon Görüşmeleri)
CESS	Central for European Security Studies (Avrupa Güvenlik Çalışmaları Merkezi)
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DCAF	Democratic Control of Armed Forces (Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Kontrolü)
DİB	Dışişleri Bakanlığı
DKÖ	Demokratik Kitle Örgütü
DTP	Demokratik Toplum Partisi
İİBF	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İHH	İnsani Yardım Vakfı
KCK	Koma Civaken Kürdistan (Kürdistan Halkları Topluluğu)
MSB	Milli Savunma Bakanlığı
MÜSİAD	Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
NATO	North Atlantic Treaty Organization

OYAK	Ordu Yardımlaşma Kurumu
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
SETA	Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TASAM	Türkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
TEPAV	Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı
TESEV	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TSKGV	Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
TÜSİAD	Türk Sanayici ve İşadamları Derneği

GİRİŞ

Bu tezin temel amacı; Türkiye’de sivil siyasi otorite, ordu ve vatandaş ilişkilerini konuyla ilgili kuramsal yaklaşımlar ışığında ve demokratik sistemlerde orduların yeri genel çerçevesi dâhilinde incelemektir. Çalışma sağlıklı işleyebilecek ve geri dönüşlü olmayacak bir sivil-asker ilişkisi modelinin “siyasi ve askerî elit ile vatandaşlar arasında; diyalog, iş birliği, değer ve hedeflerin paylaşımına dayalı bir uzlaş” zemininde kurulabileceği varsayımı üzerinde bina edilmiştir. Bu kapsamda araştırmanın yöntemsel kurgusu, vatandaşları da modele dâhil ederek analizin çerçevesini genişleten ve belirli ölçütler üzerinde mutabakat sağlanmasının istikrarlı bir sivil-asker ilişki biçimi yaratacağını varsayan Rebecca Schiff’in kuramsal yaklaşımındaki¹ (2008) benzer bir biçimde oluşturulmuştur. Çalışmada ayrıca; Schiff’in "Mutabakat Kuramı”nın Türkiye özeline uygulanabilme imkânları da sorgulanmıştır.

Bu yöntemsel kurgu paralelinde birinci bölümde araştırmanın; kapsamı, literatürü tamamlayıcı yönü ve yöntemsel çerçevesi ile literatür taramasına yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde önce; tartışmalı veçheleri de dâhil edilmek üzere, "orduların demokratik kontrolü" sorunsalına, kavramlar düzleminde açıklık getirilmeye çalışılmış ve kavramlar, Türkiye özeline ilişkin problem sahaları ile ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Daha sonra da sivil-asker ilişkileri kuramsal yönleriyle ele alınıp tartışılmıştır. Bu kapsamda öncelikle; ana akım kuramların, “devlet” ve “demokrasi” kavramlarına bakışı ile sivil-asker ilişkilerinin bu kavramlarla nasıl ilişkilendirildiği hususlarına açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Daha sonra da, sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerini anlamaya yönelik kuramsal yaklaşımlar gözden geçirilmiştir.

Üçüncü bölümde; önce, dünya genelinde, askerleri siyasete müdahil kılması muhtemel bütün faktörler sıralanmıştır. Daha sonra da, orduların demokratik kontrolü ihtiyacının

¹ Schiff’in modelinin metodolojisinde, diğerlerinden farklı olarak, siyasi otorite, askerî elit ve vatandaşlar, sivil-asker ilişkilerinin tarafı olarak görülmektedir. Schiff sözü edilen bu tarafların; ordunun sosyal kompozisyonu, orduya aktarılacak kaynakların -insan, teçhizat ve malî- niteliklerine ilişkin siyasal karar verme süreçlerinde askerlerin oynadığı rol, askere alma metotları ve ordunun değer, ritüeller ve sembolleri olarak sıraladığı dört ölçüt üzerinde mutabakat sağlanmasının istikrarlı bir sivil-asker ilişki biçimi yaratacağını düşünmektedir.

kaynakları ele alınmış ve bu çerçevede Batılı pratiklerde “kimin, neyi/neleri, niçin ve nasıl kontrol ettiği” konuları tartışılmıştır.

Dördüncü bölümde; Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerinin tarihsel seyri konu edinilmiştir. Bu kapsamda öncelikle, Osmanlı’dan günümüze değin ordunun siyasete etkileri ve doğrudan müdahaleleri, daha sonra da aynı süreçte ordunun demokratik kontrolünü sağlamaya yönelik olarak gerçekleştirilen düzenlemeler özetlenmeye çalışılmıştır.

Beşinci bölümde, Türk siyaset bilimi çevrelerinde süregelen sivil-asker ilişkilerine ilişkin tartışmalara göz atılmıştır. Bu çerçevede liberal ve Marksist bakış açılarının yanı sıra, nispeten, ana akım modernleşme kuramlarının açıklama çerçevesi dışına taşan, devlet merkezli ve “Schiff’çi” bakış açıları da ele alınmıştır.

Altıncı bölümde, siyasi otorite, vatandaşlar ve askerlerin, sivil-asker ilişkilerine bakış biçimlerinin açıklığa kavuşturulması hedeflenmiştir. Bu bölümde, bir kısım üst düzeyli sivil ve asker yöneticinin beyanları, araştırma sonuçları ve mülakatlardan elde edilen bulgular, tarafların Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerini ele alış biçimlerini ortaya çıkarmaya yönelik olarak analiz edilmiştir. Bu kapsamda öncelikle, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Milletvekili ve parti sözcüsü Hüseyin Çelik’in sivil-asker ilişkilerine ilişkin beyanlarının içerik analizi yapılmıştır. Siyasi otoritenin meseleyi ele alış biçiminin daha detaylı bir biçimde ortaya çıkarılmasına yönelik olarak ayrıca, AKP Kütüphanesi, Siyaset Akademisi, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) ve Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV) ile Abant Plâformlarının konuyla ilişkili koleksiyonları taranmıştır. Vatandaşların bakış biçimlerinin tespiti kapsamında, çeşitli araştırma kuruluşlarının yaptıkları araştırma ve kamuoyu yoklamalarından elde edilen bulguların analizine yer verilmiştir. Askerlerin meseleye bakış biçimlerinin anlaşılmasına yönelik olarak da, önce eski Genelkurmay Başkanı Başbuğ’un sivil-asker ilişkileri konulu bir konuşmasının analizi yapılmıştır². Daha sonra da, üst düzey komuta görevlerinde bulunmuş bir kısım emekli subayla yarı

² Başbuğ’un 14 Nisan 2009 Tarihinde Harp Akademileri Komutanlığında Yaptığı “Yıllık Değerlendirme” başlıklı bu konuşmasına, konuşmasına, http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_7_Konusmalar/2009/org_ilkerbasbug_harpakkonusma_14042009.html adresinden erişilmiştir. Erişilme tarihi, 10.08.2010.

yapılandırılmış mülakatlar ve ayrıca askerî darbelerin asker mağdurları ve asker kökenli akademisyenlerle yapılandırılmamış mülakatlar yapılmıştır.

Yedinci bölümde; literatür, asker ve sivil elitlerin konuya ilişkin beyanları, araştırma sonuçları ve mülakatlardan elde edilen bulgular, Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerinin problemleri yönlerinin ortaya çıkarılmasına yönelik olarak analiz edilmiştir. Bu çerçevede, Türkiye’de sağlıklı işleyecek ve geri dönüşlü olmayacak bir sivil-asker ilişki modelinin kurulabilmesi açısından, hükûmet-askerî liderlik ve vatandaşlar arasındaki uzlaşmazlıklardan hangileri üzerinde ve ne ölçüde mutabakat sağlanabileceği hususu tartışılmıştır. Bu bölümde ayrıca, “bir sivil-asker ilişkisi modeli olarak, askerlerin siyasal süreçten bütünüyle ayrılması yerine; taraflar arasında diyalog, iş birliği, değer ve hedeflerin paylaşımına dayalı bir biçimde uzlaşma sağlanması” fikrinin, Türkiye özelindeki uygulanabilirliği sorgulanmıştır.

Sonuç bölümünde; bütün bu değerlendirmelerden istifadeyle, Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerini anlamamıza hizmet edebilecek bir açıklama çerçevesi ile bu açıklama çerçevesinden faydalanarak TSK’nın demokratik kontrolü konusuna ilişkin somut önerilerin ortaya konulmasına çalışılmıştır.

BÖLÜM I

ARAŞTIRMANIN BİLGİLERİ

1.1. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE YÖNTEMİ

Türkiye’de sivil siyasi otorite ordu ve vatandaş ilişkilerinin dinamiklerini anlamamıza hizmet edebilecek bütünlüklü bir açıklama çerçevesi oluşturulmasını ve bu açıklama çerçevesinden istifadeyle taraflar arasındaki mutabakat imkânlarının sorgulanmasını hedefleyen bu çalışmanın demokratik gözetimle ilgili alanı sadece TSK’yı kapsayacak biçimde ve “orduların demokratik sistemlerdeki yeri” genel çerçevesiyle sınırlandırılmıştır. Esasen ABD ve Avrupa’da akademik çevreler, “silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü” meselesini, “güvenlik sektörünün demokratik gözetimi” olarak adlandırdıkları, daha geniş bir bakış açısı içerisinde ele almaktadırlar. Meselenin kapsamına sadece, ülkelerin ordularını değil, silah taşıyan bütün güvenlik birimlerini (polis, jandarma, sahil güvenlik, özel güvenlik birimleri, vb.), eşit öncelikli inceleme alanları olarak dâhil etmektedirler. Bu çalışmanın kapsamına ise, sadece TSK dâhil edilmiştir. Çünkü Türkiye’nin devlet geleneğinde silah taşıyan unsurlar içerisinde sadece, ordunun özel bir yere sahip olduğu değerlendirilmiştir. Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı İçişleri Bakanlığına bağlı olmakla birlikte, TSK’nın emir-komuta sistemi içerisinde yer almaktadır³. Ayrıca “tarihsel süreç içerisinde günümüze değin, sözü edilen birimlerden sadece TSK’nın siyaseti düzenleme yeteneğine sahip olduğu” hususu da, kapsamın bu biçimde daraltılmasında etkili olmuştur.

Ancak çalışmada; “devlet”, “demokrasi”, “demokratik sistem”, “demokratik kontrol” vb. ilişkili görülen bütün kavramlar konusundaki farklı bakış biçimleri, çalışmanın yapıldığı dönem itibarıyla hâkim düşünce biçimlerinin etkisiyle sınırlanmaksızın, inceleme alanı içerisine dâhil edilmiştir. Ayrıca çalışma, Türk sivil-asker ilişkileri sadece, günümüz kesitindeki karakteristikleri ve bunların yansımalarını inceleyen bir yaklaşımla değil, nispeten, geniş bir tarihsel süreç incelenerek genişletilmeye çalışılmıştır.

³ Bu nedenle çalışma, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı’nın sivil-asker ilişkilerini etkileyen yönlerini de içerecek biçimde düzenlenmiştir.

Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerinin ve bu yapı içerisinde TSK’nın anatomik yapısı ile kurumsal reflekslerinin, Batılı sivil-asker ilişkilerine ilişkin kuramların izah çerçevesinden ve Batılı pratiklerdekenden oldukça farklılaştığı düşünülmektedir. Bu nedenle de, Batılı kuram ve pratikler üzerine kurulan açıklama ve çözümlemelerin, Türk siyasal yaşamına özgü sivil-asker ilişkisi karakteristiklerinin anlaşılmasını güçleştirdiği kanaati taşınmaktadır. Bunun en önde gelen nedenlerinden biri, Türkiye’nin siyasal yaşamının özgün karakteristiği içerisinde biçimlenen vatandaş davranışlarıdır denebilir. Dahası Türkiye’deki vatandaş perspektifleri, sivil-asker ilişkilerini biçimlendirmede de kuşatıcı bir çerçeve kurmaktadır. Aydınlı (2009:581)’nin de ifade ettiği gibi, “vatandaşlar bütün tarihsel süreç boyunca devletin temsiliyle özdeşleştirdiği askerîye ile bir tür sembiyotik⁴ ilişki içinde bulunurken, seçilmiş temsilcileriyle oldukça kırılğan bir ilişki biçimi geliştirmektedir”. Bu ilişki biçimi, hem siyasi otoritenin hem de askerlerin reflekslerini önemli ölçüde etkileyerek Batıdaki örneklerinden farklılaştırmaktadır. Kısacası Türkiye’ye özgü tarihsel, kültürel ve siyasal bağlamın vatandaşları, sivil-asker ilişkileri meselesinin göz ardı edilemeyecek bir muhatabı haline getirdiği söylenebilir. Bu nedenle çalışmada sivil-asker ilişkileri meselesi vatandaşları da kapsayacak biçimde, bir diğer deyişle, siyasi otorite, ordu ve vatandaş ilişkileri olarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

Ayrıca, sivil-asker ilişkilerinin asker tarafına ait reflekslerin Türkiye’deki sivil-asker ilişkileri konulu literatürde yeterince kapsamadığı gözlenmiştir. Bayramoğlu (2004), Altınay (2004), Cizre (2004), Demirel (2010), Karpat (2010) vb. pek çok araştırmacı; Türk sivil-asker ilişkilerini ele alan çalışmalarında da daha çok, askerî müdahalelerin siyaset üzerindeki etkileri üzerinde durmakta; müdahalelerin denklemin müdahale eden tarafı, yani ordu üzerindeki etkilerine pek yer vermemektedir. Oysa her askerî müdahale siyasal alanda olduğu kadar askerî alanda da, yani ordunun içyapısında, özellikle de müdahalelerle ilgili reflekslerinde bir takım değişiklikler oluşturmuştur.

Türk siyaset bilimi çevrelerinde ordunun “siyaseti düzenleme yeteneğine sahip” ve yapısı itibarıyla da “siyasal ve kurumsal manada özerk bir kurum” olduğu hususu, âdeta,

⁴ Aydınlı’nın İngilizce yayınlanan makalesinde askerlerle vatandaşlar arasındaki ilişki biçimini tanımlamak üzere yer verdiği “symbiotic ” sözcüğü, alıntı yapılan bölümde, “sembiyotik” olarak Türkçeye çevrilmiştir. Ancak askerlerle vatandaşların ilişki biçimi, daha ziyade, “pragmatik” bir ilişki biçimi gibi görüldüğünden, çalışmanın sonraki bölümlerinde bu ilişki biçimi “ pragmatik” bir ilişki olarak değerlendirilmiştir.

sabit bir veri olma özelliğini göstermektedir. Buna mukabil sivil-asker ilişkilerine ilişkin araştırmaların konusu olması gereken TSK'nın müdahalelere ilişkin davranış kalıpları ve subayların sivil-asker ilişkilerine ilişkin yaklaşımları ile ilgili bilgiler ancak, dış gözlemlerle ve/veya karşılaştırmalar yoluyla elde edilmektedir. Hal böyle iken TSK, başta güvenliğin gerektirdiği gizlilik vb. nedenlerle, dışarıdan yapılan gözlemlere de yeterince imkân vermemektedir. Bunun yanı sıra TSK'nın kendi bünyesinde, sivil-asker ilişkilerini akademik düzeyde ele alarak tartışacak ve bunu sivil toplumla paylaşacak bir düşünce yapısı düzenlemesine sahip olup olmadığı, hatta istekli olup olmadığı da yeterince bilinmemektedir⁵. Dışarıdan yapılan gözlemlerde ise TSK, genellikle, güçlü itaat örüntüsünün de etkisiyle, âdeta, monolitik özellikler gösteren bir yapı olarak görülmektedir. Bu gözlemden hareketle Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini konu edinen çalışmaların çoğunda açıklama/çözümleme çerçeveleri, sivil-asker ilişkilerinin bir tarafı olarak TSK'nın değişmez özellikler gösteren bir yapı olduğu varsayımından hareketle inşa edilmektedir. TSK'nın her dönem benzer kurumsal refleksler gösteren bir yapı olarak sabitlenmesiyle, analiz çerçevelerinin bir siyasal ideoloji ve bununla bağlantılı olarak mevcut sivil-asker ilişkileri kuram ve pratikleri çerçevesinde kurulabilmesi de kolaylaşabilmektedir.

Örneğin sivil-asker ilişkilerini ele alan muhafazakâr, -kısmen de liberal- çalışmaların; Türkiye'deki sivil-asker ilişkileri sorununu, Şerif Mardin (1990) tarafından “Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar” olarak sunulan merkez-çevre paradigması çerçevesinde ele aldığı söylenebilir. Bu çerçevede sorunu, otonom yapıda bir devlet aygıtı ve onun en önemli yönlendiricisi TSK'dan oluşan bir merkez ile bu merkezin dışında tutulanlar arasında tezahür eden bir çatışma olarak betimleme eğilimleri öne çıkmaktadır. Marksist analizlerde TSK; Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) ve TSK Güçlendirme Vakfı (TSKGV) aracılığıyla, hegemonya projelerini destekleyen bir

⁵ Sivil-asker ilişkilerini, TSK'nın davranış kalıpları çerçevesinde ele alarak akademi çevreleriyle paylaşan ve TSK personelinin veya bir çalışma grubunun çalışmaları neredeyse yok denecek kadar azdır. Bilindiği kadarıyla, eski Genelkurmay Başkanlarından Başbuğ, 14 Nisan 2009 tarihinde Harp Akademilerinde asker bakışına açıklık getirmeye yönelik bir konuşma yapmıştır. Kendisi de TSK personeli olan Doğan Akyaz'ın müdahalelerin ordu üzerinde etkilerine ilişkin görüşleri, sonradan kitaplaştırdığı “Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi” adlı doktora tezi aracılığıyla sivil toplumla paylaşılmıştır. Akşit, Kalaycıoğlu, Varoğlu ve Çakar, tarafından 2007 Kara Harp Okulu ve ODTÜ öğrencileri örnekleminde gerçekleştirilen bir araştırmayla sivil ve askerî öğrencilerin bakış biçimi farklılıkları araştırılmıştır. Başbuğ, Akyaz, Akşit, Kalaycıoğlu, Varoğlu ve Çakar'ın sözü edilen çalışmalarına tezin ilerleyen bölümlerinde detaylı bir biçimde yer verilmiştir.

kolektif sermaye grubu olarak değerlendirilmektedir. Münhasıran TSK'yı ele alan ve onun sivil-asker ilişkileri bağlamındaki kurumsal reflekslerini anlamamıza hizmet edebilecek, bütünlüklü bir Marksist çalışmaya rastlanmamaktadır. Marksist analizler, daha ziyade, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik yaşamını konu edinen çalışmalar ile militarizm eleştirileri içerisine yerleşmektedir. Kısacası Türk sivil-asker ilişkilerinin anatomik yapısının ve bu yapının ordu tarafını ayrıntılı bir biçimde ele alan çok az sayıda araştırma mevcuttur.

Bu düşünceler paralelinde çalışma kapsamı, askerlerin sivil-asker ilişkilerine bakış biçimini, mümkün olabildiğince, içerecek şekilde düzenlenmiştir. Mülakatlardan elde edilen bulgular yoluyla, gerek askerler arasındaki bakış biçimi farklılıklarının ortaya çıkartılması gerekse de askerlerin bakış biçimlerinin siyasi otorite ve vatandaşların bakış biçimleriyle karşılaştırılmasının çalışmaya özgün bir vasıf kazandırabileceği değerlendirilmiştir.

Bu çerçevede çalışma, nitel bir araştırma şeklinde tertiplenmiş ve ağırlıklı biçimde ikincil kaynaklara dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Literatür taramasına ilâve olarak, AKP Milletvekili Hüseyin Çelik'in, <http://www.huseyincelik.net> ağ adresli internet sayfasında yer verdiği sivil-asker ilişkileri konulu beyanları⁶ ile eski Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ'un, 14 Nisan 2009 tarihinde Harp Akademileri Komutanlığı'nda yaptığı konuşmanın analizi yapılmıştır. Demokrasi algısı ve sivil-asker ilişkileri konularıyla ilgili olarak çeşitli araştırma kuruluşlarınca vatandaşlara yönelik olarak gerçekleştirilmiş araştırmalara, ilâve veri toplama yöntemi olarak başvurulmuştur. Ayrıca çalışma kapsamında, üst düzey komuta görevlerinde bulunmuş emekli subaylar⁷ ile yarı yapılandırılmış, sivil-asker ilişkileri konusunda araştırma yapan bir kısım asker kökenli akademisyen ve askerî darbelerin asker mağdurları ile yapılandırılmamış mülakatlar yapılmıştır. Kaynak taraması, içerik analizleri, araştırma sonuçları ve mülakatlar yoluyla elde edilen; kanaatler, tecrübeler, algılar ve duygular gibi sübjektif veriler tarihsel gerçeklerle birleştirilerek yorumlanmaya çalışılmıştır.

⁶ Hüseyin Çelik'in Türkiye'de sivil-asker ilişkilerine ilişkin beyanlarına araştırmanın 6.1.1. Bölümünde ayrıntılı biçimde yer verilmiş ve söz konusu beyanların değerlendirmesi yapılmıştır.

⁷ Çalışma kapsamında muhtelif kuvvet, sınıf ve rütbedeki 9 emekli general ve albay (3'ü emekli general) ile mülakat yapılmıştır.

Üst düzey komuta görevlerinde bulunmuş askerlerin meseleye bakış biçiminin ortaya çıkarılmasını amaçlayan yarı yapılandırılmış mülakatlar, hassas bazı konularda aktif görevdekilere oranla daha az çekingen davranabilecekleri gerekçesiyle üst düzey komuta görevlerinde bulunmuş emekli general ve albaylarla yapılmıştır. Ayrıca bu personelin, değerlendirmelerinde, çıkar ve kariyer planlamalarının ortaya çıkaracağı kısıtlamalardan daha az etkilenecekleri ve bu nedenle aktif görevdekilere oranla daha fazla objektif olabilecekleri de bu seçimde etkili olmuştur.

Kendilerine bilgilendirme notu gönderilen on üst düzey komuta görevlerinde bulunmuş emekli subay (4'ü emekli general 6'sı emekli albay) mülakat yapmaya istekli olmamıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat yapılması planlanan emekli subaylar mülakat talebini geri çevirirken çok çeşitli mazeretler öne sürmüşlerdir⁸. Mülakat yapılan emekli subayların da soruları cevaplandırırken çekingen davrandıkları gözlenmiştir. Öne sürülen mazeretlerden ve mülakat yapılan emekli subayların soruları cevaplama biçiminden, çalışmanın yapıldığı dönemde darbe iddiaları ile ilgili olarak devam eden yargılama süreçlerin ve özellikle tutuklamaların emekli subayları bir hayli tedirgin ettiği gözlenmiştir. Ayrıca mülakat yapılanların pek çoğunun, sivil-asker ilişkilerinin Türk siyaset bilimi çevrelerindeki ele alınış biçimini, "TSK'yı toplum nezdinde yıpratma gayretlerinin bir parçası" olarak gördükleri kanaati edinilmiştir.

Keza mülakatlar ile üst düzey komuta görevlerinde bulunmuş emekli subayların meseleye bakışlarındaki farklılaşmaların ortaya çıkarılması da amaçlanmıştır. Bu farklılıkların, mezuniyet yılı, kuvvet farkı, hizmet sınıfı, emeklilik süresi gibi etkenlere bağlı olarak değişim gösterip göstermediğinin de, bir bulgu olarak değerlendirilmesi planlanmıştır. Ancak tümgeneral ve üst rütbelerden emekli olmuş personele ulaşmada güçlük çekilmesi ve/veya bu personelin isteksiz davranmaları nedeniyle, mülakat yapılan personel tuğgeneral ve albay rütbelерinden emekli personel bandına sıkışmıştır. Hal böyle olunca da nispeten birbirine yakın dönemlerde mezun olmuş personelin meseleye bakış biçimlerinde benzerlikler görülmüştür.

⁸ İçerisinden geçtiğimiz sürecin hassasiyeti, TSK'nın komuta kademesi ve muvazzaf personelinin, emekli personelin basın ve yayın organlarında yer almasına tepkili oluşu ve TSK personelinin yasadışı dinlendiğine ve başının belaya gireceğine dair kaygılar, öne sürülen mazeretlerin önde gelenleri arasında yer almıştır.

Üst düzey komuta görevlerinde bulunmuş emekli subaylarla yapılan mülakatlarda, cevap aranan sorular Ek-a olarak sunulmuştur. Gerek mülakatlarda gerekse de araştırma boyunca öncelikle; sivil siyasî otorite, askerler ve vatandaşların meseleye bakış biçimlerindeki farklılıklar ve bu farklılıkların uzlaşmazlığa neden olma potansiyelleri ile sözü edilen tarafların sivil-asker ilişkilerinin biçimine dair uzlaşma imkânları sorgulanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda özellikle; askerlerin siyasal karar alma süreçlerinde yer alış biçimi, askerî eğitim, askerlerin meslek içi sosyalleşme süreçleri, askerî disiplin, itaat kültürü, militarist zihniyet kalıpları, iç güvenlik ve korporatist yapılanmanın vesayet⁹ üzerindeki etkileri sorgulanmıştır. Cevap aranan bir diğer önemli husus ise vesayeti sona erdirmeye yönelik siyaset kurumu düzenlemeleri ile Türkiye'nin demokratikleşme süreçlerine ilişkin algı biçimleri olmuştur.

Mülakat yapılan personel, gerek bilgilendirme notunu gerekse de mülakat sorularını açık anlaşılır ve yeterli bulduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca mülakatların son sorusu olan: “Türkiye’de sivil-asker ilişkileri ve orduların demokratik kontrolü konusunda aklıma gelmemiş olan ancak sizin önemli gördüğünüz, ek herhangi bir konu/görüş var mıdır?” sorusuna karşılık gelecek bir ilâve yapılmamıştır.

Esasen askerlerin, hizmette buldukları süre içerisinde silahlı kuvvetlerin kamuoyunu bilgilendirmeye yönelik resmi organları dışında, açık kaynaklarda yayınlanacak biçimde kamuoyuna bilgi aktarmaları Askerî Ceza Kanunu Hükümleri gereği men edilmektedir. Hizmet süreleri içerisinde edindikleri bu alışkanlığın emeklilik dönemlerinde de yaygın bir biçimde sürdürülmesinden ötürü araştırmacının mülakat talebini az sayıda üst düzey komuta görevlerinde bulunmuş emekli personel cevaplamıştır.

Gerek bilgilendirme notuyla gerekse de yüz yüze gelindiğinde, uzun uzadıya, bu çalışmanın sonuçlarının kimlik ifşasına imkân verecek biçimde yayınlanmayacağı garanti edilmesine rağmen, özellikle ses kaydı yapılmasının emekli askerler üzerinde ürkütücü etki yaptığı gözlenmiştir. Mülakatların başında, personelden kendilerini kısaca tanıtmaları istendiğinde, bazı emekli generaller kendilerini tanıtmaya istekli olmamışlardır. Yine, özellikle, ses kaydı yapılacak olmasının bildirilmesi nedeniyle, bazı emekli askerlerin mülakata ikna edilebilmeleri mümkün olmamıştır.

⁹ Burada yer verilen “vesayet” terimi ile anlatılmaya çalışılan devletin vesayetidir. Çalışmada ordu, daha ziyade, devletin vesayetinin görünür kılan bir araç olarak değerlendirilmiştir.

Emekli askerle yapılan mülakatlarda çekingenliklerinin nedenleri de sorgulanmıştır. Bu kapsamda emekli askerlerin önemli bir kısmının askerî darbe iddialarıyla ilgili olarak devam eden sürecin yarattığı hassasiyete dikkat çektikleri gözlenmiştir. Mülakat bulguları, askerlerin çoğunun darbelerle mücadele için yürütüldüğü iddia edilen bu sürecin samimiyeti konusunda oldukça kuşkulu olduklarını, dahası sürecin öne sürülen bu amaç dışına çıkarak tüm muhalif kişi ve kurumlara yöneltildiğine inandıklarını göstermektedir. Ayrıca mülakatlardan emekli askerlerin bir kısmının, “Balyoz” ve “Ergenekon” davalarının yanı sıra, “28 Şubat”, “Askerî Casusluk ve Şantaj”, “Fuhuş” vb. soruşturmalara, kendilerinin de emir komuta makamlarında bulunduğu dönemin askerlerinin sistematik bir biçimde gözaltına alındıkları inancını taşıdıkları anlaşılmaktadır. Her ne kadar askerler, demokrasi ve hukukun üstünlüğüne duydukları genel inanış ve saygıyı da çekingenliğin bir gerekçesi olarak ortaya koymaktalarsa da çekingenliklerinin asıl nedeninin başlarının belaya girebileceği korkusu olduğu değerlendirilmektedir.

Mülakat talebine sadece araştırmacı ile meslekteki yaşamında bir şekilde tanışıklığı olan emekli asker personelin olumlu cevap vermesi araştırmacıda, mülakat yapılan personelin mülakatlara isteksizce katılmış olabileceği kanaatini uyandırmıştır. Üst düzeyli komuta görevlerinde bulunmuş emekli askerî personelle yapılan mülakatlarında, mülakat yapılacak emekli general ve albayları bilgilendirme amacıyla hazırlanan bilgi notları Ek-b olarak sunulmuştur.

Az sayıda emekli askerî personele ulaşılabilmesine ve mülakat yapılanların çekingen tutumlarına rağmen mülakatların, hem bu çalışmayı hem de önümüzdeki dönem çalışmaları yönlendirecek bulgular ihtiva etmesi yönüyle oldukça faydalı olduğu değerlendirilmiştir.

Üst düzeyli komuta görevlerinde bulunmuş emekli askerî personel ile yapılmış mülakatların benzer bulguları içermesi ve tamamlayıcı bulgulara ihtiyaç göstermesi nedeniyle, siyasî görüşleri nedeniyle TSK'dan ilişkileri kesilmiş üç askerî darbe mağduru eski asker ve dört asker kökenli akademisyenle yapılandırılmamış mülakatlar yapılmıştır. Askerî darbeler nedeniyle mağdur edilmiş askerlerle yapılan mülakatlarda;

farklı tarihlerde, farklı nedenler ve yollarla TSK'dan ilişiği kesilen personel¹⁰, asker kökenli akademisyenlerle yapılan mlakaatlarda ise sivil-asker ilişkileri konusunda da çalışma yapanlar seçilmiştir.

Mlakaatların deşifreleri ve ses kayıtları çalışmaya eklenmemiş, sadece çalışmanın ilgili bölümlerinde, mlakaatlardan yapılan alıntılara (kimlik ifşasına yol amayacak biçimde) yer verilmiştir. Bu kayıtlar araştırmacı tarafından muhafaza edilmektedir¹¹.

1.2. LİTERATÜR TARAMASI

İkincil kaynakların taranması kapsamında, öncelikle Yüksek ğretim Kurulu'nun (YK) internet sitesinde yer alan kaynaklar tez tarama motoru ile taranmıştır. Yapılan aramalarda sivil-asker ilişkilerini, münhasıran, hkmet, askerî liderlik, vatandaş ilişkileri çerçevesinde ele alan ve/veya münhasıran Schiff'in "Mutabakat Kuramı"nı konu edinen herhangi bir teze rastlanmamıştır.

Akça (2006)'nın YK veri tabanında yer almayan, "Militarizm, Kapitalizm ve Devlet: Türkiye'de Orduyu Yerli Yerine Koymak", başlıklı yayınlanmamış doktora tezinde, ağırlıklı olarak, Türkiye'de ordunun siyasete müdahalesine imkân veren gereçler konusu işlenmiştir. Akça'nın tezinde sivil-asker ilişkileri, Gramsci, Poulantsaz, Jessop çizgisinde -kapitalist devletin analizi ve kapitalizm içinde siyasal alanda sınıfsal ilişkilerin nasıl kurulduğuna ilişkin bir ereve kullanılarak- değerlendirilmektedir. Bu kapsamda askerî müdahaleler ve askerî müdahale geleneği, kapitalist hegemonya projelerinin kurulum süreçlerinin bir parçası olarak görülmektedir. Tezde, TSK "kolektif bir sermaye grubu" olarak nitelendirilmekte, bu kapsamda da, Ordu

¹⁰ Sözü edilenlerden rneğin, Y. R. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonrasında, yasa dışı sol görüşleri benimsediği iddiasıyla 1982 yılında, steğmen rütbesiyle, zamanın Devlet Başkanı, Başbakanı ve Genelkurmay Başkanı'nın imzaladığı l kararnameyle resen emekli edilmiştir. . Y. 28 şubat 1997 askeri müdahalesini takiben, irtica yanlısı görüşleri benimsediği iddiasıyla, 1998 yılında, binbaşı rütbesiyle, Yüksek Askeri şura Kararıyla TSK'dan ilişiği kesilen bir askeri hâkimdir. S. O. ise, 12 Eylül sonrasında yasa dışı sağ görüşlere sahip olduğu iddiasıyla resen emekli edilmiştir. S. . halen bir üniversitede ğretim görevlisidir.

¹¹ Askerlerle yapılan mlakaatlar çalışmanın en zorlu ve zaman alıcı aşamasını oluşturmuştur. Araştırmacının mülakat yapılanların büyük bir kısmı ile meslekteki yaşamında bir şekilde tanışıklığı olmasına rağmen, bazı mlakaatlar, kesintili olarak ve bir haftayı aşan zaman diliminde gerçekleştirilebilmiştir. Mülakat yapılan darbe mağduru askerlerden . Y ve S. O. yüz yüze söyleşi yerine yazılı metin göndermeye istekli olmuştur. Bütün mülakat yapılanlarla, kendileriyle yapılan mlakaatın notları paylaşılmış ve araştırmacı tarafından muhafaza edilen ses kayıtları ile bunları deşifrelerinin çalışmada yer aliş biçimi üzerinde mutabakat sağlanmıştır.

Yardımlaşma Kurumunun (OYAK) ve Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nın (TSKGV) yapı ve işlevleri öne çıkarılmaktadır.

Anderson (1998)'a ait, "Civil-Military Relations and Concordance Theory: A Case Study", başlıklı yüksek lisans tezi, "Mutabakat Kuramı"nın Arjantin özelinde uygulanabilirliğini konu edinmektedir. Tez mutabakat kuramının Arjantin özelindeki tatbikatının; "ayırma odaklı"¹² kuramlara oranla güçlüklerini öne çıkarmakta, "Mutabakat Kuramı" ancak ciddi modifikasyonlarla uygulanabileceği sonucuna varmaktadır.

Keza Wick (2000)'e ait, "Professionalism in the Turkish Military: Help or Hindrance to Civilian Control" başlıklı yüksek lisans tezinde, Türk Ordusu'nda profesyonelleşmenin sivil kontrol açısından fayda ve mahzurları konu edinilmektedir. Tez, demokratik kontrole mani en etkili unsur olarak; TSK'da yerleşik "Kemalizm" algısını öne çıkarmaktadır. Tezde profesyonelleşmenin, profesyonellik düzeyi bakımından dünyanın önde gelen orduları arasında yer alan TSK'nın demokratik kontrolü açısından bir engel oluşturduğu sonucuna varılmaktadır.

Andrew (2008)'e ait "Patterns of Civil-Military Relations in Democracies" başlıklı yüksek Lisans tezinde demokrasilerde sivil-asker ilişkileri konusu ele alınmaktadır. Tez daha ziyade Huntington ve Janowitz'in kuramsal yaklaşımlarının ABD Ordusunun Irak ve Afganistan deneyimleri çerçevesinde uğradığı değişimi konu edinmiştir.

Arı (2007)'ya ait, "Civil-Military Relations in Turkey" başlıklı araştırma projesi, konuyla ilgilenen akademisyenler için temel çerçeve oluşturmayı amaçlayan bir projedir. Projede, Türkiye'de son dönem sivil-asker ilişkileri konulu akademik çalışmaların yöneldiği hususlar incelenmiştir. İnceleme sonuçlarına göre, subjektif kontrol, objektif kontrol, profesyonelleşme gibi hususları konu edinen sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Sorumluluk paylaşımı, kontrolün uluslararası veçesi gibi hususlar ise, neredeyse hiç ele alınmamıştır. Arı ayrıca, konuya ilişkin çalışmaların çoğunlukla, kurumsal yapı ve yasal çerçeve konularına yöneldiğini belirtmektedir.

¹² Ayırma odaklı yaklaşımları, kısaca, sivil siyasi otoriteyle askerlerin uzmanlık alanlarının birbirinden ayrılması ve askerlerin mutlak biçimde sivil siyasi otoriteye tabi kılınması olarak tanımlayabiliriz.

Sunay (2010)'ın, “Türk siyasetinde sivil-asker ilişkileri: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül ve sonrası” başlıklı doktora çalışması, TSK'nın siyasete müdahalesindeki ortaklaşan kurumsal reflekslerini ele alarak inceleyen bir çalışmadır. Diğer bir deyişle çalışmada, orduyu müdahaleye sevk eden siyasal nedenler masaya yatırılmaktadır. Sunay çalışmasında, TSK'nın askerî müdahalelerdeki “vatanın birlik ve selâmetinin sağlanması” argümanını haklı çıkaracak siyasal gelişmelerin görünürde var olduğuna, ancak tam da çözümsüzlüğün aşılacağı aşamalarda meydana gelen darbelerin demokrasinin olgunlaşmasına mani olduğuna vurgu yapmaktadır.

Yıldız (2010)'a ait, “Avrupa Birliği sürecinde Türkiye'de sivil-asker ilişkileri: Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi (AKP)” başlıklı yayımlanmamış doktora tezi, AKP dönemi sivil-asker ilişkilerini konu edinmiştir. Tezde, tüm kurumsal reformlara rağmen neden halen AKP döneminde Silahlı Kuvvetlerin kurumsal olmayan mekanizmalar yöntemiyle Türk siyasal yaşamında etkili bir rol oynadığı sorusuna cevap aranmıştır. Tezde, Türk ordusunun siyaset üzerinde etkisinin azalmamasının sebepleri; ordunun kurumsal olmayan mekanizmalar aracılığı ile siyasette yarattığı etkiye ve AKP döneminde iç tehditlerde meydana gelen artışa bakılarak çözümlenmektedir. Ayrıca kurumsal olmayan mekanizmaların gücü, kültür yaklaşımı temel alınarak açıklanmaktadır. Bu yaklaşıma uygun olarak kurumların belli dönemlerde değiştirilebilmesine rağmen kültürün kolayca değişmediği ve aslında bu değişimin nesiller boyu sürebileceği savunulmuştur.

S. Çelik (2008)'in, “Osmanlı'dan Günümüze Devlet ve Asker” başlıklı doktora çalışması, sivil-asker ilişkilerini hukukî veçheleriyle ele alan bir çalışmadır. Çelik çalışmasında, tarihsel seyir içerisinde askerlerin, başta anayasa olmak üzere, siyaseti etkilemek üzere başvurduğu hukukî gereçlere odaklanmaktadır.

Benzer biçimde, Demir (2004)'e ait, “Sivil-Asker İlişkileri: Kurumsal Çerçeve ve Seçilmiş Ülkeler” başlıklı tez, sivil-asker ilişkilerini kurumsal yapılar ve yasal mevzuat çerçevesinde ele almaktadır.

Halil Çelik (1998)'e ait, “Askerî Müdahaleler ve Basında Haber Dağılımı: 27 Mayıs 1960 Öncesi/Sonrası Dönem”, başlıklı tez, askerî müdahalelerin basındaki yansımalarını ele almaktadır.

Pakın (2003)'a ait, "Sovyet Güvenlik Politikası Bağlamında Sivil-Asker İlişkileri: Brejnev'den Gorbaçov'a" başlıklı tez ise, Sovyetler Birliğindeki bir dönemin asker-sivil ilişkilerini incelemektedir.

Akbaba (2006)'ya ait, "Ulus Devlet Anlayışı Bağlamında Türkiye'de Ordu Siyaset İlişkisi" başlıklı yüksek lisans tezinde ordu, ulus devletin kurucu ve modernleştirici gücü olarak ele alınmaktadır.

Tosun (1991)'un, "Askerî Müdahalelerin Siyasal Kültüre Etkileri" başlıklı yüksek lisans tezinde, askerî müdahalelerin, siyasal kültür ve alt kültür özellikleri üzerinde yarattığı etkiler, demokratikleşme perspektifinden ve sivil toplum-devlet ilişkileri yönüyle ele alınmıştır.

Mazıcı (1988)'ya ait, "Türkiye'de Askerî Darbelerin Sivil Rejimler Üzerindeki Etkileri" başlıklı tez; darbelerin siyasal rejimlere etkilerine aristokrasi-demokrasi ikileminde yaklaşan kuramsal bir çerçeve sunmaktadır. Tezde demokrasilerde ordunun yeri meselesi de ele alınmaktadır. Ancak tez "ayırma odaklı" yaklaşımların paralelinde düzenlenmiştir. Bu durum literatüre katkı çerçevesini farklılaştırmaktadır.

Özçelik (2009)'e ait, "Liberal Demokratik Kuram Bağlamında Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri" başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezinde, ağırlıklı olarak Nordlinger ve Finer'in kuramsal yaklaşımlarına başvurulmaktadır.

Türkiye'de askerler siyasete neden müdahale etmektedirler ve askerler siyasetten nasıl uzaklaştırılabilir sorularına cevap aramaya yönelik kapsamlı bir çalışma da, Örs'ün kitaplaştırdığı doktora çalışmasıdır. "Türkiye'de Askerî Müdahaleler: Bir Açıklama Modeli" başlıklı çalışma, 1990 yılında doktora tezi olarak tamamlanmış ve küçük düzeltme ve değişikliklerle 1996 yılında kitap olarak basılmıştır. Örs, Türkiye'deki askerî müdahaleleri, orduların yapısal özellikleri, siyasal kültür, siyasal yönetimin başarısızlığı, ekonomik bozulma ve meşruiyetin yitirilmesi faktörleri çerçevesinde inceleyerek, askerî darbelerin nedenlerini anlamaya yönelik bir açıklama modeli geliştirmeye çalışmıştır. Çalışmanın kuramsal arka planı "pretoryenizm" kavramı üzerinden şekillendirilmiştir. Huntington, Nordlinger ve Finer'in kuramsal

yaklaşımlarına ise askerî müdahalelerin nedenleri ve müdahaleleri en aza indirme tedbirleri içerisinde yer verilmiştir (Örs, 1996).

Türkiye’de araştırmanın konusuyla doğrudan ilgili çalışmalar ise, Narlı ve Aydınli tarafından yapılmıştır. Narlı’nın sivil-asker ilişkileri ile ilgili ilk makalesi, “Turkish Studies” Dergisi’nin 1’nci Sayısında, "Civil-Military Relations in Turkey" başlığıyla yer almıştır. Narlı’nın konuya ilişkin ulaşılabilen en son çalışması, Center for European Security Studies (CESS) yayınlarında yer alan “Transperancy Building in the Defence Sector and the EU Reforms in Turkey” başlıklı makalesidir. Narlı’nın bu makalelerde AB uyum süreci çerçevesinde sivil-asker ilişkileri alanında gerçekleştirilen reformları Schiff’çi bir bakış açısıyla ele aldığı söylenebilir. Narlı’nın bütün makalelerinde, “savunma planlaması sürecinin şeffaflaştırılması” ve “sivil ve asker elitlerle vatandaşların Schiff’in belirttiği dört farklı ölçüt¹³ üzerinde uzlaşması gereğine” vurgu yaptığı dikkat çekmektedir.

Aydınli (2009:581) ise, “Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerinin anatomik yapısının, Batılı kuramların ortaya koyduğu biçiminden oldukça farklılaştığı” ve “yapılacak düzenlemelerin, geniş siyasal katılımı ve geri dönüşlü olmayacak şekilde yapılması gerektiği” savları üzerinde durmaktadır

Genel olarak tez çalışması ile birebir ilintili ve kapsamlı bir akademik çalışmaya rastlanmamıştır. Bu tez çalışması ile konuyla ilişkili literatür eksikliğinin giderilmesine ve özellikle de Türk siyaset bilimi literatürüne Rebecca Schiff’in kuramsal yaklaşımının anlaşılmasına ve Türkiye özelinde sınanmasına imkân veren bir katkı sağlanabileceği düşünülmüştür.

¹³ Bu ölçütler; askerlerin sosyal kompozisyonu, orduya aktarılacak kaynakların -insan, teçhizat ve malî-niteliklerine ilişkin siyasal karar verme süreçlerinde askerlerin oynadığı rol, askere alma metotları ve ordunun değer, ritüeller ve sembolleridir.

BÖLÜM II

ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Temel görevleri devletlerin baskı işlevini yerine getirmek olan ordular, şiddet gereçleri ile donatılmaktadır. Şiddet tatbikatına uygun olan bu donanım, tesis edildiği amaç dışında da işlev görebilme potansiyeline sahip olduğundan, “demokratik kontrol” kavramı orduların kuruluşundan bu yana geçerli olma özelliğini sürdürmektedir. Sivil-asker ilişkileri konulu literatürde, Romalı şair Juvenal’e atfedilen “quis custodiet ipsos custodes”¹⁴ şeklindeki ünlü söz öbeğinin “orduların demokratik kontrolü” meselesine kaynaklık ettiği öne sürülmektedir (Besley ve Robinson, 2010:655). Esasen sorun siyaset literatürüne ilk kez, Plâto’nun “Devlet” isimli eseriyle taşınmıştır. “Devlet”te “quis custodiet ipsos custodes” sorusu Sokrates tarafından sorulmakta ve Plâto tarafından, şu şekilde cevaplanmaktadır. “Onlar kendilerini kendilerinden de koruyacaklardır. Biz koruyuculara öyle asil bir yalan söylemeliyiz ki, bu yalan onları hizmet ettikleri kitleden daha iyi olduklarına ve bu nedenle de, kendilerinden daha düşük niteliktekileri kontrol etmekle yükümlü olduklarına inandırsın” (Plâto, 2001:265).

“Orduların demokratik kontrolü” meselesi, sosyal bilimler literatüründe hayli tartışmalı bir konudur. Konunun genel çerçevesi içerisinde uzlaşılabilen tek husus “orduları kontrol edecek olan iradenin, ülkenin demokratik süreci çerçevesinde seçilmiş ve gerek yasallığı gerekse de meşruluğu kabul edilmiş siyasi otorite” olduğudur. Kohn (1998:4–8)’a göre, “itaati rıza yoluyla sağlayan en ileri demokrasilerden, baskı yoluyla sağlayan en zalim otokrasilere kadar bütün hükûmet türleri, askerî gücü iktidardaki siyasi otoriteye tâbi kılmanın yollarını aramalıdır”. Orduların siyasi otorite tarafından kontrol edilmesi gerekliliği üzerinde bir uzlaşma mevcutken, demokratik kontrolün nasıl gerçekleştirileceği konusunda oldukça farklı görüşler bulunmaktadır.

Ulus devletlerin genişleme stratejilerine paralel olarak gündeme gelen kavramın anlamı, zaman içerisinde dünyadaki güç dengeleri ile güvenlik stratejilerinde yaşanan değişimler ve literatürdeki tartışmalarla sürekli değişmektedir. Serra (2011:9), “ABD’deki akademik çevrelerin, Clinton yönetimi ile ordu arasındaki ihtilâflar

¹⁴ “Korunacakları/koruyuculardan kim koruyacak” veya “kontrol edenleri kim kontrol edecek” anlamlarına gelmektedir.

nedeniyle sivil-asker ilişkileri meselesini ciddi bir biçimde tartışmaya başlandığını ve bu tartışmaların, 11 Eylül sonrasında bıçak gibi kesildiğini” belirtmektedir. Serra bu gözlemiyle bağlantılı olarak, “Huntington’un bugün olsa ‘Asker ve Devlet’ (1993b) adlı çalışmasının önsözüne yazdıklarını yeniden yazacağından şüpheliyim” demektedir.

Kuşkusuz bu değişim sivil-asker ilişkilerine ilişkin kavramların anlamını da tartışılır hale getirmektedir. Örneğin, aşağıda özet görüşlerine yer verilen Joo (2003), Cottey, Edmunds ve Forster (2002) gibi araştırmacılar, kontrol kavramının farklı kullanımları¹⁵ üzerinde durmaktadır. Joo’ya göre kavram çokluğunun yarattığı kafa karışıklığını gidermek için yapılması gereken ilk şey; kontrol edenin/etmesi gerekenin kimliğinin ve kontrol edilmesi gereken alanın açıklığa kavuşturulmasıdır. Joo (2003:157) kontrol edilmesi gereken alanı “toplumun güvenliğini öncelikle ilgilendiren savunma ve güvenlik alanlarındaki karar alma süreci”, kontrol makamını da “savunma ve güvenlik konularında karar almaya yetkili makamlar” olarak ortaya koymaktadır. Joo (2003:158) “yetkili makamlardan” kastını ise, seçilmiş siyasi otorite olarak açıklığa kavuşturmaktadır.

Joo’nun aksine, Cottey, Edmunds ve Forster (2002:2), kontrol edilmesi gereken alanı “sivil-asker ilişkilerinin bütünü” olarak ortaya koymaktadır. Böylelikle gerek kontrol edene gerekse de kontrol sahasına ilişkin alan genişletilmektedir. Orduları kontrol etmekle yükümlü makam kapsamına; Cumhurbaşkanları, parlamentolar, yargı, özel komisyonlar, kontrol edilen alan kapsamına ise; orduların toplumla ilişkili olduğu bütün alanlar dâhil edilmektedir.

Siyasi otoritenin, millî güvenlikle ilgili karar alma sürecinin ayrılmaz parçaları olarak addedilen unsurları¹⁶ kontrol ve denetimi altında tutmaya yönelik sivil uzmanlık eksikliğini nasıl giderebileceği hususu bir başka sorun alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Serra (2011:7), “farklı ülkelerdeki siyasi gerçeklikler konusundaki artan farkındalığım, bu ülkelerdeki reformdan sorumlu sivillerin askerî konulardaki bilgisizliklerini görmemi sağladı” demektedir. Feaver (1992) aşağıdaki ifadeleriyle askerlerin, tehdidin

¹⁵Kontrol kavramı; “sivil kontrol”, “siyasi kontrol”, “sivil-asker ilişkilerinin demokratikleştirilmesi”, “demokratik kontrol” gibi farklı biçimlerde kullanılmaktadır.

¹⁶Millî Güvenlik Karar Alma Süreci; savunma ve kuvvet plânlaması, donanım modernizasyonu; plânlama, bütçeleme ve uygulama sistemi, savunma alımları, askerî doktrin; istihbarat toplama, değerlendirme, psikolojik harp gibi aşamaları içerir.

değerlendirilmesi ve bertaraf edilmesine yönelik karar süreçlerinin bir kısmında vekâleten ve öneride bulunmak suretiyle yer alabileceklerini, ancak nihaî kararın sivil siyasi otoritede olması gerektiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte bu çözümleme biçimi de, teknik nitelikli¹⁷ pek çok konu üzerindeki sivil uzmanlık eksikliği nedeniyle, sivil siyasi otoritenin bu süreçlere ilişkin tedbirler geliştirebilen bir orduyu nasıl denetleyeceğini yeterince açıklamamaktadır.

Askerler, tehdidi en sağlıklı biçimde değerlendirme ve tehdidi bertaraf etmeye yönelik en sağlıklı tedbirler alma konusunda ehil olabilirler. Dolayısıyla bu alanlarda askerlerden tehdit değerlendirme ve tedbir geliştirme konusunda öneri sunmaları istenebilir, hatta ilgili karar verme süreçlerinde askerlere de yer verilebilir. Ancak, risklerin kabul edilebilirliği/edilemezliği kararı, yalnızca ve mutlaka sivil otoriteye bırakılmalıdır (Feaver, 1992:149).

Terminolojideki diğer bir tartışmalı alan ise, çoğu zaman eş anlamlı gibi anlaşılıp kullanılan “demokratik kontrol” ve “sivil kontrol”¹⁸ kavramlarıdır. Cottey, Edmunds ve Forster (2002:3) “demokratik kontrol” ile “sivil kontrol” kavramlarının eş anlamlı olarak kullanılmasını Sovyetler Birliği örneği üzerinden eleştirmektedir. Adı geçenler, Sovyetler Birliği’nde olduğu gibi oldukça güçlü ve kontrol kabiliyetine haiz sivil bir iradenin, salt bu özelliği nedeniyle, demokratik sayılamayacağını ileri sürmektedirler. Öte yandan, İtalya örneğinde olduğu gibi, demokrasi kültürünü derinlemesine özümsemişine inanılan bazı ülkelerde ise ordular savunma planlaması sürecinin; tehdit değerlendirmesi, tehdiye yönelik savunma stratejilerinin geliştirilmesi, harekât ihtiyaçlarının belirlenmesi, kuvvet yapısı plânlaması, modernizasyon programları, savunma harcamaları, tedarik faaliyetleri ve savunma sanayinin destekleme plânları, vb. gibi en kilit konularında bulunmaktadır.

Benzer şekilde çoğu zaman eş anlamlı olarak kullanılabilen “askerî müdahale” ve “askerî darbe” kavramları, farklı anlamlara gelecek biçimde de kullanılabilir. Örneğin Finer, “askerî müdahale” ve “askerî darbe” kavramları arasında ayırım yapmamaktadır. Finer (1976: 74–75)’e göre “askerî müdahale/darbe”; “askerlerin kendi siyasi görüşlerini ve/veya personelini, seçilmiş siyasi otoriteninkiler ile zorla değiştirme

¹⁷ Tehdidin belirlenmesi, kuvvet yapısı plânlaması, harekât ihtiyaçları plânlaması, taktik konseptler, silâh ve sistem alt konseptleri, insan gücü plânlaması, modernizasyon plânlaması, harekâtı idame plâni, inşaat ve alt yapı vb. teknik konular.

¹⁸ Demir, Bilgi Dergisinin 2009 tarihli, 2’nci sayısında yer alan, “Sivil-Asker İlişkilerinde Sivil Kontrol” başlıklı makalesinde, sivil-kontrol kavramını, demokratik kontrol ile eş anlamlı kullanmaktadır.

yönünde kullanılmalarıdır”. Finer için bir eylemin “askerî müdahale/darbe” olarak tanımlanabilmesi için, müdahale potansiyelinin mevcudiyetinden çok, müdahaleye zemin hazırlayan belirli toplumsal koşulların¹⁹ varlığına bağlı teşebbüs ve eylemlerin de var olması gerekmektedir.

Moskowitz (1983) ise, bu kavramları, askerlerin siyasi-askerî davranış biçimlerine ilişkin görünürlük ve kabul edilebilirlik ölçütleri üzerinden açıklığa kavuşturmayı denemektedir. Moskowitz, “askerî müdahaleyi” ve “askerî darbeyi” şu şekilde tarif etmektedir.

Askerî müdahale, siyasal karar alma sürecine/karar alıcılara direkt veya dolaylı biçimde erişim imkânına sahip askerî liderler/liderliğin, bu erişim imkânını kendi çıkarlarını koruma/sürdürmeye yönelik olarak örtük ve kabul edilebilir bir çerçevede kullanmasıdır. Askerî darbe ise, askerlerin siyasal sürece; siyasi otoritenin etkinlik ve işlevine son vermek üzere açık ve kabul edilemez bir biçimde dâhil olduğu haldir (1983:14).

Moskowitz (1983:20)’e göre “askerî müdahale”, çok farklı biçimde gerçekleşebilen daha az görünür bir haldir ve bir kısım müdahale biçimleri kabul edilebilirlik sınırları içerisinde yer alır. Buna karşın, “askerî darbe” direkt, açık ve kabul edilebilirlik sınırları içinde yer almayan bir haldir²⁰.

Huntington (1993), askerlerin siyasi-askerî süreçlerde üstlendiği muhtemel rol ve işlevlere ilişkin net bir tasnif yaparken²¹; Moskowitz ’e göre, böylesi bir tasnifi yapabilmek oldukça güçtür. Ayrıca bu işlevlerden sadece birini (rejimi ve/veya siyasal süreçleri koruyucu/kollayıcı rol ve işlevler üslenmeyi), “askerî müdahale” ve/veya “askerî darbe” için en tehlikeli olasılık olarak görmek de yanlıştır. Keza askerlerin hangi eylemlerinin müdahale kapsamında değerlendirilmesi gerektiği konusunda da farklı görüşler mevcuttur. Örneğin Finer, askerlerin kamuoyunu kendi siyasi görüş ve tercihleri yönünde mobilize etmeye yönelik söylem ve eylemlerini, askerî müdahale kapsamı dışında tutmaktadır. Finer’e göre, “siyasi otorite bu türden söylem ve

¹⁹ Siyasal istikrarsızlık, iç karışıklıklar, siyasi otoritenin meşruiyetini yitirmesi, ekonomik bunalımlar vb.

²⁰ Moskowitz’e göre, “askerî müdahale”, belirgin toplumsal koşulların gerektirmesine bağlı olmaksızın da tezahür edebilir.

²¹ Bu rol ve işlevlerin ilki; sivil siyasi otoriteye danışmanlık yapmaktır (advisory). İkincisi, yetki verilen alanlara ilişkin olarak sivil siyasi otoriteyi temsil etmektir (representative). Üçüncüsü, sivil siyasi otorite tarafından tayin edilmiş görevleri icra etmektir (executive). Sonuncusu ise, rejimi ve/veya siyasal süreçleri koruyucu/kollayıcı (advocatory) rol ve işlevler üslenmektir. Huntington bunlardan ilk üçünü yasal ve meşru rol ve işlevler olarak görmektedir. Dördüncü rol ve işlevin ise, açık ve/veya örtülü siyasi söylem ve eylemlerle seçilmiş siyasi otoriteyi aşındırmaya/ortadan kaldırmaya yönelik bir olasılığı içinde barındırdığını değerlendirmektedir (Goodpaster ve Huntington, 1977:4).

eylemleri önleyebilme kapasitesine ve yetkisine sahiptir. Bu yetkiyi dilediğinde kullanabilir” (1976: 74–75). Oysaki Huntington (1993)’a göre, bu türden faaliyetler de askerî müdahale kapsamında mütalaa edilmelidir.

Terminolojideki bu karmaşaya rağmen; “orduların demokratik kontrolü” konusunu, birbirleriyle ilişkili dört boyutta incelemenin uygun olacağı değerlendirilmektedir. Bunlardan birincisi, orduların iç siyasete doğrudan müdahaleleridir. İkincisi, orduların savunma politikalarının oluşturulması sürecindeki konum ve işlevleri; üçüncüsü, orduların genelde dış politika meselelerinde, özelde de kuvvet kullanma meselesindeki rolü ve etkileri; sonuncusu da eğitim, kültür vs. aracılığıyla toplumdaki ortak bilince olan etkileridir.

Türkiye’nin demokrasi serüveni çok partili yaşama geçmeyi müteakip, belirli bir döneme kadar, her on yılda bir askerî darbelerle kesintiye uğramıştır. Esasen askerlerin Türk siyasal yaşamına, geç Osmanlı döneminden başlamak üzere günümüze değin, çeşitli vesilelerle müdahale ettikleri ve konuyla ilişkili tartışmaların da, geç Osmanlı döneminden başlayarak etkisini kaybetmeksizin devam ettiği söylenebilir. Bununla birlikte, Türkiye’deki sivil-asker ilişkileri meselesini sistematik bir biçimde incelemeye yönelik araştırmaların, Batıda 1950’li yıllarda başlayan tartışmaları gecikmeli olarak izlediği söylenebilir.

Türkiye’de hem siyaset bilimi, hem de sosyoloji disiplininin araştırmacıların, “orduların demokratik kontrolü” meselesine bakış biçimlerinin, büyük ölçüde, Soğuk Savaş Dönemi’nde Amerika’da yaşanan tartışmalardan etkilendiği görülmektedir. Bu tartışmalar bütün ülkelerde olduğu gibi araştırmacıları “orduların demokratik kontrolü” meselesinin “nasıl”ı sorusuna cevap aramaya yöneltmiştir. Bu anlamda Huntington’un "Asker ve Devlet" (1993b) adlı eseri, yazıldığı günden bugüne değin Türkiye’deki çoğu araştırmacı için, -örtük ve/veya açık başvurularla-, ana kaynak olma özelliğini korumuştur. Keza Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerini, özellikle de liberal-demokratik sivil-asker ilişkileri analiz çerçevesi dâhilinde ele alan çalışmaların, Batılı literatürdeki Huntington eleştirileri üzerine bina edilen değişimi de izlediği söylenebilir. Örs (1996:2)’e göre de, “konuya ilişkin akademik literatürdeki en gözle görünür artış, 12 Eylül askerî darbesini izleyen dönemde gerçekleşmiştir”. Özal Hükûmeti ve izleyen

dönemdeki demokratikleşme gayretlerine paralel olarak, bu tartışmalar hız kazanmış, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) tam üyelik başvurusunda bulunduğu 14 Nisan 1987 tarihini izleyen süreçte ise, bu tartışmalar giderek artan oranda derinleşmeye başlamıştır. Keza sözü edilen bu süreçte, sivil-asker ilişkileri konusundaki literatür oldukça çeşitlenmiş ve zenginleşmiştir.

Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini ele alan literatürde, başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa olmak üzere, bilinen diğer sivil-asker ilişki model ve pratikleriyle, Türkiye'deki askerî müdahale pratikleri arasında metodolojik bir bağ kurulmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Orduların demokratik kontrolü pratikleri, ABD, Avrupa, Sovyetler Birliği, Çin ve Latin Amerika örneklerinde bazı benzer özellikler gösterebilmektedir. Sözü edilen bu pratiklerin hemen hepsinde, sorunun tarafları sivil siyasi otorite ile askerler olmuştur. ABD, Avrupa, Sovyetler Birliği ve Çin pratiklerinde, askerlerin sorgulamaksızın seçilmiş siyasi otoriteye tabi kılınması (civilian supremacy) ortak vurgu olmuştur. Avrupa ve ABD pratiklerinde ise, tarafların uzmanlık ve sorumluluk alanlarının ayrılması (seperation) ile askerlerin siyasetten uzaklaştırılması (isolation) vurguları -ihmal edilebilir farklılıklarına rağmen- ortaklaşmaktadır. Sovyetler Birliği ve Çin pratiklerinde ordu, bütünüyle partiye tabi kılınmış, askerlerin siyasetten uzaklaştırılması ve tarafların uzmanlık ve sorumluluk alanlarının ayrılması görece önemsizleşmiştir. Latin Amerika pratikleri ise, askerlerin sivil siyasi otoriteye duyduğu sürekli güvensizlik üzerine kurulmaktadır (Aydınlı, 2009:582-584).

Sivil-asker ilişkilerine dair bilinen model ve pratikleri üzerine kurulan çalışmaların, Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerini bütünüyle anlamamıza hizmet edebilecek geniş bir açıklama çerçevesi kurmada yeterli olduğunu söyleyebilmek güçtür. Bunun yanı sıra Türkiye'de meselenin; yasal, yapısal, kurumsal yanları ile tarihsel ve kültürel boyutlarını işin içerisine dâhil eden, "bir demokratik kontrol modeli" oluşturmaya yönelik çalışmaların da oldukça sınırlı olduğu söylenebilir.

Sivil-asker ilişkilerini konu alan literatürün incelenmesinden, Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin ve bu çerçevede TSK'nın; genellikle, üç farklı biçimde ele alındığı görülmektedir. Bu ele alış biçimlerinin birincisinde ordu, "özerk yapısıyla askerî

müdahaleyi gelenekselleştirmiş bir vesayet kurumu”²² olarak görülmektedir. İkincisinde ordu, “kapitalist hegemonya projelerinin biçimlenmesine bağlı olarak siyasete müdahale eden ve bu anlamda korporatist vasfı öne çıkan bir baskı aygıtı” olarak ele alınmaktadır. Üçüncüsünde ise ordu, “Türk devlet geleneğinin hem belirleyici bir unsuru hem de bu gelenek içerisinde eğildiği yön itibarıyla iktidarları belirleyen ve her dönem devlet yönetiminin ortağı olan bir kurum” olarak çözümlenmeye çalışılmaktadır.

Üçüncü ele alış biçimi, başta ABD ve Avrupa olmak üzere bilinen diğer sivil-asker ilişki model ve pratikleriyle belirgin bazı farklılıklar göstermektedir. Bu ele alış biçiminde, “ana akım kuramlar çerçevesinde geliştirilen modernleşme açıklamalarının, Türk demokrasi tarihinde, siyasetin karşılaştığı güçlükleri ortaya çıkarmada ve sıkça karşılaştığımız demokrasi kesintilerini anlamlandırmada yetersiz kaldığı” savı öne çıkmaktadır. Bu kabulden hareket eden araştırmacılar, Türk siyasal yaşamını "devlet merkezli" bir bakış açısıyla okumaya çalışmaktadır. Türkiye’de, "devlet merkezli" bakış açısının belirli bir kısım akademisyeni bir araya getiren bir kavramsal çerçeve ve/veya bir akım olduğunu söyleyebilmek güçtür²³. Buna rağmen, çalışmada devlet merkezli bakış açısı; Heper (1985), Mardin (1990), İnalçık (1970), Karpat (1973), Keyder (2009), Buğra (2010) ve Öniş’in (1998) çözümlenmeleri üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Türkiye’deki sivil-asker konulu tartışmalar, Akça’nın Benlisoy (2008) ile yaptığı söyleşide işaret ettiği gibi; ‘siyasi özerklik’, ‘askerî vesayet’, ‘askerî müdahale geleneği’ gibi kavramlar üzerinden yapılmaktadır”. Son dönem tartışmalarda, daha çok, “özerklik” kavramı öne çıkarılmaktadır:

Türkiye’de ordunun siyasete müdahalesi ve askerî vesayet, genelde spesifik bir tarihsel gelenek içerisinde anlamlandırılıyor. Bu gelenek çerçevesinde Türk ordusunun toplum karşısında belli bir özerkliğinin olduğu varsayılıyor. Ordu bu özerkliği dolayısıyla kendi çıkarları uğruna sık sık siyasal alana müdahil oluyor ve siyasetin kurallarını tanzim etmeyi neredeyse bir tür gelenek haline getiriyor (Akça’dan aktaran Benlisoy, 2008) .

²² Türkiye’deki sivil-asker ilişkileri konulu tartışmalarda, birinci ele alış biçimi kapsamında yer verdiğimiz liberal bakış biçiminin, baskın özellikli ve gerek sivil toplumu gerekse de siyasi otoriteyi yönlendirmede etkili olduğu söylenebilir.

²³ Esasen akademisyenleri, “Liberal”, “Marksist” gibi başlıklar altında tasnif etmek de hayli sorunludur. Ancak bu tasnif sadece bütünüyle araştırmanın genel çatkısı gereği ve daha ziyade anlaşılmayı kolaylaştırmaya hizmet üzere yapılmış sunî bir tasniftir. Bu nedenle bu tasnifin araştırmanın genel çatkısı çerçevesinde okunması faydalı olacaktır.

Türkiye’de daha çok “özerklik” kavramı üzerinden devam eden tartışmalar, konunun bazı yönleriyle, Batılı paradigmadaki “özerklik” kavramlaştırmalarından farklı biçimde ele alındığına da işaret etmektedir. Örneğin Pion-Berlin; Huntington (1993)’un çözümlerinde yer alan “özerklik” kavramını, farklı bir açıdan ele almaktadır. Pion-Berlin’e göre bu kavramın ordular bağlamında tek dereceli bir anlamı yoktur. Zira orduların “kurumsal özerklik” ile “siyasi özerklik” bağlamındaki davranışları farklılaşmaktadır. “Kurumsal özerklik” kurumların doğal gelişim süreçlerinin bir parçası olup, kurumun profesyonel çekirdeğini korumaya yönelik faydalı bir işlev görmektedir. Buna karşılık “siyasi özerklik” saldırgan yapısıyla, orduların siyasal karar verme süreçlerinde yer edinme eğilimini tetiklemektedir. Pion-Berlin (1992:83–102) ayrıca, siyasetin ve orduların siyasal süreçlere katıldığı alanları tümüyle askerî alanlar, tümüyle siyasi alanlar ve gri alanlar (hem siyasi otoriteyi hem de askerleri ilgilendiren alanlar) olarak tasnif etmektedir. Pion-Berlin tümüyle askerî alanların kapsamına; donanım modernizasyonu, kuvvet geliştirme, doktrin, askerî eğitim, taktik ve operatif düzeyli birlik sevk/idare kararlarını yerleştirmektedir. Tümüyle siyasi alanların kapsamına; tehdit değerlendirmesi, istihbarat, psikolojik harp ve iç güvenlik konuları girmektedir. Gri alanda ise; savunma planlaması, silah ve teçhizat üretimi/tedariki, savunma bütçesi ile stratejik seviyedeki birlik sevk ve idaresi kararları sıralanmaktadır.

Pion-Berlin’in bu saptamalarından yola çıkan Cizre (2006:151–166) TSK’yı, -tümüyle siyasi alanda yer alanlar da dâhil- bütün sıralananların kontrolünü kendi elinde bulundurduğundan, siyasal anlamda “özerk” bir kurum olarak görmektedir²⁴. Akça’ya göre ise, Türkiye’deki sivil-asker meselesine ilişkin temel iddia, “Kemalist elit” denen grubun, toplumsal güçlerden bağımsız şekilde, hatta onların iradesi ve siyasi tercihleri hilâfına, siyasete müdahalede bulunabildiğidir. Farklı bir deyişle, “siyasi özerklik” kavramıyla öne çıkarılan, ordunun toplumsal-siyasi iktidar ilişkilerinden tamamen bağımsız bir biçimde siyasete müdahale ettiği şeklinde bir okumadır. Akça aşağıdaki ifadeleriyle, bu tür bir okumanın askerî müdahaleleri açıklamadaki yetersizliğine işaret etmektedir:

²⁴ Cizre’nin bu tespitinin teknik detaylarıyla değerlendirmesi, daha açık bir deyişle TSK’nın, tümüyle askerî, tümüyle siyasi ve gri alanlar olarak tasnif edilen alanlardaki iştirak biçiminin detayları, ilerleyen bölümlerde ele alınmıştır. Bu aşamada Cizre’nin bu değerlendirmesinin daha ileri ve teknik düzeyli bir sorgulama yapılmaksızın kabul edilebilmesinin güç olduğu söylenebilir.

Kuşkusuz Türkiye’de, “askerî müdahale geleneği” gibi bir kavramdan söz edilmesinde bir beis yoktur. Ama bu deyiş askerî müdahalelerin her birinin, farklı tarihsel dönemlerde ve bambaşka hegemonya projelerinin içine oturan bir pratikler silsilesi olduğu gerçeğini göz ardı etmektedir. Daha açık bir deyişle, süreklilik veya gelenek üzerinden bu müdahaleleri açıklamak açıkçası çok da yeterli değildir. Zira kapitalizmde devlet, kapitalizm öncesi dönemden farklı olarak, kurumsal bir alan olarak ayrışır ve baskı aygıtları da bu alanın bir parçası olurlar. Bu anlamda da görece özerk/otonom hale gelirler. Ancak bu durum sözü edilen tartışmaların kastettiği özerklik/otonomi tanımlamalarından biraz daha farklıdır (Akça’dan aktaran Benlisoy, 2008).

Sözü edilen üç farklı ele alış biçiminde analiz çerçeveleri, pek çok yönüyle, birbirlerinden farklılaşmaktadır. Bununla birlikte üçünde de sivil-asker ilişkileri, sivil siyasi otoriteyle askerî liderler arasında çözümlenmesi gereken bir mesele olarak ortaya konulmakta ve bu yaklaşımların tümünde “ayırma odaklı” argümanlar öne çıkmaktadır. Hal böyle olunca da, yurttaş bireyler bu ilişkinin dolaylı bir tarafı konumuna indirgenmektedir. Bu durum, yurttaş bireylerin sivil siyasi otoriteyi yetkilendiren taraf olmaları nedeniyle, ilk bakışta oldukça anlaşılır görünmektedir. Zira sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerinin analizine imkân veren kuramsal çerçeve; devlet, demokrasi ve uluslararası güvenlik kavramlarıyla ilişkilendirilerek inşa edilmektedir. “Siyasi otorite-askerî liderlik dikotomisi”, demokratik sistemlerde orduların yerine ilişkin bütün tahlillerde, temel belirleyici eksen olarak görülmektedir. Keza, TSK, “Türk siyasal yaşamının hiçbir döneminde sivil siyasi kontrol vasıtalarıyla kontrol edilememiş bir siyasi güç” olarak ele alınmaktadır. Bu tespit, Batılı paradigmanın temel öngörülerini doğrular gibi görünmekte ve analiz çerçevelerinin, “askerî darbe” ve “militarizm” kavramları üzerinden okunmasına neden olmaktadır. Dahası “TSK’nın, siyasetin uzmanlık ve sorumluluk alanına sürekli müdahil olduğu” ve “tarihsel sürecin bütününde siyasetle iç içe olduğu” da göz ardı edilemeyecek derecede gerçektir. Böyle bakınca, “Türk sivil-asker ilişkilerinin de; Batılı klasik paradigmanın, ‘objektif kontrol’²⁵ ve ‘profesyonelleşmeyle’ örülen çerçevesi dâhilinde analiz edilebileceğine” dair bir yargıya kolaylıkla varılabilmektedir.

Ancak Türk siyasal yaşamındaki sivil-asker ilişkilerine ilişkin pratikler dikkatlice incelendiğinde, Batılı paradigmanın açıklama çerçevesinin bazı yönleriyle yetersiz kaldığı görülecektir. Bunun en önemli nedeni, klasik Batılı paradigmanda sivil-asker ilişkilerinin salt askerî müdahaleleri önlemeye matuf bir bakış açısıyla ve ikili

²⁵ Sivillerle askerlerin sorumluluk ve uzmanlık alanlarının ayrılması, mutlak biçimde siyasetten uzaklaştırılması, askerlerin profesyonelleştirme yöntem ve stratejileriyle sivil siyasi otoritelere tabi kılınması şeklinde özetlenebilecek açıklama çerçevesidir.

karşıtlıklar düzeyinde kuramlaştırılmasıdır. Böyle olunca da örneğin, Erken Cumhuriyet Dönemi dâhil, neredeyse tarihsel sürecin bütününde, siyasetle iç içe olan TSK'nın; neden 1960'a kadar askerî darbelere yeltenmemesinin arka planı yeterince anlaşılammaktadır. Esasen sözü edilen dönemde askerlerin, kendilerini hiçbir şekilde kenarda hissetmedikleri, siyasetin hep kendi ekseninde yürütüldüğünü düşündükleri ve bu nedenle 1960'a kadar darbeye yeltenmedikleri söylenebilecektir. Kuşkusuz bu değerlendirme bütünüyle isabetlidir. Ancak burada Batılı bakış biçiminin gözden kaçırdığı husus; askerlerin bütünüyle sivil siyasî otoritenin kontrolünde olduklarının var sayıldığı bir dönemde de siyasetle iç içe olabildikleri ve hatta siyasetin kendi eksenleri etrafında yürütüldüğünü hissettikleri gerçeğidir. Batılı optikten bakınca gözden kaçan bir diğer husus ise Türkiye'de askerlerin, Batıdaki örneklerinden farklı bir biçimde, bir kısım sivil eliti, siyasetçiyi -hatta siyasi otoritenin bir bölümünü- ve en önemlisi siyasi otoriteyi seçerek yetkilendiren vatandaşların desteğini almak suretiyle siyasette etkili olabildiği hususudur. Keza yukarıdaki örnektekinin tam tersine TSK'nın neden, onu siyasetten ayırmaya yönelik güçlü düzenlemelerin bir biri ardına yapıldığı ve siyasi otorite ile askerî liderlik arasında mutlak bir hiyerarşik uyumun tesis edildiği bir dönemde darbe yaptığı hususu da bütünüyle anlaşılammaktadır. Bu örnekle ilgili olarak yapılabilecek; "TSK'nın bu dönemlerde, siyasette etkisiz kılınmaya çalışıldığı için darbeye yeltendiği" yorumu da bütünüyle isabetli bir yorumdur. Ancak burada da Batılı bakış biçiminin gözden kaçırdığı husus; Türkiye'de askerî müdahalelerdeki hâkim belirleyenin, Batıdaki örneklerin aksine, sivil siyasî otorite askerî liderlik dikotomisinin ziyadesiyle ötesine taşıdığı gerçeğidir. Diğer bir deyişle yukarıdaki yorumlar isabetli olmakla birlikte eksiktir. Batılı açıklama ve çözümleme çerçevelerinin Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini anlamadaki yetersizliğine işaret eden en önemli gösterge de, sosyal gelişimin ulaştığı evre itibarıyla, askerî darbe dönemlerinin kapandığı anlayışı, askerleri de içermek üzere, bu denli yaygınlaşmışken neden, vatandaşların yarıya yakını, "darbeye yeltenmesi halinde TSK'ya karşı güvenlerinin eksilmeyeceğini" belirtmesidir²⁶. Yukarıdakilere benzer pek çok basit sorgulama, klasik Batılı paradigmanın Türkiye özeline uygulanmasındaki güçlükleri ortaya çıkarabilmektedir. Oysaki sözü edilen üç örnekte de, sivil siyasi otorite, askerî liderlik ve vatandaşlar

²⁶ Bkz: MetroPOLL isimli araştırma şirketinin, "Askerî Darbeler ve Yargılamaları" başlıklı araştırması.

arasında, bir uzlaşma/uzlaşmazlık bulunması halinin, askerî darbeleri teşvik etmede de, caydırmada da etkili olabildiği görülmektedir.

Özetle Batılı açıklama ve çözümleme çerçeveleri, Türkiye'deki müdahalelerin arka planındaki ittifak ve işbirliklerinin Batıdan farklılaşan karakteristiklerini yeterince anlamamıza imkân vermemektedir. Batılı optikten bakınca sivil siyasi otorite ile askerî liderlik uzlaşmasıyla askerî müdahaleleri önlemeye yönelik yasal yapısal ve kurumsal düzenlemeler yapılıncaya, askerlerin bütünüyle siyasetin dışına çıkarılabileceği gibi bir sonuca varılmaktadır. Hatta dahası bu düzenlemeler Türkiye'de demokratikleşmenin en önde gelen ve hatta yeterli koşulu gibi de görülebilmektedir. Nitekim son dönemde darbe iddialarına ilişkin olarak yürütülen yargılama süreçlerine ilişkin algılama biçimlerinin de Batılı bakış biçiminden ziyadesiyle etkilendiği gözlenmektedir²⁷.

Batılı paradigmada sivil-asker ilişkileri, sivil ve askerî elit gibi birbirinden kesin hatlarıyla ayrılabilen iki varlık arasındaki bir dikotomi üzerine ve/veya bu iki varlığın stratejik biçimli bir ilişkisi olarak kurulmaktadır. Oysaki Türk siyasal geçmişinde birbirinden kategorik biçimde ayrılmış sivil ve asker elit tabakaları neredeyse hiç olmamıştır. TSK'nın bir kısım müdahalelerinin, askerî elit ile sivil elitlerin önemli bir kısmının bir blok halinde birleşerek, siyasi iktidarın da içinde yer aldığı diğer bir bloğa karşı bir tavrı biçiminde gerçekleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Kaldı ki, içerisinde bulunulan dönem, askerî darbelerin giderek imkânsızlaşacağı varsayıldığı bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bu durumda sivil-asker ilişkilerinin, önümüzdeki döneme ilişkin olarak, salt ikili karşıtlıklar düzeyinde ele alınmasının ve çözümlenmesinin ne derece gerçekçi ve sağlıklı sonuçlara ulaşmamızı sağlayacağı da kuşkuludur. Ayrıca unutulmuş bir gerçek de, pek çok kesimi ciddi anlamda mağdur etmekle birlikte askerî darbelerin, gerçekleştirildikleri dönem itibariyle büyük ölçüde vatandaşlarca da desteklenmiş olmasıdır²⁸. Nesin (2012), 12 Eylül yargılamalarına

²⁷ Son dönem gelişmelerinde Türkiye'de sivil-asker ilişkisinin muhatapları siyasî otorite ile askerler olarak ve bu çerçevede askerleri, askerî müdahalelerin yegâne faileri olarak gören bir anlayış hüküm sürmekte, darbeleri önlemeye matuf yasal, yapısal ve kurumsal düzenlemeler en önde gelen demokratikleşme gayretleri olarak takdim edilmektedir.

²⁸ Darbe dönemlerinde çok yüksek düzeylerde seyreden vatandaşların darbeleri destekleme oranının ancak 2000'li yıllarda düşüşe geçtiği görülmektedir. Örneğin Konda Araştırma Şirketi'nin Nisan 2010 ve Nisan 2012'deki anketlerinde, "askerlerin gerektiğinde yönetime el koymasını nasıl buluyorsunuz?" sorusu yöneltilmiştir. Askerin gerektiğinde yönetime el koymasını doğru bulanların oranı ise % 38,5'ten % 26,8'e düşmüştür. Her iki sonuçta, vatandaşların askerî darbelere onay verme oranlarının düşüşte

ilişkin bir yazısında, “ama bunların ötesinde bir şey var sanırım, 12 Eylül anayasasına % 92 oy veren bu halk yargılanmalı... Evet, 12 Eylül faşizmi silahla geldi, ama bu gelişti destekleyen kurumları ve en önemlisi halkı unutarak hiçbir yere varamazsınız” demektedir. Yani Türkiye’de sorunun büyüğü, darbeleri önlemeye yeterli bir kurumsal sivil kontrol mekanizmasının eksikliğinden ziyade, sivil kurumsal yapının unsurlarının gönüllü bir biçimde, darbelerin yanında yer alması olagelmıştır.

Aslında, Türkiye’ye ilişkin tarihsel ve kültürel bağlam sivil-asker ilişkilerini iki muhatabın karşılıklı ilişkileri ve karşıtlıkları düzleminde çözümlenmeyi hem güçleştirmekte hem de gereksizleştirmektedir. Bu çerçevede, Schiff’in kuramsal kurgusunun²⁹ bütün metodolojik güçlüklerine rağmen, Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerini anlamlandırmada, Batılı paradigmaya kıyasla daha elverişli bir gereç sunabileceği düşünülmektedir. Mutabakat kuramının Türkiye özelinde uygulanabilirliğini düşündüren en önemli özelliği; kuramın Batılı paradigmayı eleştirirken ortaya koyduğu temel argümandır. Bu argüman; “Batılı paradigmanın, Batılı bakışla çerçevelenen, sivil-asker dikotomisi ve kurumsal yapısı yerine, vatandaşları da içermek üzere, taraflar arasında diyalog, uzlaşma ve ortak değer ve hedefler üzerinde mutabakat sağlama” argümanıdır (Schiff, 2008). Bu yönüyle bakıldığında, kendi başına, “vatandaş darbeleri desteklemezse” ön koşulunun geçerliği hali dahi, Schiff’in, vatandaş da bu ilişki içerisine dâhil eden yaklaşımının, klasik paradigmaya oranla daha elverişli bir gereç olarak kullanılabilirliğini düşündürmektedir.

Ayrıca “ayırma odaklı” yaklaşımların, sivil-asker ilişkilerini çözümlenmede iki tarafın karşıtlıkları üzerinden kurduğu ve tarafları, uzmanlık ve sorumlulukları bakımından ayırdığı çerçevenin, değiştirilmeksizin altmış yılı aşkın bir zamandır kullanıldığı görülmektedir. Her ne kadar bu kuram ABD sivil-asker ilişkilerinin biçimlenmesine bağlı olarak, başta Feaver (1992, 1996) ve Cohen (2002, 2003) olmak üzere yeniden biçimlendirilse de, kuramın özünü teşkil eden (separation) ve (isolation) veçheleri

olduğunu ve muhtemelen daha da düşeceğini göstermektedir. Ancak %26’lık bir destekleme oranının dahi düşük olduğunu söyleyebilmek güçtür.

²⁹ Rebecca Schiff’in, orduların demokratik kontrolünü, siyasi otorite, askerî elit ve vatandaşlar arasında diyalog, işbirliği ve değerlerin paylaşımı zemininde açıklamaya ve çözümlenmeye çalıştığı bir kuramsal yaklaşımdır. Schiff, bu kuramsal yaklaşımını, "The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations" adlı çalışmasında detaylarıyla açıklamaktadır. Araştırmacı tarafından Türkçe diline "Mutabakat Kuramı" olarak çevrilen bu yaklaşım, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

korunmaktadır. Böyle olunca klasik kuram, belirgin bir biçimde; otoriterlikten demokrasiye doğru giden süreçleri açıklamada yetersiz kalmaktadır. Oysaki kuramın farklı durumlara uygulanabilmek üzere, özellikle de, siyasi otoritenin orduya üstünlüğü ve onu kontrol edebilmesi (civilian supremacy) yönünün, korunarak, hatta güçlendirilerek, geliştirilmesi gerekmektedir. Schiff'in modeli, klasik paradigmanın önemli açmazlarını işaret eden yönleriyle, bu amaca hizmet edebilecek önemli bir çalışma olarak değerlendirilebilecektir. Bu düşünceler ışığında Schiff'in modelinin, bir takım metodolojik güçlüklerine rağmen, Türk sivil-asker ilişkilerini açıklamada da, klasik paradigmaya oranla daha elverişli bir çerçeve kurduğunu söyleyebilmek mümkündür.

2.1. ANA AKIM TEORİLERİ ÇERÇEVESİNDE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ

General Franco'nun ölümünün ardından 1982'de İspanya Savunma Bakanlığı'na getirilen ve ordunun demokratikleştirilmesine önemli katkılar sağlayan Serra (2011:9), “sivil-asker ilişkilerine dair incelemelerin çok az kuramlaştırılmasından mustarip olduğunu” belirtmektedir. Serra'nın Burchill (2001:2)'den aktardığına göre, “kuramlar sadece açıklama biçimlerimiz değil aynı zamanda etik ve pratik ufuklarımızı tanımlar”. Akademik çalışmalarda, özellikle de siyaset bilimi alanındaki çalışmalarda kuramsal açıklamalar, olguların sebeplerini anlamamıza ve sonuçlarını öngörmemize yardımcı olur. Dahası kuramlar sadece açıklamaz ve/veya tahminde bulunmazlar. Aynı zamanda çözümler ve ilerlemeler için ne gibi ihtimaller olduğunu da gösterirler. Bu nedenle bu çalışmaya, hem anlamamıza hem de çözüm ihtimalleri üzerinde düşünmemize yardımcı olacak bir kuramsal çerçevenin inşasıyla başlanmasının yararlı olacağı düşünülmüştür.

Sivil-asker ilişkileri kuramları, ana akım modernleşme kuramlarına paralel biçimde kurulmaktadır. Ayrıca bu kuramları, büyük ölçüde, ana akım kuramların “devlet” ve “demokrasi” kavramlarını ortaya koyuş biçimlerindeki ve açıklama çerçevelerindeki değişimler şekillendirmektedir. Farklı bir deyişle, “devlet” ve “demokrasi” kavramları, “demokratik kontrol sorunsalında sıkça başvurulan ve en fazla öne çıkan kavramlar olma özelliği göstermektedir. Bu nedenle bu bölümde, sivil-asker ilişkilerinin ana akım modernleşme kuramları içerisinde nasıl kurulduklarının ve sözü edilen kavramlarla nasıl ilişkilendirildiklerinin incelemesi yapılmıştır. Bu incelemeden, Türkiye'deki sivil-asker

ilişkileri konulu tartışmaların kuramsal temellerini anlamaya yönelik olarak istifade edilmesi amaçlanmıştır. Bu amacın karşılanmasına yönelik olarak öncelikle, farklı kuramsal açıklama modellerinin devlet ve demokrasi kavramlarına bakış biçimleri ve bu bakış biçimlerinin uğradığı değişim konusu ele alınmıştır. Ayrıca farklı bakış biçimlerinin sivil-asker ilişkilerine ilişkin literatür içerisine nasıl yerleştirildiği ve zaman içerisinde nasıl değiştiği hususlarına da bu kapsamda yer verilmiştir.

2.1.1. Liberal-Çoğulcu Model

Liberalizmde birey, ruh ve beden bütünlüğüne sahip rasyonel bir varlık olarak görülmektedir. Akıl yetisi onu diğer canlılardan ayıran en büyük özelliktir. Locke insanın doğası gereği, mutluluk peşinde koştuğunu ve haz almaları gereken şeylere yöneldiğini öne sürmektedir:

Haz ve acı, belli nesnelere zihinlerimizdeki ya da bedenlerimizdeki değişik derecedeki etkileriyle üretilmiş olduğundan, bizde bir haz üretme özelliği olan şeye iyi, bizde bir acı üretme özelliği olan şeye de kötü diyoruz. Çünkü bunlarda mutluluğumuzun kendilerine bağlı olduğu haz ve acı üretme özelliği vardır (Locke, 1969:161).

İnsan doğasının mutluluğa eğilimli oluşu Locke (1996:163)'a göre zorunlu bir dürtüdür. Fakat insanların tümünü eşit ölçüde mutluluğa götürecek nesnel bir etik de söz konusu değildir. Her bireyin kavramları kendi akli yoluyla oluşacağından, iyi ve doğru kavramları da bireylerin tercihlerine bağlı olarak değişmektedir. Doğuştan eşit olan ve eşit doğal haklara sahip olan insanlar, doğa durumunda (state of nature) ortak çıkarlarla birbirlerine bağlıdır. Locke doğa durumunu aşağıdaki şekilde tarif etmektedir:

İnsanların hareketlerini doğa yasasının sınırları dâhilinde düzenledikleri, izin almaksızın veya başka bir kimsenin iradesine bağlı olmaksızın, mallarını ve kişiliklerini uygun olduğunu düşündükleri gibi düzenledikleri tam bir özgürlük durumudur. Aynı zamanda bütün güçlerin ve yargılama yetkisinin karşılıklı olduğu, kimsenin diğerinden daha fazlasına sahip olmadığı bir eşitlik durumudur (1969:4).

Doğa durumuna uyulmaması, bireylerin güvenliğini tehlikeye sokmaktadır. Böyle bir durumda herkesin yasayı ihlâl eden cezalandırma hakkı doğacaktır. Siyasal bir topluluk olabilmek için gerekli olan şey; doğa durumunda eksik olan uzlaşmazlıkların çözümü için ortak bir ölçüt, tarafsız bir yargıç ve cezalandırmayı ifa edecek bir güç bulunmasıdır. İşte bu yolla herkese ait olan cezalandırma yetkisi kamuya devredilmektedir (Locke, 1969,50–51).

Locke'a göre bireyler özgür, eşit ve bağımsız olduklarından; ancak kendi rızalarıyla siyasal bir erke tabi kılınabilirler. Locke, etik-politik açıdan; liberalizm, grup, sınıf ve devlet gibi her türlü kolektivite karşısında bireyi öne çıkarmaktadır. Birey bütün kolektivitelerin kurucu unsuru ve öncülüdür. Locke ayrıca, bireylerin kendi rızalarıyla ve sözleşme yoluyla haklarını devrettiği devleti ve onun yönetici erki olan iktidarı, bireylere karşı hakkaniyetli davranmak zorunda olan bir kurumsal yapı olarak görmektedir. Devletin ve onu yöneten iktidarın kendi sınırlarını aşması durumunda, yönetilenlerin direnme hakkı vardır (1969:118).

“Özgürlük”, “eşitlik” ve “adalet”, liberal kuramın olmazsa olmaz değerleridir. Nitekim liberalizm ile demokrasiyi özdeşleştirip birbirinin olmazsa olmaz şartı olarak gören Tocqueville, tarihin amacının; özgürlük, eşitlik ve adaleti gerçekleştirmek olduğunu savunmuştur (Tocqueville'den aktaran Aktan, 2002). Liberalizmde özgürlük kavramı, bireye başkalarının otoritesine maruz kalmaksızın içinde rahatlıkla hareket edebilmesi için bırakılan alanı anlatan bir kavramdır. Liberalizmin eşitlik anlayışı, daha çok, biçimsel bir eşitliktir. Daha açık bir deyişle, insanlar ontolojik anlamda eşit olup, doğuştan eşit haklara sahiptirler. Liberalizmin adalet anlayışı ise, usulüdür. Adaletin kurallarının sağlanması bireysel tercihe bağlıdır ve otorite sadece biçimsel anlamda bireyin bu hakkını güvence altına alır. Adaletin kurallarına uymayan bireyler bu eylemlerinden ötürü ve kendi rızalarıyla cezaya çarptırılırlar (Locke, 1969:31-40).

Özetle, liberal kuramın temel belirleyeni “insan doğası” kurgusudur. Hobbes'un doğa durumundaki insanı, bencil, zayıf, şeytanî ve irrasyoneldir. Kuramda demokratik devletin birinci önceliği, yurttaş statüsündeki bireyin hak ve özgürlüklerinin korunması olarak ortaya konulmakta ve bu husus bütün yurttaşların uymayı taahhüt ettikleri bir sosyal sözleşmeyle kayıt altına alınmaktadır. Bireyler sosyal sözleşmeyle savaş durumundan çıkarılarak devletin sağladığı güvencelerle korunur hale getirilmektedir. Aynı devletin sınırları içinde yaşadıkları halde sosyal sözleşmenin tarafı olmayan bireyler gibi, diğer devletler de çatışmaların kontrol edilemediği ve savaş halinin sürdüğü bir alanda yer almaktadırlar.

Liberalizmde devlet, “bireylerin isteyerek yaptıkları bir sözleşme ile doğmuş ve onları doğa durumunun emniyetsiz, düzensiz ve hatta vahşî ortamından koruyacak egemen bir

güç” olarak görülür. Devlete ait tanım bu şekilde ortaya konulunca, bireylerin özgürlükleri ve devletin otoritesi arasındaki ikilem, liberalizmin temel sorunlarından biri olarak ortaya çıkar. Liberalizm bu ikilemi devletin görevini, dış tehditlere karşı ortak güvenliğini, içeride ise piyasanın güvenliği ve hukukun üstünlüğünü sağlamak olarak belirlemek suretiyle aşmayı dener.

Devlet, toplum içerisinde rekabet halindeki birey ve gruplar için bir tarafsız hakem (arabulucu) görevi üstlenir. Bu kapsamda, bütün temsil ettiği grupların ve bireylerin çıkarları doğrultusunda hareket eden yani; kamu yararı ve ortak menfaat için çabalayan yansız bir varlık olarak görülür. Seçilmiş siyasetçiler görevlerini, yine açık ve rekabetçi bir ortamda ve her zaman topluma karşı sorumlu olarak yürütürler. Ordu, kolluk kuvveti ve yargı gibi seçilmemiş devlet organları ise, seçilmiş üstlerine sorumlu olacak şekilde yükümlülüklerini yerine getirirler. Kısacası liberal düşüncede, “halkın fikirleri, yönetici grup tarafından kontrol edilip, yönlendirilebilir” tezinin tersine, “yöneticilerin gücü halk ve diğer baskı grupları tarafından sınırlandırılıp, kontrol edilebilir” görüşü hâkimdir.

Devletlerarası çatışma ve rekabetin sürekliliğine vurgu yapan liberal kuram, demokratik devleti, yurttaşlarının hak ve özgürlüklerini doğa durumundaki (savaş durumu) aktörlerin olumsuz etkilerinden de korumakla mükellef kılmaktadır. Bu mükellefiyet, yurttaşların güvenliğini sosyal sözleşme dışındaki aktörlere karşı ve farklı gereçlerle koruma zorunluluğunu da ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle devletler yurttaşlarını sosyal sözleşme dışında kalan dış tehditlerden korumak üzere etkin bir askerî sistem kurmaktadır. Bu sistem içerisinde ordular, devletlerin güvenliğini dış tehditlere karşı savunmak üzere teşkil ettikleri ve salt dış güvenliği sağlamak üzere görevlendirildikleri şiddet aygıtları olarak görülürler. Kolluk güçleri (polis ve jandarma), istihbarat birimleri, özel güvenlik birimleri gibi silah taşıyan diğer unsurlar da, içte piyasanın güvenliğini ve hukukun üstünlüğünü sağlamaya yönelik baskı görevleri için tasarlanır.

Ordu denilen silahlı koruma sistemi, yurttaşlara yönelecek dış tehdidi bertaraf etmeye uygun biçimde güçlendirilir. Ancak güçlendirilen bu unsurun, amacı dışında kullanılabilme olasılığı nedeniyle, kontrol dışı bırakılmaması da gerekmektedir. Zira silah taşıyan unsurlar donanımları itibarıyla, tesis edildiği amaç dışında da işlev görebilme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle, “güvenlik sektörünün kontrol ve

denetimi” diye adlandırabileceğimiz bu unsurların kontrolünün ve sivil siyasi otoriteye bağlılığının garanti altına alınması, liberal demokratik devletin öncelikleri arasında yer almaktadır.

Özetle, liberal demokratik sistemlerde sivil-asker ilişkilerinden en basit ve yaygın kasıt; genel güvenliğin, -bu kapsamda da güvenlik sektörünün-, demokratik sistemin gerekleriyle ve güvenliği kontrol etmekle yükümlü siyasi otoritenin amaçlarıyla uyumlu bir şekilde yönetilmesidir.

Liberal kuramın negatif özgürlük çerçevesi, demokratik devletlerin orduları içinde geçerlidir. Diğer bir deyişle liberal düşünce uyarınca orduların, devletlerin kontrol araçları vasıtasıyla sınırlandırılmadıkları sürece, egemen bir dış tehdide yönelik önlemler geliştirmede kendi iç usullerini tatbikte özgür bırakılmaları gerektiği düşünülür. Ancak, demokratik devletin kontrol araçları vasıtasıyla sınırlandırmadığı ordular, kendi amaç ve hedeflerini siyasi otoriteninkiler hilâfına tahakkuk ettirecek gereçleri kontrolsüz geliştirebilirler ve bu yönüyle de egemen güce yönelik bir tehdit unsuru haline gelebilirler. Keza demokratik olmayan bir sivil yönetimin orduyu bütünü ile kontrol etmesi hali de, orduyu devleti kontrol eden sivil elitin amaç ve hedeflerini tahakkuka yöneltebilir³⁰. Özetle, hem devletlerin ordularını kontrol araçları vasıtasıyla kontrol edememesi hali hem de demokratik olmayan bir siyasi elitin orduyu kontrol etmesi hali orduyu, demokratik devlet için olası bir tehdit haline getirebilmektedir.

Liberal literatürde “orduların demokratik kontrolü” konusu ile ilgili çalışmalarda en çok atıf yapılan isim Huntington bu sorunsalı, “profesyonelleşme yoluyla sivil kontrol” diye de bilinen bir kuramsal yaklaşımla aşmayı denemektedir. Huntington’un “Devlet ve Asker: Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti” adlı çalışmasına, liberal demokratik sistemlerde sivil-asker ilişkilerinin kapsamlı bir tarih analizine tabi tutulduğu öncül bir kuramsal çalışma olarak bakılmaktadır. Huntington, Goodpaster ile birlikte kaleme aldığı “Sivil-Asker İlişkileri” isimli diğer bir çalışmada, askerlerin siyasi-askerî süreçler içinde dört farklı rol ve işlevi olabileceğini öne sürmektedir. Bunlardan ilki; sivil siyasi otoriteye danışmanlık yapmaktır (advisory). İkincisi, yetki verilen alanlara ilişkin olarak sivil siyasi otoriteyi temsil etmektir (representative). Üçüncüsü, sivil siyasi otorite

³⁰ Sivil kontrol kavramı bu nedenle demokratik devletin orduyu kontrol etmesi açısından muğlak bir kavramdır.

tarafından tayin edilmiş görevleri icra etmektir (executive). Sonuncusu ise, rejimi ve/veya siyasal süreçleri koruyucu/kollayıcı (advocatory) rol ve işlevler üstlenmektedir³¹. Huntington bunlardan ilk üçünü yasal ve meşru rol ve işlevler olarak görmektedir. Dördüncü rol ve işlevin ise, açık ve/veya örtülü siyasal söylem ve eylemlerle seçilmiş siyasal otoriteyi aşındırmaya/ortadan kaldırmaya yönelik bir olasılığı içinde barındırdığını değerlendirmektedir (Goodpaster ve Huntington, 1977:4).

Liberal demokratik devletlerde millî savunma planlama süreci askerleri, -bir biçimde-, siyasal karar verme sistemi içerisine dâhil etmektedir. Hal böyle olunca da, sivil siyasal otoritenin üstünlüğü, askerlerin siyasal süreçlere iştirakinin biçim, kapsam ve yoğunluğu ölçüsüne bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Bu nedenle, demokratik liberal sistemlerdeki sivil-asker ilişkilerinin merkez temasını, "askerlerin siyasal süreçlere iştirak biçim, kapsam ve yoğunluklarının sivil siyasal otorite tarafından bütünüyle kontrol altında tutulabilmesi meselesi" oluşturmaktadır.

Sivil-asker ilişkilerinin biçiminin, devletlerin gelişmişlik düzeyinin önemli bir ölçütünü teşkil ettiği varsayılmaktadır. Nordlinger (1971) ve Janowitz (1971), bu varsayımla bağlantılı olarak, sivil siyasal elitlerin nihai karar alma yetkisine sahip olduğu bir sivil-asker ilişkileri sistemini tesis edebilmiş devletleri, "gelişmiş devletler" olarak tarif etmektedir. Siyasetin uzun süreli ve kesintisiz biçimde sivillerce kontrol edildiği bir düzeni sağlayamamış devletler ise, "gelişmekte olan devletler" sınıfında yer bulmaktadır. Devletlerin en görünür güç odağı olarak ordularının, "tesis edildikleri maksadın ve sivil siyasal otoritenin dışında ve daha ziyade içeriye yönelik bir baskı unsuru olarak kullanıldıkları" sivil-asker ilişkileri biçimleri ise, "pretoryen devletler"³² olarak adlandırılmaktadır.

Nordlinger (1971:10–18) ve Janowitz (1971:79–80)'in, sivil-asker ilişkileri ile karşılıklı kontrol veya etki modellerini kıyaslamada kullandıkları -neredeyse klasikleşen- sivil-asker ilişkileri sınıflandırmalarına göre, pretoryen olmayan devletler kapsamında üç ayrı devlet biçiminden söz edilmektedir. Bunlardan ilki; -gelişmiş devlet ve demokrasilere

³¹ Dördüncü rol ve işlev Türk kamuoyunda sıkça kullanılan "askerî vesayet" kavramını çağrıştırmakta ve bu şekilde de tercüme edilmektedir.

³² Askerlerin fiili güç kullanımı ve/veya tehdidi ile bağımsız bir siyasal güç haline geldiği durum. Pretoryenizm konusuna izleyen bölümlerde ayrıntılı biçimde değinilecektir.

özgü olarak nitelendirilen-, liberal-çoğulcu devlet modelidir. Bu devlet modelinde ordu, siyasetten bütünüyle ayrı ve bütünüyle sivil siyasi otoriteye tabidir. Subaylar sivil siyasi otoritenin, siyasi düşünce ve eylemlerini tasvip etmeseler bile, onun otoritesini kabul etmeye kendiliğinden istekli olacakları ve/veya kabule zorlanacakları bir, “sivil etik ve değerler sistemine” sahiptirler. Liberal-çoğulcu devlet modelinde askerler, “silahlı kuvvetlerin yapılanması”, “savunma planlaması” “askerî harekâtın icrası” ve “kuvvet modernizasyonu” gibi -kendi uzmanlık alanları da dâhil- bütün alanlarda sivil denetimi kabul ederler. Kendi meslek ve uzmanlık alanlarında dahi kendi başlarına siyaset üretemezler. Buna karşılık sivil siyasi otoriteler de, askerlerin kurumsal çıkarlarının korunması, savunma ve güvenlik konularına yönelik önerilerini dikkate alırlar.

Nordlinger (1971) ve Janowitz (1971)'in “pretoryen olmayan devlet modelleri” kapsamında sıraladığı diğer iki model, geleneksel-aristokratik model ile totaliter-nüfuz edici modeldir. Geleneksel-aristokratik modelde; sivil ve askerî gücün her ikisine de hükmeden sınıfsal çatki aynı olduğundan, sivil ve askerî elit arasındaki çatışmadan sakınılır. Nordlinger “modern toplumlarda; kitle taleplerinin farklılaşması, askerlerin uzmanlık alanlarının hem genişlemesi hem de farklılaşması nedeniyle, bu modelin modern devletlerde uygulanamayacağını ifade etmektedir”³³. Totaliter-nüfuz edici modelde ise, komünist rejimlerin öncül örnekleri vardır. Mao'nun deyişiyle belirleyici ilke, “iktidar namlunun ucundadır. Ancak parti silaha komuta eder. Silahın partiye komuta etmesine ise, asla izin verilmez” ilkesidir (aktaran Nordlinger, 1971:16). Bu modelde askerler, -siyasi uyumları ödüllendirme/cezalandırma nedeni olmak kaydıyla-, partinin ideolojik imbiğinden geçerler. Ayrıca modelde, silahlı kuvveti dengelemek ve karşıt bir güç oluşturmak üzere yarı askerî yapılar, polis, vb. unsurlar güçlendirilir (Nordlinger, 1971:10–18). Bu üç model, askerlerin, bir şekilde sivil idareye tabi olmaları nedeniyle ve kendi başlarına siyasete tesir yetenekleri olmaması anlamında, pretoryen olmayan devlet modelleri olarak tasnif edilmektedir.

Janowitz'e göre pretoryen modeller; yapıları, amaçları, kendilerini meşrulaştırma biçimleri, iktidarda kalma süreleri, siyasi, ekonomik ve toplumsal yapılara nüfuz

³³ Nordlinger ve Janowitz, örtük de olsa, modern toplumlarda da, sivil ve askerlerin aynı sınıfsal çatkinın -hegemonyanın- kontrol ve denetiminde olduğunu ve aynı sınıfın çıkarlarına hizmet ettiklerini, söylemektedir. Adı geçenler ayrıca, modern toplum yapısının sivillerle askerlerin çatışmamasını gerektiren bir yapı olduğunu ifade etmektedirler.

etme/onları kontrol etme dereceleri gibi ölçütler açısından farklılıklar gösterebilmektedir. Janowitz, az gelişmiş devletlerdeki sivil toplumun görece zayıflığı, askerlerin kontrol ettiği kaynakların büyüklüğü gibi nedenlerin pretoryenizmi teşvik ettiğini ileri sürmektedir (1971:83). Bu noktadan hareketle Nordlinger (1971, 21–27), Clapham ve Philip (1985:8–10), “pretoryen modelleri”; “veto modelleri”, “muhafaza edici modeller” ve “hükmedici modeller” olarak tasnif etmektedir. İktidarı devralmaksızın hükümet kararları üzerinde veto yetkisi kullanan rejimler, “veto modelleri” olarak adlandırılmaktadır. “Muhafaza edici modeller” ise, iktidarı süresiz olarak elde tutmayı öngörmeksizin yönetimi askerî müdahale yoluyla devralan modellerdir. Bu modeller, “ehliyetsiz sivillerce bozulan düzen ve istikrarı yeniden tesis etmek” söylemi ile kendini meşrulaştırmakta ve anayasal düzenin tesisini müteakip iktidarı sivillere devretmektedir. “Hükmedici modeller” ise, uzun süreli olarak iktidarda kalan, köklü modernleştirme işlev ve görevleriyle kendini meşrulaştıran, diğerlerine kıyasla daha baskıcı modellerdir³⁴.

“Gelişmiş ülkelerdeki sivil-asker ilişkilerinin, bu ülkelerde yerleşik demokrasi kültürüne bağlı olarak şekillendiği ve demokrasinin pretoryen ve militarist eğilimleri tasfiye ettiği” bir veri olarak kabul edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda da, “demokrasi” kavramından, -çağdaş Batılı devletlerde anlaşıldığı şekliyle- “liberal demokrasi” anlaşılmakta ve demokrasi en iyi yönetim biçimi olarak tabulaştırılmaktadır. Ancak Uluşahin (2007:2)’e göre, liberal-çoğulcu devlet modeli, bu kabul ile neredeyse eş zamanlı olarak, hem üstten hem de dipten gelen dalgalarla aşınmaya ve bu dalgaların etkisiyle, “devletin demokrasinin içinde yaşayacağı ve koruma göreceği en uygun korunak olacağı iddiası” da geçersizleşmeye başlamıştır.

Küresel problemlerin ve geçişken sınırların damgasını vurduğu belirsizliklerle şekillenen bir dünya düzeninde demokrasinin de çatışma karşısında barış, tıkanıklık karşısında istikrar için yepyeni çözüm önerileri sunması ve küresel bir dünyada demokrasinin liberal demokratik devletin ötesinde tanımlanması kaçınılmaz hale gelmiştir (Uluşahin, 2007:3).

³⁴ Bu tasnif, Nordlinger (1971, 21–27), Clapham ve Philip’in (1985:8–10), az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerde rastlanan sivil-asker ilişkilerine ilişkin tasnifidir. Araştırmacı az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerdeki sivil-asker ilişkilerinin, bu sayılanlar dışında çok geniş bir çeşitlilik gösterebileceği gibi, pratikte bu kategoriler arasındaki sınırların da oldukça geçirgen olabileceğini düşünmektedir.

Liberal-çoğulcu kuramın devleti ve demokrasiyi tarif eden yaklaşımları³⁵ sonraları; Dahl (1961), Galbraith (1967), Lindblom (1976) ve Hayek (1944) tarafından - birbirinden farklı açıklama biçimleriyle- eleştirilmiştir. Bununla birlikte eleştirilerin merkez temasını, “devlete ilişkin klasik liberal tanımlamanın devleti anlamada yeterli olmayacağı” hususu oluşturmuştur. Sözü edilenlere göre, devlette sivil siyasi elitler ile askerî-sivil bürokrasi elitleri; iktidar ekseninde hâkim sınıfın yer aldığı tarafta, diğer toplum kesimleri ise diğer tarafta yer almaktadır. Dahl (1961, 1959 ve 1958), Lindblom (1976), Galbraith (1967), toplumsal ve siyasi gücün, baskı grupları -elit grupları- arasında paylaşıldığını, bu grupların -bir şekilde-, siyasal karar verme süreci üzerinde etkili olduğunu değerlendirmektedir. Sözü edilenler iktidar yapısı içinde, bazı elit gruplarının, -niteliksel ve niceliksel açıdan zaman ve mekân boyutuna bağlı olarak değişebilmekle birlikte-, öteki elit gruplarına göre daha güçlü olduğunu düşünmektedirler³⁶. Keza Mills (1956), iktidar yapısı içinde en etkili ve en kuvvetli üç elit grup olduğunu vurgulamaktadır. Bunlar siyasi elitler, askerî elitler ve ekonomik elitlerdir. Bu üç elit “iktidar seçkinlerini” oluşturmaktadır. Toplumun geneline yönelik en kritik sosyal politikaları bu iktidar seçkinleri belirlemekte ve en önemli makro düzey sosyal, ekonomik ve siyasi kararlar da yine bu seçkinlerce şekillendirilmektedir (Arslan, 2003:5). Dahası sözü edilen bu düşünürler, devletin farklı çıkarları barındıran yapısı içerisinde, “tarafsız bir ara bulucu” rolünü yürütemeyeceğinin altını çizmektedir³⁷. Yeni çoğulcular, bu dengelemenin, daha çok, ekonomi elitleri (iş dünyası) tarafından gerçekleştirildiğini belirtmektedirler. Yeni sağ kuramcılar ise, liberal demokratik devletleri toplumsal sınıfsal yapıdan bağımsız olarak var olan ve kendisini topluma dayatan, giderek baskıcı hale gelen bir tür “asalak yapı” olarak görmektedirler.

Bu tartışmalar, “liberal demokratik devlet” ile ilgili bir gerçeği giderek daha fazla su yüzüne çıkarmaktadır. Birey haklarının eşitliği düşüncesi üzerine inşa edilen liberal sistem, bireyin haklarının korunmasına aşırı vurgu yapmaktadır. Bunun sonucunda, ortak amaçlardan, dayanışma duygusundan yoksun olan ve devlete karşı da moral bağlılık hissetmeyen, aksine demokrasi sorununu bütünüyle, “bireyin devlet karşısında

³⁵ Devleti toplum içerisindeki birey ve gruplar için tarafsız bir ara bulucu işlevi görececek bir aygıt olarak gören klâsik liberal devlet anlayışıdır.

³⁶ Dahl ve Lindblom ekonomik elitlere özel bir ayrıcalık tanır.

³⁷ Liberal-çoğulcu düşünürlerin devlete bakış açılarının, giderek artan biçimde Marksist devlet kuramcılarının bakış açlarına yaklaştığı görülmektedir.

korunması” ile özdeşleştiren bireylerden kurulu atomlaşmış bir toplum yapısı ortaya çıkmaktadır. Sözü edilen bu değişimler, sivil-asker ilişkilerinin kuramlaştırılmasında, geleneksel yaklaşımları izleyen yeni kuşak liberal kuramcıları da etkilemektedir.

Finer (1976), liberal kuramda devletle ilgili olarak ortaya çıkan tartışmalardan gelişmiş ülkelerdeki sivil-asker ilişkilerinin de ziyadesiyle etkilendiğini düşünmektedir. Burk (2002), Feaver (1992, 1996), Cohen, (2002, 2003) gibi yeni kuşak liberal kuramcılar öncelikle, sivillerle askerlerin üstlendiği görevlere ilişkin geleneksel ayrımların giderek daha fazla oranda muğlaklaştığına dayalı tespitlerden hareket etmektedirler. Zira gelişmiş demokrasilerde sivillerin, özü itibarıyla askerî nitelikte sayılan bir kısım işlerle³⁸, buna karşın askerlerin de bir kısım sivil işlerle³⁹ görevlendirmelerine sıkça rastlanır olmuştur. Yeni kuşak liberal kuramcılar ayrıca, gelişmiş liberal demokratik devletlere ilişkin yaklaşımlarını, artık askerî darbe ihtimal ve korkularını bertaraf etme üzerine de kurmamaktadır. Bu kuramcılar, içe ve dışa dönük militarizm, askerî-endüstriyel çatki, diplomatik sorunlara ilişkin askerî çözümler, barışı koruma/destekleme/kurma faaliyetlerinde sivil-asker ilişkileri gibi alanlara yönelmektedir.

Finer (1976), kolonyal geçmişe sahip olanlar başta olmak üzere, gelişmiş ülkelerin pek çoğunun askerî müdahale sicillerinin temiz olduğunun söylenemeyeceğini belirtmektedir. Finer (1976:4)’e göre, geçmişte bu ülkelerin askerleri de, siyasal süreçlerde açık veya örtülü biçimde yer almak ve/veya seçilmiş siyasi otoriteyi etkisiz hale getirmek ya da ortadan kaldırmak suretiyle siyasete müdahale etmişlerdir. O’na göre, zaman içinde değişime uğrayan şey, askerlerin siyasal süreçlere katılım biçimi olmuştur.

Burk (2002: 7-29)’a göre ise, Huntington’un sivil-asker ilişkilerine ilişkin kuramsal kurgusunu sadece ABD’ye has tarihsel ve kültürel özellikler şekillendirmiştir. Bu özelliklerden ilki, kuruluş aşamasında -siyasi liderliğin de etkileriyle- liberal ideolojinin

³⁸ Örneğin ABD’de Genelkurmay Başkanlığı’nın halkla ilişkiler dairesi sivillerden oluşmaktadır. En gelişmiş silâh sistem ve gereçlerine ilişkin AR-GE faaliyetlerinin çoğu sivillerce yönetilmektedir. Sivil uzmanlar askerî harekât plânlaması, harekât için karar desteği gibi alanların pek çoğunda istihdam edilmektedir.

³⁹ Doğal afetlerle mücadele, arama kurtarma, ambulans uçak ve helikopter hizmetleri ve hatta okuma yazma ve meslek kazandırma kursları buna örnektir.

ABD halkı nezdinde yaygın biçimde kabul görmesidir. Diğerleri ise, ABD'nin "liberal demokratik devlet" modeli için tek örnek olması, muhafazakâr anayasal çerçeve ve coğrafi yalıtılmışlıktır. Burk, uluslararası ilişkiler sisteminde yaşanan değişimlerin, Huntington'un sivillerle askerlerin karşılıklı ilişkilerinin tanzimine yönelik olarak tasarladığı "objektif kontrol" modelini zorladığını değerlendirmektedir⁴⁰. Zira artık askerlerin görevlendirildiği alanlar, onların farklı siyasi aktörlerle ilişkiye girmesini gerektirmektedir. Burk bu nedenle kuramın, Janowitz'in tespitlerine dayalı olarak yeniden uyarlanması gerektiğini, ancak Huntington'un kuramsal çerçevesinin özünün korunmasının uygun olacağını değerlendirmektedir (2002:18). Ayrıca Burk'a göre bu uyarılma, liberal-çoğulcu devletle ilişkili kuramsal değişimler ve ülkeden ülkeye farklılıklar gösteren pratikler dikkate alınarak yapılmalıdır (2002: 29).

Janowitz ise, değişen demokrasi algısının askerler üzerindeki etkisinin bertaraf edilmesi ihtiyacına binaen, askerlerin sürekli bir biçimde -yurttaşlık eğitimi kapsamında- siyasal ve ideolojik eğitime tabi tutulmaları gereğine işaret etmektedir:

Askerlerin, özellikle subayların iç siyasetin etkilerinden yalıtık olabileceklerini düşünmek imkânsızdır. Ayrıca siyasal ve ideolojik eğitimi, askerlerin kendi profesyonel uzmanlık ve sorumluluk alanlarının bir parçası olarak görmek ve yurttaşlık eğitiminin amacını, "değerleri kurumun kendi içinde ortaklaştırmak" olarak belirlemek de yanlıştır. Siyasal ve ideolojik eğitimin amacı, öncelikle demokratik sistemlerin nasıl işlediğini anlatmaktır. Ama en önemli amacı askerlerin demokratik sisteme bağlılıklarını pekiştirmektir (1971:439).

Cohen (2002:3-7)'e göre, ABD'deki sivil-asker ilişkilerinin içe dönük yüzü, askerlerin görev alanlarındaki bu değişimin ortaya çıkardığı yeni siyasi çerçeve ile ilintili bir biçimde değişime uğramaktadır. ABD askerleri artık, demokrasi ve demokratik devlet düzeni algılarının farklılaştığı, farklı kültürel, sosyal ve psikolojik etkileşim çerçevelerinde görev yapmaktadır. Buraları ayrıca, iç tehdide fazlasıyla maruz ortamlardır. Artık işlerlikli bir demokratik sistemin ve devlet düzeninin tesisi gibi görevler, Irak, Afganistan gibi ülkelerde konuşlu ABD askerlerini de ilgilendirmektedir. Ayrıca bu ülkelerdeki siyasi-askerî yapılanma ve görevler askerleri, sürekli olarak siyasi makamlarla da karşı karşıya getirmektedir. Bu nedenle sivillerle askerler arasındaki ilişkinin kuramsal çerçevesi de farklılaşmaktadır. Artık ilişkilerin prensipler bazında, katı bir astlık üstlük çerçevesinde düzenlenmesi ve askerlerin siyasetten bütünüyle yalıtılmaları iddia ve/veya hedeflerinden kısmen vazgeçilmektedir. Bu değişime işaret

⁴⁰ Huntington'un objektif kontrol çözümlemesinde, askerlerin sosyal kompozisyonları ve ideolojik olarak yapılandırılmaları gibi hususlar neredeyse hiç dikkate alınmamıştır.

etmekle birlikte Cohen, hala ısrarla geleneksel kuramların geçerliliğini sürdürdüğüne de vurgu yapmaktadır. Keza -ilginç bir biçimde- Batılıların yönettiği ve/veya desteklediği; güvenlik sektörünün gözetimi, sivil demokratik gözetim gibi bilgi aktarıcı ve/veya koşullandırıcı çalışmalarda da geleneksel kuramların alanı dışına çıkılmamaktadır.

Kısacası sivil-asker ilişkilerine ilişkin klasik paradigma; liberal demokrasi, liberal demokratik devlet gibi kavramların değişimini dikkate almak suretiyle ve bu kavramların karşılamadığı halleri de kapsayarak değişime uğramaktadır. Ancak klasik paradigmayı genişletmeye yönelik yeni yaklaşımların çoğunda, paradigmanın özünün korunmasına da özen gösterildiği görülmektedir. Örneğin Feaver (1992, 1996)'in geleneksel kuramları sözü edilen bu değişimleri de kapsayacak biçimde genişletmeyi denediği ancak, Huntington'cu paradigmanın değişmediğine vurgu yaptığı görülmektedir. Buna mukabil yine liberal bir bakış açısı sunan Schiff (2008) ise, analiz çerçevesini tümüyle Batı merkezli ve “ayırma odaklı” optik dışına çıkararak kurmakta ve günümüz gerçekliklerini de dikkate alan farklı bir bakış açısıyla kavramaya çalışmaktadır. Bu nedenle Schiff'in kuramsal yaklaşımlarının, sivil-asker ilişkilerinin değişen çerçevesini anlamaya yönelik olarak geleneksel kuramlara nispetle daha kullanışlı bir kavramsal set ve avadanlık sunduğu söylenebilir.

Liberal kuram, demokrasinin içinde yaşayacağı ve koruma göreceği en uygun alan olarak demokratik devleti görmektedir⁴¹. Bu nedenle Batılı toplumlarda “liberalizm”, “devlet” ve “demokrasi” kavramları, “liberal demokratik devlet” olgusu içerisinde birleştirilmektedir. Nitekim Heywood'a göre, “liberal demokratik devlet” belli bazı unsurlarla nitelendirilebilen bir “yapı” olarak tanımlanmaktadır. Bunlar, anayasal hükümet, kontrol ve denge mekanizmaları, âdil ve düzenli seçimler, demokratik oy hakkı, rekabetçi parti sistemi ile bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasıdır (2006:77).

Batılı sivil-asker ilişkisi modellerine ilişkin literatürün “demokrasi” kavramından kastı, “liberal demokrasi”dir. “Liberalizm” ve “demokrasi” kavramları -aralarında zorunlu bir paralellik olmamasına rağmen- genellikle, birbirlerini çağrıştırmakta⁴² ve birlikte

⁴¹ Böylelikle iki ilişkili kavram: “devlet” ve “demokrasi ” kavramları da birbirleriyle ilişkilendirilmektedir.

⁴² Liberalizm, serbest piyasa ekonomisinin tüm koşullarıyla birlikte oluşturulması, korunması ve geliştirilmesini amaçlayan bir ideoloji iken, demokrasi sosyal eşitlik ve siyasal katılma ideallerini içeren bir siyasal ideal olarak değerlendirilmektedir.

anılmaktadır. “Liberal demokrasiler” tarihsel gelişim içinde, tanrısal kökenli egemenlik anlayışının yerini halkın egemenliği anlayışının alması ile ortaya çıkmıştır. Held (1996); liberal düşünürlerin demokrasiyi, bireylerin hak ve özgürlükleri karşısında iktidarın sınırlandırılması ile yönetimin hesap verebilirliği üzerine yaptığı vurgu ile özdeşleştirdiğini” ifade etmektedir. Held (1996:45), liberal düşüncenin meşrulaştırıcı ilkesi uyarınca vatandaşların birbirlerinden olduğu gibi bir bütün olarak yönetenlerden ve yönetici güçlerden de korunmaları gereğine vurgu yapan geleneği, “koruyucu gelenek” olarak adlandırmaktadır. Held, koruyucu geleneğin temeline, siyasal katılımın vatandaşların amaç ve ilgilerinin korunabilmesi anlamında taşıdığı araçsal değeri yerleştirmektedir. Bundan farklı olarak⁴³, “Rousseau’nun çalışmalarına yön veren ‘gelişmeci geleneğe’ ise, “siyasal katılımın, yurttaşın gelişimi ve karar verme yetisinin güçlendirilmesi anlamında taşıdığı içkin değerini esas alındığını” belirtmektedir.

Siyasal katılım, hem bireyin amaç, ilgi ve çıkarlarını koruyabilmesi hem de insanî gelişim açısından mutlak bir gereklilik gibi görülmektedir. Daha açık bir deyişle siyasal katılım, yurttaş bireyin; hem yönetenin yönetme hakkını kötüye kullanması olasılığı karşısında korunmasının hem de ahlaki olarak kendini geliştirebilmesinin olmazsa olmaz koşullarından biridir. Liberal düşünce, “demokrasinin; bireylerin yaşam alanlarını yönetici gücün aleyhte müdahalelerine karşı koruyan ve yurttaş bireyin ahlaki gelişimini sağlayan bir düzenleme” olduğunu ileri sürmektedir. Bu iddia onun, -siyaset kuramı ve uluslararası ilişkiler alanında- yönetimin kabul edilebilir tek şekli olarak algılanmasına neden olmuştur.

İşte bu noktada; bütün güç ilişkileri de dâhil, yönetenin ve yönetilenlerin kim/kimler olduğu ve siyasal katılımın mahiyeti, araştırmanın amacıyla yakından ilgili bir değişken olarak öne çıkmaktadır. Zira Batı demokrasilerinde yakın zamanlara dek bazı kesimleri görece olarak kapsam dışında tutan bir anlayış⁴⁴ üzerine bina edilen “koruma” kavramı, zaman içerisinde değişime uğramaktadır. “Koruma” kavramının öznesi yurttaş konumundaki birey iken, bu kapsam yurttaş olmayanları, hatta insan olmayanları da içerecek bir biçimde genişlemektedir. Ayrıca günümüzde “koruma” kavramı ancak; iktidar-güç ilişkilerinin herhangi bir biçiminde gücün, aleyhine kullanıldığı şeyi

⁴³ Antik Yunan demokrasilerinden de esinlenmektedir.

⁴⁴ Yurttaşlık haklarını kazanmış bireye indirgenen bir siyasal rejim görüntüsündeydi. Örneğin kadınları, mülksüz sınıfları, vb. bazı kesimler görece olarak kapsam dışında bırakılıyordu.

korumaya ehil olabilmesiyle meşruiyet kazanabilmektedir. Öte yandan, devletlerin rollerinin dönüşüme uğradığı günümüzün ortamı, yöneten kavramını da farklılaştırmaktadır⁴⁵.

Liberal sivil-asker ilişkileri kuramları esasen, “sivil siyasi otoritenin askerler üzerinde denetim sağlayabilecek biçimde nasıl tesis edilebileceği” ve “askerlerin siyasi karar verme süreçlerine katılımın hangi esaslarda tanzim edileceği” meselelerine odaklanmaktadır (Strachan, 1997:1-2). Ayrıca liberal çözümleme çerçeveleri üzerinde, “savaşın siyasetin farklı araçlarla devamı” olduğuna işaret eden Clausewitz (2008)’in açıklamaları da fazlasıyla etkili olmuştur. Clausewitz, “siyasetin devletlerin birbiriyle savaşma olasılığı göz önünde bulundurularak tanzim edilmesini gerektirdiğini” ifade etmektedir. Clausewitz’e göre, “askerî liderlerin, siyasetin tanzim biçiminin; savaş olasılığını karşılamaya yönelik önlemleri zayıflatmamasını talep etmesi haklı görülmelidir” (Clausewitz’ten aktaran Howard ve Paret, 1976:87). Keza Strachan’a göre de stratejinin -özü itibarıyla-, hem siyasi hem de askerî bir mesele olması nedeniyle, millî hedefler -kaçınılmaz bir biçimde-, orduların harekât planlama ve icra etme imkân ve kabiliyetleriyle uyumlu bir biçimde düzenlenmektedir. Siyasi otorite strateji oluşturma sürecinde bir taraftan, askerî meselelere ilişkin uzmanlığın karşılanmasına ihtiyaç duymaktadır. Diğer taraftan da, uzmanlıkları nedeniyle sürece katılan askerî liderlerin, sivil siyasi otoritenin üstünlüğünü sorgulamaksızın kabul eden bir değerler sistemine sahip olmalarını/kılınmalarını istemektedir. Farklı bir deyişle sivil siyasetçilere göre askerler, sivil siyasi otorite ile ilişkilerinde, “profesyonellik, sorumluluk duygusu ve değerleri ortaklaştırma” ile karakterize edilen bir askerî etiğe sahip olmalı/kılınmalıdır (Strachan, 1997:2).

Askerlerin siyasete müdahil olma biçimlerini araştıran Finer, dört farklı müdahale biçiminden söz etmektedir. Bunlar; etkileme, şantaj yapma, yerinden etme ve yerine geçmedir (1976:7). Bu dört farklı biçimden -genellikle askerî darbeler yoluyla gerçekleşen- yerinden etme ve yerine geçme halleri, demokratik süreçler üzerinde ciddi anlamda tahribat yapan seçenekler olarak öne çıkarılmaktadır. Sivil-asker ilişkilerini incelerken liberal demokrasinin temel öngörülerinden hareket eden liberal

⁴⁵ Artık başta ulus üstü yapılar olmak üzere, devletler dışında pek çok aktör siyasi yaşamın çerçevesini etkileyebilmekte ve bu vasfıyla yurttaş bireyin korunmasının gerektirdiği, yönetme yetkisini kötüye kullanabilecek yöneten kapsamına girmektedir.

araştırmacılar, askerî darbelerin tahripkâr etkilerini en aza indirgeyecek, başta anayasal/yasal yapılar olmak üzere, yasal ve kurumsal yapılara odaklanmışlardır. Ancak sivil-asker ilişkilerine ilişkin liberal kavrayış biçimleri, -anayasal/yasal yapılara ilişkin vurgu da dâhil olmak üzere-, liberalizm demokrasi ilişkisinin kavranış biçimine ilişkin algının değişimine bağlı olarak farklılaşmaktadır. Bu farklılaşmayı “demokrasi/liberal demokrasi” kavramlarına ilişkin tartışmalar yönlendirmektedir. Esasen liberalizm ideolojisinin mantık çerçevesinin şekillendirdiği, “demokrasi” kavramı neredeyse Sokrates’ten bu yana tartışmalı bir kavram olma özelliğini korumaktadır. Tocqueville de, “demokrasi” kavramının tartışmalı yapısına dikkat çekmektedir. Tocqueville’e göre, “‘demokrasi’ kavramının kullanılması konusunda büyük bir eksiklik vardır. Bu kavram açıkça tanımlanmadıkça ve anlamı üzerinde uzlaşmadıkça insanlar bir anlam karmaşası içerisinde yaşayacaklardır. Bu tartışmalar lafazanlık yapanların ve despotların işine yarayacaktır” (Tocqueville’den aktaran Aktan, 2002). Tocqueville’in bu çağrısının aksine, kavramla ilgili karmaşa zaman içerisinde giderek büyümektedir. En başta demokrasinin, Kant’çı tasniflerde olduğu gibi, “bir devlet biçimi⁴⁶ mi?”, yoksa sivil-asker ilişkileri konulu literatürde sıkça yer aldığı şekliyle, “kamusal olanı yönetme biçimi mi?” olduğu hususu hayli tartışmalıdır. Demokratik bir biçimde yönetilen krallıkların yanı sıra seçimle iş başına gelmiş oligarşilere günümüzde dahi rastlıyor olmamız, demokrasinin kavramsal çerçevesinin yeterince açıklığa kavuşmadığına işaret etmektedir.

“Yurttaş birey” kavramı da bir başka tartışma alanı olarak kendini göstermektedir. Siyasal katılım yönüyle yurttaş sözcüğünü ele alan tanımlardan -genel olarak-, “kamunun yönetimine ilişkin kararlara bilinçli bir biçimde⁴⁷ katılanlar” değil, “belirli aralıklarla tekrarlanan seçimlerde oy kullananlar” anlaşılmaktadır. Bunun sonucu olarak da, yurttaşların belirli aralıklarda tekrarlanan seçimlere katılmaları hali, siyasal katılımın diğer bütün gereklerinden ve sistemleri demokratik yapan etkenlerden soyutlanarak,

⁴⁶ Kant’a göre devlet (civitas) biçimleri, iktidarı elde bulunduranlar açısından, bir de iktidarı elde bulunduranların halkı yönetme biçimi bakımından ayrılabilir. Formae imperi bakımından -ki bunlar otokrasi, aristokrasi ve demokrasidir- ve formae regiminis bakımından -ki bunlar da teşkilatlanmayla, yani bir kitlenin bir halk olmasını sağlayan genel istemenin edimiyle ilgilidir. İşte devletin elinde bulundurduğu iktidarı kullanma biçimine göre, iki yönetim biçimi vardır. Bunlar cumhuriyetçilik ve despotizmdir (Kuçuradi, 1998:1).

⁴⁷ Devletin ve devleti yönetenlerin varlık nedenini, hak ve özgürlüklerinin eşitlik ilkesi çerçevesinde korunma/geliştirme olanağını sağlama olarak gören bir bilinçlilik kastedilmektedir.

“siyasal iktidarları değiştirebilme hakkı/ehliyeti” olarak görülmektedir⁴⁸. Ayrıca pek çok yer ve durumda, “liberal demokrasi” kavramı, gündelik yaşam kültürünün bir parçası, -bir bakıma, averaj insana yönelik-, olarak aşırı bir biçimde idealize edilmektedir. Örneğin seçimlere ilişkin insan davranışlarını gözlemleyen Tomasevski, bir Afrika ülkesinde yapılan seçimlere ilişkin ilginç gözlemlerinden birisini aşağıdaki sözlerle anlatmaktadır:

Oy verme kulübelerinde demokrasi pupa yelken gidiyordu. Bir adam, karılarını getirmedeği için azarlanıyor. "Gelmek istemediler"- "Onları dövmeliydin". Pek çok Dowayo'a ne konuda oy kullandıklarını sordum. Boş gözlerle baktılar bana. Kimlik cüzdanımızı aldık, orada duran görevliye verdik, o da onu mühürledi, böylece de oyumuz işaretlendi, diye cevap verdiler. Evet, ama ne için oy kullanıyorlardı? Yine boş bakışlar. Dedik ya, cüzdanımızı aldık... Hiçbiri seçimlerin ne için yapıldığını bilmiyordu (Tomasevski, 1993:15).

Son zamanlarda, liberal demokrasiye yönelik çeşitli eleştiriler ve bir takım kaygılar dile getirilmektedir. Bunlardan ilki, liberal demokrasinin kuramsal çerçevesinin, çoğunluğun iktidarının, çoğunluğun diktatörlüğüne dönüşmesine fazlasıyla müsait bir yapı öngördüğü şeklindeki eleştiridir. İkincisi, bu durumun, demokrasiyi çoğunluk içerisinde yer almayanlar adına son derece tehlikeli bir yönetim biçimi haline getirebileceği şeklindeki kaygıdır. Üçüncüsü, özellikle siyasi partilerin popülist ve pragmatist yaklaşımlarla seçmenlerini konsolide ettiği ve bunun sonucu olarak da, derin çizgilerle bölünmüş toplum yapılarının ortaya çıktığı durumlarda, çoğunluk yönetiminin - çoğunluk baskısının- bir iç çatışma alanı yarattığı eleştirisidir. Ayrıca kavram, “kullananların siyasal amaçlarını meşrulaştırmak için başvurdukları pragmatik bir gerece de dönüşebildiği” yönüyle de eleştirilmektedir (Uluşahin, 2007:5–15). Bu türden eleştiri ve kaygılar, kavramın anlamını daha da muğlaklaştırmaktadır. Sivil-asker ilişkilerine ilişkin kuramsal çerçeve, demokrasiye ilişkin sunuluş ve kavranış biçimlerindeki karmaşanın yanı sıra, demokrasilerin baskı rejimlerine dönüşme olasılıklarını dikkate alarak genişletilmektedir. Hatta “sağlıklı bir sivil-asker ilişkisi biçiminin, demokrasiyi zorunlu kılmadığı ve/veya demokrasi ile sağlıklı sivil-asker

⁴⁸ Joost Lagendijk, araştırmacının da katıldığı Centre for European Security Studies (CESS) tarafından ve düzenlenen ve 12 Ekim 2010 tarihli “Promoting Good Governance in the Security Sector of Turkey” konulu seminerde bir sunum yapmıştır. Bir katılımcı adı geçene; “askerlerin sivillere tabi kılınması, sivillerin askerleri denetlemesi kendimizi güvende hissetmemiz için yeterli mi” ve “Hükümet uygulamalarının bireysel güvenliği tehdit etmesi ihtimaline yönelik ne gibi tedbirler öngörülebilir” sorularını sormuştur. Lagendijk bu soruyu “dört yılda bir hükümeti değiştirebilirsiniz ama orduyu değiştiremezsiniz şeklinde” yanıtlamıştır.

ilişki biçimleri arasında paralellik bulunmadığı” tezleri üzerine dahi kurulabilmektedir (Schiff, 2008).

Liberal-çoğulcu sistemlerde askerlerin yetki, görev ve sorumlulukları anayasal/yasal yapılar yoluyla belirlenmektedir. Pretoryen devletlerde ise, sivillerle askerlerin yetki, görev ve sorumluluklarının açıkça tarif edildiği anayasal düzenlemeler ya hiç yoktur ya da etkisizdir. Bu sistemlerde “kimin yönetmesi gerektiği” değil, “kimin yönetme ehliyetine sahip olduğu” önemlidir (Huntington, 1993:80–84). Diğer bir deyişle düzen ve istikrarı kimin en etkili biçimde sağlayabileceği, kimin modernleşme hedeflerini tahakkuk ettirmeye daha fazla ehil ve muktedir olduğu önemsenmektedir (Bienen, 1969 ve Janowitz, 1971).

Sivil-asker ilişkilerini anayasal/yasal ve kurumsal çerçevede ele alan yeni kuşak araştırmacıların bakış açıları zaman içinde değişime uğrayabilmektedir⁴⁹. Bu değişimde, “istisnaî hale karar veren egemendir... İstisnaî haller, otoritenin özünü açık bir şekilde ortaya çıkarır” diyen Schmitt (2002:13)’in realist yaklaşımının ve üçüncü kuşak demokrasi deneyimlerinin etkili olduğu söylenebilir. Bu farkındalık nedeniyle yeni kuşak araştırmacıların pek çoğu, sabit norm ve prensipler yerine, tarihsel ve kültürel tahlillere yönelmeyi uygun görmüşlerdir.

Feaver (1993:11)’a göre, “askerlere sivillerin yanlış yapmaya hakları olduğu ve onların sivillerin doğruyu yapıp yapmadıklarını yargılama ehliyetinde olmadıkları öğretilmelidir’ anlayışının değiştirilmeksizin uygulanabilmesi, gelişmiş demokrasiler için de sanıldığı ölçüde basit bir mesele olmaktan çıkmıştır”. Feaver ayrıca, -gelişmiş demokrasileri de içermek üzere- “sağlıklı bir sivil-asker ilişkisi biçiminin -ancak ve ancak-, askerlerin sivil kontrolün ilkelerine inançlı, bilinçli ve gönüllü bir biçimde katılımıyla garanti edilebileceğini” öne sürmektedir (1992:253). Keza Howard (1957:22)’a göre, “sivil siyasi otoriteyle askerî liderler arasında karşılıklı güven ortamının tesis edilemediği bir durumda, ne siviller ne askerler demokratik bir sivil-asker ilişkisi biçiminin gerektirdiği amaçları yerine getiremeyecektir”.

⁴⁹ Feaver (1992), Schiff (2008) gibi yeni kuşak araştırmacılar Batılı sivil-asker ilişkisi biçimlerinden var olan, kurumsal, anayasal/yasal çerçevelerin gelişmekte olan ülkelerdeki kırılgan demokrasi süreçlerinde, kendi başlarına yeterli olamadığının farkına varmaya başlamıştır.

Özetle liberal modelde sivil-asker ilişkileri modelin devlet ve demokrasi kavramlarını ele alış biçimine uygun biçimde tasarlanmaktadır. Bireyin rızasına bağlı bir toplum sözleşmesi tahayyülüyle yola çıkan liberal modelde devlet, bireylerin ve piyasanın güvenliğini sağlamaya matuf tarafsız bir hakem, ancak meşru güç kullanma tekeli elinde bulunduran bir mekanizma, demokrasi ise bireyleri ve piyasayı yönetici güce karşı koruyan bir sistem olarak görülmektedir. Bu yüzden liberal modelde bireylerin ve grupların haklarının güçlü bir yönetsel yapı karşısında nasıl korunabileceği meselesi önem kazanmaktadır. Liberal sivil-asker ilişkileri kuramları da, “devletin silahlı gücünün bir bölümünü oluşturan askerlerin sivil kontrolünün nasıl sağlanabileceği” ve “askerlerin siyasi karar verme süreçlerine katılımın hangi esaslarda tanzim edileceği” meselelerine odaklanmaktadır. Bu durum liberal söylemin sivil-asker ilişkileri meselesini ele alış biçiminde yasal, yapısal ve kurumsal düzenlemelerin neden önemsendiğini de açıklamaktadır.

2.1.2. Marksist Model

Devlet kuramıyla ilgili sistematik bir çalışma yapmamışlarsa da, Marks ve Engels okumalarından, Marksist devlet analizinin ayırt edici söylemlerini tespit edebilmek mümkündür. Bunlardan ilki, “siyasi mücadele bütünüyle bir sınıf mücadelesinden ibarettir” tümcesiyle özetlenebilmektedir. İkincisi, “herhangi bir üretim tarzında üretim araçlarının özel mülkiyetini elinde tutan sınıf -sermaye tutuluşuna da imkân vermek üzere-, devlet iktidarını da elinde tutar” söylemidir. Üçüncüsü de, “hâkim sınıf devlet aygıtını diğer sınıflar üzerinde baskı kurmak üzere kullanır” söylemidir. Kısacası Marksizm’de devlet, “egemen sınıfın mülkiyetini korumak, yürürlükteki yasaları ve düzeni sağlamak, artı-değer sömürsünü daim kılmak için silahlı bir güç tekeli elinde bulundurmaya zorunda olan bir aygıt” olarak görülür⁵⁰.

Marksist devlet kuramları, iki temel saptamayla liberal-çoğulcu kuramlardan kategorik bir biçimde ayrılırlar. Bunlardan birincisi, devletin uzlaştırıcı/hakem rolünün kapitalist üretim tarzının mantık çerçevesiyle uyumlu olmadığıdır. İkincisi ise, devletlerin orduları

⁵⁰ Ordular da, devletin sözü edilen bu baskıyı tesis etme ve sürdürme araçları olarak görülür.

da dâhil olmak üzere, sınıf mücadelesinin doğal bir sonucu olarak ülke içi baskı ve şiddet uygulamalarında da kullanılabilceği gerçeğidir⁵¹.

Marks ve Engels'in "siyasal alanda cereyan edenleri bütünüyle sınıf mücadelesi" olarak gören izah çerçevesi, "indirgemeci" bir açıklama biçimi olarak daha sonraları eleştirilmiştir. Bu nedenle onları izleyen Marksist düşünürler, sözü edilen bu izahat çerçevesini genişletirken, bu eleştiriye cevap getirmeye yönelik açıklama modellerine yönelmişlerdir. Gramsci, Marksist devlet kuramını hegemonya kavramıyla genişletmiştir. Gramsci'ye göre devlet, siyasal toplum + sivil toplum, yani güç ve rızayla donanmış hegemonyadır. Siyasal toplum, gücü ve zoru içerirken, sivil toplum da ideolojik hegemonyayı ve rızayı ifade etmektedir.

1960–1980 arasında Marksist devlet analizi kapsamında değerlendirilebilecek birçok çalışmada, Althusser'ci yapısalcılığın izlerini görmek mümkündür (Poulantzas, 1975). Althusser'e göre yapılar; ekonomik, siyasal ve ideolojik olmak üzere üç seviyeden oluşmaktadır. Seviyelerden herhangi birisini merkezî seviye olarak kodlamak yerine Althusser, toplumsal kuruluş içinde hâkim seviye (dominant) ile belirleyici seviyelerin (determinant) var olduğunu öne sürmektedir. Hâkim seviye farklı toplumsal yapılarda farklılaşabilir. Hangi seviyenin hâkim seviye olacağını ise belirleyici seviye belirlemektedir. Üç seviyeden kaynaklanan birçok çelişki ortaya çıkabilir ve bu üç seviye birbirlerini etkileyebilirlerse de, bu etkileşimde ekonomik seviye belirleyici seviye, yani "son kerte belirleyen" olmaktadır.

Poulantzas da, Althusser'i izleyerek, ekonomik seviyenin (kapitalist üretim tarzının) diğer seviyelerle farklı ilişki biçimlerinde bulunabileceğini⁵² ancak, kapitalist üretim tarzının her kerte hâkim rol oynayacağını kabul etmektedir. Poulantzas'a göre, kapitalist üretim tarzı, görece özerk bir biçimde işleyen bir üretim sürecini mümkün kılmaktadır. Ekonomik seviye için geçerli olan bu durum, siyasal seviye için de geçerlidir. Bu durumda kapitalist devlete yüklenen en önemli işlev, farklı seviyeler

⁵¹ En azından bu yönleriyle Marksist devlet çözümlerinin sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerini anlamada, devletin sınıf karakterini inceleme alanına dâhil eden güçlü çözümlene araçları sundukları söylenebilir. Keza salt bu özellikleri nedeniyle bile, sivil-asker ilişkilerini açıklamada liberal-çoğulcu devlet kuramına nispetle daha gerçekçi ve kapsamlı modellerin yaratılmasına da imkân sağlayabilmektedir.

⁵² Bu üç seviye uzlaşabilir, çatışabilir veya alt alta, üst üste, yan yana olabilir.

arasındaki uyumu tesis etmektir. Homojen bir hâkim sınıf tanımı yerine Poulantzas, belli hâkim sınıfların siyasi iktidarı elinde bulunduran “iktidar-bloğu” içinde yer alabileceğini ve aralarından bir tanesinin bu “iktidar-bloğu” içindeki diğerleri üzerinde hegemonya kuracağını zikretmektedir. O halde kapitalist toplumda -son kerte- ekonomik seviye tarafından belirlense de-, sınıfsal mücadelenin verildiği siyasal alan hâkim seviye olarak belirlenmektedir. Ekonomik, siyasal ve ideolojik seviyelerin birbirilerinden tamamıyla bağımsız olmaları durumundan ziyade, karşılıklı ilişki veya etkileşim içerisinde olmaları ve hâkim seviyenin değişen özelliği de devlete, görece özerk bir vasıf kazandırmaktadır.

Poulantzas, devleti basit bir araca indirgeyen araçsal devlet analizi ile devlet iktidarını kendinden menkul kabul eden ve devleti toplumsal sınıfları kendisine tabi kılabilen bir özne olarak karşımıza çıkaran analizi eleştirmektedir. Poulantzas (1969), bu eleştirilerinde, Miliband’ı hedef almakta ve burjuva bilimciliğiyle suçlamaktadır. Buna karşın, Miliband’ın çözümlemesi, sermaye-devlet ilişkisini anlama noktasında önemli katkılar sunmaktadır. Miliband (1969)’ın çalışmaları, devlet iktidarının sermayedar tutuluşunu olanaklı kılan ve/veya kolaylaştıran kanalları çok düzlemli ve fakat araçsal bir pencereden bakarak ele almaktadır.

Özetle, Marksist düşünürlerin temel çözümleme çerçevesini; araçsal bakış açısında, “devletin hâkim sınıfın aracı olduğu”, yapısal işlevselci bakış açısında ise, “kapitalist ekonomik yapıya bağlı nesnel bir yapı olduğu” argümanları belirlemektedir. Bu çözümlemeler devletin, hem kapitalist sınıfın bir bütün olarak diğer sınıflar karşısındaki çıkarını hem de kapitalist sınıfın katmanlarının birbirlerine karşı çıkarlarını temsil etmeye ilişkin bir yapı olma/işlev görme halini anlamamıza imkân vermektedir.

Marksist öğretide ordulara ilişkin tahlilleri, daha ziyade, devlete ilişkin çözümlemeler yönetmektedir. En basit tanımlamasıyla ordular hâkim sınıfın, sınıf ittifakının ve/veya siyasal düşüncenin çıkarlarını koruyan ve tahkim eden araçlardır. İzleyen paragraflarda açıklanmaya çalışılan kuramsal tahlillerin de, bu basit açıklama biçimi üzerine bina edildiği söylenebilir.

Kapitalist devletin güvenliğe ilişkin amaç ve görevi, koruma ve kollama merkezli olarak kurulmaktadır. Ancak bu görevin kapsamı, millî güvenliğin gerektirdiği bütün alanlara

yayıldığında, görevin gerektirdiği yapı ve gereçlerin mahiyeti de değişmektedir. Örneğin yurttaşların refahını genişletme adına genişleme stratejileri geliştiren emperyalist devletler, koruma amacını aşan yapıda/büyükükte silahlı güçler teşkil edebilmektedir. Bu açıklamanın da işaret ettiği üzere, kuvvetin yapısı ve büyüklüğünün, tesis edildiği amaçla uyumluluğu ile bu amacın meşruluğu konusu, sivil-asker ilişkilerinde tayin edici bir değişken olarak öne çıkmaktadır.

Kapitalist devletlerdeki farklı ve olası biçimlenmeler siyasi ve askerî elit arasında, millî strateji amaçlarını tahakkuka yönelik stratejik düzeyli karar verme ve eylem yapmaya ilişkin olarak işleyen ilişki ve süreçlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ilişkilere ve süreçlere dâhil olan, sadece millî yapılar değil, aynı zamanda kapitalist sistemi koruyan uluslararası güç ve aktörlerdir. Bu nedenle nihaî barışa komünizm evresinde ulaşılabacağına ve bütün uzlaşmaz çelişkilerin bu evrede çözülebacağıne işaret eden Marks, bir anlamda, ulusların birbirleriyle çatışmayacakları ortamın tesisinin kaçınılmaz bir biçimde şiddet kullanımını gerektirdiğini ima etmektedir. Diğer bir deyişle, proleter enternasyonalizmin hem korunması hem de genişletilmesi, bu amaçla uyumlu kuvvet yapısı ve büyüklüğü ile bu kuvvetin şiddeti, amaca yönelik olarak, kullanmasını zorunlu kılmaktadır.

Lenin, Marks ve Engels'in askerî meseleler ve savaşa ilişkin düşüncelerini; profesyonellik, yaşamsallık ve içe yönelik şiddete vurgu yapan bir dizi fikirle geliştirmiştir. D'Odorico (1982)'ya göre Lenin, Clausewitz (2008)'in "savaş siyasetin farklı araçlarla devamıdır" şeklindeki temel iddiasını, "savaş siyasetin çekirdeğini oluşturur ve onun farklı araçlarla devam ettirilmesidir" şeklinde genişletmiştir. Keza Lenin bununla da kalmayıp, orduların ülke içinde kullanılmaları gereğine vurgu yaparak, Clausewitz'in "savaşı salt dış siyasetin bir gereci gibi gören" anlayışını da değiştirmiştir.

1920'lerin sonuna doğru Shaposhnikov ise, klasik liberal kuramın doğa/savaş durumu tahlilinden hareket eden "demokratik barış", "ebedi barış gibi" kuramları temelden sarsacak bir anlayış ortaya koymuştur. Shaposhnikov'a göre, "eğer savaş siyasetin başka araçlarla devamıysa, bu yargı barış içinde eşit ölçüde doğru olmalıdır. Yani barış da siyasetin başka araçlarla devamıdır" (aktaran D'Odorico, 1982). Shaposhnikov

Marksist diyalektikle bütünüyle uyumlu bu felsefi tahlil ile savaş ve barış gibi karşıt iki kavramı, “kesintisiz ideolojik mücadele ve kesintisiz devrim” kavramı içinde birleştirmektedir.

Özetlemek gerekirse Marksizm, dünyayı anlamaya değil değiştirmeye yönelik felsefi kurgusu nedeniyle, çatışmacı bir siyasi düşünce biçimidir. Marksist bakış açısı çerçevesinde silahlı kuvvet ve unsurlar, kullanılma biçimleri ile zaman ve mekâna bağlı değişiklik gösterebilmekle birlikte, bütün siyasi rejim ve otoritelerin siyasi eylemlerde başvurdukları en gözde gereçlerdir. Bu gerecin siyasi eylemlerde kullanımı, mutlak suretle güç/baskı uygulaması şeklinde de olmayabilmektedir. Dahası siyasi otoritelerin silahlı gücü -bir şekilde- siyasi eylemlerin konusu yapıyor ve/veya siyasi eylemlerde kullanıyor olmaları, bu gücü -mutlak bir kesinlikle- kontrol edebildikleri anlamına da gelmemektedir. Buna karşın, siyasi otorite tarafından kontrol edilebilme amacına yönelik olarak küçük tutulan silahlı güçlere, yapı ve büyüklükleriyle uyumlu olmayan görevler verildiğinde, sözü edilen güçler bu görevleri yerine getirememektedirler (Ponomarev, 1975).

Marksist felsefi yaklaşımın orduların kontrolüne ilişkin çözümlemesi, Clausewitz (2008)'in “savaş siyasetin farklı araçlarla devamıdır” ve Lenin'in “savaş siyasetin çekirdeğini oluşturur ve onun farklı araçlarla devam ettirilmesidir” söylemleriyle özetlenebilir. Bu özetteki temel bakış açısı Shaposhnikov'un “barış siyasetin dolayısıyla da savaşın farklı araçlarla devamıdır” söyleminde ise bariz biçimde kendini gösterir. Bu söylemlerin ortak vurgusu, siyasetin savaşta da barışta da farklı araçları -şiddet araçlarını- yönetmesi, yani onlara öncül ve üstün olması gereğidir. Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, siyasi otoritenin askerî otoritenin üstünde olması ve orduları kontrol etmesi gerektiği liberal-çoğulcu modeller ile Marksist açıklama modellerinin uzlaştığı bir konudur.

“Orduların siyasal yaşama müdahil olmaması gerektiği” hususu komünist ülkelerin düzenlemelerinde, Batılı liberal-demokrat devletlerindeki gibi güçlü vurgularla yer almıştır. Hatta bir tür “ideolojik yasak” olarak mütalâa edilmiştir. Buna mukabil kültür devrimi sırasında Çin'de, 1960'larda Küba'da ve 1980'lerin Polonya'sında ordular siyasal yaşamın en önde gelen aktörleri olmuştur. Dahası komünist ülkelerin çoğunda

sivil elitlerle askerî elitlerin arasındaki ilişki, çoğu zaman, sembiyotik biçimli bir ilişki olarak gerçekleşmiştir. Ancak bütün bunlara rağmen, Marksist-Leninist sistemlerin hiç birinde askerî darbe olmamıştır (LeoGrande, 1982:778)⁵³. LeoGrande, askerlerin hayli politize olduğu sistemlerde sivil hegemonyanın nasıl sağlandığı, askerlerin fazlasıyla siyasetle iç içe olduğu Marksist sistemlerde sivil-asker ilişkilerinde en hâkim dinamiğin hangisi olduğu sorularının cevabını; “üniformalardaki parti” sözcük öbeğinde bulmaktadır. Kendi ifadeleriyle, “Mao’nun da işaret ettiği gibi bütün komünist sistemlerde iktidar namlunun ucundadır, fakat komünizmin namlusu ordusu değil partisidir” (LeoGrande, 1982:778).

Sovyet sivil-asker ilişkileri sistemini inceleyen Kolkowicz (1967), Sovyet Sistemi’ni açıklayan temel değişkenin “kontrol” olduğunu söylemektedir. Parti, askerler üzerinde boyun eğdirmeyi mümkün kılan çok ciddi kontrol mekanizmaları tesis etmiştir. Bu güçlü kontrol mekanizmalarına rağmen Sovyetler Birliği örneğinde sivil-asker ilişkileri dinamik bir karakter sergilemiş ve konjonktürel değişimler göstermiştir. Başlangıçta mutlak bağımlılık/boyun eğdirme ekseninde tesis edilen ilişki biçimi, savaş stratejileri/taktikleri, silah sistem teknolojileri ve karar destek sistemlerindeki değişime/karmaşılaşmaya bağlı olarak, bağımlılık/hükmetme ve yarı bağımlılık/uzlaşma eksenlerine de kayabilmiştir⁵⁴. Keza genel anlamıyla Sovyetler Birliği’nde sivil-asker ilişkilerinin; mutlak bağımlılık, sembiyotik ilişki ve koalisyon ilerleme çizgisini izlediği ve ordunun özerk olma düzeyinin bu genel çizgiyle paralel biçimlendiği söylenebilir. Ordunun özerk olma düzeyindeki bu değişime rağmen; siyasi bağımlılık ve kurumsal bütünleşmenin, parti ile ordu elitleri arasında eşitsiz ilişki biçimini garanti ettiği görülmektedir. Ayrıca ordu hiçbir zaman bütünüyle özerk bir yapı vasfı kazanmamıştır⁵⁵. Etzioni’ye göre, “elitler ancak diğer elitlerin, kaynakları⁵⁶ etkili

⁵³ Bu durum da sivil-asker ilişkileri ve demokratik kontrol meselesinin salt askerî darbelerle mani olma jargonu üzerinden kurulması halinde bizi yanlış sonuçlara götürebileceğini göstermektedir.

⁵⁴ Bu durumun -nispeten-, çoğulcu-liberal kuramın “sınırlı özerklik” tanımlamasına karşılık geldiği söylenebilir.

⁵⁵ Ordunun özerkliği meselesi Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerine ilişkin tartışmalarda da sıkça konu edilmektedir. Konuya ilişkin değerlendirmelerde yer alan en yaygın okuma biçimi; “Türkiye’de ordunun, onu toplumun bütünü karşısında özerk kılan belirli bir tarihsel gelenek içerisinde siyasete vesayet/müdahale ettiği” şeklindedir. Bu okuma biçimi üzerine yorum yapan Akça’ya göre, Ordular kapitalist üretim biçimi ile ayrılan devlet alanı içerisine yerleşerek özerkleşirler. Ancak sözü edilen bu özerkliğin biçimi, hegemonya pratiklerinin içine oturduğu siyasal sosyoloji çerçevesinde şekillenir. Diğer bir deyişle, kapitalist üretim biçimiyle birlikte devlet hâkim sınıfın çıkarlarının gözetildiği bir kurumsal yapı -bir baskı aygıtı- olarak belirginleşir ve bu yapı sermaye birikim süreçlerinin içine düştüğü krizlere

olarak kullanabilmesinden bağımsız hareket edebilme yeteneğine sahip oldukları sürece özerk sayılabilecektir” (1993: 98–99).

Meseleye böyle yaklaşıldığında, herhangi bir elit grubuna -toplumsal ilişkilerden bütünüyle bağımsız bir biçimde-, kurumsal bir otonomi atfedebilmek oldukça güç görünmektedir. Bu nedenle Marksistler de, Neo-Marksistler de “devletin görece özerkliği” üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte, devletin baskı aygıtlarının ya da güç merkezlerinin, devletten, siyasetten ve/veya hegemonya ilişki ve süreçlerinden bütünüyle özerk yapılar/araçlar olduğundan söz etmemektedirler” (Etzioni, 1993: 71).

Özetle Marksist modelin Sovyetler Birliği, Çin ve Küba’daki pratikleri, “askerlerin neden siyasete müdahale ettiklerini anlamaya ve bunlara karşı tedbir üretmeye yönelik” tutarlı bir analiz çerçevesi tasarlamaya ilişkin bazı ipuçları vermektedir. Bunlardan ilki; sivil-asker ilişkilerinin biçiminin⁵⁷ askerî müdahaleler üzerindeki etkisinin, sanıldığı derecede, güçlü olmadığıdır. İkincisi orduların, hiçbir siyasal sistemde ve hiçbir sivil-asker ilişkileri düzenleme biçiminde, sınıf ilişkilerinden tümüyle bağımsız bir konumda olmadığıdır. Üçüncüsü, orduların siyasal süreçlerin içinde bulunmasının, askerî darbe imkânlarını doğrudan genişleten bir veri olma özelliği taşımadığıdır. Dördüncüsü, sivil-asker ilişkileri ile orduların kontrolüne ilişkin düzenlemelerin zaman mekân içinde değişim gösterebildiğidir. Beşincisi, demokratik sayılmayacak sistemlerde de, liberal-çoğulcu sistemlerdekine benzer sivil-asker ilişki biçimlerinin -Batılı değerler dizisine başvurmaksızın- tesis edilebildiği, hatta bu sistemlerde, siyasal yaşamda sivilleri askerlere üstün kılan daha güçlü kurumsal gereçlere rastlanabildiğidir. Sonuncusu ise, “askerlerin mutlak biçimde siyasi otoriteye tabi kılınması” halinin, her durumda, Batılı bakış açısının tanımladığı türde bir demokrasi gelişmişliğine işaret etmediğidir.

Marksist kuram, “demokrasi” kavramlaştırması ile sivil-asker ilişkilerine ilişkin kuramların nasıl ilişkilendirildiği hususunda da liberal kuramdan önemli ölçüde ayrılmaktadır. Marksistlere göre, liberal-çoğulcu demokrasi anlayışının çoğunluğa ve

bağlı olarak, görece özerkleşir. Ancak devletler de, ordular da bütün toplumsal aktörler karşısında mutlak bir özerklik içerisinde var olabilecek şeyler değildir (Akça, 2008:1).

⁵⁶ Kurumsal-yönetimsel kaynaklar ile bürokratik yapıları düzenleyici etkilerinden ve bilgi, iletişim araçları gibi sembolik kaynaklar.

⁵⁷ Siviller ile askerlerin uzmanlık ve sorumluluk alanlarının birbirinden ayrı ve askerlerin mutlak biçimde sivillere tabi olması, askerlerin sivillere yarı bağımlı olması, ilişki biçiminin sembiyotik olması, ilişki biçiminin koalisyon olması, vb. haller kast edilmektedir.

temsile yaptığı vurgu, demokrasinin “çoğunluğun sınırsız yönetme hakkı” şeklinde kavranmasına ve “siyasal iktidarların amaçlarını tahkim eden” bir algı yaratılmasına neden olmaktadır⁵⁸. Medyanın algı yönetimindeki etkin vasfı da ciddi bir biçimde bu amaca hizmet etmektedir. Demokrasi algısının popülist-pragmatist bir biçimde yönetildiği bu haller, -Tocqueville’in deyişiyle de- “demokratik despotizm”e de yol açabilmektedir (Tocqueville’den aktaran Aktan, 2002).

Liberal demokrasinin “temsil” ve “koruma” kavramları üzerinden eleştirildiği bir çerçeveye oturan demokrasi eleştirilerinin, genellikle, Rousseau merkezli “gelişmeci” bir anlayıştan beslendiği söylenebilir. Öncüllerinin aksine Rousseau’da, egemenliği bütünüyle halka aktaran bir tür “radikal demokrasi” veya “tam demokrasi” anlayışı söz konusudur. Bu anlayış birkaç temel ilke üzerine bina edilmektedir. Bunlardan ilki, “hiç kimsenin bir diğerrinin efendisi olmaması” ilkesidir. İkincisi, “özgürlük ve gelişmeden eşit bir biçimde yararlanabilmeleri için tüm vatandaşların siyasal ve ekonomik yönden birbirlerine eşit olması” ilkesidir. Üçüncüsü, “bireylerin ahlaki gelişiminin toplum çıkarlarıyla uyumlu bir biçimde geliştirilebilmesi için siyasal süreçlere bilinçli bir biçimde dâhil edilmesi” ilkesidir⁵⁹.

Demokrasiyi bir araçtan ziyade içkin bir değer olarak gören gelişmeci gelenek; Marks ve onu izleyen “müzakereci demokrasi” ve “radikal demokrasi” yaklaşımlarını da etkilemiştir. Gelişmeci gelenek, “bir sistem olarak demokrasinin, bireylerin ve onların oluşturdukları birliklerin, bütünüyle ve bilinçli bir biçimde, siyasal süreçlere katılmalarını öngörmektedir. Ayrıca bu gelenek, özgür ve eşit gelişimin ancak, toplum yararı ile uyumlu bir biçimde sağlanmasıyla meşrulaştırılabileceğine de vurgu yapmaktadır (Uluşahin, 2007:5–12).

Marks’ın da demokrasiye ilişkin kavramsal çözümlerinde, Rousseau ile özdeşleştirilen gelişmeci gelenekten hareket ettiği de söylenebilir. Ancak Marks’a göre “bütün ya da tam bir demokrasinin ön koşulu Marksizm’in projesi olan “sınıfsızlıktır”.

⁵⁸ Bu durum özellikle -popülist-pragmatist siyasal iktidar biçimleri ve uygulamalarında kendini göstermektedir.

⁵⁹ Ancak Rousseau, “eğer halk tanrılarından oluşursa ancak o zaman demokrasi ile yönetilebilir. Yoksa böylesi bir mükemmel yönetim insanlara uygun değildir” şeklindeki ifadeleriyle tam bir demokrasinin uygulanabilme koşullarına ilişkin ümitsizliğini de bariz bir biçimde ortaya koymaktadır (Aktaran Kızıl, 2008:109) .

“Sınıfsızlık” tam demokrasiyi gerçekleştirmek aynı zamanda, “devletin sönümlenmesine” karmaşık biçimde bağlı bir kavram olan “demokrasinin sönümlenmesinin” de başlangıcı gibi görülmektedir Marksizm demokrasiye yaklaşımında, demokratik karar alma süreçlerinin nesnelere odaklanmaktadır. Daha farklı bir deyişle Marks çözümleme çerçevesini, ne “demokrasinin doğrudan/aracsız veya dolaylı/temsili gibi, ‘nasıl’ına ilişkin sorguları” üzerine, ne de; “karar alma sürecine kimin katılacağına ilişkin sorgusu” üzerine oturtmaktadır. O’nun çözümleme çerçevesinin temel ayırt edeni, “ne sorgusudur”. Diğer bir deyişle “ne sorgusu”, “demokratik karar verme sürecinin fiili nesnelere arasına neyin ve neden katılacağına” ilişkin eleştirel bir sorgudur. Zira toplumların çoğunda, karar vermenin fiili nesnelere farklılaşabilmektedir. Örneğin feministler, “toplumsal cinsiyet” meselesini, ırkçılık karşıtları ise “ayrımcılıkla mücadeleyi” demokratik karar alma sürecinin güncel nesnelere olarak kurmaya çalışmaktadır. Marks da, paralel biçimde, karar alma sürecinin “ne”sine yönelirken “sınıf” meselesini merkeze yerleştirmektedir. Daha açık bir deyişle amaç, işçi sınıfını karar alma sürecinin en öncelikli fiili nesnesi haline getirmektir (Marks’tan aktaran Wolff, 1933: 104-105).

Sınıf kavramı; “üretim tarzı ile şekillenen özel mülkiyet”, “artık değer”, “emeğin ürünlerinin üretimi ve dağıtımı”, “sömürü”, “belirli bir grubun bilinci”, “iktidarın dolaşımı” gibi kavram ve süreçlere atıfla tanımlanabilmektedir. Bu nedenle de Marks’ın sınıfa ilişkin vurgusunun özü farklı yorumlanabilmektedir⁶⁰. Wolff üç toplumsal sürecin (üretim sürecinde artık değerın ortaya çıkışı, artık değere el konulması ve artık değerın dağıtımı), Marks’ın sınıf kavramına bakışını özgünleştirdiğini söylemektedir. Marksizm’in komünist sınıf yapısından kastı, “artık değeri kolektif olarak üretenlerin, onun kolektif el koyucuları ve dağıtıcıları olduğu bir sınıfsal yapı”dır. Wolff’a göre;

Siyasal iktidarın dağıtımı ve/veya popüler bilincin örgütlenmesi ve/veya devlet-birey karşıtlığı gibi amaçları önceleyen veya bu amaçlarla sınırlandırılan düşünce ve eylemler Marksist amaçlarla doğrudan uyum içinde olmayacaktır... Seçme hakkı, [siyasal kapasiteyi] güçlendirme, refahın yeniden dağıtımı, doğrudan seçimler, geri çağırma, halk oylaması ve benzerleri üzerinde odaklanılması, ona ciddi biçimde yanlış görünüyordu. Bunun nedeni tam olarak artık emeğin farklı (özellikle de komünist) düzenlenişini

⁶⁰ Sınıf kavramı, sahip olunan servete göre (zengin-fakir çatışması), sahip olunan siyasal güç (güçlü-güçsüz çatışması), sınıf bilincine varma düzeyi gibi birbirinden farklı pek çok perspektiften ele alınabilmektedir.

baskılayıcı ve böylece bunların, demokratik karar vermenin, tartışmanın ve toplumsal değişimin açıkça konusu olmasını engelleyen sonuçları olmasıydı” (2000:128–129).

Jessop (1980)’a göre demokrasi, sosyalist mücadeleyi güçlendirebilecek gereçler ölçüsünde kapitalizmin kararlılığını da güçlendirebilecek gereçler sunmaktadır. Ayrıca demokrasinin işçi sınıfının kapitalizme karşı mücadelesine katkısındaki yararı/zararı çok açık biçimde belirgin değildir. Bu durum, Marksizm ve demokrasi arasındaki ilişkinin Ortodoks bir bakış açısıyla ele alınmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle de Marks’ı izleyen dönemdeki “Marksist” çözümleme çerçeveleri, liberal demokrasinin “katılım boyutunu ihmal ettiği”, “siyasal iletişim ve temsil açısından yetersiz kaldığı” ve bu nedenle meşruiyet krizine girdiği eleştirileri üzerinden kurulmaktadır.

Demokrasiyi derinleştirme iddiasıyla ortaya çıkan bu modelleri; “müzakereci demokrasi” (Habermas), “cumhuriyetçi yurttaşlık” (Arendt), “radikal demokrasi” (Laclau ve Mouffe), “güçlü demokrasi” (Barber) olarak sıralamak mümkündür. Bu modelleri liberal demokrasiyi tamamen yadsıyan bir alternatif model olmaktan çok, onun temel ilkelerini kabul eden ve onu derinleştirmeyi amaçlayan modeller olarak sınıflandırabilmek de mümkündür.

Araştırmacı bu modellerde, Marks’ın demokrasiye bakışını özgünleştiren “sınıf” temasının yeterince baskın bir özellik arz etmediği değerlendirilmektedir. Bu modellerde yer alan, “siyasal katılım ve siyasal iletişimin genişletilmesi”, “tüm eşitsiz ilişkilerin yeniden düzenlenmesi” gibi liberal demokrasiye yönelik eleştirel bakış açlarına ise, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıca yer verilmiştir.

2.2. SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ TEORİLERİ

Sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerini anlamaya yönelik ilk araştırmalar, gelişmiş ülke deneyimlerini konu edinen Batılı araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı’nı izleyen dönemde Latin Amerika, Asya ve Orta Doğu’daki askerî darbe sağanağı araştırmacıları, sözü edilen bölgelerdeki deneyimleri de incelemeye yöneltmiştir. Bu incelemelerde, “gelişmiş ülkelerdeki sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerini anlamaya yönelik açıklama modellerinin, sözü edilen bölgelerdeki pratikleri açıklamada oldukça yetersiz olduğu” yaygın bir bulgu olarak ortaya çıkmıştır. Bu incelemeler ayrıca, sivil-asker ilişkilerinin son derece karmaşık ve “nevi şahsına münhasır” süreçler olduğunu da ortaya koymuştur.

İzleyen bölümde, sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerini açıklamaya yönelik belli başlı kuramsal yaklaşımlar ele alınmış ve incelenmiştir. Bu incelemede sözü edilen kuramların, Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerini anlamaya yönelik bir tasarımıda kullanılabilir unsurları ayıklanmaya ve belirginleştirilmeye de çalışılmıştır.

2.2.1. Geleneksel Yaklaşımlar

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası süreçte yaşanan hızlı demokratik dönüşüm ve bu dönüşüme bağlı olarak, ABD dış politikasının merkezinde yer alan “demokratik barış kuramı”, geleneksel yaklaşımlar üzerinde etkili olmuştur. “Demokratik barış kuramı”, en genel anlamıyla, demokratik ülkelerin, demokratik ülkelerle savaşıma olasılığı ve bu olasılığın bertaraf edilmesi düşüncesi üzerine kurulmaktadır. Demokratik barış kuramının felsefi temellerini Alman filozofları Kant ve Hegel’in, devletlerin birbirlerine karşı oluşturdukları tehdidin bertaraf edilmesine yönelik yaklaşımlarında bulabilmek mümkündür. Kant’ın “ebedi barış” düşüncesine göre, devletler içsel manada; özgür, demokratik cumhuriyetler olarak, bir birlik ya da federasyon üzerinde anlaşmadıkları sürece ebedi barışa ulaşabilmek mümkün olmayacaktır (1996:6). Hegel ise, Kant’çı barış paktı öngörüsünün imkânsızlığına dikkat çekmektedir. Zira “ebedi barış” öngörüsü, uzlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak için, devletlerin bütününcü tanınan ve yaptırım gücüne sahip bir gücü zorunlu kılar. Bu güç Hegel’e göre ancak, daha ileri düzeyde bir özgürlüğün temini adına isteklerini dikte edebilecek bir devlet olmalıdır (1982:333).

Her iki önerme arasında derin ayrılıklar olsa da, ikisi de daha özgür, daha demokratik bir devletler düzeninin bir üst otorite tarafından dikte edilebileceği hususunda birleşmektedir. Bu temel kabulden yola çıkılınca; demokratikleşme modellerinin de, daha önce demokratikleşme sınavından geçmiş bir sürece ve/veya bir otoritenin deneyimlerine öykünmesi gerekmektedir. Nitekim 1990 sonrası -“Soğuk Savaş” sonrasında- Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’nda (AGİT) ve Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Denetim Merkezi’nde (Democratic Control of the Armed Forces - DCAF)

başlatılan çalışmalarda da, başlangıçta “ayırma odaklı kuram”⁶¹ ağırlık kazanmıştır. Demokratik dönüşümün ivmesi arttıkça silahlı kuvvetlerin kontrolü meselesi de kaçınılmaz biçimde daha fazla ön plana çıkmıştır.

“Ayrırma odaklı” kuramlar özünde, silahlı kuvvetlerin gerek fiziksel gerekse de ideolojik olarak siyasi kurumlardan/süreçlerden, olabildiğince, ayrılmasını ve mutlak biçimde sivil otoriteye tabi kılınmasını öngörmektedir. Bütün geleneksel, hatta bazı çağdaş yaklaşımlar sivil gücü azamî kılmak konusunda, büyük ölçüde, Huntington’un sivil-asker ilişkileri kuramı ile mutabıktırlar. Ancak belirli bazı detaylarda Huntington’dan ayrılmaktadırlar.

Huntington askerleri siyasetten uzaklaştırmanın en etkili yolunun, “objektif kontrol” ve “askerî profesyonelliğin düzeyini olabildiğince yükseltmek” olduğunu öne sürmektedir. Buna karşın Janowitz; ne “objektif kontrol”ün, ne de “profesyonelleşmenin”, kendiliklerinden, orduları depolitize etmede yeterli olmayacağını düşünmektedir. Janowitz, “Ordular, askerî açıdan daha etkin olabilmek için sivil değerlere ve süreçlere giderek daha fazla yaklaştırılmalıdır” diye özetlenebilecek farklı ve birleştirici bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Geleneksel kuramlar safında sıralanan Nordlinger’in kuramsal yaklaşımında ise, kamu kurumlarının kurumsal çıkarlarını korumaya ve genişletmeye yönelik reflexlerinden yola çıkılmaktadır. Bu bakış açısında “diğer tüm kamu kurumlarına olduğu gibi silahlı kuvvetlere de, sadece kendi kurumsal çıkarlarını korumasına ve genişletmesine imkân verecek kısmî bir özerklik verilmesi” düşüncesi, etkili bir sivil kontrolün ön koşulu olarak görülmektedir.

2.2.1.1. Huntington’un Liberal Yaklaşımı (Profesyonelleşme Yoluyla Sivil Kontrol)

Huntington’un ilk kez “Asker ve Devlet: Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyasaları” adlı çalışmasında yer verdiği kuramı, temelde dış tehdidin ana eksen olduğu soğuk savaş koşullarının analizine dayanmaktadır. Huntington bu çalışmasında sivil-asker ilişkilerini; dış tehdidin düzeyi, devletin yapısı ve toplumsal yapı değişkenlerine bağlı olarak şekillendirmektedir. Halen sivil-asker ilişkilerini anlamada en genel kabul gören

⁶¹ Huntington’un kuramı askerlerle sivillerin uzmanlık alanlarının ayrılmasını öngördüğünden bu kuram ile ayırma özünü muhafaza ederek Huntington çizgisini izleyen kuramlara, “ayırma odaklı kuramlar” da denmektedir.

kuram; Huntington'un kuramıdır. Bu kuram; “askerler üzerindeki sivil kontrol”ün en üst düzeyde sağlanabilmesi için, “sübjektif kontrol” ve “objektif kontrol” gibi iki farklı norm ile örülen bir kavramsal gereç olarak da özetlenebilmektedir.

“Sübjektif kontrol”de, askerlik özel bir uzmanlık alanı olarak görülmemektedir. Daha açık bir deyişle, tehdit değerlendirmesi, savunma planlaması, bütçeleme ve uygulama sistemi, askerî harekâtın gerektirdiği ihtiyaçların tedariki, vb. konular da dâhil olmak üzere, güvenliğe ilişkin bütün kararların, siviller tarafından verilmesi öngörülmektedir. Bu kontrol biçiminde sivil kontrol, güvenlik konularında uzmanlaşmış ve askerî sistem içerisine monte edilmiş siviller aracılığıyla sağlanmaktadır.

"Objektif kontrol”de ise, siyaset ve askerlik birbirinden bağımsız iki ayrı uzmanlık alanı olarak görülmektedir. Bu anlayışa bağlı olarak, eğitimleri gereği siyasete katkı yapacak kadar donanıma sahip olmayan askerler siyasi kararlara müdahale etmemeli, buna karşın siyasetçiler de silahlı kuvvetlerin uzmanlık alanından uzak durmalıdır. Siviller, askerlere sadece, güvenliğe ilişkin karar sürecinin askerî uzmanlığa başvurmayı gerektiren alanlarında danışmalıdır.

Huntington askerliğin bir meslek alanı/uzmanlık alanı olarak ayrılması ve sınırlarının çizilmesi zorunluluğuna vurgu yaparken, buradan çıkan bir sonucun da altını çizmektedir. Huntington (1993: 80–81)’a göre, askerler üzerindeki sivil kontrolün en üst düzeye çıkarılabilmesi için, en sağlıklı ve etkin norm, “objektif kontrol”dür. “Objektif kontrol”, askerlerin profesyonel yeteneğinin artırılması ve politikadan bütünüyle uzaklaştırılması ile sağlanır. Huntington profesyonel meslek ile diğer iştiğal alanları arasındaki ayrımı da, “sorumluluk”, ”uzmanlık” ve “değerleri ortaklaştırma” kavramları aracılığıyla yapmaktadır. Bu üç kavramdan oluşan bir yapı, “profesyonellik” olarak adlandırılmaktadır.

Huntington’un, Carl Von Clausewitz’e ait “savaşın siyasetin farklı araçlarla sürdürüldüğü bir şiddet tatbikatı” olduğu yönündeki saptamadan yola çıktığı da söylenebilir. Zira Huntington’a göre ordular, devletlerin siyasal bir amaca yönelik olarak şiddet uygulayan baskı aygıtlarıdır. Bu nedenle de profesyonel ordu mensuplarına kazandırılacak uzmanlığın -salt-, şiddetin devleti yöneten siyasi iradenin isteklerine uygun olarak nasıl kullanacağı ekseninde geliştirilmesi gerekmektedir.

Sorumluluktan kast edilen de, yasal otoriteyi temsile yetkili siyasi gücün karar ve eylemlerinin sorgulanmaksızın kabulüdür. Değerleri ortaklaştırma ile kastedilen ise, siyasete müdahil olma talep ve geleneğinin kırıldığı bir askerî etik kurgusudur. Bu kurgunun da önde gelen unsuru, siyasete tâbi kılınan bir sistematik yoluyla oluşturulmuş askerî hiyerarşidir. Huntington’a göre, “sorumluluk sahibi ve uzman kadrolar, her şeyden önce, sivillerin yanlış yapmaya hakları olduğunu öğrenirler ve sivillerin doğruyu yapıp yapmadıklarını yargılama ehliyetinde olmazlar” (1993:11). Huntington’un kuramsal yaklaşımının, kabaca; “sivil kontrol açısından asıl olan ‘objektif kontroldür’ ve ‘profesyonelleşme kendiliğinden orduyu depolitize eder’ gibi iki sonuç cümlesiyle özetlenmesi mümkündür.

Huntington’un “uzmanlık, sorumluluk ve değerleri ortaklaştırmaktan oluşan bir sarmalın orduları sadece dış tehdide yönelik bir baskı unsuru haline getireceği” tezi, Shaposhnikov ve Kolkowicz gibi Marksistlerce, oldukça zayıf bir tez olarak görülmektedir. Zira sosyal sözleşmenin tarafı olmayarak doğa durumunda yer alanlar kapsamına dâhil edilenler sadece diğer devletler değildir. Aynı zamanda demokratik devletin sınırları içinde yer almayı talep ederken sözleşmenin tarafı olmayı kabul etmeyen ve/veya sözleşmenin gereklerine uymayanlar da bu kapsamda yer almaktadır. Bu nedenle demokratik devletlerin orduları, devletin toplum üzerindeki otoritesinin kurulması ve sürdürülmesinde hem içte hem de dışta başvurabilecekleri en etkili baskı araçlarıdır. Huntington bu eleştirileri, “millî savunma siyaseti kavramı sadece dış güvenliğe ilişkin bir kavramdır” ve “liberal kuramın uygulama sınırları demokratik devletlerin kendi alanlarıdır” yaklaşımıyla aşmayı denemektedir. Bu yaklaşım doğal olarak, “demokratik devletlerin uluslararası alanda liberal tutumlar takınamayacakları” yargısına varmamızı sağlamaktadır.

Huntington’un sivil-asker ilişkilerini düzenlemeye ilişkin kuramsal yaklaşımı, başta Nordlinger (1971), Janowitz (1971) ve Finer (1976) olmak üzere, geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalarda, orduların siyasal süreçlerden yalıtılması ve mutlak biçimde siyasi otoriteye tabi kılınmasına ilişkin öz muhafaza edilmiştir. Ancak bu çalışmaların çoğunda, Huntington’un “objektif kontrolü en etkin ve sağlıklı norm olarak gören” yaklaşımının, askerlere özerklik tanınması nedeniyle eleştirildiği görülmektedir.

Finer (1976) Huntington'un kuramını, liberalizmin temel mantığıyla çeliştiği gerekçesiyle eleştirmektedir. Finer'e göre "objektif kontrol", askerî elitlerin kendilerini, sosyal sözleşme gereği temsiline devredildiği siyasi gücün değil de, bizzat bir egemenin ve/veya devletin hizmetkârı gibi görmelerinin nedeni olmaktadır. Oysaki liberal sistemin temel öngörülerinden biri, sosyal sözleşmenin yurttaş bireyi üst otoritenin -yani devletin- kendisine yönelik aşırı güç kullanımına karşı korumasıdır. Ayrıca uzmanlık, sorumluluk ve değerleri ortaklaştırmaktan oluşan bir sarmal da, askerî elitlerin kendilerini, savunma planlaması alanında uzman ve askerî harekâtın icrasından sorumlu tek yetkili gibi görmelerine yol açmaktadır. Bu nedenlerle de profesyonelleşme -çoğu zaman- "askerî sendikalizm" ile sonuçlanmaktadır.

2.2.1.2. Nordlinger'in Korporatizm Yaklaşımı (Askerî Korporatizm)

Nordlinger (1971)'in kuramsal yaklaşımı da, Huntington'un kuramının eleştirisinden yola çıkmaktadır. Nordlinger'e göre askerî harekât, yaratacağı sonuçlar bakımından özünde siyasi bir planlama ve karar alma sürecidir. Askerî harekât planlaması, kaçınılmaz biçimde, askerleri siyasi planlama ve karar alma süreci içerisine dâhil etmektedir. Ayrıca bütün kamu kurumları, -yasama, yürütme, yargı, bakanlıklar, polis, ordu, vb.- doğaları gereği kendi kurumsal çıkarlarının genişletilmesini talep edeceklerdir. Bu nedenle "objektif kontrol", özellikle askerî harekât planlaması gibi teknik süreçler bakımından, askerlere kısmî bir özerklik kazandıracaktır. Bu şekilde müdahalecilik eğilimi güçlenecek ve bu suretle askerler, doğrudan olmasa bile dolaylı olarak sivillerin kararlarını şekillendirme olanağına sahip olabileceklerdir. Kısacası Nordlinger Huntington'un aksine, profesyonelleşmenin kendiliğinden askerî elitlere ve bilvesile kolektif bir güç olarak modern ordulara, siyasal tarafsızlık yetisi kazandırmayacağını, tam tersine onlara genişletilmiş bir siyasi rol verilmesi anlamına geleceğini düşünmektedir.

Nordlinger'in yukarıdaki eleştirel bakışla şekillendirdiği, "askerî korporatizm" olarak da bilinen kuramsal yaklaşımı, "profesyonelleşme yoluyla sivil kontrol"ün modifiye edilmiş bir şekli gibi de görülebilir. Nordlinger de -tıpkı Huntington'un kuramsal yaklaşımında olduğu gibi-, askerî güç ve uzmanlığı, sivil-asker ilişkilerinin kurumsal modelinin temel bir şartı olarak görmektedir. Huntington'un kuramsal yaklaşımından en

belirgin farkı ise, askerlere kazandırılacak özerkliğin ve askerlerin etkinlik alanının, sadece kendi kurumsal ekonomik çıkarları ile ilgili olarak sınırlandırılmasıdır. Askerler diğer bütün kamu kurumlarının olduğu gibi kendi kurumsal ekonomik çıkarları dışına taşan her konuda sivil siyasi otoriteye itaatle yükümlü tutulmaktadır.

Zira Nordlinger (1971)'e göre tüm kamu kurumları, kurumsal çıkarlarını benzer biçimlerde korumaya ve genişletmeye çalışmaktadır. Kamu kurumlarının hemen hepsi; “bütçeden kendilerine ayrılan pay”, “içişlerinde özerklik”, “kurum personelinin sosyal haklarının korunması ve genişletilmesi”, “kurum personelinin diğer kurumsal yapılara karşı korunması sorumluluğunun kendilerinde olması”, “kurumun hayatiyetini sürdürebilmesi” gibi konularda hassastır. Kurumsal çıkarlarının kurum bağılılığı ve aidiyet temelinde geliştirilmesine ilişkin bir yönelim de, kurumların doğalarının bir parçasıdır. Sivil siyasi otoriteler askerlerin kurum bağılılığı ve aidiyet çerçevesindeki kurumsal çıkarlarına karşı hassas olduğu sürece, askerler asli görevleri olan ülkenin dış tehdide karşı savunulması görevine daha fazla yöneleceklerdir. Askerlerin diğer kamu kurumlarından farklı bir özerliğe kavuşturulmaları ise, “eğitim-öğretim”, “terfi-tayin”, “savunma planlaması”, “askerî harcamalar” gibi birçok alanın sivil siyasi otoritelerce kontrol edilemeyeceği anlamına gelecektir. En önemlisi de, sivil siyasi otoriteler orduda yerleşecek rejim ve hükûmet karşıtı fikir ve eylemleri kontrol edemeyeceklerdir.

Nordlinger'in bu tespitlerini eleştiren Moskowitz (1983:14), önce “askerî korporatizm” kavramını “süstantif” ve “asosyatif” korporatizm olarak ikiye ayırmaktadır. Birincisi özerklik, kavramı üzerinde şekillendirilmekte ve askerî uzmanlık gerektiren konulara ilişkin işlevsel bir monopoli öngörmektedir. İkincisi ise, kurum personelinin kurum bağılılığı ve aidiyet kapsamında önem verdiği konular üzerine şekillendirilmektedir. Moskowitz'e göre, kurum bağılılığı ve aidiyet kapsamında geliştirilecek bir askerî korporatizm modeli, demokrasi adına diğerine kıyasla çok daha ciddi tehlikeler içermektedir. Nitekim Pakistan, El-Salvador, Çin ve Mısır gibi ülkelerde askerlerin ciddi miktarda ekonomik kaynağı kontrol etmeleri ve bu yönüyle de kolektif bir sermaye grubu gibi işlev görmeleri gerçeği Moskowitz'i haklı çıkarmaktadır denebilir.

2.2.1.3. Janowitz'in Kuramsal Yaklaşımı (Toplumsal Kontrol Yoluyla Sivil Kontrol)

Pratikteki deneyimler, uluslararası kabul görmüş kıstaslar itibarıyla profesyonel addedilen orduların da -askerî darbe dâhil- siyasete müdahil olduklarına işaret etmektedir. Bu gerçekten hareket eden Janowitz (1971), profesyonelleşmenin farklı teknolojik ve siyasi bağlamlarda farklı anlamlar taşıyacağına, askerler üzerinde sivil kontrolü sağlamada ve onları siyasetten bütünüyle ayırmada etkili olamayabileceğine dikkat çekmektedir. Janowitz'e göre etkili bir sivil kontrol ancak, askerlerin sivil değerleri kabule zorlanmasıyla mümkün olabilecektir. Zira modern kitlesel bir ordu aynı zamanda bürokratik bir aygıt, subaylar da belli bir uzmanlığa sahip devlet memurlarıdır. Bu nedenle orduların kurumsal açıdan özerk ve üstün bir konuma sahip olmasının muhakkak engellenmesi gerekmektedir. Bunun için de ilk önce silahlı kuvvet mensuplarında sivil gücün üstünlüğüne yönelik mutlak bir inancın oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca ordunun, demokratik yollarla elde edilmemiş bir vesayet yetkisine sahip olmaması ve siyasi kararlar gerektiren bazı konularda sivillerin üstünde yer almaması da gerekmektedir.

Janowitz II. Dünya Savaşı sonrasında değişen güvenlik ortamında, orduların personel ihtiyacının azaldığını ve onların profesyonel ordulara dönüştürülmesine yönelik gayretlerin arttığı bir ortamda, askerliğin bir yurttaşlık sorumluluğu olduğuna ilişkin kabul/ideallerin aşındığını değerlendirmektedir. Askerî görevlerin mahiyeti, teknoloji ve toplumsal kültürdeki değişim, Huntington'un öngörülerinin aksine, profesyonel askerlere kaçınılmaz bir biçimde siyasi sayılabilecek rol ve ödevler yüklemektedir. Bu kapsamda, profesyonel askerleri toplumsal değerlerle uyumlulaştırmaya yönelik siyasi eğitim ihtiyacı da kaçınılmaz bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Kısacası Janowitz için sivil kontrol ancak, toplumsal kontrol kavramı etrafında şekillendirilebilecek ve anlamlandırılabilir bir şeydir. Sivil kontrol açısından asıl olan ise, askerlerin toplumsal yapı ve değerlerle bütünleştirilebilmesidir.

Janowitz ayrıca, normatif ve ampirik bir bakış açısıyla, orduların; kurumsal yapı, görev bilinci, uzmanlık, hiyerarşi, disiplin gibi kavramlarla şekillenen karakteristiklerini, askerî müdahaleler ile ilişkilendirmektedir. Janowitz'e göre iç tehdide yönelik görevler

üstlenen ordular, dış tehdide yönelik görevler üstlenen ordulara oranla daha fazla miktarda siyasete müdahil olmaktadır.

Özetle Huntington statik ve ideal bir asker-yurttaş tipi önerirken Janowitz, değişen sosyolojik şartlara kolayca uyum sağlayabilen dinamik bir profesyonelleşme modeli öngörmektedir. Bu modelin asker tiplmesi, sivil siyasi otoritelerin üstünlüğüne ilişkin siyasal bilince sahip kılınmış askerlerdir.

2.2.2. Çağdaş Yaklaşımlar

Ulus devletlerin ortaya çıkışı ile ordular daha ziyade dış tehdidi bertaraf etmeye yönelik güç unsurları olarak telakki edilmeye başlanmış, II. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde de iç güvenliği sağlamaya yönelik görevlerin polise devredilmesi yaygınlaşmıştır. Michael Mann (1993:405), "II. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemi; içe dönük militarizmin sahne dışına çıkıp, militarizmin dışa dönük olarak tasarlanmasının, yerleşik hale geldiği bir dönem olarak tanımlamaktadır". Walker (1993)'a göre de, II. Dünya Savaşı sonrası gelişen uluslararası ilişkiler disiplini de iç ve dış alanları birbirinden görece özerkleştirmiştir.

Akça (2005)'ya göre, sivil otoritenin "ordu" üzerinde denetim sahibi olması ve ordunun siyasi olarak dilsizleştirilmesine yönelik kuramsal tasarım ihtiyacı, ilk kez 1950'li yıllarda ABD'de ortaya çıkmıştır. Bu tasarım, "çatışmacı dünya sisteminin güçlü orduları zorunlu kılması" ve "orduların sadece dış tehdide yönelik bir şiddet gereci olması gerektiği" düşünceleri üzerine kurulmuştur. Ancak dönemi itibariyle ordu-siyaset ilişkilerine yön veren bu kuramsal tasarım, soğuk savaş sonrası gelişmelerin içe dönük militarizm ihtiyacını artırması nedeniyle, değişime uğramaktadır.

Soğuk savaş sonrasında değişen güvenlik ortamında, sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerini açıklamaya yönelik geleneksel kuramların, demokratik kontrol meselesinin günümüzdeki tatbikatı için emsal teşkil edebilme yeterliliği ciddi biçimde tartışmaya açılmıştır. Başta Schiff olmak üzere pek çok araştırmacı, modernleşme ve demokratikleşme için olası tek bir model olamayacağı gibi, silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü için de olası tek bir model olamayacağını düşünmektedir. Araştırmacılar bu düşünceden hareketle, Huntington'cu yaklaşımları eleştirmeye ve

farklı modeller üzerine çalışmaya başlamışlardır. Bu çerçevede, Desch (2001), Feaver (1992), Cohen (2002) ve Schiff (2008) farklı kuramsal yaklaşımlar geliştirmişlerdir.

2.2.2.1. Michael C. Desch'in Tehdit-Vazife Odaklı Kuramı

Desch'in tehdit-vazife odaklı kuramında kullandığı sabit değişkenler “iç tehdit” ve “dış tehdit” değişkenleridir. Ara değişkenler ise, “siyasi ve askerî liderler”, “askerî kurumlar”, “devletin yapısı” ve “toplumsal yapı”dır. Desch bu değişkenler aracılığıyla, sivil-asker ilişkilerinin etkinliğini analiz etmektedir (2001:64). Desch tehdit ortamını, Ek-c'deki tabloda da görüldüğü üzere, iç ve dış tehdidin düzeyine bağlı olarak dörde ayırmaktadır. Desch'in tablosunda, sivil-asker ilişkilerinin en kötü biçimi, dış tehdidin düşük buna karşılık içi tehdidin yüksek olduğu hallerde; en iyi biçimi ise, dış tehdidin yüksek, iç tehdidin düşük olduğu hallerde ortaya çıkmaktadır. Hem iç tehdidin hem de dış tehdidin düşük olduğu hallerde en iyiye yakın, hem iç tehdidin hem de dış tehdidin yüksek olduğu hallerde ise, en kötüye yakın biçimler ortaya çıkmaktadır. Sivil-asker ilişkilerinin en iyi ve en kötü biçimlerinde ara değişkenler tahmin edilebilir niteliktedir. Desch sivil-asker ilişkilerinin en iyi biçimini şu şekilde tanımlamaktadır:

Sivil-asker ilişkilerinin en iyi biçiminin bağımsız değişkeni yüksek düzeyli dış tehdit olgusudur. Ara değişkenlerin ilki, deneyimli siyasi ve askerî liderlerdir. İkincisi, siyasi otoritenin amaçlarıyla uyumlu dış tehdide yüzünü dönmüş askerî kurumlardır. Üçüncüsü, tutarlı ve kurumları uyumlu bir devlet yapısıdır. Sonuncusu ise, karşıt fikirlerin özgürce tartışıldığı birleşik bir toplum yapısıdır (2001: 64–65).

Sivil-asker ilişkilerinin en kötü biçimi olarak tanımladığı kategoriye ise şu şekilde tanımlamaktadır:

Sivil-asker ilişkilerinin en kötü biçiminde ise, yüksek düzeyli iç tehdit olgusu bağımsız değişkendir. Ara değişkenlerin ilki, deneyimsiz siyasi askerî liderlerdir. İkincisi, kendi kurumsal yapısı içinde dayanışma gösteren, kapalı ve iç tehdide yüzünü dönmüş askerî kurumlardır. Üçüncüsü, devlet kurumları arasında çekişmedir. Sonuncusu ise, bölünmüş bir toplum yapısıdır (2001: 64–65).

Desch'e göre, en iyiye ve en kötüye yakın diğer seçeneklerde ise, ara değişkenler ve çıktılar tahmin edilebilir değildir.

Desch'in tablosu ilk bakışta; makul, mantıklı ve anlaşılır görünmektedir. Ancak tablo, en başta, yüksek düzeyli dış tehdidin nasıl olup da kendiliğinden deneyimli sivil ve askerî liderleri ortaya çıkaracağı sorusu gibi teknik düzeyli bir soruya cevap verememektedir. Ayrıca, “dış tehdide yüzünü dönmüş olmasına rağmen, deneyimli

liderlere sahip ve bütün personeli dayanışma içinde olan bir kitlenin” demokratik kontrolünün nasıl sağlanacağı da yeterince açık değildir. Dahası, soğuk savaş sonrasında değişen güvenlik ortamının⁶² sivil-asker ilişkilerine etkisini yeterince kapsamadığı, farklı durumlarda, orduların demokratik kontrolünün nasıl sağlanacağına ilişkin bir çerçeve kurabilmek bakımından da oldukça yetersiz olduğu söylenebilir. Ayrıca, Desch’in analiz çerçevesi, askerî kurumlar dışında kalan diğer güvenlik gereçlerini de konu edinmemektedir. Her şeye rağmen bu analiz biçimi, “iç güvenlik görevlerine bağlanmış askerî kurumların demokratik kontrolünün oldukça zor olduğu” gerçeğinin altını çizmesi bakımından ilginçtir.

Desch’in analizini yukarıdaki sorgu çerçevesinde genişletmeye çalışan Shemella (2006:138)’ya göre, sivil siyasi otorite, yasal düzenlemeler aracılığıyla askerî kurumları dış tehdide yönelik olarak tertipleyebilecektir. Bunu sağlamak üzere de askerî kurumlara açık görevler verebilecektir. Shemella bu nedenle, askerî kurumların görev yönergelerinin açık seçik yazılması gerektiğini işaret etmektedir. Ayrıca yönergelerde ordulara sadece, savunma, taarruz, barışı koruma/destekleme/yapma gibi dış tehdide yönelik görevler yer almalıdır. Doğal afetlerle mücadele, emniyet asayiş yardım, kolluk hizmeti vb. görevler yönergelerde yer almamalıdır.

Özetle Desch’in kuramsal yaklaşımının da, “ayırma odaklı” kuramlardaki ayırmaya dayalı, geleneksel özü muhafaza ettiği de söylenebilir. Ancak iç tehdidin önemine vurgu yapan yapısıyla ve soğuk savaş sonrası güvenlik ortamına ilişkin olarak nispeten daha gerçekçi bir saptamadan hareket ediyor olmasıyla çağdaş kuramlar arasında yer almayı hak etmektedir.

2.2.2.2. Eliot Cohen’in Normatif Kuramı

ABD akademik çevresinde yeni muhafazakâr akımın temsilcilerinden biri olan Cohen (2002), ağırlıklı olarak; güç kullanma ölçütleri, askerî liderlik, orduların demokratik kontrolü gibi konularda çalışmaktadır. Cohen, savaş ortamının ortaya çıkardığı karmaşa içerisinde üstün siyasi liderlik yetenekleri sergileyen dört liderin (Lincoln, Clemenceau,

⁶² Giderek yaygınlaşan, “düşük düzeyli dış tehdit yüksek düzeyli iç tehdit” durumları da ve/veya “yeni ve farklı risk ve tehditler kapsamında sıralanan asimetrik tehditlerin var olduğu güvenlik ortamları kastedilmektedir.

Churchill ve Ben-Gurion) liderlik davranışlarını analiz etmiştir. Bu analize dayalı olarak da, Huntington'un "profesyonelleşme yoluyla sivil kontrol" kuramını normatif bir bakış açısıyla genişletmeyi denemiştir.

Cohen'i Huntington'un sivil-asker ilişkilerine ilişkin kuramsal yaklaşımını revize etmeye ve genişletmeye iten temel etken, başta terörizm olmak üzere soğuk savaş sonrasında ortaya çıkan yeni risk ve tehditler olmuştur. Cohen'e göre asimetrik tehdit ortamı ve düzensiz savaş biçimleri, sivil ve askerî elitler arasında "eşit koşullarda gerçekleşmeyen bir diyalog" diye tanımladığı yeni bir problem sahası ortaya çıkarmıştır. Cohen'in "eşit koşullarda gerçekleşmeyen diyalog" tanımlamasından kastı, askerî liderlerle sivil liderler arasında, Irak ve Afganistan'da -yüksek yoğunluklu konvansiyonel askerî harekâtı izleyen dönemde- baş gösteren diyalog eksikliğidir. Zira işgale yönelik yüksek yoğunluklu konvansiyonel harekât, sivil liderlerle askerî liderler arasında sınırları ve uzmanlık çerçevesi açıkça belirlenmiş bir ortamda gerçekleşmiştir. Ancak işgali müteakip ortaya çıkan düşük yoğunluklu çatışma biçimleri, askerî liderleri konvansiyonel harekâtın gerektirdiği görev ve yükümlülüklerin ötesinde görev ve yükümlülüklerle⁶³ karşı karşıya bırakmıştır. Huntington'un sivil-asker ilişkilerine ilişkin "objektif kontrol" ilkelerini prensip bazında muhafazaya özen gösteren sivil liderler, çoğu zaman açık uçlu ve muğlak görev tanımlarıyla, askerî liderleri güç durumlara sokmuşlardır. Bu durum gereksiz kaynak ve zaman israfına yol açmıştır. Bu gözlemi Cohen'i, geleneksel sivil-asker ilişkileri modellerini revize etmeye yöneltmiştir⁶⁴. Cohen sivil liderlik ile askerî liderliğin algı ve değerlendirmeleri arasında, düzensiz savaş koşullarının etkisiyle giderek büyüyen ihtilâfların nedenini, sivil liderlerin "prensip temelli" tutumlarında aramaktadır. Cohen'e göre, sivil-asker ilişkilerinde -sivil siyasi otoritenin askerî liderlere üstünlüğü saklı kalmak kaydıyla- sivil siyasi otoritenin askerî konulara müdahalesinde, tespit edilmiş katı prensiplerden ziyade sağduyulu davranışlar öne çıkmalıdır (2002:4).

Cohen'in kuramsal yaklaşımında Huntington'un objektif kontrol düşüncesi genişletilirken, "ayırma odaklı" öz muhafaza edilmektedir. Cohen'in bu yaklaşımı

⁶³ Daha öncesinde muhatap olmadıkları ve görev yönergelerinde yer almayan- derinlemesine siyasi nitelikli, mahalli yoğunluklu, uzun süreli ve sürüncemeli görevler.

⁶⁴ Lincoln, Clemenceau, Churchill ve Ben-Gurion'un savaş zamanlarına ilişkin eşsiz liderlik örneklerinde sergilenen sivil-asker ilişkisi/işbirliği biçimlerini esas almaktadır.

soğuk savaş döneminin tecrübelerinden türetilen sivil-asker ilişkileri modellerinin, değişen güvenlik koşullarında tatbikatının güçlüklerine işaret etmesi nedeniyle çağdaş yaklaşımlar içerisinde sıralanmıştır.

2.2.2.3. Peter Feaver'in Asil-Vekil Kuramı/Modeli

Geleneksel kuramlar sivil-asker ilişkilerindeki değişimi, dış tehdit, sivil toplumun ideolojik biçimlenimi ile sivil ve askerî elitler arasındaki iş birliği, vb. türde makro dinamikler düzeyinde ele almaktadır. Feaver'a göre ise, sivil-asker ilişkilerinin temel belirleyeni mikro dinamiklerdir. Bu nedenle Feaver kuramsal yaklaşımını, mikro-ekonomi jargonundan tanıdığımız “asil-vekil sorunu” üzerine bina etmektedir. Bilindiği üzere mikro-ekonomi, ekonomiyi endüstri, firmalar ve tüketiciler düzeyinde inceleyen bir disiplindir. Mikro-ekonomide; bireylerin ve ticarî şirketlerin davranışlarından (nasıl karar aldıklarından ve birbirlerini nasıl etkilediklerinden) hareketle, “ne üretilecek?”, “nasıl üretilecek?”, “kimler için üretilecek?”, “dağılımda-üretimde-bölüşümde etkinlik var mı?” vb. sorulara cevap aranır. İngilizcede “principle-agent problem” olarak adlandırılan “asil-vekil problemi” (vekâlet problemi), şirket sahipleri, şirket yöneticileri ve şirket çalışanlarının amaçlarının farklılığının ortaya çıkardığı sorun olarak da tanımlanmaktadır. Şirket sahiplerinin yöneticilere yönelik daha fazla kar beklentilerine karşılık şirket yöneticileri, daha yüksek ücret, daha yüksek mevki, daha fazla zaman, daha fazla sosyal imkân gibi şirket sahibinin beklentisiyle çelişen beklentiler içerisinde olurlar. Aynı şekilde şirket yöneticileri çalışanlardan daha fazla başarı beklerken, çalışanlar daha fazla zaman, daha fazla sosyal imkân gibi, hem şirket yöneticisinin hem de şirket sahibinin beklentileriyle çelişen beklentiler içerisinde olurlar. “Asil-vekil problemi” ilk olarak 1932 yılında Adolf Berle ve Gardiner tarafından ortaya atılmıştır. Berle ve Gardiner (1932)'e göre “asil-vekil problemi” aşağıdaki biçimde açıklanabilmektedir.

Asil olarak vergi veren vatandaşlar adına iş yapan vekiller ile olduğu gibi, hissedarlar ve yöneticiler, yöneticiler ve çalışanlar arasındaki ilişkide de benzer özellikler ortaya çıkabilmektedir. İşletmelerde, asiller olarak işi yaptıran taraf olan hissedarlar ile hissedarların vekilleri konumunda olan yönetim kurulunun izleme ve kontrolde yeterli gücü ya da bilgisi olmadığı zaman vekâlet problemi ortaya çıkabilmektedir (1932:139).

Ayrıca Berle ve Gardiner (1932:140) problemin çözümüne yönelik olarak da; şeffaflık, hesap verebilirlik, sorumluluk, vb. kurumsal yönetim ilkelerinin yanı sıra, ödül ve ceza gibi tedbirler önermektedir:

Feaver da, benzer biçimde, sivil asillerle asker vekiller arasındaki ilişkiyi mikro düzeyli dinamikler çerçevesinde ele almaktadır. Bu nedenle de Feaver'in kuramsal yaklaşımı sivil-asker ilişkilerine ilişkin literatürde, -her ne kadar kendisi yaklaşımlarını kuram yerine çerçeve/model olarak adlandırsa da- “asil-vekil” kuramı olarak adlandırılmaktadır.

Feaver'a göre, sivil-asker ilişkilerinin merkez temasını, “askerlerin sivil siyasi otoritelerce yönetilip yönetilmediği” meselesi teşkil etmektedir. Demokratik sistemlerde, hükûmetler sosyal sözleşme gereği uhdelerinde bulundukları yetkilerin bir kısmını, yine sosyal sözleşmenin değişik hükümleriyle vekillere devredebilirler. Bu hallerde sosyal sözleşme hükümleri, vekilin devredilen yetkiyi, asilin işlevsel ve ilişkiyel amaçlarıyla uyumlu bir biçimde kullanmasını da hükme bağlar. Mesele sivil-asker ilişkileri çerçevesinde ele alındığında şu sonuçlara varılmaktadır.

Eğer vekil devredilen yetkiyi kullanmaya ehil ve yeterli değilse ve/veya yetkiyi kullanmak için elde mevcut güç ve kapasitesinin bütünü kullanmıyorsa ve/veya asilin istediklerini yapmıyorsa, yetkilerini asilin işlevsel amacıyla uyumlu bir biçimde kullanmıyordur. Vekil, siyasi kararları etkiliyorsa ve/veya vekilin karar verme sürecine katılım biçimi asil tarafından belirlenemiyorsa, devredilen yetki asilin ilişkiyel amacıyla uyumlu bir biçimde kullanılmıyordur. Eğer vekil, asilin üstünlüğünü tartışmalı kılacak söylem ve eylemlerde bulunuyorsa ilişkiyel amacın tümüyle dışına çıkmıştır. Sivil-asker ilişkilerinin sağlıklı yürümesinin olmazsa olmaz koşulu ise, vekilin yapısının, imkân ve kabiliyetlerinin, söylem ve eylemlerinin, asilin işlevsel ve ilişkiyel amaçlarıyla uyumlaştırılmasıdır (Feaver, 1993:61).

Feaver'a göre asil-vekil ilişkisinin en tipik karakteristiklerinden birisi, asil ile vekil arasındaki bilgi asimetrisidir. Askerî konuların pek çoğunda, özellikle de askerî harekât planlaması ve askerî harekâtın icrasına ilişkin konularda, asimetri askerlerin lehinedir. Zira başta gizlilik olmak üzere pek çok nedenle askerî konuların önemli bir kısmı sivil siyasi otoritenin gözlem kabiliyeti dışında kalmaktadır (1993:55). Bilgi asimetrisinin

askerler lehine bozuk olması, askerlere kurumsal çıkarlarını genişletebilme yönünde önemli bir avantaj sağlamaktadır (Feaver, 1993:77).

Diğer bir tipik karakteristik ise, sivil siyasi otoritenin askerlerin imkân ve kabiliyetleri ile bu imkân kabiliyetlerinin askerlere tahsis edilen görevlerle uyumlu olup olmadığına ilişkin bilgi ve uzmanlığının eksikliğidir. Bu karakteristik askerlerin görevin gerektirdiği dışında bir imkân kabiliyeti talep etmeleri ve/veya görevin gerektirdiği imkân ve kabiliyetler konusundaki yetersizliği gizlemelerine imkân vermektedir (Feaver, 1993:78).

Feaver (1993:80), sivil siyasi otoritenin askerlerin görevlerini kendi tasavvurları doğrultusunda yapıp yapmadığını ve hatta sivil siyasi otoriteye karşıt söylem ve eylemleri üretip üretmediğinin gözlenemeyecek olmasını ise, en tehlikeli hal olarak görmektedir. Bu nedenle de, sivil siyasi otoritenin gözlem, kontrol ve denetim yeteneğinin geliştirilmesi ile etkin bir cezalandırma sistemi tesisini, sözünü ettiği karakteristik durumların ortaya çıkaracağı sorunların çözümüne yönelik önlemler sıralamasının en başına yerleştirmektedir.

Feaver; -Nordlinger'in askerî korporatizm yaklaşımında öngördüğünün aksine, -silahlı kuvvetleri -pek çok yönüyle- diğer kamu kurumlarından farklı görmektedir. Bu farkın en önemli göstergesi ise silahlı kuvvetlerin silahlı olmasıdır. Askerler diğer kurumlarla mukayese edilemeyecek ölçüde bir güç potansiyeline sahiptir. Bu nedenle asil-vekil ilişkisinin siyasi otorite ile askerler arasındaki tezahürünü, sivil siyasi otoritenin diğer kamu kuruluşlarıyla olan ilişkilerine benzetebilmek de mümkün değildir.

Feaver ayrıca sivil-asker ilişkileri için çizdiği bu çerçeveyi, -asil açısından yukarıda sayılan dezavantajlarının yanı sıra- avantajlı bir ilişki biçimi olarak görmektedir. Zira askerî harekâtın planlaması ve icrasının gerektirdiği uzmanlık, vekil tarafından asilin amaç ve tasavvurlarına uygun biçimde yerine getirilmektedir. Bu da asilin, önemli ölçüde zaman ve kaynak tasarruf etmesine ve böylelikle de asli görevlerine daha fazla yönelebilmeye imkân verecektir.

Feaver'in mikro-ekonominin asil-vekil probleminde ödünç aldığı bir diğer önerme ise, şirket yöneticisinin en düşük ücret amacıyla yönetici ve çalışanın en düşük iş amacı

arasındaki karşıtlıktır. Bu önerme, ülke güvenliği için gerekli olan asgarî yeterli koşulların tesisine imkân verecek bir mutabakatın, asil ile vekil arasındaki bu bakış açısıyla kurulabileceği yönüyle oldukça anlamlıdır. Zira çoğu zaman tehdit değerlendirmesi aşamasındaki kötümser seçimler ve/veya gerçekçi olmayan tehdit değerlendirmeleri, gereksiz kuvvet birikimine dolayısıyla kuvvet planlaması için ayrılan kaynağın öncelikli alanlara aktarılamamasına neden olmaktadır. Asil ile vekilin sözü edilen konuya ilişkin mutabakatının önde gelen koşulu ise, tehdit değerlendirmesi, savunma planlaması, savunma harcamaları gibi konularda daha açık, daha şeffaf, daha katılımcı ve daha âdil bir işleyişin tesisidir.

Özetle Feaver'in modeli, sivil-asker ilişkilerini asil-vekil probleminin önermeleri çerçevesinde ele alarak değerlendiren bir modeldir. Bu model, sivil-asker ilişkisinin ortaya çıkardığı problemlerin çözümüne yönelik olarak da, şirketlerin kurumsal yönetim ilkelerine benzer tedbirler ile ödül ve ceza tedbirleri öngörmektedir.

Feaver'in çizdiği kuramsal çerçeve, bir bakıma, Huntington'un önerdiği objektif kontrole benzemekte ve bu yönüyle de "ayırma odaklı" kuramlar safında yer almaktadır. Ancak Huntington, inanç, norm ve değer ile kimlik gibi materyal olmayan belirleyenlere odaklanmaktadır. Huntington'a göre, -keza Janowitz'e göre de-, sivil-asker ilişkilerinin merkez değişkeni, profesyonel asker kimliğidir. Bu kimlik bütün diğer belirleyenlerden yalıtık soyut bir tiptedir. Oysaki Feaver'in odak noktasında gözlem ve denetim benzeri materyal belirleyenler yer almaktadır. Bu özgün vasıflarıyla Feaver'in modeli, çağdaş kuramlar içerisinde yer almayı hak etmektedir.

2.2.2.4. Rebecca Schiff'in Mutabakat Kuramı

Sivil-asker ilişkilerine bakış biçimi, soğuk savaş sonrasının değişen güvenlik ortamının ortaya çıkardığı yeni risk ve tehditler ışığında, iki temel düşünce ekseninde yeniden şekillenmeye başlamıştır. Bunlardan ilki; "askerleri siyasal süreçlerden bütünüyle yalıtmanın artık eskisi kadar kolay olmayacağı" düşüncesidir. İkincisi ise; "askerleri siyasal süreçlerden uzaklaştırmanın, eskisi ölçüsünde yarar da sağlamayacağı" düşüncesidir. Feaver, Kohn, Desch gibi pek çok araştırmacı, "geleneksel kuramların "ayırma odaklı" özü muhafaza edilmek kaydıyla, değişen güvenlik koşullarına uyarlanabileceği" düşüncesinden hareketle geleneksel kuramları modifiye etmeyi

denemişlerdir. Oysaki Schiff, geleneksel kuramları köklü bir biçimde değiştirmeyi deneyen çok az sayıda araştırmacı arasında yer almıştır. Huntington'un kuramsal yaklaşımı ile kıyaslandığında Schiff'in kuramsal yaklaşımı oldukça yenidir⁶⁵. Ayrıca, Schiff'in kuramsal modelini esas alan geniş ölçekli çalışmalar sadece ABD, Pakistan, Uzak Doğu ve Latin Amerika örnekleriyle sınırlı olmaktan da kurtulmuştur. Son zamanlarda Schiff'in kuramsal yaklaşımını ele alan literatürün sürekli zenginleştiği gözlenmektedir. Nitekim Türkiye'de de Narlı, mutabakat kuramını TSK düzleminde inceleyen çalışmalar yapmaktadır.

Feaver, çalışmalarında Huntington'un kuramını genişletmeye yönelik bir yaklaşım sergilemesinin nedenini, "kuramın pek çok durumda test edildiği ve sivil-asker ilişkilerinde "ayırmaya dayalı" paradigmanın değişmediğinin anlaşıldığı" şeklinde ifade etmektedir. Feaver'in bu kamçılayıcı ifadelerine cevaben araştırmada, Schiff'in sivil-asker ilişkilerinde paradigma değişimine işaret eden kuramsal yaklaşımını farklı bir durumda ele alarak genişletmek de amaçlanmıştır. Bu bölümde ise, Schiff'in kuramsal modelinin özetle açıklanmaya çalışılmasının yanı sıra, henüz yeterince geliştirilmemiş ve muğlâk olan tanımlamaları üzerinde de fikir yürütülmeye çalışılmıştır.

Mutabakat kuramının; Huntington'un çalışmasının, "sadece belirgin bir tarihsel süreç içerisinde ABD ordusuna özgü yaklaşımlar içerdiği ve kültür tahlillerinden kopuk olduğu, bu nedenle de her duruma uyarlanamayacağı" savından yola çıktığı söylenebilir. Ayrıca mutabakat kuramını -en genel anlamda-, "orduların demokratik kontrolünde, siyasi elit, askerî elit ve vatandaşlar arasında sıkı iş birliğini öngören bir kuramsal yaklaşım" olarak tanımlayabilmek de mümkündür.

Schiff (2008)'e göre içinde bulunduğumuz dönem, Huntington'un çalışmasına konu teşkil eden tarihsel süreçten farklı olarak, etnik ve kültürel farklılıklar nedeniyle çatışma eksenlerinin, uluslararasıdan ulus içine kaydığı bir dönemdir. Ayrıca, orduların bütün değer ve ritüellerinin ülke içindeki ve dışındaki tezahürlerinin yanı sıra, askerî müdahalelere ilişkin reflekslerine etki eden faktörler, tamamen o ülkenin kültürel ve

⁶⁵ Schiff'in sivil-asker ilişkilerine ilişkin görüşleri ilk kez 1977 yılında, "to Sheathe the Sword" isimli eserin içinde, "The Indian Military and Nation Building: Institutional and Cultural Concordance" başlıklı makalede yer almıştır. Daha sonra 1995 yılında, "Armed Forces and Society" Dergisi'nin 22'nci sayısında, "Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance" başlıklı makalesi yayınlanmıştır.

tarihi yapısının bir tür dışa vurumudur. Sözü edilen faktörler ordunun yanı sıra, siyasal yapıyı ve yurttaşların karakteristiklerini ve bunlar arasındaki ilişkileri anlamak bakımından da önemlidir.

Schiff (2008) çalışmasında, özellikle, Huntington'un "objektif kontrol" çözümlemesinin İsrail örneğinde uygulanmasının imkânsızlığına dikkat çekmektedir. İsrail'de, birçok demokratik devlette olduğu gibi Genelkurmay Başkanlığı, Savunma Bakanlığı'na bağlıdır ve İsrail Ordusu son derece profesyonel bir ordudur. Ordu, şeklen sivil kurumların denetimi altındadır. Ancak pratikte güvenlik paranoyası nedeniyle, kaçınılmaz bir biçimde ön plana çıkmakta ve sivil kurumları yönlendirebilmektedir. Diğer taraftan ordu, birçok sivil işlevinin de bulunması nedeniyle siyaseti dolaylı olarak yönlendirebilmektedir.

Schiff bu düşünceler ışığında kuramının merkez temasını, "askerlerin siyasal süreçten bütünüyle ayrılması yerine; siyasi elit, askerî elit ve vatandaşlar arasında diyalog, iş birliği, değer ve hedeflerin paylaşımına dayalı bir biçimde uzlaşma sağlanmalıdır" şeklinde belirlemektedir. Schiff bu üç unsurun -siyasi elit, askerî elit ve vatandaşlar-, dört temel ölçüt üzerinde mutabakat sağlaması halinde, askerlerin siyasete müdahale etmeyeceklerini öne sürmektedir. Bu ölçütleri de; "askerlerin sosyal kompozisyonu", "orduya aktarılacak kaynakların -insan, teçhizat ve malî- niteliklerine ilişkin siyasal karar verme süreçlerinde askerlerin oynadığı rol", "askere alma metotları" ve "ordunun değer, ritüel ve sembolleri" olarak sıralamaktadır. Geleneksel kuramların aksine mutabakat kuramı, askerî ve siyasi elit ile yurttaşlar arasında diyaloga, iş birliğine, tikel uyuma, ortak değer ve hedeflere vurgu yapması yönüyle ilginçtir.

Kuram temel kurgusunda iki farklı hedefi gözetmektedir. Bunlardan ilki, "hangi kurumsal ve kültürel koşullar askerî müdahaleleri teşvik etmekte veya caydırmaktadır?" ve "ayırma, uzlaştırma veya farklı ilişki biçimlerinin askerî müdahaleler üzerindeki etkileri nelerdir?" sorularına cevap aramaktır. İkincisi ise, "siyasi ve askerî elit ile yurttaşlar arasındaki mutabakat olursa, askerî darbe olasılıklarını minimize edilebilir" hipotezini test etmektir. Schiff kuramını özetlerken aşağıdaki ifadelerle başvurmuştur. Bu ifadelerin dikkat çeken özelliği öngörücü olmaktan ziyade açıklayıcı olmalarıdır:

Kuramda tarif edilmeye çalışılan mutabakat hali -sivil ve asker elitler ile yurttaşlar arasındaki-, belirli bir kurumsal çerçeve, hükümet biçimi veya belirli bir karar verme süreci öngörmez. Aksine, bir buyruk, bir ferman, bir yasa, anayasa veya uzun süreli tarihsel ve kültürel ilişkileri çerçeve edinen bir akide dayandırılabilir. Kuram, -sivil ve askerî kurumların ayrılmasını öngören hâkim paradigmanın aksine-, sivil ve askerî kurumlar ile toplumun olabilen en geniş kesimleri arasında diyalog ve iş birliğine vurgu yapar. Ayrıca kuram, sivil ve askerî çevreleri birbirlerinden ayırmayı, askerî müdahaleleri ve darbeleri önlemenin bir ön koşulu olarak görmez. Tam tersine, sivil ve askerî elitler ile yurttaşlar arasındaki diyalog ve iş birliğini, askerî müdahale ve darbelerden kaçınmaya yönelik bir aygıt gibi ele alır. Sivil ve askerî elitler ile yurttaşlar arasındaki sağlıklı bir diyalog ve işbirliği söz konusuysa, ayrıma, birleştirme ve/veya değişik varyasyonlar ortaya çıkabilecektir (Schiff, 2008:13).

Schiff mutabakatın taraflarından askerî elitlere ilişkin olarak yaptığı tanımlamalarda, geniş sayılabilecek miktarda askerî personeli bu kapsama dâhil etmektedir. Schiff'e göre, subay/astsubaylar ile erbaş ve erler bu tanım içerisinde yer almalıdır. Ancak neredeyse bütün silahlı kuvvetlerde, Schiff'in sözünü ettiği mutabakatın diğer taraflarıyla -sivil-asker ilişkileri kapsamında- ilişki içerisinde olanlar, bir diğer halk deyişiyle "ordu mensupları" rütbeli personeldir -subay, astsubay ve uzman erbaşlar-. Hatta subay astsubay ve uzman erbaşların da pek azı, diğer taraflarla bir pazarlık ilişkisi içerisinde olabileceklerdir. Bu tanımlamaya Türkiye düzleminde açıklık getirmek bakımından, askerî elitler kapsamına, savunma planlaması ve askerî harekâtın icrasına ilişkin görevlerde çalışan kesimler ile liderlik pozisyonlarında bulunan askerî personelin⁶⁶ dâhil edilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

Schiff, mutabakatın ikinci tarafını ise, siyasi liderlik olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamayı genişletirken de tanımın kapsamına, krallar, başkanlar, cumhurbaşkanları, parlamentolar, kabineler, senatolar, başbakanlar, bakanlar kurulları, siyasi parti liderleri gibi bütün muhtemel siyasi elitleri yerleştirmektedir. Burada da tanımlamanın, "savunma planlamasına doğrudan tesir eden, sivil siyasi otoriteyi temsil eden ve/veya bu konularda karar almaya ve tavsiyede bulunmaya yetkili kişi ve kurumların bütünü" şeklinde daraltılmasının uygun olacağı düşünülmektedir.

Görülebileceği üzere Schiff'in tanımlamaları, sivil-asker ilişkilerine ilişkin spektrumunu genişletmekte ve alanın kapsamına Batılı akademisyenlerin ironi anlayışıyla kurduğu "il-liberal democracy" veya "düşük yoğunluklu demokrasi" durumları ve hatta "demokratik olmayan yönetimler" de dâhil edilmektedir.

⁶⁶ Komuta kademesi, Genelkurmay ve Kuvvet Karargâhları ile yüksek rütbeli subaylar.

Schiff (2008:14) mutabakatın üçüncü tarafı olarak sıraladığı yurttaşların sivil-asker ilişkilerinin önemli bir ortağı olduğu gerçeğine vurgu yapmakta ve geleneksel kuramların, hem liberal- demokratik kuramlar olarak adlandırılıp hem de yurttaşları tümüyle hariç tutan yaklaşımını eleştirmektedir. Schiff tanımını genişletirken, “silahlı kuvvetlerin rol ve fonksiyonlarını etkileyen ve bu fonksiyonlardan etkilenen bütün toplumsal ana unsurların bu kapsama dâhil edilebileceğini” söylemektedir⁶⁷

Schiff uyumun ölçütleri kapsamında, silahlı kuvvetlerin rol ve işlevleriyle ilgili gördüğü ölçütlerin⁶⁸ sivil-asker ve vatandaşlar arasında sağlanacak mutabakat derecesinin göstergeleri olduğundan söz etmektedir. Esasen özellikle ilk üç ölçüt, geleneksel kuram da, sağlıklı bir sivil-asker ilişkilerinin göstergeleri kapsamında sözü edilen ölçütlerdir. Schiff'e göre de, ölçütler geleneksel kuramdan ödünç alınmış gibi görünmektedir. Ancak aynı ölçütler, daha zengin kuramsal sonuçlar elde etmeye ve ampirik çalışmaların daha iyi değerlendirilmesine imkân verecek biçimde ve daha geniş bir tarihsel, kültürel, sosyal spektrumda ele alınmışlardır. Daha açık bir deyişle bu dört ölçüt, sivil-asker ilişkilerine ilişkin belirli bir durumdaki mutabakatın derecesini anlamamızı sağlayacaktır. Mutabakatın derecesine bakarak da; ayırma, birleştirme veya karma bir yapıdan hangisinin sözü edilen belirli durum için en olası ve başarı şansı en yüksek seçenek olduğu anlaşılabilir (Schiff, 2008:14).

Schiff, askerî birliklerin sosyal kompozisyonunu etkin bir ölçüt olarak nitelendirmektedir. Schiff'in bu ölçütte yer verdiği “askerî birliklerden” kastı ise, askerlik mesleğini meslek olarak yapanlardır. Bir bakıma bu tanımlama Huntington'un subaylar (officer corps) tabirinin genişletilmiş bir biçimi gibi görünmektedir. Zira her devletin askerliği meslek olarak yapanlara ilişkin bir takım düzenlemeleri vardır. Demokratik devletlerin ordularının çoğunda, “askerliği meslek olarak yapanların her durum ve rütbeye ilişkin kompozisyonu bakımından, orduların bütün toplum kesimlerinin eşit temsil edildiği kurumlar olması” hususu bir ölçüt olarak görülmektedir. Oysaki Schiff'e göre askerî birlikler teşkil edilirken toplumun bütün kesimlerinin eşit gözetiminin pek de önemi yoktur. Schiff, tam bu noktada, Hindistan'da

⁶⁷ Bu geniş tanım içerisine, siyasal partiler, dernekler, Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ve Demokratik Kitle Örgütleri (DKÖ), üniversiteler, araştırma kuruluşları, sendikalar ve yarı resmî sivil toplum örgütleri, odalar gibi konuyla ilgili pek çok unsurun dâhil edilebileceği düşünülmektedir.

⁶⁸ Bunlardan birincisi; “askerî birliklerin sosyal kompozisyonu”, ikincisi; “siyasi karar alma süreci”, üçüncüsü; “askere alma metodu”, dördüncüsü ise, “silahlı kuvvetlerin değer ve ritüelleridir”.

kolonyal dönemde, askerlerin belirli bir kasttan seçildiklerine ve bu seçimin toplumun en geniş kesimini teşkil eden kasttan yapılmadığına, dikkat çekmektedir. Schiff'e göre buna rağmen bu seçim biçimi, bir uzlaşmazlık konusu veya darbe nedeni olarak ortaya çıkmamıştır (2008:46). Schiff bu örnekten hareketle, tarihsel, kültürel ve sosyal şartların askerlerin kompozisyonunda etkili olmasının mutabakatı kolaylaştıracağına dikkat çekmektedir (2008:47).

Schiff, savunma planlamasına yönelik siyasal karar alma ölçütü içerisine dâhil ettiği unsurları şu şekilde tanımlamaktadır. "Bu unsurlar; orduların nasıl teşkil edileceği, nasıl çalışacağı, savunma planlamasının nasıl yapılacağı, destek ve idamesinin nasıl sağlanacağı gibi konulardaki karar süreçlerine iştirak eden bütün kurum ve yapılarıdır". Tanımı genişletirken de, savunma bütçesi, silah, teçhizat, mühimmat, malzeme, silahlı kuvvetlerin yapısı vb. hususların altını çizmektedir (2000:48). Siyasal karar alma sürecinden kastı da, belirgin bir hükûmet etme/idare biçimi, belirli bir karar verme formu değildir. Schiff bu çerçevede özellikle siyasal karar alma süreçlerinin, otoriteryen ve totaliteryen yönetim biçimlerinde dahi, uzlaşmış bir çerçevede yürütülebileceğine vurgu yapmaktadır.

Schiff'e göre savunma bütçelerinin büyüklüğü; silahlı kuvvet yapı ve büyüklükleri, parlamentolar, kabineler, özel komiteler, belirli bakanlıklar gibi ülkeden ülkeye farklılaşan aygıtlarla belirlenebilir. Bu süreç içerisine askerler de iştirak edebilir. Ordular genellikle kendi ihtiyaçlarını, tüm toplum kesimlerinin ihtiyaçları ile bunlara karşılık gelen kaynakları kontrol eden hükûmet kuruluşları aracılığıyla hükûmetlere bildirir. Savunma sanayi kuruluşları, silah, mühimmat, askerî teçhizat ve malzeme üreten şirketlerle ordular arasındaki ilişkiler de ülkeden ülkeye değişmektedir. Askerlerin hükûmet kuruluşları ve şirketler ile kurdukları ilişki sonucu ortaya çıkan; tahsislerin gerekliliği, yeterliliği, uygunluğu gibi hususlar çoğu zaman yurttaşların bilgi alanı dışında kalmaktadır. Oysaki sağlıklı bir sivil-asker ilişkileri biçimi yurttaşların bu tahsislerin gerekliliği, yeterliliği ve uygunluğuna ilişkin karar süreçlerinin bir parçası olduklarına ve bu isteklerin ülkenin karşı karşıya bulunduğu tehdidin caydırılması için elzem olduğuna inanmalarını gerektirmektedir. Kuşkusuz böylesi bir mutabakat da askerî darbeleri caydırmada etkili olacaktır (Schiff, 2008:50).

Askere alma metodu -ülkeden ülkeye farklılaşarak-; zorunlu, gönüllü, bedelli, profesyonel, karma vb. olabilmektedir. Örneğin zorunlu askerlik, çoğu zaman, ceremesi tümüyle yurttaşlara yansıtılan yapısı nedeniyle yurttaşların en zor uzlaştığı seçenek olarak görülmektedir. Buna karşın pek çok ülkede de askerlik millî bir ödev gibi görülebilmektedir. İşte bu noktada vatandaşın metoda desteği, askerî elite siyasi elit arasında yaşanan olası tartışmalara da son verebilecektir (Schiff, 2008:53).

Schiff'in son ölçütü, askerlerin değer ve ritüelleridir. Bu ölçüt, -ayrım yerine işbirliği önerisine ilâveten-, Schiff'in kuramını özgün kılan bir diğer önemli yanıdır. Ayrıca bu ölçüt, kuramın geliştirilmesine imkân da sağlamaktadır. Schiff (2008:54) bu ölçüt kapsamında karmaşık bir listeye müracaat etmektedir. Bu liste açık uçlu bir liste gibi de görünmektedir. Listenin başında, “askerlerin yurttaşlar ve diğer ülke yurttaşları nazarında nasıl görüldükleri” ve “yurttaşların onlara güvenip güvenmediği” hususları yer almaktadır. Listede ayrıca “askerleri hangi düşünce ve inançların yönettiği”, “askerlerin kılık kıyafetleri, marşları” gibi hususlara da yer verilmektedir. İlk bakışta, “neredeyse bütün ülkelerde tatbikatı benzer olan; kılık kıyafet, marşlar gibi ritüeller, neden bir değişken olarak ele alınmaktadır?”, “marşların diğer taraflarla ilişkisi bakımından anlam ve önemi nedir?” gibi sorular akla gelmektedir. Ancak dikkatli bakıldığında Schiff'in askerlerin değer ve ritüelleri kapsamına yerleştirdiği her şeyin, ulusların tarihsel ve kültürel yapılarının önemli parçaları olduğu görülmektedir. Kaldı ki, bütün sıralananlar, askerî birliklerin doğasının önemli bir parçası olmak vasfıyla, sözü edilen mutabakata ciddi derecede de tesir edebilen faktörlerdir. Ayrıca askerlerin değer ve ritüelleri ile ilgili bazı düzenlemelerin, orduların kendi bünyesinde ve/veya siyasi temsilcilerle olan ilişkilerinde ciddi sorunlar ortaya çıkarabileceğine dair örneklere Türk siyasal yaşamında da sıkça rastlanmaktadır⁶⁹.

⁶⁹ 1960 Darbesinden önce “Başbakan Menderes'in ‘ben orduyu yedek subaylarla da yönetim, kravatlı şövalyelerin burunlarını kıracağım’ demesi subayların kızgınlığını iyice artırmıştır (Hür, 2008). Kara Kuvvetleri Komutanlığı ambleminden Atatürk figürünün kaldırılması bir kısım TSK mensubunun yanı sıra, bazı siyasi parti liderlerini ve halkın büyük bölümünü rahatsız etmiştir. (<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=3502489& tarih=2005-11-10>). Ayrıca DP-ordu ilişkileri kapsamında yaşanan bir tartışmanın odağında emir erlerinin hizmetçilikte kullanılması ve emir erlerine çamaşır ve bulaşık yıkatmak, alışveriş yaptırmak, çocuk arabası dolaştırmak gibi özel işlerin yaptırılıyor olması yatmaktadır. Meclis tutanaklarına geçen tartışmalarda askerlere göre, bir subayın sokakta koltuğunun altında bir sürü paket ve sepet taşıması çok ağır bir hareket olurdu. Ayrıca askerler emir eri tartışmasının ordunun gurur ve izzetinefsinin zedelenmesi anlamına geldiğini ve mürteci ve solcu propagandacılar tarafından kışkırtıldığını düşünmekteydiler (Ağaoğlu'ndan aktaran Erdoğan 2000:33).

Schiff'in buraya kadar ki açıklamaları, sivil-asker ilişkileri için makul bir çerçeve çizerken birçok soruyu da akla getirmektedir. Bunlardan ilk akla gelenler, “sözü edilen dört ölçüt bir arada nasıl ele alınacaktır?” ve “bu ölçütlerin tamamı mı, bir kısmı mı mutabakatın varlığına işaret edecektir?” sorularıdır. Diğerleri ise, “mutabakatın ve veya mutabakatsızlığın ne kadarı askerleri siyasetten uzaklaştıracak veya siyasal süreçlere müdahil olmayı teşvik edecektir?” ve “Mutabakatın hâsıl olduğuna nasıl kanaat getireceğiz?” sorularıdır. Schiff, bu noktada da, toplumdaki tarihsel, kültürel, sosyal geçmiş ve mevcut şartlar dışında bir izahat çerçevesine başvurmamaktadır. Ancak, mutabakat için, taraflar arasında mutlak bir uzlaşıdan da hiçbir zaman söz etmemektedir.

Bu noktada söylenmesi zorunlu bir tespit de, tarafların sayılan dört ölçüte ilişkin uzlaşmazlıklarının her birinin kendi başına askerî darbeler için yeterli koşulu olabileceği ancak, darbeleri gerekli kılan koşul olamayabileceğidir. Kuşkusuz uzlaşmazlıklar kapsamında daha fazla ölçüt dâhil edildiğinde, askerî darbe olasılıkları daha da yükselebilecektir⁷⁰. Sözü edilen bu olasılıklar Schiff'in çalışmalarında kapsanmamaktadır. Ancak, bütün bu ve benzeri akıl oyunları onun hipotezini sakatlayıcı mahiyette de değildir. Tam tersine bu türden fikir eksersizlerinin, nispeten yeni sayılan, kuramın geliştirilmesine imkân verebileceğine inanılmaktadır.

Bütün bu soru işaretlerine karşılık Schiff'in dört ölçütünün, taraflar arasındaki uzlaşmanın düzeyine ilişkin tespitlerde bulunmak bakımından, daha analitik bir çerçeve yaratabilme imkânı sağladığı söylenebilir. Schiff'in “askerî darbe ihtimallerinin, mutabakat halinin eksikliği ölçüsünde arttığı” şeklindeki tespitinin ise, yadsınması oldukça güç bir gerçek olduğu değerlendirilmektedir. Özetle Schiff'in tarihsel, kültürel ve sosyal koşullarla ilişkilendirerek ortaya koyduğu “ayrım yerine diyalog, işbirliği ve uzlaşma önerisinin”, kuramı, her koşula uygulanabilmeye uygun hale getirdiği ve bu yönüyle de geleneksel kuramlara üstün kıldığı söylenebilir.

⁷⁰ Özellikle toplum ile askerî elitlerin, siyasi elitler aleyhine uzlaşıları darbe riskinin düzeyini daha da yükseltecektir.

BÖLÜM III

PRATİKTE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN DEĞİŞKENLER İLE BATILI KONTROL USULLERİ

3.1. SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖR VE DEĞİŞKENLER

Luckham (1971:35), “hiçbir değişkenin tek başına sivil-asker ilişkilerinin karakteristiklerinin belirli bir duruma ilişkin olarak açıklanmasında yeterli olamayacağını” ifade etmektedir. Bu nedenle bu bölümde önce, sivil-asker ilişkilerini etkilemesi muhtemel bütün faktörler, bir öncelik sırası ve/veya belirli bir duruma ilişkin geçerlilikleri sorgulanmaksızın sıralanmıştır. Bu sıralamada, gerek anlaşılmayı ve gerekse de Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerini anlamaya yönelik tasarımda kullanımı kolaylaştırabilmek maksadıyla; benzer faktörler ana alanlar altında toplanmıştır. Bu bölümdeki incelemeden istifadeyle, bu faktörlerin birbirleriyle ve Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerinin bütünüyle nasıl etkileştiğinin tartışılması ve “TSK’nın demokratik kontrolünün sağlanması” meselesine yönelik olarak tasnif edilmesi, öncelik verilmesi ve mümkün olduğunca birleştirilebilmesi amaçlanmıştır.

3.1.1. Siyasal Kültür Alanı

Her ne kadar dizilimde bir öncelik sırası gözetilmemiş ve faktörlerin belirli bir duruma ilişkin geçerlilikleri sorgulanmamışsa da, siyasal kültür; diğer bütün olası faktörler ile etkileşebilme özelliği nedeniyle ilk önce ele alınmıştır. Siyasal kültür -bütün durumlara ilişkin olarak-, bütün faktör ve değişkenleri de etkileyebilme özelliğine sahiptir. Bu nedenle siyasal kültürün, gerek Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerinin anlaşılmasında gerekse de TSK’nın demokratik kontrolünün sağlanmasına yönelik bir model tasarlanmasında ele alınabilecek bütün faktörler için kuşatıcı bir çerçeve oluşturduğu değerlendirilmiştir.

Duverger’e göre kültür, “bir insan topluluğundan beklenen davranışları tayin eden rolleri oluşturan, düzenlenmiş bir davranışlar, düşünceler ve duyular bütünüdür” (2004:74). Türköne’ye göre siyasal kültür, “bireylerin ve grupların siyasi duruş ve

tavırlarını ve genel olarak tüm siyasi pratikleri bir biçimde şekillendiren, insanların siyasi olana ilişkin olarak sahip oldukları değerler, ritüeller, semboller ve inançlar bütünüdür” (2007:223). Turan (1977:33), siyasal kültürün siyasal süreç açısından iki temel işlevi olduğunu belirtmektedir: Birincisi, siyasal kültür, bazı inanç ve davranış kurallarının standartlaşması yoluyla siyasal sürecin işleyişini kolaylaştırmaktadır. İkincisi de, siyasal kültür, mevcut siyasal sistemin benimsenmesini, haklı görülmesini sağlamakta ve dolayısıyla sistemin devamlılığını sağlayan bir araç niteliğini taşımaktadır. Huntington’a göre bir toplumun siyasal kültürü, “o toplum üyelerinin siyasal nesnelere karşısındaki değer ve yönelimleri ile siyasal semboller hakkındaki inanç ve değerlerinden oluşmaktadır” (1995:19). Siyasal kültür; bir siyasal sistemde siyasal davranış biçimlerini yönlendiren kural ve varsayımlar ile de karakterize edilebilmektedir.

Siyasal kültür, siyasal sistem, siyasal kurumlar ve vatandaşlar arasındaki ilişki biçimleri karşılıklıdır. Siyasal kurumlar siyasal kültüre ayna tutarken, siyasal sistem, siyasal kurumların niteliklerine bağlı olarak ortaya çıkmakta ve vatandaşların algı ve eylemlerini biçimlendirmektedir. Çok kültürlü toplumsal yapılarda siyasal kültür, siyasal sistemin farklı kültür kesitlerine yönelik olarak izlediği siyasalara bağlı olarak biçimlenebilmektedir. Bu biçimlenmede siyasal sistemin farklı grupların; kültür, kimlik, eğitim ve din/mezhep tercihlerine ne ölçüde izin verdiği hususu öne çıkmaktadır. Bu kapsamda da azınlık gruplarına yönelik asimilasyon ve/veya bütünleşme siyasaları da önemli rol oynamaktadır (Pye, 1968:218–225).

Finer, siyasal kültüre ilişkin dört düzeyli bir sınıflandırma yapmaktadır. Bunlar; olgun, gelişkin, düşük ve en düşük siyasal kültür biçimleridir. Olgun siyasal kültür biçimlerinde, askerî darbelerin gerekli kıldığı bir kamuoyu desteğinin sağlanabilmesi imkânsız denecek ölçüde güçtür. Gelişkin siyasal kültür biçimlerinde, sivil toplum ve kamunun teşkil biçimi askerî darbe olasılıklarını azaltan etkenler olarak ortaya çıksa da, bu kültür biçimlerinde askerlerin müdahalelerinde kamuoyu desteği sağlayabilmesi tümüyle olanaksız değildir. Askerî darbe ihtimali, zayıf olmakla birlikte mevcuttur. Zayıf ve en düşük kültür biçimlerinde ise askerî darbe ihtimalleri güçlüdür (Finer, 1976:77–78).

Finer siyasal düzeylere ilişkin tasnife karşılık gelen göstergeler kapsamında, “iktidarın el değiştirme usulü”, “otoritenin kim olduğuna ilişkin algı” ve “sivil toplumun örgütlülüğü” göstergelerini sıralamaktadır. Bütün bu göstergelerin pozitif olduğu kültür düzeyi, olgun siyasal kültür düzeyidir. Sivil toplum yapısı örgütlü ve güçlü olmasına rağmen iktidarın vasfı ve el değiştirme biçimi konusuna ilişkin meşruiyet tartışmalarının yaşanabileceği düzey, gelişkin siyasal kültür düzeyidir. Sivil toplumun görece gelişkin ancak örgütlenme güçlüğü içinde olduğu, sıkça rejim ve usullerle ilgili tartışmalara sahne olan kültür düzeyi, düşük kültür düzeyidir. En düşük kültür düzeyinde ise, göstergelerin bütünü negatiftir (Finer, 1976:77–79,125).

Gelişmekte olan ülkelerdeki siyasal kültürün bir parçası olarak dinî inançların da, sivil-asker ilişkileri üzerinde etkili olabileceği hususuna -özellikle Kuzey Afrika’yı konu alan araştırmalarda- dikkat çekilmektedir. Edmonds (1990) ve Finer (1976) de dinî inançları, askerî darbeleri etkileyen kültür kalıpları kapsamında görmektedirler. Ancak her iki araştırmacının da dinî inançlar kapsamında sadece, İslami inançlardan söz etmeleri de ilginçtir. Araştırmacılar bu tespitlerini İslam inançlarının hâkim olduğu ülkelerde (Malezya ve İran hariç) daha fazla askerî darbe olmasına dayandırmaktadır. Ancak, bu gözlemin İslamiyet’in kendi başına bir faktör olarak ele alınmasını gerektirecek bir analitik ve ampirik bir yeterlilik sağlamadığı düşünülmektedir. Tarihimizdeki Patrona Halil İsyanı ve 1859 tarihli Kuleli Olayı, bazı tarih kayıtlarına askerlerin de iştirak ettiği İslami kalkışma hareketleri olarak geçmiştir. Bu bulgulara rağmen, dinî inançların askerî darbelere neden olma etkisinin model tasarımı açısından yeterince önemli bir faktör olmadığı değerlendirilmektedir. Bu nedenle söz konusu faktöre açıklama modelimiz içerisinde, sivil-asker ilişkilerini dolaylı bir biçimde etkileyen bir kültür faktörü olarak yer verilmesi düşünülmektedir.

Sosyal bilimler literatüründe “pretoryenizm” kavramı; askerlerin fiili güç kullanımı ve/veya tehdidi ile özerk bir güç haline geldiği durumları tarif etmede kullanılmaktadır (Örs, 1996:7). “Militarizm” kavramı ise bireylerde ve toplumda; “millî çıkarların korunmasına ve/veya genişletilmesine yönelik olarak çok güçlü bir ordunun elde bulundurulması” düşünce ve inancının hâkim kılınması olarak tanımlanabilir. Militarizm ayrıca, saldırı amaçlı kuvvet kullanımı ve/veya kuvvet kullanma tehdidi

olarak da anlaşılabilir. Akça aşağıdaki ifadeleriyle her iki kavrama da açıklık getirmeye çalışmaktadır:

Militarizmi, toplumsal ve siyasal iktidar ilişkilerini yönetmek ve sosyo-politik güçleri disipline etmek üzere içeriye veya dışarıya dönük fiziksel şiddet kullanımı veya kullanma tehdidinin yanı sıra, bunu mümkün kılan her türlü siyasal, yasal, ideolojik ve iktisâdi düzenlemelere dayanan bir yönetim tekniği olarak tanımlıyorum. Pretoryenizmi ise militarizmin bir formu olarak ele alıyorum. Bu militarizm formunda, ordular bir yandan sivil siyasal iktidardan özerk biçimde, formel veya enformel mekanizmalarla siyasal süreçlere müdahil olur ve siyasal alan üzerinde hâkimiyet kurmaya yönelir, diğer yandan da özerk gücünü siyasi, idari, yasal, iktisâdi, kültürel, ideolojik sahalarda besleyecek kaynak ve mekanizmaları yaratır. Şunu belirtmek gerekir ki pretoryen durumların söz konusu olmadığı, yani ordunun sivil siyasal iradenin denetimi altında olduğu durumlarda da bir ülkede militarizm çok güçlü olabilir (Akça, 2010:6).

Akça'nın tanımında olduğu gibi "pretoryenizm", militarizmin bir formu gibi bir hiyerarşi içerisinde kullanılabilir. Ancak, her iki kavram "pretoryen-militarizm" şeklinde birleştirilerek, askerî düşünceler ve inançların kutsanması ve/veya askerlerin devlet yönetiminde ve siyasal süreçlerde hâkim rol oynaması anlamında da kullanılabilir. Devletler, rejimler ve ordularla ilişkilendirilen militarist ve/veya pretoryen özellikler; "askerî ritüel ve değerlere dayalı, şiddet yüklü siyaset ve idare yöntemi ile bu yöntemin ürettiği/yeniden ürettiği zihniyet kalıpları" olarak görülmektedir.

Pretoryenizm devlet yapılanmaları ile ilişkili bir biçimde de kullanılmaktadır. Ancak kavramdan belirli bir yönetim biçimi de kast edilmemektedir. Pretoryen devletler, demokratik veya despotik devletler olarak da tarif edilebilir. Perlmutter (1980:11) yeniçeriler nedeniyle Osmanlı'yı, tarihsel pretoryenizme örnek bir devlet biçimi olarak göstermektedir. McFadden (1989) ise, Türkiye Cumhuriyeti'ni, ordusunda hükûmete müdahale etme eğilimi olduğu ve ordunun yürütme üzerinde denetim kurma potansiyeline sahip olduğu cihetiyle, modern pretoryen devlet biçimleri arasında sıralamaktadır.

Orduların devlet aygıtını oluşturan parçalardan biri olması nedeniyle, devlet merkezli bakış açılarının hâkim olduğu ve devletin kutsandığı toplum yapılarında, devletle ordu özdeşleşebilmektedir. Devletin görece özerkleşen ve ayrışan konumu orduları da özerkleştirmektedir. Ancak gerek "her özerkleşen yapının pretoryen özellikler taşıdığı" hususunun gerekse de "pretoryen özellikler taşıyan orduların bütününe darbelerle

siyasete müdahil oldukları” hususunun da bir veri olma özelliği göstermediği görülmektedir.

Hale (1996), Osmanlı-Türk modernleşmesinin 1918–1924 dönemini, pretoryen özelliklerin hâkim olduğu bir dönem olarak tanımlamaktadır. Hale (1996:221)’e göre, “1924 sonrasındaki asker sivil koalisyonu orduyu partinin gerisinde bir konuma itmiştir ki; bu nedenle de bu dönemin, pretoryen özellikler taşıdığını söyleyebilmek güçtür”.

İsrail örneği, pretoryenizm ile darbeleri sıkı sıkıya ilişkilendiren görüşleri zayıflatmaktadır. Zira ciddi anlamda pretoryen vasıflar taşıyan İsrail ordusu hiçbir zaman darbeye teşebbüs etmemiştir. Ama bu durum, İsrail devletinin ve ordusunun pretoryen/militarist olmayan vasfına işaret etmemektedir. İsrail ordusunun darbelere karışmış olmaması, siyasetten yalıtık bir ordu olduğunu da kanıtlamamaktadır.

Orduların pretoryen vasıfları, daha ziyade; siyasete müdahale biçimleri, amaçları, siyasette kalış süreleri ile bağlantılı olarak anlamlandırılmaktadır. Örneğin Nordlinger; “ara buluculuk”, “muhafızlık” ve “yöneticilik” özelliklerini üç farklı pretoryen özellik olarak ortaya koymaktadır (Nordlinger, 1971:21–22). Perlmutter (1980:72) ise pretoryen vasıfları, “hakemlik” ve “yöneticilik” ile sınırlandırmaktadır. Her iki tasnifte de yer alan yönetici pretoryen vasıf, mevcut düzeni meşru görmeyip onu değiştirme amacı ile karakterize olmaktadır.

Shaw (1991) orduların, her durumda, militarist özellikli bir kurum olarak ele alınmasının yanlışlığına işaret ederek, onun devletin diğer kurumlarından biri olarak değerlendirilmesi gerektiğini ve bu kurumun militarist ve militarist olmayan biçimlerde örgütlenebileceğini savunmaktadır.

Vagts (1995) ise, askerlerin ve askerî değerlerin siyasette ve toplumsal hayatta yüceltilmesini askerlerin değil, sivilin militarizmi olarak görmektedir. Vagts’a göre “militarist ordu” kavramı, sadece askerlerin çıkarlarını korumaya yönelik eğilimleri ifade etmek üzere kullanılabilir bir kavramdır. Benzer biçimde, Pakistan örneğini ele alan ve değerlendiren Akyol, bu ülkenin militer değil sivil bir kadro tarafından kurulduğunu öne sürmektedir. Akyol’a göre bu nedenle, Pakistan’da daha sonraki militarizmi ya da darbeleri, kuruluş dönemi gelişmeleri ile açıklamak mümkün değildir.

Ayrıca Pakistan'daki siyasal yapının, Hindistan'dakine benzer biçimde, orduyla ilişkilendirilebilecek militer özellikler taşımadığını düşünen Akyol (1996:3), Ziya-ül Hak darbesini iç etkenlerden çok, dış etkenler yani ABD bağlantısıyla ilişkilendirmektedir.

Sivil-asker ilişkilerini konu alan literatürde, orduların kurucu modernleştirici işlevi oldukça tartışmalı bir konudur. Literatürde, “orduların birey hak ve özgürlükleri için olası tehlike teşkil eden pretoryen ve militer vasıflara sahip teşkiller olduğu” yönündeki kanaatler kadar, “askerlerin kurucu ve modernleştirici vasıflara sahip teşkiller olduğu” yönündeki kanaatlere de rastlanmaktadır. Hatta orduların modernleştirici işlevler gören yapılar olduğuna ilişkin kanaatlere Marks (1949)'ın “Seçme Eserlerinde” de rastlanmaktadır. Marks (1949:412), bu yapıtında orduların ekonomik ve teknolojik gelişmelerde motor rolü üstlenebilecek yeniliğe açık kurumlar olduğundan söz etmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrasında meşru baskı grupları olarak görülen orduların, özellikle üçüncü kuşak demokrasilerinin oluşum süreçlerindeki sosyo-politik dönüşümlerde, yapıcı roller üstlendiği yönündeki kanaatler yaygınlaşmıştır (Janowitz, 1964:101). Zira II. Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmeler sonucunda, orduların, savunma ve taarruz etme gibi dışa yönelik görevlerden ziyade iç görevlerde kullanılabileceği görüşü ağırlık kazanmaya başlamıştır. Huntington'a göre “üçüncü kuşak demokrasilerin demokratikleşme serüveninde uluslararası sistemin girdileri ile dış etkiler önemli rol oynamaktadır” (Huntington, 1993:273). Bu görüşe paralel biçimde, çevre devletlerin Batı'ya yüzü en fazla dönük kurumlarından biri olarak görülen ordularının da, sözü edilen bu ülkelerin modernleşmesinde basamak roller üstlenebileceği düşünülmüştür. Hatta ordular liberal sistem ve kurumların çevre devletlere nakli sonucu ortaya çıkması muhtemel istikrarsızlıkları önlemeye ve siyasal istikrarı temine yetkin yegâne kurumlar olarak görülmüşlerdir (Karabeli, 1998:7). Güneydoğu Asya ülke pratiklerini inceleyen Pauker'in ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, orduların imkân ve kabiliyetlerine yönelik bu tür bir bakış açısı ve gayretkeşlik, Batı yanlısı askerî diktatörlükleri bile kabul edilebilirlik sınırları içine sokmuştur. Bu ülkelerin gelecekte yüz yüze geleceği bütün sosyal ve ekonomik sorunlara çözümler, çok yüksek bir olasılıkla siyasetçilerden çok askerler yoluyla bulunacaktır. Moral otorite ve kurumsal yapıyla desteklenen güçlü bir

askerî liderlik, bu ülkelerdeki gelecek planlaması ve yönetim için oldukça gerekli bir bileşendir. Ordu bu ülkelerde, arzu edilen niteleyici yapıya sahip yegâne kurum olarak görülmektedir (Pauker, 1959:343 aktaran Karabeli, 1998:7).

Huntington (1969:201–203) radikal pretoryenizmi, pretoryen oligarşi ve mutlak monarşilerden daha ilerde bir demokratikleşme düzeyi olarak görmektedir. Ayrıca, “orta sınıf sahneye ilk defa tüccar kıyafetleriyle değil albay apoletleriyle çıkmıştır” diyerek orduların modernleşme yanlısı tutumlara sahip olduğunu da öne sürmektedir. Huntington ayrıca, askerî müdahalelerin, modernleşmeyi ve ekonomik büyümeyi hızlandırdığı, ayrıca kaynakların daha âdil ve rasyonel dağıtılmasını sağladığını da öne sürmektedir. Örs, modernleşme kavramına bakışın değişmesiyle birlikte, orduların kurucu ve modernleştirici vasfının, en çok, “askerlerin elinde gibi görünüp de ülke içi/dışı sivil güçlerin yönetiminde olan askerî rejimler” üzerinden eleştirilmeye başlandığını ifade etmektedir (Huntington’dan aktaran Örs, 1996:60).

Özetle, “subayların eğitim düzeyleri, reformist sosyal temelleri, teknik yetenekleri ve Batı’ya yatkın olmaları ile orduların gelişmiş örgütsel yapılarının, modernleştirici işlevler gördüğü” öne sürülebilmektedir. Bununla birlikte, “bütün bunların modernleşmeyi engelleyici ve demokrasileri kesintiye uğraticı sonuçları olabileceği” de iddia edilmektedir.

Nordlinger (1971:138:142) ise, “askerlerin sosyal statüyü koruma değiştirme (ileriye/geriye götürme) güdülerinin, zaman içerisinde değişen, kurumsal çıkarları ve orta sınıf tercihlerine bağlı olarak değiştiğini öne sürmektedir. Nordlinger’e göre bu nedenle, modernleşme dinamikleriyle askerî müdahaleler arasındaki ilişki “sabit bir veri olma” özelliği göstermemektedir.

Nordlinger’e göre siyasal süreçlerdeki bazı gelişmeler; askerlerdeki siyasete müdahale etme eğilimini güçlendirmenin ötesinde, müdahaleyi kamuoyu nezdinde de haklı kılabilecek bir ortam yaratmaktadır. Bu gelişmelerin en önde geleni, siyasal konsolidasyon sonucu kutuplaşmalar ve bu kutuplaşmalara dayalı gerilimler ile siyasal şiddet ve terörün artmasıdır. Diğerleri ise, ekonomik durumun bozulması ve siyasilerin yasa gereklerine uymamasıdır. Bu gelişmeler, siyasal iktidarın bu olumsuzlukların oluşmasına neden olduğuna veya siyasal iktidarın bu olumsuzluklarla baş edemediğine

ilişkin toplumsal algının güçlenmesine neden olmaktadır. Bu durumlarda, iktidarın meşruiyeti ciddi anlamda sorgulanmakta ve askerî müdahalelere uygun bir zemin ortaya çıkmaktadır. Nordlinger, askerlerin sivil idarenin anayasa/yasalar karşısında kayıtsızlığını, ekonomik çöküş, artan enflasyon, yaygın terör ve şiddet eylemlerini orduları müdahaleye sevk eden en önemli koşullar olarak görmektedir (Nordlinger, 1971:64–86).

Askerî müdahaleleri az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere özgü bir fenomen olarak gören Huntington'a göre (1969:194), “askerî müdahalelerin en önemli nedeni askerî değil, siyasaldır”. Huntington bu kapsamda az gelişmiş ülkelerdeki müdahaleleri askerlerin algısı ile değil, siyasallaşma sürecinin ortaya çıkardığı gerçek bozulma hali ile izaha yeltenmektedir. Huntington, bu süreçlerde sosyal sınıfların fonksiyonel olarak ayrışmaması nedeniyle, bütün sosyal güç ve unsurlarının (bürokrasinin bütünü, polis, sendikalar, üniversiteler, dinsel nitelikli tarikat ve cemaatler) siyasal nitelik kazandığını düşünmektedir. Bu tespiti, askerlerin kontrolü meselesine aktararak sivil-asker ilişkilerini, “siyasallaşan yapıların siyasetten uzaklaştırılması” anlayışı içine oturmaktadır.

Perlmutter (1969:388) ise, merkez-çevre kopukluğu, siyasal kurumsallaşma düzeyindeki düşüklük -zayıf siyasi partiler- gibi unsurları öne çıkarırken, merkezi temsil edenin ordu olması durumunda çatışmanın daha da keskinleşeceğini ifade etmektedir.

Meşruiyetin yitirilmesi ve buna ilişkin algı konusunu önde gelen bir etken olarak değerlendiren Pye (1968:60), “otoritenin meşru niteliği ve yönetim sorumluluklarının uygunluğu ile ilgili anlaşma problemlerinin meşruiyet krizine yol açacağını” ifade etmektedir. Diğer yandan Pye'ye göre, siyasal bozulma halleri, siyasi otoritenin sıkıyönetim, olağanüstü hal gibi tedbirleri öngörmesine ve bu suretle ordulardan siyasal destek talep etmesine neden olmaktadır. İktidarın farklı toplum kesimlerine mesafesi, yasaların etkinliği, siyasal partilerin hayatî konularda uzlaşmaması, kurucu ilkeler, ulus, din/mezhep gibi konulardaki uzlaşmazlık halleri, orduların müdahalesini halk nezdinde haklı ve meşru kılan koşullar yaratmaktadır (Pye, 1968:62).

Siyasi otoritenin ideolojik tutumunu orduya dayatmaya çalışması da, siyasi otoritenin orduya aşırı derecede tâbi olması da, siyasal bozulma göstergesi olarak algılanmaktadır.

Siyasal bozulma ile ortaya çıkan problemlerin aşılması, kamuoyu nezdinde itibarı ve desteklenme nispeti yüksek bir siyasal iktidar yapısını gerektirmektedir. Ancak orduya ideolojilerini bütünüyle dayatmaya yönelik güçlü siyasal iktidarların varlığı da, müdahale olanaklarını bütünüyle ortadan kaldıramamaktadır. Zira bu takdirde ordu, farklı ideolojik biçimlenimlerin veya farklı bir iktidar yapısının otoritesini tehdit eder bir tutum da takınabilmektedir.

Yüksek rütbeli subayların sivil siyasi otoritenin üstünlüğüne olan inançları/inançsızlıkları siyasete ilişkin algı biçimlerine paralel biçimlenmektedir. Askerlerin tarihsel ve kültürel süreçlerde oluşan fitratı ile komuta kademesindeki subayların devlet, demokrasi, laiklik, milliyetçilik gibi kavramlara ilişkin algılarının da bu inanç/inançsızlık üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Yüksek rütbeli subaylardaki hâkim negatif algı biçimlerinin -pek çok durumda- darbeler üzerinde etkili olduğu da bir gerçektir. İnançsızlık hali, genellikle, siyasi otoritenin meşruiyetine ilişkin sorgular ve onun meşruiyetini yitirdiğine ilişkin kuşkuyla örülmektedir. Zira siyaset “bir toplumda meşru otoriteye dayanmak suretiyle yapılan varlık ve değer dağıtma faaliyeti” (Oktay, 2003:6) olarak tanımlandığında, “meşruiyet” kavramı tanım içerisindeki en belirleyici değişken olarak öne çıkmaktadır. “Meşruiyet” son kertede, seçilmiş olmanın ve yasallığın ötesinde otoritenin haklılığına duyulan inançla açıklanmaktadır.. Finer askerî liderlerin siyasi otoritenin meşruiyetine ilişkin algısının, askerî müdahaleler üzerindeki etkisine özel bir önem atfetmektedir. Finer’e göre, müdahale için uygun imkân ve fırsatlar olsa bile askerlerde, “siyasi otoritede müdahale etmeyi gerektirecek derecede bir meşruiyet kaybı” (1976:74–77) biçiminde bir algı söz konusu değilse, genellikle siyasete müdahale edilmemektedir.

Finer, askerî liderlerin kendi kurumsal yapılarının onlara tanıdığı özel ve ayrıcalıklı durumun her daim farkında olduklarını, ancak bu farkındalığın onları müdahaleye sevk etmede yeterli olmadığını, bu farkındalığın iki ayrı unsurla desteklenmesi gerektiğini işaret etmektedir. Bunlardan birincisi, mevcut koşulların askerî darbeyi önlemeye yönelik tedbirleri bütünüyle aşmaya yeterli olmadığına ilişkin algı, ikincisi ise; mağduriyet algısıdır. Mağduriyet algısı çok farklı kaynaklardan beslenebilmektedir. Bunlardan ilki, siyasi otoritenin ideolojik çerçevesi ve/veya siyaseti yürütme biçimine muhalefet duygusuyla eklemlenmiş bir devletin/milletin mağdur edildiği inancıdır.

İkincisi, marazîleşmiş bir üstünlük hissini direkt veya dolaylı etkilerle aşındırıldığı ve/veya askerlerin aşağılandıklarına dair inancı, üçüncüsü ise korku hissidir (Finer, 1976:54–57).

Benzer biçimde Hopkins de sosyal ve siyasal kurumların teşkil biçiminin sivil-asker ilişkilerine etkisini, askerlerin örgütsel yapı ve davranış kalıplarının etkisiyle eş ağırlıkta gördüğünü ifade etmektedir. Eğer bu kurumsal çatkılar yoluyla siyasetçilerin sosyal mobilizasyon üzerindeki etkileri zayıf ve siyasi liderlerin profesyonellik düzeyi düşük ise, askerî darbe olasılıkları artmaktadır. Hopkins ayrıca askerî darbeleri planlanmış değil tepkisel eylem biçimleri olarak görmektedir (Hopkins, 1966:176–177). Dahası, karmaşıklaşan siyasal otorite biçimlerinin askerî darbelerle ilişkin teknik/teknolojik imkânları azaltması olasılığı karşısında, askerlerin diğer bürokratik kurumları kullanarak bu engelleri aşabileceğini de ifade etmektedir (Hopkins, 1966:179).

Thompson askerî darbeleri teşvik eden dört etkeni sıralarken, subayların algılarına özel bir vurgu yapmaktadır. Bu etkenlerin ilki, rejimin zayıflığı ve siyasi otoritenin korumasızlığıdır. İkincisi, askerî liderlerin kendilerini siyasal rejimin en önde gelen güvencesi olarak görmeleridir. Üçüncüsü, silahlı kuvvetler mensuplarının uluslararası sistem ve dış siyasete ilişkin algılarıdır. Sonuncusu ise, baskı ve/veya mağduriyet algısıdır (Thompson, 1972: 36–38). Welch (2000:154) ve Nordlinger (1971:53) de, yüksek rütbeli subayların algılarının askerî müdahaleler üzerinde etkili olduğu hususuna, benzer açıklamalarla, iştirak etmektedirler. TSK mensubu yüksek rütbeli subayların algılarının da, Türkiye’deki sivil-asker ilişkileri üzerinde ciddi anlamda etkili bir faktör olduğu ve askerî darbeleri teşvik ettiği düşünüldüğünden, bu faktör de açıklama modeli tasarımına dâhil edilmiştir. Dış dinamiklerin sivil-asker ilişkileri üzerindeki etkileri oldukça tartışmalı bir konudur. Subayların uluslararası sistem ve dış siyasete ilişkin algılarının askerî darbeler üzerindeki etkileri ise, az tartışılan -nispeten kabul görmeyen- bir veri olma özelliği göstermektedir. Ancak dış etkilerle ilgili ampirik gözlem ve kanıtlardaki eksiklik nedeniyle, dış etkiler-askerî darbeler ilişkisine ilişkin belirgin bir kampaşa ortaya çıkmaktadır. Genellikle Batılı literatür dış etkilerin darbeye neden olma gücünü en düşük düzeyde görürken, bu literatürü izlemeyen Asya ve Afrika literatür örnekleri dış etkenlere özel bir önem yüklemektedir. Asya ve Afrika literatür örneklerinin incelenmesinden, uluslararası sistemin aşağıda belirtilen yönleriyle

askerî müdahaleleri teşvik edici/önleyici çeşitli girdiler sunabileceği anlaşılmaktadır. Bunlar, “silah ve teknoloji transferleri”, “güvenlik ve işbirliği düzenlemelerine iştirak”, “süper bir gücün güvenlik çıkarlarını tahkim ve koruma” vb. talep ve/veya destek formlarıdır.

Geleneksel kuramların babası Huntington (1993:273)’a göre, üçüncü kuşak demokrasilerin, demokratikleşme serüveninde uluslararası sistemin girdileri ile dış etkiler önemli rol oynamaktadır. Batılı literatürde, Huntington’un sözlerinden hareket ederek, uluslararası sistemin, bir biçimde, demokratikleşme süreçlerine girdi sağladığını ifade eden ancak, bu girdilerin askerî müdahaleleri teşvik etme olasılığını zayıf gören yaklaşımlar çoğunluktadır. Örneğin Nordlinger (1973:63), askerî müdahalelerin pek azında yabancı etkilerin başat rol oynadığını, tam tersine uluslararası sistemin askerî müdahaleleri önleyici katkılar sunduğunu öne sürenler arasındadır. Keza Putnam (1963) da Latin Amerika örnekleriyle ilişkili araştırmalarında, ne dış ülkelerdeki askerî eğitimin ne de dış müdahalelerin, belirgin bir askerî darbe nedeni olmadığını söylemektedir.

Buna karşın başta silah transferleri dâhil olmak üzere uluslararası sistem tarafından sunulan diğer girdilerin (paktlar ve süper güçlerin çıkarlarını korumak vb.) askerî müdahale nedeni olduğuna ilişkin tespitlere de rastlanmaktadır. Örneğin Hopkins (1966:176–177) askerî güvenlik anlaşmalarının da, askerî darbeleri teşvik eden nedenler arasında sayılabileceğini düşünmektedir. Ancak Hopkins, bunun kapsamını sadece askerlerin Batı’yla ilişkilerinin subaylarda ortaya çıkardığı etkilerle sınırlandırmaktadır. Hopkins’e göre, askerî güvenlik anlaşmaları gelişmekte olan ülkelerin subaylarına askerî amaçlı geniş seyahat imkânları tanımaktadır. Bu seyahatlerde askerler; gelişmiş ülke koşullarını kendi koşullarıyla kıyaslayarak, ülkelerindeki siyasi yönetim biçiminin ve siyasilerin ehliyetsiz olduğuna ilişkin bir algıya kapılabilmektedir.

Aynı tarihsel ve bir ölçüde ortak kültürel geçmişe sahip olan, ama dış politikasında bağlantısızlığı seçmiş Hindistan’da askerî darbe yaşanmamışken ve ordu siyasal yaşamdan uzak dururken, Pakistan’da asker siyasete sürekli müdahil durumdadır. Keza, İspanya, Yunanistan ve Türkiye ile Latin Amerika’da askerî darbelere hem sık rastlanmakta hem de bunların gerçekleşmesinde, ABD’nin doğrudan rolü olduğu

düşünülmektedir. Buna karşın Hale (1996:271–272) de, Huntington'un izini sürerek, dış etkenleri Türkiye'deki askerî darbelerle ilişkilendirecek yeterli kanıt göremediğini belirtmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde dış etkilerin de askerî müdahaleler üzerinde etkili olduğuna ilişkin kanaatler; hem sivil hem de asker kesimlerde -spekülasyon düzeyinde de olsa- hayli yaygındır. Bunun en önde gelen nedeninin, gelişmekte olan ülkelerde küresel sisteme egemen güçlerin desteklediği orduların, iktidara el koyarak ekonomik ve siyasi istikrar sağlayıcı roller üstlenebileceği yönündeki kanaatler/beklentiler olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, dış etkilerin de açıklama modeli tasarımları içerisinde yer almasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Askerî müdahalelerin belirli zaman dilimlerinde ve belirli bölgelerde artıyor olması araştırmacıları, müdahalelerin sirayet etkisini de araştırmaya sevk etmiştir. Wells'in, 35 Afrika ülkesindeki verilere dayalı olarak yaptığı bir dizi regresyon analizi sonuçları, bir ülkedeki askerî darbenin bölgedeki diğer ülkelerde de askerî darbeleri tetiklediğine ilişkin kanıtlar ortaya koymaktadır. Ancak Wells (1974:871–877) analiz sonuçlarında, hangi ülkelerin, hangi zamanlarda bu etkiye maruz kalabileceğinin tahmin edilebilmesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Bihimya (1977:29)'ya göre, 1950'lerde başlayan askerî darbe dalgası; Mısır, Burma, Fransa, Irak, Sudan, Tayland, Türkiye ve Pakistan'daki darbeler üzerinde etkili olmuştur. 1977 Pakistan ve 1980 Türkiye askerî darbelerinin eş zamanlılığı ilgi çekicidir.

3.1.2. Yapısal ve Kurumsal Alan

Askere alma sistemi denince, millî savunma planlamasının çerçevesinde belirlenen ilke, öncelik ve programlara göre, barışta ve savaşta askere alma hizmetlerinin yürütülmesi akla gelmektedir. Devletlerin hangi vatandaşlarını askerlik göreviyle yükümlü kıldığı, askere alma yöntemi, askerliğin süresi, kimlerin nasıl askerlik yapacağı, vb. hususlar askere alma sistemi içerisinde şekillendirilmektedir. Askere alma sistemlerinin sivil-asker ilişkileri bağlamındaki en fazla tartışılan unsuru, askere alma yöntemidir.

Askere alma yöntemleri kapsamında; zorunlu askerlik, gönüllü askerlik, profesyonel askerlik, bedelli askerlik, sözleşmeli askerlik, devşirme usulü, karma vb. yöntemler akla

gelmektedir. Askerî tarih belgelerinde farklı uygulamalara da rastlanmakla birlikte, 18'inci Yüzyıl'a kadar askerlik hizmeti genellikle para karşılığı yapılmıştır. 18'inci Yüzyıl'da asker ihtiyacının artmasıyla birlikte zorunlu askere alma yöntemi daha çok başvurulan bir yöntem olarak ortaya çıkmış ve daha sonra yaygın bir sistem olarak yerleşmiştir. 19'uncu ve 20'nci Yüzyıllarda ise, zorunlu askerliğe ulus devletin ayırt edici unsurlarından biri gibi bakılmıştır. Ancak tehdidin mahiyetindeki değişime bağlı olarak Batılı toplumlarda, erkeğe özgü ve savaş merkezli askerlik anlayışı terk edilmektedir. Dış tehdide daha az maruz olan bu toplumlarda, profesyonel ve/veya gönüllü askerlik, halkla yakınlaşma, işe almada cinsiyet ayrımı gözetmeme, vicdanî ret, toplumsal görevlerde istihdam, vb. esasları gözetilen bir askerlik anlayışı yerleşmektedir. Bu ve benzeri anlayışlar üç temel argümanla desteklenmektedir. Bunlardan ilki, “azalan dış tehdidin gerektirdiği kuvvet ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak teşkil edilecek, teknolojisi ve hareket yeteneği yüksek, az sayıda insan gücüne dayalı bir profesyonel ordu” argümanıdır. İkincisi, “meslek sahibi genç insanları en verimli olacakları bir zaman diliminde zorunlu hizmete tabi tutmanın hem kişisel hem toplumsal bir yararı bulunmadığı” argümanıdır. Üçüncüsü ise “vicdanî ret” argümanıdır.

Zorunlu askerlik sistemi uygulamalarını orduların demokratik kontrolü kapsamında ele alanlar, bu uygulamaları militarist düşünce biçiminin halka yaygınlaştırılması işlevine yönelik anlamlı/önemli araçlardan biri olarak görmektedirler. Örneğin Çalışlar tek tip askerlikle ilgili yorumlarında aşağıdaki ifadelerle yer vermektedir:

Zorunlu askerlik, “millet-devlet”, “millet-ordu” ilişkisinde ordunun üstünlüğünü/önceliğini bilinçaltımıza kazıyan bir boyuta sahip. Genelkurmay Başkanlığı ‘güçlü ordu’ sözünü üste yazarak altına ‘güçlü devlet’ sloganını boşuna eklemiyor. Orada bir hiyerarşi söz konusudur. Güçlü ordu olmadan güçlü devlet olmaz.’ sloganı boşuna tercih edilmiyor. Güçlü Ordu’yu, milletin ve devletin üstünde gören zihniyetle, ‘zorunlu askerlik’ arasındaki bağın toplum tarafından ne oranda algılandığını bilmemiz zor. Ama komutanlar bunu çok iyi biliyorlar. Duyuru panolarına ve billboardlara asılan o afişler tesadüf değil... (Çalışlar, 2010).

Kısacası en başta zorunlu askerlik olmak üzere; askere alma sistemi, sivil-asker ve vatandaşların farklı bakış biçimleriyle ele aldığı ve bu üç unsur arasında uzlaşmazlık yaratması muhtemel bir alan olarak ortaya çıkmaktadır. Keza Schiff (2008) de, askere alma yöntem ve biçimi konusundaki uzlaşmazlıkların (sivil ve asker elitlerle yurttaşlar arasındaki) askerî darbeleri teşvik edebileceği, uzlaşının ise önlemede önemli bir işlev

göreceği kanaatindedir. Bu nedenle bu faktörün açıklama modelimiz içerisinde TSK ile ilgili olarak ele alınması ve genişletilmesi düşünülmektedir.

Özellikle, Afrika'daki askerî müdahaleleri araştıran bir kısım araştırmacı, orduların kompozisyonu ile askerî müdahaleler arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Morrison ve Stevenson araştırmalarında, Afrika'daki çok kültürlü yapı-modernizasyon ilişkisinin siyasal istikrarsızlıklar üzerindeki etkilerini konu edinmişlerdir. Bu araştırmalar sonucunda elde ettikleri bulgular özetle şu şekildedir. Kültür çoğulluğu komünal gruplar arasındaki çatışma ihtimallerini artırmakta, buna karşılık modernizasyonun ortaya çıkarması muhtemel siyasal istikrarsızlık ihtimalini ise azaltmaktadır. Bir başka deyişle modernleşme sonucu ortaya çıkan kültür ve kimlik sorunlarının siyasal istikrarsızlığa neden olduğu hususu, güçlü bir veri olma özelliği göstermemektedir (aktaran Bihimya, 1977:26).

Buna karşılık Jackman (1972:1253–1275) Morrison ve Stevenson'dan tümüyle farklı sonuçlara varmaktadır. Bu sonuçlardan ilki, "Afrika'daki modernleşme modellerinde kültür çoğulluğundan söz etmenin mümkün olmadığı, aksine modernizasyon projelerinin hâkim etnik gruplar üzerinden şekillendirildiği" sonucudur. Bir diğeri ise, "hâkim etnik grupların ordular içinde de hâkim konumlarda bulunduğu ve bu türden sosyal kompozisyonların askerî müdahale eğilimlerini ciddi anlamda güçlendirdiği" sonucudur. Yani Jackman'a göre ordulardaki etnik kompozisyon açıkça askerî müdahaleleri teşvik etmektedir. Ancak Hindistan örneğinden anlaşılacağı gibi, ordunun tümüyle bir "kast"dan seçilmesi halinin dahi askerî müdahalelere yol açmıyor olması, Jackman'ın önemseydiği bu faktörün etkisini oldukça zayıflatmaktadır.

Finer (1976:6–7), orduların merkezî yönetim, hiyerarşik yapı, emir komuta zincirine riayet, disiplin gibi vasıflarla karakterize edildiğini, otoritenin aşağıya, sorumluluğun ise yukarıya doğru işletildiğini ifade etmektedir. Askerî disiplin, "kanunlara, nizamlara ve âmirlere mutlak itaat, astın ve üstün hukukuna riayet anlayışı" üzerine bina edilmektedir. Emir verme sistemi içinde kurgu üstten alta, itaat sistemi içinde ise, kurgu alttan üste düzenlenmektedir. Hiyerarşi rütbelere ve her bir rütbe ve kademenin, bir üstüne mutlak itaat etmesi prensibiyle kurulmaktadır. Otorite bireylerin bireysel vasıflar ve gelişkinlik düzeylerine değil, taşıdıkları rütbeye ait bir özellik olarak kabul

edilmektedir. Emirlerin iletilmesi ve emirlere uyulmasında da “silsile-i merâtip” denilen, rütbelerin sırasının izlenmesi esastır.

Profesyonellik ve profesyonelliğe yönelik askerî eğitim de orduların önde gelen örgütsel özellikleri arasındadır. Modern orduların profesyonellik ve eğitim düzeyi onu modern öncesi dönemin ordularından ayıran bir vasıftır. Askerî profesyonelliğin ayırt edici özellikleri; uzmanlık, sorumluluk ve değerleri ortaklaştırma yoluyla sağlanan grup bilincidir (Huntington, 1993:19). Profesyonel eğitim kapsamında hem genel bir kültür çerçevesi oluşturmak hem de askerlik mesleğinin kendine özgü bilgi ve hünelerini geliştirmek esas alınır (Huntington, 1993:9). Askerî profesyonelliğin yüksek düzeyde bir uzmanlık gerektirdiği açıktır. Bu ise ancak geniş kapsamlı bir öğretim-egitimle sağlanabilmektedir. Ordular şiddet gereçlerinin büyük bölümünü elinde bulunduran örgütlü yapılardır. Bu durum subayların, şiddete dayalı gücü örgütleme, teçhiz etme, eğitime, harbe hazırlama, askerî liderlik, taktik, operatif ve stratejik harekât planlama yetenekleriyle teçhiz edilmelerini zorunlu kılmaktadır. Böylesine geniş kapsamlı bir eğitimle subaylara askerî liderlik kapasitesi kazandırma dışında, sosyal ve siyasal süreçleri izleyebilme ve değerlendirebilme yeteneği de kazandırılmaktadır. Ayrıca askerî harekâtın icrası gibi oldukça güç görevlerin gerektirdiği profesyonelleşmeye yönelik eğitim kurgusu nedeniyle askerler, stres altında karar verebilme, davranabilme, beka ve idame, risk yönetimi gibi konularda da eğitilmektedir.

Askerî eğitimin bir başka yönü de, çok erken yaşlarda başlatılmasıdır. Erken başlayan bir öğretim-egitim süreci subaylarda, uzmanlık ve profesyonellik formasyonunun oluşturulması dışında, onların ideolojik olarak da yapılandırılabilmelerini mümkün kılmaktadır. Zira askerî eğitimin öncelikli amaçlarından biri; subaya edindiği bilgi ve beceriyi kendi kişisel amaçları için değil, grup ve/veya toplum yararına kullanmasını öğretmektir. Bir diğer deyişle subaylara öğretim-egitim yoluyla özel bir sosyal sorumluluk duygusu yüklenmektedir. Bu sosyal sorumluluk duygusu koruma ve kollamaya yönelik bir görev duygusunu da beraberinde getirmektedir. İşte bütün bu yetiştirme özellikleri, subayların kendilerini toplumun diğer kesimleri dışında ve hatta üstünde görebilmelerine de yol açabilmektedir.

Ayrıca orduların personeline ilişkin lojman, ordu evi, kamp gibi düzenlemeleri, subayların kendilerini toplumun diğer kesimlerinden ayrı görme hissiyatını besleyecek tarzda düzenlenmektedir. Orduların pek çoğunda personeli “siyasetin dışında ve hatta üstünde tutma/görme” hali, oldukça yaygın bir söylem ve eylem biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Öğretim-eğitim süreçleri aynılaştırmayı ve sorgulamaksızın öğrenmeyi-eylemeyi zorunlu kılan yapıdadır. Bu durum subayların, benzer değer yargıları, görev ve sorumluluk bilincine sahip bireyler olarak gelişmelerine ve bunun sonucu olarak da oldukça güçlü bir grup bilincinin oluşumuna neden olmaktadır.

Ordular, bağımsız askerî harekât ihtiyacı nedeniyle pek çok yardımcı unsuru bünyesinde barındıracak biçimde teşkil edilmektedir. Bu sayede sadece kendi başlarına harekât icra etmeye yeterli olmakla kalmayıp, siviller tarafından icra edilecek birçok işi yapmaya muktedir olmaktadır. Askerî yargı, askerî eğitim-öğretim, askerî kolluk hizmeti, askerî tıp vb. görevler de kendi personeli tarafından deruhte edildiğinden, bir kurum olarak ordular sivil sistem ve kurumlardan bağımsızlaşmaktadır. Böyle olması ilk bakışta, kuşkuya mahal vermeyecek bir gereklilik gibi görülmektedir. Oysaki örneğin -sınırlı bir sahra sağlık hizmeti askerî harekât için yeterli sayılıp-, ikinci basamak sağlık teşkilleri ve üniversite hastaneleri genel sağlık sistemine bağlanabilecek iken, ordular genellikle bu hizmeti bünyesinde muhafaza etmeyi tercih etmektedirler. Keza sahraya ilişkin disiplin hizmetlerine yönelik bir yargı ve kolluk hizmeti yeterli olabilecek iken ordular, bu yükümlülükleri de uhdelerinde tutmaktadır.

Sivil-asker ilişkileri kapsamında profesyonelleşme kavramına ilk yer veren Huntington'dur. Huntington askerî profesyonelleşmeyi, “uzmanlık”, “sorumluluk” ve “değerlerin ortaklaşması” konularına ilişkin düzeylerin yükseltilmesi olarak tanımlamaktadır. Huntington profesyonelliğin en üst düzeye çıkartılmasının, askerlerin siyasal tarafsızlığının garantisi olacağını iddia etmektedir. Profesyonelleşme olgusunun sivil-asker ilişkileri içindeki yeri ve sivil-asker ilişkileri üzerindeki etkisi, Huntington'u izleyen araştırmacıların en fazla üzerine odaklandıkları konudur.

Finer (1976:12), Abrahamson (1972:17) ve Feld (1968:53-59) gibi araştırmacılar, Huntington'un profesyonelleşmeye ilişkin bu tespitini, tam tersi bir yaklaşımla, eleştirmektedir. Sözü edilen bu araştırmacılara göre, tarih son derece profesyonel

orduların da siyasete müdahil olduğu örneklerle doludur. Profesyonelleşmenin TSK'nın demokratik kontrolü özelinde incelenmesine yönelik tezinde Wick de profesyonelleşmenin, profesyonellik düzeyi bakımından dünyanın önde gelen orduları arasında yer alan TSK'nın demokratik kontrolü açısından bir engel oluşturduğu sonucuna varmaktadır (Wick, 2000) .

Profesyonelleşme olgusunun, gerek teşvik edici gerekse de önleyici vasfıyla, Türkiye'deki askerî darbeler ile ilişkilendirilebilmesi oldukça güç görünmektedir. Ancak Wick'in, TSK'nın profesyonel vasfını demokratik kontrole mani bir durum olarak değerlendiren araştırması nedeniyle, bu faktörün çalışma içerisinde bu yönüyle değerlendirilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

En basit tanımıyla çıkar; bireylerin, özdeksel ve tinsel gereksinmelerini karşılayacağına inandıkları kişi ya da şeylerle ilişkisi ile bireylerin bu gereksinmelerini yansıtan amaçlı düşünce ve eylem yönelimleri olarak tanımlanabilmektedir. Çıkarlar, bir kurumsal yapının mensuplarının çoğunluğunun ilgi sahasına yerleştiğinde kurumsal çıkar haline gelirler. Kurumsal çıkarlar; kurumlar arasında uyumun sağlanmasında, kurumun homojen ve ayrıcalıklı bir yapı kazanmasında etkili faktörler olarak görülürler.

Askerî liderler; yasal çerçevenin izin verdiği ölçüde, kurum içi karar verme süreçlerine dışarıdan birilerinin karışmasını en üst düzeyde engelleme eğilimi gösterirler. Bu ayrıcalıklı yapı talebinin; kuruma aidiyet duygusunu güçlendirdiğine, kurum içi istikrarı/güvenliği sağladığına ve askerî etiği koruduğuna inanılır. Kurumsal çıkarları koruduğuna inanılan askerî liderlerin kurum içi güvenilirlikleri de yükselir.

Kurumsal çıkarların askerî müdahaleleri teşvik edici özellikleri de tartışmalı bir konu olma özelliğini korumaktadır. Harowitz (1980); İsrail ve Sri Lanka örneklerinden hareketle, kurumsal çıkarların korunması güdüsünü; etnik, sınıfsal, vb. bütün farklılıkları dikine kesen ve bu özelliğiyle sivil-asker ilişkilerini etkileyen bir faktör olarak nitelendirmektedir. Finer (1976:20) ise, kurumsal çıkarları, "askerlerin savunma amaçlı doğal refleksleri" olarak görmektedir. Ancak, kurumsal çıkar algısının güçlendiği hallerde askerî liderlerin kendilerini, kurumsal yapılarını ilgilendiren bütün meselelerin nihaî çözüm mercii olarak görmeleri sonucunu doğurabileceğine de dikkat çekmektedir. Finer'e göre, bu algı sonucunda askerî liderler; kendilerini, toplumu

ilgilendiren meselelerde de çözüm mercii olarak görmektedir. Bu türden bir inanışa eklemlendirilmiş “vatanı-milleti kurtarmak için” sloganı askerî müdahaleyi meşrulaştırmada bir gereç olarak kurulmaktadır. Finer, Weimar Cumhuriyeti ve Hitler dönemlerindeki Alman orduları ile 1930’lardaki Japon ordularını, askerî liderlerin kişisel güdüsünün, askerî müdahaleye yol açtığı durumlara örnek göstermektedir.

Sivil-asker ilişkilerini konu alan literatürde, askerlerin kurumsal çıkarlarını koruma güdüsü ve taleplerini, sanıldığı aksine, askerî müdahaleleri teşvik ve tahrik edenler safında görmeyen araştırmacılara da rastlanmaktadır. Örneğin Perlmutter (1980), askerî korporatizmin iki farklı yüzüne dikkat çekmektedir. Bunlardan biri, “profesyonel grup bilinci”, diğeri ise “kurumsal ayrıcalıktır”. Perlmutter ayrıca askerî korporatizmin, askerlere aidiyet hissi kazandıran ideolojik bir çerçeve sağlaması nedeniyle, değişik durumlarda, askerî müdahaleyi teşvik edebileceği gibi caydırabileceğini de ifade etmektedir. Keza Finer (1976) de, Almanya ve Japonya örneklerinde siyasal istikrarsızlık yaratan etkenin kurumsal ayrıcalıklı yapılar olduğunu ancak, Fransa örneğinde de askerlerin içinde buldukları uysal halin de, siyasal istikrarsızlık nedeni sayılabileceğini öne sürmektedir.

Orduların kurumsal çıkarlarını korumaya yönelik reflexlerinin askerî müdahaleyi caydırıcı etki yapabileceğini düşünenler dahi, kurumsal çıkarların askerî müdahaleleri teşvik edebileceğini yadsımamaktadır. Bu nedenle bu faktöre, Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerini anlamaya yönelik olarak kurulacak bir açıklama modelinde de yer verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Zaten Türkiye’deki literatürde de, TSK’nın kurumsal çıkarlarını koruma reflexleri ve özellikle de OYAK nedeniyle kurumun çıkarlarının hâkim sınıfın çıkarlarıyla uzlaşması hali, askerî müdahaleleri teşvik edebilecek bir faktör olarak görülmektedir (İnsel, Bayramoğlu ve Akça, 2004).

3.1.3. Millî Güvenlik Siyaseti, Savunma Planlaması ve Bütçeleme Alanı

Feaver (1996:149) sivil-asker ilişkilerindeki temel zorluğu, şu sözlerle açıklamaktadır: “Temel zorluk sadece; sivil otoritelerin yetkili kıldığı görevleri yapmaya yetecek bir kuvvet yapısı ile sivil otoritenin talep ettiği bütün görevleri yapmaya muktedir güçlü bir kuvvet yapısı arasındaki seçimde yaşanmaktadır.” Janowitz de (1971), profesyonelleşmenin ordunun sivil kontrolü için kendi başına yeterli olmayacağına

işaret etmektedir. Janowitz'e göre geniş ölçekli bir sivil denetimin sağlanmasına ilişkin önlemlerin sınırı, "objektif kontrol"ün sınırlarını aşmalı ve güvenlik planlama süreci ve savunma bütçelerinin kontrolü mutlaka sivillerce yapılmalıdır.

Millî güvenlik planlamasından güdülen amaç, ülkenin savunulmasının gerektirdiği bütün faaliyetlerin, millî güvenlik stratejilerine uygun bir biçimde yürütülmesini sağlamaktır. Millî güvenlik planlama süreci ise, güvenliğe ilişkin en uygun hareket/eylem tarzlarını belirlemek üzere sivil siyasi otorite liderliğinde yürütülen faaliyetlerin bütünüdür. Savunma bütçesi de, savunmanın gerektirdiği; personel, eğitim, silah, teçhizat ve malzeme, kuvvet modernizasyonu, amortisman, vb. giderlerin bütününe karşılmasına yönelik olarak ayrılan bütçedir.

Güvenlik planlaması millî güvenlik stratejisinin tespitiyle başlayan bir süreçtir. Millî güvenlik stratejisi; bütün diplomatik, ekonomik, askerî, sosyal ve kültürel güç aygıtlarının millî hedeflere ulaşmak üzere, realist ve etkili bir biçimde kullanılmasının tasarlandığı bir konsept belgesi olarak düzenlenmektedir. Bir örnek olmak üzere ABD'nin 2006 yılında yayımlanan millî güvenlik stratejisi; ABD'nin politikası, dünyada tiranlığa son vermek amacına yönelik olarak, bütün ülkelerde demokratik hareketleri ve kurumları kollamak ve desteklemektir şeklindedir. Millî güvenlik stratejisiyle uyumluluğun kapsamı, bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, oldukça geniştir. Gerek güvenliğin planlanması gerekse de bütçelenmesi, birbirinden oldukça farklı uzmanlık alanlarını gerektiren çok kapsamlı ve karmaşık süreçlerdir. Bu nedenle, millî siyaset planlama sürecinin gerektirdiği diğer bazı uzmanlık alanlarının temsilcileri gibi askerlerin de, uzmanlık alanlarının gerektirdiği ölçüde bu sürece dâhil edilmelerini gerekli kılmaktadır.

Millî savunma planlama faaliyetlerinin bütünü, ABD örneğinde olduğu gibi; "stratejik planlama" olarak da adlandırılabilir. Herhangi bir organizasyon açısından stratejik planlamayla, öncelikle ulaşılması gereken hedefler tespit edilir. Bu hedeflere ulaşmayı mümkün kılan teşkilatlanma biçimi, teşkilatlanmanın gerektirdiği; insan gücü yapısı ve malzemeyi temin etmeye yönelik; kaynak tahsisi ile kullanım usul ve prensipleri belirlenir. Çok özetle "stratejik planlama", elde mevcut kaynağın güce nasıl

dönüştürüleceği ve bu gücün hedefe yönelik olarak nasıl oluşturulacağı, eğitileceği, idame ettirileceği ve yönetileceği hususlarını kapsar.

Orduları ilgilendiren yönüyle “millî güvenliğe ilişkin stratejik planlama”, millî-askerî stratejinin belirlendiği ve belgelendiği bir süreçle başlar. Bu süreçte, ilk önce siyasi otorite tarafından, millî güvenlik ve siyaset belgesi ile özel güvenlik siyaset belgeleri hazırlanır. Bu sürece Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları, Genelkurmay Başkanlığı, Savunma Sanayi Müsteşarlığı, bilim ve teknoloji değerlendirme kurumları, Emniyet Genel Müdürlüğü ve Millî İstihbarat Teşkilatı'nın bütünü katılır. Bu belgelerin hazırlanması siyasal iktidarın sorumluluğundadır (Bakanlar Kurulu tarafından onaylanır). Siyasal iktidar yukarıda sözü edilen birimleri koordineli olarak çalıştırarak; “siyasi değerlendirme”, “iç ve dış tehdit değerlendirmesi”, “teknolojik değerlendirme”, “askerî durum değerlendirmesi” ve “siyasi-askerî durum değerlendirme” sonuçlarına bağlı olarak millî-askerî stratejinin belirlenmesini sağlar. Millî-askerî strateji belgelerinde yer verilen hususlardan ilki, stratejinin temel esasları ve planlandığı döneme ilişkin stratejiyi etkilemesi muhtemel hususlardır. Diğerleri ise, “millî hedef”, “millî güç unsurları”, “millî-askerî stratejik hedefler”, “hedeflerin elde edilmesine yönelik strateji” ve “stratejinin gerektirdiği kuvvet yapısıdır”.

Stratejik planlamayla, ordunun mevcut olanak ve yetenekleriyle belirlenen iç ve dış tehdide karşı nasıl kullanılacağını belirten genel hareket tarzları ortaya konur. Ayrıca ordunun belirli bir planlama dönemine ilişkin olarak; nasıl idame ettirileceği, geliştirileceği, revize edileceği ve harbe hazırlık düzeyinin ne olacağı belirlenir. Strateji belgeleri, harekât planlama direktiflerine ve konseptlere ışık tutar. Güvenlik siyaset belgesiyle belirlenen tehdidin bertaraf edilmesine yönelik olarak, tehdit ve teknolojiye yönelik değişimleri dikkate alacak biçimde silahlı kuvvetler unsurlarının geleceğine yönelik planlamalar, “konseptte dayalı ihtiyaçlar sistemiyle” belirlenir.

Bunu izleyen süreçte belirli bir döneme ilişkin olarak, daha ziyade askerî uzmanlığı gerektiren planlamalar yapılır. Bunlar; “kuvvet yapısı planlaması”, “harekât ihtiyaçları planlaması”, “insan gücü planlaması”, “modernizasyon planlaması”, “harekâtı idame planı”, “inşaat ve alt yapı planı” vb. planlardır. Bu süreci programlama süreci izler. Programlama sürecinde, belirli bir döneme ilişkin olarak, “tedarik programı” ve “insan

gücü tedarik ve yetiştirme programı” hazırlanır. İzleyen aşamada bütçeleme ve tedarik faaliyetleri icra edilir.

Askerlerin millî güvenlik planlaması ve bütçeleme süreçlerinde yer alışlarının sivil siyasi otorite tarafından kontrol edilmesi gerektiğine vurgu yapan ilk çalışmalar Huzar (1950) tarafından yapılmıştır. Daha sonra sivil-asker ilişkileri konusunda Huntington ile başlayan süreci izleyen bütün çalışmalarda, savunma planlaması ve bütçeleme etkin bir sivil kontrol usulü olarak ele alınmıştır. Ancak Janowitz’e göre (1971), soğuk savaş döneminin savunma planlamaları ve abartılı savunma harcamalarının savunma bakanlıklarını/orduları oldukça merkeze yerleştirmesi nedeniyle, savunma planlaması ile ilgili alanlarda askerler üzerinde etkili ve yeterli bir sivil kontrol sağlanamamıştır. Savunma planlama süreçlerinin etkili bir biçimde sivil kontrolü ancak, soğuk savaş sonrasında değişen güvenlik ortamında, değişen savunma planlaması anlayışı çerçevesinde gerçekleşebilmiştir.

Savunma planlaması süreçleri ile sivil-asker ilişkileri bağlantısını soğuk savaş sonrası deneyimlerine dayalı olarak inceleyen araştırmacılardan biri de Cottey’dir. Cottey (2000) sağlıklı bir sivil-asker ilişkisi biçimini, üç koşulla ilişkilendirmektedir. Bunlar; orduların iç siyasete müdahil olmaması, savunma politikalarının sivillerce denetimi ve askerlerin dış politika üzerindeki etkilerinin sınırlandırılmasıdır.

Cottey ayrıca soğuk savaş sonrası güvenlik sektörü düzenlemelerinden edinilen dersler kapsamında, “sağlıklı bir sivil-asker ilişkileri düzenine” ilişkin bazı önerilerde de bulunmaktadır. Cottey (2000)’e göre, sivillerle askerlerin ilişkilerinin açıkça tarif edildiği ve yaygın kabul görmüş bir anayasal/yasal çerçeve, sağlıklı bir ilişki biçiminin en temel koşuludur. Bu yasal çerçevede askerlerin, parlamento, hükûmet, içişleri, dışişleri ve savunma bakanlıkları ile ilişkide oldukları süreçlerdeki yetki ve sorumlulukları ile orduyu kontrol etmenin usulleri açıkça belirtilmelidir. Ancak bu çerçeve yasal demokratik kontrol ve denetim için mutlak biçimde gerekli bir koşulken, tek başına yeterli değildir. Zira seçilmiş siyasetçiler güvenlik sektörünün demokratikleşmesi meselesine, karmaşık bir süreç olması nedeniyle, sahiplilik algısıyla yaklaşmamaktadır. Sürece gösterilen ilgisizlik sivil-asker ilişkilerinin bütün taraflarında yaratıcı bir uyumsuzluk anlayışını geliştirmekte ve süreci yöneten demokratik norm ve

prensipler zaman içinde aşındırılmaktadır. Bu nedenle millî güvenlik planlama sürecinin demokratik sivil kontrol ve denetimi için geniş çaplı bir algı ve davranış kalıbı değişikliğine de ihtiyaç vardır. Bu değişimin orta ve uzun vadede sağlanabilmesinin koşulu ise, hükûmet dışındaki çıkar ve baskı gruplarının yanı sıra, sivil toplumun da dışarıdan sürece katılımına imkân veren düzenlemeler yapmaktır. Sürece dışarıdan dâhil edilen bu unsurlarla, gerek hükûmetlerin gerekse de askerlerin savunma planlamasına uzlaşmış ilkeler doğrultusunda katılıp katılmadıklarının gözlem ve denetimine imkân verilebilecektir. Kısacası, askerlerin tayin edilmiş uzmanlık alanları dışında katılmaları hali de, sivillerin yanlış/eksik bilgi, bilgisizlik ve ön yargı ile sürece iştirak etmeleri hali de bu süreci ciddi biçimde olumsuz etkileyebilmektedir.

Cottey'in bu sözlerinin çalışmamızla ilişkili özeti şu şekildedir: Savunma planlama süreci sivil siyasi otorite ile askerler arasında kaçınılmaz bir işbirliğini gerektirmektedir. Ayrıca sivil toplumun sürece dâhil edilmesi, sivil-asker ilişkilerini sağlıklı bir zemine oturtacak ve orduların demokratik kontrol ve denetimine hizmet edecektir. Bunun en önde gelen koşulu da; sürece ilişkin açıklık/şeffaflık önlemlerinin artırılmasıdır.

Savunma planlaması süreci içerisinde, iç tehdide ilişkin çerçevenin nasıl biçimlendirileceği hususu, sivil-asker ilişkilerinin en önemli problem alanlarından biridir. Bilindiği üzere, soğuk savaş dönemine ait Batılı sivil-asker ilişkileri dış tehdit odaklı olarak geliştirilmiştir. Ancak Batılı paradigmanın dış tehdit odaklı çözümlerinin, iç tehdidin dış tehdide nazaran daha yoğun olduğu Batı dışındaki örneklerde uygulama kabiliyetinin sınırlı olduğu hususu da zaman içerisinde giderek daha görünür hale gelmiştir. Güvenlik ortamındaki değişim Batılı ordulara yönelik klasik sivil-asker ilişkileri kuramlarını iç tehdide yönelik olarak düzenlemeyi zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle sivil-asker ilişkilerinde, güvenlik ortamının kaçınılmaz bir uzantısı olarak iç tehdidin askerî darbeleri etkilemesi muhtemel önemli bir faktör olarak ele alınması ve çalışılması gerekmiştir. Bu türden yaklaşımlar, Huntington'un çözümlerinin, iç tehdidi de dikkate alarak, revize edilmesini zorunlu kılmıştır. Nitekim Huntington'un kendisi de bu eleştiriler üzerine kuramını, dış tehdidin baskın olduğu haller ile iç tehdidin baskın olduğu haller şeklinde ayırarak revize etmiştir. Huntington daha sonraki çalışmalarında, iç tehdide yönelik angajmanların askerleri siyasete müdahale etmeye sevk edeceğini ifade etmektedir (Huntington, 1961:21–22).

Liberal kuramcılardan Desch (2001), özellikle, iç güvenlik görevlerine bağlanmış askerî kurumların demokratik kontrolünün oldukça zor olduğu gerçeğinin altını çizmiştir. Keza, orduların iç güvenlik görevlerine tahsisinin sivil kontrolü güçleştirdiğine, aşağıdaki sözleriyle işaret eden Kohn'a göre de, silahlı kuvvetler, sadece çok zorunlu acil haller kapsamında iç güvenlik görevlerine yöneltilmelidir.

Ordular, zorunlu kalınmadıkça iç düzenin temininde kullanılmamalıdır. Aksi halde, hem onlar kendilerini hem de toplumun azımsanmayacak bir kesimi onları -güvenlik ihtiyacı nedeniyle- kurtarıcı olarak görecektir ve bu durum, gereksiz şiddet tatbikatını ve güç kullanımını toplum nezdinde yasallaştırabilecektir (Kohn, 1998:8).

Stepan, Latin Amerika örneklerinden hareketle geliştirdiği “yeni profesyonellik” kurgusunda, farklı bir profesyonelleşme tarzı önermektedir: Stephan'a göre, dış tehdidin olmadığı ya da en düşük risk oluşturduğu durumlarda ordular, var olan tehdiye yönelik profesyonelleşme eğilimleri göstermektedir. Bu durumlarda -iyi organize olmuş kurumlar olarak- ordular, eğitim düzeyinin yükseltilmesi, zanaat edindirme, tarım eğitimi, nüfus planlaması, çevrenin korunması, doğal afetlere müdahale gibi kalkınmaya yönelik gayretleri takviye edecek tarzda profesyonelleştirilebilecektir (Stepan, 1973:47,65).

Marksist çözümleme biçimlerinde ise ordular, -Batılı yaklaşımların aksine-, iç tehdiye yönelik olarak kurgulanmaktadır. Ancak orduları iç güvenlik görevlerinde kullanırken göz önünde bulundurulması gereken önemli hususlardan biri de, bu görevler yoluyla yaratılan algı biçimleridir. İç güvenlik görevlerinin ordularca icrası, baskı gücü olmanın verdiği avantajların bir süre sonra terk edilmemesi, “bize ihtiyacınız devam ediyor” algısının yaratılması ve devam ettirilmesi için de kullanılabilir. Bu türden bir algının yaratılması ve devamı için, toplum içinde korku ve tehdit ortamlarının yaratılması amacıyla suikastlar, faili meçhuller ve bombalamalar gibi gayri yasal-örtülü eylemlerin yapılma ihtimali de söz konusu olabilmektedir⁷¹. Bu durumdaki bir ordu doğal olarak asli görevi olan dış güvenliğin sağlanması görevi yerine, yönetimdeki varlığını meşrulaştırmak üzere, otoriter bir rejim inşasına yönelebilecektir. Hal böyle olunca ordu, halkın gözündeki, bir tür kutsiyet atfedilen imajı da kendi eliyle yok etmiş olacaktır. Özellikle yakın tarihte başta Şili ve Arjantin olmak üzere Latin Amerika

⁷¹ Bu türden provakatif eylemlerin, iktidarı bırakmak istememe oranına bağlı olarak cereyan edebileceği hususu mülakatlar sırasında dile getirilmiştir.

ülkelerinde yaşanmış olanlar, “koruyucu ve kurtarıcılardan korunma ve kurtarılma sorununu”na çok iyi bir örnek oluşturmaktadır. Bu düşünceler ışığında Türkiye’de ordunun özellikle ayrılıkçı teröre karşı uzun süredir iç güvenlik görevlerinde kullanılıyor olmasının yarattığı etkilerin analiz edilmesinde fayda olacağı değerlendirilmektedir

3.2. BATILI KONTROL USULLERİ: KİM, NEYİ, NASIL, KONTROL EDİYOR?

Millî güvenliğin sağlanması ihtiyacına yönelik olarak silahlı güç teşkili, bireysel hak ve özgürlüklere yönelik olası bir tehlikeyi de içinde barındırmaktadır. Silah taşıyan kurumsal yapılar, Platon’un diliyle “koruyucular” olarak adlandırılmaktadır. Koruyucuların sahip oldukları gücü, demokrasinin öngördüğü diğer kurumsal yapıları tehdit etmeye ve/veya ortadan kaldırmaya yönelik eylemlerde kullanma olasılıklarının nasıl bertaraf edileceği hususu, demokratik sistemlerin önde gelen sorunlarından biri olma özelliğini taşımaktadır. Bu sorun birbiriyle bağlaşıklık bir dizi soruyu da beraberinde getirmektedir. Bunlar, “demokratik düzeni ve toplumu koruyuculara karşı kim koruyacaktır?”, “koruyucuları gözetim altında tutacak başka koruyucu kurumsal yapılar mı kurulmalıdır?”, “eğer öyleyse, en üst kurumsal yapıyı kim gözetim altında tutacaktır?” sorularıdır. Bu çerçevede güvenliği sağlamakla görevlendirilen orduların etkin bir şekilde kontrol edilmesi sorunu ayrıca, kimin, hangi hususları, niçin ve nasıl kontrol edeceği sorularının da cevaplanmasını gerektirmektedir. Demokratik sistemlerde, devletlerin tekelindeki meşru gücün kullanma esaslarına ilişkin bu türden sorulara, öncelikle anayasal/yasal ve yapısal/kurumsal düzenlemeler yoluyla cevap getirilmeye çalışılmaktadır. Bu düzenlemeler; “demokratik olarak seçilmiş ve meşruluğu kabul edilmiş siyasi otoriteyi”, orduların anayasa/yasayla belirlenmiş görev ve sorumluluklar dışında söylem ve eylemlerde bulunmalarını caydıracak/önleyecek tedbirleri almaya yetkili kılmaktadır.

Montero’ya göre, Avrupa demokrasileri tarihsel ve kültürel gelişim çizgilerinin ayırt ettiği iki farklı biçimde tasnif edilebilmektedir. Bunlar, geleneksel demokrasiler ve post-otoriteryen demokrasilerdir (2007:4). Hükûmet etme biçimleri, anayasal/yasal çerçeve ve kontrolle yükümlü makamların kimliği gibi hususlar, tarihsel ve kültürel bağlamla

ilintili biçimde şekillenmektedir. “Seçilmiş ve meşru siyasi otorite” kavramı ise, hükûmet etme biçimlerine ve Anayasal/yasal çerçeveye bağlı olarak şekillenmektedir. Zira demokratik sistemlerde Anayasalar; kurucu, düzenleyici ve egemen yasalardır. Yurttaşların temel hak ve özgürlükleri ile kuvvetler ayrılığı ve dengesi anayasalarla kurulur. Montero anayasal düzenlemeleri, demokratik kontrolün en önemli ögesi olarak görmektedir.

Avrupa demokrasilerinin tümünde, orduları kontrol etmeye yönelik anayasal/yasal ve kurumsal düzenlemeler benzer biçimde düzenlenmemektedir. Bu nedenle de, eşit ölçüde güçlü ve etkin değildirler. Benzer biçimde hükûmet etme biçimleri de; (monarşiler, parlamenter demokrasiler ve başkanlık/yarı başkanlık sistemleri şeklinde) farklılaşmaktadır. Anayasal/yasal düzenlemeler ile hükûmet etme biçimlerinden bağımsız bazı kontrol mekanizmaları tesis edebilmek mümkünse de, anayasal/yasal düzenlemeler ile hükûmet etme biçimlerinin farklılaşması, bütün kontrol ve denge mekanizmalarının genel bir norma uydurulmasını güçleştirmektedir. Andora, İzlanda, Liechtenstein, Monako ve San Marino gibi ordusu bulunmayanlar dışında kalan devletlerin anayasalarının hepsinde, orduların yönetimine ilişkin farklı hükümler yer almaktadır. Ayrıca Avrupa devletlerinin anayasalarının pek azında, orduların demokratik ve/veya sivil kontrolünün açıkça tarif edildiği bir çerçeveye yer verilmektedir. Millî güvenlik siyaseti belirleme süreci kararlarının ve karar vericilerin hesap verebilirliğini düzenleyen hükümler ise, pek çoğunda yeterince belirgin değildir.

Orduların kontrolüyle yükümlü makamlar kapsamına yasama, yürütme ve hatta yargı erklerinin bazı unsurları dâhil edilmektedir. Bunlar komite ve komisyonlar şeklinde teşkil edilmektedir. Bu teşkiller dışında; ombudsmanlık, hesap uzmanlığı, vb. usuller de, siyasi otoritenin ordular üzerindeki denetimini sağlamaya yönelik olarak kullanılmaktadır. Ayrıca üniversiteler, araştırma kuruluşları, basın-yayın organları ile STK ve DKÖ'ler de demokratik kontrolün bir parçası olarak kullanılmaktadır. Ancak bütün bu teşkilât, usul ve unsurların kullanılış biçimleri arasında da kayda değer farklar bulunmaktadır. Bu nedenle, demokratik kontrolün uluslararası veçhesi (AGİT, NATO, DCAF, vb. belgeleri), Avrupa demokrasilerinde görülen; usul, mevzuat ve uygulama farklarının giderilmesine yönelik olarak tasarlanmakta ve yapılandırılmaktadır.

Born, Fluri ve Johnsson (2003:6), parlamentoları orduların denetiminde yetkili en üst makam olarak görürken buna ilişkin dört neden sıralamaktadır. Bunlardan ilki, demokratik sistemlerde parlamentoların otokratik eğilim ve uygulamaları caydırmaya/önlemeye yönelik en etkin kurumsal yapılar oluşudur. İkincisi, “temsilsiz rıza olmaz” ilkesi gereği, temsilin en anlamlı yansıması parlamentolardır. Üçüncüsü, demokratik kontrolü sağlamaya yönelik yasal çerçeveyi parlamentoların kurması ilkesidir. Dördüncüsü ise, parlamentoların kamu ile halk arasında köprü görevi görecektir teşkilleri olmasıdır.

Parlamentoların demokratik kontrol kapsamındaki işlevleri ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, yasama işlevi, savunma bütçesini onaylama, tavsiyede bulunma ve uyarma işlevleri; müşterek işlevlerdir. Parlamentoların gözetim ve denetime ilişkin işlevlerinin yerine getirilmesi için ayrıca, bazı özel yapıların teşkil edilmesi gerekmektedir. Bu yapılar genellikle özel yetkili komisyon ve komiteler şeklinde teşkil edilmektedir. Parlatentonun bu komisyon ve komiteler marifetiyle; millî güvenlik siyaseti sürecini gözetim altında tutabilme ve kontrol edebilme imkânına kavuşturulması hedeflenmektedir. Bu komite ve komisyonlar; dış işleri, plan ve bütçe, endüstri, ticaret, bilim ve teknoloji, savunma sanayi destekleme/icra, vb. alanlarda faaliyet göstermektedirler.

Parlamentolar; orduların demokratik kontrolüyle yükümlü en yetkin makamlar olmakla birlikte, kontrol sistemi zincirinde yürütme ve yargıya da önemli roller verilmektedir. Birçok demokratik sistemde yürütmenin başı, silahlı güçlerin de başkomutanı durumundadır. Bu rol ve işlev farklı biçimlerde algılanmakta ve kurulmaktadır (sembolik, şekli, katı, daha az/çok aktif biçimleriyle). Cumhurbaşkanlarının başkomutanlık yetkisi dışındaki yetkileriyle; başbakanların, bakanlar kurullarının ve savunma bakanlıklarının sorumluluk ve yetkilerine ilişkin anlayış ve düzenlemeler de farklılaşmaktadır. Bazı ülkelerin yürütme düzenlemeleri içinde yer verdikleri millî güvenlik kurullarının konumlandırılmaları ile yetki ve sorumlulukları da önemli değişiklikler göstermektedir.

Yargı erkinin demokratik kontrol ile ilişkili rol ve işlevlerinin en önde geleni, anayasa mahkemesinin rol ve işlevleridir. Anayasa mahkemeleri, genellikle, orduların bireysel

hak ve özgürlükler ile demokratik düzeni tehdit eder mahiyetteki karar ve eylemlerinin yargılama makamı olarak görülmektedir. Askerî mahkemelerin statü ve işlevlerinin belirlenmesi de yargı erkini orduların demokratik kontrolü ile ilişkili kılmaktadır. Zira bazı durumlarda, askerlerin suça iştirak biçimleri de, sivillerin suça iştirak biçimleri de, suçun mahiyeti ve davanın görüleceği mahkeme konusunda tereddütler yaratabilmektedir. Bu nedenle askerî yargı, genel yargı sistematığının içinde yer alabildiği gibi, dışında da tutulabilmektedir. Askerî yargının ayrı tutulduğu hallerde, yetkilendirilme alan ve düzeyleri de farklılaşabilmektedir.

Ombudsmanlar, kişisel hak ve özgürlükleri kamu karşısında korumak ve garanti altına almak üzere görevlendirilen bağımsız kurumsal aktörlerdir. Genellikle ombudsmanlar parlamenter yapı içerisinde teşkil edilmekte ve yetkilendirilmektedir. Fakat bazı örneklerde ombudsmanların yürütme düzeneği içerisinde teşkil edildiği ve yetkilendirildiği de görülmektedir (hatta savunma bakanlıklarına bağlandığı örnekler de mevcuttur). Ülkelerin bir kısmında askerî ombudsmanlık varken, bazılarında bu kurumlar yoktur⁷². Hesap uzmanlığı ve diğer denetçilik yapılarına da demokratik kontrol sisteminin parçaları arasında yer verilmektedir. Ancak hesap uzmanlığı ve diğer denetçilik işlevlerinin nasıl yerine getirileceği konusunda da farklı anlayış ve uygulamalar görülmektedir.

Demokratik kontrolün en uç elemanı ise, uluslararası standartların millî standartlarla uyumlulaştırılmasını ve/veya uluslararası standartlara uydurulmasını temin etmek üzere ortaya çıkan teşkilâtlar ve rehber belgeleridir.

Özetle demokratik kontrolün “kim”ine ilişkin alan içerisine, en başta anayasalar/yasalar ve parlamentolar dâhil edilmektedir. Bu katman içerisinde ayrıca, yürütmenin katları (cumhurbaşkanı, başbakan, bakanlar kurulu, savunma bakanlığı), yargı kurumları, ombudsmanlık, hesap uzmanlığı gibi yasal ve kurumsal yapılara da yer verilmektedir. Ülkeden ülkeye biçimleri değişmekle birlikte, uluslararası teşkilât ve belgeler aracılığıyla da bir standart oluşturulmaya çalışılmaktadır.

⁷² Askerî ombudsmanlık yetkisi bazı ülkelerde genel ombudsmanlığa verilmektedir.

“Kontrolü gereken unsurlar” kapsamına, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın (UNDP) 2002 Yılı Kalkınma Raporunda güvenlikle ilgili aktörler kapsamında yer verilenler dâhil edilmektedir⁷³. Bunlar; silahlı kuvvetler, polis, yarı askerî kuvvetler, jandarma, istihbarat servisleri, sahil güvenlik, sınır güvenlik, gümrük yetkilileri ile ihtiyatî ve yerel/özel güvenlik birimleridir.

Demokratik kontrolün “nasıl”ına ilişkin ilkelere de hem bu raporda hem de AGİT Davranış İlkeleri Rehberi’nde yer verilmektedir. Bu belgelerde gözetim ve denetimin nasılına ilişkin bazı ilke ve prensipler sıralanmaktadır. Bunlardan ilki ve en önemlisi, güvenlik meselelerinde en üst otoriteyi seçilmiş siyasi temsilciler olarak konumlandırılan ilkedir. Belgelerde, seçilmiş siyasi temsilcilerin⁷⁴, gözetim ve kontrol işlevini hangi araçlarla⁷⁵ yerine getireceğine de yer verilmektedir. Belgelerde ayrıca, gözetim ve denetimin “nasıl”ına ilişkin ilâve bir dizi önleme yer verilmektedir. Bunlardan ilki; millî güvenliğin zorunlu kıldığı gizlilik halleri haricinde güvenlikle ilgili planlama sürecinin hem hükûmet hem de kamu içinde yaygın şekilde erişilebilir hale getirilmesidir. İkincisi; güvenlik güçlerinin, seçilmiş siyasi otoritenin üstünlüğünü sorgulamaksızın kabul edecek bir profesyonel etik çerçevesinde eğitilmesidir⁷⁶. Üçüncüsü; sivil toplumun, güvenlik güçlerini denetleyecek araç ve imkânlarla sahip kılınması ve kamuoyunun güvenlik politikalarına ilişkin tartışmalara yapıcı katkı sağlamasıdır. Dördüncüsü; güvenlik güçlerinin kompozisyonunun kadınlar ve azınlık grupları da dâhil olmak üzere, toplumdaki çeşitliliği yansıtmasıdır. Beşincisi; askerî harcamaların, güvenliğin gerektirdiği zorunlu harcamaları kapsayacak ölçüde kısıtlanmasıdır. Altıncısı; demokratik kontrolle ilgili uluslararası yükümlülüklerle uyumun denetlenmesidir.

⁷³ AGİT Davranış İlkeleri Rehberi’nde de benzer hükümler yer almaktadır.

⁷⁴ Cumhurbaşkanı, başbakan, yasama ve yasama içindeki komiteler, savunma, içişleri, dışişleri ve maliye bakanlıkları bu kapsama dâhil edilmektedir.

⁷⁵ Bunlar; ulusal güvenlik danışmanlık kurumları, komisyonlar, komiteler, finansal/idarî kurumlar, ombudsmanlar, hesap uzmanlığı, adli soruşturma/kovuşturma ile insan hakları kurul/komisyonları, meslek örgütleri, medya, araştırma kurumları, sivil toplum kuruluşlarıdır.

⁷⁶ Keza güvenlik güçlerinin eğitimi, anayasanın/yasaların, uluslararası hukukun ve insan haklarına uyumu sağlayacak ve geliştirecek biçimde düzenlenmelidir.

BÖLÜM IV

TÜRK SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ÇERÇEVESİ

Bu bölümde, nispeten, geniş bir tarihsel kesite yer verilmiştir. Buna mukabil tarihsel çerçeve içerisinde, münhasıran askerî müdahaleleri inceleyen çalışmalara kıyasla daha az ayrıntıya yer verilmiştir. Bunun en başta gelen nedeni; çalışmanın tarihsel sürecin bütünü ve/veya belirli bir kesitindeki askerî müdahale karakteristiklerinin ve/veya münhasıran ordu ile hükûmet edenler arasında yaşanan problemlere ilişkin ayrıntıların ortaya çıkarılmasının amaçlanmamış olmasıdır. Keza Osmanlı-Türk sivil-asker ilişkileri, ordu ile hükûmetler arasındaki problemlerle sınırlı bir alan olarak da görülmemiştir. Bunun yanı sıra, askerî müdahaleler; ordunun diğer toplumsal koşullar ve aktörlerden yalıtık biçimde siyasete müdahale ettiği gelişmeler olarak değerlendirilmemiştir. Bu nedenlerden ötürü, salt askerî müdahale pratiklerini anlamaya yöneltilmiş ayrıntılı bir okumanın, çalışmanın amaçlarıyla uyumlu olmayacağı düşünülmüştür.

Bununla birlikte, Osmanlı-Türk sivil-asker ilişkilerinin, tarihsel sürecin bütününde benzer özellikler gösterdiğini söyleyebilmek güçtür. Dahası Osmanlı-Türk sivil-asker ilişkileri, Batılı pratiklerde benzerlerine rastlanmayan toplumsal ve siyasal örüntüler ile farklı biçimler ortaya çıkmakta ve toplumun bütününe sinen söylem ve pratiklerden etkilenmektedir. Müdahalelerin; en azından gerçekleştikleri konjonktür itibarıyla, merkez bürokrasi, aydınlar, üniversite, iş çevreleri ve hatta vatandaşların azımsanmayacak bir bölümünce desteklendiği hususu, inkârı güç bir gerçektir. Tarihsel sürece bu anlayışla bakıldığında, vatandaşların sivil-asker ilişkilerine ilişkin çerçeveyi çizmede kuşatıcı roller üstlendiği daha da belirginleşmektedir. Gerçekleştikleri koşullar itibarıyla müdahalelere destek veren vatandaşlar, 1957 seçimlerinde CHP'nin oylarını artırmış olmasına karşın, 1965 seçimlerinde düşürmüştür. Keza vatandaşların, 1960 sonrasında müdahale edilen siyasal düşünce biçimine destek vermesi, 1980 sonrasında askerî yönetimin önerdiği siyasal seçeneklere destek vermemesi vb. siyasal davranışları bu kuşatıcı etkiyi açık biçimde ortaya koymaktadır denebilir.

Özetle Osmanlı-Türk modernleşme süreci, askerî darbeler tarihi biçiminde okunabildiği gibi; bazı sapmalara rağmen, otoriterleşmeden demokratikleşmeye doğru giden bir süreç gibi de okunabilmektedir. Ayrıca süreç içerisinde askerî müdahalelerin, kültür örüntülerinin yanı sıra, dinî inanışlardan, maddi koşullardan, üretim tarzı değişikliklerinden ve dış dinamiklerden vb. etkilendiği görülmektedir. Bu nedenlerden ötürü tarihsel süreçle ilgili bölüm, daha az ayrıntıya yer verecek biçimde dar, ancak nispeten geniş bir zaman dilimini kapsayacak biçimde ele alınmıştır. Ayrıca tarihsel süreçle ilgili bu bölüme, ordunun siyasete etkileri ve doğrudan müdahalelerine özet bir bakışın yanı sıra, orduların demokratik kontrolü kapsamında gerçekleştirilenler de dâhil edilmiştir.

4.1. OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE ORDUNUN SİYASETE ETKİLERİ VE DOĞRUDAN MÜDAHALELERİ

Osmanlı Devleti'nin genişleme siyaseti, güçlü bir silahlı güce sahip olunmasını gerektirmiştir. Üstün nitelikli piyade askerlerinden oluşan merkez gücü, padişaha bağlı "Kapıkulu Ocakları" denilen daimî ve nitelikli bir kuvvet olarak teşkil edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet döneminden başlamak suretiyle de, askerî gücün devşirme mensupları giderek daha fazla devlet bürokrasisi içerisinde yer almaya başlamıştır. Merkezî bürokrasinin bir kısım kadroları, Enderun Mekteplerinde eğitilen Kapıkulu mensubu devşirmeler ile doldurulmaya başlanmış, Çandarlı Halil Paşa'dan sonra da devşirme/kapıkulu mensupları, sadrazamlık kadrolarına dahi getirilmiştir (İnalçık, 1964:55). Bu uygulamalar ile Osmanlı merkezî bürokrasisi, çağının diğer örnekleri gibi ayrıcalıklı sınıflara veya etnik/dinî kökene dayalı olmayan, ancak çıkarlarını devlet olgusuyla bütünleştiren ve ancak, onunla birlikte var olabilen bir kast niteliğine bürünmeye başlamıştır.

Türk düşününde liberalizmin ve âdem-i merkezîyetçiliğin öncülerinden sayılan Prens Sabahattin'e göre ise, ordunun siyasete tesirindeki ana etken, kamu yararını özel hayata üstün tutan, merkezî yönetim ve gelenekçi eğitimle karakterize olan bütüncül toplum yapımızdır.

Kamunun özele üstünlüğü üzerine kurulu, bütüncü bir toplumda, yönetim zorunlu olarak memur sınıfı eline düşmektedir. Ordu da memur sınıfı içerisinde özellikle savaş için iyi hazırlanmış bir kısım olduğuna göre, doğal olarak politikaya karışmaktadır. Ordunun iç

politikayı düzenleyecek bir durum kazanması, toplumumuzun güçsüz bir sosyal yapıya bağlılığına kanıttır (Sabahattin, 1999:50).

Osmanlı tarihinde, özellikle de 17'nci Yüzyılda sıkça, yeniçeri isyanlarıyla, padişahların tahttan indirilişine, sadrazam ve vezirlerin öldürülüşlerine olunmaktadır. Örneğin 1622'de Genç Osman'ı tahttan indiren, 1632'de Sultan IV. Murat'ın sadrazam atadığı Hafız Paşa'yı Sultan'ın gözleri önünde öldüren yeniçeriler, 1648'de anası Kösem Sultan'ın teşvikiyle ayaklanarak, Sultan İbrahim'i tahttan indirip yerine torunu 7 yaşındaki Şehzade Mehmet'i çıkarmışlardır. Bir yıl sonra (1649) bu kez IV. Mehmet'i tahttan indirip yerine diğer torunu Süleyman'ı geçirmeye teşebbüs etmişlerdir. Ancak, yeniçerilerin saray içi iktidar mücadelesinin bir parçası olarak kullanıldığı isyanların mahiyetinin, ilk kez 1730'da Patrona Halil İsyanı ile değişmeye başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Gerek bu isyanda gerekse de onu izleyen Kabakçı İsyanında, gericilikle eklemlenmiş bir kurumsal çıkar amacı giderek daha fazla belirginleşmeye başlamıştır.

Sultan III. Selim'le başlayan dönemde, orduyu yenileştirme hareketi -Nizâm-ı Cedit- ile uğranan çıkar ve itibar kaybı, yeniçeri ayaklanmalarının önde gelen nedeni olmaya başlamıştır. Bu gelişmeler Osmanlı sultanları için yeniçeri ocağının lâğvını kaçınılmaz bir zorunluluk haline getirmiştir. Yeniçeriler son kez 1826 yılında Sultan II. Mahmut'un ordudaki yenileştirme gayretlerini gerekçe göstererek başarısız bir isyan girişiminde bulunmuşlardır. Aynı tarihte Yeniçeri Ocağı kapatılmıştır (İnalçık, 1964).

18'inci Yüzyıl'dan itibaren, bilim ve teknolojiadaki gelişmeleri silahlı kuvvetlerine daha fazla yansıtmaya başlayan Avrupalı devletlerin orduları, -çağcıl değişime ayak uyduramayan ve bürokrasi içerisindeki konumuyla giderek daha fazla siyasileşen- Osmanlı Ordusu'na galebe çalmaya başlamışlardır. Osmanlı Avrupa'daki gerilemesini askerî başarısızlıklarda aramıştır. Bu kapsamda, III. Selim döneminde başlayan Batılılaşma çabaları, Batı'nın askerî üstünlüğüne karşı ordunun yeniden düzenlenmesi şeklinde bir askerî bakış tarzıyla şekillenmiştir⁷⁷ (Kuran, 1956:14–27).

⁷⁷ Temel düşünce, “devletin bekasının güçlü ve modern bir ordu ile sağlanabileceği” düşüncesiydi. Önce, Batı eğitim metotlarıyla yetiştirilmek üzere “Nizam-ı Cedit” ordusu, daha sonra da “Vakayı Hayriye” ile giderek daha fazla siyasileşen ve siyasileştikçe savaşma yeteneğini yitiren Yeniçeri Ocağı kapatılarak “Asakir-i Mansure-i Muhammediye” kurulmuştur (Hür, 2008).

Bu modernleşme/batılılaşma anlayışıyla uyumlu olarak, 1773 yılında Padişah III. Mustafa zamanında bugünkü Deniz Harp Okulu'nun temelini teşkil eden ve “Tersane Hendesehanesi” adını taşıyan ilk askerî okul kurulmuştur. 1834’de Prusya askerî eğitim sistemi⁷⁸ örnek alınarak piyade ve süvari subayı yetiştirmek için, “Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şahane” açılmıştır. Yine aynı yılda ordu doktor, eczacı ve veterinerlerini yetiştirmek için “Mekteb-i Tıbbiye-i Askerîye-i Şahane” açılmıştır⁷⁹.

Findley (1996:20)’e göre Osmanlı Devleti’nin, Batı ordularının Osmanlı ordularına galebe çalmaya başladığı döneme değin; eğitime, bilime, gelişmeye ilişkin Batılı görüş ve düşüncelerini öğrenmek gibi bir kaygısı olmamıştır. Osmanlı’nın bu üstünlük duygusu, İslami bir temelle de desteklenmiştir. İslam Hukuku’na göre dünyanın “darül-harp” ve “darül-İslam” olarak algılanması da, Osmanlı ile Batı arasında kesin çizgiler çekmiştir. Öte yandan, İslami geleneğin, “Hıristiyan milletini taklit eden, onlardan biri olur” anlayışının sonucu olarak, Batılı uygulamaları taklit etmek, bizatihi “küfre bulanmışlık” ve “İslam’a ihanet” olarak addedilmiştir (Göçek, 1999:34–35). Bu nedenle Osmanlı, “diyar-ı küfr” olarak gördüğü Avrupa’yı küçümsemiş ve Batıdaki ilerlemeci anlayışları ve yenileşmeyi geciktirmiş ve/veya reddetmiştir. İnalçık, İslamiyet’in kısıtlayıcı anlayış ve hükümlerine rağmen; askerî okullarda Batılı tarzda bir eğitim verilmesini, Peygamber’in “kâfirlere karşı, onların silahlarıyla savaşmanın mübâh” olduğunu bildiren sözleriyle açıklamaktadır. İnalçık’a göre bu durum, orduyu savaş zamanlarında ve savaşa yönelik olarak Avrupa’ya özgü uygulamaların şer’an benimsenebildiği bir konuma getirmiştir (İnalçık, 1964).

Başgöz (1995:14–34) ise bu durumu, Osmanlı hukuk sisteminde, dinin ve şeriatın yön verici etkilerinin, toplum kurumlarından ve devletten belli ölçüde/durumlarda çıkarılmış olduğuna bir örnek olarak göstermektedir. Başgöz’e göre İslamiyet’in kabulünden sonra Türkler; İslam Hukuku’nu benimsemekle birlikte, bu dönemde, İslam’a açıkça ters

⁷⁸ Etkin bir ordunun iç işleyişinin -üstlere koşulsuz itaat ve sadakat, disiplin, ödevin kutsallığı gibi- değer ve kurallara bağlılığına vurgu yapan en klâsik örnek Prusya’dır. Prusya’nın bu değer ve kuralları toplumsal-siyasal yaşama da hâkim kılan bir militarizm örneği olduğu da iddia edilmektedir (Bayramoğlu ve İnel, 2004:7).

⁷⁹ Osmanlı’da Batılı anlamda üniversiteye ilk örnek olarak gösterebileceğimiz “Darülfünun”un 1863’te kurulduğu dikkate alındığında, eğitime, bilime, gelişmeye Batılı bakış tarzının askerî okullar üzerinden oluşturulduğu görülecektir.

düşmeyen ve ‘Hukuk-i Örfî’ olarak adlandırılan töre hükümleri de İslam Hukuku ile birlikte geçerliliğini devam ettirmiştir:

Osmanlı’da Tıphane-i Âmire (Askerî Tıp Okulu), Mekteb-i Ulumu Harbiye ve Mızıka-i Hümayun gibi okullarda derslerin ve ders kitaplarının seçiminde, öğretmenlerin atanmasında, yeni eğitim ve öğretim metotlarının uygulanmasında, dürbün, harita, kara tahta gibi ders araçlarının kullanılmasında şeriat makamlarına ve dinin sosyal baskısına yer verilmemiştir. Böylece, bu okullarda Hendese, Riyaziye, Astronomi, Fransızca okutulmuştur. Müteferrika matbaası, yalnız dinî kitaplar basabilirken bu okulların matbaaları, Batı dillerinden çevrilen ders kitapları yayımlamıştır. Ders kitaplarının Türkçeye çevrilmesi, askerî okullarda Türkçe öğretimi gereği ortaya çıkmış, İmparatorlukta ilk Türkçe gramer kitapları bu laik okulların öğretmenleri tarafından yazılmıştır (Başgöz, 1995:33).

Osmanlı’da askerliğin özü itibariyle geniş kapsamlı profesyonel bir meslek olarak görüldüğünü, askerî eğitim sisteminin, sadece savaşa ilişkin bilgi ve becerilerle bezenmiş askerler yetiştirmenin yanı sıra, doktor, mühendis, veteriner, öğretmen, vb. meslek alanlarını da kapsayan bir spektrumda hizmet vererek entelektüel birikime de katkı sağladığı söylenebilir. Keza 1834 sonrası dönemde Avrupalı subaylar, mühendisler ve öğretmenler gözetiminde yürütülen askerî eğitimin, önceki döneme kıyasla, çağdaş bilim ve teknikle bezenmiş bir kuşağın yetişmesine vesile olduğunu da söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte, Prusya askerî geleneğinin ve/veya militarizminin temel öğeleri olan usul ve prensiplerinin⁸⁰, Ordu’nun -özellikle de kara ordusunun- temel ilkeleri haline getirildiği de söylenebilecektir. Ayrıca, dönemin tarihsel gelişim çerçevesi/bilinci üzerine çatılmış “Prusya eğitim sistemi”, yeni kuşak öğrencilerde Batıda hâkim aydınlanma düşüncesi ile modernitenin gözde ideolojisi olan “milliyetçilik” düşüncesini de geliştirmiştir (Kuran, 1956:14–27). Bu ideolojik yapılandırmada, özellikle, Goltz Paşa’nın “Millet-i Müselleha” (Silahlı Millet) yaklaşımının önemli etkileri olduğu değerlendirilmektedir⁸¹.

Keza, Balkanlardaki toprak kayıpları ve sürekli göç olgusu bu kuşağı Osmanlı’nın kurtuluşu için çare arayışlarına ve dolayısıyla sürekli siyasetle iştigale yöneltmiştir. Y.

⁸⁰ Burada kast edilenler, “silsile-i merâtip”, “âmirler ve emirlere mutlak itaat”, “sadakat”, “düzen ve disiplin”, “iş küçük parçalara bölme, her parçayı detaylarıyla öğretme”, “otomatik davranış biçimi geliştirme” ve “iş bölümüdür”.

⁸¹ “Orduyu büyük gözaltına alan, donanmayı Haliçte çürümeye terk eden, isyan bastırmaya giden birliklere bile silâhlarını son anda verecek kadar ordu-septik olan II. Abdülhamit’in askeri uygulamalarına damgasını vuran kişi ‘yurttaşlar topluluğu bir ordu, her yurttaş bir askerdir’ diyerek Millet-i müselleha (Silahlı millet/asker millet) kavramını formüle eden Colmar von Goltz Paşaydı” (Hür, 2008).

R. gibi, bir kısım Marksist tarafından ilk örgütlü ve eylemci küçük burjuva muhalefeti⁸² sayılabilecek olan İttihat ve Terakki Hareketi'nin çekirdeğini de, Batı öğretim sistemiyle yetiştirilen bu askerler oluşturmuştur⁸³.

Bu kısa özetten de anlaşılacağı gibi, Osmanlı'da askerler siyasete farklı siyasal amaçlar için, farklı ittifaklarla ve farklı biçimlerde müdahale etmiştir. Örneğin 1859 yılında tarihe "Kuleli Olayı" olarak geçen başarısız darbe girişimi yüksek rütbeli subaylar, ulema ve gençlerin iştirakiyle tertiplenen, emir komuta düzeni içerisinde olmayan ve Tanzimat karşıtı bir müdahale olarak kayıtlara geçmiştir. Buna karşılık 13 Mart 1909'da, İttihat Terakki mensubu genç subaylar 31 Mart Vakası diye adlandırılan ayaklanmayı bastırmış ve daha sonra Sultan II. Abdülhamit'i görevden almışlardır. Bu müdahale emir komuta düzeni içerisinde yapılmış ve meşrutî idareyi amaçlamıştır.

Yeniçeri ayaklanmalarından amaçları, kompozisyonları ve biçimleri itibarıyla tümüyle farklılaşan 1789 sonrası müdahalelerinin, bazı yönleriyle, daha sonraki darbeler için öncül örnekler oluşturduğu ve ordu içinde siyasi ayrışmalara yol açan bir süreci de başlattığı söylenebilir. Bu nedenle çalışmada; Karpat'ın da işaret ettiği gibi, 1789'da başlayan ve 1980'e kadar benzerlikler gösteren askerî darbeler dönemi ağırlıklı inceleme konusu olarak kabul edilmiştir:

1980 sonrasında Batı'ya öykünmekle eş değer kabul edilen modernleşmeye ilişkin algı değişmeye başlamıştır. Tarihsel köklere sahip çıkan bir sosyo-kültürel yapılanmayı öncelikli gören ve laikliği bu çerçevede yorumlayan yeni algı biçimi geleneksel ittifakın eski mensuplarında da gelişmeye başlamıştır...1983 seçimlerini ANAP'ın kazanmasıyla dönem 1789'da başlayan modernleşme aşamasının darbe karakteristiklerini sona erdirmiştir (Karpat, 2010, 294-310).

23 Ocak 1913'te Yarbay Enver Bey 200 kişilik İttihat ve Terakki taraftarıyla Babiâli'yi basmıştır. Engellenmeye çalışılması üzerine, Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı merdivenlerde tabancayla öldürmüş ve Sadrazam Halil Paşa'yı silah zoruyla istifaya zorlamıştır. Bu müdahaleyi izleyen günlerde Yarbay Enver, tümgeneral rütbesine yükselttilerek Harbiye Nazırı olmuş, Talat Bey ise Dâhiliye Nâzırlığına getirilmiştir.

⁸² Kayalı (2005:35), İttihat ve Terakki Hareketi'nin burjuva veya küçük burjuva hareketi sayılmasının, Batı toplumları ile Osmanlı toplumu arasında sınıfsal yapı bakımından bir benzerlik kurma arayışından kaynaklanan bir yanılğı olduğunu düşünmektedir.

⁸³ Sözü edilen eğitim sistemiyle eğitim almış Kolağası Resneli Niyazi Bey ve Kolağası Enver Bey, emir komutaları altındaki birliklerle dağa çıkarak II. Meşrutiyet'in ilânını başlatan sürece vesile olmuşlardır.

İttihat ve Terakki'ye mecliste ve hükûmette tartışmasız bir üstünlük sağlamaya yönelik bu girişim, emir komuta düzeni içerisinde gerçekleşmemiştir.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde asker, bizatihi Yeni Cumhuriyetin halâskârı, banisi ve hamisi haline getirilmiştir. Bu kapsamda, 1920 ve 1923'deki Meclislerde bütün ordu ve kolordu kumandanları milletvekili yapılmıştır. Erken cumhuriyet döneminde ilk hükûmetin kuruluşundan itibaren savunma, bayındırlık, ulaştırma ve içişleri bakanlarının asker olması bir gelenek haline gelmiştir. Genelkurmay Başkanlığı makamına 1921 yılında getirilen Mareşal Fevzi Çakmak, günümüzdekine benzer bir teamülle, Başbakan'ın inhası üzerine Reiscumhur tarafından atanmış ve Genelkurmay Başkanlığı görevini 1944 yılına kadar devam ettirmiştir. Fevzi Çakmak'tan hemen sonra, 5 Haziran 1944 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'nın gerek atanma usulü gerekse de statüsü değiştirilmiştir. Bu değişikliklerle, Genelkurmay Başkanı, Başbakan'ın teklifi ile Bakanlar Kurulu tarafından atanmaya başlanmış ve Başbakanlığa bağlanmıştır. Daha sonra, 31 Mayıs 1949'da, 5398 Sayılı Millî Savunma Bakanlığı Kuruluş ve Görevlerine İlişkin Kanun ile Genelkurmay Başkanı'nın, atanma usulü ve statüsü yeniden tadil edilmiştir. Bu değişiklikle de Genelkurmay Başkanı, Millî Savunma Bakanı'nın teklifi ile Bakanlar Kurulu tarafından atanmaya başlanmış ve Millî Savunma Bakanlığı'nın bir dairesi haline getirilmiştir. Her ne kadar 1923–1960 döneminde askerî darbe meydana gelmemişse de, bu dönem içerisinde, askerlerin siyasete ziyadesiyle müdahil bir konumda bulduklarını söyleyebilmek mümkündür.

2 Mayıs 1950'de güvenoyu alan Menderes Hükûmeti, güvenoyu almasından yaklaşık bir ay sonra, görünürde askerî darbe endişeleri nedeniyle, toplam 15 general ve 150 albayı emekliye sevk etmiştir. Genelkurmay Başkanı, Hava Kuvvetleri Komutanı, Deniz Kuvvetleri Komutanı, Jandarma Genel Komutanı, Genelkurmay II. Başkanı, Birinci Ordu Komutanı, İkinci Ordu Komutanı, Üçüncü Ordu Komutanı emekli edilenler arasındadır. Ayrıca Salih Omurtak, Kazım Orbay gibi Askerî Şûra üyeleri de emekli edilenler arasında yer almıştır. Emekli olan orgeneralilerin yerine albaylar vekâleten atanmıştır. Bu uygulama, bazı kesimlerce Demokrat Parti'nin İsmet İnönü ve/veya CHP yanlısı subayları tasfiye ettiği söylentilerinin çıkmasına yol açmıştır (Ekinci, 2008). Hür'ün de işaret ettiği gibi devam eden süreçte, Menderes'in “Ben orduyu yedek subaylarla idare ederim, kravatlı şövalyelerin burunlarını kıracağım” demesi subayların

kızgınlığını iyice artırmış ve TSK mensuplarında halk nezdindeki saygınlıklarının sürekli aşındırıldığına dair bir izlenim oluşmaya başlamıştır.

1953'te gelenekçi generallerin tasfiyesi Seyfi Kurtbek'e yönelik bir yıpratma kampanyasının başlamasına neden oldu. Kurtbek'in Enver Paşa'nın 1914'te yaptığı gibi, orduyu temizleyip iktidara el koyacağı söylentileri Kurtbek'i istifaya zorladığında, genç subaylar büyük bir hayal kırıklığı yaşadılar. Üstüne üstlük, 1954 seçimlerinden galip çıkan Menderes'in "Ben orduyu yedek subaylarla idare ederim, kravatlı şövalyelerin burunlarını kıracağım" demesi subayların kızgınlığını iyice artırdı (Hür, 2008).

Küçük (2009)'e göre de, TSK mensuplarının aylık gelirleri sürekli düşürülmüş, düşük gelir düzeyinden ötürü subaylara "gazozcu" yakıştırması yapılmaya başlanmıştır. Küçük ayrıca "pek çok yorumcu ve siyasetçinin Adnan Menderes'in 27 Mayıs'ta düşürülmesinde Türk subaylarına bu kadar ağır olan "gazozcu" sözcüğünü lâyük görmesinin etkili olduğunu" söylediklerini belirtmektedir. 27 Mayıs'ın askerlerin yaşam güçlüklerinden kaynaklanan bir tepkisel duruş olarak açıklanamayacağını düşünen Kayalı'ya (2005:113) göre ise, "subayların durumu Cumhuriyet sonrasında sürekli geriletilmiştir... CHP ve DP 1957 sonrasında askerleri yaşam koşullarını düzeltme çabasında olmuşlardır".

Ekinci, ordunun, dönemin Genelkurmay Başkanı ile ilişkili bakış biçimini de askerî müdahalenin nedenleri arasında saymak gerektiğini düşünmektedir. Ekinci'ye (2008) göre "hükûmetimizin derin görüş ve kudretiyle, milletimiz, yurdumuz ve ordumuz dev adımlarla ilerleyerek, büyük terakki hamleleri gerçekleştirmektedir" diyen dönemin Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'a mensuplarınca, "emrinde ordu kalmayan komutan" sıfatı yüklenmiştir⁸⁴.

TSK 27 Mayıs 1960'da, Kurmay Albay Alpaslan Türkeş'in okuduğu bildiriyle, idareye el koyduğunu ilan etmiştir. Anayasa profesörlerince askerî darbenin, 1935 Tarihli ve 2771 sayılı Ordu Dâhili Hizmet Kanunu'nun⁸⁵ 35'nci Maddesine dayanılarak yapıldığı ve bunun anayasal bir hak olduğu ilân edilmiştir. Bu maddede TSK'nın vazifesi, "Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır" şeklinde açıklanmaktadır. Türkeş'in bildirisinin dikkate değer yönlerinden

⁸⁴ Erdelhun Yassıada'da yargılanmış ve hakkındaki idam kararı ömür boyu hapse çevrilmiştir.

⁸⁵ Ordu Dâhili Hizmet Kanunu, Millî Birlik Komitesi tarafından 4 Ocak 1961 tarih ve 211 sayı ile "Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu" adıyla ve günün şartlarına göre yeniden düzenlenmiştir.

ilki; “ilişkilerin değişmeyeceği konusunda ABD’ye garanti verilmesidir”. İkincisi ise; “en kısa zamanda âdil ve serbest seçimler yapılarak idarenin, hangi taraf kazanırsa kazansın, kazanana teslim edileceği” taahhüdüdür. Kayalı’nın Ahmad’dan aktardığına göre bu taahhüt, bilim çevrelerinin tepkisiyle karşılanmıştır. Ayrıca bilim çevrelerinin tüm DP milletvekilleri tutuklanmadıkça meşruluk temellerinin kalmayacağını belirtilmesi üzerine askerler bu doğrultuda hareket etmişlerdir (Ahmad’dan aktaran Kayalı, 2005:72).

Amerikan Dışişleri Bakanlığı, 30 Mayıs’ta yayınladığı bildiri ile yeni hükûmeti tanıyan ilk devlet olmuştur. ABD Bildirisi’nde, “eskiden olduğu gibi Türkiye ile ABD arasında yakın ve dostça ilişkilerin sürdürülebileceği ümidi” belirtilmiştir.

1960 Darbesi, ordunun Menderes döneminde iyiden iyiye yıpratılan itibarının onarımına da vesile olmuştur. Darbeyi müteakip yapılan düzenlemelerle, askerî bürokrasi devlet içinde ayrıcalıklı, hatta özerk bir konuma getirilmiş ve bu durum, izleyen dönemlerde ordunun devlet ve toplum hayatına müdahil olabilme vasfını neredeyse doğal bir hale getirmiştir. Nitekim izleyen dönemlerdeki (12 Mart, 12 Eylül ve izleyen) askerî darbeler, icra edildikleri dönem itibarıyla, darbe sonrasında gerek basın gerekse siyasiler de dâhil toplumun bazı kesimlerince âdeta toplumsal yaşamın kaçınılmaz gereksinimleri olarak gerekçelendirilmişlerdir.

Karpat’a göre 12 Mart 1971 askerî darbesi, gücünü ordunun devletçi elitistlerle ve CHP ile iş birliğinden almıştır. Darbenin görünür gerekçesi, 1960’ta olduğu gibi, devrimlerin korunması olmuştur. 1971 askerî darbesi de, yaygınlaşan şiddet ve anarşinin bastırılması ve Anayasa’nın öngördüğü sosyal ve ekonomik reformlara hız verileceği beklentisi gibi nedenlerle azımsanmayacak bir destek görmüştür. Ancak İnönü’nün, gönülsüz de olsa, desteğine rağmen Ecevit’in askerî darbeye karşı çıkışı, CHP’nin siyasal tercihlerinde de orduyla ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmıştır. 1976’yı takip eden yıllarda orduya CHP ile işbirliği yapma imkânı sağlayan algı tümüyle değişmeye başlamıştır. 1978-1979’da, satın alındığı iddia edilen 11 milletvekilinin ilavesiyle⁸⁶,

⁸⁶ 1977 seçiminden CHP birinci parti çıkmasına rağmen güvenoyu alacak çoğunluğu elde edememiştir. Daha sonra AP’den istifa eden 11 milletvekili CHP’ye alınmış ve kurulan hükûmette bunlardan onu bakan yapılmıştır. Daha fazla bilgi için bkz; Ünal Yaltırık’ın "11'ler Olayı" (İstanbul, İleri Yayınları, 2005).

kurulan Ecevit hükûmeti; hem siyasal partiler arasındaki uzlaşma imkânlarını daraltmış hem de siyasete ilişkin algı biçimini ciddi bir biçimde değiştirmiştir. Askerler, “1961’de kurulan siyasal mekanizmanın artık tamir edilemeyecek derecede bozulduğuna ve bunun müsebbiplerinden birinin de CHP olduğuna” inanmaya başlamıştır. Karpat’a göre esasen, “1923’ten itibaren Türkiye’yi yöneten koalisyon, artık çatışan ideolojileri ve yeni sosyal siyasal gruplaşmaları uzlaştırmayı başaramadığı için dağılmaya mahkûm bir koalisyon olmuştur”. CHP ile özdeşleşmeyi sağlayan 1960 Askerî Müdahalesi sonrası gelişmeler de bu dağılmayı işaret etmektedir:

Askerlere göre Ecevit’le ortaya çıkan yeni siyasal tercihler nedeniyle değişen CHP’nin bu ittifaktan çekilmesiyle, siyaset sahnesinde Atatürkçülüğü -bir devlet felsefesi olarak- resmî ve örgütlü düzeyde temsil edecek bir güç kalmamıştır. Bu durum, askerleri, “kurucu ideoloji ve değerleri -kendileri dışında- koruyacak bir kurumsal yapı olmadığı/kalmadığı” düşüncesine sevk etmiştir. Bu inanç biçim ve kümesi 1980 darbesindeki işbirliği kompozisyonunu da, darbenin icra biçimini de değiştirmiştir. Ayrıca, daha önce planlanmamış refleksler şeklinde cereyan eden askerî darbeler, ilk kez uzun dönemli ve ayrıntılı bir planlama anlayışı ile gerçekleştirilmeye başlamıştır. Herhangi bir bürokratik grup ve/veya siyasal parti ile özdeşleştirilmemesi 1980 askerî darbesinin, geniş halk yığınlarından destek görmesini sağlayan etkenlerden biri olmuştur. Bu durum ise, askerleri ziyadesiyle yanıltmıştır. Çünkü halk; devlete yeniden bir otorite, itibar sağlayan, siyasal istikrarı temin eden ve kanın durmasına mani olan yönleriyle desteklediği darbenin, bireylerin gündelik faaliyetlerini de emirlerle düzenleyecek otoriter eğilimlere yönelmesini asla desteklememiştir. Kısacası CHP’nin kapatılması ve daha sonra 1983 seçimlerini ANAP’ın kazanmasıyla başlayan dönem, 1789’da başlayan modernleşme aşamasının darbe karakteristiklerini sona erdirmiştir (Karpat, 2010, 294–310).

1983’ü izleyen dönemde TSK’nın, 1997’de 28 Şubat Süreci yoluyla ve 27 Nisan 2007’de Genelkurmay Başkanlığı İnternet Sayfasında yayımlanan bildiriyle iki kez seçilmiş siyasi otoriteyi görevinden uzaklaştırmaya yönelik girişim ve eylemlerde bulunduğu şahit olunmuştur.

28 Şubat 1997 tarihli MGK Toplantısı’nda, 18 maddelik bildiri hazırlanmıştır. Bu bildiride, “laikliğin Türkiye’de demokrasi ve hukukun teminatı olduğu” sert bir şekilde vurgulanmış ve “irticaya yönelik bir dizi önlemin gerekliliğine” işaret edilmiştir. Önce MGK Kararlarını imzalamayan Erbakan, 13 Mart’ta yaptığı açıklamayla, “sadece kararların ön yazısını imzaladığını ve hükûmetten çekilmeyi düşünmediklerini” belirtmiştir. 26 Nisan 1997’de hükûmetin iki bakanı Yalım Erez ve Yıldırım Aktuna istifa etmişlerdir. 21 Mayıs 1997’de Yargıtay Başsavcısı Vural Savaş, “ülkeyi iç savaşa sürüklediği” gerekçesiyle, RP için kapatma davası açmıştır. 10 Haziran 1997’de Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay Başkan ve üyeleri Genelkurmay

Başkanlığı'na çağrılarak kendilerine irtica konusunda brifing verilmiştir. 28 Haziran 1997'de Erbakan İstifa etmiştir.

TSK'nın bu sürece müdahalesi kimilerince “post-modern darbe”, kimilerince de “demokrasiye balans ayarı” olarak adlandırılmıştır. 28 Şubat Süreci'nin, başta Cumhurbaşkanı olmak üzere bir kısım siyasetçiyi, sermaye çevrelerini ve basın yayın organlarını da kapsayan bir veçhesi olduğundan da söz edilebilecektir. Ancak Türk siyaset ve siyaset bilimi çevrelerinde TSK, bu müdahalenin asli faili olarak görülmüştür. 12 Eylül'deki, “terör ve kargaşa ortamının ortadan kaldırılması” yerine bu süreçte, “irticanın önlenmesi” görünür bir gerekçe olarak ortaya çıkmıştır. Ancak daha önceki müdahalelerde etkili olan, “koruma ve kollama” güdüsü, bu süreçte de baskın olma vasfını sürdürmüştür. 27 Nisan 2007'de dönemin Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt'ın kendisinin kaleme aldığını iddia ettiği Ek-d'deki basın açıklamasına yer verilmiştir.

28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 tarihli askerî müdahalelerin diğerlerinden pek çok niteliği itibarıyla farklılaştığı görülmektedir. Kuşkusuz bu değişiklikte, dünyadaki değişime bağlı olarak Türkiye'deki siyasal, sosyal ve kültürel değişimlerin önemli ölçüde rolü vardır. Ayrıca bu değişime bağlı olarak 28 Şubat ve 27 Nisan'ın, “TSK'nın siyasetten uzak görünmeyi ve siyasete dolaylı ve kabul edilebileceğini düşündüğü bir biçimde müdahil olmayı uygun gördüğü” eylemler olarak tezahür ettiği yorumlanmıştır (Demirel, 2010).

AB Uyum Süreci'nin, 1983'ü izleyen dönemdeki sivil-asker ilişkileri üzerinde, hem yapıcı hem de bozucu yönleriyle en fazla etkili olan bir faktör olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Kuşkusuz AB sürecinin sivil-asker ilişkilerinin daha demokratik bir modele evrilmesi yönündeki yapıcı etkileri, bozucu etkilerine nazaran çok daha fazladır. Ancak sürecin; dönemin sivil ve askerî elitleri arasındaki ilişkileri, dolaylı bir biçimde olumsuz etkilediği ve bu yönüyle bozucu bir etki yarattığını da söylemek abartılı olmayacaktır.

Osmanlı'dan günümüze ordunun siyasete etkileri ve doğrudan müdahalelerine ilişkin tarihsel inceleme, sivil-asker ilişkilerinin salt askerî müdahaleler üzerinden okunabilecek bir süreç olmadığına ve bu süreç içerisinde süreklilik göstermeyen

özellikler arz ettiğine işaret etmektedir. Keza tarihsel süreç, sivil-asker ilişkilerinin salt ordunun kumanda heyeti ile hükümetler arasında cereyan bir ilişki olmadığına işaret eden çok sayıda söylem ve eylemi içerisinde barındırmaktadır.

Yukarıda yer verilen özet bakışın ortaya çıkardığı bir diğer gerçek de; sürecin bazı sapmalara rağmen otoriterlikten demokratikleşmeye evirilen ve bu yöndeki ivmesini salt, üst yapı dinamiklerinden değil, vatandaştaki özgürleşme taleplerinden alan bir yönü olduğunu göstermektedir. Keza aynı süreç içerisinde orduyu sivil siyasi otoritenin kontrolüne almaya yönelik pek çok gayrete de rastlanmaktadır. Bu nedenle izleyen paragraflarda aynı tarihsel sürecin bu yönüyle de ele alınmasının yararlı olacağı değerlendirilmiştir.

4.2. OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE ORDUNUN DEMOKRATİK KONTROLÜ KAPSAMINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN FAALİYETLER

Osmanlı döneminde ordunun güçlü bir siyasi aktör olduğu hususuna, araştırmanın daha önceki bölümlerinde değinilmiştir. I. Murat zamanında kurulan ve devşirmelerden teşkil edilen Yeniçeri Ocağı, Osmanlı Ordusu'nun profesyonel çekirdeğini oluşturmuştur. Osmanlı'nın çöküş döneminde, başta devşirme sisteminin aşınması ile ocağın Türk ve Müslümanlara açılması ve “patronaj”⁸⁷ yerine “liyakat”⁸⁸ anlayışının kural haline getirilmesiyle, ocağın toplumsal temeli farklılaşmıştır. Bu farklılaşmaya paralel olarak Yeniçeri Ocağı, askerî müdahaleler yoluyla önceleri sadrazamları, daha sonra padişahları değiştiren bir siyasal güç haline gelmiştir⁸⁹.

Osmanlı padişahlarının otoritesinin zayıflamasıyla siyasal rejime karşı giderek daha fazla tehdit oluşturmaya başlayan Yeniçeri Ocağı'nın toptan lâğvı, Osmanlı tarihindeki ilk külliyetli sivil-asker ilişkileri düzenlemesi olarak değerlendirilebilir. 1826'da gerçekleştirilen bu düzenleme “Vaka-i Hayriye” yani “Hayırlı Olay” olarak bilinmektedir. Sonradan bu ordunun yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu

⁸⁷ Kamu görevlerinin hem hizmete giriş hem de hizmette kalış bakımından belli bir sosyoekonomik zümreye, belli bir ideolojiye, siyasal partiye, etnik-mezhepsel alt kültüre aidiyet ya da bağlılık ölçütüne göre dağıtılmasıdır.

⁸⁸ Kamu hizmetine girişin, hizmet içinde her türlü ilerleme ve yükselişin, tüm yurttaşlara açık olduğu ve bu süreçlerin yalnızca göreve uygunluk, yeterlik, başarı ölçütüne dayandırıldığı sistemdir.

⁸⁹ Örneğin Patrona Halil İsyanı ve arkasından ocağın ayaklanmasıyla sadrazam Damat İbrahim Paşa katledilip, padişah III. Ahmet tahttan indirilmiştir.

kurulmuştur. Bu düzenlemenin düşünsel arka planında, “Batı tipi eğitim sistemiyle eğitilen ve Batılı tarzda donatılan küçük ve vasıflı askerî birliklere sahip olmanın kendiliğinden sivil kontrole imkân sağlayacağı düşüncesi” yer almıştır. Ayrıca bu düzenleme, bir bakıma, Feaver’in asil-vekil ilişkisinin temelinde yer alan, sert ödüllendirme ve cezalandırma sistemleriyle de desteklenmiştir⁹⁰. Bu düzenlemelere ilâve olarak, ulema ile birleşerek reform karşıtı bir çizgi benimseyebilecek ordu yapısının, bazı ilâve kurumsal düzenlemeler yoluyla önlenmesi de amaçlanmıştır. Örneğin 1841’de, merkez askerî güçlerinin müdahale olasılıkları dikkate alınarak, yerel komutanların emir ve komutasında eyalet orduları teşkil edilmiştir.

Ancak daha sonraki gelişmeler, Batılı eğitim teknikleriyle donatılan askerî okullarda uygulanan eğitimin mahiyetinin, yönetime muhalif askerlerin çıkmasına sebep olabildiğini göstermiştir. Diğer bir deyişle askerî okullar ve askerî okullardaki eğitim sistemi, ordunun siyasete karışmasına kapı aralamıştır. Batılı tekniklerle bezenmiş ordunun, sahip olduğu şiddet gereçlerinden istifadeyle, siyasal sistemi değiştirmeye yönelik eğilimlerini tetikleyen bir başka neden de, ordu içerisindeki mektepli-alaylı çatışması olmuştur. Alaylıların yönetimce kayırılması, siyasi otoritenin terfi tayin gibi orduya özgü pratiklere, alaylılar lehine müdahil olması ve maaşların düşüklüğü siyasi otoriteye karşı duyulan güvenin sarsılmasına vesile olmuştur.

1826’da başlayan düzenlemelerle siyaset sahnesinden çekilen ordu, 1859’daki “Kuleli Olayı” dışında siyasete müdahale kapsamında bir kalkışmada bulunmamıştır. Niteliği ile ilgili farklı görüşlerin ileri sürüldüğü 1859 “Kuleli Olayı” ile ilgili olarak; “kalkışmanın gerici saiklerle tertiplendiği, temel dürtünün mektepli alaylı çatışması olduğu” ve “liberal nitelikli bir kalkışma olduğu” şeklinde birbirleriyle çelişkili gibi görünen iki farklı yorum yapılmaktadır (Kuran, 2000: 16-17), (İğdemir, 1937:38).

1876’daki I. Meşrutiyet düzenlemeleri üzerinde, askerlerin etkisinden söz edebilmek mümkündür. Ancak darbe dinamiklerinin oluşmasında hem de askerleri siyasetten uzak tutma anlayışında askerler kadar, başta aydınlar olmak üzere, sivillerin de etkili olduğu

⁹⁰ 1870’de başta siyasal rejime muhalif ordu mensuplarının, bürokratların, aydınların ve gazetecilerin kapatıldığı, ismini ilk müdürü alaylı bir binbaşı olan Bekir Ağa’dan alan bir cezaevi kurulmuş daha sonra da bu cezaevine tutukluların tırnaklarını sökmesi nedeniyle, tırnakçı Salim olarak adlandırılan Salim Bey atanmıştır.

görülmektedir. Meşrutiyet düzenlemelerinin hemen ardından II. Abdülhamit, asker-sivil bürokrasini ve aydınları, siyasal iktidarın ortağı haline getiren parlamentoyu kapatmıştır. 1878’de parlamentonun kapatılmasıyla başlayan süreç “istibdat karşıtlığı” söylemini daha da güçlendirmiştir. Askerî okulların, görünürde, “istibdat karşıtlığı” söylemi çerçevesinde şekillenen, ancak özünde siyasal rejime ve sultanın şahsında temsil edilen siyasi otoriteye karşıtlığının, okullarda ve alt rütbelerde yaygınlaştığı değerlendirilebilecektir. 1859 “Kuleli Olayı” ile ilgili çelişkili yorumlar yapıldığından, 1876 Müdahalesindeki asker etkisini destekleyecek güçlü tarihsel kanıtların yetersiz olduğu da söylenebilir. Ancak her iki olayda da, yenileştirilen ordu sistematığının, siyasi otoriteye karşıtlık düşüncesine kaynaklık ettiğine dair güçlü işaretler olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır.

Hem alaylılarla çatışmayı önleyici bir düzenleme olarak hem de Balkanlardaki kargaşaya müdahale imkânlarını güçlendirebilmek için, mektepli subaylar çoğunlukla merkezi Makedonya’da bulunan III. Ordu’ya tayin edilmişlerdir. Yeni eğitim sistemi ile yetişen ve çoğunlukla Makedonya’daki orduya atanan subaylar, 1908’de tarih kayıtlarında amacı; “gerici bir kalkışmayı önlemek” olarak geçen bir askerî müdahale ile II. Meşrutiyeti ilan ve Sultan Abdülhamit’i tahttan indirmişlerdir.

Bu müdahalenin arka planı dikkatle incelendiğinde, müdahaledeki hâkim etkenlerden birinin; toplumsal yapıda ortaya çıkan siyasi bakış biçimi değişikliklerinin, muvazzaf askerlere de yansıttığı siyasal içerikli çatışmalar olduğu gözden kaçmamaktadır. Nitekim Burak (2011:47)’a göre orduda; muhafazakârlar, liberaller, ittihatçılar ve tarafsızlar arasında bölünmeler olmuş, ancak “bir cemiyete mensup” olmanın yarattığı üstünlük duygusu, çatışmaların su yüzüne çıkmasını engellemiştir. Keza bu duygu 1912’de gerçekleşen Halâskâr Zabitan (Kurtarıcı Subaylar) Hareketi’ndeki kurtarıcılık kavramlaştırmasında da kendini belirginleştirmiştir:

Tarafsızlar, siyasileşmiş askerler istemiyorlar ve ordunun sadece savunma odaklı olmasını düşünüyorlardı. Muhafazakâr kesim padişaha daha bağlı ve alaylı idiler. İttihatçılar hem mektepli olmalarıyla hem de aktif siyaset içinde yer almalarıyla yönetime tehdit niteliğindediler. Devrime bağlılık anlamında ise komuta düzeyindeki subayların devrime bağlı oldukları gözlemlenmekteydi... Cemiyete mensup olmak sivil ve asker üyeler arasında bir statü üstünlüğü hâsıl etmiştir. Özellikle zabitler, bu duygunun etkisiyle normal dönemlerde asla yapamayacakları faaliyetlere girişmişlerdi. Örneğin bu zabitler, Meşrutiyeti ilân etmek için önce dağa çıkıp, sonra sokağa dökülmüşlerdir (Burak, 2011:48).

Bu gelişmeler sonucunda, askerler de dâhil olmak üzere, idarede “ordunun siyasete müdahil olmasını engelleyici düzenlemeler yapılmasının gerekli olduğu” düşüncesi de giderek yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu anlayışa bağlı olarak, “Mensubin-i Askeriyyenin Riyaset ile Men’i İştigali Zımında Askerî Ceza Kanunu’na Zeyil Olmak Üzere Tanzim Olunan Lâyiha-i Kanunîye” adlı yasa teklifi meclise sevk edilmiştir. Ancak bu tekliften bir sonuç çıkmamıştır (Alkan’dan, 1992:51 aktaran Burak 2011: 48).

Ordunun siyasete müdahalesini engellemeye yönelik olarak önceki döneme kıyasla daha kapsamlı düzenlemeler Cumhuriyet döneminde yapılmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyimi ile İzmir Suikastı Davası ve Nutuk’ta asker arkadaşlarına yönelik olarak yer alan ifadeleri nedeniyle Atatürk’ün, askerleri siyasetten uzak tutmayı düşündüğü söylenebilir. Bununla birlikte Atatürk’ün orduyu bir siyaset yürütme aracı olarak gördüğünü, bütünüyle siyasetin dışında bırakmak istemediğini ve/veya amaçlarına uygunluğu ölçüsünde siyaset dışında tutmak istediğini değerlendirebilmek de mümkündür. Nitekim Cizre’ye (2004:141) göre, “bu dönemde ordunun sivil siyasette ağırlık taşımamasının nedeni, onun rakip bir iktidar odağı olarak güçlenmesine engel olmaktır”. Tunçay ise; “Atatürk’ün askerleri siyasetten uzaklaştırma düşüncesi taşıdığını, buna yönelik olarak da, başta kumandanların askerî görevlerini yürütürken aynı anda mecliste yer almalarının önlenmesi olmak üzere bir dizi yasal düzenleme yaptığını” (1981:11) ifade etmektedir. Tunçay (1981:11)’a göre “ordu, 1923 sonrası peyderpey yönetimin yasama kolundan yasal olarak uzaklaştırılmıştır”. Örneğin, Askerî Ceza Kanunu’nun 148’inci Maddesi’yle ordunun siyasete karışma yasağı pekiştirilmiştir. Açıkta siyasi konuşma yapmak, siyasi nitelikli bildiri hazırlamak, imzalamak veya basına yollamak bir ordu mensubu için suç addedilmiştir. Keza benzer biçimde Hale’e (1996) göre de, “19 Aralık 1923 tarihli yasa⁹¹, 1924 Anayasası⁹² ve Askerî Ceza Kanunu’nun 148’inci Maddesi’nin konuya ilişkin düzenlemeleri de, Atatürk’ün bu niyet ve maksadına işaret etmektedir”.

Atatürk sonrası CHP’de bu kapsamda çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Çakmak’ın emekliliğini müteakip Genelkurmay Başkanlığı; önce Başbakan’a, daha sonra 1949’da

⁹¹ 19 Aralık 1923’de alınan bir kararla, askerlerin görevleri devam ederken milletvekili olamayacaklarına dair yasa kabul edilmiştir.

⁹² 1924 Anayasası’nın 40. Maddesi orduyu TBMM’ye Genelkurmay Başkanını da Cumhurbaşkanı’na karşı sorumlu kılmaktadır.

MSB'ye bağlanmıştır. Daha sonra hem CHP hem de DP hükûmetleri döneminde, orduyu siyaset dışında tutmaya yönelik bir dizi değişiklik daha yapılmıştır. Örneğin CHP döneminde 4 Aralık 1940 ve 2/14780 sayılı kararname ile örfi idare komutanlıklarının alacakları kararları doğrudan uygulama yetkileri kaldırılarak, bu kararları ancak mahallî zabıta eliyle uygulayabilecekleri kararlaştırılmıştır (Üskül, 1989:51). Ayrıca seçim kanunu; bütün subayları, askerleri ve harp okulu öğrencilerini oy kullanma hakkından yoksun bırakacak şekilde değiştirilmiştir. Özellikle 31 Mayıs 1949 tarihli ve 5398 sayılı Millî Savunma Bakanlığı Kuruluş ve Görevlerine İlişkin Kanunla Genelkurmay Başkanı'nın, atanma usulü ve statüsü yeniden tadil edilmiştir. Bu değişiklikle Genelkurmay Başkanı, Millî Savunma Bakanı'nın teklifi ile Bakanlar Kurulu tarafından atanmaya başlanmış ve Genelkurmay Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığı'nın bir dairesi haline getirilmiştir. Akyaz'a göre (2002:40–41) CHP dönemindeki bu uygulamalar, ordunun siyasetten bağımsızlığını azaltıcı etkiler yapmıştır. Daha farklı bir deyişle sivil bürokrasi ordunun bağımsız bir biçimde hareket etmesini engellemiştir.

Daha önce de ifade edildiği gibi DP Hükûmeti, yemin edip göreve başladıktan birkaç ay sonra silahlı kuvvetlerin tepesinde bir temizlik hareketine girişmiştir (Hale, 1996:89). Yalçın (2007) Mayıs 1950'de güvenoyu alan Menderes Hükümeti'nin, güvenoyu almasından yaklaşık bir ay sonra, -görünürde askerî darbe endişeleri nedeniyle- toplam 15 general ve 150 albayı emekliye sevk ettiğini belirtmektedir:

Emekli edilenler arasında, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Zeki Doğan, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Mehmet Ali Ülgen, Jandarma Genel Komutanı Korgeneral Nuri Berköz, Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral İzzet Aksalur, Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Asım Tınaztepe, İkinci Ordu Komutanı Orgeneral Muzaffer Tuğsavul, Üçüncü Ordu Komutanı Orgeneral Mahmut Berköz gibi üst düzey komutanlar da yer almıştır. Askerî Şûra üyeleri Orgeneral Kazım Orbay, Orgeneral Salih Omurtak gibi komutanlar da vardı. Cemal Tural, Kami Akman, Cavit Çevik gibi albaylar, vekâleten tümen komutanı yapıldı. Bu tür uygulamalar TSK'da ilk kez oluyordu! DP hükümeti, neden böyle büyük bir tasfiye operasyonu yapmıştı? Bir gün Başbakanlığa bir albay geldi. Adnan Menderes'le özel bir konuşma yaptı, üst düzey subayların darbe hazırlığı içinde olduğunu söyledi (Yalçın, 2007).

Menderes, önce iki emekli subayı kabineye almıştır. Bu subaylardan Emekli Kurmay Albay Seyfi Kurtbek Ulaştırma Bakanı; Emekli Korgeneral Fahri Belen ise, Bayındırlık Bakanı yapılmıştır. Daha sonra da, Emekli Kurmay Albay Kurtbek Millî Savunma Bakanlığı görevine getirilmiştir. Kurtbek, "II. Nizam-ı-Cedit" diye adlandırdığı,

TSK'nın yönetici kadrosunu by-pass eden ve deyim yerindeyse, bir tür cerrahî müdahale denilebilecek bir reform projesi hazırlatmıştır (Ekinci, 2008). Hemen akabinde 25 Temmuz 1950'de DP Hükûmeti, Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle, Kore'ye 4.500 kişilik askerî birlik gönderme kararı almış, 1952'de ise Türkiye NATO üyesi olmuştur.

DP dönemine ilişkin bu uygulamaları, sivil siyasi iradenin TSK üzerindeki üstünlüğünü sağlamaya yönelik önemli hamleler olarak değerlendirebilmek mümkündür. Ayrıca toplumun geniş kesimlerinin, 1957 seçimlerine kadar, DP'nin bu hamlelerini yadırgamadığı ve siyasal iktidara destek verdiği görülmektedir. Özellikle DP döneminde gerçekleşen NATO üyeliği, ordunun siyaset dışında tutulması için bir tür katalizör olarak düşünülmüştür. Batıya entegre olma yönünde önemli bir zihniyet değişikliği anlamına gelen NATO üyeliği de, toplumun geniş kesimlerinden destek bulmuştur. Ancak EurActiv'in (2007) İspanyol gazetesi El País'ten aktardığı bir makalede iddia edildiği gibi⁹³ Türkiye'de NATO üyeliğinin, İspanya'nın aksine, orduda reform için bir katalizör olmadığı da görülmüştür.

27 Mayıs Darbesi'ni takiben, ordu içinde geniş çaplı bir tasfiye hareketine girişilmiştir. Bu kapsamda hükûmet yanlısı olarak kabul edilen 235'i general olmak üzere 5 bin civarında subay ve astsubay emekliye sevk edilmiştir (İba, 1988:186–187). Daha sonraki darbe dönemlerini müteakip çok sayıda subay ve astsubay, Yüksek Askerî Şura (YAŞ) kararları veya üçlü kararnameler yoluyla resen emekli edilmişlerdir. Askerlerin bu tavrını Akyaz'ın (2002) tahlilinde olduğu gibi, “kendi içerisinde yaptığı cuntalaşmayı önlemeye yönelik düzenlemeler” kapsamında değerlendirebilmek mümkündür. Zira 1960 ve 1971 deneyimleri ordunun, “subay ve astsubayların emir komuta sistematiği dışında bir kısım ordu içi örgütlenmelerle ve silsile-i merâtip dışında

⁹³ İspanya'nın en büyük düşünce kuruluşu Elcano Enstitüsü için çalışmalar yapan, The Times ve Financial Times eski muhabiri, yazar William Chislett imzasını taşıyan “Türkiye için İspanya dersleri” başlıklı makalede İspanya'nın NATO'ya katılmasının ülkede orduya ilişkin reformların katalizörü olduğu belirtilerek, “NATO üyesi olmak, Türk askerlerinin siyasete yön vermelerini engellemedi” görüşü dile getirildi. İki ülke arasında var olan benzerlikler üzerinde durulduğu makalede, “Türkiye İspanya'nın tecrübesinden ne gibi dersler çıkartabilir?” sorusuna cevap arandı. Makalenin ilk bölümünde Türkiye ile İspanya arasında tarihi, siyasi ve ekonomik benzerlikler üzerinde durulduktan sonra iki ülke arasında önemli bir farkı ise, dinin oluşturduğu kaydedildi. Buna karşın, esas meselenin, dinin bir ülkenin kültürü üzerindeki etkisinin olduğu savunulan makalede “Türkiye, katı laik bir ülkedir” savına yer verildi.

kalkışmalarda bulunabilecekleri” algısını pekiştirmiştir. Ordunun üst kademesi 1960’ı izleyen dönemde bu türden kalkışmaları önlemeye yönelik tavırlar sergilemiştir.

Burak (2011:53) 1965’e kadar ki dönemi, “görelî bir asker-sivil uzlaşısından söz edilebilecek” bir dönem olarak tanımlamaktadır. Zira Burak’a göre bu dönem içerisinde, 13 Kasım 1960’da Millî Birlik Komitesi, iktidarı sivillere devretme düşüncesine muhalefet eden Türkeş dâhil 14 komite üyesini bertaraf etmiştir. Talat Aydemir’in 22 Şubat 1962’de ve 20 Mayıs 1963’teki darbe girişimleri, sivil siyasi otorite ile askerler arasındaki uzlaşî paralelinde önlenebilmiştir. Kuşkusuz ordunun bu tavrını, Cizre’nin (2004:151) tahlilinde olduğu gibi, “kendi kurumsal, onursal ve iktidarsal çıkarlarını sürdürmeye yönelik bir tavır” ve/veya “siyasete müdahaleyi gelenekselleştirme pratiklerinin bir parçası” olarak değerlendirebilmek de mümkündür. Ancak Burak’ın bu döneme ilişkin olarak, sivil ve asker elitler arasında sağlandığını öne sürdüğü “görece uzlaşının” vatandaşlarca da desteklendiği görülmektedir. Zira bu dönemde vatandaşlar CHP’nin, 1957’de yükselttiği oy oranını askerlere yakın durduğu algısıyla düşürmüş, buna karşın 1956 seçimlerinde DP’nin devamı iddiasıyla siyaset sahnesine çıkan AP’ye destek vermiştir.

Türk siyasal yaşamında, sivil-asker ilişkilerini kapsamlı bir şekilde yeniden düzenlemek ihtiyacı sıklıkla dile getirilmektedir. Ancak kısmî siyasi otorite ve vatandaş etkileri de olmakla birlikte, 1980’li yılların ortalarına kadar, siyasi otoritenin asker sivil bürokrasi ve aydınlardan daha fazla etkili olduğu, kapsamlı bir demokratik kontrol düzenlemesine rastlayabildiğimizi de söyleyebilmek güçtür. Daha açık bir deyişle, bu tarihe kadar ki kontrol düzenlemeleri, askerlerin, bürokratların ve aydınların, bir bütün olarak veya parça parça itiraz etmediği düzenlemeler olmuştur.

Esasen sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesi sürecine ilişkin bakış biçimi, 1980 sonrasında ortaya çıkan iç ve dış dinamiklerle birlikte, gerçek siyasal aktörleri daha fazla biçimde işin içine katan bir yapısal değişime uğramaya başlamıştır. 24 Ocak Kararları ile değişime uğrayan ekonomik yapıya paralel biçimde yönetsel mekanizmalar da değişime uğramış, bu çerçevede devletin rol ve işlevleri de farklılaşmaya başlamıştır. Özal’ın, özellikle 1983 sonrası Türk siyasal yaşamındaki rol ve işlevlerini de, TSK’nın demokratik kontrolü fikrinin yeşertilmesi bakımından önemli bir başlangıç

olarak nitelendirebilmek mümkündür. Erdoğan'a göre Özal, sürekli bir biçimde “devletin insanlar için var olan bir araç olduğu” temasını işlemiş, bürokratik Atatürkçülük yorumuna karşı da alışılmışın dışında bir tutum almıştır. Ayrıca kendisi de bürokrasinin içinden gelmiş olmasına rağmen Özal, seçilmişlerin atanmışlara önceliğinden söz ederek askerî bürokrasiyi sivil siyasetin denetimi altına almaya çalışmıştır (Erdoğan, 2001:20–21).

Burak (2011:60), Başbakan'ın protokoldeki yerini değiştirmesini, Özturun'un Genelkurmay Başkanı olmasını engellemesini ve Torumtay'ın askerî harekât planlaması konusunda kendisine danışılmadığı gerekçesiyle istifasını, Özal'ın sivil kontrole yönelik başarıları olarak görmektedir:

Bunlardan biri devlet protokolündeki yeriyle ilgilidir. Başbakan olduğu zaman yedinci sırada olan yerini Özal, 1987 başlarında devlet protokolünde üçüncü sıraya alır. Önceden ilk sıradaki Evren'i TBMM başkanı izliyor ondan sonraki dört sırada ise Cumhurbaşkanlığı Konseyi'nin dört üyesi olan paşalar geliyordu. Özal'ın sivilleşme yönündeki ikinci başarısı ise 1987 Haziranı'ndaki “Özturun Operasyonu” idi. Bu operasyon sivil otoritenin askerî otorite karşısında gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Öte yandan, Körfez Krizi'nde Özal'ın benimsediği tutum ve Genelkurmay Başkanı Torumtay'ı ve Dışişleri Bakanlığı'nı bilgilendirmeden adımlar atması asker sivil elitin büyük tepkini çekmiştir. Orgeneral Torumtay bu olay sonrası istifasını sunmuştur. Silahlı Kuvvetlerin en üst kademesinin uyarı ya da veto sunmak yerine istifasını sunması ordu siyaset ilişkilerinin seyri açısından öncekilerden farklı bir durum arz etmektedir.

Türk siyasal yaşamında 1980'lerin ortasında başlayan iç siyasal dinamikler, 1990'ların toplumsal, siyasal ve ekonomik aktörlerinin sivil-asker ilişkilerine yönelik perspektiflerinin değişiminde önemli derecede etkili olmuştur. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin içerisinde bulunduğu güvenlik ortamında yaşanan gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan; “güvenlik sektörünün gözetimi” anlayışı bu değişime ivme katan önemli bir dış dinamik olmuştur.

Soğuk savaşın bitişiyle orduların, değişen güvenlik ortamıyla bağlantılı bir biçimde yeniden düzenlenmesi gerektiği ihtiyacına binaen ortaya çıkan; “güvenlik sektörü düzenlemeleri anlayışı”, Türkiye'nin de aktif biçimde izlediği BM ve AGİT çevrelerinde sıkça dile getirilir olmuştur. Bu çerçevede “güvenlik sektörü” kavramı ilk olarak, 1994'te Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) yayımladığı İnsanî Gelişme Raporu ile kavramlaştırılmıştır. Rapor, ilk kez, “bir coğrafyada güvenliğin yalnızca askerî nitelikte ve üniforma, silah ve askerî araç-gereç taşıyan birimlerce

karşılanan bir ihtiyaç ve süreç olmadığını” işaret etmektedir. Bu durum “güvenliğin” daha geniş yorumlanması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Raporla birlikte, terörizm, yasa dışı transferler (silah, uyuşturucu madde, teknoloji vs.), kara para aklama, organize suçlar, anti semitizm vb. gibi daha düşük yoğunluklu tehdit unsurları da güvenlik genel çerçevesi içine alınmıştır.

Türkiye, orduların demokratik kontrolü meselesini bu genel anlayış çerçevesinde izlemeye ve bu düşüncelerle uluslararası plâftformlarda oluşturulan, “güvenlik sektörü” genel kapsamı dâhilindeki tartışmalara, resmî organlarıyla da aktif olarak katılmaya başlamıştır. Türkiye’nin resmî organlarıyla izlediği/katıldığı süreçler kapsamında aşağıdaki gelişmelerden söz edebilmek mümkündür.

Democratic Control of Armed Forces (DCAF); 2000’de İsviçre Hükümeti’nin girişimiyle kurulan ve 46 devlet tarafından desteklenen uluslararası bağımsız bir kuruluştur. Kuruluşun amacı, adından da anlaşılacağı gibi, katılımcı ülkelerdeki orduların, demokrasiye uygun hareket etmeleri için gerekli denetim mekanizmalarının oluşturulması konusunda hükûmetlere, parlamentolara ve sivil toplum örgütlerine danışmanlık sunmaktır. Türkiye “Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Denetimi Merkezi” olarak Türkçeye tercüme edilebilecek DCAF adlı kuruluşta, kuruluşundan bu yana büyükelçi düzeyinde temsil edilmektedir. Kuruluş, 2005 yılında Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV) ile ortaklaşa bir çalışma yürütmüş ve Ankara’da bir konferans düzenlemiştir. Çalışma sonucunda, “Democratic Oversight and Reform of the Security Sector in Turkey: 2005/2006 Status Report” adıyla bir yıllık yayımlamıştır. Sekiz ayrı bölümden oluşan yıllıkta sırasıyla, TBMM, Hükûmet, MGK, Askerî Yargı, TSK, Polis, Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlığı ele alınmıştır. TESEV benzer çalışmaları devam ettirmektedir.

Türkiye, 1990’ların ortalarından bu yana, başta Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Davranış İlkeleri Rehberi (DİR) Belgesi’nin, orduların demokratik kontrolü ile ilgili düzenlemelerine tabidir. Türkiye ayrıca, konuyla dolaylı biçimde ilgili, BM ve AGİT çerçevesinde teşkil edilen diğer bazı forumlara da aktif katılım sağlamaktadır. Bu forumlar arasında, “Wassenaar Düzenlemeleri”, “Küçük ve Hafif Silah Transferlerinin Denetimi”, “Konvansiyonel Silah Transferlerinin Denetimi” gibi silahların kontrolü ile

ilgili ihracat kontrolü düzenlemeleri yer almaktadır. Ayrıca genel güvenlik çerçevesi içinde yer alan, “Kara Mayınlarının Yasaklanması”, “Komşu Ülkelerle Sınır Güvenliği ve Sınırların Askerden ve Mayından Arındırılması” gibi güven ve güvenlik artırıcı önlemlere ilişkin düzenlemelere de iştirak edilmektedir. Kısacası Türkiye, uyuşturucu ve her türden yasa dışı silah ve teknoloji transferlerinin men ve takibi gibi burada sayamayacağımız çoklukta düzenlemeye iştirak etmenin ötesinde kurucu ve düzenleyici roller üstlenmektedir. AB sürecinin yanı sıra, bu forumlarda gündeme gelen, tehdit değerlendirmesi savunma ve güvenlik politikalarının belirlenmesi, savunma bütçelerinin ve askerî harcamaların denetimiyle ilgili şeffaflık ihtiyacı vb. hususlar da Türkiye’deki demokratik kontrol düşüncesinin gelişmesinde etkili olmuştur.

Kuşkusuz 2000 sonrasında Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerini etkileyen en önemli unsur dış dinamiklerin kattığı yeni ivme, özellikle de, AB uyum sürecinde gerçekleşen yasal ve kurumsal değişiklikler olmuştur. Bu süreç çerçevesinde 2001 Yılında, kapsamlı bir Anayasa değişikliği yapılmıştır. Bu Anayasa değişikliği ile Anayasa’nın MGK’nın yapısı ve faaliyetlerini düzenleyen 118’inci Maddesi de değiştirilmiştir. Bu düzenlemeyle MGK’daki asker sayısının çokluğu sivil üyeler lehine bozulmuştur⁹⁴. Anayasasının 118 inci maddesinin üçüncü fıkrasının ilk cümlesi aşağıdaki şekilde⁹⁵ ve üçüncü fıkrasının son cümlesinde geçen "öncelikle dikkate alınır" ibaresi ise, "değerlendirilir" olarak değiştirilmiştir.

2003 yılındaki 7’nci Uyum Paketi ile kurulun ayda bir olan toplantı takvimi, iki ayda bir olarak değiştirilmiştir. 7’nci Uyum Paketi ile başlangıçta, Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı’nın MGK üyeliğine son verilmesi planlanmış ancak, pakete son şekli verilirken, Kuvvet Komutanlarının üyelikten çıkarılması düşüncesinden vazgeçilmiştir⁹⁶. 2004 yılında ise MGK’ya ilk kez bir sivil genel sekreter atanmıştır. Ayrıca, MGK Genel Sekreterinin atanması sürecinde

⁹⁴ Anayasa’nın 118. Maddesi’nin MGK’nın yapısının düzenleyen maddesi; “Millî Güvenlik Kurulu; Cumhurbaşkanının başkanlığında, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Başbakan yardımcıları, Adalet, Millî Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanından kurulur.” şeklinde değiştirilmiştir.

⁹⁵ Millî Güvenlik Kurulu; Devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili alınan tavsiye kararları ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirir.

⁹⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Hürriyet Gazetesi’nin, 16.07.2003 tarihli nüshasında yer alan ve Şükrü Küçükşahin ve Uğur Erhan tarafından hazırlanan, “Komutanların MGK Üyeliği Devam” başlıklı yazı.

Genelkurmay Başkanının görüşünün alınması, sadece genel sekreterlerin askerler arasından atanacağı durumlarla sınırlandırılmıştır.

2004 tarihli 9’uncu Uyum Paketi çerçevesinde; Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun’da yapılan değişiklikle, Radyo Televizyon Üst Kurulu üyeliğine (RTÜK) MGK tarafından aday gösterilmesine son verilmiştir. Telsiz Kanunu’nda yapılan değişiklikle de, MGK Genel Sekreteri Haberleşme Yüksek Kurulu Üyeliği’nden çıkarılmıştır. Ayrıca Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu’nda yapılan değişiklikle, yetkili kurula MGK tarafından bir üye seçilmesine dair hüküm yürürlükten kaldırılmıştır.

AB Uyum Paketleri çerçevesinde, MGK’ya ilişkin düzenlemelerin yanı sıra, sivil-asker ilişkilerine yönelik ilâve bir dizi düzenleme de yapılmıştır. Örneğin 2003 tarihli 7’nci Uyum Paketi çerçevesinde, Askerî Ceza Kanunu’ndaki “halkı askerlikten soğutma” suçu, “bu hüküm barışta sivil kişilere uygulanmaz” eklentisiyle barışta, siviller yönünden kaldırılmıştır. Keza bu paket çerçevesinde, TSK’nın elindeki kamu malları ilk kez Sayıştay denetimine açılmıştır⁹⁷. 2004 yılında, 8’inci Uyum Paketi çerçevesinde, Anayasa’nın Sayıştay başlıklı 160. Maddesi’nin “silahlı kuvvetlerin elinde bulunan devlet mallarının TBMM adına denetlenmesi usulleri, millî savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir” hükmü kaldırılmıştır. 9’uncu Uyum paketi çerçevesinde YÖK Kanunu’nda yapılan değişiklikle, Yüksek Öğretim Kurulu’na Genelkurmay Başkanlığı’nca bir üye seçilmesine ilişkin hüküm yürürlükten kaldırılmıştır. 2005 yılında Genelkurmay Psikolojik Harekât Dairesi yeniden yapılanma çalışmaları çerçevesinde tadil edilerek, Bilgi Destek Dairesine dönüştürülmüştür. Keza bu süreçte, sivil yargının askerî darbe teşebbüsü iddiasıyla askerleri yargılayabilmesini mümkün kılan düzenlemeler yapılmıştır. 2012’de Uluslararası ilişkilerde kısa, orta ve uzun vadeli strateji üretiminde Genelkurmay için düşünce kuruluşu işlevi gören Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı’na (ATASE) bağlı Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM) kapatılmıştır.

⁹⁷ Sayıştay Kanunu’na bir madde eklenerek, uluslararası denetim standartlarına ve Anayasa’nın ilgili maddesine uygun olarak, Cumhurbaşkanlığı hariç tüm kaynakların kullanımına ilişkin Meclis’in talebi ile hesap ve işlemlerin incelenebilmesi ve TSK’nın elindeki kamu mallarının denetiminin, hazırlanacak “gizli” gizlilik dereceli bir yönetmelikle düzenlenmesi öngörülmüştür.

AB uyum sürecinde yaşanan değişimlerin nispeten az sancılı bir biçimde gerçekleşmesinin nedenlerini değerlendiren Mülakat yapılan asker kökenli akademisyenlerde A. D. bu dönemi, “hükümet askerler ve vatandaşlar arasında geniş çaplı bir uzlaşının sağlandığı bir dönem” olarak görmektedir. Kendisiyle mülakat yapılan asker kökenli akademisyenlerde A. D (2011)’ye göre bu süreçteki demokratik kontrolün çerçevesini, AB sürecinde yaşanan kurumsal düzenlemelerden daha çok, sürece ilişkin hükümet- asker ve vatandaş uzlaşısı olumlu yönde etkilemiştir. Keza Narlı’nın da (2004) AB sürecini; sivil-asker ilişkileri alanında ortaya çıkardığı yasal ve kurumsal etkilerinden çok, toplumun geniş kesimlerinde yarattığı siyasal kültür uzlaşısı bakımından önemseddiği görülmektedir:

Türkiye’nin ulus üstü yapılarla ilişkisinin yoğunlaştığı aşamada ise, askerlerin önemli ölçüde geri planda kaldıklarını söyleyebiliriz. Zira AB süreci her kesimden halk kitlelerine cennetin vaat edildiği, iç açıcı bir süreç gibi görülmüştür. Askerler bu dönemde şeytanı oynayarak kimsenin iştahını kesen olmak istememişlerdir. Dahası AB süreci, başlangıçta belirlenen pozisyonların rahatlıkla değiştirilebileceği uzun ve çetrefilli bir yol olarak da görülmüştür. Askerler AB’yi konjonktürel sorunları en iyi karşılayabilecek bir zemin olarak görmüşlerdir. Ayrıca askerler tarihsel olarak kendilerini modernleşmenin öncüsü ve Cumhuriyetin en önemli kurucu bileşeni olarak addetmekte ve AB’yi onu muasır medeniyete ulaşma hedeflerini tahakkuk ettirmeye uygun bir plâtfom olarak görmektedirler. Bu nedenle AB sürecindeki gelişmelere belirgin bir itirazları olmamıştır. Keza süreç farklı amaçlarla siyasetçiler ve vatandaşlarca da desteklenmiştir (A. D. 2012).

Geç Osmanlı Dönemi’nden 2000’li yıllara uzanan tarihsel süreçteki sivil-asker ilişkilerine bakıldığında, Osmanlı’nın modernleşme serüveni “ordu-iktidar ekseninde gerçekleşen bir süreç, bir bakıma da, darbeler tarihi” (Çalışkan, 2012) olarak okunabilmektedir. Buna karşılık aynı süreçte askerî müdahaleleri önlemeye yönelik pek çok yasal, yapısal ve kurumsal düzenleme yapılmıştır. Ancak bütün bu düzenlemelere rağmen istikrarlı ve geri dönüşlü olmayan bir sivil-asker ilişki biçimi kurulamamıştır. Geline aşamada da, Türk sivil-asker ilişkilerinin Batılı normlar düzeyine ulaştırılabildiğini söylemek oldukça güçtür. Bir sonraki bölümde, aynı tarihsel süreç içerisinde, Türk siyaset bilimi çevrelerinde süregelen sivil-asker ilişkileri konulu tartışmalara yer verilirken, özellikle Türk sivil-asker ilişkilerinin problemleri ile istikrarlı bir sivil-asker ilişki biçimi sağlamaya yönelik önerilere odaklanılmıştır.

BÖLÜM V

TÜRK SİYASET BİLİMİ ÇEVRELERİNDE SÜREGELLEN SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ KONULU TARTIŞMALAR

Türk siyaset bilimi çevrelerinde süregelen tartışmaların; liberal, Marksist, devlet merkezli, Kemalist vb. şeklinde tasnif edilebilmesi oldukça güçtür denebilir. Zira ülkemizdeki siyasal yaşamı tahlil eden aydınlardan bazılarının analizlerinin, Türkiye'nin içerisinden geçtiği süreçte değişime uğradığından da söz edilebilmek olanaklıdır. Nitekim Kayalı Şerif Mardin'den aktardığı tespitlerinde (2005, 10), “aynı kişilerin otuz yıl önce Türkiye'nin sınıfsız olduğunu savunurken, 1960'larda sınıflı olduğunu savunduklarını” belirtmektedir. Keza Kayalı, belirli dönemlerde “nevi zamanına münhasır yaklaşımların akademi çevrelerinde itibar bulduğunu, ancak bu itibarında süreklilik göstermediğini” belirtmektedir. Bu çerçevede Sina Akşin'in kendisine, “27 Mayıs'ı eleştirme. Bahri Savcı ve Muammer Aksoy jüriye girerse kesin çakarsın!” dediğini de aktarmaktadır (Kayalı, 2005, 10–11).

Bu nedenle çalışmanın, dönemin etkin düşüncesinin dışında bir mantıkla tasarlanmasının yanı sıra, nispeten geniş bir tarihsel süreci kapsayacak ve her türden düşünceyi içine alacak biçimde yapılmasına gayret edilmiştir. Bu kapsamda bilim insanlarının ve basın mensuplarının yanı sıra, literatürde yeterince kapsanmadığı düşünülen askerlerin görüşlerinin de bütün farklılıkları içerecek biçimde çalışmaya aktarılması hedeflenmiştir.

Bu düşünceler ışığında Türk siyaset çevrelerinde süregelen tartışmaların; süregeldiği zamandan ve kişilerin düşünce sürekliliklerinden bağımsız olarak ele alınmasına çalışılmıştır. Analiz biçimlerinin tasnifinde, ana akım kuramlardaki ve/veya onlardan kısmen ayrıksı açıklama çerçevelerindeki analizlerle olan benzerlikler bir kıstas olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle kimilerine sunî gibi de gelebilecek olan, liberal, Marksist, devlet merkezli, Schiffçi türünden bir ayırım, daha ziyade, Türkiye'nin akademik çevrelerinde süregelen tartışmalar ile Türkiye dışındaki örnekleri arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları vurgulayabilmek amacıyla yapılmıştır.

Sivil-asker ilişkilerini konu alan literatürün incelenmesinden, Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin üç farklı biçimde ele alındığı görülmektedir. Bunlardan ilk ikisinin, Liberal ve Marksist kuramın sivil-asker ilişkilerine ilişkin açıklama ve çözümlenmeleriyle büyük ölçüde uzlaştığını söyleyebilmek mümkündür. Üçüncü ele alış biçiminde ise, “ana akım kuramlar çerçevesinde geliştirilen modernleşme açıklamalarının, Türk demokrasi tarihinde, siyasetin karşılaştığı güçlükleri ortaya çıkarmada ve sıkça karşılaştığımız demokrasi kesintilerini anlamlandırmada yetersiz kaldığı” savı öne çıkmaktadır. Bu üç farklı ele alış biçimi de “ayırma odaklı” argümanlar⁹⁸ üzerine kurulmakta ve sivil-asker ilişkileri, sivil siyasi otoriteyle askerî liderler arasında çözümlenmesi gereken bir mesele olarak ortaya konulmaktadır.

Bu ele alış biçimlerinin birincisinde özetle ordu, “özerk yapısıyla askerî müdahaleyi gelenekselleştirmiş bir vesayet kurumu” olarak görülmektedir. İkincisinde, “kapitalist hegemonya projelerinin biçimlenmesine bağlı olarak siyasete müdahale eden ve bu anlamda korporatist vasfı öne çıkan bir baskı aygıtı” olarak ele alınmaktadır. Üçüncüsünde ise, “Türk devlet geleneğinin hem belirleyici bir unsur hem de bu gelenek içerisinde eğildiği yön itibarıyla iktidarları belirleyen ve her dönem devlet yönetiminin ortağı olan bir kurum” olarak çözümlenmeye çalışılmaktadır.

Türk sivil-asker ilişkilerini üçlü bir ilişki biçimi olarak ele alan⁹⁹ ve bu üçlü arasında mutabakat ilişkisi aramaya yönelen kapsamlı bir “Schiff’çi” çalışmaya rastlayabilmek oldukça zordur. Bu nedenle çalışmada, Narlı (2006) ve Aydınlı’nın (2009) çalışmaları, daha ziyade, Schiff’çi boyutlarıyla ele alınarak incelenmiştir.

5.1. LİBERAL YAKLAŞIMLAR

Soğuk Savaş döneminde Amerika’da yaşanan tartışmalar, bütün ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de, hem siyaset bilimi hem de sosyoloji disiplininin araştırmacıları, “orduların demokratik kontrolü” meselesine cevap aramaya yöneltmiştir. Bu anlamda Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerini, liberal bir analiz çerçevesinde ele alan çalışmalar, Batılı literatürdeki Huntington’cu paradigma üzerine bina edilmiş ve Huntington’a

⁹⁸ Ayırma odaklı yaklaşımları kısaca, sivil siyasi otoriteyle askerlerin uzmanlık alanlarının birbirinden ayrılması ve askerlerin mutlak biçimde sivil siyasi otoriteye tabi kılınması olarak tanımlayabiliriz.

⁹⁹ Sivil siyasi otorite-askeri liderlik ve yurttaşlar.

yönelik eleştirileri de izleyen bir değişim rotasına oturtulmuştur. Huntington'u izleyen dönemdeki Batılı liberal literatür, genellikle, "objektif kontrol" kavramının eleştirisi üzerine şekillendirilmiştir. Bu kapsamda, daha çok, "toplumsal normlar ile askerlerin değerlerinin ne şekilde birbirine uygun hâle getirilebileceği" sorusuna cevap aranmıştır. Türkiye'deki literatür de bu sorunun cevabını sosyolojik bir yaklaşımda arayan Janowitz, Sarkesian ve Serra'nın çalışmalarından etkilenmiştir. Çongar'ın da işaret ettiği gibi bu etkilenme günümüzdeki tartışmalara da yön verme özelliğini sürdürmektedir:

Siyaset bilimiyle ilgilenenler, teoride bu soruya çok farklı iki cevabın verildiğini bilirler. Sivil-asker ilişkileri konusundaki görüşleri bugün epey eskimiş sayılsa da, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin tam bir guru gibi benimsediği Amerikalı Samuel Huntington (1927–2008) özetle, "Ordu, etkin olabilmek için farklı olmak zorundadır" der. Serra, bu konuda Huntington'un fikrinin "yanlış ve tehlikeli" olduğunu söyleyerek, bir başka Amerikalı akademisyen, tanınmış sosyolog Morris Janowitz'in (1919–1988) tezine sahip çıkıyor (Çongar, 2010).

Askerî müdahale/darbe karakteristiklerini geliştirmekte olan ülkelerdeki sivil-asker ilişkilerinden yola çıkarak inceleyen¹⁰⁰ Finer ve Nordlinger'den esinlerin, Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini liberal optikten ele alan çalışmaları etkilediği söylenebilir. Örs'ün 1990 yılında tamamladığı, "Türkiye'de Askerî Müdahaleler: Bir Açıklama Modeli" başlıklı doktora çalışmasında, askerî müdahalelerin nedenleri ve müdahaleleri önleyici tedbirler kapsamında, Nordlinger ve Finer'in kuramsal yaklaşımlarına yer verilmektedir. Benzer biçimde Özçelik (2009), "Liberal Demokratik Kuram Bağlamında Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri" başlıklı yüksek lisans çalışmasında ağırlıklı olarak Nordlinger ve Finer'in kuramsal yaklaşımlarına başvurmuştur. Bu ve benzer çalışmalarda mesele öncelikle; kurumsal, yapısal ve yasal çerçevesiyle ele alınmakta ve çözümlenmeye çalışılmaktadır. Bu kapsamda askerî müdahalelere, kurumsal yapıları zayıf olan devletlerin karşılaştığı problemler olarak bakılmaktadır. Keza ordu, devletin diğer kurumlarından ve diğer toplumsal aktörlerden daha güçlü ve etkin yapısıyla, siyasal ve ekonomik krizlerde idareyi çabuk ve kolay bir biçimde ele geçirebilen bir siyasi güç olarak ele alınmaktadır.

Önceki bölümlerde liberal demokratik sivil-asker ilişkileri modeline ilişkin olarak oldukça geniş biçimde yer verilen bilgileri, Örs'e (1996) başvurarak aşağıdaki şekilde tekrar özetleyebilmek mümkündür. Bu modelde "ordu, sivil iktidardan ayrılıp ona tabi

¹⁰⁰ Türkiye'deki 1960 darbesi de bu çalışmalarda incelenen askerî müdahalelerden biridir.

kılınmıştır. Depolitize edilmiş ve oldukça profesyonelleşmiştir. Ordu kendi iç düzenlemeleri de dâhil olmak üzere sivil denetimi kabul eder ve onun otoritesine mutlak bir biçimde bağlılık gösterir".

Türkiye’de sivil-asker ilişkilerini ele alan liberal yaklaşımlarda merkez tema, bireyin güvenliğinin devletin güvenliği kadar önemli olduğu ve hukukun üstünlüğü, insan hak ve özgürlüklerinin demokrasi yoluyla korunacağıdır. Liberallere göre devletin güvenliğini önceleyen bir kurumsal yapı olarak Türk Ordusu, güvenlikle ilgili görevlerini yerine getirme bahanesiyle siyasete müdahale edebilmektedir. Ordunun müdahaleleri; bireysel hak ve özgürlüklerin, demokratik değerlerin ve hukukun üstünlüğü ilkesinin, devlet güvenliği adına çiğnenmesine vesile olmaktadır. Bu yüzden TSK’nın mutlak biçimde sivil siyasi otorite tarafından denetim altında tutulması, bireysel güvenliğin sağlanmasına yönelik bir zorunluluk olarak telakki edilmektedir. Liberal kuramın Türkiye’deki temsilcileri, bu merkez tema ışığında, sivil-asker ilişkilerini, “çoğunluk”, “sivil siyasal iradenin üstünlüğü/seçilmişlerin atanmışlara üstünlüğü”, “siyasal çoğulculuk”, “siyasal hak ve özgürlükler” ve “askerî bürokrasinin bağımlılığı” ilkeleri çerçevesinde ele almaktadır.

“Çoğunluk ilkesi”, liberal demokrasinin önde gelen ve belirleyici bir ilkesi olarak ele alınmaktadır. Bu ilkeye seçimlerle işlerlik kazandırıldığından, “sivil siyasal iradenin üstünlüğü/seçilmişlerin atanmışlara üstünlüğü ilkesi” bu ilkeyle ilişkilendirilmektedir. Erdoğan’a göre, “Demokratik rejimin temelini “çoğunluk ilkesi” oluşturmaktadır. “Çoğunluk ilkesi”, kamu siyasetine ilişkin alınacak kararlarda oy birliğini sağlamanın olanaksızlığı karşısında zorunlu olarak kabul edilmiş bir ilkedir” (Erdoğan, 1995:8). Seçimler yoluyla çoğunluğu elde eden siyasal iktidarlar, kamu siyasetine ilişkin temel politikaları oluşturma ve bunların uygulanmasını denetleme yetkisine sahip kılınmaktadır. Bu çerçevede TSK da, diğer kamu kurumları gibi, sivil iktidarın oluşturduğu politikalar doğrultusunda faaliyet göstermek zorunda olan bir kurum olarak görülmektedir.

Devletin, “çoğulculuk ilkesi”¹⁰¹ çerçevesinde, bütün ideolojilere aynı mesafede duran, diğer bir deyişle “hakem” rolü öne çıkarılmaktadır. Erdoğan’a göre; “ideolojik dogmatizme karşı olan demokrasi, farklı yaşam tarzlarını meşru gören ve bunların barış içerisinde bir arada yaşamalarının güvencesini oluşturan bir siyasal sistemdir” (Erdoğan, 1995:190). “Çoğulculuk ilkesi” ile sivil-asker ilişkileri, “bu ilke uyarınca gerçekleşen demokratik yapılanmaların, militarizmi ve saldırgan iç ve dış politikaları minimize edecek koşullara imkân vereceği ve askerî müdahaleyi caydıracığı” savı aracılığıyla ilişkilendirilmektedir¹⁰². Siyasal çoğulculuğun, “silahsızlanma”, “savaş karşıtlığı” ve “vicdanî retçilik” gibi anti-militarist görüşlerin gelişmesine imkân vereceği de değerlendirilmektedir. Böylelikle, çoğulculuk ilkesinin geçerli olduğu demokratik toplumlarda sivil örgütlenmeler, güçlü bir biçimde ortaya çıkabilecek ve bu örgütlenmeler bir baskı grubu gibi hareket edebilme olanağına sahip olabileceklerdir (Erdem, 1999:11).

Siyasal hak ve özgürlükler, ordu üzerinde kamuoyu denetimini mümkün kılması ve yargısal denetimi harekete geçirecek bir manivelâ teşkil etmesi işlevleriyle önemsenmektedir (Erdem, 1999:14). Liberal demokratik model, savaş ve barış dâhil, bütün siyasal nitelikli kararların, temsil yeteneğine sahip siyasi kurumlarca alınmasını öngörmektedir. “Askerî bürokrasinin bağımlılığı ilkesi” ise, bunu mümkün kılan bir ilke olarak görülmektedir.

Benlisoy, Akça ile yaptığı mülakatta, “askerî vesayet”, “siyasal özerklik/siyasal otonomi”, “askerî müdahale geleneği” gibi kuramsal kavramları; “liberalizmden mülhem kavramlar” olarak nitelendirmektedir:

Türkiye’de ordunun siyasete müdahalesi ve askerî vesayet, genelde spesifik bir tarihsel gelenek içerisinde anlamlandırılıyor. Bu gelenek çerçevesinde Türk ordusunun toplum karşısında belli bir özerkliğinin olduğu varsayılıyor. Ordu bu özerkliği dolayısıyla kendi çıkarları uğruna sık sık siyasal alana müdahil oluyor ve siyasetin kurallarını tanzim etmeyi neredeyse bir tür gelenek haline getiriyor. Bu model hakkında ne düşünüyorsun? Önemli ölçüde liberalizmden mülhem diyebileceğimiz bu analitik çerçeveye haricinde militarist

¹⁰¹ Siyasal çoğulculuk ilkesi, çeşitli bakımlardan bölünmüş ve farklılaşmış olan toplumun doğal çoğulcu yapısının siyasal alana yansıtılması demektir. Demokrasinin bu ilkesi, toplumda yer alan farklı dünya görüşlerine sahip kişi ve grupların özgürce örgütlenmelerini ve siyasal iktidar yarışına katılabilmelerini ifade eder (Ergil, 1994:182).

¹⁰² “Silahsızlanma”, “savaş karşıtlığı” ve “vicdanî retçilik” gibi anti-militarist görüşlerin ve bu doğrultuda- ki sivil örgütlenmelerin yalnızca demokratik toplumlarda güçlü bir biçimde ortaya çıkması ve bir baskı grubu gibi hareket edebilme olanağına sahip olması, siyasal çoğulculuğun bir işlevi olarak değerlendirilmektedir (Erdem, 1999:11).

pratikleri anlamlandırmak için hangi kavramsal avadanlığı devreye sokabiliriz? (Benlisoy, 2008).

Gerçekten de, Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerine ilişkin liberal literatürün kavramsal set ve avadanlığına daha geniş bir biçimde göz atıldığında, bu kavramların sıkça kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle sözü edilen kavramlar üzerinden yapılacak bir incelemenin, Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerini liberal optikten ele alan yaklaşımların daha iyi anlaşılmasına imkân verebileceği değerlendirilmektedir.

Etimolojik anlamı itibarıyla "vesayet" kelimesi, “vasilik, emir, tembih, tavsiye” anlamında kullanılmaktadır. Kurumlar arası ilişkilere teşmil edildiğinde de, bazı kurumların diğerleri üzerinde anayasal-siyasal hâkimiyeti olarak kullanılmaktadır. TDK Sözlüğündeki vasilik ve vâsi kelimeleri birlikte incelendiğinde de, yetimlerin, zayıfların, hastaların, yetersiz olan kimselerin ve ölülerin, malını/işini, idare etme olarak tarif edilmektedir. Kavram bu anlamıyla siyaset boyutuna taşındığında “askerî vesayet” kavramı, bir kurum olarak TSK’nın, siyasal iktidar üzerindeki hâkimiyeti anlamında kullanılmaktadır. Akay’a göre, “askerî vesayet modelinin temelini, siyasal alanı askerî alan lehine daraltan yetki-sorumluluk ilişkileri oluşturmaktadır”. Siyasi otorite ile ordu arasındaki karar alma, yürütme ve denetlemeyi içeren ilişkiler tersine düzenlenmiştir (Akay, 2011).

"Askerî vesayet" kavramı, bazı çalışmalarda, bürokratik vesayetin bir parçası olarak da tanımlanabilmektedir. Türkiye’de bürokratik vesayet rejiminin kurulmasında, geç Osmanlı döneminden bu yana Türk siyasal yaşamında etkili olan aydın ve bürokratların modernleşme algılarının yanı sıra, bürokratların toplumsal hiyerarşideki konumlarını koruma reflekslerinin etkili olduğu öne sürülmektedir. Söğütlü’ye göre, başta Atatürk olmak üzere cumhuriyeti kuran kadro, modernleşmeyle ilgili bütün değer ve kurumların içini tepeden inmece bir anlayışla doldurmuştur. Bu nedenle de, halk egemenliği biçimsel düzeyde kalarak özsel bir nitelik kazanamamıştır (Söğütlü, 2010:54–60). Diğer bir deyişle Öğün’ün altını çizdiği gibi, Kemalist söylemdeki; "hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" mottosundaki “millet”, “halk”tan farklı olarak “politik toplum”u ifade etmiştir. Bu söyleme göre millet, etnik ve kültürel köklerinden soyutlanmak suretiyle politize edilmiş olan yurttaşlar topluluğu olarak kabul edilmiştir” (Öğün, 1998: 31–32). Söğütlü’ye göre ise, halkın egemenliğiyle kast edilen, esasen seçkinlerin egemenliğidir:

Kısaca devletle millet aynı şeydir. Devlet seçkinlerinin, toplumun genel çıkarlarına uygun yönetimleri “hâkimiyet-i millîyedir”. Toplumun ortak çıkarları ise halkoyuna başvurarak belirlenemez. Bunun tek yolu her konuda gerçeğin tek kaynağı ve ölçütü olan “bilime başvurmaktır. Bilimin gereklerini bilenler ise seçkinlerdir (Söğütü, 2010:56).

Soysal'a göre, 1960 ve sonrasındaki askerî darbeler ve askerlerin yaptığı anayasalar, bürokratik vesayeti tahkim eden araçlar olarak işlev görmüştür. Ayrıca 1961 Anayasası ile düzenlenen Millî Güvenlik Kurulu (MGK), 1971 değişikliğinde pekiştirilmiş; 1982’de ise, hâkim konuma getirilmiştir. Bütün anayasalarda bürokratik vesayet ve bunun bir parçası olarak da askerî vesayeti tahkim eden düzenlemelerin yer alması nedeniyle siyasal iktidar, siyasal seçkinlerle bürokratik seçkinler arasında paylaştırılmıştır. Bu durum sivil-asker ilişkilerine ilişkin liberal literatürde, Türkiye’de siyasal istikrarsızlık olgusunun en önde gelen nedeni olarak görülmektedir:

“TBMM, milletin yegâne ve hakikî mümessili olup millet namına hak-ı hâkimiyeti istimal eder” diyen 1924 Anayasası’na karşın, 1961 Anayasası, “Millet egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır” demektedir. Buradan anlaşılacağı üzere, TBMM, artık egemenliği kullanan tek organ olmaktan çıkmış ve bu egemenliği kullanan yetkili organlardan sadece biri haline gelmiştir (Soysal, 1986: 89).

Özetle liberallere göre seçilmemiş olan askerler, halka karşı sorumsuz ama yetkili, buna karşın siyasal iktidarların sorumlu ama sınırlı yetkili konumda bulunmaları hali, demokratik gelişimi frenlemiştir. Örneğin Hacımustafaoğulları, askerî vesayetin Türkiye’de demokratik sistemin en önemli engeli olduğunu aşağıdaki sözcüklerle ifade etmektedir:

Vesayet, vâsi kökünden gelen bir kelimedir. Vâsi; bir ölünün vasiyetini yerine getirmeye memur edilen veya bir yetimin, akılca yetersiz olan kimsenin malını/işini, idare eden kimse anlamına geliyor... Türkiye’de demokratik sistemin bir türlü oturtulup işlerlik kazanamamasının en önemli engeli olan askerî vesayeti de bu kapsamda ele almak gerekir. Askerler ülkenin varlığı ve geleceği için sivilleri en azından malûl gördüğünden vesayet rejimini zinde tutmak ihtiyacını hissetmektedir! O yüzden on yılda bir devlet yönetimini ele alıp revize etme gereği hâsıl olmaktadır (Hacımustafaoğulları, 2010).

Türkiye’de ordunun siyasetteki rolünün, askerî vesayet geleneğinin temelleriyle ilgisini ele alan çalışmalarda "askerî vesayet" kavramı yaygın bir biçimde, "özerklik" kavramı ile de ilişkilendirilmektedir. TDK sözlüğünde "özerklik" kelimesi, "bir topluluğun, bir kuruluşun ayrı bir yasaya bağlı olarak kendi kendini yönetme hakkı, muhtariyet, otonomi, otonomluk" ve "bir kişinin, bir topluluğun kendi uyacağı yasayı kendisinin koyması" olarak tanımlanmaktadır. Bayramoğlu aşağıdaki ifadeleriyle, TSK’nın beş farklı özerk oluş haliyle siyasete etki ettiği düşüncesindedir:

Bizim askerî vesayet geleneğimizle ilgili benim sık kullandığım iki kavram vardır. Bunlardan birincisi “özerklik” kavramıdır. Türk Silahlı Kuvvetleri siyasal sistem içinde, daha doğrusu devlet sistemi içerisinde yasal bir destekle özerk bir konuma sahiptir. Bu özerk konum üç temel özerklik, alt özerklik tarafından desteklenir. Birinci alt özerklik malî özerkliktir; Türk Silahlı Kuvvetleri kendi bütçesini, kendi harcamalarını, siyasal iktidardan, yasama organından ve denetim mekanizmalarından azade bir şekilde hazırlar. İkincisi idari özerkliktir; iç yapılanma, iç denetim mekanizmaları tamamen içe kapalı bir şekilde düzenlenmiştir. Üçüncüsü politik özerkliktir; asker-sivil ilişkileri arasındaki yetki-sorumluluk mekanizmasının kâğıt üzerinde kalmasından, Genelkurmay Başkanlığı'nın Başbakan karşısında sorumlu olmakla birlikte, bu sorumluluğu siyasal güç dengeleri içerisinde bağımsız bir konuma kavuşturmasından kaynaklanır (Bayramoğlu, 2010:11).

Cizre özerkliği, Türkiye'de rejimin kurucu/resmî ideolojisinin, yani Kemalizm'in asli taşıyıcısı olarak kabul ettiği TSK'nın, resmî ideolojiyle bağlantı kurma eksenlerinden biri olarak görmektedir. Cizre'ye göre TSK, siyasal anlamda bütünüyle özerk bir yapıdır:

Söz konusu bağlantı sorunu, iki çok temel eksen üzerinde incelenmeli. Bunlardan ilki, resmî ideolojinin, TSK'nın siyasal, toplumsal hatta ruhsal (ya da kültürel) iktidarına hizmet eden, ona meşruiyet sağlayan bağlantı eksenidir. Bu eksen, TSK'nın iktidarını çeşitli biçimlerde ifade eden "siyaset üstülük", "tarafsızlık" geleneği ve "bekçilik rolü" gibi tanımlayıcı sıfatlarla iç içe geçmiştir. Bu rolleri sorunlaştırmadan yana bir araştırmacı olarak benim ikame edici tanımlamam "siyasal özerklik" olageldi. TSK, ikinci bağlantı ekseninde, resmî ideolojiyi, sistemin, kurumların, aktörlerin, bireylerin kalbine, bilincine ve dokusuna yedirerek yeniden üretmektedir (Cizre, 2004:135).

TSK'nın eğitim ve meslek içi sosyalizasyon süreçleri ile İç Hizmet Kanunu'nda yer alan, “cumhuriyeti ve devleti koruma ve kollama misyonu”, TSK'yı siyasal anlamda özerk kılan etmenlerin başında sıralanmaktadır (Cizre, 2004, Hale, 1996, Demirel, 2010). TSK'nın siyasal anlamda özerk olma hali liberallerce, en başta, sivil denetimi güçleştiren yönüyle önemsenmektedir. Zira TSK, devlet mekanizması içerisinde sahip olduğu özerk ve ayrıcalıklı konumuyla, sivil yönlendirmeye büyük ölçüde kapalı, denetlenemeyen ve izole edilmiş bir iç örgütlenmeye sahip bir kurum özelliği taşımaktadır. Bu nedenle Türkiye'deki "orduların demokratik kontrolü kavramı", genellikle, TSK'yı siyasal anlamda özerk olmaktan çıkaracak ve denetleyici bir güç olmaktan ziyade, siyasal iktidarca denetlenecek bir kurum haline getirecek; yapısal, kurumsal ve yasal düzenlemeler çerçevesinde tasarlanmaktadır. Bu çerçevede öncelikle, TSK'nın aşırı merkezîleşmiş yapısının revize edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bayramoğlu (2012)'na göre öncelikle, “Genelkurmay Başkanları'nın askerî alandan hukukî alana kadar bütün yetkileri uhdesinde bulunduran bir güç konumundan çıkarılması gerekmektedir”:

Türkiye’de Genelkurmay Başkanlığı dışında sivil otorite karşısında hiçbir muhatap yoktur. Deniz, Hava ve Kara Kuvvetleri, Jandarma Komutanlığı dâhil olmak üzere, hepsi emir-komuta içerisinde bütçeleri itibarıyla, idari eylemleri ve askerî eylemleri açısından Genelkurmay Başkanlığı’na bağlıdır. Tabii bu durum Genelkurmay Başkanlığı’nın, askerî yargıçların, Yüksek Askerî İdare Mahkemesi’nin yüksek yargıçlarının dahi sicil âmiri olmasını gerektiren bir aşırı merkezileşmeyi doğurur. Merkezileşme özerk yapıyı pekiştiren, onun tuğlasını oluşturan çok önemli bir unsurdur; içe yönelik denetlenmenin bütün kapılarını kapatan yapıdır (Bayramoğlu, 2011:12).

Türkiye’de sivil-asker ilişkilerini liberal optikten okuyanların müracaat ettikleri bir diğer kavram ise, "askerî müdahale geleneği" kavramıdır. Askerî müdahale geleneğinin kurucu etkeni olarak da yine, Türkiye’deki yetki ve sorumluluk mekanizmalarını, Batılı hukuk normları hilâfına düzenleyen yapısal, kurumsal ve yasal düzenlemeler öne çıkartılmaktadır. Bu kapsamda örneğin, Genelkurmay Başkanının Millî Savunma Bakanı yerine Başbakan’a bağlanması, tümüyle askerî vesayet ilkelerinin ihtiyaçlarına uygun bir kurumsal düzenleme olarak görülmektedir. Bu ve benzeri kurumsal düzenlemelerin, TSK’nın siyasal alanda serbestçe hareket edebileceği ve bu çerçevede bir müdahale geleneği geliştirebileceği bir çerçeveyi kurduğu kıymetlendirilmektedir. Bu düzenlemelerle ayrıca, devlet alanı ile siyasal alanın alabildiğince ayrıştırıldığı ve bunlar arasında devlet alanı lehine bir hiyerarşi kurulduğu düşünülmektedir.

“Militarizm karşıtlığı”, Marksistlerle liberallerin sivil-asker ilişkilerinin tahlili bakımından belirli ölçüde uzlaştıkları bir konu olma özelliği taşımaktadır. Liberallerce “militarizm”, askerliğe ve orduya dair tüm değerler ve bu değerleri gündelik yaşamın her alanında hâkim kılınmasını amaçlayan bir bakış biçimi olarak tanımlanmaktadır (Altınay, 2003:138). Bu tahlil biçimi içerisinde TSK’nın; toplumsal iradenin karşı çıkma gücünün boşluğunda, toplumun en hâkim tepelerinde yer alan ve varlık nedeni hiç sorgulanmayan bir yapı olarak militarizmi ürettiği/yeniden ürettiği düşünülmektedir. Altınay (2004), “Türkiye’de modernleştirici rol oynayan ordunun halkı militarize ettiği ve ulus-devlet sisteminin gelişimiyle yaygınlaşmış zorunlu askerliğin toplumsal ilişkilerde militarizme ve/veya otoriterleşmeye yol açtığını” ileri sürmektedir. Altınay’a göre halkı militarize etmenin en önemli aracı, üniformalı subaylarca verilen Millî Güvenlik Bilgisi dersleridir:

Millî Güvenlik Bilgisi dersinde öğrenciden, düşünen, haklarını bilen, eleştiren, merak eden bir birey olması değil, kitapta yazan görüşleri harfi harfine tekrarlayan (hatta hayata geçiren), haklarını değil ama sorumluluklarını çok iyi bilen, her türlü farklılıktan korkan, Müslüman arkadaşları arasındaki farklara duyarız, Müslüman olmayan arkadaşlarını ise kendisinden kategorik olarak farklı gören (hatta Türk saymayan), Türkiye’nin düşmanlarla

çevrili olduğunu düşünen, "yabancı"lardan korkan, Türkiye'de ifade edilen her türlü aykırı görüşün "dış kaynaklı" olduğuna inanan, uluslararası alanı savaşların, uluslararası ilişkileri ise orduların belirlediğini düşünen, sorunların çözümünde şiddet kullanımını kaçınılmaz gören bir birey olması istenmektedir. Üstelik herkesten aynısı istendiği için, burada bireylerden bile değil, tek tipleşmesi beklenen bir kitleden bahsediyoruz. Kısacası, lise öğrencilerine sunulan toplum ideali, etnisist bir milliyetçilik ile militarist siyaset analizlerinin kesişme noktalarında şekillenmiş görünmektedir (Altınay, 2004:197).

Liberal bakış açısı; yapısal kurumsal ve yasal düzenlemeleri, hem askerî müdahalelerin önde gelen nedenleri hem de demokratik kontrolün önde gelen gereksinimleri olarak ortaya koymaktadır. Bu nedenle en başta, Anayasanın ve ilgili yasaların askerî vesayete son verecek biçimde düzenlenmesi özel bir önem arz etmektedir. Keza, Millî Güvenlik Siyaset Belgesi özel bir önem taşımaktadır. Askerî Yargıtay ve Askerî Yüksek İdare Mahkemesi'nin (AYİM) kuruluş yasalarının, İç Hizmet Kanun ve Yönetmeliği'nin, askerî vesayeti tahkim eden yasal katmanın diğer unsurlarını teşkil ettiği değerlendirilmektedir.

Türkiye'de liberaller TSK ile ilgili yasal düzenlemeler katmanını, hiyerarşik yapılanma, katı disiplin, dışa kapalılık ve gizlilik gibi nedenlerle ziyadesiyle önemsemektedirler. Yönetimde açıklık ve şeffaflık ilkesinin TSK bakımından hayata geçirilebilmesi, yasal katmanın düzenlenmesi açısından bir ön gereklilik olarak görülmektedir. Bu ilkenin hayata geçirilebilmesinin temel şartının da TSK'dan; kurumun yapısı, işleyişi ve etkinlikleri hakkında kamuoyuna bilgi akışının sağlanması olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede bilgi akışını temin edecek yasal düzenlemeler de, yasal katman içerisinde mütalâa edilmektedir. Türkiye'deki liberaller; yasal katmanda yapılacak düzenlemelerin, TSK'yı demokrasinin özgürlük, eşitlik, katılımcılık gibi ilkeleriyle uyumlu bir konuma getirmeye matuf düzenlenmesini ve bu düzenlemeler yoluyla siyasete müdahil olma vasfının en aza indirgenmesini beklemektedir. Bu düzenlemelerin öncelikle, siyasetle ilişkileri ters bir hiyerarşi üzerine oturttuğu düşünülen hususlara ilişkin olarak yapılması önemsenmektedir. Bu kapsamda askerleri; atama, terfi, millî savunma politikası, askerî sorumluluk açısından "hukukî ve siyasi denetim" dışında bırakan hususlar öne çıkarılmaktadır. Bayramoğlu aşağıdaki ifadeleriyle yasal katman itibarıyla askerî vesayeti tahkim eden belirli düzenlemelere işaret etmektedir:

Anayasadan başlamak üzere ülkenin hukukî mevzuatını elden geçirmiş bir güç olarak ordu, özgürlükler rejimini, devlet işleyişini, devlet-siyaset, siyaset-toplum ve toplum-devlet

ilişkilerini denetimi altına almıştır. Millî güvenlik kavramı etrafında kendisi tarafından hazırlanan ve tüm kritik konularda iktidarlara empoze edilecek devlet siyasetine işaret eden Millî Güvenlik Siyaset Belgesi aracılığıyla siyasi karar süreçlerine katılma imkânı bulmuştur. Dahası kendisini, İç Hizmetler Kanunu, Mili Güvenlik Kurulu, Sıkıyönetim Kanunu ve Olağanüstü Hal Kanunu'nun bazı hükümleri, Başbakanlık Kriz Yönetim Masası Yönetmeliği gibi bu denetleyici ve icracı konuma uygun yasa, tüzük ve yapılanmalarla donatmıştır (Bayramoğlu, 2004: 106).

Yapısal katman içerisinde, küçük ve profesyonel ordu, Genelkurmay Başkanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın emir komuta bağlantıları ile Askerî Yargıtay ve AYİM'in yeniden düzenlenmesi hususları yer almaktadır. Yapısal katman kapsamında ayrıca, MSB'nin teşkilât ve çalışma usullerinin yenilenmesi ve Genelkurmay Başkanlığının MSB'ye bağlanması da, öncelikli düzenlemeler olarak görülmektedir. Askerî görevleri bakımından TSK'ya, emniyet ve asayiş işleriyle görevleri bakımından ise İçişleri Bakanlığı'na bağlı faaliyet gösteren Jandarma Genel Komutanlığı'nın iki başlı yapısının giderilmesinin gerektiği düşünülmektedir. Keza aynı durum Sahil Güvenlik Komutanlığı için de geçerlidir. Bir plan dâhilinde ordunun küçülerek profesyonelleştirilmesi, Askerî Yargıtay ve AYİM'in ise kaldırılmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Ayrıca OYAK ile Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nın sahip oldukları şirketlerin kendine özgü konum ve yapılanmasının gözden geçirilmesi de bu düzenlemeler kapsamında mütalâa edilmektedir.

5.2. MARKSİST YAKLAŞIMLAR

Türkiye'de münhasıran sivil-asker ilişkilerini ele alan bütünlüklü Marksist analizler neredeyse yok denecek kadar azdır. Sivil-asker ilişkilerine ilişkin Marksist tahliller, daha ziyade, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik yaşamını konu edinen çalışmalar ile militarizm eleştirileri içerisine yerleşmektedir.

Marksistler devlet merkezli bakış biçimlerini, “muhafazakâr bir bakış biçimi” olarak nitelendirmekte, liberal söylem ile devlet merkezli söylemin giderek daha fazla örtüşüğünü ve tek bir kategori olarak ele alınıp incelenebileceğini düşünmektedirler. Zira Marksistlere göre kapitalizmin gelişim süreci, kendisini tehdit edici kalkışmaları önlemeye yönelik olarak, giderek onu daha fazla muhafazakârlaştırmakta ve/veya muhafazakârlarla ittifaka yöneltmektedir. Neo-liberal dalga ile bu ittifak daha da belirgin bir hal almaktadır.

Türkiye'nin siyasal ve ekonomik yaşamını konu edinen çalışmalar içerisinde bulunabilen ve sivil-asker ilişkileri kapsamında daha ziyade askerî darbelere ve militarizme gönderme yapan Marksist analizler, liberal ve devlet merkezli söylemlerin eleştirisi üzerine temellendirilmektedir. Bu analizlerde merkez tema, "kapitalist devlet" kavramıdır. Ordunun rolü de, devlet içerisindeki konumu itibarıyla irdelenmektedir. Kapitalist devlet kavramı üzerindeki tartışmalar, Batılı Marksist literatürün araçsal ve yapısal biçimlerini izleyerek yapılmaktadır. Akça Türkiye'de "kapitalist devlet" tahlili çerçevesinde sivil-asker ilişkilerini irdeleyen araçsal ve yapısal Marksist bakış biçimlerine aşağıdaki sözleriyle açıklık getirmektedir:

Türkiye'de Marksist ya da sınıfsal bir analiz geliştirmeye çalışan analizler yok demek mümkün değildir, ama bunlar çok azdır. Daha ziyade, Türkiye'nin siyasal iktisadı hakkında yapılan çalışmalar içinde darbe dönemlerine dair göndermeler ya da içte müdahalelerin niye olduğuna dair bazı açıklamalar görülür. Burada da yapısal ya araçsal bir yaklaşım vardır. Yani, devlet egemen sınıfın bir aracıdır, dolayısıyla ordu da onun aracıdır; ordu aslında egemen sınıfın istediğini yapmaktadır. Ya da daha yapısal-işlevsel bir yaklaşımla, sermaye birikim süreci, onun krizleri söz konusudur, o krizler ortaya çıktığı vakit de ordu dediğimiz dışsal faktör gelir ve Gordion'un düğümünü bir kılıç darbesiyle keser (Akça'dan aktaran Benlisoy, 2008:2).

Marksistlere göre, bireyin rızasına bağlı bir toplum sözleşmesi tahayyülüyle yola çıkan liberal sistem, bir anlamda, "güvenlik" uğruna doğa durumundaki özgürlüklerden feragat etme hali olarak görülmektedir. Bireylerin güvenliğinin tesis edilebilmesinin en kestirme yolu, şiddet gereçlerini bireylerin ve grupların elinden alarak tek elde toplamaktır. Şiddet gereçlerinin yönetsel bir mekanizmada toplanması ihtiyacı, devleti zorunlu olarak birey ve gruplarla ilişkilerde belirleyici bir fenomen olarak öne çıkarmaktadır. Şiddet araçlarını bünyesinde bulunduran bir yapı da, ister istemez, baskıcı özellikler taşıyabilmektedir. Bu zorunlu biçimlenme sonucu, liberalizmde bireylerin ve grupların haklarının güçlü bir yönetsel yapı karşısında nasıl korunabileceği meselesi önem kazanmaktadır. Böylelikle demokrasi de, demokratik kontrol mekanizmalarının tesisi de, bizatihi devletle ve devletin aygıtlarıyla ilişkili bir perspektiften ele alınabilmektedir. Bu durum liberal söylemde; kurumlar/yapılar, anayasa/yasalar, siyasal temsil sorunu ve seçimlerin neden önemsendiğini de açıklamaktadır.

Marksistlere göre, neo-liberal dalga ile "güvenlik" sözcüğü giderek artan ölçüde gündelik yaşamımızı kuşatan vasfıyla, siyasal alanın temel düzenleyici ilkesi ve ana

teması haline getirilmektedir. Bu çerçevede sivil-asker ilişkileri de, “güvenlik sektörünün gözetimi” başlığı altında ele alınarak bu sihirli sözcüklerle ilişkilendirilmektedir. “Güvenlik sektörünün gözetimi” meselesi -yine liberal kurgunun bakış çerçevesiyle uyumlu biçimde- “sivil siyasal iradenin üstünlüğü/seçilmişlerin atanmışlara üstünlüğü”, “askerî bürokrasinin bağımlılığı” ilkeleri öncelenecek ele alınmaktadır. Bu çerçevede kurumlar/yapılar, anayasa/yasalar, siyasal temsil sorunu, seçilmişlik vb. hususlar öne çıkarılmaktadır. Kısacası liberal düşüncede sivil-asker ilişkileri meselesi, seçilmişlerin ve seçilmişler yoluyla bireylerin haklarının yönetsel mekanizmalar karşısında, nasıl korunabileceğine odaklı bir demokrasi sorunsalı olarak ele alınmaktadır.

Buraya kadar ki değerlendirmelerimiz bütünüyle, yukarıda yer verilen, liberal söylemin genel koordinatları içerisine oturmaktadır. Ancak Marksistlere göre bu analiz biçimi, hiçbir yönüyle devlet merkezli söylemin genel çerçevesi ile de ciddi bir tenakuz içerisinde değildir. Dahası, Türkiye'nin siyaset bilimi çevrelerinde boy gösteren bir kısım eski Marksist'in de -yenilerde sol liberal diye de adlandırılıyor- yönetsel mekanizmalara karşıtlığı, bütünüyle yukarıda özetlenmeye çalışılan liberal-muhafazakâr optikten ele aldıkları söylenebilir. Keza sol liberaller olarak adlandırılanların sivil-asker ilişkilerini de liberallerle örtüşen bir biçimde değerlendirdikleri söylenebilir. Liberallerle eski Marksistlerin bu benzerlikleri, büyük bir olasılıkla, devlete ve devletin baskı aygıtlarına karşı olma refleksleri üzerinden kurulmaktadır¹⁰³.

Bu noktada sivil-asker ilişkilerinin ana akım kuramlar içerisinde nasıl konumlandırıldığına yönelik bölümde ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışılan araçsal ve yapısalci kapitalist devlet tartışmalarını, biraz daha genişleterek, yeniden hatırlamakta fayda görülmektedir. Marksizm'in araçsalci bakış biçiminde; devlet egemen sınıfın bir aracı, dolayısıyla ordu da onun aracı olarak görülmektedir. Yapısalci-işlevselci bakış biçiminde ise, farklı toplumsal yapılarda hâkim seviye farklılaşabilmekle birlikte, hangi seviyenin hâkim seviye olacağını ise belirleyici seviye belirlemektedir.

Marks'ın devlete ilişkin bakışını biraz da açabilmek ve Türkiye'de halen süren araçsalci ve yapısalci tartışmalara biraz daha ışık tutabilmek bakımından Marks'ın devlet

¹⁰³ “Sol liberal” olarak da tanımlanan entelektüeller çalışmada, Marksist yaklaşımlar içerisinde değil liberal yaklaşımlar çerçevesinde ele alınarak değerlendirilmiştir.

tahlilinde Weber ile farklılaştığı yönlerine de göz atmak gerekir. Weber (1968) devleti, belirli bir toprak parçası üzerinde meşru şiddet tekeli uygulamaya yetkin ve örgütsel olarak ayrılmış bir yapı olarak tanımlamaktadır. Weber (1968:902)'e göre devlet, varlığını koruyabilmek ve siyasal düzenin idamesini sağlayabilmek için, güç kullanımı dışında da ayrıcalıklara sahiptir. Ayrıca Weber devletin, siyasal bir topluluk sıfatıyla, ortak ekonomik ihtiyaçlar dışındaki araçlara da başvurduğuna dikkat çekerken, siyaseti ekonomi karşısında bağımsız ve başat görür. Oysa Marks'ta ve izleyen yapısalcı bakışta üretim tarzı, her kerte de nihaî belirleyendir.

Bu özetten de anlaşılacağı gibi Marksistler devlete, egemen sınıfın aracı veya kapitalist üretim tarzını tahkim eden bir yapı olarak gördüklerinden karşı çıkmaktadırlar. Oysaki liberal söylem; iktisadi veçhesi itibarıyla, piyasanın serbestçe gelişiminin önündeki devletçi engellere karşı çıkmakta, siyasal veçhesi itibarıyla da, birey ve grupların devlet karşısında korunması amaçlanmaktadır. Diğer bir deyişle burjuvazinin ve onun seçilmiş siyasi temsilcilerinin, zaman içerisinde, “tarafsız devlet”ten “düzenleyici devlet”, “refah devleti”, “gece bekçisi devlet” ve “minimal devlet”e evirilen yapı karşısında korunmasıdır. Oysa Marksizm’de kapitalist üretim tarzını tahkim eden yapısıyla devlet, nihaî aşamada sönümlenmesi gereken bir aygıt olarak telakki edilmektedir. Sonuç olarak, hem devlete hem de onun baskı aygıtına bakış biçimleri Marksizm’de ve liberalizmde ciddi biçimde farklılaşmaktadır.

Liberallerle Marksistlerin sivil-asker ilişkilerine bakış biçimlerini benzeştiren söylem ise, militarizm karşıtlığıdır. Erdem (1999:5–11), liberal-demokratik kuram bağlamında sivil-asker ilişkilerini ele aldığı makalesinde, ordunun siyasal faaliyet alanının daraltılmasını, devlet iktidarını militarizmden caydıracak bir önlem olarak görmektedir. Benlisoy ise, Türkiye’deki bazı Marksistlerin militarizm karşıtlığını, “siyasal karar alma mekanizmalarında askeriyenin güç ve etkisini kısıtlamaya dönük bir tutum olarak” anladıklarını öne sürmektedir (Benlisoy, 2011:1). Benlisoy ise, “anti-militarizmin, ordunun sivil denetime tabi olmasını gerektirdiğini, ancak salt sivil kontrole daraltılabilecek de bir konu olmadığını” düşünmektedir. Zira ABD örneğinden de görülebileceği gibi, ordunun mutlak biçimde sivil siyasi otoriteye tabi kılındığı durumlarda da, militarist yönelimler hâkim olabilmektedir. Benlisoy, “tutarlı bir militarizm karşıtlığının orduların demokratik kontrolü için mücadele vermesi

gerektiğini, ancak ordunun sivil denetime tabi olmasının tek başına militarist pratiklerde kısıtlama anlamına gelmeyebileceğinin” altını da çizmektedir. Benlisoy aşağıdaki ifadeleriyle militarist pratiklerin, mutlak suretle, pretoryen özellikli bir orduyu ve/veya Batı tipi sivil-asker ilişkilerini gerektirmediğine dikkat çekmektedir:

Neo-liberal kapitalizm gerek “içte” gerekse “dışta” militarist pratikleri kışkırtıyor. Bütün toplumsal ve siyasal meseleler birer “güvenlik” meselesi halini alıyor... Bunun sonucunda hemen bütün dünyada iç güvenlik aygıtları büyüyor, ordulaşılıyor. Bizde “imamın ordusu” başlığı altında tartışılan meselenin küresel bir hadise olduğunu atlamamak elzemdir. Hemen hemen bütün dünyada teşkilât ve ekipman bakımından modernize edilmiş, teknolojik bakımdan yenilenmiş, âdeta bir şehir ordusu haline getirilmiş ve bu bakımdan da muhalif olana çok sert müdahalelerde bulunan bir polis aygıtıyla karşı karşıyayız (Benlisoy, 2011:5).

Özetle Türkiye’de siyaset bilimi çevrelerindeki Marksistlerin sivil-asker ilişkilerine ilişkin analizlerinin, “kapitalist devlet” ve “militarizm” merkez temaları üzerinden liberal ve muhafazakâr söylemin yanı sıra, Türkiye’deki bir kısım Marksistlere yönelttikleri eleştirilerden okunabileceğini de söyleyebilmek mümkündür. Bu nedenle çalışmanın devamında, Türkiye’deki kapitalist devlet analizleri ile liberalizm ve muhafazakârlık eleştirilerini konu alan çalışmalar, yukarıda belirtilen saikler çerçevesinde taranmış ve bu çalışmalardaki sivil-asker ilişkilerine ilişkin göndermeler ayıklanmaya gayret edilmiştir. Ayrıca çalışmayı merkez temasından uzaklaştırarak genişleteceği düşüncesiyle militarizme ilişkin derinlikli Marksist tahlillerden kaçınılmaya çalışılmıştır.

Türkiye’deki Marksistler, devlete ilişkin çözümleri itibarıyla liberallerle muhafazakârların bir uyum içerisinde olduğunu aşağıdaki argümanlarıyla desteklemektedirler. Marksistlere göre, liberaller açısından bu uyumun temel parametreleri, baskıcı devletin küçülerek dönüşmesi, piyasa ilişkilerinin hâkim kılınması ve sivil toplumun güçlendirilmesi temel argümanları üzerine şekillendirilmektedir. Keza benzer biçimde Muhafazakârlar da, geniş halk kitlelerine yabancılaştığı düşünülen devletin dönüştürülmesi, sivil toplumun ve STK’ların güçlendirilmesi argümanlarını önemsemektedir. Güney, 1980 sonrası dönemi, yeni liberal-muhafazakâr politikaların hâkim kılındığı bir dönem olarak tanımlamaktadır. Güney’e göre, son dönemin etkileyici söylemi, "küçük, fakat etkili, piyasaya müdahale etmeyen devlet modeli" olmuştur. Tersinden okunduğunda da, devlet insanlığın

başındaki başat musibet olarak sunulmuştur (Güney, 2003). Ama bu öngörünün aksine devlet giderek daha fazla büyümüştür.

Gambetti (2009, 145–146)’ye göre de, siyaseti belirlemesi ve bireyi devlete karşı örgütleyerek koruması gereken "STK'lar devletin bir şubesi olmaya talip olmuş ve/veya paralel bir devlet gibi işlemeye başlamıştır". Gambetti aşağıdaki sözleriyle, liberal devlet anlayışının, gerek Türkiye’de gerekse dünyada açıklayıcı özelliğini yitirmekte olduğuna işaret etmektedir:

Liberalizm, siyaseti devlet yönetimine (administration) ve hükûmet etmeye (government) indirger. Dolayısıyla demokrasi bir yönetim teknikleri bütünü olarak ele alınır... Yurttaşlık haklarını temel alan bir noktadan yola çıkarak, sadece negatif değil, pozitif hakların da devlet tarafından güvence altına alınması gerektiği söylemi, bireyin egemenliğini iktidar odakları karşısında yeniden dile getirmenin yöntemlerinden biridir. Bireye için olan egemenliğin sözleşmeyle de olsa devlete devredilmesi, Hobbes’un Leviathan’ını peydah eder... Neo-liberal düzende birlik, Leviathan’da olduğu gibi herkesin hukuk önünde eşit olması sayesinde değil; herkesin eşit oranda piyasa kurallarına tabi olması sayesinde sağlanır. Bireylerin içinde buldukları durumu terk etmelerini, yani refah devletinin tesis ettiği hakları gözden çıkarmalarını, sağlayacak koşul ise Hobbes’dakiyle aynıdır: güvensizlik (Gambetti, 2009, 146–153).

Marksistler merkez-çevre paradigması üzerine bina edilen liberal-muhafazakâr devlet analizlerinin bir yanılısamadan ve tarihin yanlış tahlilinden ibaret olduğunu düşünmektedirler. Yaşlı merkez çevre paradigmasının, tarihsel materyalizme alternatif bir izah çerçevesi olarak, hem liberal kesime hem de muhafazakârlara ziyadesiyle tesir ettiği düşüncesindedir. Aydın ise, merkez-çevre paradigmasının “Avrupa Merkezci” bir bakış açısının ürünü olduğunu ve açıkça oryantalist bir karakter taşıdığını yazmaktadır.

Şerif Mardin merkez-çevre paradigmasının Türkiye siyasetini anlamak için anahtar bir kavram niteliği taşıdığını ilk kez 1972 yılında yazdığı bir makalede dile getirmişti. Buna göre, Osmanlı toplumsal yapısı, merkezde sarayın ve padişahın, çevrede ise yerel güçlerin, tarikatların ve köylülerin bulunduğu ve sözcüğün her türlü anlamında birbirine yabancılaştığı bir görünüm arz etmekteydi. Osmanlı-Türk modernleşmesi de pozitivist, jakoben ve elitist bir grup tarafından gerçekleştirilmiş, eşraf, halk ve din adamlarından oluşan çevre ise bu modernleşme sürecinin karşı cephesini oluşturmuştu. Mardin’in amacı elbette ki modern Türkiye tarihini Amerikan sosyolojisinden devşirilmiş ve tarihsel materyalizme alternatif olabilecek bir yöntem aracılığı ile analiz edebilme isteğiydi (Yaşlı, 2009:95).

Osmanlı söz konusu olduğunda, Halil İnalçık ve Ömer Lütfi Barkan gibi tarihçilerin yazdıklarından çıkarsanan, imparatorluğun her hücreğine nüfuz etmiş kadir-i mutlak devlet tasavvuru bir yanılısamadan ibarettir. Aksine, “imparatorlukta bir merkez-çevre ilişkisinden (ve çatışmasından) ziyade çok sayıda merkezin hükümran güçle temasta olduğu politik ve hukukî zeminlerden söz edebiliriz (Aydın, 2006).

Merkez-çevre analizinin Marksistler açısından bir başka problemlî yönü, sınıfları analize dâhil edilebilecek önemli bir özne olarak görmemesi ve uluslararası meseleleri ve bu kapsamda Türkiye'nin küresel kapitalizmle ilişkilerini analiz çerçevesi içerisine yeterince yerleştirmemesidir. Oysa Yaşlı'ya göre, Osmanlı-Türk modernleşmesi, dünya sistemi ile olan ilişkiler ve dolayısıyla sermaye birikim süreçleri dikkate alınmadan anlaşılabilir:

1960 darbesi de merkezin yitirdiği gücü geri alma ve restorasyon çabası, 1980 darbesi de merkezin yitirdiği gücü geri alma ve restorasyon çabası olarak görülecektir. Oysa 1960 darbesi ile birlikte ithal ikameci sanayileşme modeli ve planlama ile uluslararası sisteme eklemlenen Türkiye egemen sınıfı, 1980 darbesinin ardından neo-liberal iktisat politikaları ve ihracata dayalı büyüme modeli ile sisteme eklemlenmeyi tercih etmiştir. Her iki durumda da esas olan Türkiye burjuvazisinin sermaye birikimine ilişkin konjonktürel tercihi ve uluslararası burjuvazi ile olan ilişkileridir (Yaşlı, 2009:104-105).

Akça'ya göre "askerî vesayet" temel kavramı çerçevesinde örülen liberal-muhafazakâr bakış açısının temel iddiasını, "askerlerin, bütün toplumsal güçlerin siyasal tercihleri hilâfına müdahalede bulunabildiği" liberal savı ile "merkez-çevre ikiliği" gibi muhafazakâr savlar oluşturmaktadır. Liberallerle muhafazakârları sivil-asker ilişkilerinin analizinde birleştiren bu saptama bütünüyle yanlış değildir, ama pek çok yönüyle eksiktir. Akça ayrıca aşağıdaki sözleriyle, sol veya demokrat çevrelere de sirayet etmiş bulunan "özerklik" kavramıyla ilişkili biçimde merkez-çevre vb. ikilikler üzerinden kurulan bu türden analizlerin mutlak suretle tadil edilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Bu aynı zamanda askerî ve sivil alanlara tekabül eden bir ikiliktir. Böylece hâkim sınıflar da veya merkez sağ da daha kimlik eksenli bir tarifile, Müslümanlar da hep bu iktidar ekseninin mağdurları arasında sayılır. Ancak en basitinden, Türkiye'de 1970'lerin ortasından itibaren resmî ideolojinin Türk-İslam sentezine kaymış olması bağlamında hiç mi bu iktidar yapısının değişmediği gibi basit sorular bile hemen bu şemanın gediklerini ortaya koyar. Veya askerî rejimlerin pratiklerine baktığınızda, bunların her birinin aslında yeni bir kapitalist hegemonya projesini kurumsal olarak, idari olarak veya bunun sınıfsal ilişkilerini kurmaya dönük olarak gerçekleştirdiği görülür (Akça'dan aktaran Benlisoy, 2008).

Yaşlı, liberal-muhafazakâr söylemin, sola karşı mücadelede ittifak halinde olan askerî elitler ile sivil siyasi otoritenin birbirleriyle sürekli mücadele halinde gösteriliyor olmasını da aşağıdaki ifadeleriyle eleştirmektedir:

İlginç olan, devlet elitleri ile merkez arasında kurulan ve esas olarak kültürel değerlerden kaynaklanan bir antagonistik ilişkinin varlığı iddiasıdır. Bu iki taraf, sermaye birikim süreçlerinde, sola karşı mücadelede, toplumsal muhalefetin bastırılmasında ve hegemonya projelerinin hayata geçirilmesinde müttefiklik ilişkisi içerisinde olan iki özne olarak değil

de, birbirleriyle sürekli olarak mücadele eden ve birbirini tasfiye etmeye çalışan iki zihniyet olarak kavramsallaştırılmaktadırlar... AKP iktidarı döneminde gördüğümüz üzere, “merkez”in temsilcileri ile “çevre”nin temsilcileri, -bu bütün çatışmalardan münezzeh oldukları anlamına gelmemekle birlikte- Türkiye burjuvazisinin ve dünya sisteminin talepleri doğrultusunda kolaylıkla uzlaşabilmekte, neo-liberal iktisat politikalarını devreye sokabilmekte ve Türkiye’nin emperyalist projelere uygun bir şekilde dönüştürülmesi ve bağımlılığının derinleştirilmesi sürecini yönetebilmektedirler. Üstelik artık bu süreci meşrulaştıracak güçlü bir liberal-muhafazakâr entelijansiya, devleti ele geçirmiş ve bir tarikatın içerisinde çok güçlü şekilde temsil edildiği bir bürokrasi ve bunlara hiçbir şekilde itirazı olmayan bir ordu da mevcuttur (Yaşlı, 2009:105).

Marksistler, devlet ve buna bağlı ordu-devlet ilişkileri kapsamındaki analizlerinde diğer bir kısım Marksistleri de eleştirmektedir. Bilindiği gibi Marksist devlet kuramını genişletmeye yönelik çalışmalar, Althusser ve Poulantsaz ile yapısalcı çizgide, Miliband ile de araçsalcı çizgide geliştirilmiştir. Sosyalizmin merkezî Avrupa’daki tıkanmışlığı, "Thatcherizm"’in işçi sınıfından yoğun destek alması ve 1990 sonrası yaşanan gelişmeler ise, Jessop’u Gramsci-Poulantsaz çizgisinde kalarak kapitalist devlet kavramını yeniden irdelemeye itmiştir. Güney’e göre Jessop’un kapitalist devlete bakış biçimi, neredeyse, Marksist siyasal kuram içindeki Weber’ci yanı ortaya çıkarmıştır (Jessop 1990’dan aktaran, Güney, 2003:363–364). Güney’in işaret ettiği bu gelişmelere bağlı olarak Türkiye’deki Marksistler, Türkiye’deki bir kısım Marksist devlet tahlillerini, buna bağlı olarak da Türkiye’deki birtakım Marksist sivil-asker ilişkilerini de eleştirmektedirler. Örneğin bu kapsamda Akça devlet gibi orduyu da ekonomik ve sosyal ilişkilerin bir gölge fenomeni olarak gören Marksist bakış açılarını eleştirmektedir. Akça bu eleştirilerinde gerek devletin gerekse de orduların kapitalizm içerisindeki kurucu/oluşturucu pratiklerini öncelemektedir. Akça aşağıdaki ifadeleriyle devlet olgusunu, siyasal alanda sınıfsal ilişkilerin nasıl kurulduğuna dair bir çerçeve kullanarak değerlendirmeyi de denemektedir:

Elbette sermaye birikimi, evreleri, içindeki sınıfsal ittifaklar, siyasetin en azından bir miktar nasıl sınırlandığını gösteren unsurlardır, ama ordu pratiklerinin kapitalist veçhesini bunlar anlatmaz. Bunlar bunu bir şekilde verili addederek işin içinden sıyrılır. Esas mesele tam da bu mekanizmaları göstermektir. Birincisi, ordu pasif bir aktör değildir, sınıf ilişkilerinin bir gölge fenomeni, bir yansıması değildir, tıpkı devlet gibi. İkincisi, ordu pratikleri biraz önce konuştuğumuz bütün toplumsal aktörler karşısında mutlak bir özerklik içerisinde var olan şeyler değildir. Tam tersine, iktidar ilişkilerinin oluşturduğu siyasal sosyolojinin içine otururlar ve ancak o ilişkisellik içerisinde anlamlandırılabilirler. Üçüncüsü, ordu pratiklerinin kapitalist veçhesini ortaya koymak istiyorsak, bu pratiklerin bir gölge fenomen olmaktan ziyade, bizatihi kurucu boyutlarını ortaya sermek gerekir. Hangi kurucu pratiklerle kapitalizm tesis ediliyor, buna bakmak gerekir (Akça’dan aktaran Benlisoy, 2008).

Marksistleri sivil-asker ilişkilerinin analizinde, liberal ve muhafazakârlara kıyasla özgünleştiren en önemli bakış biçimi, ordunun içerisinde bulunduğu askerî endüstriyel kompleks ve OYAK, TSKGV vb. kurumlar aracılığıyla TSK'nın kazandığı sermayedar vasıf eleştirisi ekseninde kurulmaktadır. Marksistlerin; TSK'nın OYAK aracılığıyla kapitalist üretim tarzına eklemlendirildiği, bu çerçevede askerî bürokrasiye sınıfsal bir vasıf kazandırılmaya çalışıldığına dair eleştirilere, ilk önce Küçükömer'de rastladığımızı söyleyebiliriz. Küçükömer'e göre, 1960 sonrasında özellikle bürokrasinin asker kesimi, maaş ve sosyal imkânlarını artırmak için kitle halinde üretim araçları sahibi olmaya itilmiştir. Önemli ölçüde gelir sağlamanın devamlı ve garantili bir yolunu açmak üzere kurulmuş OYAK yoluyla, bütün subaylar sermaye sınıfının birer mensubu haline getirilmişlerdir (Küçükömer, 2010: 129).

OYAK 3 Ocak 1961 tarihli ve 205 Sayılı Kanun ile kurulmuştur. Kanun'un Kuruluş başlıklı 1'nci maddesi OYAK'ın “MSB'ye bağlı olmak ve TSK mensuplarına bu Kanunda yazılı sosyal yardımları sağlamak ve merkezi Ankara'da bulunmak üzere” teşkil edildiğini belirtmektedir. 1961 yılında kurulan OYAK, gerek OYAK Kanunu'nun gerekse de 1980 sonrası yapılan muafiyet düzenlemelerinin de etkisiyle, hızla büyüyerek Türk ekonomisinde etkin bir sermaye grubu haline gelmiştir.

TSKGV ise, 17 Haziran 1987'de 3388 Sayılı Kanun ile kurulmuştur. TSKGV'nin amacı; “millî harp sanayimizin geliştirilmesi, yeni harp sanayi dallarının kurulması, harp silah, araç ve gereçlerinin satın alınması suretiyle TSK'nın savaş gücünün artırılmasına katkıda bulunmak” olarak belirlenmiştir.

Küçükömer'den sonra Parla'da “merkantilist militerleşme” diye adlandırdığı söylem ile OYAK ve TSKGV'ye yönelik benzer eleştirilerde bulunmuştur. Parla'ya göre bu iki kurum, TSK'yı merkantilistleştirirken, Türk ekonomisini de militerleştirmiştir. Parla, OYAK ve TSKGV'nin, Türk ekonomik ve siyasal yaşamı bakımından iki önemli sonucu ortaya çıkardığını değerlendirmektedir. “Bunlardan birincisi; ordunun kapitalist ekonomideki varlığının büyümesidir. İkincisi ise; Türk ekonomisinin yapısının, savaş sanayinin gelişmesinin planlanmasıyla iyice militarize olduğudur” (Parla, 2004: 219). Tekelioğlu merkantilist doktrini üç temel faktöre dayalı olarak açıklamaktadır: Bunlardan birincisi; “millî ve güçlü devlet” ilkesidir. İkincisi; “kazanç tutkusu ve

kıymetli madenlere sahip olma” tutkusudur. Üçüncüsü ise; “dış ticaretin gerekliliğidir”. Ancak bu üç ilke birbirinden bağımsız değil, tam aksine birbirine bağlı olarak dikkate alınması gereken ilkelerdir. Bunun için kuvvetli bir ordu ve donanmaya, güçlü ve büyük bir ticaret filosuna da ihtiyaç vardır. Bunu başarabilen ülkeler daha çok koloniye sahip olabilecek, deniz ticaret yollarını ellerinde tutabilecek ve rakiplerine karşı üstünlük sağlayabilecektir (Tekelioğlu, 1993:18).

Akça’da OYAK ve TSKGV’yi benzer biçimde eleştirmektedir. Ancak Akça bu eleştirilerinde TSK için, diğerlerinden farklı olarak, “kolektif sermayedar grubu” ifadesini kullanmakta, ayrıca militerleşme de; OYAK ve TSKGV ile birlikte “askerî-sınai kompleks”in etkilerine de vurgu yapmaktadır:

Bu süreçte oluşan askerî-sınai kompleksin en olgun haline Amerika Birleşik Devletleri’nde rastlanmakla beraber aynı yapı Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya vs. gibi diğer gelişmiş kapitalist ülkelerde de vücut bulmuştur. Söz konusu yapı yüksek savunma harcamalarının aktığı silah sanayiinde yer alan özel şirketler, ihale süreçlerini kontrol eden askerî bürokrasi ve bu sürecin içine konuşlanmış diğer çıkar grupları arasındaki girift ilişkilerden oluşur. Askerî-sınai kompleks Ordu, Sanayi, Bilim ve Teknoloji üçgeninde kurulmuş organik ilişkiler üzerinden işler (Akça, 2004:226).

Akça ayrıca, OYAK ve TSKGV’nin askerleri, çeşitli iktisadî rant dağıtım mekanizmalarıyla burjuvalaşma sürecine soktuğu ve steril orta sınıf hayatlarının içinden çektiğini düşünmektedir:

Bu etki sonucunda tek tek ordu mensuplarının gündelik yaşam pratikleri alt toplumsal kesimlerden kopmakta ve üst-orta sınıf kesimlerle bütünleşmektedir. Örneğin 1960 öncesi ve sonrası özellikle alt düzey subayların sol politik hareket ve ideolojiler ve onların toplumsal tabanları ile iletişime girdiği görülmekle birlikte, bu bağın 1970 sonrasında kopmuş olması sol hareketlerin orduya yönelik tavırlarındaki değişimden de gözlenebilir. Bu kopukluk bir yandan 12 Mart müdahalesinin sol hareketlere yaklaşımı ile ilgiliyken diğer yandan da OYAK’ın sağladığı imkânların subayların gündelik yaşam düzeylerinde ve pratiklerinde yarattığı etkiyle ilgilidir (Akça 2004:263–264).

Akça, Türkiye’de ordu üzerine yapılan çalışmalardaki; ordunun toplumdan bağımsızlığı, toplum-üstü oluşu, siyasal özerkliği gibi orduyu toplumsal yapıdan, o yapıdaki toplumsal ilişkiler açısından bağımsız ele alma yönündeki eğilimleri de, OYAK ve TSKGV üzerinden eleştirmektedir. Akça’ya göre TSK’nın devletle olan ilişkisi bakımından, ancak göreceli bir özerklikten söz edilebileceğini, OYAK ve TSKGV’nin, TSK’nın siyasal özerkliği üzerinde çelişik etkilerde bulunduğunu ve bu yolla da söz konusu özerkliğin sınırlarını belirlediğini düşünmektedir:

Ümit Cizre (2004:175) "TSK'nın OYAK aracılığıyla kapitalist ilişkiler ve çıkarlar geliştirmesi, 'siyasal' nitelikli bir özerkliğin ve müdahale potansiyelinin nedeni değil sonucudur... TSK'nın... İdeolojiler ve siyasetler üstü bir duruş içindeymiş gibi görünmeyi nasıl başardığını da cevaplayamaz" derken haklıdır. Ancak... Ordunun aslında kendisinin tikel çıkarlara sahip olduğu ve/veya belirli tikel çıkarların organik temsilcisi olduğu gösterildiği oranda, siyasal özerklik sonucu mümkün olan askerî sermaye olgusunun dönüp nasıl o siyasal özerklik üzerinde yıpratıcı etkilerde de bulunduğuna bakmak mümkün olacaktır... Kurum ve diğer toplumsal aktörler arası ilişkiler üzerinden bakıldığında ise siyasal özerkliğin sınırlayıcı etki çok daha barizdir... OYAK ve TSKGV'nin faaliyetleri sonucunda sermaye birikim sürecinin ve sınıflar arası ve sınıf içi güç ilişkilerinin daha çok içine çekilmekte ve özellikle orta vadeli yeniden yapılanma sürecinde doğrudan bir taraf olarak yer almaktadır... İslamcı sermayenin 1990'lar boyunca gelişmesi... TÜSİAD gibi yapılarda örgütlenen büyük sermaye için olduğu kadar aynı organik çıkarlara sahip askerî sermaye açısından da bir tehdit olgusudur (Akça, 2004:263) .

Küçükömer, Parla ve Akça'dan alıntılarla örneklendirdiğimiz; "OYAK ve TSGV üzerinden askerlerin kapitalistleştirilmesi", "merkantilist militarizm", " kolektif sermayedar grubu" ve "askerî-sınâî kompleks" kavramlarıyla örülen bu eleştiri biçimi aşağıdaki şekilde özetlenebilecektir. Ordu gerek askerî endüstriyel kompleksin bir parçası olarak gerekse sahip olduğu/kontrol ettiği korporatif yapılar itibarıyla, bir ekonomik güç olma niteliğindedir. Bu durumda; TSK'nın, sermayenin dünya kapitalist sistemine eklenme sürecinin gerektirdiği hegemonya kompozisyonlarının gereği olarak, siyasete müdahil bir unsur olarak kullanılabilme potansiyeline sahip olduğu da değerlendirilebilecektir.

5.3. DEVLET MERKEZLİ YAKLAŞIMLAR

Liberal-çoğulcu kuramda siyaset ve siyasi aktörler, tümüyle maddi ve/veya yapısal şartlara ayarlı bir analiz çerçevesi üzerine oturtulmaktadır. Bu analiz çerçevesinin temel belirleyeni, Schmitz ve Sell'in "ekonomik koşullarla, siyasal yapıların ve epifenomenlerin yaratıcı gücüdür" söylemidir. Bu nedenle, demokratikleşme de ekonomik büyümeye paralel bir ivmeyle gerçekleşecektir" (1999:27) öngörüsüdür. Böyle olunca da, Batılı modern ulus-devlet kurgusu içinde ortaya çıkan ve geliştirilen bu izah çerçevesi, bir fark gözetilmeksizin bütün durumlar için geçerli kılınmakta ve Batılı olmayan modernleşme süreçlerinin de ona öykünmesini gerektirmektedir. Ancak bu izah çerçevesi, "Batılı" olarak adlandırılan ülkelerde dahi, siyasal dinamikleri ve bu çerçevede de, sivil-asker ilişkilerini açıklamakta yeterli olamamaktadır. Çünkü bu izah çerçevesinde devlet, çıkar/baskı gruplarının siyaseti yönlendirdiği pasif bir konuma indirgenmekte ve bağımsız bir değişken olarak görülmemektedir. Diğer yandan da;

faydacı, çoğulcu, yeni çoğulcu, yeni sağ/muhafazakâr izahların hepsinde devletlerin, siyasi otoriteye tabiiyeti hususu bir veri olarak kabul edilmemektedir. Tam tersine, devletin siyasal koşullarla bağlantılı olarak özerk bir kurum vasfı kazanabileceği ve siyaset üzerinde şu veya bu şekilde etkili olabileceği zımnen de olsa kabul edilmekte ve sivil-asker ilişkileri de bu anlayışla örülmektedir.

Ayrıca Heper'e göre, gelişmekte olan ülkelerin siyasal sorunlarının çözümünde kullanılan liberal-çoğulcu yaklaşımlar, Türkiye'nin sömürge veya sömürge sonrası prototipine uygun olmaması nedeniyle de; Türk siyasal yaşamının sorunlarının irdelenmesine imkân vermemektedir (Heper, 2006:21). Heper aşağıdaki ifadeleriyle, askerlerin siyasete müdahale ettikleri iki ayrı örnekten istifadeyle liberal-çoğulcu analizlerin yetersizliğini belirginleştirmektedir:

Eğer 1960 devriminin gerçekten Kemalist merkezin kendi hegemonyasının yeniden tesisi girişimi olduğu kabul edilirse, 1961 Anayasası'nın neden bu kadar liberal olduğunu anlamak zorlaşır... Askerî liderler askerî müdahalelerden sonra demokratik ideolojiye bağlılıklarını ifade etmiş ve parlamenter demokrasiyi yeniden kurmaya söz vermişler, fakat bunu emirle yapmamışlardır. Bu bariz paradoks nasıl açıklanabilir (Heper, 2006:36).

Skocpol ve Trimberger (1994:124–125)'e göre Marksizm'in Ortodoks açıklama çerçevesi devleti, hâkim sınıfın çıkarlarını korumaya yönelik bir aygıt olarak; Neo-Marksistler ise, devleti siyasal süreçlerden, sınıflardan görece özerkleşebilen bir yapı/araç olarak görmektedir. Her ne kadar Neo-Marksist bakış açısı, kuramı "indirgemeci" olarak nitelendirdiği yapısından kurtarmayı amaçlıyorsa da, "her kerede temel belirleyenin üretim tarzı olduğu" iddiasından da vazgeçmemektedir. Siyaseti ve siyasal kurumları sosyo-ekonomik yapıların bir yansıması gibi gören bu kuramlar, devleti de bütünüyle sosyo-ekonomik sistemin bir parçası konumuna indirgemektedir. Böylesi bir anlayış; siyasal olaylar, devrimler, çıkar grubu davranışları, cinsiyet meselesi, etnik ve dinî meseleler gibi hususların yanı sıra, sivil-asker ilişki biçimlerindeki bozukluklarda devletin rolünü göz ardı etmemize neden olmaktadır. Skocpol ve Trimberger, devrimlere ilişkin çözüm çerçevesine "sınıf mücadelesini" yerleştiren Marksist ve Neo-Marksist kuramların, kapitalist devletin değişimini dikkate alarak uyarlanması gereğine işaret etmektedir. Adı geçenlere göre devrim kuramı ancak, "köylülüğün devrimler öncesindeki ve sonrasındaki sosyal-kurumsal yapısı" ile "devletlerarası ilişkilerin" belirleyiciliğine odaklanarak indirgemeci yapısından

kurtarılabilecektir. Nitekim Trimberger (1978) Batı devrimlerini açıklamada kullanılan yaklaşımların; Türk, Japon, Mısır ve Peru devrimlerini açıklayamadığını değerlendirmektedir. Trimberger'e göre Batıda devrimler aşağıdan yukarıya iken, bu örneklerde ise, yukarıdan aşağıyadır. Başlı başına bu gözlem bile, askerî ve sivil bürokrasiyi de içeren devlet olgusunu, diğer etkenleri kontrol edebilen bir değişken olarak öne çıkarmaktadır. Bu nedenle siyasal süreçleri analiz etmede, "devlet" kavramının açıklama potansiyeli üzerine bina edilmiş (ile güçlendirilmiş) kuramsal çerçevelerin kullanılması daha uygun olacaktır.

Skocpol'e göre (1978:27) siyasal süreçler, devletin kurumsal düzenleme ve eylemlerinden soyutlanarak ele alındıkları takdirde; sosyal, kültürel ve ekonomik boyutların üzerine oturtulacağı zemin yok olmaktadır. Daha açık bir deyişle Skocpol devletleri; sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal dinamiklerin bütününe etkileyebilen egemen yapılar olarak görmektedir. Özman ve Coşar'a (2001: 84) göre de devletler, üretim tarzının bir yansımasından da, bir sosyal sınıfın çıkarlarını koruyan aygıttan da daha farklı/fazla bir şeydir.

Devlet merkezli bakış açısı; liberal ve Marksist bakış açılarının, toplum merkezli indirgemeci yapıları nedeniyle, kuram ile pratik arasında yöntemsel/kavramsal boşluklar bıraktığını ve yetersiz kaldığını iddia etmektedir. Özman ve Coşar'a (2001:82) göre bu bakış açısı, "devlete ilişkin sosyo-ekonomik belirleyenleri merkezine yerleştiren açıklama modellerinden farklılaşmasıyla" karakterize olmaktadır. Devlet merkezli bakış açısı siyasal yaşamda güçlü bir aktör olarak rol oynayan devletin, "sivil-asker ilişkileri de dâhil siyasal/sosyal gerçeklikleri anlamada ve bilgi üretmede başvurulacak bir açıklama gereci" olarak kullanılmasını öngörmektedir.

Heper'e göre, "farklı siyasal rejimlerde veya farklı tarihsel zaman dilimlerinde daha fazla veya daha az devletliliğe (stateness) rastlanmaktadır. Devletliliğin ölçüsü, toplumun uzun süreli menfaatleri" algısının ne derece toplumdaki ve siyasi kurumlardan farklılaştığı ve/veya topluma ve siyasi kurumlara ne ölçüde dayatıldığıdır (Heper, 2006:23). Bu nedenle Heper, Osmanlı-Türk siyasal yaşamına ilişkin incelemelerinin merkezine, değişik mekân ve zamanlarda farklı biçimlerde tezahür edebilecek ampirik bir devlet olgusunun, özellikle de, bu olgusunun kurumsal yapısının ve devlet geleneğinin

yerleştirilmesinin gerektiğini düşünmektedir. “Merkez-çevre ikiliği” kavramlaştırmasıyla Mardin (1990), “patrimonyalizm” kavramlaştırmasıyla İnalçık (1992), devleti ve devlet geleneğini incelemelerinin merkezine yerleştirmektedir. Keza bu durum, “güçlü devlet” diyen Karpas (1973), “bürokrasi” diyen Keyder (2009), “devlet-piyasa ilişkilerinde tayin edici bir olgu olarak güçlü devlet” diyen Öniş (1998) için de geçerlidir.

Mardin’in (1990) “merkez-çevre” kavramlaştırmasının Osmanlı’daki anlamını, çalışma ile ilişkili anlamını, "merkezinde padişah ve ona bağlı bürokrasisinin, çevresinde ise taşranın, tarikatların ve köylülerin bulunduğu Osmanlı-Türk toplumsal yapısı" olarak okumak yanlış olmayacaktır. Yaşlı’ya göre bu tahlil biçimi, 80’lerin ikinci yarısından itibaren yükselen sivil toplumcu akımlara koşturuk olarak bir tür moda akım haline gelmiş ve 90’larda neredeyse hegemonik bir nitelik kazanmıştır:

Türkiye’deki modernleşme/kapitalistleşme İttihatçılıktan Kemalizm’e uzanan bir çizgi tarafından devlet eliyle gerçekleştirilmiş, burjuvazi devlet eliyle yaratılmıştı ve devlet âdeta “kendi için” bir aygıt olma niteliği ve bürokrasi de –özellikle ordu- “kendi için” bir sınıf karakteri taşımaktaydı, dolayısıyla Türkiye siyasal rejimini tanımlamak için en uygun kavramlardan biri askerî vesayet rejimiydi (Yaşlı, 2009).

Siyasal süreçlere devlet merkezli bakanlar, bu bakış biçiminin Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerini anlamaya ilişkin olarak da, önemli ipuçları verdiğini düşünmektedirler. Örneğin “patrimonyal devlet” kavramı, hem Osmanlı devletini tanımlama aracı olarak hem de Cumhuriyet dönemindeki devletin, Osmanlı devletiyle olan sürekliliğini gösterme aracı olarak kullanılmaktadır. Osmanlı’nın patrimonyal bir devlet olduğunu ileri süren İnalçık’a göre, Osmanlı’da padişahlar bir kısım yöntem ve uygulamalarla askerî ve bürokratik örgütlenmeyi kendi aracı haline getirmişlerdir (1992:49). Zira Osmanlı’da bütün kademe ve unvanlar padişahın tercihleri doğrultusunda dağıtılmaktadır. Bu da devlet memurlarını padişaha mutlak biçimde bağımlı kılmaktadır (1992:53). İnalçık (1964) ayrıca, Osmanlı’da sosyal yaşamın bütünüyle devlet tarafından ve “bir yöneticinin; askeri olmadan gücü, parası olmadan askeri, huzuru olmadan parası, adaleti olmadan huzuru olmaz” anlayışına dayalı olarak biçimlendirildiğini değerlendirmektedir. Osmanlı sultanları, bir ucunda adaletin ve onu izleyen ekseninde sırasıyla; sosyal refah, ekonomik güç ve askerî gücün yer aldığı yapıyı İslami bir anlayışla birleştirerek, Allah’ın yeryüzündeki temsilcisi konumunu

üstlenmektedir (İnalçık, 2000:68). Bu sıralamadan da görüleceği gibi, asker, gücü tahkim edecek en önemli unsurdur. Keza toplum, “askeriye” ve “reaya” olarak adlandırılan iki sınıfa bölünmüştür. Bunlardan askeriye sınıfı içine, sultanın imparatorluk diplomasıyla yetkilendirdiği, asker-sivil bürokratlar ile ulema girmektedir. Reaya kapsamına ise, vergi verdikleri halde hiçbir şekilde yönetim mekanizmasının içinde yer almayan Müslüman ve Gayri-Müslim halk girmektedir (İnalçık, 1964:44). Karpat (2010:314)’a göre, Türkiye’deki en eski toplumsal kurum ordudur. Ordu özü ve geleneklerini; Orta Asya Türk mirasından, İslam’dan, ayrıca Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet dönemi deneyimlerinden alan ve modernleşme öncesinden kalan tek kurumdur:

Erkan-ı Erbaa olarak tabir edilen dört temel direğin yani ordu, ulema, tüccar ve köylünün en başta gelenidir. Esasında Osmanlı toplumu iki temel gruba ayrılmıştı: yönetici elit olan bürokrasi ve ordudan oluşan “askeriye” ve dini ne olursa olsun tüm köylüleri kapsayan “reaya”... Devletin temel görevlerinden biri, var olan düzeni korumak ve yönetme zanaatıyla refah üretmekti. Yeniçeri teşkilâtı bu yapıyı sürdürmekte hayati bir role sahipti (Karpat, 2010:314).

Osmanlı’da ekonominin kontrol edildiği sistem de, eş dönemli Batılı örneklerinden oldukça farklıdır. Mardin’e göre (1969: 260) sultanlar piyasayı “hisba” adı verilen İslami bir uygulama ile kontrol etmektedir. “Hisba” uygulamasıyla üretimi, dağıtımı, fiyatları (piyasayı) kontrol eden sultan -bir anlamda-, reayanın ama daha da önemlisi askeriye’nin kıtlık ve aşırı pahalılık nedeniyle merkezî yönetime muhalefet etmesinin önüne geçmektedir (İnalçık, 1964:217). Karpat’a göre bu durum 1826’ya değin devam etmiş, ancak izleyen dönemde Batı’nın teknik ve fikirleriyle donatılan modern ordu, kazandığı özel ve meslekî niteliklerle kendisini giderek daha fazla sivil bürokraside de farklılaştırmaya başlamıştır:

19’uncu Yüzyıl Osmanlı yöneticileri de kitlelerin değer sistemlerine ve bağlılıklarına, özellikle de orduyu ilgilendirenlere karışmadılar. “Ordu bir taraftan fiziksel olarak yeterlilik gösteriyordu, siyasal sistemi düzenleyebilmek için gerekli teşkilât ve fikirlere sahipti, diğer taraftan da halkın anladığı şekilde siyasal kültürü ve devletin güç sembollerini temsil ediyordu” (Karpat, 2010:315–316).

Patrimonyal devlet, merkez-çevre ikiliği gibi kavramlarının, Osmanlı’nın yıkılışıyla sonuçlanan dönüşümü açıklamadaki yetersizliğine değinen Dinler ise, Modernleşme Okulu ve bu kapsamda Sugar’ın çözümlerine yönelmektedir:

Gerçekten de eğer Osmanlı'da hâkimiyet patrimonyal devlet ve onun yönetici sınıfına aitse ve bu hâkimiyet toplumu bastırarak Batıdaki gibi bir devrimin olmasına izin veremeyecek nitelikteyse, Osmanlı'nın yıkımıyla sonuçlanan toplumsal dönüşümü nasıl anlamlı kılacağız? ... Bu dönüşüm Sugar'a göre, Batıdaki gibi organik değil, sonradan itici bir güçle gerçekleşmiştir (Sugar, 1964: 147–148 den aktaran, Dinler, 2003:26).

Sugar (1964:316) Genç Türklerin siyaset sahnesine çıkışını ve izleyen süreci, elitler arası çekişmenin bir ürünü olarak görmekte ve bu dönemde Osmanlı siyaset sahnesinde ilk kez askerlerin sivil bürokratlara bağlanmaya çalışıldığını iddia etmektedir. Devlet merkezli bakış açısının temsilcilerinden Trimberger (1978: 70–71) de Türk Devrimi'ni, yeni bir safha olmaktan ziyade, Genç Türkler ile başlayan anlayışın bir devamı gibi görmektedir. Keza Mardin ve Karpat gibi Sugar da, bu bakış açısı ile mutabıktır. Sözü edilenlere göre, cumhuriyetin ilânından sonraki düzenlemeler -Batılı örneklerin aksine-, siyasetin gerektirdiği tarzda değil de yasanın ve yönetimin öngördüğü tarzda gerçekleşmiştir. Daha farklı bir deyişle, “modernleşmenin öğretmeni” rolünü üstlenen CHP yönetiminde siyaset, devletle toplumun farklı kesimleri arasında, çok farklı biçimlerde, ortaya çıkan çatışmaların, yasa yönetim ve/veya güç yoluyla halli esasına göre düzenlenmiştir. Cumhuriyeti kuran elit kadro, devrimlerin halk tabanında yaygınlaştırılmasındaki metodolojisini önderlik/rehberlik anlayışı üzerine bina etmiştir. Hal böyle olunca da, çağdaşlaşmanın taşıyıcısı konumundaki merkez giderek artan bir ivmeyle çevreden ayrılmaya başlamıştır.

Keyder (2009) de Genç Türklerden Atatürk'e uzanan çizgiyi tepeden inmece olarak tanımlayan anlayışa iştirak etmektedir. Çelişkiyi bürokrasi/burjuvazi veya devlet/toplum karşıtlığı üzerinden kurgulamaktadır. Keyder'e göre de sorun, devlet merkezli bir imparatorluğun yönetici sınıfının bir sorunudur:

Seçkin bürokratlar sınıfının kavramsal dünyası ellerinde Yunan ve Osmanlı bayraklarıyla Fransız işverenlere karşı greve giden Rum Ortodoks işçileri nereye oturtacağını bilemiyordu. Aslında devlet merkezli bir imparatorluğun yönetici sınıfının perspektifi, burjuva özgürlükleri nosyonunu sözle savunsa da bir bütün olarak özümsememişti (Keyder, 2009: 53).

Batıdaki örneklerin aksine devlet; çok partili siyasal yaşama geçişte, siyasal partilerin kurulmasında ve siyasetlerinin belirlenmesinde tayin edici olmuştur. Devletçe kurulan 1924'deki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ve 1930'daki Serbest Fırka (SF) kurulduklarından kısa bir süre sonra kapatılmışlardır. Görünürde TCF'nin parti programında yer alan, “parti itikad-ı diniyeye hürmetkârdır” hükmü ve SF İzmir

mitinginde çıkan olaylar bu partilerin kapatılmasında rol oynamıştır. Bütünüyle devletin biçimlendirdiği siyasal süreçlerde Demokrat Parti de, -benzer biçimde-, ekonomik (çıkar odaklı) bir çatışmanın değil de, kültürel ve siyasal çatışmanın sonucunda ortaya çıkmıştır (Heper, 2000:47).

Heper (2000) bir önceki paragrafta kısaca anlatılmaya çalışılan cumhuriyet dönemini, devletin aşkınlığının özerkleşme biçim ve ölçüsüne bağlı olarak farklılaştığı dönemleri dikkate alarak bölümlendirmektedir. Bu kapsamda, 1923–1938 dönemini “geçici aşkınlık” dönemi olarak adlandırmaktadır. Çünkü bu dönemde Atatürk; kapalı, statik ve dogmatik bir çerçeve kurmuş, bunu bürokrasiye dayatmaktan kaçınmıştır. 1938–1980 dönemini ise “bürokratik aşkınlık” olarak tanımlamaktadır. Bu dönemde devlet elitleri - CHP, çağdaşlaşma yanlısı aydın kesim ve askerler- bir ittifak kurarak, bürokratik vasıflı bir Atatürkçülük sürümünü geliştirmişlerdir. Heper 1980 sonrası dönemi ise, askerlerin Atatürkçülüğü bir siyasal manifesto ve/veya ideolojiden çok, bir tür tekniğe dönüştürdüğü “kısımî aşkınlık” dönemi olarak adlandırmaktadır.

Heper’e göre Türk siyasal yaşamının arızası sayılan askerî darbeler; sivil elitler ile devlet elitleri arasındaki nevi şahsına münhasır ilişki biçimleriyle ortaya çıkmakta ve darbeleri de güçlü devlet olgusu ve devlet geleneği biçimlendirmektedir. 18’inci Yüzyıl’ın sonlarından beri merkezde yer alan askerî elitteki süregelen algı, “devleti ve demokrasiyi korumak, kollamak” algısıdır. Bu algı, askerlerin neden demokratik sistemi yerli yerine oturttuklarına kanaat getirdiklerinde kışlalarına döndüklerini de açıklamaktadır (Heper ve Güney, 2000: 636).

Osmanlı’yı patrimonyal bir devlet olarak niteleyen İnalcık’tan hareketle devlet merkezli bakış açısının; “Weberyan bir bakış açısı olarak görülüp görülemeyeceği?” sorusu akla gelmektedir. Özman ve Coşar’ın aşağıdaki ifadeleri, onların devlet merkezli yaklaşımları “Weberci” bir bakış biçimi olarak görmediklerini işaret etmektedir:

Devlet-merkezci yaklaşıma epistemolojik düzeyde, “Weberci” demenin anlamlı olmadığı söylenebilir. Devlet-merkezcilik için kritik olan devlet-merkezci yaklaşımın devleti toplumsal ve iktisadi kökenleri ya da meşruiyet temellerinin öncesinde ve ötesinde toplumu etkileyecek gücü olan örgütsel bir yapı olarak tanımlamasıdır (Özman ve Coşar, 2001: 84).

Özetlemek gerekirse, “güçlü devlet geleneği”, “merkez-çevre ikiliği”, “devletin kendi için bir aygıt olma niteliği” ve nihayet “vesayet” gibi kavramların, devlet merkezli yaklaşımların sivil-asker ilişkilerine ilişkin analiz çerçevesinin temel argümanlarını oluşturduğu söylenebilir. Devlet merkezli yaklaşımların, sivil-asker ilişkilerine ve bu kapsamda askerî müdahalelere ilişkin analiz çerçevesini genişlettiğimizde ise, aşağıda belirteceğimiz diğer görüşlerin de belirleyici bir vasıf kazandığı görülecektir.

Devlet merkezli yaklaşımlar; “Türkiye’de ordu nedir, ne değildir?” sorusuna verdikleri cevapta, genellikle ordunun Türkiye’nin siyasal ve toplumsal tarihindeki siyasete müdahil olan konumu ile ilişkili tariflere başvurmaktadır. Karpat’a göre, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ve daha sonra Cumhuriyet’in en azından ilk dönemlerinde, toplumsal ve siyasal örgütlenmelerin bina olduğu esas dayanak ordu olmuştur” (2010:312). Heper, Kemalist çizgi ile özdeşleşen, bu anlamda kendini modernleşme ve demokratikleşmede yetkin bir kurumsal yapı olarak gören orduyu, aşkın devletin kurucusu ve siyasal anlamda merkezin bir unsuru olarak görmektedir (1985:132). Mardin de merkez-çevre paradigmasında orduyu, merkez bürokrasinin ve bilvesile merkezin başat bir unsuru olarak, Türkiye’de siyasete yön veren bir unsur olarak tanımlamaktadır. Mardin’e göre “merkez, Osmanlı Devleti’nin bir arada tutmayı başardığı merkezî bürokrasi olduğu kadar, devletin işlemlerini mümkün kılan özü de ifade eder. Çevre ise, merkezin dışında kalan toplumsal alanı, kurumları ve coğrafi alanı temsil etmektedir” (2004:275).

Devlet merkezli yaklaşımlar, genelde, Türkiye’nin modernleşmesini “tepeden inme bir pratik” olarak nitelendirmektedir (Keyder, 2009; Kazancıgil, 2007; Trimberger, 1978; Heper, 1976; Mardin, 2004). Bu çerçevede fiziksel güç araçlarını elinde tutan bir yapı olarak ordu, “seçkin” anlayışa sahip ve modernleşmenin gereklerinin temini için yukarıdan aşağıya baskı uygulayan bir yapı olarak konumlandırılmaktadır. Karpat’a (2010:311) göre de TSK, “toplumsal ve kültürel reformlar sayesinde geniş halk kitlelerinin siyasal yaşama dâhil edilmesi, iktisadi kalkınma ve kitle örgütlenmeleri gibi alanlarda modernleştirici bir rol oynamaktadır”. Keza Karaosmanoğlu da ordunun modernleştirici rolünü, müdahaleci kültürün gelişiminde etkili olan faktörlerin başında sıralamaktadır:

TSK’nın modernleşme tarihimizin içindeki siyasal rolünü 19’uncu Yüzyıl’ın ortalarına kadar geriye götürmek mümkündür. 19’uncu Yüzyıl’da ivme kazanan modernleşme

hareketi silahlı kuvvetleri modernleşmenin bekçiliğine getirerek, militarist ve müdahaleci bir siyasi-askerî kültürün egemen olmasına yol açmıştır. Cumhuriyet bu müdahaleci kültürü tevarüs etmiş ve çok partili rejime geçildikten sonra da, askerî müdahalecilik siyasal hayatın parçası olmaya devam etmiştir. Sivil-asker ilişkisi bakımından demokrasiye geçiş gerçekleşmemiştir (Karaosmanoğlu, 2011:2-3).

Merkezin bir unsuru olarak ordunun çevreyle ihtilâfları; geniş anlamda farklı kültür kalıplarının birbiriyle çatışması, dar anlamda laiklik üzerinden ortaya çıkan çatışma ile açıklanmaktadır. Ayrıca bu çatışmada merkez açısından belirleyici etkeni; “Atatürkçü Düşünce Sistemi” çevre açısından ise “popüler din kültürü ve tarikat-cemaat bağıllığı olarak” açıklanmaktadır. Mardin (1981) dinin, Osmanlı toplumunda kurumsal ve ideolojik anlamda uzlaştırıcı bir işlev gördüğünü, bir inanç kaynağı olarak İslamiyet’in, hem sosyal yaşamı biçimlendirdiğini hem de bu çerçevede devlete meşruiyet kazandırdığını düşünmektedir. Ancak Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte laikliğin taşıyıcı rolünü üstlenen merkez ve bu dönemde merkezin özünü teşkil eden askerler, İslamiyet’in bu işlevini yeterince önemsememişlerdir:

Merkez içerisinde yer alan askerî elit, devlete meşruiyet kazandırmada milliyetçilik ve laiklik kavramlarını, dinin yerine ikame etmeye kalkışmıştır. Merkezin milliyetçilik ve laikliği dinin yerine ikame etmeye matuf politikalarının bir gereği olarak tekke ve zaviyeler ile tarikatlara yönelik tasfiye politikaları sonucunda, halk popüler İslam’la bütünleşmeye başlamıştır (Mardin, 1981:191, 1996:70).

Heper de, şu ifadeleriyle, askerlerin dinin birleştirici vasfı yerine, akla ve bilime yöneldiklerine işaret etmektedir. O’na göre, “Cumhuriyeti kuranlara; “Türkiye’nin modernleşmesi için her şeyden önce kararlarını dine değil akla dayandıran ve mantıksal açıdan düşünen bir nesil yetiştirmek gerekmiştir” (Heper,1985: 487).

Özetle siyasal süreçlere devlet merkezli bakanlar, bu bakış biçiminin, Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerini anlamada, indirgemeci olarak eleştirdikleri, liberal ve Marksist bakış açılarına kıyasla, önemli ipuçları verdiğini düşünmektedir. Marksistler, siyasal alandaki asıl belirleyicinin, üretim tarzı olduğu savıyla devlet merkezli bakış açısından kategorik biçimde ayrılmaktadır. Liberaller ise devlet merkezli bakış biçimini, devletin ve ordunun birey hak ve özgürlükleri aleyhine kutsadığı ve tepeden inmece pratikleri mazur gördüğü yönleriyle eleştirmektedir. İzleyen bölümde, Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerini ele alan literatürdeki Schiff’çi yaklaşımlara yer verilmiştir.

5.4. SCHIFF'Çİ YAKLAŞIMLAR

Batılı çözümler kapsamında silahlı kuvvetlerin modernizasyonu sürecini, birçok ülkeden önce -1952 yılında- başlatan Türkiye’de siyaset kurumu, TSK’nın siyasete müdahil olma vasfını ortadan kaldıramamıştır. Aksine izleyen dönemde çok sayıda askerî darbe meydana gelmiştir. Keza, Orta Doğu örneklerinden -özellikle İsrail’den- hareket eden Kamrava’ya göre, askerî profesyonellik ancak yüksek düzeyde eğitim, teknoloji kullanımı, vuruş gücü, iyi düzenlenmiş askere alma ve terfi sistemleriyle karakterize edilmektedir. Bu unsurların mükemmelleştirilmesi ise -Huntington’un çözümlerininin tam tersine-, orduların siyasete tesir etme kabiliyetini geliştirecektir. Kamrava, İsrail’i bu nedenle “askerî demokrasi” ve “devleti olan ordu” olarak adlandırmaktadır. Kamrava ayrıca, hem Türkiye hem de İsrail ordularının sözü edilen profesyonellik vasıflarına ziyadesiyle sahip olduklarını ve bu vasıfları yoluyla korporatist bir kimlik geliştirerek, siyasete derinlemesine nüfuz edebildiklerini iddia etmektedir (Kamrava, 2005:7–66).

Son yıllarda Türkiye’de TSK’nın siyasetteki rol ve işlevlerini de paradigma düzeyinde değiştirmeye aday bir anlayış ortaya çıkmış ve bu anlayışa bağlı bir dizi değişiklik süratle gerçekleşmektedir. Bu durum bazılarının göre, Cumhuriyet dönemi devrimci değişiminden sonraki ilk köklü değişim projesi olarak görülen AB üyelik sürecinin ortaya çıkardığı olumlu bir gidişattır. Bazılarına göre de gerici ve/veya anti demokrat ve/veya otoriter kesimler AB sürecini; amaçlarını örtmeye, yaygın özgürlük ve demokrasi beklentilerini oya/güce tahvil etmeye yönelik bir kaldıraç olarak kullanmaktadır. Güvenlik sektörü düzenlemeleri kapsamında; “süreç içerisinde gerçekleşen/gerçekleştirilmesi planlananların mahiyeti” de, “sivil-asker ilişkilerine ilişkin söylem ve eylemlerin biçimi” de, bu algı farklılaşmasını derinleştirmektedir. Bu kavram kargaşasında açık ve anlaşılır cevaplar bekleyen pek çok sorgu biçimi ortaya çıkmakta ve sivil-asker ilişkileri kavramı giderek daha fazla muğlaklaşmaktadır.

Aydınlı (2009:581) TSK’nın demokratik kontrolü meselesiyle ilgili oldukça kayda değer sorular sormaktadır. Bunlardan ilki, “bu dönüşümler TSK’nın siyasi rolünü değiştirmeye yönelik geri dönüşü olmayan yapısal değişiklikleri de içermekte midir?” sorusudur. İkincisi, “Türk halkının TSK’ya ilişkin geleneksel bakışıyla örülen güven

algısı değişime uğramakta mıdır?” sorusudur. Üçüncüsü ve en önemli olarak gördüğü ise, “askerî elit bu paradigma değişimini onaylamakta mıdır?” sorusudur. Bu soruların, Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerini anlamaya yönelik çalışmalar için, incelemeye değer sorular olduğu değerlendirilmektedir. Zira bu sorular, TSK’nın millî siyaset planlaması kapsamındaki faaliyetlerinin konumlanması da dâhil olmak üzere, bütün yapısal/kurumsal ve yasal çerçeveler alanı ile algı biçimlerini de içermek üzere, siyasal kültür alanına dâhil sorguları içinde barındırmaktadır. Ayrıca Aydınlı’nın sorgu biçimi, hem askerî elitin onay verip vermeyeceğı hem de Türk halkının TSK’ya ilişkin kavramlaştırmaları yönüyle üç taraflı bir mutabakatın (hükümet, askerî liderler ve vatandaşlar) gerekliliğini de ima etmektedir.

Aydınlı’nın ilk sorusunda, “geri dönüşü olmayan yapısal değişiklikler” kapsamında yer verdiği “geri dönülmezlik” vurgusu da, Türk siyasal yaşamının gelişim çizgisine ve kırılma noktalarına dikkatli bakmayı deneyenler için oldukça anlamlıdır. Zira Batılı demokratik gözetim mantığının öngördüğü/gerektirdiğı bir kısım benzer yapısal değişikliklerin, Türk siyasal yaşamının farklı evrelerinde ve farklı biçimlerde denendiğı görülmektedir. Bu türden değişiklik ve düzenlemelere pek çok örnek verilebilecektir. Bunlardan ilk akla gelenler, 19 Aralık 1923 tarihli Yasa, 1924 Anayasası ve Askerî Ceza Kanununun 148’inci Maddesinin konuya ilişkin düzenlemeleri ile Çakmak’ın emekliliğini müteakip Genelkurmay Başkanlığı’nın önce Başbakan’a daha sonra 1949’da MSB’ye bağlanmasıdır. Çakmak’ın emekliliğı sonrası hem CHP hem DP hükümetleri döneminde orduyu siyaset dışında tutmaya yönelik bir dizi değişiklik yapılmıştır. CHP döneminde seçim kanunu; bütün subayları, askerleri ve harp okulu öğrencilerini oy kullanma hakkından yoksun bırakacak şekilde değiştirilmiştir. DP Hükümeti yemin edip göreve başladıktan birkaç ay sonra silahlı kuvvetlerin tepesinde bir temizlik hareketine girişilmiştir (Hale, 1996:89).

Ayrıca yine çeşitli dönemlerde orduya ilişkin güven algısı ve ordunun itibarı da ciddi biçimde aşınmıştır. I. Dünya Savaşı’nı izleyen dönemde orduya ilişkin güven algısı, 1960 öncesinde ise askerlerin toplum nezdindeki saygınlığı, tamirâtı güç biçimlerde, zedelenmiştir. Ancak, gerek sözü edilen yapısal/kurumsal ve yasal düzenlemeler gerekse de, orduya ilişkin güven duygusunun ve ordunun itibarının aşınmış olması, izleyen dönemlerdeki askerî darbeleri engellememiştir. Darbeleri izleyen dönemlerde

ordunun halk nezdindeki saygınlığı ve kadim güven ilişkisi yeniden devşirilebilmiştir. Günümüzde TSK'nın siyaset dışına çıkarılmasına yönelik faaliyetlerin -hiç değilse bir bölümünün- yıpratma/itibarsızlaştırma üzerinden kurulduğu gözlemlenmektedir. Ancak bu gözlemi, sayısı nispeten az (giderek de azalan) bir kesimin “yersiz kaygıları” olarak görenler de vardır. Basına yansıyan bazı açıklamalarda, “TSK'nın itibarsızlaştırılması süreci”, demokratikleşmenin bir gereği gibi de görülebilmektedir. Nitekim Koçak'ın aşağıdaki sözleri de bu tespiti doğrular mahiyettedir:

Orduların siyasetin dışına çıkarılmaları gerekiyor. Bunun da dünyada iki yolu var. Birinci yol şu: Orduyu büyük bir skandalla tecrit ediyorlar. Ordu öyle bir yenilgi yaşıyor ki, artık bir daha çıkıp söz söyleyecek hali kalmıyor. Japon, Alman, İtalyan orduları İkinci Dünya Savaşı'yla bunu yaşadı. Bu ülkeler ordu sorununu böyle hallettiler. Bu ordular, yaşadıkları büyük yenilgi sonucunda toplum içine çıkamaz hale geldikleri için siyasete eskisi gibi devam edemediler. Orduyu siyasetin dışında tutmanın ikinci yolu ise, Latin Amerika ülkelerinde yaşandı. Ordu iktidarda o kadar uzun kaldı ki, bu halkta büyük bir birikim yarattı. İnsanlar yaşanan bütün olumsuzlukları orduya fatura ettiler ve “bir daha orduyu istemiyoruz” dediler. Türkiye’de ise hiçbir zaman orduya fatura çıkmıyor (Koçak, 2009).

Koçak bu sözleriyle orduların siyaset dışına çıkarılmasına ilişkin yöntem arayışı bakımından Avrupa, Japonya ve Latin Amerika pratikleriyle Türkiye’deki sivil-asker ilişkileri arasında zımnî bir bağ kurmaktadır. Ancak bu ve benzeri türden, bir yerlere bir şeylere öykünen kuramsal ve pratik çözümler, Türk siyasal yaşamına özgü sivil-asker ilişkisi karakteristiklerinin anlaşılmasını güçleştirmektedir. Çünkü Türkiye’ye ilişkin tarihsel ve kültürel bağlam, vatandaşları sivil-asker ilişkileri meselesinin göz ardı edilemeyecek bir muhatabı yapmıştır ve yapmaya da devam edecektir denebilir.

Özetle Türkiye düzleminde sağlıklı bir sivil-asker ilişki biçimi ancak ve ancak hükümet, askerî liderlik ve vatandaş işbirliği ile kurulabilecektir. Bu nedenle Aydınli'nın “geri dönülmezlik” vurgusuyla işaret ettiği sağlıklı ve istikrarlı bir ilişki biçimi; seçilmiş siyasi otorite, askerler ve vatandaşları birbiriyle yakın biçimde ilişkili kılan çok sayıda faktörün bir arada gözetilmesini gerektirmektedir.

Vatandaşı bu ilişki biçiminin göz ardı edilemez bir parçası olarak görmeye başladığımızda, “devlet olgusunun siyasal kültürü kurduğu/biçimlendirdiği” saptamasının konuyla ilişkili önemi de azalmaktadır. Zira vatandaş bir bileşen, hem de öncül bir bileşen olarak gördüğümüzde, “siyasal kültür” meselesinin kuşatıcı özelliği

belirginleşmektedir. Stowasser'in İbn-i Haldun'un "Mukaddime" isimli eserinden aktardığı sözler de siyasal kültürün kuşatıcı özelliğini teyit eder mahiyettedir:

Birkaç kişi Allah'ın vermiş olduğu düşünme gücüne dayanarak birbiriyle işbirliği içinde bir takım toplumsal kurumlar yaratmaya başladıkları an, kültür doğmuş demektir. Her çeşit beşeri işbirliği birbirinden taban tabana zıt iki çeşit çevrede oluşmaktadır. Bunlar "hadara" yani kentsel çevre ve "badava" yani çöl çevresidir. Toplumsal örgütlenmenin çap ve yoğunluğunu belirleyen değişken grup duygusu, grup dayanışması yani asabiyedir. Asabiye'nin siyasal kurumları basittir. Yeter güç ve önemde bulunan grup desteği denetleyebilen önder bir hanedan ve devlet kurma olasılığına sahiptir (Stowasser, 1984:175).

Aydınlı, veri olarak kabul ettiği bu üçlü ilişki biçiminin asıl tayin edicisi konumundaki vatandaş ile askerler arası "kadim" güven ilişkisinin de zaman içinde değişime uğradığını gözlemektedir. Araştırmacı da, büyük ölçüde bu gözleme iştirak etmektedir. Ancak araştırmacıyı ve araştırmayı yönlendiren bir diğer kabul ve beklenti, Türkiye'deki gelişme inhirafının -kısa dönemli kırıklıklara rağmen- otoriterlikten demokrasiye doğru ilerliyor olmasıdır. Bütün Batılı kurgulamalar ve beklentilerin aksine, bunun yeni aktörü ne siyasi otorite ne de asker olacaktır. Bu düşünceler ışığında Türk siyasal yaşamının özgünleştirdiği siyasi otorite, ordu ve vatandaş ilişki biçimlerinde etkili olması muhtemel faktörlerin değerlendirmesine geçmeden önce kısaca, vatandaş bu ilişkinin muhatabı kılan/kılması gereken saiklere de göz atılmasında yarar görülmektedir.

Narlı (2004:163), Türk sivil-asker ilişkilerini ele alan çalışmalarında, vatandaş da bu ilişkiye dâhil ederek normatif bir çerçeve oluşturmayı deneyen az sayıdaki araştırmacıdan birisidir. Narlı siyasal otorite, askeriye ve vatandaşların birlikteliğiyle Türkiye'nin tarihsel, kültürel, sosyal koşullarına uygun bir yönetim modeli yaratılmasının gerektiğini düşünmektedir. Bu nedenle Narlı'nın analizlerinde mutabakat modelinin belirgin bazı unsurlarına müracaat ettiği söylenebilir¹⁰⁴.

Narlı Ek-e'de yer alan çizimle, AB süreci öncesindeki sivil-asker ilişkileri modelini resimlemeye çalışmıştır. Bu çizimde askeriye ve vatandaşlar birbirleriyle "algısal" bir ilişki içerisinde gösterilmektedir. Algısal ilişkiden kasıt; algı, inanç ve bilişsel yeteneklerin toplamıdır. Bu ilişki çift yönlü kesik çizgili bir ilişki olarak resmedilmiştir. Sivil siyasi otorite ile askerler arasındaki ilişki biçimi ise, "bağlamsal" bir ilişki biçimi

¹⁰⁴ Narlı'nın mutabakat modelini anlatmak üzere kullandığı açıklayıcı çizim ek-d'dedir (Narlı, 2004:163).

olarak tarif edilmektedir. Bu ilişki biçimi de, anayasanın ve diğer yasaların belirlediği bir ilişki biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bu ilişki de, çift yönlü kalın çizgili olarak resmedilmiştir. MGK'nın askerlerle ilişkisi, askerlerden MGK'ya yönelmiş tek kesik çizgili bağlamsal ilişki, MGK'nın sivil siyasi otorite ile ilişkisi ise, MGK'dan diğerine yönelmiş kesik çizgili bağlamsal ilişki olarak resmedilmiştir. Bu çizimde vatandaşların MGK ile hiçbir biçimde ilişkili olmadıkları gösterilmektedir. MGK'nın askerlerle kurduğu çift yönlü kesik çizgili algısal ilişkilere bağlı olarak, sivil siyasi otoriteye tek yönlü kalın çizgili girdiler sağlamakta, siyasi otorite ise bu girdileri dikkate alan kalın çizgili çıktılar üretmektedir (Narlı, 2004: 163).

Bu resimlemeyle anlatılmak istenen önemli bir husus, MGK'nın vatandaşlarla hiçbir ilişkisinin bulunmadığıdır. Vatandaştan gelebilecek hiçbir girdi bu kurumu bağlamamaktadır. Bu kurumun askerlerle ilişkisi, bağlamsal manada, kurum için yönlendirici olmaktadır. Ayrıca kurum sivil siyasi otoriteyi, salt askerlerle olan bağlamsal ilişkisi uyarınca yönlendirmektedir. Vatandaşla askerler arasında ise, çift yönlü, ama açık ve şeffaf olmayan bir algısal ilişki vardır. Vatandaşlar askerlerle olan bu ilişki biçiminden edindikleri algısal toplamı, siyaseti yönlendirebilecek tarzda, sivil siyasi otoriteye göndermekte, sivil siyasi otorite ise vatandaş algılarına bağlı çıktılar üretmektedir. Kısacası bu durum, askerleri siyasette başat kılıcı bir ilişki biçimi ortaya çıkarmaktadır.

Narlı'ya göre askerlerin siyaseti domine etmesinin en önde gelen nedeni, Türkiye'nin tarihsel, sosyal ve kültürel koşulları ile çok katlı toplum yapısının oluşmasında etken olan kurumsal bağlamdır. Bunun yanı sıra, komşu ülkelerle tarih boyunca süregelen çatışmalar ve “vatanın -ki millete de teşmil edilmektedir- bölünmez bütünlüğü” konusundaki kaygılar da bu üstünlüğü kurucu ve pekiştirici işlevler görmektedir (Narlı, 2004:158). Narlı ayrıca, toplumdaki yaygınlığının yanı sıra, yasalarca da desteklenen üç ayrı inanışın, Türk sivil-asker ilişkilerini Batılı örneklerinden farklılaştırdığına dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, “Türkler tarih boyunca asker-millet olarak yaşaya gelmiştir” inanışıdır. İkincisi, “her Türk asker doğar” mottosu, üçüncüsü ise, “TSK vatani ve milleti sadece dış ve iç tehditlere karşı değil, demokrasi ve laikliğin tehlikeye düştüğü durumlarda da korumakla mükelleftir” inanışıdır (Narlı, 2004:158).

Narlı'ya göre sivil-asker ilişkilerindeki değişime ilişkin pratikler yoluyla farklılaşan sosyalizasyon süreçleri, toplumda yaygın bu inanışları değiştirdiği gibi, sivil siyasi otorite ile askerlerin de bakış biçimlerini önemli ölçüde değiştirmektedir. Türk erkekleri için bir meydan okuma niteliğindeki, “zorunlu askerlik” ve “vicdanî ret” konularına ilişkin eleştirel bakış biçimindeki artış, bunun önemli bir göstergesidir. Bir başka gösterge de, Bilgi Edinme Yasası'nın kabulüyle, savunma siyasalarına ve askeriyenin iç işlerine ilişkin bilgilenme talebinde meydana gelen artıştır. Bir üçüncü gösterge ise, demokrasi ve laikliğin askerler yerine sivillerce korunması gerektiği inancındaki artıştır (Narlı, 2004: 158–159).

Özetle davranış biçimi ile kurumsal değişkenlerin birbirini ziyadesiyle etkilediğini düşünen Narlı'ya göre, sivil-asker ilişkilerindeki kurumsal değişim ve düzenlemeler, hem askeriyenin hem de vatandaşların bakış biçimlerini önemli ölçüde değiştirmektedir. Narlı, bu değişimdeki anahtar sözcüğü “şeffaflık” olarak görmektedir. Narlı'ya göre IMF ve AB'nin yönlendirmeleri ile içerideki sosyalizasyon süreçleri, sivil-asker ilişkileri alanını bir ölçüde şeffaflaştırmıştır. Ancak bu aşamada sağlanan açıklık düzeyi yeterli değildir (Narlı'dan aktaran Faltas ve Jansen, 2006:18).

Narlı; sözünü ettiği değişim ve AB süreci çerçevesinde sivil-asker ilişkilerinde yapılan düzenlemelerin Ek-e'deki tabloyu değiştirdiğini ve ilişki biçimlerinin Ek-f'deki tablo çerçevesinde belirlenmeye başladığını değerlendirmektedir. Yeni modelde özetle, askeriyenin domine ettiği MGK, yasama ve yürütme üzerindeki erkini yitirmiş olarak gösterilmektedir. Askerlerin sivil siyasi otoriteyi etkilemeye matuf anayasal ve yasal yetkileri daraltılmıştır. Sivil siyasi otorite millî savunma politikasını ve savunma bütçesini kontrol edecek daha güçlü anayasal ve yasal yetkilerle donatılmıştır. Ancak vatandaşların, gerek askerlerle kurduğu algısal ilişki gerekse de sivil siyasi otoriteyle kurduğu girdi sağlama yeteneği, bu değişimlerden pek etkilenmemiştir. Bunun nedeni de Millî Siyaset Planlaması, Millî Savunma Planlaması, Savunma Bütçesi ve Harcamaları ile ilgili açıklık ve şeffaflık düzenlemelerinin eksikliğidir (Narlı, 2004:174). Narlı'nın ifadesiyle “Türk sivil-asker ilişkilerini AB standartları altında tutan şey, sivil siyasi otoritenin savunma planlamasına ilişkin bilgi eksikliği ile askerleri bu konulara ilişkin olarak yetkili gören geleneksel anlayıştır” (Narlı,2004:184).

Faltas ve Jansen, Narlı'nın analizlerinin Schiff'in mutabakat modelinin değiştirilmiş bir versiyonu olduğunu, ancak, Schiff'in modelinde yer alan, "üç taraf" anlayışının "iki taraf" ağırlıklı bir model ile ikame edildiğini öne sürmektedir. Bu iki taraf içerisinde ise, askerî ve siyasi otorite yer almaktadır. Böylelikle askerî siyasayı şeffaflaştırmak, açıklamak ve meşrulaştırmak bu iki tarafın görevi olarak görülmektedir. Bununla birlikte sivil-asker ilişkilerini bir tür sivil-asker elitler dengesi olarak görenlerin aksine Narlı'ya göre, sivil-asker ilişkileri, askerler ve vatandaşlar arasındaki ilişki biçimlerini değiştirmekle mümkün olabilecektir. Bu değişimin motor gücü ise siyasi otorite ve vatandaşlar olacaktır (Narlı'dan aktaran, Faltas ve Jansen, 2006:18).

Narlı ise kendi modelinde, Türkiye'nin sivil-asker elitleri ile vatandaşlarını ortakları olarak gören bir model tanıtmakta ve bu modeli, Türkiye'nin kırılğan yapıdaki sivil-asker ilişkilerinin arızalı veçhelerinin ortaya çıkarılmasına yönelik bir model olarak tanımlamaktadır. Narlı modelini, Schiff'in (1995:7–24) mutabakat modeli ile Luckham'ın (1971:3–35) sivil-asker ilişkilerinin kavramsallaştırılmasına ilişkin yaklaşımlarından ödünç aldığını belirtmektedir. Narlı'ya göre, her ne kadar 2000'ler sonrasındaki süreç, sivil-asker ilişkilerinin taraflarını birbirine yakınlaştırdıysa da, taraflar arasındaki uzlaşının yeterince güçlendiğini söyleyebilmek güçtür. Sözü ettiği bu yakınlaşmanın genelde siyasal kültürden, özelde de güvenlik kültüründeki değişimlerden etkilendiğini belirten Narlı, bu kültür değişimini etkileyen değişkenler kapsamında, öncelikle, iki hususa işaret etmektedir. Bunlardan birincisi; AB uyum süreci, diğeri ise; ABD'nin 2003 sonrası Irak'ta uyguladığı güvenlik politikalarıdır (Narlı, 2009:57) .

Narlı Ek-g'de yer verdiği çizimle, kültür değişimleri ile sivil-asker ilişkilerinin birbirlerini etkileme biçimlerini açıklamaya çalışmaktadır. Çizimde deterministik olmayan dört dinamik değişken kurgulanmaktadır. Birinci değişken AB uyum sürecidir. Bu değişken temel değişken olup, sivil-asker ilişkilerini üç farklı biçimde etkilemektedir. Bunlardan birincisi, sivil siyasi otoritenin askerler üzerindeki etkisini artıran yönüdür. İkincisi, savunma siyasası ve savunma bütçelemesini şeffaflaştıran yönüdür. Üçüncüsü ise parlamenter gözetimi artıran yönüdür. İkinci değişken Türk güvenlik kültürüdür. Bu ise AB uyum sürecinden etkilenerek, vatandaşların güvenlik algılarını değişime uğratan kararsız bir değişkendir. Üçüncü değişken, sivil-asker

ilişkilerine ilişkin kültürdür. Dördüncü değişken ise, Türkiye'deki güvenlik ortamını direkt veya dolaylı biçimde etkileyen ABD güvenlik politikalarıdır. ABD'nin güvenlik politikaları, sivil-asker ilişkilerini etkileyen yönüyle önem kazanmaktadır. Özellikle de 2003'den beri Irak'ta devam eden sürecin Türkiye'deki sivil-asker ilişkileriyle bağlantılı güvenlik kültürünü nasıl etkilediği önemlidir.

Narlı'ya göre siyasal kültür ile güvenlik kültürü birbirleriyle sürekli bir iletişim içerisindedir. Bu etkileşim, güvenlik politikalarına tesir etmektedir. Benzer biçimde güvenlik kültüründeki değişimler, sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesinde etkili olmaktadır. Narlı'nın tablosu, kurumsal ve kültürel değişimlerin etkilerine de açıklık getirmeye çalışmaktadır. Narlı, kurumsal değişimler kapsamında; anayasal ve yapısal değişimi, kültürel değişim kapsamında ise; güvenlik kültürü ile bağlantılı olarak sivil-asker ilişkilerine ilişkin kültürdeki değişimi kast etmektedir (Narlı, 2009:57-60).

Narlı'ya göre askerlerin siyaseti etkileme gereçlerinden biri de, enformel mekanizmalar kapsamındaki basın bilgilendirme gereçleridir. Özellikle ordunun Türkiye'deki gelişmelere ilişkin siyasi nitelikli beyanları, müdahaleler yoluyla orduya karşı ürkek tutumlar geliştiren siyasal partilerce ciddiye alınmaktadır. TSK'nın bu türden basın bilgilendirme ve siyasal içerikli beyanat verme oranında 2007 sonrasında büyük bir düşüş gözlenmektedir. TSK, 2007 yılı içerisinde 42 adet basın bilgilendirme toplantısı ile 73 adet basın açıklaması yapmıştır. 2007 yılında 6 adet konuşma yapan ve TSK'nın internet sayfası aracılığıyla 10 mesaj veren dönemin Genelkurmay Başkanı Büyükanıt, 2008 yılında hiç konuşma yapmamış ve sadece 2 mesaj vermiştir. Keza TSK 27 basın bilgilendirme toplantısı ile 6 adet basın açıklaması yapmıştır (Narlı, 2008:4).

Özetle Narlı, sivil siyasi otorite ile askerî elitler ve vatandaşlar arasındaki uzlaş/uzlaşmazlık alanlarını belirli başlıklar halinde sıralamaktadır. Bunlardan; AB uyum süreci, ABD'nin güvenlik politikası, özellikle de Irak'a yönelik politikası, dış etkiler alanında sıralanmaktadır. Narlı siyasal kültürü ve özellikle güvenlik kültürü ile güvenlik siyasalarını biçimlendiren usul ve teknikler ise, iç etkiler alanında sıralanmaktadır. Narlı'ya göre, 2000'li yıllarda yaşanan değişimlerin pek çoğu, özellikle de, karar alma süreçlerindeki değişimler, sivil ve askerî elitler arası uzlaşmayı bozucu özellikler taşımaktadır. İç güvenlik anlayışındaki değişimin ve devam eden yasal

süreçlerin de askerleri rahatsız ettiği aşikârdır. Narlı, Türkiye’de siyasal kültürde ayrışmalara yol açan ve bu yönüyle demokrasi krizi yaratan bazı sorunlar çözülmüşse, bu uyumun yeniden sağlanabileceğini düşünmektedir. Bunlar; ayrılıkçı Kürt düşüncesi, Türk ultra-milliyetçilik düşüncesi ve liberal-konservatiflerle ulusalcıların uzlaşmazlığı sorunlarıdır. Ayrıca, algılanan veya varsayılan tehdidin büyüklüğündeki azalma bu uzlaşmayı kolaylaştırıcı bir etken olabilecektir. En son olarak demokratik kontrolün siyasal istikrar için mutlak bir gereklilik olduğu kanaatinin taraflarda yaygınlaşması bu uzlaşmayı kolaylaştırabilecektir (Narlı, 2009:82).

Narlı’ya göre, TSK’nın, modern uzlaşmazlıkların bir gereği olarak, sivil üniversitelere açılarak geliştirdiği yeni “diplomat asker” anlayışı, taraflar arasında uzlaşmaya vesile olabilecek gereçlerden birisidir. Esasen askerî eğitim sisteminin sivil öğretileri de kapsayarak gelişeceğini düşünen Narlı, askerî eğitimin modernizasyonunun, mutabakatın tarafları arasındaki düşünce farklılıklarının giderilmesine de yardımcı olacağını öne sürmektedir (Narlı,2003:4).

Konijnenbelt de, sivil siyasi otorite ile askerî elitler arasındaki uzlaş ve uzlaşmazlık alanlarına ilişkin olarak bir değerlendirme yapmaktadır. Konijnenbelt bu kapsamda, iç ve dış siyasete ilişkin yedi farklı alanın varlığına vurgu yapmaktadır. Dış siyasete ilişkin olarak; Kıbrıs Meselesi, Ermeni Meselesi, Irak’ın Kuzeyi ve AB üyeliği; iç siyasete ilişkin olarak da; laiklik, terörle mücadele, Kürt Meselesi alanlarını bu kapsamda sıralamaktadır (Konijnenbelt’den aktaran, Faltas ve Jansen, 2006:19).

Uzlaşmazlıkların üçlü düzlemde çözümlenmesini önemseyen Narlı’ya göre şeffaflık, özellikle de savunma planlamasına ilişkin şeffaflık ihtiyacı sivil-asker ilişkilerinin en önde gelen belirleyeni olacaktır (Narlı, 2004: 159–162).

Schiff’ten esinlenen bakış biçimlerinde, analiz çerçevelerinin Huntington’cu çizgiden paradigma düzeyinde farklılaştığı görülmektedir. Çalışmanın metodolojisinin üzerine bina edildiği bu bakış biçiminin, Türkiye’deki sivil-asker ilişkileri için bir açıklama ve çözümleme çerçevesi sunup sunamayacağı hususu, araştırmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı biçimde sorgulanmıştır.

BÖLÜM VI

SİYASÎ OTORİTE, ASKERLER VE VATANDAŞLARIN SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNE BAKIŞ BİÇİMLERİNİN ANALİZİ

Bu bölümde öncelikle, siyasi otoritenin sivil-asker ilişkilerine bakış biçimi irdelenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda AKP Milletvekili Hüseyin Çelik’in sivil-asker ilişkilerine ilişkin beyanları ile AKP’nin “muhafazakâr demokrasi” söyleminin kodlarının meseleye ilişkileri değerlendirilmiştir. Daha sonra vatandaşların bakış biçimleri incelenmiştir. Bu kapsamda da, çeşitli araştırma kuruluşlarının çalışma kapsamında ilişkili olarak yaptıkları araştırma ve kamuoyu yoklamalarının sonuçlarına yer verilmiştir. En son olarak da, askerlerin meseleye bakış biçimi değerlendirilmiştir. Bu kapsamda öncelikle eski Genelkurmay Başkanı Başbuğ’un konuşmasının analizi yapılmıştır. Daha sonra da, üst düzey komuta görevlerinde bulunmuş emekli askerlerle yapılmış yarı yapılandırılmış mülakatlardan elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Askerlere ilişkin bulguları genişletebilmek amacıyla da, askerî darbelerin asker mağdurları ve asker kökenli akademisyenlerle yapılandırılmamış mülakatlar yapılmıştır.

6.1. SİYASÎ OTORİTENİN SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNE BAKIŞ BİÇİMİNİN ANALİZİ

6.1.1. AKP Milletvekili Hüseyin Çelik’in Sivil-Asker İlişkileri Konulu Beyanlarının Analizi

Çalışma kapsamında mevcut seçilmiş siyasi otoritenin sivil-asker ilişkilerine bakışına ilişkin bütünlüklü bir çalışması olup olmadığı hususu, erişilebilen imkânlar çerçevesinde tetkik edilmeye çalışılmıştır. Ancak konuya ilişkin olarak; gerek mevcut gerekse de geçmiş hükûmetler tarafından yapılmış kapsamlı bir çalışmaya ulaşılamamıştır.

Bunun üzerine izleyen paragraflarda öncelikle, AKP Milletvekili Çelik’in sivil-asker ilişkilerine ilişkin beyanlarına yer verilmiş ve bu beyanlardan siyasi otoritenin meseleye bakış biçimi hakkında bir fikir edinilmesi amaçlanmıştır. Çelik’in konuyla ilgili bütün beyanlarına kendi internet sayfasından ulaşabilmek mümkün olmuştur. Çelik’in basın açıklamaları ve bu açıklamalara ilişkin köşe yazıları ile değerlendirmelerinin bütününe

de buradan ulaşılabildiği için, ayrıca kaynak gösterme ihtiyacı hissedilmemiştir¹⁰⁵. Çalışmanın yapıldığı dönem itibarıyla parti sözcülüğü görevini de yürüten Çelik'in beyanlarının incelenmesinin, kısmen de olsa, çalışmanın amacının tahakkukuna yardımcı olabileceği düşünülmüştür.

Çelik beyanlarının çoğunda, AKP döneminde Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin siyasi otoritenin etkisiyle köklü kurumsal değişimlere uğratıldığına, bu değişimin devam edeceğine ve Türkiye'nin, asker-sivil ilişkilerinde yeni bir süreçten geçtiğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca YAŞ ile MGK'da oturma düzeninin değişmesi, 27 Nisan 2007 tarihli e-muhtıranın Genelkurmay internet sitesinden kaldırılması ve 30 Ağustos törenlerinde kutlamaları Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün kabul etmesini, önemli sivilleşme gayretleri olarak değerlendirmektedir. Çelik konuşmalarında ayrıca, 15 maddelik¹⁰⁶ kapsamlı bir değişiklik planına vurgu yapmaktadır.

Çelik aşağıdaki ifadeleriyle, sivil-asker ilişkilerini konu alan beyanlarının, “bir hükûmet eylem planı değil şahsına ait temenniler olduğunu” belirtmektedir. Ancak sözünü ettiği düzenlemelerin önemli bir kısmının halen gerçekleştirilmiş olması, siyasi otoritenin Türkiye'de sivil-asker ilişkilerini yeniden düzenlemeye ilişkin niyet ve maksadı hakkında fikir vermektedir. Ayrıca pek çok düzenlemenin bir biri ardına gerçekleşmesi, siyasi otorite ile askerî elit arasında, kurumsal düzenlemelere ilişkin bir uzlaşının ve/veya en azından, uzlaş arayışının söz konusu olabileceğini düşündürmektedir:

Bunlar, ileri demokratik standartların gereği olarak, sivil-asker ilişkileri ve ordumuzun konumu bağlamında yaptığım açıklamalardır. Türkiye, 2023 vizyonunun gereği olarak elbette ki medenî ve kalkınmış ülkelerde sivil-asker ilişkileri ve orduların konumu neyse bu standartlara kavuşmalıdır. Sözü edilen 15 madde, AK Parti'nin kurumsal kimliği tarafından tartışılmış ve hükûmete önerilmiş 15 madde olmadığı gibi; bu konular, hükûmet tarafından karara bağlanmış bir eylem planı da değildir. Bütün bu meseleler, Türkiye'nin demokratikleşmesi bağlamında hep konuşulan, üzerinde yazılıp çizilen konulardır. Ben de bir milletvekili olarak, bu konular üzerinde kafa yoran birisi olarak bunları tartışmaya

¹⁰⁵ Daha fazla bilgi için bkz: <http://www.huseyincelik.net/bodasi.asp>, erişim tarihi 15 Mayıs 2013.

¹⁰⁶ 1-Genelkurmayın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanması. 2- 35'inci maddenin kaldırılması. 3- Jandarmanın yapısı, konumu ve görev tanımı. 4- Profesyonel orduya geçiş. 5- Askerlik süresinin kısaltılması. 6- Zorunlu askerlik. 7- TSK'da verilen askeri eğitim. 8- Okullardaki Milli Güvenlik dersleri. 9- Kaç ordu komutanlığı olacağı, bunların nerelerde bulunacağı. 10- Mustafa Muğlalı gibi isimlerinin kışılardan silinmesi. 11- Askere dayak, kötü muamele sıfırlanmalı. 12- Milli günlerde tanklı, toplu görüntülere son verilmeli. 13- Askeri harcamalar şeffaflaşmalı. 14- OYAK'ın varlığı ve işlevi gözden geçirilmeli. 15- TSK'da VET (verimlilik, etkinlik ve tutumluluk) prensibi uygulanmalı, daha fazla bilgi için bkz: <http://www.haberturk.com/gundem/haber/665145-iste-12-yillik-sivillesme-plani>, erişim tarihi 26 Mayıs 2013.

açıyorum. Bu ve benzeri hususlar, Türkiye’de artık tabu olmaktan çıkmıştır. Türkiye, artık bütün bu konuları medenî ölçüler içerisinde sükûnetle ve sağduyuyla tartışabilecek fikri olgunluğa sahiptir (Çelik, 01 Eylül 2011, Ege’de Sivil Rüzgâr).

Çelik’in beyanları, sivil-asker ilişkileri konulu düzenlemelerin, ağırlıklı olarak, kurumsal yapıları esas alan bir plan dâhilinde devam edeceğine işaret etmektedir. Kurumsal düzenlemeler kapsamında; Genelkurmay’ın MSB’ye bağlanması, ordunun küçültülmesi, jandarmanın yapısı, konumu ve görev tanımının değiştirilmesi, profesyonel orduya geçilmesi, OYAK’ın varlığı ve işlevlerinin gözden geçirilmesi sıralanmaktadır. Yasal düzenlemeler kapsamında, darbelere dayanak olan İç Hizmet Kanunu’nun 35’inci Maddesi’nin¹⁰⁷ kaldırılmasının, savunma planlaması alanına ilişkin olarak, ordu harcamalarının “verimlilik, etkinlik ve tutumluluk” ilkeleri çerçevesinde düzenlenmesinin ve savunma planlamasının şeffaflaştırılmasının gerektiği belirtilmektedir.

Çelik’in beyanlarından siyasi otoritenin, askerî müdahaleye yol açma riski taşıdığını değerlendirdiği bir kısım değer ve ritüelleri değiştirmeyi de gerekli gördüğü anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, TSK’da verilen askerî eğitimin değiştirilmesi, okullardaki millî güvenlik derslerinin kaldırılması, erbaş ve erlere yönelik kötü muamelenin önüne geçilmesi, millî günlerde tanklı, toplu görüntülere son verilmesi gereğine vurgu yapılmaktadır. Çelik ayrıca, Mustafa Muğlalı ve benzeri kışla isimlerinin değiştirileceğini belirtmektedir¹⁰⁸.

“Demokratikleşme”; Çelik’in devlet, demokrasi ve sivil-asker ilişkilerine yönelik beyanlarının temel temasını oluşturmaktadır. “TSK’nın da medenî ve kalkınmış demokratik ülkelerdeki gibi olmasını arzu ettiklerini” belirten Çelik’in aşağıdaki sözleri, siyasi otoritenin sivil-asker ilişkilerini Batılı paradigma ve pratikler üzerinden düzenlemeyi düşündüğüne işaret etmektedir. Keza Çelik’in aşağıdaki ifadelerinde yer alan, uzmanlık ve sorumluluk alanlarının ayrılmasına (seperation) ve askerlerin siyasetten uzaklaştırılmasına (isolation) ilişkin olarak yaptığı güçlü vurgulamalar da, siyasi otoritenin Batılı çözümleme düşüncesini işaret eder mahiyettedir:

¹⁰⁷ Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır.

¹⁰⁸ Mustafa Muğlalı ve benzeri kışla isimleri değiştirilmiştir.

Güçlü, hareket kabiliyeti yüksek ama kesinlikle siyasi iradenin ve halkın emrinde olan bir Türk Silahlı Kuvvetleri". Bugün eğer ordumuz böyle yöne doğru gidiyorsa, ordumuz arızalarından kurtuluyorsa, darbecilikten, cuntacılıktan kurtulmaya çalışıyorsa hepimizin bu sürece katkıda bulunması gerekiyor. Geçmişte Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bulaştırılan o virüs temizleniyorsa, bizim bu sürece katkıda bulunmamız gerekiyor AK Parti'nin esasen duruşu budur, Sayın Başbakan'ın, hükümetin duruşu budur. Bunun böyle bilinmesi gerekiyor (Çelik, 10.Mayıs 2012, Asker Bildiri Yayınlamasın) .

Eski bir Danıştay başkanına Gazi Orduevinde Cumhurbaşkanı, Başbakanın huzurunda dedim ki, "sayın başkan, sizin adamlarınız haber alsın ki Hüseyin Çelik Kızılay'da yürüyor, yürütmeyi değil yürümeyi durdurma kararı alır". Bu nasıl hukuktur böyle. Eski cumhurbaşkanlarından Ahmet Necdet Sezer, zamanında AK Parti'yi bir muhalefet partisi gibi muhatap alıyordu. Hâkimler Savcılar Yüksek Kurulu ayrı bir şey, YÖK ayrı bir imparatorluk, medya ayrı bir imparatorluk. 2003 yılında Millî Eğitim Bakanlığım döneminde YÖK Başkanı Kemal Gürüz rektörleri topluyor, Kara Kuvvetleri Komutanı Aytaç Yalman Paşa'ya YÖK Kanunu'nu görüşmeye gidiyorlar. Bana gazeteciler görüşümü sordu. Ben de "yarın birkaç general çağıracağım, obüs toplarını konuşacağız..." "Ne alâkası var" deyince "askerliğimi topçu olarak yaptım. Kara Kuvvetleri Komutanı YÖK Kanunu hakkında konuşursa benim de obüs topları üzerinde konuşma hakkım var". Bu komedi değil mi? Bütün bu yanlışlıkları, cumhuriyet adına bu maskaralıkları "olması gereken" diye dayattılar (Çelik, 5 Mayıs 2012, Ordumuz Cuntaların Kol Gezdiği Bir Ordu Olmamalı).

Çelik çeşitli beyanlarında sözünü ettiği bu değişimin gerekçelerine de değinmektedir. Bu çerçevede dile getirdiği en önemli argüman, "Soğuk Savaş Dönemi ihtiyaçlarına göre yapılandırılan ve diğer NATO ordularının gerçekleştirdiği düzenlemeleri yapamayan TSK'nın yapısının, Batılı örneklere benzer biçimde revize edilmesi gerektiği" argümanıdır. Çelik bu argümanını, "eğer gerekli düzenlemeler yapılamaz, hücre yenilenmesi sağlanamazsa, bünye kendi kendisini tüketir" sözleriyle desteklemektedir. Çelik yine bu kapsamda "Türk halkına Batı tipi çağdaş ve ileri bir demokrasi yönünde taahhütte bulduklarını ve Batı tipi demokrasinin önde gelen normlarından birinin sivil-asker ilişkilerini Batılı standartlara göre düzenlemek" olduğunu öne sürmektedir. Askerî darbelere ilişkin yorumlarını, "bu eylemlerin gelişmemiş demokrasilere uygun pratikler olduğu" genel yaklaşımı üzerinden kuran Çelik aşağıdaki ifadeleriyle, "TSK'nın darbeci pratikten uzaklaştığı ölçüde güçleneceğini" belirtmektedir:

Askerî darbe, tipik bir geri kalmışlık göstergesidir. Askerî darbeler; Gana, Gine, Uganda gibi ülkelerde meydana gelmektedir. Biz darbe kelimesinden kendimizi kurtarmalıyız. İngilizler, sözlüklerinde darbe karşılığı bir kelime olmamasıyla övünür. İngiltere, Fransa, Hollânda'da darbe duydunuz mu? Portekiz, İspanya, Yunanistan da 70'li yıllarda bitirdi. Türkiye, AK Parti ile şuraya geldi. Bürokratik cumhuriyet, demokratik cumhuriyete dönüştü... Bu coğrafyada büyük, güçlü, sağlam ve gece rahat uyumamızı sağlayacak bir ordunun olması gerekir. Ama bu ordumuzun cuntaların cirit gezmediği, Balyoz eylem planlarının hazırlanmadığı, Sarıkız, "Ayışığı", "Eldiven" gibi planların hazırlanmadığı bir ordu olması lâzım. Şundan emin olmalıyım. Benim verdiğim parayla vergiyle üniforması, elindeki silahı alınan benim ordumun mensupları günün birinde bu silahı bana doğrultmayacak. Bunu bilmem lâzım. Böyle bir ordu çok saygın bir ordudur.

Darbecilikten, darbecilerden yakasını kurtarmış olan ordu, o zaman dünyanın güçlü ordularından birisi haline gelir (Çelik, 5 Mayıs 2012, Ordumuz Cuntaların Kol Gezdiği Bir Ordu Olmamalı).

Türkiye'nin uluslararası raporlarda "kısmen özgür" ülke kabul edildiğine dikkat çeken Çelik, "tam özgür" ülke statüsüne erişmesinin de ileri demokratik adımlara bağlı olduğuna vurgu yapmaktadır. Çelik'e göre, "okullarda verilen millî güvenlik derslerinin yeniden düzenlenmesi de, ileri demokrasinin gerektirdiği bir tür mental değişimdir". Çelik ayrıca aşağıdaki ifadeleriyle, Millî savunma planlaması konusundaki bilgi eksikliğine de dikkat çekerek, bu derslerin söz konusu açığı kapatmaya yönelik olarak kullanılabileceğini ifade etmektedir:

Liselerde askerler tarafından verilen ve içeriği de askerlerce belirlenen Millî Güvenlik derslerinin bu şekilde verilmesi yanlıştır. Tepeden tırnağa rütbelere ezberletiliyor, şekli de formatı da fauldür. Bunun yerine millî savunma konsepti bir ders olarak verilebilir. Askerlik bir kültür dersi olarak verilebilir. Öğrencilere niye dikkat çektiler? Ayrıca bu dersi askerler de vermek zorunda değildir (Çelik, 01 Eylül 2011, Ege'de Sivil Rüzgâr).

Yine değer ve ritüel oluşturmaya matuf etkiler alanında sıralanabilecek törenlerle ilgili olarak; "millî günlerde tanklı, toplu gösterilere son verilmeli" şeklinde ifade ettiği 15 maddelik planın bu parçasının detaylarına aşağıdaki ifadeleriyle açıklık getirmektedir:

Şehrin kurtuluşu diyorsunuz, topraklar, tanklar geçiyor, arkasından köy hizmetlerinin dozerleri, greyderleri geçiyor, Sağlık Müdürlüğü'nün ambulansları geçiyor, Telekom'un pikapları... Bundan daha komik bir manzara olabilir mi? İlkokul çocukları acayip acayip kıyafetler giydirilerek şehir meydanında birileri süngüleniliyor, bunu sürdürelim mi? Bunlar değişsin (Çelik, 10 Mayıs 2012, Asker Bildiri Yayınlamasın).

Keza siyasal kültürün sivil-asker ilişkilerindeki biçimlendirici etkilerini, "öğrenilmiş çaresizlik" olarak nitelendiren Çelik, Cumhurbaşkanı seçimlerine ilişkin aşağıdaki sözleriyle askerî müdahaleye dayanak teşkil eden militarist siyasal kültürün değişmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır:

O dönemde kimsenin aklına orgeneralin dışında cumhurbaşkanı adayı gelmiyor. Öğrenilmiş çaresizlik budur. Orgeneralden cumhurbaşkanı adayı olmaz mı? Tabii ki olur. Teğmen de olur. Ama bu bir kural haline gelirse sıkıntı olur. Sivil cumhurbaşkanlığı uygulaması ilk kez Özal ile başlamıştı. Ancak, Özal'ın vefatının ardından Sayın Demirel ve Sayın Sezer'in, ikisi de sivildi, ama onlar takım elbise giymiş orgeneraldi... Öğrenilmiş çaresizlik gafletin ta kendisidir. Sivil militaristler, asker militaristlerden çok daha öndedir. Militarizm üniforma işi değil, zihniyet işidir. 28 Şubat'ı hep birlikte yaşadık... "Bürokratik cumhuriyet kalsın" diyenler var, bir de öğrenilmiş çaresizlik içinde bunu kabul edenler var, şunu da görüyorum her geçen gün öğrenilmiş çaresizlik parçalanıyor. Batılı ülkeler karşısında ezik tavır sergilemek, militarizm karşısında pısmak, militarist yargı karşısında pısmak bizim öğrenilmiş çaresizliğimizdir (Çelik, 5 Mayıs 2012, Ordumuz Cuntaların Kol Gezdiği Bir Ordu Olmamalı).

Türkiye'deki Cumhurbaşkanı seçilme pratiğinin jakoben bir kültür çerçevesinde biçimlendiğini de ifade eden Çelik, eski Cumhurbaşkanı Sezer'in, eski Genelkurmay Başkanı Büyükanıt'ın görevden alınmasına ilişkin siyasi otorite tasarrufunu engellediğini şu sözlerle dile getirmektedir. “27 Nisandaki e-muhtıranın verildiği tarihte Cumhurbaşkanı Sayın Ahmet Necdet Sezer'di. Sezer her ne kadar bir sivil idiye de maalesef her zaman bu malûm jakoben devlet yapısının yansıttığı bir duruş sergiledi” (Çelik, 28.04.2012, Büyükanıt'ı Emekli Etmemizi Sezer Engelledi).

Çelik, sivil-asker ilişkilerine yönelik değerlendirmeleri sırasında, “Atatürk'ü Koruma Kanunu”, “Gençliğe Hitabe” ve “Andımız” gibi, “ideolojikleştirildiğini”, “dogmatikleştirildiğini” düşündüğü söylem ve pratiklere yönelik eleştiriler de getirmektedir:

Neyi ideolojik hale getirirseniz onu dogmatik hale getirirsiniz. Siz eğer Atatürk'ü bir ideolojinin sığ çerçevesi içine hapsederseniz, Atatürk'ü kimsenin tartışmasına müsaade etmezseniz, bu Atatürk'e yapılabilecek en büyük kötülüktür. Bir imparatorluğun külleri arasından bir cumhuriyet kuran, o ülkenin kurucusu olan bir insanın kanunla korunmak zorunda bırakılması ne büyük bir hüsrandır, öyle değil mi? Evren'in “biz Atatürk'ü herkesin kafasına sokacağız.” sözlerinin ardından, tüm okullara Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersi konuldu. İlkokuldan başlıyorsunuz, üniversiteyi bitirinceye kadar. Bu sefer ne oluyor? Âdeta bir zorlamayla, dikte ettirmeyle verildiği için sevilmiyor. “Andımız” ve “Gençliğe Hitabe” ye gelince ayet mi bunlar? Yabancılar bana mektuplar yazdılar, bakanlığımın ilk aylarında. “Biz Türk değiliz, her sabah çocuklarınızı sıraya geçiriyorsunuz ve onlara and içiriyorsunuz” dediler. İnsanı mi bu peki, doğru bir şey mi? Atatürk'ü bir kenara bırakalım. Hz. Peygamberle alâkalı bir ton hakaretimiz şey yazılıp çizilmemiş mi? Hz. Peygamberi korumakla ilgili herhangi bir şey var mı? Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10'uncu maddesi şiddete yönelmediği sürece her görüşe saygı duymayı öngörür. Birisi çıkıp der ki; “Atatürk dünyanın en demokrat insanıdır”. Birisi de der ki; “Atatürk diktatördü”. Saygı duyulmalı (Çelik, 03 Şubat 2012, Atatürk'ü Tartışmak O'na En büyük Kötülük, Gençliğe Hitabe Ayet midir?).

Çelik'in sivil-asker ilişkilerini konu edinen beyanları basında çeşitli yönleriyle eleştirilmektedir. Ancak eleştirilerin çoğu, “yetmez, ama evet” anlayışıyla uyumlu biçimde kurulmaktadır. Örneğin Karakaş (2011) aşağıdaki ifadeleriyle, “siyasi otoriteyi bu düzenlemeleri yapmada gecikmiş olmakla”, “kurumsal düzenlemelere ilişkin planlamanın yetersizliği ile” ve “demokratikleşmenin sadece sivil-asker ilişkilerindeki düzenlemelere bağlı olmadığı” yönleriyle eleştirmektedir:

Hüseyin Çelik'in açıklamaları, tekraren ifade ediyorum, son derece önemli, ümit verici ama bendenizin, bir yurttaş olarak, bu açıklamalara üç eleştirisi var. Birinci eleştirim 2023 perspektifine; yukarıda sözü edilen reformlar, iki genel seçimde arka arkaya yüzde 47 ve yüzde 50 oy alabilmiş, önemli bir referandumda yüzde 58 evet oyu çıkarabilmiş bir siyasi formasyonun gerçekleştirmek için 12 sene beklemesine ihtiyaç duymaması gereken

reformlar. İkinci eleştirim, listede önemli eksikliklerin varlığı; aklıma ilk gelen çift başlı yargı, AYİM, Askerî Yargıtay gibi kurumlar. Bu eksikler listesi daha da uzatılabilir. Üçüncü ve en temel eleştirim ise, Türkiye'nin sivilleşme perspektifinin sadece sivil-asker ilişkilerindeki normalleşmeye bağlı olmadığı yönünde; Anayasa'nın dibacesi, 66'ncı Madde orada dururken, DİB'in mevcut yapılanması ve finansman biçimi sürerken, Sayın Çelik'in çok iyi bildiği bir mevzu, Talim ve Terbiye Kurulu zihniyeti eğitime egemen iken, vs. sivilleşme sadece sivil-asker meselesi olmaktan öte bir mesele¹⁰⁹ (Karakaş, 05 Eylül 2011, Hüseyin Çelik'in Sivilleşme Planı).

TSK'nın dilsizleştirilmesinin Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinin düzenlenmesi bakımından önem taşıdığı ve bu anlamda 2007 sonrasında ciddi mesafeler alındığı aşikârdır. Siyasi otoritenin, TSK'nın basın bilgilendirme toplantılarından, basın açıklamalarından ve internet sayfası yoluyla yapılan siyasi nitelikli açıklamalarından rahatsızlık duyduğu da bilinmektedir. Ancak siyasi otoritenin bu tutumu, TSK'nın 2012 Yılında yaptığı bazı açıklamalara ilişkin olarak, -özellikle TSK'ya arka çıkan yönleriyle-, öncekilerden farklılaşmış ve bu durum muhalif çevrelerce eleştirilmiştir. Çelik'in bu eleştirilere cevap niteliğindeki aşağıdaki sözleri, bir anlamda, "siyasi otorite söylem ve eylemine karşı olmayan TSK beyanlarının kabul edilebileceği" gibi, bir tutuma denk geldiği şeklinde yorumlanabilecektir. Ayrıca bu tutumun, farklı bir okumayla, "mağdurun korunması" gibi bir perspektifi yansıttığı da değerlendirilebilecektir.

TSK diyor ki "biz demokrasiye bağlıyız. Bize kanunlarla yasalarla çizilmiş bir yasa vardır, o sınırlar içerisinde kalırız" diyor. Sayın Kılıçdaroğlu ve arkadaşları buna tepki gösteriyor. Bir köşe yazarı "artık niçin vesayetçi değilsiniz, niçin darbeci değilsiniz" anlamına gelebilecek şekilde Silahlı Kuvvetler'in mensupları, paşaları, generalleri tahkir ediyor, tezyif ediyor. Son derece çirkin benzetmelerle saldırıyor. Bir başka baro başkanı "biz zannediyorduk ki bizim ordumuz var, bizi koruyacak". Kime karşı koruyacak dış düşmana falan karşı değil arkadaşlar, kime karşı millî iradeye karşı, meşru hükûmete karşı. Şimdi buradan Silahlı Kuvvetler bir tepki gösteriyor (Çelik, 10.Mayıs 2012, Asker Bildiri Yayınlamasın).

Oysaki daha önceleri sıkça, "konu ne olursa olsun TSK'nın ikide bir bildiri yayınlamaması gerektiği" yönünde görüşler belirttiği bilinen Çelik, bu beyanlarının da arkasında durduğunu ifade etmektedir. Aşağıdaki ifadeleriyle de, bir tür söylem ve eylem değişikliği anlamına da gelebilecek bu durumu, TSK'nın yargıya başvurma hakkı gibi, -oldukça zayıf sayılabilecek-, bir argümanla gerekçelendirmeye çalışmaktadır:

Aslında hiç yayınlamamalıdır. Silahlı Kuvvetlere biri saldırdığı zaman Silahlı Kuvvetleri'nin, Genelkurmay Başkanlığı'nın, Millî Savunma Bakanlığı'nın yargıya

¹⁰⁹ Daha fazla bilgi için bkz: Karakaş'ın Star Gazetesi'nin 5 Eylül 2011 tarihli sayısında yer alan, "Hüseyin Çelik'in Sivilleşme Planı" başlıklı köşe yazısı.

başvurma hakkı vardır. Bu tahkir, tezyif, hakaret söz konusuysa kesinlikle yapılmalıdır. Ordu da birilerinin şamar oğlanı falan değil. Ama bildiriyle vatandaşa muhatap olma veya şuna bununla muhatap olma dönemi artık kapanmalıdır. Vatandaşı bilgilendirmek ve aydınlatmak için TSK elbette bildiri yayımlayabilir, kendi üzerinden, MSB üzerinden veya başka mekanizmalar üzerinden (Çelik, 10.Mayıs 2012, Asker Bildiri Yayınlaması).

Çelik'in bu tutumu gerekçelendirme de başvurduğu diğer bir argüman ise, "TSK'nın bu açıklamasının, eskisi gibi, askerî müdahaleye çağrı yapan bir özellik taşımadığı, tam tersine askerî müdahaleyi teşvik edenlere karşı olma özelliği taşıdığı" argümanıdır. Çelik, "CHP bizim alıştığımız TSK bildirisine tepki göstermemiştir, belli yazarlar buna tepki göstermemiştir. Askerî darbeye teşvik eden, askerî darbeye, müdahaleye çağıran, onu askerî vesayeti sürdürmeye davet edenlere karşı TSK bir bildiri yayımlamıştır. Bundan rahatsız olmaktadır" demektedir. Çelik'in beyanları, TSK'nın siyasi anlamda dilsizleştirilmesinden anlaşılanın, "sadece siyasi otoriteyi eleştiren beyanlarının" siyasi nitelikli olarak tefsir edilebileceği, siyasi otoritenin söylem ve eylemlerini desteklemeye matuf beyanlarının ise mazur görülebileceği" gibi de okunabilmektedir. Çelik, aynı konuya ilişkin söylemleri, muhtemelen bu beyanlarının farklı bir biçimde de okunabileceği düşüncesiyle "TSK yerine MSB konuşsun" şeklinde değiştirmiştir:

Darbe ve darbe girişimleri, bünyeye bulaşmış hastalık ve virüslerdir. Bunların bünyeden çıkarılıp atılması hem Silahlı Kuvvetlerin saygınlığını artırır hem de bu ülke çok büyük demokratikleşme açısından mesafe almış olur. Bugün yapılan budur, yani vücuttan bu hastalık, virüs ve safraların atılması, tedavisi. Yayımlanan bildiri muhtıra anlamındaysa bu zaten kabul edilemez, birisi Silahlı Kuvvetlere hakaret edebilir, haksız bir ithamda bulunabilir, burada da yargı devreye girmelidir, hukuk müşavirlikleri aracılığıyla buna muhatap olmalıdır, çok gerekliyse de, yani TSK'ya bir haksızlık yapılıyorsa açıklamayı MSB yapmalıdır. Çünkü şu anda Genelkurmay'ın siyasetteki muhatabı MSB'dir. Nasıl ki üniversitelerin hükümet nezdindeki muhatabı Millî Eğitim Bakanlığı ise, TSK'nın hükümet nezdindeki muhatabı da MSB'dir, bence iş oralarla yürütülmelidir (Çelik, 11 Mayıs 2012, TSK Yerine MSB Konuşsun).

Çelik darbe iddialarına ilişkin devam eden yasal süreçler konusunda eleştirilen yargı tutumuna, eleştirel de denilebilecek bir tonda yaklaşmaktadır. Bununla birlikte "yargının yürütmeden ayrı bir kuvvet olduğu" vurgusunu da öne çıkarmaktadır. Keza yasal süreçlerin TSK'nın komuta kademesinin önemli bir bölümünü boşalttığı eleştirilerini de, "kanuniliğin herkes için geçerli olduğu" şeklinde ifade ettiği hukukun üstünlüğü prensibiyle ilişkilendirmektedir:

Yargının da demokratikleşmesi gerekiyor, şimdi bu süreç devam ediyor. Bu okus pokus yöntemiyle, kanunları değiştirmekle de olmuyor, uygulama önemli, zihniyet değişip dönüşmediği zaman kâğıt üzerindeki metinler anlamsız kalıyor. Yargının sıkıntılar içinde olduğunu biliyoruz. Yargının fizikî, yani, teknolojik, özlük hakları alt yapılarını iyileştirdik, şimdi kimyasının düzelmesi gerekiyor. Hâşâ yargı mensuplarını hedef alıyor

değilim, çağdaş ülkelerdeki gibi hareket edip hakkaniyeti esas alan çoktur, ama işleyişte bir sıkıntının olduğu, kimyada problem olduğu da ortadadır. Bunun düzelmesi gerekiyor... Bizde zaten harp dönemindeki general sayısı uygulanmış. Herhangi bir kurumdaki adamların sakatlığı tespit edilirse burada adam kalmayacak almalıyız diyemezsiniz, kanunilik herkes için gereklidir (Çelik, 11 Mayıs 2012, TSK Yerine MSB Konuşsun).

Çelik Başbakan'ın 28 Şubat'la ilgili olarak dalgalar halinde aralıklı devam eden askerî personelin gözaltına alınma sürecine ilişkin olarak söylediği, "bu dalgalarda ülke boğulur" sözlerinin yargıya müdahale anlamına gelmeyeceğine de aşağıdaki ifadeleriyle açıklık getirmeye çalışmaktadır. Ancak bu süreçleri savcı, hâkim atamalarıyla etkileyebilen ve bilvesile süreçlerin uzamasına da sebep olan siyasi tutumlar ve tutuklu milletvekillerine ilişkin "ağırdan alma" tavrı ile Çelik'in aşağıdaki ifadelerini uzlaştırabilmek de bir hayli zor görünmektedir:

Sayın Başbakan'ın söylediği şudur: Sürekli dalga olursa bütün kıyıları harap olur. Kurunun yanında yaşın yanmaması gerektiğiyle ilgili hepimizin müşterek hassasiyetleri var, bunu söyledik. Sayın Başbakan MÜSİAD'ın genel kurulu esnasında söyledi. 'Piyonlar dâhil gerçek faillerin hepsine kadar gitmelidir' dedi. "Piyonlar dâhil " bundan daha net bir ifade olabilir mi? Ama bu çok seri yapılmalıdır, Türkiye her gün böyle dalgalarla uyanmamalıdır. Bir an önce bütün uzantılarıyla... Ama bu sabahtan akşama bitecek anlamına gelmiyor. Sayın Başbakan böyle bir hassasiyetten söz ediyor. Hiçbir savcı, bunu yargıya müdahale olarak algılamaz. Sayın savcıların da herhâlde bundan farklı düşündüklerini zannetmiyorum. Herkes buna göre mesajını inanıyorum ki almıştır" diye konuştu (Çelik, 10 Mayıs 2012, Dalgalarla Uyanmamalı Ama Piyonlara Kadar da Gitmeli)

Çelik, Gülen Cemaati'nin polis ve yargı içerisinde yer aldığına yönelik iddiaları, "cemaat devleti ele geçirmiş, devlete sızmış, bunlar kargaları güldürür" şeklinde değerlendirmektedir. Ayrıca aşağıdaki ifadeleriyle, cemaatin Türk siyasal yaşamını biçimlendirecek güçlü gereçlere sahip olduğu iddialarını yalanlamaktadır:

İnsan kendisine ait olan bir şeyi ele geçirir mi? Şu ele geçiriyor, bu ele geçiriyor. Kamuda çalışan solcu insanlar var mı, ülkücü insanlar var mı? Var. Oraya sızmış, buraya sızmış! Bu su mu, nem mi? Kamu personeli nasıl alınıyor; belli. KPSS sınavı var. Bu insanların yüz kızartıcı suçu yoksa engel yoksa biz onların vicdanına hafiye kulağı dayayarak atayamayız. Cemaat devleti ele geçirmiş, devlete sızmış bunlar kargaları güldürür. Bu paranoyaları bir tarafa bırakalım .(Çelik, 22 Şubat 2012, Cemaat Devlete Sızmış Buna Kargalar Bile Güler)

Çelik'in sivil-asker ilişkilerine ilişkin kurduğu analiz ve çözümleme çerçevesinin, belirgin bir biçimde, klasik liberal sivil-asker ilişkileri kuramının kodlarını içerdiği söylenebilir. Dahası Çelik'in argümanlarının, Türkiye'deki siyaset bilimi çevrelerinde, "liberal yaklaşımlar" başlığı altında yer verdiğimiz argümanlarla neredeyse birebir örtüştüğü de görülmektedir. Ancak Cizre'nin aşağıdaki ifadelerine de yansıdığı gibi,

bizatihi liberal çevreler, Çelik'in sivil-asker ilişkilerine ilişkin yol haritasının AKP'nin pragmatik siyasetiyle bütünüyle uyumlu olmadığını düşünmektedirler:

İşin ilginç yanı ise parti içinde sivilleşmeyi felsefesi ve yapıları itibarıyla düşünen, araştıran ve kamuya dillendiren Hüseyin Çelik gibi isimlerin varlığı. Çelik, Ağustos 2011 YAŞ'ından sonra medyaya konuşarak âdeta “eksiksiz” bir sivilleşme hamlesinin yol haritasını çıkarmış ve bu hamlenin gecikmeden yapılması gerektiğine dikkat çekmişti. Çelik'in listesinde idari, yasal, anayasal ve zihinsel olarak atılması gereken adımlar sıralanırken askeri okullarda verilen eğitimden, Yunanistan ve Balkanlar'dan gelen tehdit algısına karşı kurulan Ege Ordusu ve 1. Ordu'nun kaldırılmasına, Milli Güvenlik derslerinin içeriğine ve TSK içinde askere dayak ve kötü muameleye kadar uzanan 15 reform maddesi yer alıyordu. Ev ödevini bu kez mükemmel yapan bir parti kurmayının reform önerilerinin rafa kaldırılmasının temel nedeni, parti liderliğinin hassas dengeleri daha fazla oynatarak mevcut statükonun hizmetinde bir ordu yapılanmasını tehlikeye atmamak olsa gerek. Çelik'in çizdiği düzgün reform haritasının ‘şimdi sırası değil, önce terörizm bitsin’ tarzı bahanelerle rafa kaldırıldığını tahmin etmek zor değil (Cizre 2012).

Özetle, Çelik'in sivil-asker ilişkilerine ilişkin tahlillerinin çerçevesini klasik liberal kuramın söylemleri oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle Çelik, askerlerle sivillerin uzmanlık ve sorumluluk alanlarının ayrılmasını, askerlerin değerlerinin, olabildiğince, sivil siyasi otoriteninkilerle ortaklaştırılmasını, askerlerin siyasal alandan uzaklaştırılmasını ve mutlak biçimde siyasi otoriteye tabi kılınmasını düşünmektedir.

Hüseyin Çelik, Türkiye'deki sivil-asker ilişki modelinin değiştirilmesini ve orduda hücre yenilenmesini, AKP'nin “ileri demokrasi” modelinin en önde gelen ihtiyacı olarak ortaya koyarken, Batı tipi liberal düzenlemelerin orduyu içinde bulunduğu tükenişten kurtaracağını öne sürmektedir. Buna karşın, mülakat yapılan askerlerin büyük bir kısmının, Çelik'in milliyetçilik, Atatürkçü Düşünce ve sivil-asker ilişkileri konulu beyanlarının TSK'yı yıprattığı kanaatini taşıdığı görülmüştür. Ayrıca mülakat yapılan askerlerin bir kısmı da, AKP'nin Batılı demokratik kontrol normlarını yerleştirmek yerine, hükümetin siyasi icraatına karşı çıkmayacak bir “Ak Silahlı Kuvvetler” yapılandırmayı hedeflediği ve bu nedenle Batı tipi bir modeli hayata geçiremeyeceğini düşünmektedir. İzleyen bölümde AKP'nin sivil-asker ilişkilerine bakış biçimi, “muhafazakâr demokrasi” söylemi çerçevesinden yorumlanmaya çalışılmıştır.

6.1.2. Siyasi Otoritenin Sivil-Asker İlişkilerine Bakış Biçiminin, “Muhafazakâr Demokrasi” Söylemi Çerçevesinden Analizi

AKP Genel Başkan Yardımcılığı ile Tanıtım ve Medya Başkanlığı görevini de yürüten Çelik’in sivil-asker ilişkilerine ilişkin söylemleri onun sivil-asker ilişkilerine bakış biçimini bütünüyle açıklayıcı özellikler göstermemektedir. Bununla birlikte Çelik’in görüşlerinin, klasik-liberal sivil-asker paradigmasının ve İspanya tipi Batılı pratiğin çerçevesiyle uyumlu olduğu söylenebilir. Ayrıca siyasi otoritenin sivil-asker ilişkilerine bakış biçimini sadece Çelik’in beyanları üzerinden yorumlayabilmek güçtür. Zira Çelik’in tahlilleri güçlü liberal izler taşırken, siyasal otoritenin; sadece siyasal yaşamı değil; kültürel, sosyal ve ekonomik ilişkileri algılama, yorumlama ve biçimlendirmeye ilişkin söylemlerinin giderek daha fazla oranda muhafazakârlaştığını söyleyebilmek mümkündür. Esasen AKP siyasal kimliğini ve ideolojisini, kendi internet sayfasında aşağıdaki biçimde kısaca açıkladığı, “muhafazakâr demokrasi” olarak tanımlamaktadır:

AK Parti, Yeni Muhafazakâr Demokrat çizgiyi muhafazakârlığın genlerine ve tarihi kodlarına uygun şekilde, ama siyaset yaptığı coğrafyanın toplumsal ve kültürel geleneklerine yaslanarak ortaya koymaktadır. AK Parti kendi düşünce geleneğinden hareketle, yerli ve köklü değerler sistemimizi evrensel standarttaki muhafazakâr siyaset çizgisiyle yeniden üretmek amacındadır. AK Parti değişime değil, gerileme ve yozlaşmaya direnen bir anlayıştadır. Değişimi gelişim ve ilerleme anlamında savunmaktadır. AK Parti geçmişin statükoculuk üzerine bina edilen muhafazakârlığı yerine yeniliğe açık modern bir Muhafazakârlık üzerinde durmaktadır. AK Parti, evrimci veya tedrici ve doğal sürecinde işleyen toplumsal dönüşüme dayalı bir değişimi savunmaktadır¹¹⁰.

Sadece Çelik’in sivil-asker ilişkileri konulu beyanlarında değil, Türkiye’de 2000’li yılların başından bu yana yaşanan sivilleşme pratiklerinde de, çok güçlü liberal tonların hâkim olduğu söylenebilir. Batılı siyasal sistemin ve Batıda hâkim siyasal kültürün giderek muhafazakârlaşan vasfı, ilk bakışta muhafazakâr söylemin genel çerçevesi ile çelişkili gibi görünen bu durumu bir nebze olsun açıklamaktadır.

Ayrıca Türkiye’nin sivilleşme pratiklerinin, Batılı örnekleri neredeyse kırk yılı aşkın bir gecikmeyle izlediği de diğer bir izah nedenidir. Kırk yıl öncesinin Batılı çözümleme modelleri, askerlerin siyasete darbeler yoluyla müdahalesini önlemeyi öncelikli hedefler olarak görmüşlerdir. Ancak gelinen aşamada, Çelik’in de işaret ettiği gibi, sivillerin orduları kontrolleri altına alabildiği ve etkin denetimini sağladığı Batılı ülkelerde,

¹¹⁰ Daha fazla bilgi için bkz: <http://www.akparti.org.tr/site/haber/3173/muhafazakarlik-ve-demokrasi-sempozyumu-basbakan-erdogan-ak-parti-siyaseti-r>

orduların siyasete müdahale ihtimali yok denilecek kadar azalmıştır. Buna karşın sivil-asker ilişkilerinde, değişen güvenlik ortamının ortaya çıkardığı farklı problemler yaşanmaktadır. Artık askerî müdahaleden anlaşılan, orduların siyasi otoriteyi değiştirmeye yönelik eylemlerinden ziyade, toplumsal yaşama farklı gereçlerle tesir edebilme yetenekleridir. Örneğin Feaver, “artık bilgi, teknoloji, askerî endüstriyel kompleks vb. gereçlerle güçlenen orduların, mevcut hükûmeti devirmeksizin kendi düşünceleri ve fikirleri ışığında karar mekanizmalarına etki edebildiğini” (1996:149) düşünmektedir.

Batılı sivil-asker ilişkilerinin bir başka ilgi alanı ise, orduların dış tehdidi caydırmak olarak bilinen geleneksel görevleri dışında kalan ülke içi ve ülke dışı angajmanlarıdır. Nitekim ABD Ordusu’nun Irak ve Afganistan’da icra ettiği görevler, geleneksel görevlerine kıyasla farklılaşmış ve bu değişim, sivil siyasi otoriteyi askerî liderlerle sıkça karşı karşıya getirir olmuştur. Bu nedenle örneğin Cohen’in, “Supreme Command: Soldiers, Statesmen and Leadership in Wartime” adlı çalışması (2003), sivil-asker ilişkilerinin değişen yönlerini açıklamada, âdetâ, ABD siyasetçilerinin başucu kitabı haline gelmiştir.

Siyasi otoritenin çözümlene çerçevesinin, sivil-asker ilişkilerindeki yapısal değişimin ortaya çıkardığı değişikliklerin de etkisiyle zamanla; gözlem, denetim, cezalandırma ve ödüllendirme benzeri materyal belirleyenleri ihtiva eden Feavaer’ci bir asil-vekil ilişkisi biçiminde evrilmesi muhtemeldir. Ayrıca Batılı düzeyin gerektirdiği yasal ve kurumsal düzenlemelerin tamamlanmasını müteakip, AKP siyasalarının, savunma planlamasındaki uzmanlık eksikliğinin giderilmesine ve değerlerin ortaklaştırılmasına yönelik pratiklere yönelebileceği de beklenmelidir. Bir diğer güçlü olasılık ise, AKP’nin önümüzdeki süreçte asker elitlerle daha fazla uzlaşmaya yönelik bir siyaset izlemesidir.

Bu düşünceler ışığında, varsayımlarda bulunmak yerine, AKP’nin Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerine dair yaklaşımlarını, devlet ve demokrasi kavramlarına bakışı ile birleştirerek, daha ayrıntılı bir biçimde analiz etmenin gerekli olduğu düşünülmüştür. Bu maksatla öncelikle, AKP Kütüphanesi’nde yer alan sivil-asker ilişkileri konulu dokümantasyonun tetkikine ihtiyaç duyulmuştur.

Kütüphanenin konuyla ilgili yabancı yayınlar envanterinde, Huntington'un "Asker ve Devlet" (1993b), Narcis Serra'nın, "The Military Transition" (2010) , adlı kitapları dikkat çekmektedir. Ayrıca, David Leroy Hebditch'in, "How to Stage a Military Coup" (2009) ve William Hale'in, "Turkish Politics and the Military" (1993) adlı kitapları mevcuttur. Müge Aknur'un, "Civil-Military Relations in Turkey" (2008) adlı kitabı ile Ayşe Gül Altınay'ın, "The Myth of the Military Nation" (2004) adlı kitapları İngilizce diliyle yayınlanmış diğer kitaplardır. Bütün bu kitaplar çalışma kapsamında incelenmiş ve çalışmanın çeşitli yerlerinde bu kaynaklara göndermeler yapılmıştır.

Sivil-asker ilişkilerini Huntington'cu paradigmaya bağlı kalarak, ama Batı ordularının son dönemde muhatap kaldıkları durum ve vazife değişikliklerini de içeren bir optikten okuyan Feaver, Desch, Cohen ve Schiff'in kitaplarının AKP kütüphanesinde yer almadığı görülmektedir.

Konuyla ilgili Türkçe yayın katalogu ise, bir hayli zengindir. Siyaset, Ekonomi ve Toplumsal Araştırmalar (SETA) Vakfı ve TESEV'in yayınların neredeyse tamamı kütüphanede yer almaktadır (2005/2006, 2006, 2010). SETA yayınlarından, Tanel Demirel'in, "2000'li Yıllarda Asker ve Siyaset" (2010) adlı çalışması ile Fazıl Hüsnü Erdem'in "Askerî Yargı ve Askerî Vesayet" adlı çalışması (1999) Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini konu etmektedir.

TESEV'in düzenli olarak yayınladığı almanaklar, 2006–2008 almanağının editörlüğünü yürütenlerden; Ali Bayramoğlu'nun "28 Şubat" adlı kitabı (2007) ile Ahmet İnsel'in derlemesine katıldığı "Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti" (2010) adlı kitapları kütüphanede mevcuttur. Ümit Cizre'nin editörlüğünü yaptığı TESEV'in 2005–2006 almanağı dışında, "AP-Ordu İlişkileri" (2002) ve "Muktedirlerin Siyaseti" (2006) isimli kitapları da kütüphanede yer almaktadır.

Çalışma kapsamında mülakat yapılan Doğan Akyaz'ın, "Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi" (2002) adlı kitabı da kütüphane envanterinde mevcuttur. Kütüphanede AKP 23'ncü Dönem milletvekili ve anayasa profesörü Zafer Üskül'ün "Siyaset ve Asker" (1989) adlı kitabı da yer almaktadır. Keza bu dokümanlar da, çalışma kapsamında incelenmiş ve çalışmanın çeşitli yerlerinde bu kaynaklara da göndermeler yapılmıştır.

Konuyla ilgili inceleme araştırma özelliği taşıyan ve çalışma kapsamında çeşitli yerlerde gönderme yapılan diğer kitaplar şunlardır. Levent Ünsaldı'nın "Türkiye'de Asker ve Siyaset" (2008), Cengiz Sunay'ın "Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül ve Sonrası" (2010) ile Seydi Çelik'in "Osmanlı'dan Günümüze Devlet ve Asker" (2008) adlı çalışmaları.

Konuyla ilgili inceleme araştırma özelliği taşıyan ve çalışma kapsamında incelenen ancak, alıntı yapma ihtiyacı duyulmayan kitaplar ise, şunlardır. Hasan Cemal'in "Türkiye'nin Asker Sorunu" (2010), Nuran Yıldız'ın "Türk Ordusunun Medya ve Siyasete Spin Etkisi", (2007) Zekeriya Türkmen'in "Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması" (1999), Ahmet Akif Mücek'in, "Türkiye'de Askerî Darbeler" (2009) adlı kitapları.

AKP Siyaset Akademisi ders notlarında ve eğitim portalinde sivil-asker ilişkileri kapsamındaki değerlendirmelere de göz atıldığında, "Demokrasi ve Demokratikleşme" başlığı altındaki derslerin, Tanel Demirel tarafından verildiği görülmektedir. AKP Siyaset Akademisi 11'nci Dönem Ders Notlarında, sivil-asker ilişkileri bağlamında yer verilen ifadeler, AKP'nin meseleye bakışını özetler mahiyettedir. Ancak yine de, AKP Kütüphanesi ve Siyaset Akademisi kayıtlarında yapılan araştırmadan, siyasi otoritenin sivil-asker ilişkilerine bakış biçimini bütünüyle anlamlandırabilmek mümkün olmamaktadır:

Demokrasilerde askerî/sivil bürokrasi, seçilmiş siyasiler tarafından belirlenmiş politikaları uygulamakla mükelleftir... AK Parti'nin 2007'de hazırladığı seçim beyannamesinin "Demokrasi ve Hukuk Devleti" konulu bölüm ile başlaması, Türkiye'nin öncelikli sorunları olarak bunları gördüğünü ve seçmene yönelik ilk taahhütlerinin Türkiye'deki özgürlük ve demokrasi anlayışının genişletilmesi ekseninde şekillendiğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Ülkenin daha demokratik ve siyasal açıdan daha özgürlükçü bir görünüm kazanması ve siyasetin asker ile yargı vesayetinden kurtulması, bu bölümün temel parametreleri olarak ortaya konulabilir. Öte yandan asker sivil ilişkilerinde Genelkurmay Başkanının Millî Savunma Bakanlığına bağlanması, silahlı kuvvetlerin siyasal iktidarın emir ve direktifleri doğrultusunda görev yapması imkânı sağlanmalıdır. Yine bu bağlamda anayasada askerî yargı alanındaki yüksek mahkemeler kaldırılmalıdır¹¹¹.

Siyaset Akademisi ders notlarında yer alan "seçilmişlerin atanmışlara üstünlüğü", "siyasetin askerî vesayetinden kurtarılması" ve "Genelkurmay'ın MSB'ye bağlanması" vurguları, Çelik'in beyanlarıyla örtüşmektedir. Ayrıca kütüphane kataloğunda konuyla

¹¹¹ Daha fazla bilgi için bkz: <http://www.siyasetakademisi.org/wp-content/uploads/2012/01/10.DonemEkitap.pdf>

ilişkili olarak yer alan TESEV ve SETA yayınlarının çokluğu da, sivil-asker ilişkilerinin ağırlıklı olarak, liberal bir optikten okunduğuna işaret etmektedir. Huntigton'un "Asker ve Devlet" (1993b) ile Narcis Serra'nın "The Military Transition" (2010) adlı kitapları da AKP'nin, Çelik'in beyanlarına da yansıyan, klasik liberal paradigmaya ve sivil-asker ilişkilerini düzenlemedeki Batılı pratiğe ilişkin bir tercihi işaret ettiğini düşündürmektedir.

Karakaş'ın; Çelik'in sivil-asker ilişkilerine ilişkin beyanlarına yönelik eleştirileri kapsamında yer verdiği, "sivilleşme sadece sivil-asker meselesi olmaktan öte bir mesele" (2011) olduğu tespiti oldukça önemli bir değerlendirme olarak görülebilir. Zira AKP bir yandan, süre avına dönüşmüş izlemelere, gözaltı süreçlerine, uzun tutukluluk sürelerine, oluşturulma şeklinden kuşku duyulan yargılama süreçlerine, "darbelerle hesaplaşmada kararlılık" gerekçesiyle sessiz kalmaktadır. Öte yandan, darbelerin ürünü olan; YÖK, RTÜK, Özel Yetkili Mahkemeler, Siyasal Partiler Kanunu, Seçim Kanunu vb. düzenlemelere dokunmamaktadır. Bu durum AKP'nin sivilleşmeye ilişkin tutumunu muğlaklaştırmaktadır.

Yıldız'ın (2004:54) da dikkatimize getirdiği üzere, belki de AKP'nin siyasal alanda ürettiği pratikler, siyasal ve toplumsal olayların gelişimine bağlı olarak ortaya çıkan kamuoyu tepki ve katkılarına bağlı olarak biçimlenmektedir. Hal böyle olunca da, sivilleşmeye yönelik pratiklerin, sağlıklı ve geri dönüşlü olmayan bir sivil-asker ilişki biçimini ortaya çıkarıp çıkaramayacağını anlaşılabilmektedir. Bu nedenle çalışmanın temel iddiasıyla uyumlu bir analiz çerçevesi kurabilmeye yönelik olarak, AKP'nin sivilleşme düşüncesinin askerlerle ve vatandaşlarla uzlaştığı ve ayrıldığı yönlerinin daha sağlıklı ve ayrıntılı bir biçimde tetkiki gerekmektedir. İzleyen bölümde AKP'nin "muhafazakâr demokrasi" söyleminin, devlet ve demokrasi kavramlarıyla nasıl ilişkilendirildiği hususuna açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

AKP'nin Muhafazakâr Demokrasi söylemine ait bilgilere, geniş biçimde önsözünü Recep Tayyip Erdoğan'ın yazdığı, Yalçın Akdoğan'ın "Muhafazakâr Demokrasi" (2004) adlı kitabında yer verilmektedir. AKP muhafazakârlığının, demokrasiye bakış biçiminin temel temalarını, Akdoğan'ın aşağıya çıkartılan ifadelerinden çıkarsamak mümkündür:

Muhafazakâr Demokratlık, dayatmacı ve baskıcı, otoriter ve totaliter anlayışları kabul etmez. Sınırlandırılmayan, keyfiliğe ve hukuksuzluğa olanak sağlayan, katılımı ve temsili önemseyen, bireysel ve kolektif hak ve özgürlükleri hiçe sayan totaliter ve otoriter anlayışlar sivil ve demokratik siyasetin büyük düşmanlarıdır... Devlet asli fonksiyonlarına çekilmiş, küçük ama dinamik ve etkili bir yapıya sahip olmalı; Vatandaşını tanımlayan, biçimlendiren, ona tercihler dayatan değil, vatandaşın tanımladığı, denetlediği ve şekillendirdiği bir kurum olarak hizmet sunmalıdır... İslam-demokrasi bağdaşmaz diyenler şu görüşleri ortaya koymaktadır: İslam değişmez esasları olan bir dindir, oysa demokrasi sürekli olarak değişen bir hükûmet etme, yönetme tarzıdır. Dinde hakikat tek, yol birdir. Durum böyle olunca dinle farklı felsefelere dayanan çok partili sistemler birlikte yürüyemezler. Çünkü İslam’da egemenlik Allah’ın demokratik yönetimlerde ise halkındır. İslam’da kadın-erkek, Müslim-gayrimüslim eşitliği yoktur. Oysa demokrasinin temel ilkesi eşitliktir... İslam dünyasında artık zimmî statüsünü savunan ilâhiyatçı kalmadı... Allah’a inanan bir insan için kozmik anlamda egemenlik elbette ki Allah’a aittir. İman sahibi kişinin gözünde Allah’ın evren üzerindeki egemenliği insanların bildiği ve bilmediği her türlü sınırdan azadedir, sınırsızdır, ortaksız, rakipsiz ve şartsızdır. Demokratik egemenlik anlayışı Allah’ın egemenliğinin ne ortağı, ne de alternatifidir. İlâhî iradeyi temsil etme yetkisi İslam toplumuna aittir. Bu da İslam toplumunun hür iradesinin beyanı olan seçim ve biatla gerçekleşir (Akdoğan, 2004:61).

Klasik muhafazakârlarla liberallerin devlete bakışı farklılaşmaktadır. Liberaller tarafsız ve sınırlı bir devlet talep ederler. Zira “özgürlüğün sınırı” devletin sınırlanmasına bağlıdır. Bu nedenle devlet, sadece kamu mal ve hizmeti üreten bunun dışında, piyasaya ve gündelik yaşama müdahale etmemesi gereken bir güç olarak görülür. Buna karşılık muhafazakârlar devleti; kanunun, siyasetin ve ahlâkın toplam bir bütünü olarak görürler (Barry, 1989:103). Kuşkusuz diğer ideolojiler gibi muhafazakârlık da, içinde yeşerdiği toplumsal koşulların, ekonomik ve siyasal güç ilişkilerinin niteliğinden bağımsız değildir. Bu koşullar ve ilişkiler, her tarihsel dönem ve toplumda düşünce ve değerleri, felsefî tartışmalar ile siyasal tutum alışları etkilemiştir. Bu anlamda muhafazakârlık, içerisinde bulunduğu tarihsel dönem ve mekânlarda farklı kurulmakta ve farklı çağrışım ve anlamlara sahip olmaktadır. Bu nedenle Safi (2005:2), “AKP’nin muhafazakârlığını ele alırken, Kıta Avrupa’sı muhafazakârlığını bir mukayese şablonu olarak kullanmak yerine, AKP pratiklerini esas alan bir bakış açısı kullanmanın daha doğru olacağını” değerlendirmektedir.

Türkiye’deki muhafazakârların devlete bakış biçiminin, bir bakıma, 1970’lerde yaşanan küresel ekonomik krizden sonra gelişmeye başlayan yeni sağ muhafazakâr söylemin temel unsurlarıyla benzeştiğini söyleyebilmek mümkündür. Ancak yeni sağ muhafazakâr söylemin Türkiye’deki yerleşme zemini de Batıdaki örneklerinden farklılaşmıştır. Özkazanç’a göre, demokrasinin gelişimini Batı ile eş zamanlı yaşamamış olan Türkiye’de krizler, yeni sağın zeminini, Batıdan farklı biçimde askerî darbeler ile

yaşanan ara rejimler aracılığıyla yaratmıştır. Ayrıca 12 Eylül sonrasında Türkiye’de, bir yandan güçlü devlet olgusunun hâkim kılınmasına, bir yandan da otoriter-merkeziyetçi gücün onarılmasına çalışılmıştır. Bu durum, Özal dönemi için geniş bir hareket alanı yaratmıştır (Özkazanç, 1996:1219).

Özal’la değişen iktidar söylemi, “görev alanları küçültülmüş ama güçlü devlet” ile “birey önceliklerini esas alan bir özgürlük çerçevesi” (Safi, 2005:174) olarak kurulmuştur. Benzer biçimde AKP programlarında da, “partinin asli fonksiyonlarına çekilmiş, küçük ama dinamik ve etkili bir devletten yana olduğu ve devlet vatandaş çatışmasının, vatandaş talepleri yönünde çözümlenmesinin hedeflendiği”¹¹² ifadeleri yer almıştır. Safi’ye (2005, 230) göre, AKP devletin fonksiyonu konusunda muhafazakâr partiler ve Millî Görüş partilerinin müdahaleci ve kapsayıcı devlet anlayışından farklı bir tutum sergileyerek, devletin daha sınırlı ve daha az müdahaleci olmasını istemektedir:

Muhafazakârlarının her şeyi kontrol edebilen “mistik ve kutsal” devlet olgusu yerine devleti; ”bireye hizmet için ve bireylerin oluşturduğu etkin bir hizmet kurumu” (AK Parti Tüzüğü, 2002:Madde: 4.5) olarak kabul eden bir anlayış ortaya koymaktadır. Hatta daha da ileri gidip -liberal bir söylem dili kullanarak- devletin; güvenlik, adalet, temel eğitim, sağlık ve alt yapı hizmetleri dışında kalan tüm hizmet alanlarından icracı sıfatıyla çekilmesini talep etmektedir (AK Parti Programı, 2002:60).

Aslında, bütün bu tespitlere ilâve olarak, muhafazakârların devlete ilişkin bakış biçimine yönelik spekülâtif bir izah da getirebilmek mümkündür. Çünkü Türkiye’de muhafazakârlar, tepeden inmece yaklaşımının yönettiğine dair bir algılamayla, 1960’ların sonuna dek, “devlet” ile bir türlü barışamamış ve onu âdeta düşman bellemiştir. 1970’lerin ortasında filizlendirilen “Türk-İslam Sentezi” anlayışının, 12 Eylül sonrası bir devlet siyaseti haline getirilmesi, muhafazakârlara, devletin esasen düşman değil de, kim ele geçirirse onun amaçlarına hizmet eden bir araç olduğunu anlatmıştır.

Bu değerlendirmeden hareketle AKP’nin, zaman içerisinde, “küçük ama güçlü devlet” söylemini yaşama geçirecek pratiklere yöneleceğini söylemek olanaklıdır. Devlet

¹¹² Daha fazla bilgi için bkz: https://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&ved=CDEQFjAB&url=http%3A%2F%2Ffilef.ankara.edu.tr%2Fakildefteri%2Fgorsel%2Fdosya%2F104801379459_program.doc&ei=q5iiUeW7KNOM7AbYuYGIBg&usg=AFQjCNFAEMa7EmeWYn2Ym5B4WMuSaTQyaQ&bvm=bv.47008514,d.ZGU

gerçekten de küçülen ve piyasaya müdahale etmeyen bir yapıya kavuşacaktır. Ama kamunun gereçleriyle gündelik yaşamın düzenlenmesine ilişkin pratikler hızlanarak devam edebilecektir. Bu nedenle önümüzdeki dönemin AKP'sinin sivil-asker ilişkilerini düzenleme de dâhil bütün pratiklerde devlet, görünürde özgürlüklere müdahale etmeyecek ama gündelik yaşamı biçimlendirmede önemli işlevler görebilecek bir gereç olarak kullanılabilir. Oysaki sivilleşmenin ve demokratikleşmenin en başta gelen gereklerinden biri, devleti ele geçirilebilecek ve ele geçirenin amaçlarına hizmet edecek bir yapı olmaktan kurtarmak olmalıdır.

Akdoğan'ın açıklamaları, demokrasi kavramının “muhafazakâr demokrasi” söylemi içerisinde nasıl ele alındığına ve özellikle bu söylem içerisinde “din” ile “demokrasi” kavramlarının nasıl uzlaştırıldığına ilişkin yeterli bir izah çerçevesi sunamamaktadır. Zira Safi (2005:57)'ye göre, muhafazakârlara göre toplum; insan organizmasının “bedensel” kısmını, otorite ise “zihinsel” kısmını oluşturur. Güçlü bir otorite olmaksızın toplumun ve düzenin devamı söz konusu olamaz. Toplumsal düzen, toplumun içindeki dinamik gücün yanı sıra, en üst noktada ona kumanda eden, farklı unsurlar arasındaki ahengi mümkün kılan otorite ile mümkün olur. Muhafazakâr düşünceye göre de otoritenin temeli “sözleşme”ye değil “sadakat”e dayanır. Sonuçta, muhafazakârlar için her şeyden önce gerçek otorite, ancak insandan üstün bir şeyden ya da bir kişiden, son tahlilde ise Tanrı'dan çıkabilir. Bu anlayışa göre her otorite, eninde sonunda ilâhî kökenlidir. Otoritesiz bir toplum olamayacağına göre, ilâhî boyutu da olan bir evrensel içerik olarak bütün kurumlar gibi din kurumu da, toplumsal süreçlerin gidişatında etkindir (2005:57).

Akdoğan İslamiyet-demokrasi paradoksunu, “ilâhî iradeyi temsil etme yetkisi İslam toplumuna aittir. Bu da İslam toplumunun hür iradesinin beyanı olan seçim ve biatla gerçekleşir” (Akdoğan'dan aktaran Safi, 2000:57) sözleriyle aşmayı denemektedir. Bu izah çerçevesi ancak, demokrasinin sadece, “siyasal iktidarın barışçıl el değiştirmesine ilişkin kurallar ve yöntemler bütünü” olarak -usuli bir biçimde- algılanması halinde geçerli olabilecektir. Ancak, katılım olgusunu temel alan, demokrasiyi bir amaç olarak gören veya onun halk egemenliği boyutunu öne çıkaran; diğer anlamlarıyla ele alındığında problemlili hale gelmektedir. Tanımı ne olursa olsun demokrasi, kaderlerinin

belirlenmesinde kendilerinin de rolü ve etkisi bulunduğu inanan yurttaş bireyleri birleştiren bir çerçevedir (Safi, 2005:57).

Muhafazakârların demokrasiye ilişkin bakış biçiminin diğer detaylarına gelince, klasik muhafazakârlar otoritenin kaynağını sözleşme kuramıyla temellendiren liberal filozoflardan farklı olarak, rasyonel bir tasarıma veya bilinçli bir kurguya bağlı olarak açıklamazlar. Burke; liberallerin toplumun doğasını ve siyasal yükümlülüğü açıklamada başarısız olduklarını, aklın bunları ne keşfedebileceğini, ne de yeniden yaratabileceğini, bunların zaman içinde toplumsal eğilim yoluyla oluştuğunu ifade etmektedir” (Burke’ dan aktaran Tannenbaum ve David, 1998:219).

Muhafazakârlığın demokrasiyle ilişkisi söz konusu olduğunda -ister istemez- liberalizmle de olan ilişkisi de gündeme gelmektedir. Aslında muhafazakârlığın, demokratik sistem içinde hem demokrasiye katkıda bulunmasını hem de demokrasiden yararlanmasını sağlayan yanı, liberalizmle olan akrabalığıdır. Muhafazakârlığın liberalizmle buluşma noktası; evrene, insana, topluma ve bilgiye bakışlarını belirleyen felsefi çerçeveleri olmuştur (Çaha, 2004:68).

Safi’ye (2005:61) göre, Batılı klasik muhafazakârlar başlangıçta eşitliği savunduğu, devrim ve değişimlere açık olduğu ve tiranlığa yol açma ihtimalini içerisinde barındırdığı için, demokrasiye karşı olumsuz bir tutum takınmışlardır. Fakat zamanla tehlike olarak gördükleri, sosyalizm ve komünizm gibi ideolojiler güçlendikçe demokrasiye daha yakın durma gereği duymuşlardır.

Safi’ye göre, her iki siyasal çizgide de temel belirleyici unsurun din olması nedeniyle, MNP-RP çizgisini özgün bir forma sahip olmamakla ve ideolojik temeli zayıf kalmakla birlikte, Batıdaki Hıristiyan-Demokrat hareketlere benzetebilmek mümkündür. Ancak, AKP’yi resmî söylemleri tahtında “Müslüman-Demokrat” bir kimlikle özdeşleştirebilmek neredeyse imkânsızdır. Zira AKP’nin Laiklik anlayışında din; devletin müdahale edebileceği bir alan değildir (Akdoğan, 2004:113–132). Bu çerçevede muhafazakârlığın, dini daha ziyade toplumsal bir gerçeklik ve geleneğin bir parçası olarak gören vasfı ön plana çıkmaktadır. Ayrıca AKP söylemlerinde ümmetçi izlere rastlayabilmek de zordur. Safi (2005:254–255) AKP’nin, Batı muhafazakârlığını

temel alarak, eklektik bir şekilde “Muhafazakâr Demokrasi” düşüncesi oluşturmaya çalıştığını değerlendirmektedir:

AKP, hem “muhafazakâr” hem “ilerlemeci”, hem “gelenekten yana” hem “modernleşmeden”; bir yandan “özgürlükçü” öte yandan “ahlâkçı” olduğu iddiasındadır. Hem akli önemseyen hem de rasyonalist olmayan; devrimci olmaktan ziyade reformist ya da evrimci bir dönüşümü esas alan bir parti olarak tarif edilmektedir. Salt bu ifadelerin birlikte okunması dahi, AKP’nin ideolojik açmazlarına örnek teşkil etmektedir.

AKP parti programı demokrasiyi; “siyasetin yapılacağı, bir mekanizma ve değerler bütünü” olarak görmektedir. Program demokrasiyi kuvvetli vurgularla sahiplenmektedir. Programda çok partili seçim sistemi, siyasal meşruiyetin seçimlere dayanması, halk egemenliği, siyasetin vesayetten arındırılması, hukuk devleti, temel insan hak ve özgürlükleri, toplumsal, siyasal, kültürel çoğulculuk, siyasal katılım gibi biçimsel değerler savunulmaktadır. Bu nedenle, “daha fazla demokratikleşme” ve “siyasal İslam’ı sistem ve rejim bakımından bir kriz dinamiği olmaktan çıkarma” amaçları açısından AKP, Türkiye’deki siyasal konjonktüre çok uygun bir potansiyel yapı taşı özelliği taşımaktadır

Bütün bu değerlendirmeler, AKP’nin sivil-asker ilişkilerine ilişkin bakış biçimini, bütünüyle anlamamıza hizmet edebilecek bütünlüklü bir çerçeve sunmada yeterli olamamaktadır. Bunun en önde gelen nedeni, AKP siyasalarının, kısmen pragmatist ve popülist özellikler de gösterebilen ve zaman içerisinde kristalize olabilecek eklektik yapısıdır. Çalışmanın yapıldığı an itibarıyla, AKP’nin münhasıran sivil-asker ilişkilerini, Huntington’cu paradigmanın ve onunla bağlantılı kurulan Serra’cı pratiklerin genel ilkeleri çerçevesinde ele aldığı gözlenmektedir. AKP’nin klasik-liberal kuramdaki gibi yasal, yapısal ve kurumsal düzenlemeleri önemseydiği, sivil-asker ilişkilerindeki düzenlemelerin genişlemesiyle, Feaver’cı bir asil-vekil modeline yönelebileceği değerlendirilebilecektir.

6.2. VATANDAŞLARIN SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNE BAKIŞ BİÇİMLERİNİN ANALİZİ

MetroPOLL isimli araştırma şirketi 2011 yılında “Türkiye’de Demokrasi Algısı” konulu bir araştırma yapmıştır. Araştırma raporunun özetine şirketin internet sayfasından¹¹³, tamamına ise aşağıdaki köprü bağlantısından¹¹⁴ ulaşılabilmektedir. İki aşamadan oluşan “Türkiye’de Demokrasi Algısı” konulu araştırma, 26 ilde, 1514 kişiyle, 6 Nisan 2011 ile 5 Mayıs 2011 tarihleri arasında yapılmıştır. Araştırmada, Türk halkının demokrasi algısına ilişkin veri toplamaya ilâve olarak, araştırmalardan elde edilen bulgularla, Türkiye’yi içeren ya da Türkiye üzerine yapılan diğer araştırmaların bulgularının karşılaştırılması ve bu yolla elde edilen bulguların güçlendirilmesi de amaçlanmıştır. Araştırmada Türkiye’deki vatandaşların demokrasi algısı iki temel boyutta incelenmiştir. Bunlardan ilki; “var olan rejim ve düzen hakkında düşünülenlerin ne olduğu?”, ikincisi ise; “demokratik yönetim biçiminin nasıl tanımlandığı ve demokrasinin bir rejim olarak ne ölçüde desteklendiğidir?”.

Birinci boyutta, Türkiye’de işleyen mevcut sistem hakkında, ikinci boyutta ise, siyasal kültür hakkında bilgi edinilmesinin amaçlandığı ifade edilmiştir. Araştırmacılar ikinci boyutu, demokrasinin bugün ve ilerde nasıl işleyeceğini de etkileyebilme özelliğinden dolayı önemsediklerini belirtmişlerdir. Araştırma; vatandaşların, devlet, demokrasi kavramları ve bu kavramlarla bağlantılı olarak sivil-asker ilişkilerine bakış biçimine ilişkin önemli bulguları da içermektedir. Bu bulgulardan çalışma kapsamında ilişkilendirilebilecek olanlar aşağıda sıralanmıştır:

Araştırmada “Türkiye'deki demokrasiye 0 ile 10 arasında bir karne notu verecek olsanız, ne verirdiniz?” sorusu sorulmuştur. Sorunun değerlendirilmesinde, 10’un tam bir demokratik sisteme, 0’ın ise tam bir otoriter sisteme, bir başka deyişle demokrasinin hiç olmadığı bir sisteme denk geldiği bir ölçek kullanılmıştır. Bu soruya verilen cevapların ortalaması 5 olmuştur. Araştırmacılar bu soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgulara dayanarak, vatandaşların Türkiye’deki rejimi, “otoriterlikle demokrasi

¹¹³ Bkz: <http://www.metropoll.com.tr/report/demokrasi-arastirmasi-nisan-2011-2>, erişim tarihi 26 Mayıs 2013

¹¹⁴ Bkz: <http://www.scribd.com/doc/55873130/Turkiye-de-Demokrasi-Alg%C4%B1s%C4%B1>, erişim tarihi 26 Mayıs 2013.

skalasının tam ortasında yer alan “melez bir rejim” gibi gördüklerini” ve farklı demokrasi endekslerinin de bu kaniya yakın olduklarını belirtmektedirler. Ayrıca, eğitim seviyesi arttıkça demokrasinin seviyesi hakkındaki verilen notun azaldığı, buna karşın AKP’ye oy verenler örneğinde ise arttığı görülmüştür. Bu da Türkiye’deki rejimin demokrasi olduğuna dair inanın eğitim seviyesi arttıkça düştüğünü göstermektedir. AKP’ye oy verenlerde bu inanın yüksekliğinin ise, AKP’nin giderek artan bir oranda oylarını konsolide etmeye başladığına işaret ettiği değerlendirilmektedir. Benzer biçimde aşağıdaki sorulara verilen cevapların, siyasal partiler örnekleme bazındaki detayları da bu bulguyu destekler niteliktedir.

“Sizce gazeteciler ve yazarlar medyada fikirlerini özgürce açıklamaktan çekiniyorlar mı?” sorusuna çok yüksek bir oranda (% 55,4) çekiniyorlar cevabı verilmiştir. 2009 seçimlerinde AK Parti’ye oy vermiş olanların % 55,6’sı çekinmiyorlar derken, CHP’ye oy vermiş olanların sadece % 19,6’sı çekinmiyorlar demiştir. Yine bu uç değerlerin arasında MHP’ye oy vermiş olanlar (% 31,9) ve BDP’ye oy vermiş olanlar (% 31,6) yer almaktadır. “Hükümet, basın özgürlüğünü kısıtlamakta mıdır?” sorusuna verilen cevaplar da benzerdir. Kısıtlamaktadır diyenlerin oranı % 53,2 gibi yüksek bir orandır. Yine 2009 yerel seçimlerinde AK Parti’ye oy vermiş olanların daha yüksek bir kısmı (% 60,7) basın özgürlüğünün kısıtlanmadığını söylemekte, CHP’ye oy vermiş olanların ise sadece % 14,3’ü kısıtlanmadığını ifade etmektedir. Yine MHP’ye ve DTP’ye oy vermiş olanlar ara değerlerle basın özgürlüğünün kısıtlanmadığı görüşündedir.

“Türkiye’de seçim sürecinde bütün siyasal partilerin eşit şartlarda yarıştıkları şeklindeki görüşe ne derece katılıyorsunuz?” sorusuna katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum cevabını verenler % 62,5 gibi çok yüksek bir kesimi oluşturmaktadırlar. “Türkiye’de insanların seçimlerde oylarını baskı altında kalmadan özgürce kullandıkları şeklindeki görüşe ne derece katılıyorsunuz?” sorusuna % 30,2 gibi yüksek bir oranda katılmadığını ya da kesinlikle katılmadığını belirten olmuştur.

“Seçimlerde uygulanan % 10 seçim barajı ile ilgili olarak aşağıdaki görüşlerden hangisini doğru buluyorsunuz?” sorusu sorulmuştur. Soruyu deneklerin 48,5’i aynı şekilde kalmalı, % 17,2’si indirilmeli, % 22,9’u tamamen kaldırılmalı, % 11,3’ü ise cevap ya da fikrim yok şeklinde cevaplamıştır.

Araştırmacılar, son yılların en tartışmalı konularından birini de deneklere sormuşlardır. Bu konu, dinî cemaatlerin, AK Parti hükûmeti üzerinde etkili olup olmadığına ilişkin algıdır. Katılımcıların % 51’i bu çeşit iddialara destek verirken, % 37’lik bir kesim hükûmetin cemaatlerin etkisinde olmadığına ilişkin bir algıya sahiptir.

Araştırmacılar sivil-asker ilişkileri ile devlet ve demokrasi bağlantılı ilginç sorular da sormuşlardır. Yönetimde açıklık ve şeffaflık ile ilgili hususlara ilişkin sorgulamada, % 66,1 gibi yüksek bir oranda, kişiler “Türkiye’de seçilmiş yöneticilerin icraatları hakkında kamuoyu yeterli bilgiye sahiptir” ifadesine katılmadıklarını ya da kesinlikle katılmadıklarını belirtmişlerdir. “Türkiye’de seçilmiş yöneticiler, icraatları hakkında seçim yoluyla halka hesap verirler” ifadesine katılmayan ya da kesinlikle katılmayanların oranı ise toplam % 46,7 olmuştur. “Türkiye’de seçilmiş yöneticiler, icraatları hakkında seçim dönemleri arasında da denetlenip, hesap verirler” ifadesine de katılmayan ya da kesinlikle katılmayanların oranı yine yüksektir ve toplam % 50,3’ü bulmuştur.

“Sizce demokrasi ne anlama gelmektedir?” şeklinde yöneltilen açık uçlu soruya verilen cevaplarda ön plana çıkan kavram “özgürlük” olmuştur. Görüşülen kişilerin % 33’ü demokrasiyi “özgürlük” ya da “özgür düşünce” olarak tanımlamıştır. Bir diğer % 9,6’lık grup ise “insanların hür/özgürce yaşama şeklidir” cevabını vermiştir.

“Yeni Anayasa vatandaşları mı yoksa devleti mi korumayı esas almalıdır?” sorusuna verilen cevaplar da bu sonucu destekler niteliktedir. % 69,6 bu soruyu “vatandaş korumayı esas almalıdır” şeklinde cevaplamıştır.

“Sizce, hâkim ve savcıların önceliği devleti mi yoksa bireylerin haklarını mı korumak olmalıdır?” sorusunda da bireylerin hakkını korumak olmalıdır cevabını veren kişiler görüşülenlerin % 76,7’sini oluşturmaktadır. “Yargıda vatandaşlara eşit davranıldığını düşünüyor musunuz?” sorusuna % 62,6 kişi düşünmüyorum cevabını vermiştir. Aynı soru devlet daireleri, belediyeler ve emniyet için de sorulmuştur. Düşünmüyorum cevabı bütün kurumlar için % 50’nin üstünde olmuştur. “Sizce, yargı hükûmetten bağımsız mıdır?” sorusuna % 48,5 bağımsız değildir cevabını vermiş, % 10,9 ise cevabı ya da fikri olmadığını belirtmiştir.

“Size göre, demokrasi ile ilgili hangi görüş doğrudur?” sorusuna verilen cevaplar da bu sonuçları destekler niteliktedir. Görüşülenlerin % 21’i “bazı durumlarda demokrasiden taviz verilebilir” cevabını vermiş, bazıları da “yönetim biçiminin demokrasi olup olmadığı beni ilgilendirmez” şeklinde cevaplandırmışlardır. “Düzeni ve güvenliği sağlamak için bazen demokrasiden taviz verilebilir şeklindeki ifadeye ne derece katılıyorsunuz?” sorusuna ise kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum cevabını verenler toplam % 44,8 olmuştur. Demokrasinin ekonomik kalkınmayla çeliştiği ise düşünülmemektedir. “Sizce demokrasi ekonomik kalkınmayı sağlamak için iyi bir rejim midir?” sorusuna % 81,4 iyi bir rejimdir cevabını vermiştir.

“Ordunun sivil denetim/hükûmetin denetimi altında olması gerektiğini düşünüyor musunuz?” sorusuna % 41 gibi yüksek bir oranda düşünmüyorum cevabı verilmiştir.

“Bazı durumlarda ordunun yönetimi ele almasını onaylar mısınız?” sorusuna ise onaylarım cevabını verenler görüşülen kişilerin % 39’unu oluşturmaktadır. “Türkiye’de ordunun sivil denetim/ hükûmetin denetimi altında olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna % 41,8 gibi yüksek bir oranda düşünmüyorum cevabı verilmiştir.

Araştırmacılar bu araştırmadan elde edilen bulgulardan, “Türkiye’deki demokrasi pratiklerinin vatandaşların gözünde kusurlu görüldüğü, vatandaşların demokrasiyi değerlendirirken, öncelikle bireysel haklar ve özgürlükler alanı itibarıyla sınırlı ve kusurlu buldukları yönleri odaklandıkları” sonucunu çıkarmaktadır. Araştırma bulgularının işaret ettiği bir diğer önemli husus ise, “demokrasinin pekişmesi ve kalitesinin iyileştirilmesi için etkili olabilecek demokratik siyasal kültürün Türkiye’de hâlâ gelişmediği” gerçeğidir.

Çalışmanın konusuyla ilgili en son ve en kapsamlı araştırma, yine MetroPOLL isimli araştırma şirketi tarafından, yaptırılan “Türkiye’de Darbeler ve Darbe Yargılamaları” başlıklı araştırmadır. Araştırmanın rapor özetine şirketin internet sayfasından ulaşılabilir¹¹⁵. Bu araştırma; Türkiye genelinde 27 ilde 27–30 Nisan 2012 tarihleri arasında toplam 1209 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma; cinsiyet, yaş ve yerleşim yeri kotaları uygulanarak CATI (Computer Assisted Telephone Interviewing-

¹¹⁵ Bkz: <http://www.metropoll.com.tr/report/turkiyede-darbeler-ve-darbe-yargilamalari-mayis-2012>

Bilgisayar Destekli Telefon Görüşmesi) yöntemi ile 0,95 güven sınırları içinde +/- 2,9 hata payı ile gerçekleştirilmiştir.

Vatandaşın Türkiye'deki siyasal yaşama bakış açılarını en geniş perspektifiyle nasıl değerlendirdiklerine ilişkin olarak, "Türkiye iyiye mi kötüye mi gidiyor?" sorusu sorulmuştur. Araştırmaya katılanlardan Türkiye'nin 'iyiye gittiğini' düşünenlerin oranı % 46 iken, Türkiye'nin 'kötüye gittiğini' düşünenler ise %35 civarındadır. Bu soruyu tamamlayıcı nitelikteki sorulardan, "hayatınız iyiye doğru mu kötüye doğru mu gidiyor?" sorusu da % 50 oranında olumlu cevaplanmıştır. Bu sorular bir anlamda mevcut siyasi otoriteyi destekleme oranlarına denk gelmektedir. Bundan çıkarılabilecek sonuçlardan ilki; mevcut siyasal otoritenin giderek daha fazla bir oranda seçmen kitlesini konsolide ettiği, ikincisi ise; vatandaşların yarıya yakın kesiminin mevcut siyasal pratiklere ilişkin tereddütler taşıdığıdır.

Araştırma'nın en önemli sonucu, vatandaşların askerî darbelerle onay verme oranlarının önceki araştırmalara oranla giderek artan oranda bir düşüş eğilimi göstermesidir. "Herhangi bir nedenle ordunun darbe yaparak yönetime el koymasını destekler misiniz?" sorusuna vatandaşların % 79'u "hayır" derken, % 17'si askerî darbeleri onaylamaktadır. Sencer, araştırmayı tanıttığı televizyon programlarında % 17'lik oranın minimum gibi kabul edilmesi gerektiğini, mevcut siyasal ortam gereği deneklerin küçük bir kısmının, soruya "hayır" demeyi yeğlemiş olabileceklerini değerlendirmiştir. Kararsız ve/veya fikri yok olarak görünen % 4'ün de eklenmesiyle, askerî darbelerle onay verme oranı % 21'e çıkacaktır ki, bu oran da vatandaşların büyük bölümünün askerî darbeleri onaylamadığına işaret etmektedir. Keza, askerî darbelerin ülkeye zararlı olduğu konusunda geniş bir görüş birliği vardır. Darbelerin ülke için yararlı mı zararlı mı olduğu sorulduğunda seçmenlerin çoğunluğu (% 82,4'ü) "zararlı", % 11,7'si "faydalı" demişlerdir.

Konda Araştırma Şirketi'nin Nisan 2010 ve Nisan 2012'deki araştırmalarında ise, "askerlerin gerektiğinde yönetime el koymasını nasıl buluyorsunuz?"¹¹⁶ sorusu yöneltilmiştir. Her ne kadar soru sorma biçimi birebir aynı değilse de, 2010'da bunu yanlış bulanların oranı % 47,2 iken, 2012'de bu oran % 61,9'a çıkmıştır. Askerin

¹¹⁶ Daha fazla bilgi için bkz: http://www.konda.com.tr/tr/raporlar/2010_06_KONDA_Toplumda_Siyasette_Kutuplasma.pdf

gerektiğinde yönetime el koymasını doğru bulanların oranı ise % 38,5'ten % 26,8'e düşmüştür. Her iki sonuç ta, vatandaşların askerî darbelerle onay verme oranlarının ciddi biçimde düşüşte olduğunu ve muhtemelen daha da düşeceğini göstermektedir¹¹⁷.

MetroPOLL Şirketi'nin "Türkiye'de Darbeler ve Darbe Yargılamaları" araştırmasında, "siyasetçiler yeterince dirayetli ve kararlı olsalardı darbe olmazdı görüşüne katılıp katılmadıkları?" sorulduğunda vatandaşların % 74,3'ü "evet", % 21,8'i "hayır" demişlerdir. Bu soruya verilen cevaplar bir anlamda, dolaylı da olsa, "askerî darbelerde siyasetçilerin ne ölçüde rolü bulunduğu?" sorusuna da cevap getirebilecek niteliktedir. Nitekim araştırma özetinde, "öyle anlaşılıyor ki darbeleri onaylamayan büyük halk çoğunluğu darbelerden siyasetçileri de sorumlu tutuyor; darbeyi mümkün kılan şeyin siyasetçilerin 'dik duramaması' olduğunu düşünüyor" denilmektedir.

Araştırmaya göre vatandaşların "% 77,4'ü, TSK'nın artık darbe yapma ihtimalinin olmadığını düşünmektedir. Sadece % 14'lük bir kesim ise, hala darbe ihtimalinin geçerli olduğu inancındadır". Aynı soru 2010'da aynı araştırma şirketi tarafından yöneltildiğinde ise, bu oran % 62 olarak gerçekleşmiştir. Bu, sonuçlar bir bakıma vatandaşların TSK'nın rol ve işlevlerine yönelik algılamalarının da değiştiğine işaret etmektedir. Nitekim araştırma şirketi raporda bu sonuçların, "toplumun TSK'dan beklentisini de yansıttığını, halkın kendi görev alanının içinde kalan bir TSK istediğini" ifade etmektedir.

Ancak bu soruyla yakından ilişkili görülen, "TSK'nın siyasete karışması siyasete olan güveninizi nasıl etkiler?" şeklindeki soruya vatandaşların % 54'ü güvenlerinin azalacağı, 46'sı değişmeyeceği yönünde cevap vermiştir. Bu sonuç da araştırmanın, bir diğer çok önemli sonucudur. Zira araştırmaya göre vatandaş % 80'lere varan oranlarda, askerî darbelerle onay vermemekte ve TSK'nın asli görev alanı içerisinde kalması gerektiğini düşünmektedir. Oysaki bu vatandaşlardan, sadece % 54'ü TSK'nın siyasete müdahale etmesi halinde siyasete olan güveninin -askerî darbeyle siyaseti biçimlendiren asli faktör konumu üstleneceğinden ötürü, TSK'ya olan güveni olarak da okunabilir- azalacağını ifade etmektedir.

¹¹⁷ Daha fazla bilgi için bkz: Şahin Ömer, (2012), "Darbeye Direniriz", Radikal Gazetesi, 10 Mayıs 2012, http://www.radikal.com.tr/turkiye/darbeye_direniriz-1087521, erişilme tarihi 26 Mayıs 2013

Türkiye’de sivil-asker ilişkisi bağlamında en çok konuşulan konulardan birisi olan, “Genelkurmay Başkanlığı’nın Millî Savunma Bakanlığı’na bağlanması” konusu da araştırma kapsamında sorgulanmıştır. Katılımcıların yarısı (% 50,5) Genelkurmay Başkanlığı’nın Millî Savunma Bakanlığı’na bağlanması gerektiğini düşünürken, bu görüşe karşı olanların oranı % 35,4’tür. Burada da görülmektedir ki bu yapısal değişikliği destekleyenlerin oranı, AKP’nin desteklenme oranı gibi, ancak toplamın yarısına ulaşmaktadır.

27 Mayıs 1960 Müdahalesini ‘doğru ve haklı’ bulanların oranı sadece % 10 iken, 12 Mart 1971 darbesini ‘doğru ve haklı’ bulanların oranı % 9’dur. Her iki darbenin de sorgulanması ve yargılanması gerektiğine inananların oranı % 60 civarındadır. % 21’lik bir kesim ise bu iki darbe ile hesaplaşmanın gerekliliğine inanmamaktadır. 12 Eylül Darbesi’nin ‘doğru ve haklı’ olduğuna inananların oranı % 23’tür ve 27 Mayıs ile 12 Mart darbelerinininkinden daha yüksektir. Bunun muhtemel nedeni, darbeye tanık olanların oranınının 1971 ve 1960 darbelerine tanık olanlardan çok olmasıdır. Araştırmanın rapor özeti ise bunun nedenini, “önceki 2 darbeden farklı olarak 12 Eylül darbesi öncesi şiddet ve çatışmaların darbe sonrasında aniden kesilmiş olması olarak gösterilebilir” şeklinde değerlendirmektedir. 12 Eylül Darbesi’nin yargılanmasını doğru ve gerekli bulanların oranı % 65 civarındadır. % 28’lik bir kesim ise bu darbenin yargılanıyor olmasını gereksiz bulmaktadır.

12 Eylül Müdahalesinin eseri olan Anayasa, Seçim Kanunu, Siyasi Partiler Kanunu ve YÖK gibi kurumların hala muhafaza edilmesini yanlış bulanların oranı (% 56,5), bu kurumların kalması gerektiğini düşünenlerin oranından (% 30) daha yüksektir. Bu kurumların muhafazası düşüncesinin AKP seçmenlerince dile getiriliyor olması da AKP’nin seçmenini giderek daha fazla konsolide ettiğine işaret etmektedir.

28 Şubat’a ilişkin sorgunun sonuçları, nispeten, diğerlerinden ayrılmaktadır. Soru yöneltilenlerin % 46’sı “hükûmete karşı yapılan bir darbe” olarak tanımlarken, % 29’u ‘laik cumhuriyeti koruma’ olarak görmektedir. CHP’li seçmenler de bu oran % 52’ye yükselmektedir. 28 Şubat müdahalesini doğru ve haklı bulanların oranı % 14’te kalırken, müdahaleyi yanlış ve haksız bulanların oranı % 66 civarındadır. 28 Şubat müdahalesinin yargılanıyor olmasını doğru ve gerekli bulanların oranı (% 55,4), yanlış

ve gereksiz bulanların oranından (% 27,5) çok daha fazladır. 28 Şubat soruşturmaları esnasında ismi gündeme gelen ve bazı kesimlerce eleştirilen dönemin Cumhurbaşkanı Demirel'in darbe sürecinde askerlerin yanında durduğuna inananların oranı (% 53) oldukça yüksektir. Buna katılmayanların oranı ise % 18'dir. 28 Şubat'ın başlıca sorumlusu olarak TSK'yı görenlerin oranı % 34, sermaye çevrelerini görenlerin oranı % 37, Medyayı görenlerin oranı ise % 41'dir. "28 Şubat süreciyle ilgili olarak dönemin Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı da yargılanmalıdır" şeklindeki görüşe katılanların oranı % 50 civarındadır. % 32'lik bir kitle ise bu görüşe katılmamaktadır. 28 Şubat yargılamalarında gündeme gelen darbenin sivil kanadının da yargılanması gerektiğine inananların oranı ise % 55'i bulmaktadır.

28 Şubat'la ilgili sorunun çalışma açısından en önemli sonucu vatandaşların büyük bir bölümünün, askerî darbelerde TSK dışında siyasetçiler, iş adamları, medya gibi diğer bazı faktörlerin de etkili olduğu yönündeki düşünceleridir.

6.3. ASKERLERİN BAKIŞ BİÇİMİNİN ANALİZİ

Bu bölümde, askerlerin sivil-asker ilişkileri ile TSK'nın demokratik kontrolü konularına bakış biçimlerinin incelenmesi ve bunlardan faydalanarak araştırmayı yönlendirme kıymetinde görülen bulguların ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda ilk önce, eski Genelkurmay Başkanlarından İlker Başbuğ'un, "14 Nisan 2009 Tarihinde Harp Akademileri Komutanlığı'nda Yaptığı Yıllık Değerlendirme Konuşması" (Başbuğ, 2009) değerlendirilmiştir. Daha sonra da, emekli subaylarla yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlardan elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Emekli askerî personel ile yapılmış mülakatların benzer bulguları içermesi ve tamamlayıcı bulgulara ihtiyaç göstermesi nedeniyle, askerî darbeler nedeniyle mağdur olmuş emekli askerlerle ve asker kökenli akademisyenlerle yapılandırılmamış mülakatlar yapılmıştır. Askerî darbe mağdurları; farklı tarihlerde, farklı nedenler ve yollarla TSK'dan ilişkisi kesilen personel arasından, asker kökenli akademisyenler ise, kendi işgal alanlarının yanı sıra sivil-asker ilişkileri konusu ile ilgili çalışma yapanlar arasından seçilmiştir. Gerek Başbuğ'un konuşmasının analizinden ortaya çıkan bulgular gerekse de mülakatlardan elde edilen bulgular, bu bölümde değerlendirilmiştir.

6.3.1. Eski Genelkurmay Başkanlarından İlker Başbuğ'un "14 Nisan 2009 Tarihinde Harp Akademileri Komutanlığında Yaptığı "Yıllık Değerlendirme" Başlıklı Konuşmasının Analizi

Başbuğ'un, sözü edilen konuşmasının sivil-asker ilişkilerini konu alan bölümünde, Huntington, Janowitz ve Cohen'e gönderme yaparken, Huntington'un, "objektif kontrol" ve Cohen'in "eşit olmayanlar arasındaki bir diyalog" vurgularını öne çıkarttığı görülmektedir. Heper'e yaptığı göndermenin konusu sivil-asker ilişkileri olmamakla birlikte, Başbuğ'un askerî müdahaleleri, "istikrarsızlıkların aşındırdığı aşkın devlet yapısının yeniden inşası biçiminde" Heper'ci bir optikten ele aldığı iddia edilmektedir:

Başbuğ'un kaynak gösterdiği Atatürk'ü saymazsak tek Türk bilim adamı ise Prof. Metin Heper'di. 12 Eylül darbesinin hemen akabinde yazdığı "Türkiye'de Devlet Geleneği" başlıklı kitabında devlet merkezli bir analiz yapan, II. Meşrutiyet'ten bu yana bürokratik elitlerin "halkı adam etmek için" geniş kitleler üzerinde kurduğu tahakkümle pek problemi olmayan ve darbeyi de basitçe, 12 Eylül öncesindeki kaos ve terör ortamının aşındırdığı Türkiye'deki aşkın devlet geleneğinin yeniden inşası olarak yorumlayan Heper'in görüşleri, Başbuğ'un konuşmasının geneline sinmiş gibiydi (Bersay, 2009:40).

Konuşmasının diğer bölümlerinde, "Atatürkçülük", "pozitivizm", "rasyonalizm" ve "eleştirel akılcılık" gibi kavramlar ile Weber, Montesquieu, Aron gibi isimler dikkat çekmektedir. Bu kavram ve başvurular Başbuğ'un konuşma kurgusunu, "Atatürk'ün entelektüel dünyası" ile "Atatürkçü düşünce sisteminin"; "pozitivizm", rasyonalizm ve eleştirel akıl" boyutunu öne çıkararak inşa ettiğine işaret etmektedir. Başta sivil-asker ilişkileri olmak üzere, demokrasi, laiklik, Kürt meselesi, terör ve terörle mücadele gibi konuların da bu kurgu içerisine yerleştirilerek tahlil edildiği görülmektedir. Milliyet Gazetesi'nin 19 Nisan 2009 tarihli nüshasında yer verilen "Genelkurmay Başkanı'nın Şifrelerini Çözüyoruz" başlıklı haberde¹¹⁸, Başbuğ'un konuşmasında kullanılan kavramların sıklık derecesi analiz edilmiştir. Bu analize göre, konuşmanın bütününde en fazla öne çıkan kavramlar ile sivil-asker ilişkilerini konu alan bölümündeki kavramların sıklık derecesinin, aşağıdaki şekilde olduğu belirtilmektedir:

Genelkurmay Başkanı'nın en çok kullandığı kavram, "terör" oldu. Bu kavram metinde tam 95 kez yer aldı... Başbuğ'un konuşma metninde en fazla geçen kelimelerden biri de "din" oldu... Başbuğ bu sözcüğü tam 63 kez kullandı... "Türkiye" 55... "demokrasi" 45... "etnik" 41... "vatandaş" 31... "millet" 29... "TSK" 29... "sivil" 28... "laiklik" 24... "güvenlik" 20... "askerlik" 13... "cemaat" 11... "siyasi" 10... "siyaset" 5... "Kürt" ve "Zaza" 9 kez

¹¹⁸ Bkz: <http://www.milliyet.com.tr/Siyaset/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&ArticleID=1084878>, erişilme tarihi 26 Mayıs 2013

kullanıldı... “Demokrasi” sözcüğü 36 yerde, “demokratik” 8 yerde, “demokrat” ise 1 yerde kullanıldı. Böylece, aynı kökten gelen bu sözcükleri toplam 45 kez kullanmış oldu. “Sivil” 28, askerlik sözcüğü ise 13 kez kullanıldı... Metinde diğer sözcük ve kavramların sıralaması ise şöyle: “TSK” 29, askerlik” 13, “siyasi” 10, “siyaset” 5, “özgürlük” 9, “çoğulculuk” 3, “liberal hürriyet” 3, “yargı” 3, “erdem” 5, “şeref” 4, “serbest piyasa” 2, “Meclis” 2, “TBMM” 1, “Kuvvetler ayrılığı” ve “bağımsızlık” da birer kez kullanıldı... Başbuğ, ünlü siyaset bilimci Samuel Huntington’a 4, ünlü sosyolog Max Weber’e ise 5 kez atıf yaptı; Atatürk’ten 15, ABD Başkanı Barack Obama’dan ise 4 kez söz etti. 95 tekrarla terör sözcüğü birinciliği, 63 tekrarla da din sözcüğü ikinciliği almış gibi görünüyor. Ama din sözcüğüne aynı kavram haritası içinde yer alan laiklik, mütebedeyin, cemaat, inanç ve iman gibi sözcükleri hesaba katarak düşündüğünüzde, 108 gibi bir toplama ulaşıyorsunuz (Milliyet, 2009).

Başbuğ'un konuşmasında, en fazla öne çıkan kavramların "din" ve "terör" kavramları olması manidar görülmektedir. Bu kavramların sıklığı, askerlerin çoğu gibi Başbuğ'da da kendini gösteren; "Atatürkçü Düşünce Sistemi ve kurucu felsefenin, üniter ve laik bir devletin korunmasında ve kollanmasında orduyu önemli bir ortak olarak görevlendirdiği" düşüncesine işaret etmektedir. Ayrıca Örs'ün (1996:55) de ifade ettiği gibi, terör ve irticanın tırmanması ve bunlarla siyasal iktidarın baş edememesi ve/veya böyle olduğuna inanılması, ordunun müdahaleci eğilimlerinin harekete geçmesini kolaylaştıran faktörlerin başında gelmektedir. Başbuğ (2009) bunu aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Türk Silahlı Kuvvetleri; ATATÜRK'ÜN bize emanet ettiği ulus-devlet ve üniter-devlet yapısının korunmasında taraftır ve taraf olmaya da devam edecektir. Bundan kimsenin şüphesi olmasın... Yaklaşık 30 yıldır, Bölücü Terör Örgütü halkımızı hedef alarak, ulus-devlet ve üniter-devlet yapımızı ve demokrasimizi tehdit etmektedir. Bölücü Terör Örgütü, nihai amacını gerçekleştirmek için terörü, etnik bir çatışmaya dönüştürmeye ve etnik çatışmamış gibi takdim etmeye çabalamaktadır. Ancak, bunu başaramamıştır... Bir ülkenin etnik çatışmaya sürüklenmesi, ülke sathında kardeş kavgasına sürüklenmesi demektir... Laiklik ilkesi Türkiye Cumhuriyeti kuruluş felsefesinin temel direklerinden biridir. Türkiye Cumhuriyeti'ni oluşturan tüm değerlerin de temel taşıdır. Laikliğin işlevsel tanımı, Anayasa'nın başlangıcı ile 24'üncü ve 174'üncü maddelerinde yer almaktadır. Anayasa Mahkemesinin içtihatları da konuya açıklık getirmektedir...

Başbuğ'un bütün tahlillerinin çerçevesini oluşturan "Atatürkçülük" ve/veya "Atatürkçü Düşünce Sistemi" Köker'e göre, devletin varlık nedenini tayin etmede de, onun korunup kollanmasında da temel gerekçe olarak karşımıza çıkmaktadır:

Bu durum, bir bakıma ve özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna uygun düşen bir biçimde, modern ulus devletlerin ortak özelliği diye görülebilir. Modern devletin devlet olma niteliği, tarihi olarak, toplumu oluşturan farklı bireylerle grupların özel ve dolayısıyla kısmî ilgi, istem ve çıkarlarını aşan, bütünü ortak fikrini temsil etmekle belirlenmekte ve bu ortak fikir ile devletin varlık sebebi arasında özdeşlik ilişkisi kurulmaktadır. Bu bakımdan, Atatürkçülük de Türkiye'de modern ulus devlet oluşumunun özgül bir ifadesi olarak anlaşılmaktadır (Köker, 2001:98).

Ordu-millet mitosunda kendini açıkça gösterdiği üzere, Türkiye'de millet düşüncesinin ve milliyetçilik ideolojisinin; üretilmesinde, biçimlenmesinde ve yeniden üretilmesinde, ordunun önemli işlevleri olan bir kurumsal yapı olarak görülmesi de Atatürkçülük üzerinden kurulmaktadır. Atatürkçülük ayrıca, devletin bekası için çizilen yolu meşrulaştırma ve yeni devlete vatandaşı ile birlikte siyasi bir kimlik verme misyonunun da bir gereci olarak görülmektedir:

Aynı ülkü etrafında toplanmış ve Türkiye sınırları içinde yaşayan Türkiye halkının, siyasal ve sosyolojik bir olgu etrafında kendi rızası ile birleşmesiyle bir milletin oluşacağı ve bu millete ise Türk milleti denileceği, ATATÜRK'ÜN "Türk milleti" tanımında açıkça yer almaktadır... Bu ulus-devlet yapısının ortak değeri ne olacaktır? 21'inci yüzyılda ulus-devlet yapısı hangi temel esasa dayanmalıdır? Bu değerler: Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumaktır (Başbuğ, 2009).

Bora'ya göre de, millî kimlik, millî çıkar konularına ilişkin bilinç, Atatürk'ün "ordumuz, Türk birliğinin, Türk kudret ve kabiliyetinin, Türk vatanseverliğinin çelikleşmiş bir ifadesidir" sözleri aracılığıyla ordu ile ilişkilendirilerek millî-militarist bakış meşrulaştırılmaktadır:

Sık sık kullanılan "Milletin bağrından çıkan Türk Silahlı Kuvvetleri" sözcüğü, ordunun üstlendiği, millî varlığın/millî kimliğin doğal temsilciliği misyonunun bir ifadesi olmaktadır. Askerî eylemi, savaşı, vatanseverliğin son kertesini ve nihai tezahürü olarak kabul eden millî-militarist bakış, doğallaştırılarak ifade edilen bu temsiliyetin güçlü bir meşruiyet dayanağıdır (Bora, 2004:170).

Keza din de bu çerçeveye içerisine oturtularak ele alınmaktadır. Başbuğ'un Atatürk'le birlikte Weber'e yaptığı atıflar dinin, ulus devletin meşrulaştırılmasında müracaat edilen pozitivist sosyolojik söylemin bir parçası gibi görüldüğüne işaret etmektedir:

Dinin toplumsal bir bağ oluşturma, ortak bir duyarlılık yaratma bakımından önemi inkâr edilemez... Burada yine Weber'e göre önemli bir nokta var. O da: inanç boyutu bir sosyal olgu olarak ele alınıp bu boyut ile sosyal, ekonomik ve siyasal yaşam arasındaki etkileşim incelendiğinde, din, ekonomi ve siyaset arasında bir ilişki olarak görülebilir (Başbuğ, 2009).

Başbuğ'un konuşmasının sivil-asker ilişkilerini konu alan bölümü, "modern ulus devlet" vurgusunu öne çıkaran güçlü klasik liberal izler taşımaktadır. Başbuğ Weber'e yaptığı atıfla, "modern devletin rasyonel örgütlenme modeli"ne, Atatürk ve Obama'ya yaptığı atıflarla ise, "rıza", "birlik" ve "ulusa ve devlete sadakat" ilkelerine vurgu yapmaktadır. Böylelikle Başbuğ sivil-asker ilişkilerini, modern ulus devletin egemenlik anlayışına uygun olarak, -Huntington'cu bir biçimde- tasarlamaktadır. Daha açık bir deyişle

Başbuğ Huntington'un, "uluslararası hukuk normları çerçevesinde egemen olan modern ulus devletler, kendi içişlerini, bu çerçevede de baskı aygıtlarının teşkil ve kullanma biçimini serbestçe düzenleyebilirler". Bu anlamda "ordular, sivil siyasi otoriteye itaatle yükümlü kılınırken, objektif kontrolle ayrışarak özerkleşen devlet yapısı içerisinde kısmî bir özerklik kazanırlar" biçiminde de özetlenebilecek klasik liberal yaklaşımını izlemektedir:

Burada bir noktayı hatırlamamız gerekir; bilindiği gibi WEBER, modernitenin düşünürlerinden birisidir. O'na göre modern organizasyon, özgürleşmeye dayalıdır. Sivil örgütler ise giriş ve çıkışın özgür iradeye bağlı olduğu, gönüllülük temelinde işleyen açık örgütlerdir... Aynı ülkü etrafında toplanmış ve Türkiye sınırları içinde yaşayan Türkiye halkının, siyasal ve sosyolojik bir olgu etrafında kendi rızası ile birleşmesiyle bir milletin oluşacağı ve bu millete ise Türk milleti denileceği, ATATÜRK'ÜN "Türk milleti" tanımında açıkça yer almaktadır... Burada ABD Başkanı OBAMA'nın Türkiye ziyareti esnasında yaptığı konuşmalardaki bazı bölümleri hatırlatmakta yarar görüyorum: "Biz aynı zamanda farklı kökenlerden, ırklardan ve dinlerden gelen, ancak ortak idealler etrafında birleşen bir milletiz."... Denilebilir ki, karar siyasi makamlara aittir. Elbette bu husus doğrudur. Ancak, samimî, gerçekçi, profesyonel tavsiyelerin dikkate alınmaması durumunda, ortaya çıkacak olumsuz sonuçların sorumluluğu da büyük ölçüde karar verici durumundaki siyasi makamlara aittir. Bunun doğal neticesi olarak da askerlere kendisini organize etme ve görevlerini yürütme açısından önemli boyutta otonomi verilmelidir. Elbette bu otonominin boyutları yasalarla belirlenmelidir. Ancak bu durum, kurumun gizlilik ihtiyaçları gözetilirken kurumun saydam olmasına da engel teşkil etmemelidir (Başbuğ, 2009).

Başbuğ'un konuşmasında Huntington'a müracaat ederek askerliğin bir meslek alanı/uzmanlık alanı olarak ayrılması ve sınırlarının çizilmesine gerektiğini tekrarlanmaktadır. Keza, "askerler üzerindeki sivil kontrolün en üst düzeye çıkarılabilmesi için, en sağlıklı ve etkin normun objektif kontrol" olduğu da fazlasıyla öne çıkan bir vurgudur:

Sivil-asker ilişkileri ve askerlik üzerine yazılmış kitapların içerisinde ayrı bir yeri olan "Asker ve Devlet" başlıklı eserinde HUNTINGTON, askerliğin profesyonel bir meslek oluşunu üç temel esasa dayandırır: Birincisi; uzun süreli eğitim/öğretim ve tecrübe sonucunda uzman olunması ve teori ile pratiğin bir arada bulunmasıdır. İkincisi; icra edilen vazifenin toplumun yaşam ve güvenliği için gerekli ve hayatî öneme sahip olmasıdır. Üçüncüsü; icra edilen vazifenin aynı duyguları paylaşan kişilerden oluşan bir birlik içinde, kendilerini bu grubun bir parçası olarak görenler tarafından yerine getirilmesidir. Yine HUNTINGTON'a göre, silahlı kuvvetler üzerinde sivil otoriteye en sağlıklı ve en etkin kontrolü sağlayan norm, "objektif kontrol"dür. Objektif kontrol ise, askerlik mesleğinin profesyonel yeteneğinin artırılması ve askerlerin politikadan uzaklaştırılması ile sağlanır (Başbuğ, 2009).

Başbuğ konuşmasında, Huntington'un gelişen koşulları yeterince karşılamadığı cihetiyle eleştirilen¹¹⁹ sivil-asker ilişkilerini düzenlemeye ilişkin kuramsal yaklaşımını, Janowitz ve Cohen çizgisini izleyerek genişletmeyi de denemektedir. Başbuğ'un Janowitz ve Cohen'e müracaat ederken, Huntington'un "objektif kontrolü en etkin ve sağlıklı norm olarak gören" yaklaşımını koruduğuna dikkat çekmektedir. Oysaki Janowitz, "askerî etik" kavramlaştırmasıyla, Huntington'un "objektif kontrol" yaklaşımını, askerlere özerklik tanınması nedeniyle eleştirmektedir:

Askerlik mesleği, bir profesyonel meslek olarak, mesleğin temel etik/ahlaki değerlerini korurken, yeni ihtiyaçlara ve farklı koşullara uyabilme niteliğine de sahip olmak zorundadır... Eliot COHEN, sivil ve asker ilişkilerini eşit olmayanlar arasındaki bir diyalog olarak tanımlamaktadır. Bu ilişkide elbette sivil liderler gerçek güce, otoriteye sahiptir. Ancak sivil otoritenin askerî konulara müdahalesinde, tespit edilmiş katı prensiplerden ziyade sağduyulu davranışlar öne çıkmalıdır. Tabi, COHEN'i bu noktaya getiren düşünce de askerlik mesleğinin, profesyonel bir meslek oluşundan ileri gelmektedir... Askerlere kendisini organize etme ve görevlerini yürütme açısından önemli boyutta otonomi verilmelidir (Başbuğ, 2009).

Keza Janowitz'in "değerlerin ortaklaştırılmasından" kastı, askerlerin mutlak biçimde sivillerin ve seçilmiş siyasi idarenin değerlerine tabi kılınması iken, Başbuğ farklı değerlere işaret etmektedir:

Silahlı Kuvvetlerde etik/ahlaki değerler çok önemlidir. Etik/ahlaki değerlerin içerisinde askerinin ve üniformasının şerefi ve onuru her şeyin üzerindedir. Askerliğin şerefi, toplumun yaşam ve güvenliği için hayatî sorumluluğa sahip olunmasından gelmektedir... Demokratik kisvesi altında Türk Silahlı Kuvvetlerini yıpratmak amacıyla Türk Silahlı Kuvvetlerine karşı sistematik muhalefet yapılması demokrasimizi geliştirmeyecektir... Ebedi Başkomutanımız ATATÜRK' ÜN, Afyonkarahisar Kolordu Dairesinde subaylara hitaben yaptığı konuşmada ifade ettiği gibi, konumuz gereği üzerimize düşen vazifeyi yerine getirmek adına fedakârlar sınıfının en önünde bulunmak mecburiyetinde olduğumuzun bilincindeyiz (Başbuğ, 2009).

Huntington (1993) "üçüncü kuşak demokrasilerin demokratikleşme serüveninde Batı'ya yüzü en fazla dönük kurumlarından biri olarak görülen ordularının, bu ülkelerin modernleşmesinde basamak roller üstlenebileceğini" belirtmektedir. Karabeli'ye göre de Huntington, orduları liberal sistemde ortaya çıkması muhtemel istikrarsızlıkları önlemeye, düzeni tesis ve işletmeye, siyasal istikrarı temine yetkin yegâne kurumlar olarak da görmektedir (Huntington'dan aktaran Karabeli, 1998:7). Benzer biçimde

¹¹⁹ Çongar, Huntington'un kuramını şu sözleriyle eleştirmektedir. "Zira Huntington'un bundan yarım asır önce yayımladığı Asker ve Devlet kitabı, sivil-asker ilişkileri üzerine çalışanlar için bir klâsik olsa bile, bugün artık demokratik teoride benimsenmeyen temel yaklaşımlar içeriyor" (Çongar, 2009).

Başbuğ'un da aşağıdaki sözleriyle gelişmekte olan ülkelerde, orduların toplumsal gelişmede öncü roller oynadığına da işaret ettiği görülmektedir:

Toplumların dönüşümünde, modernleşmede asker daima öncü olmuştur. Silahlı kuvvetler aynı zamanda teknoloji demektir. Teknoloji alanlarında sağlanan ilerlemeler çoğu zaman silahlı kuvvetler bünyesinde kendini gösterir. Bu teknolojik gelişmelerin toplumsallaştırılması, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, silahlı kuvvetlerin bu yoldaki öncülüğü ile olur (Başbuğ, 2009).

Başbuğ'un konuşmasında yer alan en önemli açıklamalar, Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinin özgünlüğüne ve TSK'ya karşı duyulan güven ile bunun somut olmayan kaynaklarına dair açıklamalarıdır.

Her ülkede karar mekanizmalarının nasıl işleyeceği, asker ve sivil arasındaki yetki ve sorumlulukların nasıl paylaşılacağı, o ülkelerin anayasa ve yasalarında belirtildiği şekilde olmaktadır. Bu hususta, siyasal ve kurumsal kültür, güvenlik ortamı ve toplumsal algı da belirleyici özelliğe sahiptir. Bu nedenle, sivil-asker ilişkileri, ülkelerin kendine özgü şartları dikkate alınarak incelenmelidir... Askerlikte güven ve itimat ilişkisi de çok önemlidir... Türk Silahlı Kuvvetleri "millete hizmet etmek" ortak amacı için vardır... Çünkü bu asker, Türk milletinin bizatihi kendisidir. Aynı hassasiyetlere sahiptir. Kim ne derse desin, Türk milletinin ordusu halktır, halktandır, halk içindir (Başbuğ, 2009).

Keza Aydınli'ya (2009:581) göre de, yurttaşlar bütün tarihsel süreç boyunca devletin temsiliyle özdeşleştirdiği askeriye ile bir tür pragmatik bir ilişki içinde bulunurken, bu üçlünün son muhatabı olan seçilmiş temsilcileriyle oldukça kırılğan bir ilişki biçimi geliştirmiştir. Kısacası Türkiye'ye özgü tarihsel, kültürel ve siyasal bağlam yurttaşları sivil-asker ilişkileri meselesinin göz ardı edilemeyecek bir muhatabı yapmıştır. Başbuğ'un aşağıdaki sözleri de, TSK'ya karşı duyulan güven ile bunun somut olmayan kaynaklarına ilişkin yönleriyle oldukça anlamlıdır:

Elbette bunların içinde en önemli olanı, askerliğin toplumun güveni ve itimadı üzerine inşa edilmesidir... Toplumun bu mesleği icra edenlerin bilgisine ve uygulamalarına güven ve itimat duyması hayattır. Aslında bir kurumun güvenilirliği, güvene lâyık oluşu; kurumun sorumluluğu ile etkinliğine ilişkin değerlendirmelere dayanır. Silahlı Kuvvetlerin halkın vergisiyle oluşturulduğu da unutulmamalıdır... Türk Silahlı Kuvvetleri yapılan anketlerde, her zaman en güvenilir kurum olarak başta yer almaktadır. Bu sonuç nasıl oluşmaktadır? Söz konusu sarsılmaz güven duygusunun nedenlerini ulusumuzun tarih içerisinde şekillenen kolektif belleğinde bulabilirsiniz. Türk Silahlı Kuvvetleri, ulusumuzun güvenine mazhar olmuştur, çünkü ülkemizin riskler ve fırsatlarla dolu jeopolitiğinde hiçbir fedakârlıktan kaçınmayarak güvenliği sağlamaktadır. Aynı zamanda, Türk Silahlı Kuvvetleri hızla dönüşen sosyal, ekonomik ve siyasal yapının toplumda yarattığı güven arayışına da cevap verebilmektedir. Türk Silahlı Kuvvetleri için, milletimizin bütün bireyleri, hiçbir fark gözetilmeksizin, çok değerlidir. Bizim ordu yapımızın sağlam oluşunun, millî ordu oluşumuzun temel nedeni budur... Türk Silahlı Kuvvetleri binlerce evlâdını vatan savunmasında "şehit" vermiş bir ordudur. Bizim için şehitlik ve gazilik kutsal bir mertebedir. Bu kutsiyeti halkın iradesini yansıtan TBMM'de kanunla tescil etmiştir. Ayrıca, halkımızın arasında ordunun en yaygın adlarından birinin de "Peygamber

Ocağı" olduğunu bilmekteyiz. Açıkça söyleyebiliriz ki, Silahlı Kuvvetler hiçbir dönemde dine karşı olmamıştır (Başbuğ, 2009).

Başbuğ yukarıdaki sözleriyle, sivil-asker ilişkilerinin; siyasal/kurumsal kültür, güvenlik ortamı ile toplumsal algıya bağlı olarak farklılaştığını ve ülkelerin kendine özgü şartları dikkate alınarak incelenmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca Başbuğ, yurttaş-asker arasındaki güven ilişkisinin somut olmayan kaynaklarına da işaret etmektedir. Bu kapsamda, "kolektif bellek", "millete hizmet için risk alma", "fedakârlık", "ordunun milletin bizatihi kendisi olması", "yurttaşlar arasında ayırım yapılmaması", "binlerce evlâdını vatan savunmasında şehit veren, dine saygılı bir peygamber ocağı" olma vasıflarını öne çıkarmaktadır. Araştırmacının kanaatine göre Başbuğ bu beyanlarıyla, Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinin önemli özelliklerine dikkat çekmektedir. Ancak Başbuğ'un bir yandan Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinin özgünlüğüne dikkat çekerken, öte yandan Huntington ve Cohen'e başvurması bir içsel çelişki gibi de görülmektedir. Çünkü Türkiye'nin sivil-asker ilişkilerine ilişkin pratiklerinin neredeyse bütünü, ABD'den farklılaşmaktadır.

Başbuğ konuşmasının kayda değer bir bölümünü, " TSK'nın toplum nezdindeki itibarını ve güvenilirliğini sarsmayı amaçlayan iki ön yargılı yaklaşıma" ayırmaktadır. Bunlardan ilkinin, demokratlık kisvesi altında TSK'ya karşı sistematik muhalefet edenler; ikincisini ise, TSK'yı din karşıtı olarak gösterenler olarak sıralamaktadır:

Bu noktada, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin toplum nezdindeki itibarını ve güvenilirliğini sarsmayı amaçlayan iki ön yargılı yaklaşıma dikkat çekmek istiyorum. Bahsettiğim ön yargılı yaklaşımlardan birincisi, demokratlık kisvesi altında Türk Silahlı Kuvvetleri'ni yıpratmak amacıyla Türk Silahlı Kuvvetleri'ne karşı sistematik muhalefet yapılması... İkincisi ise, toplumumuzun özellikle mütedeyyin kesimlerini etkilemek amacıyla Türk Silahlı Kuvvetleri'ni din karşıtı olarak gösteren kötü niyetli propaganda kampanyalarıdır (Başbuğ, 2009).

Başbuğ bu sözlerini Montesquieu'ya yaptığı "kuvvetler ayrılığı", "cumhuriyetin ilkesi erdemdir", "hukukun üstünlüğü", "haklar kadar sorumluluklar", "kurallar ve kurumlar rejimi" atıflarıyla desteklemektedir. Başbuğ'un açıklamaları Türk siyasal yaşamında ve siyaset çevrelerinde süregelen, "modernlik", "kimlikler üzerinden siyaset", "siyasal yaşamda cemaat etkisi" türünden tartışmaların bürokrasi içindeki yansımalarını su yüzüne çıkarması bakımından da anlamlıdır. Başbuğ'un, TSK'nın yıpratılmasına yönelik gayretlerin adresi olarak cemaatleri ve cemaatlerle işbirliği içerisinde gördüğü

liberalleri işaret ettiği düşünülmektedir. Konuşmaya ilişkin bazı yorumlarda, Başbuğ'un özellikle bir cemaati kastettiği de iddia edilmektedir¹²⁰:

Bugün de bazı din eksenli cemaatler, kendilerini demokratik alanın bir oyuncusu olarak takdim etmekte ve çeşitli nedenlerle de görünürde kendilerinin güçlü bir konuma geldiğine inanmaktadırlar. Ancak bu güç imajı ve algısı yanıltıcıdır. İşte bu tip bazı cemaatler hedeflerine ulaşmada kendileri için en büyük engel olarak Türk Silahlı Kuvvetlerini görmektedir. Bunun için de, her fırsattan istifade ederek, destekleyicilerinin de yardımıyla Türk Silahlı Kuvvetleri aleyhine faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Demokratlık kisvesi altında Türk Silahlı Kuvvetlerini yıpratmak amacıyla Türk Silahlı Kuvvetlerine karşı sistematik muhalefet yapılması demokrasimizi geliştirmeyecektir. Bu çoğulculukla ifade edilebilecek veya açıklanabilecek bir husus değildir. Aynı şekilde Silahlı Kuvvetleri, demokrasinin gelişmesinde, çoğulculuğun toplumsal bir boyut kazanmasında engelleyici bir kurum olarak göstermek de yanlıştır (Başbuğ, 2009).

Başbuğ'un askerliği bir meslekten ziyade bir yaşam biçimi gibi nitelendiren bu sözleri, sadece askerlerde değil, toplumun geniş kesimlerinde yaygın patriarkal anlayışın bir göstergesi olarak nitelendirilebilecektir. Başbuğ'a göre, "askerliği diğer profesyonel mesleklerden ayıran temel farklılıkların başında, askerlikte maddi gereksinimlerin önceliğinin daha az oluşu ve askerliğin bir meslekten ziyade âdeta bir yaşam biçimi oluşu" gelmektedir.

Başbuğ'un bu konuşmasının sivil-asker ilişkilerini konu alan bölümü, entelektüel içerikli, olumlu ve yapıcı olarak nitelendirilirken bazı yönleriyle eleştirilmiştir. Güzel'in de işaret ettiği gibi, "askerlerin siyasi otoriteye bağlı olması gereği"ne yaptığı vurgu genellikle olumlu ve yapıcı bulunmuştur. Güzel (2011) konuşmayı, "Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi bakımından bir dönüm noktası" olarak görmektedir. Güzel'e göre Başbuğ, "TSK'nın ve kendisinin demokrasiye ve hukuka bağlılığını tekrarlamıştır. Son konuşmasında ise, açık bir şekilde, iktidarların seçim yoluyla değişebileceğini ve artık darbe döneminin kapandığını" söylemiştir. Taşgetiren konuşmayı, "askerî üslûbun buyurgan niteliği yerine ılımlı, müzakereci, akademik referanslara yer verme, iknayı amaçlama, uzlaşma alanları üretme ve asker adına, toplumda olumlu imajlar arama" (Taşgetiren, 2009) yönleriyle olumlamaktadır. Aynı şekilde Berkan da aşağıdaki sözleriyle, Başbuğ'un sivil-asker ilişkilerine ilişkin sözlerini olumlu bulduğuna işaret etmektedir:

¹²⁰ Konuşmada "cemaatler" deniyordu, ama vurgulamalardan ve satır aralarından kastedilenin Fethullah Gülen Cemaati olduğu apaçıktı (Aköz, 2009), Genelkurmay Başkanı'nın konuşmasında şifrelenmiş olan bir başka çarpıcı nokta Fethullah Gülen cemaatini hedef alması ve son derece sert bir tepki göstermesiydi (Birand, 2009).

Başbuğ, bilinen, doğal ve olağan olan ama çok da telâffuz edilmeyen şeyi söyledi: "Anayasaya, yasalara ve demokrasiye saygılıyız, son sözü sivil otorite söyler. "Bu elbette böyledir ve tersi de söylenemez zaten ama yine de cümlenin bu netlikte ifade edilmiş olması bence önemli. Ancak bu konuda sadece bu cümleyi söylemedi Başbuğ. Onun mantık kurgusunu izleyecek olursak, hemen arkadan askerlerin siyasi iktidarlara verdiği danışmanlık hizmetinden söz etti. Millî güvenlikle, ulusal stratejiyle ilgili konularda askerinin verdiği danışmanlık hizmetinin öneminden, asker tarafından üretilen ve tecrübeye dayalı bilginin öneminden söz etti, Türkiye'den değil ABD'den bir örnek verdi: Irak savaşında askerinin önerilerini dinlemeyen siyasi iktidar yanlışla düştü, sonunda bunun bedelini de ödedi (Berkan, 2009).

Başbuğ'un sivil-asker ilişkilerini konu alan sözleri, cemaatler konusundaki vurguları ve terörle mücadele konusuna bakış biçimi yönleriyle, farklı kesimlerce farklı biçimlerde eleştirilmiştir. Örneğin Çongar (2009), Başbuğ'un Huntington'a yaptığı atıfları, "sivil-asker ilişkileri üzerine çalışanlar için bir klasik olsa bile, bugün artık demokratik kuramda benimsenmeyen temel yaklaşımlar içeriyor" olmakla eleştirmektedir. Çongar bu eleştirisini Lyons'un "Ordu, tam anlamıyla profesyonel davranamayacak kadar siyasileşmiş, siviller ise, sonucu stratejik olan askerî kararları alabilecek kadar profesyonelleşmiştir" (Lyons'tan aktaran Çongar, (2009) sözleri ile desteklemektedir. Çongar ayrıca Başbuğ'un Huntington atıflarının, "askerinin söz hakkını askerî konularla sınırlayan" Huntington'cu görüşle de uzlaşmadığına dikkat çekmektedir. Keza Çongar Başbuğ'un konuşmasını temellendirdiği modern-ulus devlet yaklaşımı ile Kürt meselesine de bakışını aşağıdaki sözleriyle eleştirmektedir:

Avrupa Birliği yolundaki bir ülkenin ilelebet "ulus-devlet" kalacağı hayalini içermesinden Türk ordusunun bu topraklardaki uygulamalarını, ABD ordusunun Irak ve Afganistan işgali sırasındaki uygulamalarıyla kıyaslamasına kadar, Başbuğ'un konuşmasında birçok mantıksal tutarsızlık vardı. Generalin, Kürt meselesini 1984'te ortaya çıkmış gibi göstermesini ise konuşmasının tarihsel tutarsızlıklarına örnek verebiliriz (Çongar, 2009).

Başbuğ'un Huntington ve Obama atıflarını farklı bir optikten ele alan Gültekin, hiçbir neo-liberal kuramcının Türkiye'nin gerçeklerini anlamamızda referans olamayacağını söylemektedir:

Türkiye bir ezilen dünya ülkesidir. Mazlumlar dünyasının bir parçasıdır. Ezen dünyanın teorisyenlerinin penceresinden Türkiye'nin hiçbir sorunu anlaşılabilir. Sivil-asker ilişkilerini Türkiye, 20'nci yüzyılın o çalkantılı ilk yarım yüzyılında olanca yoğunluğu ile yaşadı. Bu konuda doğruları ve yanlışları; belki de hiçbir ülkenin tarihinde olmayan bir zenginlikte gördü. Atatürk, kendisi bir asker olarak bu sürecin en başından beri içindeydi. Daha sonra da bir "sivil" cumhurbaşkanı olarak gerekli sonuçları çıkardı, çözümlere ulaştı ve sivil-asker ilişkilerini bizzat düzenledi... Kaldı ki biz bir ezilen Dünya ülkesiyiz, Amerika ise emperyalist bir ülke. Bütün pratiklerimiz farklıdır, birbirinin zıddıdır (Gültekin, 2009).

Başbuğ'un cemaatler konusundaki sözleri Taşgetiren tarafından, modern toplumdaki cemaat olgusunu ilkesel planda reddeden bir özellik arz ettiği, TSK ana koordinatları içinde kaldığı ve gerçek anlamda problem çözücü bir yanının olmadığı yönleriyle eleştirilmiştir.

Cemaatlerin kültürel, ekonomik ve siyasi anlamda güçlenmesini "din istismarı" olarak görüyor ve bunun Anayasa ile çeliştiğini öne sürüyor. Bunu yaparken, meselâ, Alevîliğin örgütlenmesini dikkate aldığını hissetmiyor, daha çok, Sünnî alandaki cemaatleşmeleri tehlike olarak gördüğünü anlıyorsunuz. Bu, son derece sorunlu bir yaklaşımdır. Ve TSK adına bu duruş, Sayın Başbuğ'un beklentisinin aksine, herhangi bir cemaat bünyesinde yer alan "mütedeyyin" insanların duygularını olumlu yönde etkilemeyecektir. Özetle ben, söylemdeki ılımlı dil bir yana, laiklik - demokrasi - din - toplum ilişkisi alanında Başbuğ çizgisinin, problem çözücü nitelikte olmadığını belirtmek isterim (Taşgetiren, 2009).

Taşgetiren ayrıca Başbuğ'un Kürt meselesine ilişkin sözlerini aşağıdaki ifadelerle eleştirmektedir:

"Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk milleti denir" şeklindeki Atatürk'e ait sözün, etnik aidiyet bilinci öne çıkmış toplum kesimlerini ne kadar tatmin edeceği, tatmin olmayanların hak taleplerinin nasıl karşılanacağı ya da karşılanmayacağı önemli bir sorundur. Başbuğ'un altını çizdiği Entegrasyon - Asimilasyon ayrımının, bölge insanı nezdinde aynı şekilde anlaşılmadığı biliniyor. Bir de gelinen "etnik aidiyetin siyasileşme"si ve "toplumsallaşma"sı olayı var ki, Başbuğ'un yaklaşımının, o olgu karşısında çok anlamlı durmadığı söylenebilir. Başbuğ'un, Türkiye'nin en hassas iki konusu, Din - toplum ilişkileri ve etnik mesele konusunda, çok da sorun çözücü bir çerçeve sunduğunu söylemek kolay değil (Taşgetiren 2009).

Başbuğ'un konuşmasının araştırmanın amaçlarına hizmet edebilecek bir biçimde rafine edilmesi durumunda şu hususlar öne çıkmaktadır: Başbuğ'un konuşmasının sivil-asker ilişkilerini konu alan bölümü, "modern ulus-devlet" vurgusunu öne çıkaran güçlü klasik liberal izler taşımaktadır. Başbuğ'un konuşmasında Huntington'un, "askerliğin bir meslek alanı/uzmanlık alanı olarak ayrılması ve sınırlarının çizilmesi zorunluluğu" vurgusu birçok yerde tekrarlanmaktadır. Keza, "askerler üzerindeki sivil kontrolün en üst düzeye çıkarılabilmesi için, en sağlıklı ve etkin normun objektif kontrol" olduğu da fazlasıyla öne çıkan bir vurgudur. Özetle Başbuğ'un konuşmasının bazı bölümlerinde sivil-asker ilişkilerinin ülkeden ülkeye değişen vasfına da işaret edilmektedir. Bununla birlikte Başbuğ'un sivil-asker ilişkilerine ilişkin tahlilleri büyük ölçüde klasik liberal söylemle örtüştüğü, bu çerçevede objektif kontrolün önemine işaret ettiği ve TSK için kurumsal manada özerklik talep eden yanının ağırlık kazandığı görülmektedir:

6.3.2. Üst Düzey Komuta Görevlerinde Bulunmuş Emekli Askerlerle Yapılan Mülakatlardan Elde Edilen Bulguların Analizi

Çalışma kapsamında muhtelif kuvvet, sınıf ve rütbedeki 9 emekli general ve albay ile mülakat yapılmıştır. Mülakatlar öncesinde, eklerde yer alan ve amaç, kapsam, yöntem ile mülakat sorularını içeren bilgilendirme notları mülakat yapılması planlanan 19 personele gönderilmiştir. Bilgilendirme notunun gönderildiği 10 personel ile mülakat yapma imkânı sağlanamamıştır¹²¹.

Üst düzey komuta görevlerinde bulunmuş emekli askerlerle yapılan mülakatlardan elde edilen bulgular, mülakat yapılan personelin siyasi tahlillerinin önemli ölçüde benzeştiğine işaret etmektedir. Siyasi tahliller genellikle, Türkiye tarihini Batı tipi bir modelden ayırt etmek ve onun kendine haslığını, özgüllüğünü göstermek için analitik bir araç olarak kullanılan “güçlü devlet geleneği” tezi üzerine bina edilmektedir. Bu durum ilk bakışta TSK’nın komuta personelinin siyasal çizgileri bakımından monolitik bir yapı oluşturduklarını akla getirmektedir. TSK’nın siyasal açıdan monolitik bir yapı oluşturduğu, bu yapının askerî eğitimle ve meslek içi sosyalleşme süreçleri yoluyla kurulduğu hususu, zaman zaman ordunun üst düzey komuta heyetince de dile getirilmektedir¹²².

Demirel’e göre de, “TSK’da verilen eğitim ve meslek içi sosyalleşme süreçlerinin yönetimi ve yönelimi kuşkusuz bir biçimde vesayetçi eğilimi besleyen en önemli dinamiktir” (2000:14). Demirel ayrıca, “sözü edilen süreçler yoluyla subayların ayrıcalıklı bir zümre olduğuna inandırıldığını ve devletin tehlikede olduğuna dair bir inanın subayları yasallığı tartışmalı söylem ve eylemlere yönelttiğini” (2010:15) de iddia etmektedir. Benzer düşünceler Akyaz tarafından da dile getirilmiştir. Akyaz’ın açıklamalarına Demirel (2010:14-15)’de de rastlamak olanaklıdır.

¹²¹ Mülakat yapma talebini reddedenlerin ret gerekçelerinden daha önce de söz edilmiştir. Ret gerekçelerinin en önde geleni, ”darbe iddialarına ilişkin olarak devam eden süreçlerin yarattığı hassasiyet” olmuştur. “TSK’nın komuta kademesi ve muvazzaf personelinin, emekli personelin basın ve yayın organlarında yer almasına tepkili oluşu” ve “TSK personelinin yasadışı dinlendiğine ve başının belaya gireceğine dair kaygılar” önde gelen diğer gerekçeler arasında yer almıştır.

¹²² TSK’da genç subaylar, yaşlı subaylar ayrılığı yoktur. Komutanlar arasında şahinler, güvercinler, sertlik yanlıları yoktur. Bu türlü iddiaları yalanlamaktan öte lanetlediğimi söylemek isterim (Özkök, 2003)

Sivil otoriteye itaat kültürü 1950’lerde ancak bir dönem karşılık bulabilmiş, 27 Mayıs darbesi ile birlikte ise âdeta yok denecek dereceye inmiştir. Türk subayı için korunması gereken temel değer devlet ve devletin temel felsefesi olan “Atatürk İlke ve İnkılaplarıdır. Üstelik bu değerleri tehlikeye düşürenler arasında siviller ilk anda akla gelenlerdir. Söz konusu değerler tehlikeye düştüğü zaman harekete geçmek, bırakın suç olmayı ahlaki ve meslekî yükümlülük olarak kodlanmaktadır. Atatürk İlke ve İnkılaplarının ne olduğu ve bunların ne zaman ihlâl edilmiş sayılacağı konusunda karar verme yetkisi de yine özü itibarıyla subaylara aittir (Akyaz, 2002:180).

Türk subayının ayrıcalıklı bir zümre olduğuna inan(dırıl)ması bir başka önemli etkidir. Ayrıcalıklı olmak demek; millete çok çalışarak hizmet etmek, gerektiğinde yol göstermek, onun uğruna canını vermek demektir. Milletin tehlikede olduğuna ilişkin çok kesif bir propagandanın, siyasi parti liderleri, cumhurbaşkanı, akademisyenler, gazeteciler, yazarlar tarafından mütemadiyen dile getirildiği bir toplumda, iktidar hırsı ile öne çıkmış kişiler, kurum kültürü içinde her zaman canlı olan bu misyon söylemine sarılabilmektedirler. Bu perspektiften bakılırsa, uzun yıllar boyunca, korkuyla karışık bir saygı görmeye alışmış subayların, birden bire karşı karşıya kaldıkları eleştiri dalgasını hazmetmelerinin ne kadar zor olduğu daha iyi anlaşılabilir. Bu teşhis ve ruh halidir ki, 2002 sonrasında hükûmete yönelik yasallığı çok tartışılacak arayışları gündeme getirmiştir. Hükûmeti görevden uzaklaştırmaya yönelik bu çabalar, hem komuta kademesindeki ayrılıklar hem de Ak Parti’nin düşünüldüğünden daha fazla toplumsal destek devşirebilmesi nedeniyle akim kalmıştır (Demirel, 2010:14–15).

Demirel ve Akyaz’ın tespitlerine benzer biçimde, “askerî eğitim ve meslek içi sosyalleşme kanallarının yönetimi yoluyla subayların ayrıcalıklı bir zümre olduğuna inandırıldığı” (2010:10) hususu mülakat yapılanların neredeyse bütününcü de bir veri olarak kabul edilmektedir. Dahası, mülakat yapılanların ekseriyeti, “subaylardaki devletin bekasının tehlikede olduğu algısının önde gelen askerî müdahale nedeni olduğu” savına da katılmaktadır. Ancak üst düzey komuta görevlerinde bulunmuş emekli askerlerle yapılan mülakatların bütününcü dikkatlice analizi, TSK’nın subay personelinin siyasal çizgileri itibarıyla monolitik bir yapı olarak ele alınamayacağına dair çok sayıda bulguya da işaret etmektedir. Sadece Başbuğ ile üst düzey komuta görevlerinde bulunmuş emekli askerler arasındaki sivil-asker ilişkilerine ilişkin temel söylem farklılıkları bile kendi başına, subayların siyasal görüşleri bakımından aynılaştırılmasının güç olduğunu göstermektedir. Başbuğ’un konuşmasının sivil-asker ilişkilerini konu alan bölümünün "modern ulus devlet" vurgusunu öne çıkaran güçlü klasik liberal izler taşıdığı görülmektedir. Buna karşılık mülakat yapılan üst düzey komuta görevlerinde bulunmuş emekli askerî personelin aynı konuya ilişkin görüşlerini, “devlet merkezli analiz çerçevesi” biçimlendirmektedir. Başlı başına bu bulgu bile, üst

düzyey komuta görevlerinde bulunmuş personelin dahi, siyasi tahlillerde ayrışabileceğine işaret etmektedir¹²³.

Keza Demirel’de, “bilgi akışını kontrol etmenin giderek güçleştiği bir dönemde komuta düzeyindeki subaylar arasındaki siyasi ayrışmanın önlenmesinin güçlüğüne” (2010:10) dikkat çekmektedir. Demirel bu tespitlerini desteklemek üzere, “2002 sonrasında yaşanan sert kutuplaşmanın önlenemeyeceğine” (2010:13) de işaret etmektedir. Demirel’e göre, “son dönemde yaşanan değişimlerin TSK içindeki yankıları büyük olmuş ve bu meyanda, askerler arasında değişen koşullara nasıl tepki verileceği konusunda iki farklı eğilim yeşermiştir” (2010:13):

TSK’nın siyasi çizgi açısından homojen bir yapı oluşturduğu sıklıkla tekrar edilmektedir. Oysa bu görüş, olandan ziyade olması gerekeni yansıtmaktadır. Türk ordusu, diğer ordular gibi, eğitim ve meslek içi sosyalleşme kanalları yoluyla benzer düşünen subaylar yaratmaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda subayların sivillerle ilişkisi en aza indirildiği gibi, tehlikeli olduğuna inanılan siyasi akımlara sempatiyle bakan subayların, meslekî yükselme sürecinin her aşamasında tasfiyesini öngören bir sistem geliştirilmiştir. Yine de, almış olduğu misyon duygusu sebebiyle siyasileşmeye çok yatkın bir kurumda, siyasi çizgi farklılıklarının olmaması düşünülemez. Bilgi akışını kontrol etmenin imkânsız olduğu bu çağda, toplumsal ve siyasi ayrışmaların subaylara da yansması gayet doğaldır. Birinci eğilim, Soğuk Savaş döneminde kurumsallaşan askerî vesayet rejiminin, gerekirse muhtıra ve hatta askerî darbe gibi yollara da başvurularak sürdürülmesi taraftarı iken, ikinci eğilim, cumhuriyeti koruma ve kollama misyonunun darbe, muhtıra ya da sivil toplumun manipülasyonu gibi eski ve bilindik usullerle yerine getirilmesinin, değişen koşullarda güç olacağı teşhisinden yola çıkarak “kontrollü değişim”i önermektedir (Demirel, 2010:13).

Askerlerin sivil-asker ilişkileri bağlamındaki reflekslerine yönelik çok sınırlı sayıdaki araştırma ve inceleme arasında sayılabilecek olan Demirel ve Akyaz’ın, askerlere ilişkin tespitleri, araştırmayı yönlendirici özellikler arz etmesi bakımından oldukça önemlidir. Özellikle Akyaz’ın, aşağıdaki ifadeleriyle dile getirdiği, “TSK’nın 1971 sonrası düzenlemelerle hiyerarşi dışındaki örgütlenmeleri önlemede hayli mesafe aldığı” (2002:88) yönündeki değerlendirmesi, Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerinin analizi açısından özel bir önem arz etmektedir:

TSK; 1971 sonrası düzenlemelerle, ordu içerisindeki cuntalaşmayı önlemek maksadıyla, giderek artan biçimde, hiyerarşi dışında örgütlenmeden, mutlak bir emir komuta zinciri içerisine çekilmiştir. Bu durum; 1971’i izleyen süreçte ironik ve paradoksal bir biçimde, sivil siyasi otoritenin cuntalaşmayı önlemeye dönük çabasının ordu üst düzey yönetimi tarafından da paylaşılıyor olduğuna işaret ederken, diğer yandan ordunun siyasetteki ağırlığının yerleşikleşmesini ve kurumlaşmasını da beraberinde getirmiştir. Böylelikle sivil-asker ilişkileri, giderek en üst rütbedeki komuta kademesi ile sivil siyasi otoritenin

¹²³ Başbuğ’un konuşmasıyla, mülakat yapılanların görüşleri arasındaki benzerlikler ve farklar araştırmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

karşıtlığı/uzlaşması düzeyinde ele alınabilecek bir sorun haline dönüşmüştür (Akyaz, 2002:88vd).

Akyaz, “TSK’nın giderek daha fazla biçimde sadece, orgeneral düzeyindeki subayların, hatta belki de sadece genelkurmay başkanlarının kararlarıyla yönetilen ve sadece, bu subayların kontrolüyle kontrol edilebilen bir kurum haline geldiğini” (2002:89) öne sürmektedir. Nitekim gerek mülakat yapılan emekli askerler ile Başbuğ’un söylemlerindeki görece farklılaşma gerekse de 2011 Yılı sonrasında gözlenen askerî liderlik ile siyasi otorite arasındaki gelişmeler, önemli ölçüde, bu savı doğrular gibi görünmektedir. Hal böyle iken, Türkiye’deki demokratik kontrol düzenlemelerinin sağlıklı ve geri dönüşlü olup olmayacağı hususu ciddi anlamda önem kazanmaktadır. Zira 1950–1959 yılları arasında orduyu siyasetin dışında tutmaya yönelik olarak gerçekleştirilen pek çok yapısal ve kurumsal düzenleme, DP hükûmeti ile dönemin Genelkurmay Başkanı arasındaki uyumla mümkün kılınabilmiştir. Buna karşılık, dönemin Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun, bir dönem emir komuta ettiği TSK’nın mensuplarınca, “Devlet Mezarlığı’na defnedilmeyen DP’nin bir Genelkurmay Başkanı” olarak hatırlanmıştır¹²⁴. Emekli General F’nin, “size göre Türkiye’de sivil siyasi otorite ile askerlerin uzmanlık ve sorumluluk alanlarının bütünüyle ayrılması, askerlerin bütünüyle siyasi otoritenin kontrol ve denetimine tabi kılınması gerekir mi?” şeklindeki mülakat sorusuna verdiği cevap anlamlıdır:

“Bütünüyle tabi kılma” kavramı da kapalı bir kavram. Benim tabi kılmadan anladığım ise; kesinlikle, Batılı bakış biçimlerinin tarif ettiği bir biçimdir. Ancak Türkiye’de her zaman böyle anlaşılabilir. Sorunuzda yer alan; “TSK’yı siyasi otoritenin bütünüyle denetimine tabi kılma” söz öbeğinde yer alan “bütünüyle” sözcüğünden kastı ise, Hükûmetin, TSK’nın atama ve yer değiştirmelerle ilgili düzenlemeleri vb. pek çok konuya müdahale edebilme yeteneği olarak anlıyorum. Eğer böyleyse; bunu yapabilmek hem çok zordur hem de gereksizdir. Eğer sorunun kapsamı böyle değilse; yani Batılı modellerde olduğu gibi bir denetim anlayışı ise, daha önce de söylediğim gibi askerler siyasi otoritenin emrinde olmalıdır. Bu da kuşkusuz siyasi otoritenin TSK’nın, siyasal alandan uzak biçimde tutmaya yönelik olarak, denetlemesini de kapsamaktadır. Aslında şu anda da öyle değil midir? Meselâ benim dayım 27 Mayıs 1960 darbesinin hemen öncesindeki Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun’un çok yakınında bulunmuştur. Onun bana anlattığı bir anısını aktarayım, bu örnek işte belki de, “TSK tam anlamıyla hükûmetlere tabi kılınırsa” sözcüğünün farklı anlaşılması halinde ne olur?” sorusuna cevap verebilecektir. Bir tatbikatta Adnan Menderes tuvalete gidiyor. Rüştü Erdelhun, arkasından koşarak sabun ve havluyu tutuyor. Bunu anlatan dayım, onun yakınında olmuş ve ona karşı hiçbir düşmanlığı yok. Bence böyle bir Genelkurmay Başkanı Batıda da olamaz. Bu türden uygulamalar

¹²⁴ Org. Erdelhun, Menderes döneminin Genelkurmay Başkanı idi. Hükûmete gönülden bağlı, disiplinli bir askerdirdi. Ancak gözlerini o kadar iktidara dikmişti ki, kendi arka bahçesindeki rahatsızlığı ve tırmanan ihtilal hazırlıklarını göremez hale gelmişti. Daha da kötüsü, 27 Mayıs’a altı gün kala Harbiye öğrencileri Kızılay’ın göbeğinde hükûmeti protesto yürüyüşü yapıp yaklaşan ihtilali haber verdiklerinde, Erdelhun ve 20 kadar General Başbakan Adnan Menderes’e giderek bağlılıklarını bildirmişlerdi (Dündar, 2003).

yanlıştır ve TSK'yı tahrik etmiştir. Yani siyasi otorite orduları böyle, kontrol ederse, tam tersine ordular iç siyasetin bir uygulama aracı olurlar (E. Gn. F, 2011).

“TSK'nın eğitimi ve meslek içi sosyalleşme kanallarının askerî vesayeti destekleyen en önemli dinamiklerden biri” olduğu iddiasının tetkikine, üst düzey komuta görevlerinde yer almış emekli askerlerle yapılan mülakatlarda önemli ve öncelikli bir yer verilmiştir. Bu kapsamda mülakat yapılanlara, “askerî eğitim sistemi ve meslek içi sosyalleşmenin, askerlerin kendilerini diğer kamu personelinden ve siyasilerden üstün görmelerine neden olduğu iddia edilmektedir. Bu konudaki düşünceleriniz nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soru ile “eğitim ve meslek içi sosyalleşmenin TSK içerisindeki vesayetçi eğilimleri besleyen en önemli dinamiklerden biri olduğu” tezinin doğruluğu ve geçerliliğinin sorgulanması amaçlanmıştır. Bu soruya verilen cevaplar, “eğitim ve meslek içi sosyalleşme kanalları yoluyla benzer düşünen subaylar yaratılmaya çalışıldığını, bu doğrultuda subayların sivillerle ilişkisinin en aza indirildiğine” işaret etmektedir. Mülakat yapılanların aşağıdaki beyanlarından, “askerî eğitim sisteminin ve meslek içi sosyalleşme unsurlarının, askerlerin kendilerini diğer kamu personelinden ve siyasilerden üstün görmelerine neden olduğu” tezinin, çoğunlukla, “doğru ve geçerli bir tez” olarak görüldüğü anlaşılmaktadır:

Bence en önemli etken, askerlerdeki “ben daha iyisini bilirim ve yaparım” düşüncesidir. Darbe dönemlerinin askerleri, memleketin çıkarlarının en fazla biçimde kendilerince korunabileceğini düşünmüşlerdir. Bunun en önde gelen nedenini de askerî eğitim olarak açıklayabiliriz. Örneğin ben Harp Okulu'nda izinli çıktığımda, üniformanın da etkisiyle, kendimi diğer insanlardan tümüyle farklı gördüm. Şövalye ruhuyla yetiştirilirdik. Askerî eğitim, kuşkuya yer vermeyecek biçimde, kendimizi sivillerden farklı görmeye ve onlardan farklı düşünmeye yol açan bir işlev görüyordu. Bu nedenle belki de eğitimin sınırlarının iyi çizilmesi gerekebilecektir. Özellikle de 1980 sonrasında ordu personeli her yer ve durumda kampüslerin içine hapsedilmiştir. Ayrıca bu durum da, askerlerin kendilerini tümüyle sivil halktan farklı hissetmelerine neden olmuştur. Bence askerî eğitim, açık bir biçimde, askerlerin siyasete müdahale etmelerine gerekçe teşkil etmektedir. Öte yandan askeriyenin personelini siyasetten uzak tutma yönündeki telkinlerinin, askerî eğitimin önemli bir bölümünü teşkil ediyor olması da ironik bir durumdur. Meselâ Harp Akademileri eğitiminde siyasetle ilgili yoğun bir tedrisat vardır. Ama öte yandan da “aman siyasete karışmayın” denmektedir (E. Alb. D, 2011).

TSK'yı subaylar yönetir. Bu bakımdan sivil-asker ilişkilerinin sağlıklı yürümesi için bir kontrol makamı ve/veya kurumu tesisinden daha önemli bir şey vardır ki bu askerî eğitimidir. Bu nedenle subayları algılarını biçimlendiren askerî eğitime ciddi bir biçimde el atılmalıdır. Subay eğitimi ve öğretimi önemlidir. Özellikle de Harp Okulu eğitimi önemlidir. Eğitim vatansever bir subay yetiştirmeyi amaçlıyor. Ancak böylelikle “vatanın tek sahibi subaylardır” gibi de bir algı yaratılıyor... Sivillere güvenmeyi öğretmeliyiz. Bu kapsamda eğitici ve eğitim formasyonu değiştirilebilir. Askerler askerleri eğitiyor. Bu yapı meselâ değiştirilebilir. Siviller hem askerî öğretime hem de askerî eğitime sokulmalıdır. Ayrıca ordunun eğitim sistemi şeffaf ve sivillerce erişilebilir olmalıdır. Eğitim şeffaflaşma için, önemli bir alandır. Keza askerî işlere ilişkin eğitimin yönetici mevkideki sivillerle aktarılması da önemlidir. Meselâ Başbakan Savunma Sanayi İcra Komitesinin (SSİK)

başdır. Başbakan hem bilgi eksikliğinden hem de TSK'dan çekinerek SSİK kararlarını sorgulamaksızın hep imzalamaktadır. Başbakan'ın SSİK kararlarını sorgulamaksızın imzalaması, sivillerin askerî işlere yönelik ciddi bir eğitim sürecinden geçirilmeleri gerektiğini göstermektedir (E. Alb. M, 2011).

Mülakat yapılan emekli askerlerin çoğu, “askerî eğitim sisteminin ve meslek içi sosyalleşme kanallarının, askerlerin kendilerini diğer kamu personelinden ve siyasilerden üstün veya bir anlamda farklı görmelerine neden olduğu” tezine katılmaktadır. Bununla birlikte, askerî eğitim ve özellikle de bu eğitimin endoktrine edici yanı, aşağıdaki ifadelerle eleştirmektedir:

Askerlerin kendilerini sivillerden üstün gördükleri düşüncesine bir ölçüde katılıyorum, ama bunun gerekçesi iyi yetiştiklerinden değil, iyi yetiştiklerini sandıklarından olabilir. Burada özeleştirme yapmak zorundayım, neden iyi yetişmiyorlar? Çünkü aldığımız eğitime baktığımızda kaliteli eğitimden ziyade disiplinli eğitim yapıyoruz. Yani kalktığımız saat belli, yattığımız saat belli, yaptığımız etüt bellidir. Seçilen insanlar zaten belli bir kitlenin içerisinde seçilmiş, belli bir seviyenin üstündeki insanlar. Bu insanları isteseler de, istemeseler de ders çalışmaya yönlendiriyorsunuz ve derslerinde başarılı oluyorlar. Bu onların iyi eğitim aldıkları anlamına gelmiyor... Ben silahlı kuvvetlerde verilen eğitimin, özellikle son 20–30 senesini kastederek söylüyorum, bilimsel temellerden maalesef yoksun olduğunu düşünüyorum. Bu biraz acı bir gerçek gibi gelebilir. Ama ben askerî eğitimin gerçekten iyi olduğunu söyleyemem. Buna isterseniz çok belirgin örnekler de verebilirim. Bunlar biraz da acı örnekler olur. Bu nedenle burada zikredilmesine gerek yoktur. Yani Akademiden veya Harp Okulu eğitiminden örnekler verebilirim, hatta eğitimin her seviyesinden örnekler verebilirim. Eğitim konusunda 20–30 yıldır TSK'nın bilimsel niteliği maalesef geridir (E. Gn. F, 2011).

Şunu da ifade etmek isterim ki, ben emeklilik sonrası doktora eğitimine başladıktan sonra TSK personelinin siyaset konusundaki eğitim düzeyinin çok düşük olduğunu gördüm. Mevcut sosyal bilimler öğretisi de oldukça şartlandırıcı bir tarz imiş. Sanırsam bilinçsizce bir ideolojik yönlendirme yapılmış. Buna karşın, meslekî eğitimin düzeyi de oldukça iyi imiş... Harp Akademileri eğitimi “arşiv”, “şakir”, “şam” gibi birikimden yürürdü. Araştırmazdık. Weberyen kuram ve faydayı maksimize edecek yollar, askerî eğitimin önemli bir kısmının teşkil eden, durum muhakemesi çözümlmelerine esin veriyordu. Askerî öğretim ve eğitim usulleri tartışılmalıdır. Şartlandırma olmamalıdır. Harp Akademileri yönetici yetiştiriyor. Bu yüzden tartışmaya araştırmaya daha açık esnek bir eğitim olmalıdır. (E. Alb. D, 2011).

Bana göre, subayların sosyal bilimler alanındaki eğitiminde ciddi bir eksik vardır. Ben o zamanki görevim nedeniyle, sosyal bilimler liseleri MEB tarafından kurulduğunda, bu okulların programını askerî liseler için önermiştim, ancak bu önerim benimsenmedi (E. Gn. O,2011).

Mülakat yapılanların bazıları, askerî eğitim ve sosyalleşme kanallarına ilâve bir takım nedenlerin de, askerlerin kendilerini diğer kamu personelinden ve siyasilerden farklı ve üstün görmelerine neden olduğunu öne sürmektedirler. Bu kapsamda “tarihsel ve kültürel süreçte Batıdan farklılaşan değerler dizini” ve “orduya yüklenen psikolojik anlam” başta gelen nedenler olarak sıralanmaktadır. Ayrıca, “TSK'ya Anayasa ve yasalar çerçevesinde tevdi edilen görevler” ile “TSK'nın kurucu ve modernleştirici

işlevleri” de “askerlerin kendilerini diğer kamu personelinden ve siyasilerden üstün görmelerine neden olanlar” kapsamında, sıralanmaktadır. Mülakat yapılanların bazıları da, “siyasilerin devletin bekasına yönelik olumsuzlukları önlemedeki yetersizliklerinin” askerlerin kendilerini diğer kamu personelinden ve siyasilerden farklı ve üstün görmelerinin diğer bir sebebi olduğunu ileri sürmektedirler.

Özetlemek gerekirse, Demirel ve Akyaz’ın tahlillerine benzer biçimde, “askerî eğitim ve meslek içi sosyalleşme kanallarının yönetimi yoluyla subayların ayrıcalıklı bir zümre olduğuna inandırıldığı” tezi mülakat yapılanların ekseriyetince doğrulanmaktadır. Hatta bu hususun askerî vesayetinin en önemli dinamiğini teşkil ettiği de, ekseriyetle kabul ve ifade edilmektedir. Devletin bekasının tehlikede olduğu algısının önde gelen askerî müdahale nedeni olduğu” hususu ise, mülakat yapılanların neredeyse bütününcü bir veri olarak kabul edilmektedir. Ancak ilginçtir ki, aynı personel, “benzer eğitim ve sosyalleşme kanallarından geçen sizler, devletin bekasını tehlikede gördüğünüzde yasallığı tartışmalı eylemlere kalkışır mısınız?” sorusunu ekseriyetle “hayır” şeklinde cevaplamaktadır. Dahası Emekli Albay D’nin “Darbelerin özel şartları vardır. Şartlar darbeleri doğurmuştur. Askerler genel olarak darbe konusunda inisiyatif de kullanmamışlardır. Benim şahsî kanaattim, askerî darbeleri hiçbir zaman asker şahısların tasvip etmedikleri yönünde olmuştur” ifadelerinden görüleceği gibi, bu “hayır” cevabı sadece mülakat yapılanlara değil, bütün asker şahıslara da teşmil edilmektedir.

Üst düzey komuta görevlerinde bulunmuş emekli askerî personel ile yapılan mülakatlardan elde edilen bulgularda, Demirel’in statükocuları tanımlamak üzere başvurduğu “birinci eğilim”¹²⁵ tiplemesine uygun düşecek bir tipolojiye rastlanmamıştır. Hatta tam tersine, mülakat yapılan emekli askerlerin bütünü, gerek TSK’nın koruyuculuk misyonunu gerekse de Atatürk’ün TSK tarafından ne ölçüde doğru anlaşıldığını sorgulamaktadır. Ayrıca söz konusu personelin bütünü, aşağıdaki alıntılara da yansıtıldığı gibi, askerî müdahaleleri; “ayıplı eylemler” olarak nitelendirmektedir:

Askerî müdahaleler; TSK’nın ne istediği, ne de kalkışabileceği bir eylem olmaktan çıkmıştır. Müdahaleler, çağdaş demokrasiler açısından, ayıplı eylemlerdir. Askerler de

¹²⁵ Birinci eğilime denk düşen bu yaklaşıma göre, TSK’nın cumhuriyetin koruyuculuğu misyonu tartışılmaz. Mustafa Kemal Atatürk tarafından belirlenen kurucu felsefenin kırmızıçizgileri bellidir ve ordu, bu çizgileri iç ve dış düşmanlara karşı korumakla mükelleftir (Demirel, 2010:13-14).

bunun bilincindedir. Müdahaleler kendi tarihsel şartlarıyla meşruluk kazanırlar. Başarılı olan müdahaleler, o dönem itibarıyla, faillerini kahraman, başaramayanları hain yapmıştır. TSK da bunlardan fazlasıyla ders almıştır (E. Gn. N, 2011).

Askerî müdahaleler, özellikle de, 12 Mart ve 12 Eylül; sol kesimleri daha fazla hırpalayan ve Türk demokrasisinin kendi refleksleriyle kendini düzeltebilme imkânlarını tırpanlayan vasıflarıyla dikkat çekmektedir. “Askerî darbelerin Türk siyasetinin kendi refleksleriyle demokratik gelişmeyi modernleşmeyi sağlayabilme imkânlarını daralttığı” tezindeki haklılığı teslim etmek gerekir (E. Alb. M, 2011).

1960 dâhil bütün müdahalelerin sonuçları yanlış olmuştur. Ayrıca müdahaleler kendilerini yasallaştırır, diğer bir deyişle darbeler kendi yasalarını yaratır ve kendilerini meşrulaştırır. Meşruiyetten kastım ise halkın bu müdahalelere istekli olması ve kabullenmesidir. Bu tartışmasıdır. Darbeler başarılı olmazsa hain olursunuz. Talat Aydemir ve Fethi Gürcan bunun en güzel örnekleridir (E. Gn. F, 2011).

Bütün askerî müdahaleler gereksiz yere olmuştur. Şu yönüyle gereksizdir diyorum; eğer TSK bu olaylarda siyasete müdahil olmasaydı, demokratik gidişat içerisinde her şey yerli yerine oturacaktı. Diğer bir deyişle, sivil siyaset olumsuzluklara çözüm bulabilecekti. Ayrıca ben bu olayların gerçekten geriye gidişe neden olduklarını da düşünüyorum (E. Alb. D, 2011).

Askerî müdahaleleri içgüdüsel tepkiler olarak görüyorum. Daha açık bir deyişle, “devleti ben kurdum, onu ben korurum, siyasiler yeterince görevlerini yapmıyorlar” gibi güdülerdir bunlar. Hatırlayın 12 Eylül 1980’i, askerinin hazırladığı bir Anayasa toplumdan % 90’ların üzerinde bir destek görmüştür. Bu Orta Doğu toplumlarına özgü bir içgüdüselliktir. Ancak bence, 2000’li yıllar sonrasında askerler, ciddi bir öz eleştiri yaparak, darbelerin hiç bir şekilde demokrasinin gelişimine katkı sağlamadığı sonucuna varmışlardır (E. Alb. S, 2011).

Demirel 2000’li yılların başında yaşanan sert kutuplaşmanın TSK içindeki yankılarının, askerlerin siyasi tahlillerini değişikliğe uğrattığını da öne sürmektedir. Emekli General N’nin aşağıdaki ifadeleri, Demirel’in bu tespitini de doğrular niteliktedir:

Ordu, Batı tipi çağdaş eğitime diğer eğitim kurumlarından daha önce ulaşan bir kurum olarak, personelini sivillerden farklı biçimlendirmiştir. Bu kuşkusuz bir biçimde askerlerin kendilerini farklı görmelerine neden olmaktadır. Ancak ordunun, özellikle Osmanlı’nın son dönemindeki modernleştirici eylemleri ile onun Cumhuriyeti kurucu vasfını da, askerlerdeki “kendilerini sivillerden üstün görme” güdüsünü etkileyen bir unsur olarak görmek gerekir. Ben şahsen zaman içerisinde bu algının değiştiğini de gözlüyorum. Üstün görme güdüsünden ziyade, siyasilerin devletin bekasına yönelik olumsuz gelişmeleri yeterince önleyemedikleri gibi bir kaygıya dönüşüyor. Ancak bu şekilde de yönlendirici bir algı olma özelliği gösteriyor (E. Gn. N, 2011).

Demirel’in bu sert kutuplaşmanın sonucu olarak 2000’li yıllarda ortaya çıktığını öne sürdüğü ve “ikinci eğilim” olarak sıraladığı eğilim “kontrollü değişim eğilimidir”¹²⁶. Mülakatlarda tümü 2000’li yıllarda emekli olan askerlere, 2000’li yıllarda yaşanan değişimin subaylar üzerindeki etkisinin anlaşılmasına yönelik sorular da sorulmuştur. Bu kapsamda sözü edilenlere, “emekli olmadan önce ve sonra, içinde bulunduğunuz

¹²⁶ Bu eğilim; TSK’nın siyasi konumunun şu andaki haliyle sürdürülmesi noktasında ısrar edilmesi halinde, hem ülkenin hem de kurum olarak TSK’nın yıpranacağı ve belki de çok daha radikal ve arzu edilmeyen değişikliklere maruz kalılabileceğini düşünenlerin eğilimidir.

kurumun güvenlik meselesine bakış biçimiyle hükûmetlerin bakış biçimi arasında belirgin farklılaşmalar olduğu dönemler var mıdır? Varsa bu farklılaşmalar hangi başlıklar altında yoğunlaşmıştır?” soruları sorulmuştur. Bu sorulara verilen cevapların bir ölçüde farklılaştığı görülmektedir. Mülakat yapılanların bir kesimi, “TSK ile seçilmiş siyasi otoritenin iç güvenlik ve bu kapsamda tehdit değerlendirmesine ilişkin görüşlerinin, sözü edilen dönemde, önemli ölçüde farklılaştığını” ifade etmektedir. Keza bu bağlamda “laiklik” meselesi temel bir yarıma olarak da nitelendirilmektedir. Diğer bir kesim ise, “son dönem de dâhil olmak üzere, sivil siyasi otorite ile askerler arasında telifî zor veya mümkün olmayan görüş ayrılıklarına rastlamadıklarını” iddia etmektedir. Bu iddianın özellikle komuta kademesinde askerî liderliğe çok yakın konumda olan generallerce dile getirilmesi ise ilginçtir. Mülakat yapılanların çoğunda çatışma eksenini; asker-sivil değil de, siyasi otorite-devlet çatışması olarak tarif etme eğilimi görülmektedir. Bu soruya verilen cevaplardan ilginç görülen alıntılar aşağıya çıkarılmıştır:

Ben kendi bakış biçimimin, emekli olmadan öncekinden farklılaştığını söylemeliyim öncelikle. Basit bir örnek vermek gerekirse; emekli olmadan önceki dönemde türban olayına dair düşüncelerimin çok fazla biçimde ideolojik olarak biçimlendirildiğini düşünüyorum. Emeklilik sırasında yürüttüğüm doktora eğitimimde gerek halkın içindeki gerekse kurumlar arasındaki, özellikle de, kurumlarla siyaset arasındaki kutuplaşmaların çok yararlı olmadığı kanaati edindim. Emeklilik sonrasında, TSK'nın 1997-1998 dönemindeki tavrını, sivil siyasi iradedeki değişime karşı bir tavır olarak okumaya başladım. Ama itiraf etmeliyim ki bu döneme ilişkin hatırladığım düşünce ve eylemlerimi; emirlerle değil, içinde bulunduğumuz şartlarla, aldığımız eğitimin bir çatışmasıyla ortaya çıkan tutumlar olarak izah edebilirim. Bu dönemi bir şartlanma dönemi olarak da tanımlayabilirim. Bir bakıma; toplumla siyasi irade uzlaşırken, TSK'nın bu uzlaşma dışında ve karşısında kaldığını söyleyebilirim. Belki “karşı olmak” söylemek istediğimi karşılamıyor, ama TSK'nın bu dönemdeki laiklik tanımları biraz katı olmuştur. Şimdilerde bu konuda daha esnek olunması gerektiğini düşünüyorum. Ama içinde bulunduğunuz ortam, “o değerlere sahip çıkmanızı birçok yönden gerektiriyor gibi” algılıyorsunuz. 1997-1998 dönemi öncesinde de benzer biçimde komünizm tehdidi TSK'yı yönlendiren bir saikti. Bu tartışmadan belki şu sonucu çıkarmak mümkündür. TSK her dönemde devletin aldığı tavrı yansıtan bir gereç olarak öne çıkıyor. Hatta TSK siyasilere karşı bir devlet tavrı varsa buna katılıyor diyebiliriz. Keza bu türden tavırlar TSK'nın tavrını da şartlandırabiliyor. Örneğin 1971'de kuvvetli bir anti-komünist vurgu vardır. 1980'de beka ve sonrasında rejim koruma refleksi vardı. Bunların hepsi, özünde, devlet odaklı yaklaşımlardır. Devlet içerisinde TSK, “durumdan vazife çıkaran” bir kurum olarak hep öne çıkıyor. Şunu söylemek istiyorum; bana göre bütün müdahalelerin yönetici odağı TSK değil, bizzatı devlettir (E. Alb. D, 2011).

Hem askerî görevlerim esnasında hem de emekliyken TSK ile idare arasında bazı algılama farklılıklarına şahit oldum. Bu algılama farklılıklarına ilişkin somut örnekler vermem gerekirse; iç tehdit, irtica, komünizm gibi konulara hükûmetlerin bakış biçimleriyle askerlerin bakış biçimleri oldum olası farklılaşmıştır. Tabi buna sadece algı farklılıkları gibi değil de, TSK'nın tehdit olarak gördüğü konu ve unsurlarla mücadele yeterliliğine ilişkin algı biçimleri olarak da bakmak doğru olabilir. Meselâ bana göre ABD; “yeşil kuşak”, “çevreleme” gibi anti-komünist programları, tümüyle, TSK aracılığıyla

yürütmüştür. Görünürde idare de anti-komünist olmakla birlikte, TSK idarenin komünizmi önlemede yeterli olmayacağı kanaatinde olmuştur. TSK'nın komuta kademesi, 1990'ların başına kadar ABD tercihleri ile uyumlu politikalar yürütmüş, ancak 1990'ların ortalarından itibaren bazı askerlerde, ABD politikalarını sorgulayan tutumlar gelişmeye başlamıştır. ABD 1990 öncesinde anti-komünist kalıpları askerler aracılığıyla yerleştirmiştir. Bu anlamda ben şahsen, 1960 darbesini ayırıyorum. Bana göre bu dönem, henüz ABD'nin ciddi bir biçimde etkili olamadığı bir dönemdir. Ayrıca bu darbeyi ABD etkisine daha uzak alt kademeler yapmıştır. 1971 muhtırası meselâ ilginçtir. Önde gelen nedeni, altmışsekiz hareketini kırmaktır. İlginç bir biçimde ABD, darbelerin yaptırılmasında da önlenmesinde de etkili olmaktadır. Bence ABD istesin yine darbe yaptırabilir (E. Alb. M, 2011).

Siyasi otoriteyle askerî liderlik, genelde bir konsensüsü yakalamıştır. Meselâ Kore ve Kıbrıs buna uygun örneklerdir. Ancak 1990'da Özal ile Genelkurmay Başkanlığı uzlaşmamış ve Genelkurmay Başkanı istifa etmiştir. Daha sonraki dönemde de yetenek bazlı güvenlik anlayışının değişimiyle birlikte, pek çok durumda, askerî liderlik ile siyasi liderlik arasında uzlaşmazlıklar gündeme gelmiştir. Değişen güvenlik ortamı; tehdidi belirsizleştirmiş ve silahlı kuvvetlerde bir re-organizasyon zorunluluğu yaratmıştır. Bir de PKK'nın eylem yoğunluğunun artmasına paralel birçok sıkıntı ortaya çıkmıştır. Bu çatışmalar hele son yıllarda iyice su yüzüne çıkmaktadır. Bu noktada siyasal İslam'dan söz etmeden geçemeyeceğim... Türkiye'de askerle siyasal anlamda çatışan siyasal iktidarın Amerika'yla çatışmaması da ilginçtir (E. Alb. S, 2011).

Ben görev yaptığım evrelerde son zamana kadar, siyasi otoriteyle askerler arasında sanıldığı aksine hep uzlaşıya veya uzlaşmaya yakın hallere tanık oldum. Ancak 2004–2005 yılında başlayan dönem sonrasında siyasi iradenin güvenliğe bakış biçiminin, çağın gerektirdiği saikler nedeniyle, değişmeye başladığına da tanık oldum. Kuşkusuz bu değişimde; ABD ve AB başta olmak üzere, uluslararası süreçler ve kurumlar da etkili olmuştur... Dış gözlemlerde ordu ile siyasi irade arasındaki ayrışma yaygın olarak laiklik üzerinden okunmaktadır. Kuşkusuz Batıda da olduğu gibi gericilik ve şeriat özelemleri erken cumhuriyetin önemli bir kaygısı olmuştur. Ancak toplumsal gelişim süreci içerisinde tehdit algılamaları da devletin savunma refleksleri de değişime uğramıştır. Ben şahsen askerî liderler ile siyasi otorite arasında keskin kenarlı ayrılıklar olduğuna şahit olmadım. Kaldı ki görüş ayrılıkları olsa da bu ayrılıkların açıklıkla konuşulması da demokratik bir gerekliliktir. Hoşgörü ve uzlaşma toplumsal yaşamımız açısından önemli bir gerekliliktir (E. Gn. N, 2011).

Mülakat kapsamında Demirel'in, “subayların demokratik rejimin gerekliliklerini ne ölçüde içselleştirebildikleri?” sorgusuna da cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede mülakat yapılanlara “sizce ‘demokrasi’ ya da ‘demokratik sistem/rejim’ denince aklınıza ne geliyor? Yani sizce bir rejim nasıl olursa ‘demokratik bir rejim’ olarak nitelendirilebilir?” sorusu yöneltilmiştir. İlginç bir biçimde, bu soruya verilen cevaplardan, “Demirel'in aşağıda açıkladığı ikinci eğilimine” karşılık gelen birine de rastlanmamıştır:

Özü itibarıyla bu eğilim, muğlak, gerilimli ve çelişkili bir görünüm vermektedir. Eskinin olduğu gibi sürdürülemeyeceği anlaşılmıştır, ancak yeni durum da tam anlamıyla kabul edilebilir olarak görülmemektedir. Diğer bir deyişle, ne demokratik rejimin gereklilikleri tam olarak içselleştirilebilmiş ne de vesayetçi anlayıştan tam bir kopuş gerçekleştirilebilmiştir. Olup biteni anlama, nasıl cevap verileceğini kararlaştırma konusunda zihinlerin netleşmiş olduğu söylenemez (Demirel, 2010:21).

Tersine mülakat yapılanların tümünün “demokrasi” kavramına bakış biçimlerinin, olabildiğince açık biçimde, “Batılı yerleşik liberal demokrasi kavramı” etrafında şekillendiği, keza demokrasiye yönelik eleştirmelerde de ağırlıklı biçimde Batılı jargona başvurulduğu görülmektedir. Bu soruya verilen cevaplardan bazı alıntılar aşağıya çıkartılmıştır:

Bize ilkökulda demokrasiyi “halkın kendi kendisini idare etmesi” olarak öğretirlerdi. Buradan “halk kendisini direk idare edemeyeceğine göre, yetkilendireceği bir aracı vasıtasıyla idare etmelidir” gibi bir yere, yani “parlamentar demokrasi” kavramına varılırdı. Çok basit anlamda demokrasiyi halkın kendilerini yönetenleri özgürce seçebildiği ve seçtikleri üzerinde denetim yeteneklerinin var olduğu bir sistem olarak görüyorum. Demokrasi için kuvvetler ayrılığının mevcudiyetini ve hatta dördüncü kuvvet olarak güçlü ve bağımsız bir medyanın varlığını temel koşullardan biri olarak görüyorum. Keza basın, halkın farkındalık düzeyinin yükseltilmesine ve denetim görevini yapabilmesine katkısı, demokrasi adına önemli bir kıstas olarak görüyorum. Açıklık, şeffaflık, hesap verebilirlik gibi kavramlar ile seçim sistemi, siyasal partiler yasası gibi düzenlemelerin çağdaş demokratik normlarla uyumlu olması halini, demokrasi için gerekli diğer koşullar tahtında sıralayabilirim. Ayrıca demokrasiyi, refahın eşit dağıtıldığı adaletin en üst düzeyde gözetildiği, millî gelirin hakça dağıtımının kontrol altında tutulduğu, hesap sormanın ve vermenin yerleşik bir dinamik haline geldiği bir sistem olarak algılıyorum. Siyasal katılım yönüyle bakıldığında katılımın salt seçimler yoluyla değil, denetim mekanizmalarının varlığı ve işlerliği yönüyle gerçekleşmesi önem kazanmaktadır. Denetim mekanizmalarından da ise sadece yargıyı değil içerisinde sivil toplum örgütleri ve basın da yer aldığı bir mekanizmayı kast ediyorum (E. Gn. N, 2011).

Demokrasi; Antik Yunan’dan bu yana, çoğunluğun yönetimi ve/veya çoğunluğun yönetimde hâkim olması olarak anlaşılmaktadır. Günümüzde ise demokrasi; çoğunlukla Batılı ülkelerde uygulanan siyasal rejimle özdeşleştirilmektedir. Demokrasinin konumuz açısından en öne çıkan vasfı; hukukun üstünlüğüdür. Demokrasinin bir diğer temel vasfı da; en dezavantajlı grupların yönetici ve devlet karşısında korunması ve garanti altına alınmasıdır. Demokrasiler bir kurallar bütünüdür. Bu kurallara en üst düzeyde Anayasa hükmeder. Demokrasiler yasaların, diğer bir deyişle hukukun, varlığı ve üstünlüğüyle kaimdir. Antik Yunan’dan bu yana bir rejimin iyi olma vasfı âdil olmasıyla ölçülmektedir. Adaleti sağlayan ise hukuktur. İnsanların insan olmaktan dolayı sahip oldukları haklar başta olmak üzere bütün hakları garanti altına alınmalıdır... Demokrasilerde bütün devlet kurumları siyasal iktidarların emrindedir ve siyasal iktidarlar bütün kurumları kontrol eder (E. Alb. D, 2011).

Tarihsel sürece baktığımızda; ister Batılı liberal özelliklere sahip olsun, isterse de rejim sosyalizm veya komünizm olsun, bütün devletler rejimlerini demokratik rejimler olarak adlandırmaktadır. En azından “halk cumhuriyeti” veya “cumhuriyet” yerleşik bir tanım olarak kullanılmaktadır. Hatta dinin yönetimde hâkim olduğu rejimler de kendilerini “İslam cumhuriyeti” olarak adlandırmaktadır. Cumhuriyet her ne kadar demokrasiyi zorunlu kılmıyorsa da, bu tanımlamalarda öne çıkan, “halkın yönetimi” vurgusudur... Biz her ne kadar Batılı olma iddiasındaysak da, tarihsel ve kültürel olarak Orta Doğu’nun da bir parçasıyız. 1923’de cumhuriyet kurulduğunda Orta Doğu’nun pek çok yerinde bu aşamanın da çok gerisinde kalınmıştır. Siyasal ve kültürel gelişim süreçleri bakımından ele alındığında, her Orta Doğu ülkesi gibi, bizim demokrasimizin de içinin boş olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Demokrasi yaygın bir kullanım, ama her demokrasi Batı’nın ulaştığı seviyeyi yansıtmıyor buna biz de dâhiliz (E. Alb. S, 2011).

Mülakatlarda askerlerde yerleşik olduğu iddia edilen “vesayetçi” algı ve eğilimleri araştırmaya yönelik olarak, “demokratik sistemlerde orduların yerini nerede

görüyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya verdikleri cevaplarda mülakat yapılan personelin bütünü, “askerlerin seçilmiş siyasi otoriteye tabi kılınması gerekliliğine” vurgu yapmışlardır. Keza sivil-asker ilişkilerinin ve TSK’nın yerinin özgünlüğüne dikkat çeken vurgular yapılsa da, her hal ve duruma ilişkin olarak “askerlerin siyasetten uzaklaştırılması” hususunun altı da önemle çizilmiştir. Bu soruya verilen cevaplardan ilginç görülen alıntılar aşağıya çıkarılmıştır:

Başta yaşama hakkı olmak üzere yurttaş bireylerin haklarının, ama en başta güvenliklerinin sağlanması devletlerin ve demokratik sistemlerin en temel görevidir. Ordular da bu görevin önemli bir kısmını üstlenirler. Ordular Anayasa ve yasalarla sınırları çizilmiş çoğu güvenlikle ilgili bir takım görevler yürüten Anayasal kurumlardır. Demokrasiden söz ediyorsak eğer, sadece ordu değil bütün benzer kurumların görev ve sorumluluklarının Anayasa ve yasalarla belirlenmesi gerekir. Ben bu yüzden yasal düzenlemelerin TSK’nın demokratik kontrolü bakımından çok önemli bir gereç olduğunu düşünüyorum. Kısaca özetlemek gerekirse; parlamenter demokrasilerde parlamentolar halkın seçilmiş yasal temsilcileridir. Yasaları çıkarmaya da yetkili kurumlar parlamentolardır. Parlamentolar TSK’nın kullanımına ilişkin bütün yasal düzenlemeleri de yapmaya ehil ve yetkindir ve/veya olmalıdır (E. Alb. D, 2011).

Ben orduların demokrasilerdeki yerine örnek olarak yine Batılı modeli görüyorum. Ordu kesinlikle siyasetin, diğer bir deyişle hükümetlerin kontrolünde olmalıdır. Tabi ki teknik konularda veya ordunun ihtiyaçlarına ilişkin hususlarda ortak planlama ve çalışma komiteleri kurulur ve bunlar birlikte çalışırlar. Bütçeleme tedarik gibi hususlar bunun tipik örnekleridir. Hatta tehdidin, millî hedef ve menfaatlerin tespiti gibi çalışmalarda da sivillerle askerler birlikte çalışırlar. Ancak, dediğim gibi bunun yönlendiricisi hükümettir (E. Alb. S, 201).

Ordu demokrasilerde diğer kamu kurumları gibi bir kurumdur. Bu yönüyle de yürütmenin bir parçasıdır. Kendi başına siyasi kararlar alıp uygulayamaz. Batı demokrasilerindeki “check and balance” mekanizmaları ordu için de geçerlidir. Bu husus demokrasiden söz edebilmemizi mümkün kılan bir zorunluluktur (E. Alb. M, 2011).

Ben orduları başta Anayasa olmak üzere görev ve sorumlulukları yasalarla belirlenmiş, millî güvenlik ve savunma alanında görevlendirilmiş ve sivil siyasi otoriteyle uyum içerisinde çalışması gereken kurumlar olarak görüyorum. TSK’nın de bu manada demokrasi kesintilerinin faili olmak yerine, sivil siyasi idarenin kontrolünde bir kurum olmasını istiyorum. Kuşkusuz TSK sivil idarenin kontrolünde olmalıdır (E. Gn. N, 2011).

Gerek emekli üst düzey askerî personelle yapılan mülakatlardan gerekse de Başbuğ’un konuşmasından elde edilen bulgular, TSK personelinin ekseriyetinin siyasete ilişkin bakış biçimlerinin modernite koordinatları çerçevesinde biçimlendirildiğine işaret etmektedir. Bu kapsamda; "Atatürkçü Düşünce Sistemi”, “modern ulus devlet”, “pozitivizm”, “rasyonalizm” ve “eleştirel akıl” gibi kavramların sıkça tekrarlandığı görülmektedir. Münhasıran sivil-asker ilişkilerine bakış biçimleri ele alındığında ise, mülakat yapılanlarla Başbuğ’un tahlillerinin bazı noktalarda ortaklaştığı, ancak bazı noktalarda ise kategorik biçimde ayrıldığı görülmektedir. Ortaklaştığı söylenebilecek hususlardan en başta geleni; "Atatürkçü Düşünce Sistemi ve kurucu felsefenin, üniter

ve laik bir devletin korunmasında ve kollanmasında orduyu önemli bir ortak olarak görevlendirdiği" hususudur.

Bu husus Atatürk'ün 1938 Yılı Cumhuriyet Bayramı vesilesiyle orduya yönelik son mesajına¹²⁷ atıfta da temellendirilmektedir. Esasen Atatürk'ün bu mesajındaki görevlendirmenin; iç ve dış tehditler dâhil bütün tehditlerin bertaraf edilmesinde TSK'yu görevlendirdiğine ilişkin bir mesaj içerip içermediği Türk siyaset bilimi çevrelerinde de süregelen bir tartışmadır. Bazıları bu mesajı, "Ordunun Atatürk Devrimlerinin ebediyen sadık koruyucusu olmakla görevlendirildiği ve bu yolla askere sürekli bir vesayet yetkisi verildiği" şeklinde okumaktadır. Örneğin Koçak "Atatürk'ün 'ordu siyasetten çıksın' şeklinde bir beyanı olmadığını, ordunun Atatürk'ün yolunda gidecekse siyasetten ayrılmaması gerektiğini, çünkü Atatürk'ün de böyle düşündüğünü" (2009) öne sürmektedir. Ateş (2009) ise bu mesajı, "TSK'nın siyaset dışına çekilmesi ve asli vazifesi olan yurt savunmasına odaklanmasına yönelik bir vurgu" olarak okumaktadırlar. İkinci okumanın taraftarları Koçak'ın bu sözlerini de eleştirerek, aynı mesajı, başlangıç ifadelerine ve o dönem uygulamalarına atfen, "Atatürk'ün orduyu siyasetin dışına çıkarmak istemesi" biçiminde anlamaktadırlar. Ateş (2009), aşağıdaki ifadeleriyle, "Cumhuriyet'in ilânından kısa bir süre sonra orduyu siyasetin dışına çıkarmak üzere ciddi adımlar atıldığını, Koçak'ın sözlerinin gerçeği yansıtmadığını" ifade etmektedir:

Türkiye'de; "İslamcı" diyebileceğimiz tipler arasında da kendini "entelektüeller sınıfı"na sokma konusunda çok hevesli isimler vardı. Fakat bunların ne alt yapıları ne de dünyayı yorumlayışları; böyle bir isimlendirmeye uygun değildi. Ve sonunda bunlar birbirlerini buldular. Özgürlük ve demokrasi adına şenlikli bir koalisyon oluşturdular. Şimdi yazılı ve görüntülü basında; bunun müstesna örneklerini görüyoruz. Bu arada gerçekten "hazımlı liberaller" ve muhafazakâr aydınlar; sanıyorum bu gelişmeleri benim gibi hayret ve ibretle

¹²⁷ Atatürk'ün mesajı şu şekildedir: Zaferleri ve mazisi insanlık tarihiyle başlayan her zaman zaferle beraber medeniyet nurları taşıyan kahraman Türk ordusu! Memleketini, en buhranlı ve müşkül anlarda zulümden, felâket ve musibetlerden ve düşman istilâsından nasıl korumuş ve kurtarmışsan, Cumhuriyet'in bugünkü feyizli devrinde de askerlik tekniğinin bütün modern silâh ve vasıtalarıyla mücehhez olduğun halde, vazifeni aynı bağlılıkla yapacağına hiç şüphem yoktur. Bugün, Cumhuriyet'in 15. yılını mütemediyen artan büyük bir refah ve kudret içinde idrak eden büyük Türk milletinin huzurunda kahraman ordu, sana kalbî şükranlarımı beyan ve ifade ederken, büyük ulusumuzun iftihar hislerine de tercüman oluyorum. Türk vatanının ve Türklük camiasının şan ve şerefini dâhilî ve haricî her türlü tehlikelere karşı korumaktan ibaret olan vazifeni her an ifaya hazır ve amade olduğuna, benim ve büyük ulusumuzun tam bir inan ve itimadımız vardır. Büyük ulusumuzun orduya bahşettiği en son sistem fabrikalar ve silâhlarla bir kat daha kuvvetlenerek büyük bir feragat-i nefis ve istihkâr-ı hayatla her türlü vazifeyi ifaya müheyya olduğunuza eminim. Bu kanaatle kara, deniz, hava ordularımızın kahraman ve tecrübeli komutanları ile subay ve eratını selâmlar ve takdirlerimi bütün ulusun muvacehesinde beyan ederim. Cumhuriyet Bayramı'nın 15. yıldönümü hakkınızda kutlu olsun...

izliyorlardır... Manşete alınan bir görüşü şöyle: "Atatürk 'Ordu siyasetin dışına çıksın' diye bir lâf hiç etmedi. Böyle fikri yok. Aksine ordu Atatürk'ün yolunda gidecekse politikadan ayrılmaması gerekir." Şimdi; önce o mülakatın son bölümünden bazı şeyleri sizlerle paylaşmak ve daha sonra da nasıl yalanlara başvurulduğunu göstermek istiyorum. "Soru: Biz tarihimize ilgili çok yalan söylüyor muyuz? Yanıt: Tarihimize ilgili fazlasıyla palavra sıkıyoruz. Soru: Söylediğimiz en temel yalanlar palavralar hangileri? Yanıt: Meselâ Atatürk'ün ordunun politikadan ayrılması gerektiği yönündeki söylemidir. Atatürk'ün hiç böyle bir fikri yok. Atatürk 'ordu siyasetten çıksın' diye hiç lâf etmedi. Aksine eğer ordu Atatürk'ün yolunda gidecekse politikadan ayrılmaması gerekir. Çünkü Atatürk de öyle düşünüyordu..." Cumhuriyet'in ilânından kısa bir süre sonra orduyu siyasetin dışına çıkarmak üzere ciddi adımlar atıldı, yasal düzenlemeler yapıldı. Orduyu siyasetin dışına çıkarmak için ilk atılan adım 19 Aralık 1923'te çıkartılan bir yasaydı. Bu yasaya göre siyasete atılmak isteyen askerler önce ordudan istifa etmek zorunda kalacaklardı. Ayrıca aynı yasayla o sırada TBMM'de bulunan kumandanların ordudan istifa etmedikleri sürece; Meclis görüşmelerine katılamayacakları esası getiriliyordu. Bu konuda atılan ikinci adım; Askerî Ceza Yasası'nın 148'inci Maddesi'nde yapılan değişikliktir. Bu değişiklikle askerî siyasete karışması yasağı pekiştirilmiştir. Buna göre; herhangi bir ordu mensubunun siyasal faaliyete katılması yani bir partiye üye olması, siyasal toplantılara katılması, siyasal içerikli bir bildiri hazırlaması ya da imzalaması vb. suç sayılıyordu (Ateş, 2009).

Gerek mülakat bulguları gerekse de Başbuğ'un vurguları Atatürk'ün bu mesajının TSK mensuplarınca, "TSK'nın siyaset dışına çekilmesi" ne yönelik bir mesaj olarak okunduğuna işaret etmektedir. Emekli General F, mülakat sırasında Atatürk'ün yukarıda sözü edilen mesajının başlangıcında yer alan "vazife" ifadesinin; "yurt savunması" olarak anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir. F'ye göre aksi takdirde, "askerlik tekniğinin bütün modern silah ve vasıtalarıyla mücehhez olduğun halde" ifadesi anlamsızlaşacaktır.

Köker'e göre (2001) "Başbuğ'un bütün tahlillerinin çerçevesini oluşturan 'Atatürkçü Düşünce Sistemi' devletin varlık nedenini tayin etmede de, onun korunup kollanmasında da temel gerekçe olarak karşımıza çıkmaktadır". Köker bu sözleriyle, örtük bir biçimde, TSK'da yaygın "Kemalizm" algısının askerî müdahalelere gerekçe teşkil ettiğine işaret etmektedir. Aynı husus Wick'e ait, "Professionalism in the Turkish Military: Help or Hindrance to Civillian Control" başlıklı yüksek lisans tezinde de, açık bir biçimde ifade edilmektedir. Tez, demokratik kontrole mani en etkili unsur olarak TSK'da yerleşik "Kemalizm" algısını öne çıkarmaktadır (Wick, 2000). Bu iddialardan hareketle mülakat yapılan personele, "TSK-Atatürk ilişkisini değerlendirir misiniz?" ve "Kemalizm algısı, askerî müdahaleler için bir gerekçe olarak görülebilir mi?" soruları yöneltilmiştir. Bu sorulara verilen cevaplardan; "Atatürk'ün, ordu bünyesinden çıkmış olması", "askerî liderlik, devlet yöneticiliği özellikleri" ve "TC'nin kurucusu ve ilk devlet başkanı olması" hususlarının askerlerce fazlasıyla önemsendiği ortaya çıkmıştır.

Askerler Atatürk'ü, onun ilke ve inkılâpları ile “Atatürkçü Düşünce Sistemi” diye adlandırdıkları bir sistematiği sahiplenmekte ve hararetle savunmaktadır. Ayrıca mülakat yapılan askerlerin bütünü, “Atatürk'ün kendilerini, Cumhuriyetin ve Atatürk devrimlerinin korunması ve kollanması için görevlendirdiğine” inanmaktadır. Bu misyonun yerine getirilmesi bakımından da Atatürk rehber edinilmektedir. Buna karşın tamamı, Wick'in iddiasını, doğru ve geçerli bir iddia olarak da görmemektedir. Mülakatlarda “TSK'daki Atatürk algısı ile darbelerin ilişkilendirilmeyeceğinin, tersine Atatürkçü Düşüncenin askerî siyaset dışında tutulmasını dikte ettirdiği” hususunun altı önemle çizilmektedir:

Her şeyden önce Atatürk; TSK'nın içinden çıkmış bir şahsiyettir. Cumhuriyetin kurucusu ve onun devamı için temel ilke ve prensipleri ortaya koyan bir liderdir. Ben çok özetle Atatürk'ü; içinden çıktığı kuruma ve bu vesileyle de bana, bütün yaşamları boyunca ilham veren, görev ve sorumluluklarının tayini için temel ilke ve çerçeveleri çizen biri olarak görüyorum (E. Gn. N, 2011).

TSK, Atatürkçü düşünce sistemini sadece benimsemekle kalmayıp, Atatürk ilke ve inkılâpları ile düşünce sisteminin idamesini kendisi için bir görev olarak da görmektedir. TSK Türkiye Cumhuriyeti'nin korunması ve kollanması görevinin icrasında da, Atatürk ilke ve inkılâpları çizgisinin muhafazasını temel bir belirleyen olarak görmektedir (E. Alb. D, 2001).

Şevket Süreyya Atatürk'ü bir “hesap adamı” olarak tanımlıyor. Meselâ Enver Paşa'dan söz ederken onu bir “sergüzeşt temsilcisi” olarak görüyor. Atatürk'ün bir deha olduğu kesindir. Dehası en başta devlet adamlığında ortaya çıkmaktadır. Ama her şeye rağmen ve her şeyden önce, O bir askerdir. 15 yaşından itibaren askerliğin içinde ve her cephede bulunmuş bir kumandandır. Bütün girdiği muharebelerden galip çıkmış bir kumandandır. Bir Harbiyeli olması bizlere ayrı bir gurur veriyor (E. Alb. S, 2011).

Atatürk bir sonuçtur. Doğal bir sonuçtur. Bir diğer deyişle, son 300 yılın gelişmeleri onu zorunlu kılmıştır. Atatürk'ün kişilik yapısının gelişiminde savaşların çok önemli etkisi olmuştur. Ayrıca Balkanların ve Kafkasların kaybının o kuşak üzerinde derin etkileri olmuştur. Mustafa Kemal'in en farklı vasfı, radikal devrimci olma özelliğidir. Şevket Süreyya'nın, “Tek Adam”, “İkinci Adam” ve devamı yazı serisini, Yakup Kadri ve Falih Rıfkı'yı dikkatlice okumak bize bir ölçüde fikir vermektedir. Devrimcilik ile darbecilik birbirinden farklı kavramlardır. Darbelerle Atatürk'ü ilişkilendirebilmek oldukça zordur... Millî mücadelenin kadrosu tümüyle asker bir kadrodur. Direniş de çok yönlü bir direniştir. Buna rağmen Atatürk siyasal yaşamda askeri yerli yerine oturtmuştur (E. Gn. O, 2011).

Mülakat yapılan personelin ekseriyeti, “TSK'daki Atatürk algısının doğru biçimde oluşturulmadığı” düşüncesini taşımakta, “askerî müdahaleleri de, Atatürkçü Düşünce Sisteminin yanlış yorumlanmasından veya bu düşünce sisteminden sapılmasından kaynaklanan hatalı eylemler” olarak nitelendirmektedir:

1980 sonrasında, TSK'nın eğitim programlarında, Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Atatürk ilke ve inkılâplarının yurt genelinde öğretilmesi ve yaygınlaştırılmasına özel bir önem verildiği göze çarpmaktadır. Ancak öte yandan 12 Eylül örneğinin kendisi, TSK'nın

Atatürkçü düşünceyi doğru anlayıp anlamadığı konusunda bizi kuşkuya düşürmektedir. Zira bana göre Atatürk yeterince doğru anlaşılmış olsaydı, TSK 12 Eylül 1980'de de, diğer darbelerde de siyasete müdahale etmezdi. Bana göre TSK Atatürkçü düşünce sistemini görünürde benimsemiş olmakla birlikte tam olarak özümseyememiştir (E. Alb. D, 2011).

TSK kendisini Atatürk'ün ve onun düşüncelerinin en önemli savunucusu ve koruyucusu olarak görmektedir. Tabiatıyla da Atatürk'ün düşüncelerinin korunması gerektiğine inanmaktadır. Ayrıca Atatürk'ün düşüncelerinin yaygınlaştırılmasını da kendisinin görevi olarak addetmektedir. Kanaatimce bu görevleri üstlenmesinde bir beis yoktur. Ancak bu görevi ne derece doğru olarak yerine getirdiği hususu oldukça tartışmalıdır. Bence TSK, Atatürkçü düşüncenin korunması konusunda oldukça içtendir. Ancak TSK'daki Atatürkçülük algısının doğruluğu tartışmalıdır. Ben şahsen TSK'nın Atatürkçü düşünceyi tam anlamıyla özümseyebildiğini düşünmüyorum. Bu kanaatimi bir kaç örnekle de destekleyebilirim. Meselâ Atatürk'ün gericilikle mücadele biçimi sonraları TSK'da dindarlıkla mücadele olarak algılanmıştır. TSK camiye giden namaz kılan, yani gerçek anlamda dinî vecibelerini yerine getirmek isteyen insanları gericilik olarak görmüş ve soruşturmuştur. Bu tutumu maalesef TSK'ya zarar vermiştir ve halen de zarar vermektedir. Ordu gericiliği ve gericilik kapsamında mütalâa ettiği her şeyi iç tehdit olarak görmüştür. İşte burada bir algılama problemi ortaya çıkmaktadır. Neyin ileriye dönük neyin geriye dönük olduğu meselesi oldukça sorunlu bir meseledir. Peki, bu nasıl anlaşılacaktır? Meselâ başörtüsü takmak gerçekten geriye dönük bir tutum mudur? Gericilik midir? Tam tersine birinin solcu olması ne derece ve hangi hallerde bir tehdittir. TSK'nın sola karşı tutumları da, irticaya yönelik tutumları ölçüsünde hatta daha sert olmuştur. İşte bu noktada ilericilik ve gericiliğe dair sorunlu bir algı biçiminden söz etmek mümkündür (E. Alb. M, 2011).

Atatürk'ün silahlı kuvvetleri devlet yönetiminde konumlandırmak istediği yeri, onu izleyen yöneticiler yeterince iyi anlayamamıştır. Hatta Atatürk'ü en iyi anladığı iddiasında olan TSK da buna dâhildir. Ben şahsen onun yüksek fikirlerinin asker yöneticilerce de iyi anlaşılmadığı kanaatindeyim. Atatürk, askeri siyasetin dışında tutmaya özel bir önem göstermiştir. Gerçi ilk meclisin yapısına baktığımızda, birçok temsilcinin asker kişi olduğu görülecektir. Ancak, Atatürk'ün meclisin kuruluşunu izleyen karar ve uygulamalarıyla askeri sadece devletin savunmasıyla ilgili bir kurum olarak gördüğü açıkça anlaşılmaktadır. Benim şahsî fikrim daha sonraki dönemlerdeki müdahalelerde, Atatürk'ün askere biçtiği rolün yeterince iyi anlaşılabilmesi, önemli bir biçimde, etkili olmuştur (E. Alb. S, 2011).

Gerek mülakat yapılanların gerekse de Başbuğ'un sözlerinde “militarist bakış”ın izlerine rastlanmaktadır. Ancak bu bakış biçimini, münhasıran, “TSK mensuplarına özgü bir bakış açısı” olarak nitelendirebilmek de oldukça güçtür. Cumhuriyet döneminin çok gerisine giden tarihsel sürecin bu bakış biçimini meşrulaştıracak unsurları içerdiği hususu, mülakatlardan aktarılan alıntılarda da sıklıkla yer almaktadır.

Vesayet fikrinin TSK'da yerleşik bir olgu olmasına dair iddiaların tetkikine yönelik olarak yöneltilen bir diğer soru da; “TSK size göre Türkiye için ne ifade ediyor?” sorusudur. Bu soruya verilen cevapların bütününde, TSK'yı Batılı örneklerinden ayıran vasıflar öne çıkarılmıştır. Açıklamalarda çoğunlukla, TSK'nın yeri; kurumsal yapısal ve yasal çerçevelerle değil, geleneksel Türk kültür kalıplarıyla, halktaki psikolojik algılamalar üzerine oturtulmuştur. Ayrıca TSK'nın güvenlikle ilgili görevleri dışında, yurttaş eğitimi, insanî yardım görevleri, meslek edindirme kursları, sağlık hizmeti, ulaştırma ve kurtarma hizmeti, doğal afetlerle mücadele, çevre bilinci geliştirme gibi

işlevlerine de temas edilmiştir. Güvenlikle ilgili görevleri çerçevesinde, TSK'nın iç güvenlikle ilgili görev ve yükümlülüklerinin özellikle altı çizilmiştir. Bu soruya verilen cevaplarda, “yerleşik kültür kalıpları nedeniyle, ordunun bir anlamda son kale olarak görüldüğü ve bu anlayışın darbeleri halk nezdinde meşrulaştırdığı” değerlendirmesi dikkat çekmektedir. Her darbe sonrası TSK'nın kendi bünyesinde gerçekleştirdiği “temizlikler” ile de örtüşen bu tespit, TSK'nın yeri ile ilgili en ilginç ve en yaygın bulgu olarak öne çıkmıştır. Bu soruya verilen cevaplardan ilginç görülen alıntılar aşağıya çıkartılmıştır:

TSK'yı sadece güvenlikle ilgili görevleri icra eden bir teşkil gibi görmenin, başka bir deyişle sadece bir baskı aygıtı veya ideolojik aygıt gibi görmenin yanlış olduğunu düşünüyorum. Çünkü TSK, güvenlik görevleri dışında, gerek yurt içinde gerekse de yurt dışında insanî yardım görevleri dâhil pek çok görev icra etmektedir. Bu görevler kapsamına; doğal afetlerle mücadele, arama kurtarma, çevreyi koruma, eğitimi yaygınlaştırma, tahliye, sağlık hizmeti vb. pek çok görev girmektedir. Ayrıca TSK, Türk dış politikasının planlanması ve icrasında da, baskı işlevleri dışında; eğitim iş birliği, insanî yardım ve benzeri görevler icra etmekte, yani bir bakıma, teknik bir aygıt olarak da işlev görmektedir. Ayrıca TSK Türk dış siyasetinin yürütülmesinde, caydırıcı bir güç vasfındadır. Diğer bir deyişle güvenlik siyasetinin icrasına ilişkin önemli bir millî güç unsurudur... TSK kurumsal yapı ve donanımı itibarıyla, sadece siyasetin bir gereci olarak, sadece gerginlik ve savaş hallerinde değil, barış zamanında siyasetin bir aracı olarak işlev görmektedir. TSK gerek halkın içinden gelen ve bu yönüyle herhangi bir sınıf veya zümreyi temsil etmeyen yapısı gerekse de Türk halkının geleneksel güven algısı nedeniyle Batılı silahlı kuvvetlerden farklılaşmaktadır (E. Alb. D, 2011).

TSK mensupları halkın orta gelir düzeyindeki hatta yoksul kesimlerinden gelmektedir. Böyle olunca, “TSK halkın kendisidir” de denilebilir. TSK gerçek Anadolu halkını temsil etmektedir ve bu yönüyle de halkla bütünleşebilmektedir. Bir başka çok bilinmeyen özelliği de; dinî değerlerin sahiplenildiği bir kurum olmasıdır. TSK kurumsal yapısı itibarıyla da Batılı ordulardan farklıdır. Bunun nedenini, öncelikle Cumhuriyetin kurulduğu koşullarda aramak gerekir. Kuruluş yıllarındaki toplum yapısı; Osmanlı'nın kültürel geçmişini yansıtan ve bu nedenle dinî değerlerin eğitim sistemini yönettiği bir yapıdır (E. Alb. M,2011).

TSK Batılı benzerleriyle kıyaslandığında, bazı özellikleri bakımından farklılaşmaktadır. Savunma görevi esas olmakla birlikte, çok farklı plâformlarda işlev görmek ve temsil edilmektedir. Örneğin her ilde ve ilçede garnizon komutanı unvanını taşıyan bir asker kişi bulunmaktadır. Bu kişi o il veya ilçedeki başta mülki âmir olmak üzere diğer kamu kurum ve kuruluş temsilcileriyle koordineli olarak, savunma görevleri dışında farklı görevleri de, kendisine bağlı askerî birimlere icra ettirebilmektedir. TSK'nın bu farklı kademlerdeki teşkilatlanmasında belirleyici âmir yasalardır. Güvenlikle ilgili görevleri de dâhil üstlendiği farklı görev ve sorumluluklar nedeniyle TSK, diğer ülke silahlı kuvvetlerinden farklılaşmaktadır. Birey ve toplum nezdindeki konumu itibarıyla da yine, Avrupalı ordulardan çok farklı derin psikolojik anlamlar içermektedir... Toplumumuz askerine farklı bir gözle bakmaktadır. Toplumla asker arasında köklü bir psikolojik bağ vardır. Bu saygı ve sevgiye dayalı görünmez bir bağlıdır. Türk toplumu askerini kendi evladı gibi görür. Keza Türk askeri de hangi rütbe ve konumda olursa olsun özellikle kırsal kesimde, bu güçlü bağ daha fazla hisseder (E. Alb. S, 2011).

Avrupa toplumlarının neredeyse hepsi yerleşik toplumlardır. Türkler ise göçebe bir toplum olarak Batıdan farklı kültür kalıpları geliştirmişlerdir. Biz Türk ordusunun kuruluşunu Attila'ya bağlarız. Attila'dan bugüne değin devam eden süreç içerisinde asker, devlet yapısı içinde hep dominant bir yapı olma vasfını muhafaza etmiştir... Sivil siyasi iradeyle, askerî liderlik ve dinî liderlik hep iç içe geçmiştir. Selçuklu'ya bakalım, Alparslan; dinî, siyasi ve

askerî liderliği uhdesinde bulundurmaktadır. Osmanlı'da da bu böyledir. Özellikle halifelğin Osmanlı'ya geçişi de bunu tahkim etmiştir... Doğu toplumlarının ve özellikle Türklerin kültür kalıpları içerisinde askerlik güdüsü, patriarkal kültür kalıpları içerisinde yerleşiktir. Örneğin evde baba komutandır. Kadın ikincil konumdadır... Osmanlı'da asker bizatihi gücün kaynağı olarak görülmüştür. Osmanlı çöküşünün nedenini, askeriyesinin zayıflığında görmüş ve her şeyden önce askeriyei yeniden düzenlemeyi düşünmüştür. Bu nedenle de Batı tipi eğitim ve pozitif bilimin etkisi, ilk önce askerlerde kendini göstermiştir (E. Gn. O, 2011).

Özetlemek gerekirse, askerlerde yerleşik vesayet düşüncesinin tetkikine yönelik mülakat bulguları, emekli askerlerin ekseriyetinin demokrasi inançlarının, -asker olmalarına rağmen-, militer yönlerinden daha güçlü olduğuna işaret etmektedir.

Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinin özgünlüğü, TSK'ya karşı duyulan güven ile bunun somut olmayan kaynaklarına dair açıklamalar, mülakat yapılanlarla Başbuğ'un konuşmasını ortaklaştıran önemli bir husustur. Gerek Başbuğ gerekse de mülakat yapılanlar, "Türk siyasal yaşamının özgün karakteristiğinin, yurttaş-asker ilişkisini diğer örneklerden önemli ölçüde farklılaştırmakla kalmayıp, muhatapların ilişkilerini biçimlendirmede de kuşatıcı bir çerçeve kurduğu" düşüncesini taşımaktadırlar. Ayrıca Emekli General F ve Emekli Albay S'nin aşağıdaki sözleriyle işaret ettiği gibi, TSK'nın savunma dışındaki rol ve işlevleri, gerek Başbuğ gerekse de mülakat yapılanların bazılarınca, "askerî vesayeti güçlendiren işlevler" olarak görülmemektedir:

TSK savunmaya yönelik görevleri dışında da işlevler görmektedir. Meselâ Hayrettin Karaca Tugay Komutanlığı görevim sırasında benim yanıma geldi. Fahri başkanlığını yürüttüğü Tema Vakfı'yla çok önemli ve faydalı projeler yaptık. Binlerce öğrenciyi Tugaya getirdiler. Binlerce ağaç diktik ve birçok ilave etkinlik gerçekleştirdik (E. Gn. F, 2011).

TSK mensupları sosyal kalkınmaya da önemli katkılar sunabiliyorlar. Bulunduğu bölgelerde; sağlıkla, kültürle ilgili önemli katkılarda bulunabiliyorlar. Hatta ekonomik katkılarda da bulunuyorlar ki, birçok şehir ve kasabadaki sanayici, esnaf askerî birliğin bulunmasını istiyor. Ben şahsen bunların vesayeti tahkim eden unsurlar olduğuna katılmıyorum (E. Alb. S, 2011).

Başbuğ ile mülakat yapılanların, münhasıran sivil-asker ilişkilerine ait bakış açılarındaki, en önemli ve araştırmanın konusu açısından en fazla incelenmeye değer ayrışma; yukarıda da değinildiği üzere, sivil-asker ilişkilerinin üzerine temellendirildiği kuramsal çerçevede görülmektedir. Başbuğ'un sivil-asker ilişkilerini konu alan analiz çerçevesi, modern ulus devletin egemenlik anlayışının liberal yorumuna uygun olarak ve "Huntington'cu" bir biçimde kurulmaktadır. Daha açık bir deyişle Başbuğ Huntington'un, "uluslararası hukuk normları çerçevesinde egemen olan modern ulus devletlerde siyasi otorite, içişlerini ve bu çerçevede baskı aygıtlarının teşkil ve kullanma

biçimini serbestçe düzenleyebilir. Bu çerçevede ordular, sivil siyasi otoriteye itaatle yükümlü kılınırken, objektif kontrolle ayrışarak özerkleşen devlet yapısı içerisinde kısmî bir özerklik kazanırlar" biçiminde de özetlenebilecek klasik liberal yaklaşımını izlemektedir. Buna karşılık mülakat yapılan üst düzey komuta görevlerinde bulunmuş emekli askerlerin bütününde, liberal-çoğulcu analizlerin yetersizliğinden hareketle farklı bir kuramsal çerçeve sunan, "devlet merkezli bakış açılarının" derin izleri görülmektedir. Heper ve Güney'in değerlendirmeleri¹²⁸ mülakat yapılanlarca büyük ölçüde paylaşılmakta ve mülakatların pek çoğunda benzer ifadelerle tekrarlanmaktadır.

Mülakat yapılanlarla Başbuğ arasındaki, ilk bakışta oldukça kuramsal ve önemsiz görünen bu ayrım önemlidir denebilir. Zira Heper, Aydınli ve Narlı'nın ifade ettikleri gibi, Huntington'cu çözümleme biçimlerinin, siyasal ve kültürel bağlamdan kopuk olduğunu, bu yönüyle de Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinin anatomik yapısını açıklamada yetersiz kaldığını söylemek olanaklıdır. Bu konunun önemsenmesinin bir diğer nedeni de, TSK'da orgeneral rütbesindeki personelinin siyasal tahlillerinin, sivil-asker ilişkilerinin düzenlenmesinde siyasal otoritenin karşıtı yegâne yönetici ve âmir olması halinde, sivil-asker ilişkilerinin sağlıklı bir biçimde düzenlenemeyebileceği kaygısıdır. Son dönemde darbe iddialarına yönelik yasal süreçlerin de etkisiyle, hem Türk halkına hem de TSK personeline giderek daha fazla sinen ve bir anlamda, 1950–1960 arasındaki psikolojiyi hatırlatan ruh hali de bu kaygıyı haklılaştırmaktadır denebilir.

Huntington'cu çözümlerinin TSK'da üst düzey komuta görevlerinde bulunmuş personelce ne ölçüde paylaşıldığının anlaşılmasına yönelik olarak ilk önce mülakat yapılanların Huntington'un tezindeki temel yaklaşımlarına bakış biçimlerinin anlaşılmasına yönelik olarak şu soru yöneltilmiştir. "Size göre Türkiye'de sivil siyasi otorite ile askerlerin uzmanlık ve sorumluluk alanlarının bütünüyle ayrılması, askerlerin bütünüyle siyasal otoritenin kontrol ve denetimine tabi kılınması gerekir mi? Evet-hayır ise neden?". Bu soruya verilen cevaplarda, sadece Huntington'cu paradigmanın değil,

¹²⁸ Türk siyasal yaşamının arızası sayılan askerî darbeler, sivil elitler, devlet elitleri ve vatandaşlar arasındaki nevi şahsına münhasır ilişki biçimleriyle ortaya çıkmakta ve darbeleri de güçlü devlet olgusu ve devlet geleneğini biçimlendirmektedir. 18. Yüzyılın sonlarından beri merkezde yer alan askerî elitteki süregelen algı, "devleti ve demokrasiyi korumak, kollamak" algısıdır. Bu algı, askerlerin neden demokratik sistemi yerli yerine oturttuklarına kanaat getirdiklerinde kışlarına döndüklerini de açıklamaktadır" (Heper ve Güney, 2000:636).

bütün kuramsal yaklaşımların “motto” olarak kabul ettiği, “askerlerin bütünüyle siyasi otoritenin kontrol ve denetimine tabi kılınması gerekir” değerlendirmesi ortaklaşmıştır. Ancak objektif kontrolün özünü teşkil eden, “uzmanlık ve sorumluluk alanlarının ayrılması” konusuna verilen cevaplarda, Huntington’cu bakış biçiminin üst düzey komuta görevlerinde bulunmuş emeklilerin bir kısmınca benimsenmediği anlaşılmaktadır. Huntington’un “objektif kontrol” çözümlemesinin aksine, mülakat yapılanların bir kısmı, günümüz gelişmelerinin doğal bir sonucu olarak, “güvenlikle ilgili pek çok göreve sivillerin de dâhil edilebileceğini değerlendirmektedir. Keza TSK’nın güvenlikle ilgili siyasal karar alma süreçlerinde yer almasının yanı sıra, bir kısım sivil nitelikli görevleri de üstlen(diril)ebileceği” yönündeki görüşler de yaygın biçimde dile getirilmiştir. Bu soruya verilen cevaplardan araştırma açısından ilginç görülen alıntılar aşağıya çıkartılmıştır:

Savunma planlaması, tekniği gereği, sivil ve askerlerin uzmanlıklarını farklılaştırır. Ancak bu durum hiç bir zaman asker ve sivillerin birbirleriyle işbirliği halinde çalışmalarına da mani değildir. Bu çalışma bir rekabet fikri üzerine değil de, daha çağdaş bir anlayışla, birbirlerini bütünlükte ortak hedefe yürüyen parçalar olarak düzenlenmelidir. Bütün bu düzenlemelerde son kararı veren kesinlikle siyasi idare olmalıdır... Aslında savunma planlaması alanındaki sorunlar, sivil kadroların bazı konulardaki uzmanlıklarının eksiklikleriyle de çok alâkalıdır. Sivil siyasi idare şimdiye kadar bu uzmanlık alanlarında görev alacak veya bu faaliyetleri anlayarak denetleyecek sivil uzman kadrolar yetiştirebilirdi... TSK yetişmiş insan gücü açığının olduğu her alanı tamamlamaya yönelmiştir. Ancak zaman içerisinde yetişmiş insan gücündeki değişim bu görevlendirme kompozisyonlarını da değiştirmiştir. Yetişmiş insan gücünün artışına paralel olarak TSK bu türden görevlerin devrinden imtina etmeyecektir diye düşünüyorum... TSK’nın millî siyaset planlamasındaki görevleri esasen teknik vasıflıdır. TSK sadece kendi ihtiyaçlarını belirlemektedir. Sivil irade; millî bütçe imkân kabiliyetleri ölçüsünde refah güvenlik ikilemini de dikkate alarak, ihtiyaçların teminine karar veren nihai makamdır. Bu zaten de böyledir. Siyasi iktidarlar seçimle gelen müesseselerdir. Bu nedenle sağlık, eğitim, sosyal güvenlik gibi konulara ilişkin taahhütlerini karşılamakla mükelleftirler. İşte bu yüzden kaynakların âdil ve optimum dağıtımı kuşkusuz siyasi idarenin sorumluluğunda olacaktır (E. Gn. N, 20011).

Bu bence demokrasi anlayışını hazmetme meselesidir. Demokrasiyi benimsemiş askerlerin siyasal süreçlere katılımında zarardan çok fayda sağlayacağını daha önce de söylemiştim. CESS’in geçen haftaki (2011) toplantısındaki önemli tartışma başlıklarından biri; güvenliğin özelleştirilmesi idi. Bir tam gün boyunca bu konu tartışıldı ve çok ilginç sonuçlara ulaşıldı. Özel güvenlik kuruluşlarının bağlı olduğu sendika başkanı da bir sunum yaptı. Öğrendik ki; tam 250.000 kişi özel güvenlik görevlerinde istihdam ediliyor. Bu miktar neredeyse polis gücüne eş değerdir. Kuşkusuz küreselleşme güvenlikle ilgili bakış açılarını değiştiriyor. Son bir kaç yılda devletin sıkı sıkıya sahiplendiği pek çok şey özelleşti. Bu doğaldır ki, devletin bazı alanlarda yetki devrini de gerektiriyor. Belki modern yaşamın da gerektirdiği durum böyle bir şeydir. Düşünün ki, sitelerde bile özel güvenlik görevlileri var. Keza şirketlerin hepsinde özel güvenlikçiler var. Tam tersine sivil bir takım işlerde askerler tarafından yapılabilir... Düşünün ki Amerika’da TEMA Vakfı Başkanı bir piyade bölüğüne gidiyor ve ağaç dikirtmek istiyor. Adamı deli diye hastaneye atarlar. Bu tabi ki toplumun askerine ve askerin işine bakışıyla biçimleniyor. Darbe yapmak dâhil her işi kendine vazife edinmiş bir silahlı güç karşımıza çıkıyor bu anlayışa paralel olarak. Böyle olunca da her türlü işini uzman sivil kuruluşlara yaptırın Amerikan askerinin

toplum içerisindeki görünürlüğü farklılaşıyor. Bir de dikkat edilmesi gereken bir şey var, bu husus çoğu zaman gözden kaçıyor, yasal olarak askerın başındaki başkomutan sivil bir şahıstır. Aslında Batıda askerî konuların pek çoğunun sivil-asker uzmanlarla müştereken kotarılması yaygınlaşmıştır. Soğuk savaş sonrasında bizde de buna benzer temayüller haklı bir biçimde ortaya çıkmaya başladı. Sanırsam soğuk savaşın da etkisiyle TSK bütün ihtiyaçlarını kendisi karşılayan bir kurum olmuştur. Düşünebiliyor musunuz, TSK akü üretiyordu. Bütün motorlarının bakımını kendisi yapıyordu. Tekstilin son derece geliştiği bir ülkede elbisesini kendisi diken bir silahlı kuvvetler vardı. Her türlü ihtiyacını hem ekonomik anlamda hem de örneğin personel temin ve yetiştirilmesi kapsamında genel eğitim sisteminden bağımsız yetiştiren bir silahlı kuvvetler vardı. Aslında TSK halen de, Batılı örneklerin aksine bu türden görevleri zamanlıca sivile devretmede tam başarılı olamamıştır. Bugün halen ordu evlerinde, mutfaklarda askerler hizmetli görevlerinde kullanılmaktadır. Bu TSK'nın idari yönünü, operatif yönünden fazla güçlendirmiştir. Böylelikle birçok hizmet TSK için ağırlık teşkil etmiş ve onu eleştiriye açmıştır. Ama artık durum değişmektedir ve biz artık, "TSK sivil ve askerlerin müşterek malıdır" diyebiliriz (E. Alb. S, 2011).

Mülakat yapılanların sivil-asker ilişkilerine bakış açılarının nasıl biçimlendirildiğinin daha net biçimde anlaşılmasına yönelik olarak, "Orduların demokratik kontrolünün gerekliliğine inanıyor musunuz?" sorusu sorulmuştur. Soruya "evet" cevabı verenlere de, kontrol edenin kimliği ve kontrol edilen alana ilişkin düşüncelerinin neler olduğu?" sorusu sorulmuştur. İlk soruyu askerlerin tamamı, "evet orduların demokratik kontrolünün gerekliliğine inanıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Mülakat yapılanlar kontrol makamı kapsamında; yürütmeyi, kontrol vasıtası kapsamında; yasaları ve yasal kuruluşları, denetlenmesi gereken öncelikli alanlar kapsamında ise; kuvvet yapısını, eğitim sistemini, terfi sistemini, savunma harcamalarını sıralamışlardır. Bu soruya verilen cevaplardaki dikkat çekici bir husus ise, "TSK'nın ülkedeki bütün sorunlu halleri kendi içerisine tesiri bakımında da ele aldığına ve buna yönelik refleksler gösterdiğine" dair saptamadır. A'nın "TSK, ben son kaleyim tel örgüden beriye sızmaya başladılar, tehdit direkt olarak bana da yöneliyor gibi algılıyor" tümceleriyle ifade ettiği hususa, aşağıdaki ifadeleriyle, Emekli Albay S. de dikkat çekmiştir:

Orduların demokratik kontrolü mutlak bir gerekliliktir. Ayrıca sivil-asker ilişkilerinin de oldukça sağlam zeminlere oturtulması da şarttır. Bunun için, hiç değilse, asgarî müştereklere dayalı bir karşılıklı güven ortamının tesisine ihtiyaç vardır... Çok ilginç değil mi? Bizde darbe olur, kısa bir süre sonra asker kışasına çekilir. Bu durum bizi başta Orta Doğu olmak üzere pek çok ülkeden farklılaştırır. Niçin kalmıyor peki? İstese 10-12 sene kalır. Pakistan, Libya meselâ böyledir. Aslında ordunun yönetimde sürekli kalmaması tavrı da, içgüdüsel ve yerleşik bir tavidir. Tıpkı müdahaledeki tavrı gibidir. Bir anlamda kısa süreli; eğiticilik-öğreticilik, düzelticilik rolü gibi bir şeydir bu. Belki de, halk nezdindeki popülaritesini de bu yükseltiyor. Ama bu bakış açısı da artık hızlı bir biçimde değişiyor. Bir de ilâve etmem gereken bir şey var; TSK ülkedeki sorunlu halleri içerisine tesiri bakımından da ele alıyor. Bir bakıma endişe kaynağının özünü teşkil eden şeyi, kendi bünyesine yönelik bit tehdit olarak da algılıyor. Ben son kaleyim, içime sızmaya başladılar, tehdit direkt olarak bana da yöneliyor gibi algılıyor (E. Alb. S, 2011).

Aydın'ın (2009:581), “askerî elitin 2000’li yıllarda yaşanan paradigma değişimine bakışı ile aynı döneme ilişkin TSK’ya karşı güven algısı değişimine” ilişkin sorularına cevap aramaya matuf olarak mülakat yapılanlara üç soru sorulmuştur. Bunlardan ilki; “Türkiye’de hükümet-ordu ilişkilerinin- seyrini ve bu kapsamda (gerginlikler de dâhil) son zamanlarda yaşanan gelişmeleri/değişimleri, Türkiye Cumhuriyeti’ne ve TSK’ya olan/olması muhtemel etkileri (olumlu-olumsuz) bakımından nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusudur. Bu soruya verilen cevaplarda, çelişkili görüşler dile getirildiği görülmüştür. Bir kısım emekli askerın sözü edilen bu gelişmeleri siyasi otoriteyle ilişkilendirdiği, diğer bir kısım emekli askerın ise, siyasi otorite ile ilişkilendirilmediği tespit edilmiştir. Bu gelişmeleri siyasî otorite ile ilişkilendirmeyen kesim, olan bitenleri “demokrasinin doğal sancıları” olarak değerlendirmiştir. Ancak, bu gelişmelerin ekseriyetle olumlu karşılanmadığı, onur kırıcı nitelikte görüldüğü ve TSK’yı yıpratmaya yönelik planlı gayretler olarak değerlendirildiği söylenebilir. İlginç görülen alıntılar aşağıya çıkartılmıştır:

Son dönemde hükümet ile askerler arasında ortaya çıkan görüş ayrılıkları, bir tür akıl adamlar uzlaşısıyla ve devlet geleneği içerisinde çözülmeliydi. Ben komutanların bu konuya ilişkin sorumluluk algılarına hala güveniyor ve inanıyorum. Mesele bir rekabet biçiminde ele alınmamalıydı. Asıl sorun algılama biçimlerinin farklılığıydı ve bunlar devletin kendine özgü usulleri içerisinde ortadan kaldırılabildi. Demokrasinin çağdaş bir demokrasi haline getirilmesi gerçekten bir ihtiyaçtır. Ancak bunun için harcanması gereken gayretlerin birlikte ve danışarak yapılması gerekirdi. Sosyolojik gelişim süreçlerinin dikte ettirdiği değişim zamanlıca kavranarak hareket edilmeliydi. Asıl olan ortak akıldır. Hiç kimse siyasetçi olsun asker olsun devletin çıkarları hilâfına bir şey yapmak istemez. Bu böyle kabul edilmeliydi. Biz üst düzey bütün yöneticilerin devlet terbiyesiyle bezendirilmiş ve halklarının refahını, menfaatini en üst düzeyde gözeten insanlar olduğuna inanarak yetiştirildik. Bu nedenle oç alma tarzındaki tutumların demokrasimizin gelişimi adına faydalı şeyler olduğunu düşünmüyorum. “Devletin tepesindeki idarecilerin çekişme içinde olduğu” şeklinde bir algının halkta yaygın bir algı haline getirilmesi, bizim devlet geleneğimizle asla bağdaşmamaktadır. Bu tutum, izleyicilerine de fayda sağlamayacaktır (E. Gn. N, 2011).

Seçim kanunu ve siyasal partiler kanununun demokratik olmaması, lider sultası yaratıyor. Bu demokrasi midir? Demokrasimiz eksiklidir. Bu bizim demokratik kontrol meselesini anlamamızı da güçleştiriyor. Çoğu zaman yapılan edilenin farkında olamıyoruz. İtibarsızlaştırma oldukça spekülâtif bir konudur. Ama bence siyasal iktidarın projesi de değildir... Darbeler gerçektir ve sonuçları kötü olmuştur. Sivil iktidarlar ve aydınlar, TSK’ya karşı duygular geliştirmiştir. Bu doğal bir reflekstir. TSK’nın kendisini savunma ihtiyacı yok deniyor, ama zamanlıca savunamazsa da, subaylarının subay olmaktan utandığı tablolar ortaya çıkıyor. Hükümetin demek ki sivil-asker ilişkilerini düzenlemeye ilişkin bazı yetkileri vardı ki, bunları hayata geçirebildi. Hükümetin yetki kullanımının dozu sana abartılı/aşırı geliyorsa ve sen bir şekilde yeterli cevaplara sahip değilsen bu böyle devam eder... Bence Türkiye’de hukuk da Batılı anlamda işlemiyor. Asıl mesele budur. Demokrasi olmayan yerde “demokratik kontrol” olmaz, “sivil kontrol” olur. TSK’yı demokratlaştırma iddiasındaki kurum demokrat değildir... AB yanlış da olsa bilgi alabildiği kaynağı kullanacaktır. Şimdi anlatacağım, bir büyükelçinin AP’ye ilişkin bir anısıdır. Büyükelçi; AP üyesi muhabatının kendisine, “burada PKK temsil ediliyor ve günde 5-6

müzakere yapıyor. Ama Türkiye temsilcileri yok bu tuhaf değil mi? Türkiye'nin PKK dışında bir sivil toplum etkinliği yok mu?" diye sorduğunu bana aktardı. TSK kendisinden de korkuyor. Yaptığı işlerin doğruluğundan da emin değil. Eğer konuşman gerektiği zaman avizeye bakarsan sonra konuşamazsın. Siyasi iktidar şimdilerde TSK'yı Ergenekon ve Balyoz Mahkemeleri ile aynılaştırmak istiyor (E. Gn. F, 2011).

Ben Osmanlı ve Türk siyasal hayatında din tandanslı gerilimin yokluğunu, demokrasimiz bakımından bir eksiklik olarak görüyorum. Bizde kilise-halk veya daha doğru tabirle, imam-halk çatışması olmamıştır. Böyle olunca bence, demokrasi süreci eksikli kalmıştır. Ben Türkiye'de laiklik üzerinde yaşanan tartışmaları, bir anlamda, bulmacanın eksik bir taşının yerine oturması gibi de görüyorum... Komutanlar da sessizliklerini demokrasi adına bir kazanç gibi görüyorlar bence. Bu süreç boyunca da kendi içerisindeki aykırı unsurları diyelim temizliyor da olabilirler. Belki de şimdiki sessizliği de bu açıklıyor olabilir (E. Alb. S, 2011).

Ben hükümetin tutumunun hınç alma üzerine bina edildiğini düşünmüyorum. Bana göre halkın oylarıyla yönetmeye değer bulunan hiç bir merci, kurumlar arası karmaşaya izin vermeyecek ölçüde sorumludur. TSK da yayılması muhtemel bu tür algılara kapılmamalıdır. Önemli olan işbirliği içerisinde halkın refahının maksimizasyonudur. Bazı aksaklıkların ortak akılla düzelebileceğini ve halkın siyasal bilinci arttıkça kurumların sorumluluklarına dair idrakinin yükseleceğini düşünüyorum. Bunun aksini de düşünmek istemiyorum. Tarih demokrasi ve değişim adına ödenen bedellerle dolu değil midir? Ben hak etmek için tekrar, tekrar acı bedellerin ödenmemesi gerektiğini düşünüyorum. (E. Gn. N,2011).

İkinci soru "AB süreci de dâhil son dönem de sivil-asker ilişkilerine ilişkin gelişmelerin, TSK'ya duyulan güven üzerindeki etkilerini nasıl yorumluyorsunuz?" sorusudur. Bu soruya verilen cevaplarda, "AB süreci genellikle olumlanmakta ve bu sürecin TSK'ya duyulan güven üzerinde bir olumsuzluk yaratmadığı" düşünülmektedir. Başbuğ'un işaret ettiği, "son dönemde, özellikle de, bazı çevrelerce bilinçli ve sistematik bir biçimde TSK'nın itibarsızlaştırılması iddialarına yönelik olarak kampanya yürütüldüğü" iddiası mülakat yapılanların ekseriyetince de doğrulanmaktadır. Ayrıca bu hususun, TSK'ya duyulan güven üzerinde olumsuz etki yaptığı hususu da bir veri olarak kabul edilmektedir. Başbuğ'un konuşmasında, "TSK'nın toplum nezdindeki itibarını ve güvenilirliğini sarsmayı amaçlayan iki ön yargılı yaklaşım¹²⁹" olarak belirttiği, liberallerle, örtük bir biçimde, bir cemaati işaret eden tespitleri, mülakat yapılanların bütününcü de paylaşılmıştır. Bu soruya verilen cevaplarda, "2007 sonrasındaki sürecin, "devletin gücüne dair algıyı da olumsuz biçimlendirdiği, halktaki öz güveni de zedelediği ve seçilmişlerle devletin önemli kurumları arasındaki çatışmanın kaygı yarattığı" şeklinde özetlenebilecek bir yaklaşım öne çıkmıştır.

¹²⁹ Bunlardan ilki, demokratlık kisvesi altında TSK'ya karşı sistematik muhalefet edenler; ikincisini ise, TSK'yı din karşıtı olarak gösterenlerdir (Başbuğ, 2009).

Üçüncü soru; “size göre askerî liderler son dönemde yaşanan bu değişime nasıl bakmaktadırlar?”, daha farklı bir deyişle, “askerî liderler Batı tipi bir sivil-asker ilişkisi modeline öykünen paradigma değişimini onaylamakta mıdır?” sorusudur. Bu soruya verilen cevaplardan “TSK’nın üst kademesinin “sessiz kalış” tavrının, genellikle, olumlu karşılandığı ve bu duruşun, “demokrasi adına bir feragat ve demokratik bir tavır olarak övüldüğü” görülmüştür. Mülakat yapılanlardan sadece Emekli General O, “bu sessizliğin demokrasi adına kendisini ürküttüğünü” ifade etmiştir. Mülakatlarda ekseriyetle, “TSK’daki subay kitlesinin bakış biçiminde 2000’li yıllarda önemli denilebilecek bir değişim yaşanmadığı, tersine askerlerin demokratik kontrol olgusuna öteden beri karşı olmadıkları” görüşü dile getirilmiştir. Bu soruya verilen cevaplardan ilginç görülen alıntılar aşağıya çıkarılmıştır:

Ben onların adına konuşamam, ama aynı havayı kokladım. Bu yüzden benim gibi de düşündüklerini sanıyorum. Bu süreç, hatalardan ders alma sürecidir. Bence her şey daha iyiye gidecektir. Darbeler bir kesimi mağdur etmiştir kuşkusuz. Bu kesimin intikam hissiyle hareket etmemesi gerekir. İntikam hissi sadece TSK’ya zarar vermiyor. Toplumu ayrıştırıyor... Ben şahsen itibarsızlaştırma gayretlerinin arkasında cemaatin durduğunu düşünüyorum... Sizin çalışmanızda sözünü ettiğiniz uzlaşmadan kasıt TSK ile siyaset arasındaki bir uzlaşma ise, bu yetersizdir. Ayrıca mevcut hükûmetin söylemleri uzlaşmayı zorlaştırır niteliktedir. Bana göre, vatandaş da kapsayan geniş çaplı bir uzlaşma ihtiyacı vardır. Bu nedenle seçim sonrası dönemde, uzlaşmış bir Anayasa’nın ortaya çıkacağına dair güçlü umutlar taşıyorum. (E. Alb. D,2011).

Ben bu generallerle de çok yakın çalışmadım. Ancak onlar, toplum vicdanının bundan bazı olumlu sonuçlar çıkarmasını da umuyorlar sanırım. İslami yaşam içerisinde yer alıp ta çeşitli kaygılarla demokrasimiz içerisinde ithal edilemeyen bazı değerlerin de bu kavga içerisinde netleşerek yerli yerine oturacağını ve bunun demokrasimiz adına bir kazanım olacağını da düşünüyor olabilirler. Bu süreç demokrasimizin gelişimine bir şeyler de katabilir. Dinî kurumlarla laik kurumların entegre olabilmesi, ancak dinin kontrol edilerek pozitif unsurlarının toplumsal hayata aktarılması ile mümkündür. Bu süreç belki de, bu eksiklikleri tamir etme fırsatı veriyor. Komutanlar belki de, bekleyelim görelim diye düşünüyorlar (E. Alb. S, 21011).

Komutanların tavrını tarihsel bir fedakârlık olarak görüyorum. Bazı dönemler onurla taşınması gereken zorunluluklar getirir (E. Gn. N, 2011).

Bizde “sessiz atın tekmesi sert olur” diye bir söz vardır. Askerlerin bu sessizliği, açıkçası, beni korkutuyor. Askerin ses vermesi hep eleştirildi, ama pek de zarar görmedik. Askerin kasten sessiz kaldığı yönündeki iddialar ise tümüyle temelsizdir (E. Gn. O, 2011).

Aslında Türkiye’ye özgü tarihsel, kültürel ve siyasal bağlam, vatandaşları sivil-asker ilişkileri meselesinin göz ardı edilemeyecek bir muhatabı yapmaktadır denebilir. Sağlıklı bir demokrasi de, sağlıklı bir sivil-asker ilişki biçimi de ancak, vatandaşın siyasal katılımının güçlendirildiği bir bakış açısıyla kurulabilecektir. Bu kapsamda Huntington’cu çizgiden paradigma düzeyinde farklılaşan Schiff’çi bakış açılarının,

Türkiye'deki sivil-asker ilişkileri için bir açıklama ve çözümleme çerçevesi sunup sunamayacağının araştırılmasına yönelik olarak da bir dizi soru sorulmuştur.

Bunlardan ilki; “sivil-asker ilişkileri sadece sivil siyasi irade ile askerî liderler arasında çözümlenmesi gereken bir mesele midir?”, “yoksa yurttaş bireylerin de, sivil-asker ilişkilerinin bir parçası olduğunu düşünüyor musunuz? Düşünüyorsanız-düşünmüyorsanız neden?” sorusudur. Mülakat yapılanların, yurttaş bireyin katılım meselesine, siyasi katılımın genel çerçevesi içinde yaklaştığı görülmüştür. Genel olarak sivil-asker ilişkilerine hayli karmaşık ve teknik bir ilişki biçimi gibi bakılmaktadır. Bu soruya verilen cevaplardan ilginç görülen alıntılar aşağıya çıkarılmıştır:

Demokrasilerde yasalar belirgin bir biçimde bu ilişki biçimini siyasi irade ile TSK arasındaki bir ilişki biçimi olarak tanımlamaktadır. Sivil siyasi irade halkın seçilmiş temsilcisi olarak yasal düzenlemeleri halk adına yapmakla mükelleftir. Ancak TSK örneğinde olay ele alındığında farklı bir gerçek de karşımıza çıkmaktadır. TSK halkın ordusudur. Bir diğer deyişle, bir sınıfın, zümrenin veya bir üretim biçiminin baskı gücü değildir. TSK bizatihi halkın içinden gelen bir kurum olarak, vatandaşla da kadim bir güven ilişkisi içerisinde olmuştur. Her zaman anketlerde en güvenilir kurum olma vasfını korumuştur. Hatta bütün yıpratmalara rağmen de en güvenilir olma vasfını sürdürmektedir. Belki de bu durum sivil-asker ilişkilerinin bütünüyle Batılı bir bakış açısı ile ele alınmasını güçleştirmektedir. Gelenek ve görenek sivil-asker ilişkilerine Batılı modellerden farklı bir biçimde etki edebilmektedir. Ama her durumda, orduya sivil yöneticilere bağlı bir kurum olarak bakmak gerekir. Ben şahsen sivil siyasi irade ile askerî çatışan veya çatışması gereken iki farklı kutup gibi görmüyorum. Sivil siyasi iradenin de askerlerin de söylem ve eylemlerinin temel belirleyicisinin her zaman yasalar olması gerektiğini düşünüyorum. TSK ile sivil yurttaş arasında ben bir fark görmüyorum. Askerler de zaten birer yurttaş birey değil midir? Halk ise seçimlerle siyasileri askerler üzerinde konumlandırıyor. Bu esasen çok açık anlaşılır ve âdil bir düzenlemedir. Halk askere güvenirken sivil siyasi iradeye güvenmiyor gibi bir sonucu çıkarsamak zorlama olacaktır (E. Alb. D, 2011).

Vatandaşın devlet idaresinin bütün kademelerine katılımı hem imkânsız hem de gereksizdir. Vatandaş idareyi seçerek görevlendirir. Dahası seçtiklerinin her alana ilişkin uzmanlıkları ve kullanacakları uzmanlar vardır. TSK'da bu uzmanlık alanlarından birinde görevlidir. Halk idareyi seçerek onun eylemlerini de onaylamaktadır. Tabi ki TSK'nın müdahalelerini destekliyor olması bununla çelişmektedir. Bunun başta gelen nedeni, TSK'nın doğru işler yapacağına duyulan güvendir. Kaba bir deyişle, “vatandaş işe değil işi yapana bakmaktadır”. Diğer bir deyişle, “kötü işleri iyiler yapıyorsa, bu işler doğrudur”. İşte bu noktada demokrasi adına ciddi bir algı değişimine ihtiyaç vardır. Ayrıca bir katılım sorunundan da söz edebilmek mümkündür. Vatandaş sorgulamıyor. Ne idare eylemlerini ne de uzman kurum eylemlerini sorguluyor. Vatandaş siyasal süreçlere ancak; üniversite, baro, STK'lar gibi aygıtlarla katılabilir ki, bu aygıtlara vatandaş katılımı da sınırlıdır. Sorunun bence en önemli tarafı vatandaşın askerî darbeleri destekleme yönündeki katılımıdır. Vatandaş desteklemese darbe olmaz... İşin bir diğer önemli yönü de, benim sorduğum gibi, geniş kesimler de neden AWACS aldık diye sorabilmelidir (E. Alb. M, 2011).

Türk insanında demokrasi düşüncesinin oluşturulabilmesinin önünde patriarkal anlayıştan kaynaklanan ciddi engeller vardır. Bireysel gelişim düzeyi de oldukça düşüktür. Siz bireyi eğitemediğiniz sürece yurttaş bireylerin sivil-asker ilişkileri gibi teknik vasıflı bir meselenin içine dâhil edilebilmesi oldukça güç olacaktır (E. Gn. O, 2011).

Sivil-asker ilişkileri devlet geleneğimiz içerisinde; yukarıda, yani liderler düzeyinde görüşülüp çözüme bağlanması gereken bir konudur. Ayrıca halkın siyasal kültürünün gelişmişlik düzeyi bu türden ilişkilere katılımına engeldir. Bu katılım; halkın, bizatihi, merak eder talep eder sorgular düzeylerde bilinçlenmesiyle doğal olarak bu ilişki sürecinin bir parçası olacaktır. Bu kuşkusuz; basın özgürlüğü, tarafsızlığı ve STK'lerin varlığı ve farkındalık düzeyinin yükseltilmesini gerektirmektedir. Ben şahsen bir ideal olarak halkın bu sürecin içerisinde yer almasının gerekliliğine inanıyorum (E. Gn. N, 2011).

Vatandaş-TSK ilişkisi Batılı modellerden pek çok yönüyle ayrılmaktadır. Bizim toplumumuzda maalesef erkek evlâtlara farklı bir gözle bakılıyor. Bütün erkekler de belirli bir yaşta askere gidiyorlar. Yakın tarihimizde Kore, Kıbrıs ve iç güvenlik örnekleri var. Diğer bir deyişle sürekli çatışmaya hazır bir Silahlı kuvvetler bünyesine katılıyorlar. Kültürel biçimlenmeleri de dikkate aldığımızda, vatandaşla TSK arasındaki yakınlık daha yüksek boyutlara çıkıyor. Atatürk'ün asker olması da bu güveni tahkim ediyor. Eğitim sistemi, ilkokuldan itibaren, Atatürk sevgisini bireylerde yerleştiriyor. Atatürk sevgisi onu yok etmeye yönelik pek çok gayrete rağmen tükenmeden sürüyor. Askerlik hizmeti de kutsal bir vazife gibi telakki ediliyor. "Bir saatlik nöbet bin saatlik ibadete bedeldir", "askerlik peygamber ocağıdır" türünden telkinlerin de bunda rolü vardır. Tersine iddia edilse de her kıışlada cami mescit vardır. Dinî bayramlar coşkuyla kutlanır. Siyasi otorite ile askerlerin ilişki biçimi ise vatandaştan farklı ve oldukça siyasi bir ilişki biçimidir. Halkımız pek çok nedene bağlı olarak sıkıntılı bir hal gördüğünde, maalesef diyeceğim, dönüp TSK'ya bakıyor. Aslında bu türden bir bakış biçimi TSK'ya zarar veriyor. Halktan gelen bu baskı TSK'yı darbelerle teşvik ediyor diyebiliriz. Ben vatandaşın bu ilişki biçimi içinde yer almasını çok anlamlı bulmuyorum. Bu uygun bulmadığım anlamına gelmiyor. Demokrasi tanımı içerisinde vatandaşın sürece katılımı bellidir. Vatandaş kendisini yönetecek bir siyasi erki yetkilendiriyor. Bu siyasi erkin bir programı var, vatandaş bu programa onay veriyor. İcra sadece TSK'yı değil, örneğin; Tarım Bakanlığı'nı da kontrol ediyor. Tarım Bakanlığı'nın idaresini merak ediyor mudur? Vatandaş sadece tarım ve hayvancılıktaki yeterliliğe bakıyor. TSK açısından bakılırsa, ülkenin savunmasının doğruluğu ve yeterliliğine bakıyor. "Menfaatleri korunuyor mu?", "güvenliği sağlıyor mu?" diye bakıyor. Olması gereken de budur. Şeffaflık Türk vatandaşı açısından, öyle sanıldığı gibi, önemli bir kavram değildir. Oysaki Batı demokrasilerinde orduların; şeffaflığı, hesap verebilirliği ve denetlenebilirliği çok önemlidir (E. Gn. F, 2011).

Schiff'in temel kurgusunun gözettiği hedeflerden birincisi; "hangi kurumsal ve kültürel koşullar askerî müdahaleleri teşvik etmekte veya caydırmaktadır?" ve "ayırma, uzlaştırma veya farklı ilişki biçimlerinin askerî müdahaleler üzerindeki etkileri nelerdir?" sorularına cevap aramaktır. Mülakat yapılanlara Schiff'in bu yaklaşımlarının Türkiye özelindeki geçerliliğini test etmek üzere iki soru sorulmuştur.

Bunlardan ilki; "size göre Türkiye'deki askerî darbelerde hangi faktör ve değişkenler daha fazla etkili olmuştur?" sorusudur. Bu soruya verilen cevaplarda, siyasal kültür ve bunun şekillendirdiği algı biçimleri öne çıkarılmıştır. Mülakat yapılanların çoğu yapısal ve kurumsal düzenlemelerin, kısmen de olsa, var olduğuna ancak var olanların da yeterince kullanılmadığına dikkat çekmektedir. Emekli askerlerin, Schiff'in ölçütlerinden; "askere alma metodu", "subayların kompozisyonu" ölçütleri ile siyaset bilimi çevrelerinde sıkça değinilen, "ordunun korparatist vasfı" gibi nedenlerin, askerî müdahaleler üzerinde ciddi anlamda etkisi olmadığını düşündükleri görülmüştür.

Mülakat yapılan iki personel ısrarlı vurgularla, darbelerdeki ABD etkisine değinmiştir. Bu sorulara verilen cevaplarda da, “askerî eğitimin ve askerlerin yaşam biçimlerinin yönlendirici vasfı” öncelikli bir konu olarak ele alınmıştır. Bu hususun bu ölçüde tekrarlanıyor oluşu, sözü edilen bu faktörün, sivil-asker ilişkilerini konu alan araştırmalarda, öncelikle ele alınması gereken bir husus olduğunu göstermektedir. Bu soruya verilen cevaplardan ilginç görülen alıntılar aşağıya çıkarılmıştır:

Öncelikli faktör kanımca, Türkiye Cumhuriyeti'nin değer sistemlerinin temelden sarsıldığı kaygısı olmuştur. Bunu destekleyecek biçimde, geçmişe dönüş özlemlerini ve kardeş kavgalarını da yok saymak yanlış olur. Bu tür oluşlar askerlerde devletin bekasının tehlikede olduğuna dair güçlü bir algı oluşturmuştur. Bu nedenle siyasal algı biçimleri özellikle askerdeki ve halktaki siyasal algı biçimlerinin kesişmesi en önde gelen etkindir diyebilirim. Ancak demokrasi bilinci geliştikçe müdahale riski azalıyor... Bütün müdahalelerde TSK'nın ortaklaşan tutumu, “rejimin korunması ve kollanması” şeklinde kendini göstermiştir. Bunun da nedeni; TSK'nın rejimin kurucu unsuru olması ve yasalarla kendisine koruma ve kollama görevinin verildiğini algılamasıdır. Tabi ki bütün askerî müdahaleler Türk siyasal yaşamında pek çok farklılıklarla vuku bulmuştur. Kuşkusuz bütün bu olaylar Türk siyasal yaşamını derinden etkilemiştir. Ancak bu olayları TSK içindeki 3-5 kişinin aklına estiği gibi gerçekleşmiş olaylar gibi görmek de yanlıştır. Bütün bu olayları, içerisinde bulunulan siyasal şartlarla ilişkilendirerek değerlendirmek gerekir. Pek çok olayın öncesinde, kardeş kavgasının, devletin bekasına yönelik bir tehdit potansiyeli taşıdığı gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir. Kısacası bu olayları, sağ veya sol söylemin farklılaşan bakış açıları içinde sıkışarak değil, Türk siyasal ve sosyal hayatının verileri ışığında ve daha nesnel ve bilimsel bir bakış açısıyla masaya yatırmak gerekir. İzlediğimiz yol bunları yargulamaktan ziyade anlamaya yönelik bir yol olmalıdır. Bu yolda, neden sonuç ilişkileri iyi bir yol gösterici olmalıdır. Bu tür incelemeleri TSK'nın da yapmasını ve çağdaş demokrasiler açısından ayıplı görülen askerî darbelerin TSK'nın bizatihi kendisinin de eleştirmesi gereken eylemler olduğunu düşünüyorum. Asıl sorun seyirci durumundaki halkta, “bu türden siyasi arızalar olduğunda TSK gereğini yapar” gibi bir algının mevcut olmasıdır. Bu nedenle siyasal bilinç düzeyinin yükseltilmesi mutlak bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Siyasetin arızalarını inceleyen çalışmaların mutlaka halkın siyaset içinde yeterince yer alamamasıyla ilişkilendirdikleri ölçüde başarılı olacağını düşünüyorum (E. Gn. N, 2011).

Sorgulamama ile itiraz kültürü eksikliği darbelerin en önde gelen etkenlerindedir. Ben bu noktada askerî darbe ile müdahale kavramlarını da ayırmak istiyorum. Bana göre 1960 ve 1980 darbedir. 1971 ve 1997 ise müdahaledir. Halktaki yaygın ve hâkim kültür olgusu eğitimdeki gelişmişlik ve demokrasinin yeterince özümsememesi etkilidir. Kuşkusuz ABD etkisinden de söz edilebilir. Bir bütün olarak bakmak lâzımdır. Ordu 1990'lara kadar ABD'nin kadim müttefiki olmuştur. Şimdilerde muhatabı AKP'dir. Kısacası pek çok etken olmakla birlikte en önde geleni siyasal kültürdür (E. Gn. O, 2011).

Demokrasi kültürü ve siyasal kültürün gelişmişliği en önde gelen nedendir bence. Siyasal kültürümüz çok cılız. Bir siyasi partinin il başkanı ile CESS toplantısında tartıştık. “Neden adayları siz seçmiyorsunuz?” dedim. “Merkez bize güvenmiyor” dedi. Eğer bir parti içinde demokrasi kültürü gelişmemişse, seçimin hileli olduğunu düşünüyorsa garip değil midir? Meselâ 12 Eylül öncesi başbakanla muhalefet bir araya hiç gelmiyordu. Örneğin Süleyman Demirel Başbakan'a Başbakan demez, hükümetin başı derdi. Bir kuşak böylesi bir demokrasi kültürüyle yetişti. Bu kültür biçimlenmesi askerleri de kuşkusuz etkilemiştir. Siyasetleri izleyen askerler pek çok durumda siyasetleri yetersiz görmektedirler. Kendilerinin onlardan daha iyi, daha kalifiye, daha vatansever olduğunu düşünmektedirler. Ayrıca ordu, “bu devleti ben kurdum anayasalarını ben yaptım, en iyi eğitimi ben veriyorum, devletin çıkarlarını en iyi ben korurum, ben milleti hiç bir zaman din, mezhep, etnisite gibi farklılıklar yüzünden bölmem” diyor. Gerçekten de asker ocağına baktığınızda bu böyle

değil midir? Hiç kimseye sen “Alevi”sin sen “Sünnî”sin sen “şu”sun “bu”sun denmemiştir. Gayrimüslim askerlerimizden bir tanesini ayırır mıydık? ...Ülkemizde “demokrat” kelimesi yıllarca “demir kırat” sözcüğüyle eşleştirilmedi mi? Yasalar oy avcılığı nedeniyle aşındırılmadı mı? Siyasal İslam popüler bir argüman olarak kullanılmadı mı? (E. Alb. S, 2011).

En başta geleni TSK algılamalarıdır. Asker sistemi tehlikede gördüğü zaman müdahale ediyor. Bu halen de Evren’in ve diğerlerinin gösterdiği gerekçedir. Bir diğer önemli etken ise, ABD telkinleridir. Sivil idareler de, kabul etmek gerekir ki, beceriksiz olmuştur. Terör iç güvenlik sadece bahane olmuştur. Bunlar darbeler olmadan da düzelebilecek şeylerdir (E. Alb. M, 2011).

İkinci soru Schiff’in, “ayırma, uzlaştırma veya farklı ilişki biçimlerinin askerî müdahaleler üzerindeki etkileri nelerdir?” sorusuna cevap aramak üzere sorulmuştur. Bu soru; “askerlerin siyasal karar verme süreçlerin içinde bulunmasının, askerî darbe imkânlarını doğrudan genişlettiği tezine katılıyor musunuz?”, “evet-hayır ise neden?” sorusudur. Bu soruya verilen cevaplar, neredeyse, ortaklaşmaktadır. Mülakat yapılanların bütünü, “en azından teknik uzmanlık yönüyle askerlerin siyasi karar verme mekanizmaları içinde yer alabileceğine ve bu durumun askerî darbe imkânlarını genişletmediğine” inanmaktadır. Bu soruya verilen cevaplardan ilginç görülen alıntılar aşağıya çıkarılmıştır:

Askerler tehdidin belirlenmesi, kuvvet konuşlandırması, tedarik gibi savunma planlaması kapsamındaki faaliyetleri nedeniyle siyasetin içinde bir biçimde yer alıyorlar. Savaşın da siyasetin devamı olması nedeniyle, bu yer alış biçimi, aslında doğal da bir yer alıştır. Ben bu yer alış biçiminin askerî darbe imkânlarını genişlettiği tezine katılmıyorum. Bu husus millî güvenlik metodolojisinin bir gereğidir. Bu sürece hem siviller hem de askerler yasal olarak belirlenmiş görev ve sorumlulukları ölçüsü ve çerçevesinde katılırlar. Bu türden bir katılım çağdaş demokrasi örneklerinde de mevcuttur (E. Alb. D, 2011).

Bana göre tam tersi doğrudur. Bu durum askerî darbeleri kısıtlayıcı işlev görür. Bu tür plâtıformlar görüş alışverişine imkân verir. Bütün Batılı ülkelerde MGK benzeri kuruluşlar vardır. Bilâkis bu türden teşkiller müdahaleleri önleyici işlevler görürler (E. Gn. F, 2011).

“Savaşın kendisi de bir siyaset uygulama biçimidir. Dolayısıyla TSK siyasetin içindedir” gibi bir anlayış da bu soruyu cevaplamıyor. Belki esas soru, siyasetin içinde nasıl yer almalıdır gibi bir soru olabilir. Mülakatın başında TSK’nın idareye bağlı bir kurum olduğuna dikkat çekmiştik. Uzmanlık ise vazgeçilmez bir ihtiyaçtır. Askerler sivillerin almadığı bir eğitimi alarak siyasetin savunmayla ilgili veçhelerine dair bir uzmanlık geliştiriyorlar ve bu uzmanlıkları nedeniyle karar verme süreçlerinde yer alıyorlar. Batıda da bu böyledir. Ancak savunma gibi bir görevin bütünüyle silahlı kuvvetlere ait bir görev olmadığı da çok açıktır. Hükümetler yürüttükleri dış politikayla savaş şartlarını minimize veya maksimize de edebilirler. Görüldüğü gibi esas tayin edici bizatihi sivil idaredir. Böyle olunca icranın başındakiler diğer bütün siyasete iştirak eden kurumlar gibi TSK’yı da kontrol edebilir. Güvenlik; sadece bir bölümüne TSK’nın katıldığı geniş bir alandır. Güvenlik politikalarını oluşturmak tek başına silahlı kuvvetlerin işi de değildir. Çalışma güvenliği, çevre güvenliği gibi pek çok konuda TSK hemen hiç etkili değildir. Stratejiler birçok kurumun katılımıyla oluşturulur. Bu kurumların üstünde de idareler yer alır. Kısacası asker bu süreçlerin ne dışına çıkarılabilir ne de bu süreçlerde yalnız bırakılabilir. Dikkat çekilmesi gereken bir husus da askerlerin sivillere duyduğu güvensizliktir. Meselâ TSK bir dönem harekât planlamasına ilişkin modelleme işlerini üniversiteye yaptırıyorken, sonradan gelen bir yönetici üniversiteye güvenmediği için görevi sonlandırıyor... TSK’daki en

büyük yanlış “en büyük vatansever benim” demesidir. Meselâ bu sorun sağlık meslek yüksekokullarını kaldırmak istediğimizde karşımıza çıkmıştır (E. Alb. M, 2011).

Siyasal karar verme süreçleri içerisinde askerlerin yer alması doğaldır. ABD’ye bakınız, dışişleri bakanının her katıldığı toplantıda yanında bir asker vardır. Bu durum demokratik olmayan bir tutum değildir. TSK personelinin görev ve sorumlulukları iyi belirlenirse, yazılı usullerin dışına taşacak tutum ve davranışlar sergilenemez. Dolayısıyla ben, karar verme süreçleri içerisinde askerlerin bulunuşuyla darbeler arasında bir bağ görmüyorum. Bu bulunuş teknik vasıflı bir bulunuştur. Siyaset MGK aracılığıyla veya başka bir biçimde askerleri bu süreçlerde görevlendirirse işte belki o zaman gerektiğinden fazla bir biçimde yetkilendirmiş olabilecektir. Bu da kesinlikle sivillere ait bir takdir olacaktır... Ayrıca bir hususa da dikkat çekmeliyim; yasalarımız olağanüstü dönemlerde hazırlanmıştır. Ama bu yasaları yeniden düzenleyebilecek çok fazla siyasi fırsat olmuştur. Yasalar herkesi bağlar. Yasa ve emirler dışına çıkanlar cezalandırılırsa, bu husus tabiatıyla önleyici olacaktır. Askerden kaynaklı bir endişe varsa siyaset görev sınırlarını değiştirmelidir (E. Alb. D, 2011).

İlk bakışta eğer asker siyasal karar verme süreçleri içinde bulunuyorsa, darbe de yapabilir diyebiliriz. En azından kendinde bu yetkiyi bulabilir. “Ben bu devletin yasal olarak görevlendirilmiş koruyucusu ve kollayıcısıyım. Dolayısıyla siyasal ortamı tehlikeli gördüğünde gidişata müdahale edebilirim” gibi çıkarsamalar yapabilir. Ama sadece ülkemizde değil bütün gelişmiş demokrasilerde askerler bir şekilde, karar verme süreci içerisinde yer almaktadır. ABD’de meselâ Milli Güvenlik Konseyi vardır. Örneğin İsrail çok ilginçtir. İsrail’de, yanlış bilmiyorsam, Genelkurmay Başkanı, Bakanlar Kurulu’nun bir üyesidir. Meselâ bakıyorsunuz İsrail’de süreç içerisinde Millî Savunma Bakanları hep askerdir. Bazen de, hem Genelkurmay Başkanı hem de Millî Savunma Bakanı gibi iki şapkalı görevler oluyor. Kısacası askerin millî güvenlikle ilgili karar süreçleri içerisinde bulunduğu pek çok örnek vardır. Bizim ülkemizde de asker MGK içerisinde yer alarak kararları etkiliyor. MGK’da genel sekreterle birlikte altı orgeneral yer alıyordu. Şimdi sayısal çoğunluk sivillere geçirildi. Kısacası güvenlik ihtiyacının doğası askerin süreçte bulunmasını gerektiriyor. Önemli olan; asker olsun, sivil olsun demokrasiye gönülden bağlılıktır. Demokratik değerlere inanmış bir asker ekibin bu süreçte bulunması sivil kadroların elini güçlendirir. Bir an için askeri bu süreçten ayırdığımızı düşünün, bu durumda uzman ihtiyacı yeterince karşılanabilir mi? Ayrıca tekrar vurguluyorum demokratik değerleri benimsemiş bir asker kitlesi bu süreçte yer alabilir. Bunun ne mahsuru olabilir ki? (E. Alb. S, 2011).

Katılmıyorum. TSK Meteoroloji Genel Müdürlüğü veya Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü gibi bir kuruluş değildir. İyi organize olmuş büyük bir güçtür. Siyaset planlaması, millî savunma planlaması gibi konularda işinin ehli uzmanlar yetiştirmektedir. Esasen siyasi iradenin istemesi halinde, askerleri kontrol edebileceği çok fazla vasıta da vardır. Tabi ki kontrolünün sağlanması da bir uzmanlık geliştirme ile ve/veya diğer kurumları da etkin çalıştırabilmekle ilişkilidir. Örneğin dış sorunlarımızı dış politikanız aracılığıyla çözemiyorsanız, savaş kaçınılmaz bir siyaset aracı olarak devreye girecektir. Savaşı bir siyaset aracı olarak kabul ediyorsak askerlerin siyaset içinde yer almalarının zorunluluğunu da kabul ediyoruz demektir. Bu Batıda da böyledir. Bu yer alış siyaset kurumu görev ve yetkilerini yeterince kullanırsa askerî darbe imkânlarını kesinlikle genişletmez (E. Gn. F, 2011).

Emekli askerlerin savunma planlamasına ilişkin görüşlerinin ortaya çıkarılmasına yönelik olarak üç soru sorulmuştur. Bunlardan ilki, “size göre (geçmiş tecrübelerinize dayanarak) savunma harcamaları ile ülkenin güvenlik ihtiyaçları birbiriyle bütünüyle uyumlu mudur?” sorusudur. İkincisi, “savunma planlaması ile ilgili karar verme süreci yeterince şeffaf mıdır?” sorusudur. Üçüncüsü ise, “değilse savunma planlama süreci nasıl şeffaflaştırılabilir, daha şeffaf bir savunma planlama sürecinin fayda ve mahzurları

nelerdir?” sorusudur. Bu sorulara verilen cevaplarda, “gereksiz savunma harcamaları yapıldığı” vurgusu öne çıkmıştır. Mülakata katılanların bütünü, “daha şeffaf bir sürecin yararlı olacağına” dikkat çekmiştir. Bu sorulara verilen cevaplardan ilginç görülen alıntılar aşağıya çıkarılmıştır:

Ben çok ciddi bir uyumsuzluk olduğu kanaatinde değilim. Ancak bana göre kuvvet yapısı olması gerekenden büyüktür. Bu büyüklükte bir ordu beslenmeli mi? Hayır. Ancak küçük kuvvet yapısı da çok fazla harcama gerektirir. Örneğin ordu karargâhları yüküktür. Lâğıv edilmelidir. “Askerler buna istekli olur mu?” dersiniz. Askerler hiçbir şeye razı olmaz. Yapıyla personel mevcutları arasında büyük uçurum var. Mevcut birlikler yarı mevcutla istihdam edilebiliyor. Bu birliklere birlik diyebilmek de imkânsız. Asli görevlerini yapamayacak haldeler. “Askeri eğitemedikten, malzemeye bakamadıktan sonra, birlik bulundurmamak ne derece anlamlıdır?” diye sormak gerekir. Bu güçlülere rağmen Hava Kuvvetleri, Deniz Kuvvetleri ve Kara Kuvvetleri Kara Havacılık Komutanlığı bu gelişimi, bir ölçüde, gerçekleştirebilmiştir (E. Gn. F, 2011).

Fransız General Jacques De Guibert’in “Askerî Yazılar: 1772-1790” adlı kitabını tavsiye ediyorum. Fransız ihtilali Fransa’sını anlatıyor. “Prince” ve Nizam-ül-Mülk’ün “Siyasetname” adlı eseri de çok güzeldir. Bunların hepsi savunmaya dayalı kurgulamanın milli olmasının önemine işaret ederler. Bizde savunma planlaması millî değildir. Bu da savunma harcamalarını güvenlik ihtiyaçlarıyla uyumsuzlaştırmaktadır. Bizim insanımız boğazına sinek kaçınca şeltoks sıkıyor. Çekiç gücü her altı ayda uzatan kimdir? O süreç bugün Doğuda farklı bir devletin kurulmasına kadar vardı. Artık Doğuda insanlar devletin mahkemesine, okuluna, camisine gitmiyor... Yurt dışında görev yaptık, oranın insanı eğitilmiş ve sorguluyor. Savunma harcamalarını da sorguluyor. AB benim görev yaptığım yerde askerlere uçak almalarını telkin etti, insanlar itiraz etti, almadılar. İnsanları bilinçlendireceksiniz, sözünü ettiğim bilgi değil bilinçtir. Düşünebilmenin iki temel şartı vardır. Birincisi baskı altında olan ve korkan insanlar düşünemezler. İkincisi kendisini değersiz hisseden insan düşünemez. Bizde ise her alanda çok baskı var ve biz insanımıza değer vermiyoruz (E. Gn. O, 2011).

Savunma planlaması bana göre, en azından profesyonel biçimde ve sivil-asker iş birliğinin iyi bir örneği olarak yürütülmektedir. Önemli olan tehdit algılamasıdır. Bana göre TSK harcamalarını uzun yıllar kamuoyunun bilgisi dışında yaptı. Bu Soğuk Savaş zihniyetinin bir sonucuydu. Millî eğitim bütçesinin on katını askerî harcamalara ayırdık. Bu “Cervantes tarzı” bir anlayıştır ve değişmesi gerekir. TSK aynı zamanda teşkilât dönüşümünü de yapamadı. Ordu teşkilâtı niçin var? Bu hep sözünü ettiğim koruyucu rolün bir gereği olarak karşımıza çıkıyor. Bunlar hala potansiyel bir kontrol gücü olarak görülüyor. Almanya Soğuk Savaş sonrasında muharip asker sayısını 400.000 den 200.000’e düşürdü. Bunun nedeni tehdidin azalmasıdır. Türkiye hep kendine yönelik tehdit algılarıyla yaşadı... Bazı barışçı çabalarda askerin öncülüğünü de unutmayalım. Burada siyasilere de uluslararası ilişkilerin yumuşatılması bakımından önemli bir rol düşüyor. Unutmayalım ki tehdit belirleme tek başına askerlerin yaptığı bir iş değil. 1998 senesinde üç ay kadar Sofya’da görev yaptım. Bulgar Silahlı Kuvvetlerini gördüm. Anladım ki ABD bize kendi çıkarları için Bulgaristan’ı tehdit olarak göstermiş. Dahası doğru bir tehdit değerlendirmesi yapamadığımızı anladım. TSK daha ziyade iç tehdide yöneltiliyor bu da çok dikkat çekicidir. Mevcudiyetin muhafazasının önemli nedenlerinden biri de budur (E. Alb. S, 2011).

Türkiye’deki sivil-asker ilişkileri için nasıl bir çözümleme çerçevesi tasarladıklarının anlaşılmasına yönelik olarak da şu soru yöneltilmiştir. “Bir asker olarak günümüz küresel değişimleri dikkate alındığında, gerek TSK’nın yapısında gerekse TSK’nın siyasal karar verme süreçlerindeki rol ve işlevlerinde bir düzeltme gerekir mi?”, “evet-

hayır ise neden ve hangi alanlarda yapılmalıdır?” Bu soruya verilen ortak cevap “evet”tir. Genellikle de bu kapsamda; başta “askerî eğitim sistemi” olmak üzere, “kuvvet yapısı”, “tehdit değerlendirmesi”, “askerin savunma planlamasındaki işlevleri” gibi hususlar öne çıkarılmaktadır. Bu soruya verilen cevaplardan ilginç görülen alıntılar aşağıya çıkarılmıştır:

Küresel dönüşümler istihbaratı giderek daha fazla öne çıkarmaktadır. Tehdit ve tehdidin mahiyeti sürekli değişmektedir. İstihbarat kaynaklarımız ve istihbarat üretim potansiyelimiz millileştirilememiştir. 1950 sonrası dönemin tehdit algılarını, hep, ABD siyasaları yönlendirmiştir. Şimdilerde Avrupa’yı farklı şeyler tehdit ediyor. Meselâ, insan göçü farklı bir tehdit olarak ortaya çıkıyor. Hal böyle olunca da tehdide yönelik düzenlemeler değişiyor. Burada tehdidin ne derece sağlıklı değerlendirildiği çok önemli oluyor. Bizim tehditlerimiz hep ithal tehditler olmuştur. Hala ithal tehditlerle mi orduyu düzenleyeceğiz? Bir kruvazör bir saatlik seyirde yedi ton benzin yakıyorsa neden var olduğunu sorabilmeliyiz. Neden uçak gemisi almaya çalışıyoruz. Hava Kuvvetleri AWACS aldı. Gerekçesi ise; savunma, oysaki savunmada Patriot füzesi olmadan AWACS anlamsızdır. AWACS NATO’ya çalışıyor. 1989’da ordular küçüldü bizimki aynı kaldı. Bu çerçevede tehdit değerlendirmesi rolü TSK’nın dışına çıkarılmalıdır. Zira TSK tehdide ilişkin algılamalarında hatalıdır. Ayrıca askerlerin olanak ve yetenekleri de tehdidi belirleme de yeterli değildir. Bu çok daha geniş bir ağ gerektirmektedir (E. Alb. M, 2011).

Güvenlik ihtiyaçları artık değişti. Çok güçlü bir ordu bireyin kendini güvende hissetmesi için yeterli değil. Meselâ sosyal güvenlik ne derece TSK ile ilişkili olabilir? Güvenlik meselesi askerî bir iş olmaktan çıkmıştır. Ekonomik olarak güvende hissedebilmesi için askerî harcamaların kısılması gerekir. Örneğin AB’ye üye olarak, çevreden merkeze kayabilsek bu güvenlik kaygılarını azaltacaktır ve TSK da buna bağlı olarak küçülecektir. Bilvesile sivil-asker ilişkileri de kendiliğinden Batılı bir görünüm kazanabilecektir (E. Alb. S, 2011).

Bu değişim ve dönüşüm konjonktürdeki değişimle de siyasal bilinç düzeyinin yükselmesi ile de alâkalıdır. Çağdaş değerlerle uyumlu, ama çağdaş harp silah kabiliyetine dönük bir değişim kaçınılmaz bir zorunluluktur. İnsanlık tarihsel süreçte refaha doğru ilerleyen bir gelişme modernleşme çizgisini izlemektedir. Bu gidiş kuşkusuz değişimleri de zorunlu kılmaktadır. Daha önce de söylediğim gibi ordu barışın idamesine imkân verecek bir güç olarak yapılandırılmalıdır (E. Gn. N, 2011).

Türk siyaseti bir evrim içerisinde. Bu evrim sürecinde TSK’nın yerinin de zaman içerisinde yerli yerine oturacağını düşünüyorum. Özellikle ve sadece TSK’ya yönelik tedbir alınmasını gerektiren bir durum söz konusu değildir. Meselâ sivillerin askerleri itibarsızlaştırmaya çalışması da bana göre yanlıştır. Askerler itibarsızlaştırıldığı hissiyatına kapıldıklarında da, demokratik olmayan tepkilere yönelebilirler (E. Alb. D, 2011).

Üst düzeyli komuta görevlerinde bulunmuş emekli askerî personel ile yapılmış mülakatlardan elde edilen bulgular, sözü edilenlerin sivil-asker ilişkilerine bakış biçimlerinde büyük benzerlikler olduğunu göstermiştir. Keza bu personelin konuya ilişkin değerlendirmeleri ile Başbuğ’un değerlendirmeleri arasında da, “devlet” ve “demokrasi” kavramlarını algılayış biçimleri bakımından benzerlikler olduğu söylenebilecektir. Ancak üst düzey komuta görevlerinde bulunmuş emekli subayların, münhasıran sivil-asker ilişkilerine bakış biçimlerinin, Başbuğ’dan önemli ölçüde

farklılaştığı görülmüştür. Kuşkusuz emekli subayların görüşleri arasındaki bu benzerlikte, az sayıda emekli askerî personele ulaşılabilmesinin ve sözü edilenlerin belirli bir rütbe ve yaş aralığına sıkışmasının da rolü vardır. Az sayıda personele ulaşılabilmesine ve mülakat yapılanların çekingen tutumlarına rağmen mülakatların, hem bu çalışmayı hem de önümüzdeki dönem çalışmalarını yönlendirecek bulgular ihtiva etmesi yönüyle oldukça faydalı olduğu değerlendirilmiştir.

6.3.3. Askerî Darbelerin Asker Mağdurlarıyla Yapılan Mülakatlardan Elde Edilen Bulguların Analizi

Bu bölümde, emekli askerî personel ile yapılmış yarı yapılandırılmış mülakatların benzer bulguları içermesi ve tamamlayıcı bulgulara ihtiyaç göstermesi nedeniyle, askerî darbe mağduru emekli askerler ve asker kökenli akademisyenlerle yapılandırılmamış mülakatlar ve bu mülakatların analizleri yer almıştır.

Darbelerin asker mağdurları, farklı tarihlerde, farklı nedenler ve yollarla TSK'dan ilişiği kesilen personel arasından seçilmiştir. Askerî darbelerin asker mağdurlarından emekli jandarma Üsteğmen Y. R. yasa dışı sol görüşleri benimsediği iddiasıyla 1982 yılında, üsteğmen rütbesiyle, zamanın Devlet Başkanı, Başbakanı ve Genelkurmay Başkanı'nın imzaladığı üçlü kararnameyle resen emekli edilmiştir. Emekli Hâkim Binbaşı Ç. Y. ise, 28 Şubat 1997 sürecini takiben, irtica yanlısı görüşleri benimsediği iddiasıyla, 1998 yılında, Yüksek Askerî Şura (YAŞ) kararıyla TSK'dan ilişiği kesilen bir askerî hâkimdir. Halen öğretim üyesi olarak görev yapan S. O. 12 Eylül sonrasında yasa dışı sağ görüşleri benimsediği iddiasıyla gözetim altına alınarak soruşturulmuş ve yargılandıktan sonra beraat etmiş ancak 1984 Yılında YAŞ kararıyla resen emekli edilmiştir.

6.3.3.1. Y. R. ile Yapılan Mülakattan Elde Edilen Bulguların Değerlendirmesi

Y. R'ye kendisini nasıl tanımladığı sorulduğunda, “ben kendimi albay görünümüne gazeteci jandarma üsteğmen olarak tanımlıyorum” şeklinde bir yanıtla mülakata başlamıştır¹³⁰.

Y. Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini tahlil ederken, belirgin bir biçimde, sosyal ve ekonomik epifenomenlerin açıklayıcı gücüne başvurmuştur. Bu bakış biçiminin Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini kaçınılmaz bir biçimde ve önemli ölçüde etkilediğini değerlendiren Y askerî darbeleri salt sivil-asker çatışması gibi görmeye meyleden anlayışları da, aşağıdaki sözleriyle eleştirmiştir:

Sokaktaki vatandaş TSK demez. Ordu der. Bazen de asker veya askeriye der. Zaten de bildiğim kadarıyla TSK deyimi, 1960 darbesinden sonra yazılı yasal belgeler içine yerleşiyor. Örneğin İç Hizmet Kanunu'nun adı, yakın zamanlara kadar, Ordu Dâhili Hizmetler Kanunu olarak geçiyor. Yani tekrarlırsam sokaktaki vatandaş için TSK, asker olarak yani, senin konuyla ilişkilendirirsek, sivil-asker ilişkisinin asker tarafında konumlandırılıyor. Sivil tarafında da, Hükümetler düşünülüyor. Ancak şunu da söylemeliyim ki, sivil-asker ilişkilerini hükümet ile halkın nazarındaki “asker-hükümet” ikiliğine indirgenebilecek bir çatışma eksenini gibi görmek de, çok sık bir yaklaşım olur. Bir üniformalı askerin asker gibi düşünmesi çok doğal bir şeydir. Eğer üniformalı asker, bir asker gibi düşünmüyorsa mesleğine ihanet ediyor demektir. Ama bir sivil, sözüm ona bir sivil, üniforma taşımadan, askerden daha fazla asker gibi düşünüyorsa, onda da bir sakatlık vardır. Bence Türkiye'de darbeler salt bir asker-sivil çatışması gibi asla okunamaz. En azından yüzeydeki veya açıkça görünen nedenler itibarıyla de böyle değildir. Yani asker sivile kızmış, gitmiş darbe yapmış (!) böyle bir şey söz konusu değildir. O kadar asker tanımışım ki sivilden daha sivilidir. O kadar sivil tanımışım ki askerden daha askerdir.

¹³⁰ Y. R. 1978 yılında, Kara Harp Okulu'ndan jandarma teğmeni olarak mezun olmasını müteakip 1982 Yılında, gözaltına alınarak, önce Ordu Dil ve İstihbarat Okulu'nda sorgulanmıştır. Sicil âmirlerinin kendisi hakkındaki olumlu kanaatleri nedeniyle önce görevine iade edilmiştir. Ancak kendi ifadesine göre, zamanın Jandarma Genel Komutanı'nın, “ben Jandarmayı komünistlerden temizlemek istiyorum, siz ne yapıyorsunuz (!)” ikazı üzerine üçlü kararnameyle, 1982 Yılında TSK'dan ilişki kesilerek resen emekli edilmiştir. Sonra da, Dev-Yol Üçüncü Yol adlı örgütün merkez komitesi üyeliği suçlamasıyla tutuklanarak Metris Ceza ve Tutukevine kapatılmıştır. Y. R. 1982 Yılı'nda yargılandığı Dev-Yol Üçüncü Yol veya Sanayi Dev-Genç diye bilinen davada yargılanıp beraat etmiştir. Daha sonra otuz yıl gibi bir süreyle, “haksız bir tutum olarak gördüğü ve hiç ama hiç unutamadığını” ifade ettiği bu işlemin geri alınmasına yönelik bir mücadele yürütmüştür. Y. bu amaçla teşkil edilen Askerî Darbelerin Asker Mağdurları Derneği'nin (ADAMDER) liderliğini de üstlenmiştir. 2011 Yılı itibarıyla, 1 Ekim 2011'den geçerli olmak üzere, TSK'dan resmî anlamda ve 41 hizmet yılı üzerinden emekliye sevk edilmiştir. Konuya ilişkin yasa gereği rütbesi ve kimliği ilişkisinin kesildiği tarihteki rütbesi olarak -jandarma üsteğmen- tescil edilmiş ancak, özlük hakları emsali bir albayın özlük haklarıyla eşitlenmiştir. Harp Okulu mezunu Y. askerlik sonrası yaşamında, Ankara Üniversitesi SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu'ndan mezun olmuş ve 1987 Yılında M. H. yönetimindeki Ankara Haber Ajansı'nda (ANKA) savunma muhabiri olarak göreve başlamıştır. 1989-1990 yıllarında Çağdaş Gazeteciler Derneği Başkanlığı yürütmüş ve 2000'li yıllarda derneğin onur kurulu başkanlığına seçilmiştir. Bu çalışma için söyleşinin yapıldığı tarihte Türkiye Gazeteciler Sendikası Disiplin Kurulu Başkanı'dır. Bir dönem Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak ders veren Y. R. yayımladığı çeşitli kitaplarla literatüre, gerek iletişim alanında gerekse de sivil-asker ilişkileri alanında önemli katkılar sağlamıştır.

Y. Türkiye'deki sivil-asker meselesini ele alan çalışmaların öncelikle, "TSK'nın ekonomik, kültürel, siyasal ve sosyal hayattaki gözle görünür ağırlığının nedenlerine odaklanması gerektiğini" düşünmektedir. Türkiye'de sivil-asker ilişkileri ve askerin siyasetteki ağırlığının Batılı modellerden farklılaştığını değerlendiren Y'ye göre, "meselenin sağlıklı bir biçimde tahlili için, Osmanlı'nın çöküşü ile başlayan tarihsel sürecin dikkatli bir biçimde incelenmesi gerekmektedir". Y. bunun yanı sıra aşağıdaki ifadeleriyle de, "üretim tarzını merkeze alan bir tarihsel tahlil yardımıyla, hangi kurumsal ve kültürel koşulların askerî müdahaleleri teşvik etmekte veya caydırmakta etkili olabileceğinin de anlaşılabilceğini" belirtmiştir:

TSK'nın resmî kuruluş tarihi MÖ 209 olarak benimsenmiştir. Peki, 209'da ne olmuştur? Mete Han çok kanlı bir darbeyle, babasını devirerek ve hatta öldürerek iktidarı ele geçirmiştir. Yani demem o ki, TSK tarihini bile bilerek veya bilmeyerek darbelerle ilişkilendirmektedir... Türkiye coğrafyasında yaşayan halkta, yani Türk halkında, askerin ekonomik, kültürel, siyasal ve sosyal hayatta, diğer ülkelerle kıyaslandığı takdirde gözle görülür bir ağırlığı vardır. Bunun nedenlerini çok kısaca toparlamak gerekirse, Orta Asya'dan taşınan hayat tarzının izleri önemlidir. Çünkü sosyal bilimlerde üst yapının ve devletin görece özerkliğinden söz edilir. Üst yapıdaki kurumlar ve davranış kalıpları, kendilerini var eden üretim tarzı ortadan kalksa bile yüzyıllar boyu sürebilir. Orta Asya'daki toplumsal düzende savaş ve göç, temel ekonomik faaliyet idi. Bu da askerî yapılanmayı zorunlu kılmıştı. Bu toplum düzeni sınıflaşmaya çok elverişli değildi, en fazla göçebe feodalitesine evrilebilirdi. Bin yıldır yerleşik olduğumuz coğrafyada, yani Anadolu'da, Osmanlı Devleti de savaş temel ekonomik faaliyet olarak benimsenmişti. Savaş bir toplumun kaderinde belirleyici olduğunda asker, kaçınılmaz olarak toplum üzerinde bir güç kazanır. Osmanlı, askere olağanüstü hareket kabiliyeti kazandıran askerî merkezî feodal bir devlettir. Bir öncekinin doğal bir sonucu olarak, Osmanlı'nın çöküşü askerî sahada başlamıştır. Devleti yönetenler çöküşün nedenlerini ve çözüm yollarını askerî ıslahat projelerinde aramışlardır. Askerî ıslahat pratikleri de askerin normalin ötesindeki etkinliğinin sürmesine katkıda bulunmuştur.

Y. Osmanlı'nın çöküşü ile başlayan ve 1960'lara kadar uzanan dönemin sivil-asker ilişkilerini yorumlarken de sınıf ilişkilerini öne çıkaran bir analiz çerçevesinden yararlanmıştır. Bu döneme ilişkin analizinde, "Osmanlı'nın çöküşüne karşı çare arayışlarının askerî ıslahat projeleriyle sınırlı kaldığı, dahası üretim tarzının gerekleriyle uyumlu olmayan bir ordu ve bürokrasi inşa edildiği" görüşü ağırlıklı bir yer tutmuştur. Y bu düşüncesini şu şekilde açıklamıştır:

Devleti yönetenler çöküşün nedenlerini ve çözüm yollarını askerî ıslahat projelerinde aramışlardır. Sorunun çok daha derinlerde olduğunu görmeksizin, salt askerî reform ve yenileşme projelerine yönelmişlerdir. Bu arayışın sonunda nihayet, silahlı esnaf zümresi niteliğindeki klasik Osmanlı Ordusu kendi imparatoru tarafından kılıçtan geçirilmiştir. Topa tutulmuş, imha edilmiştir. Bunun yerine Batılı ordulara benzer bir ordu kurma projesi hayata geçirilmiştir. Batı Avrupa'da hâkim üretim tarzı kapitalizmdir. Osmanlı'da kapitalist sitemin gerektirdiği ordu yapısı, henüz bu üretim tarzına geçilmeden, doğrudan mevcut alt yapının üstüne inşa edilmiştir. Modern askerî okullar açılmıştır. Sorun nerededir? Mevcut

olmayan bir üretim tarzının ordusu, bürokrasisi inşa edilmiştir. Batılı değerlerle inşa edilen ordu ve bürokrasiden alt yapıda dominant bir biçimde varlığını sürdüren feodal üretim tarzıyla uyuşmasını bekleyemezsiniz. İmparatorluk sürekli daralır ve küçülürken, Batılı modern değerlerle yetişmiş asker-sivil bürokrasi veya ünlü deyişle daraltmak gerekirse, “harbiye-mülkiye-tıbbiye mezunları”, devleti kurtarma misyonunda, zamanın siyasi otoritesinden farklı reçetelere yönelmişlerdir. Dolayısıyla Tanzimat ile başlayan dönemde, tarih de vermek gerekirse, ilk başarılı eylem olarak 1876 Meşrutiyet Devrimi ile çok daha fazla hissedilen bir askerî müdahale süreci başlamıştır. Ne var ki, “tarih öyle gerektirdiği için öyle yaşanmıştır” da denilebilecek bu süreç de, Osmanlı'nın çöküşünü engellememiştir. Ama sadece Osmanlı değil, Habsburg Hanedanı ve Rus Çarlığı da dağılmıştır.

Y. 1923–1950 arası döneme ilişkin olarak yaptığı değerlendirmede oldukça ilginç bir hususa da dikkat çekmiştir. Y'ye göre, “ordunun siyasi otorite tarafında duruşu da sivil-asker ilişkileri bakımından problemlidir”:

Yani askerlerin siyasete müdahale etmesi sadece, siyasi otoriteye muhalefet etmek veya bazı kararları dayatmak veya veto etmek olarak anlaşılmalıdır. Silahlı kuvvetlerin seçilmiş siyasi otoriteyi benimsemesi, desteklemesi, siyasi alternatifleri karşısında ve/veya bir sıkıntıya düştüğünde siyasi otoritenin yanında yer alması da, bir müdahale tarzıdır. Bu anlamda TSK'nın 1950'ye gelene kadar, önce Atatürk'ün daha sonra da İsmet İnönü'nün yanında saf tutması da başlı başına bir siyasal duruştur.

Ayrıca bu dönemi “saksıda burjuva yetiştirilmesi dönemi” olarak adlandıran Y'ye göre, “Cumhuriyet 1945 sonrasında yeni bir yol ayrımına gelmiştir. Bu dönemde Türkiye burjuvazisi Batı dünyasına eklemelenmenin yollarını aramaya başlamıştır”. Bu döneme değin siyasette, Y'nin deyişiyle “altın hisse” sahibi olmayan burjuvazi, ciddi anlamda, siyaset sahnesinde yer talep etmeye başlamış ve doğal olarak da “altın hisse” sahipleriyle çatışmıştır:

Kemalist hareket aynı zamanda bir burjuva demokratik devriminin karakteristiklerine sahiptir. Bir bakıma saksıda burjuva yetiştirme projesidir. 1950'lere yaklaşıldığında ise, devlet eliyle semirtilmeye çalışılan burjuvazi, Marksist deyişle artık, “kendisi için bir sınıf” olma özelliği kazanmaya başlamıştır. Artık kendi ayakları üzerinde durabileceğini anlayanın ötesinde asker veya sivil bürokrasinin güdümüne, vesayete itiraz etmekte, bürokrasinin hizmet erbabı olarak aslı vazifesine çekilmesinin yollarını aramaktadır. Tırnak içinde, hür dünyaya eklemelenme süreci siyasal hayatta da hür dünyanın kurumlarını ithal etmeyi gerektirmiştir. Bunlardan biri de çok partili siyasal hayattır. Zaten bu Atatürk'ün projesinin önemli bir hedefi olarak, 1924 ve 1930'da denenmiştir. Ama başarılı olmamıştır. Nihayet 1946'da, tırnak içinde, demokrasiye de eş değer olarak görülen, kâğıt üstünde de olsa çok partili hayata geçilmiştir... Türkiye Cumhuriyeti asker-sivil aydın zümrenin altın hisse sahibi olduğu bir devlet olarak kurulmuştur. Bir anonim şirket olarak tasavvur edecek olursak sermayenin beklide % 10'luk bir bölümüne sahip olduğu halde, (tıpkı Cumhuriyet Gazetesi'nin kuruluşunda bir vakfın % 10 hisse ile genel kurulda %60 oy hakkı olması gibi) karar verme süreçlerinde en az % 51'lik bir hakka sahip olunmuştur. Ama 1945'ten sonra girilen süreçte sivil-asker zümrenin altın hissesinin küçültülmesi süreci başlamıştır. Ortaya devletin aslı sahibi çıkmaktadır. Saksıda büyütülen burjuvazi artık vesayete ve kendisi adına yürütülen vekâleten yönetime itiraz etmekte, devleti ve toplumu asaleten yönetmek istemektedir. Bu da askerleri rahatsız etmiştir. Generaller 1950 seçim sonuçları sonrasında İsmet İnönü'yü ziyaret etmişlerdir. O seçimlerde 1'nci Ordu kontrolündeki bölgede

elektrikler kesilmiş, son dönem seçimlerde yapıldığı gibi, seçim sandıkları çalınmıştır. Generaller bu ziyaretlerinde İnönü'ye seçim sonuçlarını iptal etmeyi önermişlerdir. Ama İsmet İnönü temsil ettiği zümrenin ayaklarının altındaki halinin çekilmekte olduğunu fark edecek tarihsel birikime ve deneyime sahiptir. Bunu bir macera olarak görmektedir; dolayısıyla seçimin iptaline izin vermemiştir.

Y. 1960 ve sonrası döneme ilişkin askerî darbe tahlillerinde, özellikle, “ordunun monolitik olmayan ve olamayacak yapısına” vurgu yapmaktadır. Y'ye göre, tam da orduyu monolitik siyasal davranışlar gösteren bir yapı olarak gören tespitin tersine, “tarihsel sürecin önemli bölümünde TSK, siyasal karşıtlıkların ve cuntalaşma gayretlerinin karşılıklı mücadelesinin sürdürüldüğü bir kurum olma özelliği göstermiştir”. 1970'lerde, TSK'nın hiyerarşi dışı yapılanmaların etkisini ortadan kaldıracak refleksleri geliştirme sürecini, büyük ölçüde, tamamlandığına” işaret eden Y. bununla birlikte “TSK personelinin benzer siyasal refleksler gösteren bir kitle haline getirile(mediğini)meyeceğini” belirtmektedir. Aşağıdaki ifadeleriyle 1960 darbesinin karakteristiklerine değinen Y'ye göre darbenin en önemli özelliği, “orta sınıf hareketi” karakteristiği taşımasıdır:

Saksıda yetiştirilen sermayedar sınıfın iktidarı asaleten sahiplenmesine karşın, bir kısım generaller İnönü'ye böyle tekliflerle giderken, ordunun içinde DP yanlısı generaller de vardır. Yani Bayar-Menderes yanlısı cuntalaşma hareketleri de vardır. Karşı cuntalar da hiç kuşkusuz alt rütbeli subay kitlesi içerisinde taraftar bulmuşlardır. Yanlış bilmiyorsam, DP yanlısı cuntaların alt rütbelerdeki yandaşları arasında, 1971 darbesinde etkili olan Sunay ve Tağmaç da vardır. Yani cuntalaşma yoluyla siyasete karışma sadece hükûmete muhalefetle olmamaktadır. Netice-i kelâm, ordunun altın hissesinin aşınmaya başladığı bir döneme girildiği kesindir ve bu süreçten geriye dönüş de olmayacaktır. Tarihsel süreç de tam tamına böyle bir şeydir zaten. Bazı inhiraflar, bazı geriye dönüşler olur. 1960 darbesi böyle bir şeydir. O çizgiden bir sapma veya kısa süreli bir sapmadır. Orta sınıf hareketi olarak gelişmiştir. Böyle gelişmeler sistemi sorgulayan bir özellik göstermezler. Sadece sistem içi bir iktidar mücadelesiyle karakterize olan kısa süreli bir sapmadır. Tekrar söylüyorum, 1960 sonrasında kalkışılan darbe girişimleri de, altın hissenin aşındığını hissedemeyen, orta sınıf içindeki askerlerin girişimleri olarak tarihe geçmiştir. Bu subaylar süreci okuyamamanın bedelini çok acı bir biçimde 1963 ve 1964'de ödemişlerdir. Gelenek, 1971'de 9 Mart olayı ile son nefesini vermiştir. Çünkü 1971, sadece sivil hükûmete karşı bir darbe değil, aynı zamanda ordu içi bir darbedir. 9 Mart'ta iktidara el koymak isteyen nispeten hiyerarşi dışı bir cuntanın operasyonuna karşı, Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Başkanı, vb. dâhil olduğu bir nevi iç darbedir. 1960, 1876'dan beri süregelen genç subayların siyasete hiyerarşi dışında başarılı bir biçimde müdahale ettiği son vakadır. 1963'de bu gelenek çok acı bir şekilde bitirilmiştir. Harp Okulu'nun iki devresi toptan atılmıştır. 1459 öğrenciden 1253'ü berat etmiştir, ama okullarına dönememişlerdir. Girişimin elebaşları olarak emekli Albay Talat Aydemir ve emekli Binbaşı Fethi Gürcan idam edilmişlerdir. 1971 iç darbesi, geleneğin tabutuna son çiviye çakmış ve mühürlemiştir.

Y. 1960, 1971 ve 1980 müdahalelerine ilişkin değerlendirmelerinde, Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini konu alan incelemelerde çoğu zaman gözden kaçan bir hususa da değinmiştir. Her askeri darbe döneminde kayda değer sayıda subay ve astsubayın TSK

ile ilişkileri kesilmiştir. Y'ye göre bu durum, Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin hem seyri hem de analizi bakımından oldukça önem taşımaktadır. Zira Y. "darbelerin; darbeyi gerçekleştirenler tarafından hem kendilerini ideolojik olarak emniyete alma ve darbenin ruhuna uygun ordu disiplini sağlama hem de silahlı kuvvetler içerisinde muhtemel darbe karşılığını önleme fırsatı olarak da kullanıldığını" düşünmektedir:

Bu tasfiyeler, cuntalar tarafından hegemonyanın tahkimi için zorunlu görülmüştür. 1960 darbesinden sonra, "Biz İstiklâl Harbindeyken" diye cümle kuran generaller ve yandaşları tasfiye edilmişlerdir. 1960'larda ise Dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye'de de rüzgâr soldan esmekte, sosyalist hareket sınıfla buluşmaktadır. Ordu içerisinde de yeni bir damar filizlenmektedir. Hani ilerici asker geleneğinde söz ediyorduk ya, bunun yerine ordu içerisinde sosyalist bir geleneği ikame etmek isteyen bir filizlenmedir bu. Aslında bu filizlenme daha önce de başlamıştır. Bakınız 27 Mayıs 1960 sabahı Alparslan Türkeş tarafından okunan bildiriyle, Aydemir-Gürcan bildirisinin çok önemli farkları vardır. Aydemir-Gürcan ikilisi biraz da bu yüzden yenilmişlerdir. Hegemonyanın ihtiyacından fazla halkçıldılar ve devrimcidirler. Bu darbe girişimi ve ardından 12 Mart tasfiyesi, en azından komuta katında hiyerarşinin sağlanması ve cuntalaşmanın önlenmesi için önemli fırsatlar olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin seyri bakımından çok önemli bir aşamadır. Üst komutanlar arasında hizalama yapılırken, solcu genç askerler de tabii ki de ihmal edilmemişlerdir. Demin filizlenen bir damardan söz ettim ya, sol damardır bu. Klasik aydınlanmacı geleneğini sosyalist asker geleneğine evirmek isteyen bu damar acımasızca kesilmiştir. Orduda ve sivil kesimde fiziken yok edilmiştir. Sosyalist önderler ya idam edilmiş, ya da dağ başlarında, sokak aralarında, hücre evi olarak kurulan karakollarda katledilmişlerdir. Ordu içinde 600 dolayında asker ilişkisi kesilerek sokağa atılmıştır. Ama yine söylüyorum; silahlı kuvvetler vazoda cam fanus içerisinde bir ordu değildir. Halkla iletişimi çok canlı olan bir ordudur. 1960 Darbesi'nden sonra, askerleri ekonomik ve sosyal projelerle kuşatıp radikalizmi törpüleme gayretlerine rağmen, 1970'lerde yaşanan sosyalist kitleleşme askerleri de etkilemiştir. Bu dönemde Kenan Evren başkanlığındaki Eğitim Okullar Dairesi'nin hazırladığı plan gereğince 1969'da üç yıla çıkarılan harp okullarındaki öğretim süresi dört yıla çıkarılmıştır. Bu Osmanlı'nın son dönemine benzetilebilir. Yani devletin değer yargılarından çok ama çok farklı subaylar siyasal otoriteyle nasıl çatışmaya girmişse, 1974'ten sonra bu okullara girenler de benzer refleksler göstermişlerdir. Dahası aynı dönemde, kitleleşen sosyalist hareketler, devletin baskı ve provokasyonlarıyla, şiddete de başvurmuşlardır. Sonuçta 12 Eylül 1980 darbesinden sonra resmî rakama göre 1020 asker işkenceden geçirilerek TSK ile ilişkisi kesilmiştir.

28 Şubat Süreci'ni de daha öncekilere benzer bir analiz çerçevesine oturtan Y. bu süreçte yaşananların, en sağlıklı biçimde, üretim tarzındaki değişimle açıklanabileceğini düşünmektedir. Y'ye göre 28 Şubat, açık bir biçimde, "sermaye birikim sürecinde sermayedarların birbirlerini mülksüzleştirme gayretleri sonucu ortaya çıkan bir güç ve hisse paylaşımıdır":

24 Ocak kararlarıyla girilen süreçte ekonomide öyle bir gelişme olmuştur ki, TÜSİAD burjuvazisinin karşısına MÜSİAD çatısı altında ve örgütlü bir biçimde, "Anadolu Kaplanları" ortaya çıkmıştır. Bu grup dünya sermayesiyle çok daha elverişli şartlarda bütünleşme sağlayabilmiştir. Çünkü gerçek anlamda bir sendikal hareket yoktur. Çalışanın sosyal hakları, din kardeşliği inanç beraberliği gibi avutmalarla yok edilmiştir. Ayrıca, "din kardeşliği ve inanç beraberliği" argümanı, yardımlaşma ve dayanışmaya da imkân

vermiştir. Müteedeyin olmanın karşılığının bu dünyada değil de öbür dünyada alınacağı vaadiyle, hatta göz boyamasıyla diyelim, çok rahat koşullarda, sıkıntısız, ağrısız, sancısız bir biçimde sermaye biriktirilebilmiştir. Kuşkusuz biriken sermaye ve güçlenen “Anadolu Kaplanları” siyasal hayatta bir ağırlık talep edecektir. Nitekim 1994 yılında bunun işareti verilmiştir. İlk defa bir yerel seçimde Milli Görüş Hareketi, seçimden birinci parti olarak çıkmış, büyük kentleri de ele geçirmiştir. Belediyeler deyip geçmeyelim, çok büyük sermaye birikim olanakları sunmaktadır. 1995 seçiminde de merkezî hükûmeti ele geçirmiştir. Böyle olunca da alârm zilleri çalmış, Milli Görüş çizgisinin siyaset sahnesi dışına çıkartılması gayretleri başlamıştır. Aynı şekilde ordu içerisinde de Milli Görüş ve öteki tarikat yanlıları tasfiye edilmiştir.

Y. “Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) sermayesi ile Anadolu Sermayesinin yanı sıra ‘kolektif bir sermaye grubu’ olarak nitelendirdiği TSK’nın, 28 Şubat sürecindeki sermaye hizipleşmesinde, TÜSİAD ile işbirliği yaptığını” değerlendirmektedir. Y’nin, sivil-asker ilişkileri konulu tahlillerini özgünleştiren ve diğer askerlerden farklılaştıran en önemli veçhesi de, OYAK ile bağlantısı nedeniyle TSK için yaptığı, “tek tek proleter, beraberce sermayedar” nitelendirmesidir. Y. aşağıdaki ifadeleriyle, yukarıda belirtilen bu nitelendirmelere açıklık getirmektedir. Y’nin, “OYAK’ın tek başına sivil-asker sorunsalını açıklayıcı bir gereç olarak ve/veya çok öncelikli bir açıklama gereci olarak kullanılmasının da doğru olmadığı” yönündeki ifadeleri ilgi çekicidir:

Ben, TSK’nın, Türkiye’nin ekonomi politikasında etkin bir yer işgal ettiğini söylüyorum. Tabi ki bu kapsamda OYAK da önemlidir. TSK’nın OYAK aracılığıyla ilâveten edindiği ekonomik aktör olma rolü görmezlikten gelinemez. TSK’nın bu rolü asker-sivil ilişkilerini de etkilemektedir. OYAK 1961 yılında kurulmuştur. O dönemi nakleden kitaplardan anlaşıldığı kadarıyla da, subay-astsubaylar, hatta generaller de dâhil geçim zorluğu çekmektedirler. Hane halkının nafakasını temin etmek amacıyla, geceleri taksi şoförlüğü yapan veya gayri resmî olarak bazı işletmelerde gece bekçiliği yapan subaylardan söz edilmektedir... Burada parantez açarak söyleyeyim, benim Sermayenin Paşaları kitabımda TSK’ya dair yaptığım bir sınıfsal analiz vardır. İyi kötü hem ekonomik hem sosyal boyutlu bir incelemedir. Burada OYAK ile de meseleyi ilişkilendirmişimdir. İsmet Akça “kolektif sermayedar” olarak adlandırmıştır. Ben bu adlandırmayı ilerleterek “Tek tek proleter, topluca sermayedar” demişimdir. Büyük rütbeli paşalar ister taşrada olsun ister Ankara veya İstanbul’da sosyal hayatını büyük sermaye çevreleriyle paylaşıyor. Ben general ve amirallerin büyük burjuvaziye karşılık geldiklerini yazdım kitabımda. Üst subayların orta burjuvaziye, subayların (yani teğmen, üsteğmen ve yüzbaşılar) küçük burjuvaziye temsil ettiklerini belirttim. Astsubayları TSK proletaryası, uzman erbaşları TSK’nın köylüleri olarak nitelendirdim. Yani mecaza başvurdum. Bu analiz ne bir aşağılamadır ne de mülkiyet tahtında bir analizdir... 1960 sonrasında subayların, hem maaş ve sosyal imkân artışıyla hem de OYAK vasıtasıyla kapitalizme itiraz etmeyecek bir yere konumlandırılması amaçlanmıştır. Kırıntı ve artık düzeyinde de olsa subaylar, bir anlamda, şirketlerin kar ortağı, bir sermaye grubunun parçası olmuştur. Böylelikle de kapitalist sisteme karşı radikal duruşu var ise, kar ortaklığı aracılığıyla gelirine eklenen miktar bir nebze de olsa onun radikal duruşunu yumuşatmaya başlar. Bunlar açık gerçeklerdir. Sadece gelir düzeyi artıkça değil, yaşı ilerledikçe de insanların radikal eğilimleri azalır. OYAK böyle bir ihtiyacı karşılamıştır. Yanlış anlaşılacak için şunu da söylemeliyim, bugün OYAK’ı lâğvederseniz subaylar birdenbire radikalleşmez. Tekrar OYAK’a dönersek, gelir vergisinden, kurumlar vergisinden muafır. Malları kamu malı gibi görülür. Kolay kolay

OYAK'ın iflâsını isteyemezsin. İcra takibi yapılamaz. Şu an üye sayısı 250.000 civarındadır, var sayalım ki büyük kısmı emekli olsun, yine de muvazzaf üyelerinin maaşlarının % 10'u nispetinde zorunlu kesinti yoluyla tahsil edilen son derece güvenli bir gelir kaynağı vardır. Her an kullanabileceği likit varlığa sahiptir. Bu şartlarda, profesyonellerce de yönetildiği takdirde, piyasada çok karlı operasyonlar yapabilmektedir. TSK'nın siyasal sistem içerisindeki belirleyiciliğinin de sağladığı avantajla özellikle de kriz dönemlerinde bu türden ciddi operasyonlar yaptığı anlatılmaktadır. Kriz dönemleri burjuvanın sadece, emekçileri mülksüzleştirdiği dönemler değildir. Aynı zamanda burjuvanın burjuvayı mülksüzleştirdiği dönemlerdir. Hatırlayalım 2001 krizinde 19 bankaya bir gecede el konulmuştur. 1990'larda bir Amerikan Bankası'nın satın alınması suretiyle kurulan OYAK Bank ise, içlerinde sadece Ege Bank'ın alt yapısının bir milyar dolar olarak hesaplandığı beş büyük bankanın toplandığı grubu çok düşük bir ödeme yaparak bünyesine katmıştır. ... Tek başına OYAK'ın açıklayıcı bir gereç olarak ve/veya çok öncelikli bir açıklama gereci olarak kullanılması da doğru değildir. OYAK, 1960 sonrasında hegemonyanın askerlere biçtiği misyonu güçlendirmek, tahkim etmek amacıyla oluşturduğu kurumsal yapılardan sadece bir tanesidir.

Y'nin Osmanlı-Türk modernleşme pratiklerinin yorumunda, üretim tarzının yanı sıra, dış dinamiklerin etkisini öne çıkaran yorumlarıyla da devlet merkezli bakış açısından bir ölçüde ayrıldığı söylenebilir. Y. aşağıdaki ifadeleriyle, “Türkiye’deki askerî müdahalelerin bütününün, NATO ve ABD bağlantılı olarak da ele alınıp incelenebileceğine” işaret etmiştir:

Türkiye’de darbeler NATO’dan bağımsız mı yapılmıştır? Asla böyle değildir... Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin sıkıntılı olmasının en başta gelen nedenlerinden biri de, dış dinamiklerdir. Bugün dahi bir kısım sol çevrelerde de sempatiyle karşılanan ve hala hesaplaşmamış olan 1960 darbesi, NATO’ya bağlılık bildirisiyle ilân edilmiştir. 5 Ağustos 1960’da, 42 Sayılı Yasa¹³¹ çıkarılırken hangi hükûmet 12 milyon dolar katkıda bulunmuştur? Türk hazinesinde bunu karşılayacak para yoktur. NATO Başkomutanı bu operasyon için Türkiye’ye gelmiştir. ABD anında Türk hazinesine 12 milyon dolar transfer etmiştir... Yani darbeyi ilk tanıyan devlet olarak ABD, TSK içerisinde reorganizasyon amacıyla, 235 generalin, düşünün ki geriye 20 general kalıyor, yani bu denli büyük çaplı bir tasfiyenin finansmanını sağlıyor. Artı NATO’ya bağlılık yeminiyle darbe ilân ediliyor. Dahası 1947’de imzalanan ikili anlaşmalar gereğince, ilk katile 1948’de ABD’ye gitmiş. İlk kafilenin için de Alpaslan Türkeş de vardır. Daniel Ganser’in yazdığı “NATO’nun Gizli Orduları” isimli kitabın 394’ncü sayfasında Alparslan Türkeş’in 1948 yılında ABD’ye eğitime gittiği ve CIA tarafından angaje edildiği yazılıdır. Daha sonra 1965 tarihli ABD Büyükelçiliği Askerî Ataşesi Albay Dickson Raporu, “TSK’daki anti-Amerikancı unsurlar tecrit edilmektedir ve ayıklanmaktadır” diyor. 1971 muhtırasının haşhaş ekimiyle ilişkisi, ABD ile savunma işbirliği anlaşmaları akdedilmesi, 1980 darbesini gerçekleştirenlerin “bizim çocuklar başardı” diye alkışlanması, dış dinamiğin en görünür taraflarıdır.

Küçük yaşlarda başlayan askerî eğitimin ve askeriyenin sosyalleşme süreçlerinin yönetiminin sivil-asker ilişkilerini etkileyen dinamiklerden biri olduğunu kabul eden Y. buna mukabil, “bu süreçler yoluyla darbeci subaylar yetiştirildiği” yönündeki görüşleri de aşağıdaki sözleriyle eleştirmiştir:

¹³¹ 42 Sayılı Yasa malum, 235 general ve o generallerin etrafını oluşturan 4171 subayın, bir gecede emekliye sevk edilmesine ilişkin yasadır.

Askerî eğitim sisteminin, sivillere karşı güvensizlik aşıl原因 bir yapısı olduğu söylenebilir. Yani, “ebed-müddet” olarak da tanımlanabilecek bir kavramlaştırma; “devlete bağlılık artı, silahlı kuvvetlerin ebedi başkomutan ilân ettiği, Mustafa Kemal Atatürk’ün mirasına sadakat ve bu mirası her ne pahasına olursa olsun korumak” şeklinde özetlenebilecek bir ideolojinin aşılandığı veya aşıl原因maya çalışıldığı doğrudur. Ama askerî müdahaleyi ve müdahale geleneğini salt bununla açıklamaya çalışmak doğru değildir.

“İtaat” ve “itaatsizlik” kavramlarını da eğitimle ilişkili bir perspektiften yorumlayan Y. askerî anlamda itaati, istikrarlı bir sivil-asker ilişkileri modeli kurmada yararlı işlevler gören yönleriyle ele almakta ve değerlendirmektedir:

Silahlı kuvvetlere komuta edecek adaylara en başta enjekte edilen bir davranış kalıbı da emirlere mutlak itaattir. Bildiğim ve tahmin ettiğim kadarıyla TSK, dünyanın en disiplinli askerî kuvvetlerinden biridir. Bir de buna TSK’nın da içerisinde yer aldığı, “her şeyin büyüklerin yol göstericiliğiyle kotarılması gibi, dinî inancı” da işin içine katan, bir kültür kalıbının eklenmesinden söz edebiliriz. Eğitim sisteminde en çok telkin edilen yön itaattir. Sürekli itaat etmek bilinciyle veya bu türden bir bilinç inşasıyla yetiştirilen bir subayın darbeyi hedefleyerek mesleğini sürdürmesi çok beklenebilecek bir şey değildir. Subay her daim komutanlarına bakar. O kendisine verilecek görevleri yapmak üzere yetiştirilmiştir... Askerlikteki disiplin, sanılanın tam tersine, darbeleri önleyici bir dinamiktir. Bence bu bir realitedir. İtaat örgütlenmelerinin darbeyi önleyici işlev gördüğü bir gerçektir. İtaat örgütlenmesi ve hiyerarşi dışı tek darbe 1960 darbesidir. Binbaşı, yarbay ve albayların oluşturduğu, içlerinde, sadece üç generalin yer aldığı 38 kişilik darbeci subay grubu ve askerî birlikler dört yıldızlı bir generalden emir almadıkça harekete geçmemiştir. Başlı başına bu örnek bile “itaat” kavramının hem darbeyi kolaylaştırıcı hem de önleyici özelliğini gösterir.

Y. darbe dinamiklerini “askerî eğitim” ve “itaat” dışında, bambaşka faktörlerle açıklamak gerektiğini düşünmektedir. Zira Y’ye göre sözü edilen bu faktörler, daha ziyade, pretoryen özellikli orduların darbe pratikleriyle ilişkilendirilebilecek faktörlerdir. Oysaki Y’nin aşağıdaki sözleri, “TSK’nın pretoryen özellikli bir ordu olarak nitelendirilemeyeceğini değerlendirdiğine” işaret etmektedir:

Bence en önemlisi şunu söylemek gerekir, darbe sadece askerlerin işi değildir. Darbe, ideolojik ekonomik, politik, kültürel ama her durumda sivilleri de içine alan bir toplumsal ve siyasal olaydır. TSK, Latin Amerika ordularında olduğu gibi sivil toplumda darbeye uygun bir ortam hazırlanmadan, durduk yerde darbe yapan bir ordu değildir. Bugüne kadar da üç yılı aşan askerî yönetim görülmemiştir. Türkiye Cumhuriyeti ne kadar benzetilmeye çalışılırsa çalışılsın, pretoryen özellikler göstermemektedir. Militarizm çok güçlüdür; ama Türkiye gündelik yaşamın askerlerce düzenlendiği bir ülke olmamıştır.

Y’ye “itaat” kavramıyla bağlantılı olarak “itaatsizlik kültürü” ile ilgili görüşleri de sorulmuştur. Y. “itaat-itiraz diyalektiği anlamında tercihinin itiraz yönünde olacağını ancak, mesele salt itiraz kültürü ile de ilişkilendirilirse, o zaman itirazın biçiminin de göz ardı edilmemesi gerektiğini” belirtmiştir:

Ordu her daim itaat etmesi gereken bir kurumdur. Ama tarihe baktığımızda da itiraz eden hep ordu olmuştur. Böyle de tuhaf bir durum vardır. Yani demem şu ki silahlı kuvvetler de

gerektiğinde itiraz edebilmelidir. Ama bu itirazın biçimi çok önemlidir. Örneğin 2005 Yılında dönemin Genelkurmay Başkanı, “TSK mensuplarının % 96’sı açlık sınırının altında bir maaşla yaşamaktadır” demiştir. Böyle itirazlar yapsın, ama itirazlarını süngü yoluyla dayatmasın. Ben onu demek istiyorum. Ama bence sorun sadece itaat ve itiraz düzleminde ele alındığında çok anlaşılıyor.

Y’ye “TSK’da yaygın ‘Kemalizm’ algısının askerî müdahalelere gerekçe teşkil ettiği” iddiası konusundaki görüşleri de sorulmuştur. Y. “Cumhuriyet’in kuruluşu sürecinin, açık biçimde, bir güç mücadelesi olarak cereyan ettiğini, bu nedenle Atatürk’e bir kısım liberaller ve İslamcılar tarafından “diktatör” nitelemesinin de yakıştırıldığını” belirtmektedir. Ancak Y. aşağıdaki ifadeleriyle, “Atatürk’ün, yakıştırılan bu ve benzer nitelendirmeleri hak etmeyecek girişimlerde bulunduğunu ve askerinin siyaset dışında tutulması konusunda da istikrarlı bir çizgi izlediğini” dile getirmiştir:

Mustafa Kemal Atatürk, bildiğimiz kadarıyla, tarih kayıtları ve konuya ilişkin çok ciddi araştırmalar yalan söylemiyorsa, hem de çok genç yaşlardan başlamak üzere, askerinin siyasetle uğraşmaması yönünde düşünceler geliştirmiş bir tarihsel aktör ve öznedir... Mustafa Kemal Atatürk’ün bir tarihsel kişilik olarak, tarihin içerisinde çizdiği rotaya bakılacak olursa, askerinin siyaset dışında tutulması konusunda istikrarlı bir çizgi izlediği söylenebilir. Hatta diktatörlük eleştirilerine karşın, Mustafa Kemal’in Batıdakine benzer çok partili bir siyasal hayat kurmak istediği de bir vakıdır. Dönemin faşist diktatörleri ve Nazi Devlet anlayışının yükselişini göz önüne alacak olursak, Mustafa Kemal; bugünlerde kendisine liberaller ve İslamcılar tarafından yakıştırılan “diktatör” nitelemesini hak etmeyecek girişimlerde bulunmuştur. 1924 Yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını (TCF) kurdu muştur. 1930 Yılında Serbest Fırkanın (SF) kurulmasına izin vermiştir. O dönemin dünya genelindeki siyasal atmosferini göz önüne getirecek olursak, Mustafa Kemal’in bu türden girişimleri çok büyük cesaret örneğidir. Bunlar evet sonuç üretmemiştir. Mustafa Kemal’in kurmak istediği burjuva demokrasisi de zaten böyle bir şeydir. Yani bir anda gökten zembille incek bir şey değildir.

Y. aşağıdaki ifadeleriyle, “Atatürk’ün askerinin siyaset dışında tutulması konusunda istikrarlı bir çizgi izlediği” değerlendirmesinden, “Cumhuriyet’in ilk yıllarında, hatta 1950’ye kadar ordunun siyasi hayatta bir etkisi olmamıştır” türünden bir sonucun da çıkarılmaması gerektiğini belirtmiştir:

Dağılan imparatorluk çöküntüleri üzerinde yeni bir yapı kurulmasına çalışılmıştır. Bağımsızlık savaşı sadece askerlere mal edilemez. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuştur. Bunların içinde, askerler kadar siviller de yer almaktadır. Sonuçta, bu farklı yeniden inşa gayretiyle Osmanlı enkazı üzerinde ve Osmanlı’ya rağmen de bir zafer kazanılmıştır. Muzaffer bir ordunun siyasal hayat üzerinde belirleyici bir siyasi etkisinin olmayacağını düşünmek eşyanın tabiatına aykırıdır. Sürecin gelişimine ve doğasına aykırıdır. Hele ki o savaşın komutanı aynı zamanda siyasal bir önder olmuşsa. Mustafa Kemal savaşta üstün başarılarıyla karizmatik bir lider özelliği de kazanmıştır. Tartışılmayacak bir otorite kurmuştur. Şöyle bir akıl da yürütülür. “Cumhuriyet’in ilk yıllarında, hatta 1950’ye kadar ordunun siyasi hayatta bir etkisi olmamıştır”. Bu doğru değildir.

“TSK’nın darbe düşüncesini gelenekselleştirmiş bir kurum olduğu” iddialarına yönelik görüşleri sorulan Y. “bu açıklama çerçevesinin sığ bir yaklaşımla inşa edildiğini ve askerî darbeleri açıklamada yetersiz bir analiz çerçevesi olduğunu” belirtmiştir:

TSK’nın kuruluş tarihi olarak MÖ 209 tarihini benimsemesine bakarak bile, “kendisine kuruluş efsanesi olarak kanlı bir darbeyi, üstelik de oğlun babayı katlettiği bir darbeyi benimseyen bir kuruluştan ne bekleyebilirsiniz? O gün bugün en iyi bildiği işi yapmaktadır. Yani darbe yapmaktadır ve bunu da gelenekselleştirmiştir” diyebilirsiniz. Bu çok ama çok sığ bir yaklaşım biçimidir. Bu söylem ilk bakışta askerlerin darbe yapmaları yönüyle doğru görünmektedir. Ama sadece bu değildir. Askerin siyasete müdahalelerinin, tarihsel bir arka planı vardır. Ayrıca ekonomik, siyasal, kültürel arka planları vardır. Tarihsel arka planında Orta Asya tipi askerî toplum yapısının arketiplerinden bahsetmek mümkündür. Bunların Osmanlı’da İslam İdeolojisi ile yeniden harmanlanarak inşa edilmesinden söz etmek mümkündür. Osmanlı devleti askerî bir devlet olarak kurulmuştur... Osmanlı Devleti tam tamına askerî merkezî bir feodal yapıdır. Kuruluşu itibarıyla savaşı temel ekonomik faaliyet olarak benimsemiştir. Savaş bir devletin, bir halkın veya bir halklar topluluğunun temel bir ekonomik faaliyeti, kaderini belirlemede bir önem kazanmışsa, orada askerinin siyasal yapı üzerinde etkisi kaçınılmaz bir sonuç olarak ortaya çıkar. Askerî faaliyet bir anlamda üretim tarzı haline gelmiştir ve bu yönüyle yaşama biçimi haline de gelmiştir. Osmanlı, sadece dışta değil, içte de savaş vermekte, reayayı da sömürmektedir. Savaş teknolojisinde geri kalınca, elbette savaş gelirleri de büyük ölçüde kesilmeye başlamıştır. Kesilen gelir kaynakları neyle ikame ediliyor peki? Tımar sisteminin yerine iltizam sistemi ikame ediliyor. Yani bugünün tabiriyle tarım gelirlerinin özelleştirilmesiyle yapılıyor. Kira gelirinin peşinen tahsil edilmesiyle karşılanıyor. Mültezimler, devlete vereceklerinin yanı sıra kar etmek için köylüyü daha da beter sömürüyorlar. Bunun üzerine isyanlar baş gösteriyor. Askerin belirleyici vasfı özellikle bu dönemde daha da belirginleşiyor. İltizam döneminde neredeyse her yıla bir isyan düşüyor. Ayrıca ihtilâl girişimleri baş gösteriyor. Sadrazam ve hatta Padişah kelleleri havada uçuşuyor. 1622 yılında, Genç Osman, hatta ırzına geçilerek katlediliyor. 1826’da ise İmparator kendi ordusunu, tarihsel emsali görülmemiş bir biçimde kılıçtan geçiriyor. “Vaka-i Hayriye” deniyor buna, yani hayırlı olay. Peki, yeniçeri teşkilatının yerine kurulan ordu, yeniçerilikten tevarüs ettiği alışkanlıkları hemen bırakıyor mu? Hayır, bu alışkanlıkları, yeni misyonlarla tekrarlıyor.

TSK’nın demokratik kontrolü konusunda, kontrol edenin kimliği ve kontrol edilen alana ilişkin düşünceleri sorulan Y’ye göre, asker-sivil dengesinin demokratik olmasından anlaşılması gereken tek şey, “askerinin kendi başına kararlar veremeyeceği bir düzenlemenin” kurulmasıdır. Bunun için, askerlerde içkin bir demokrasi fikrinin yerleşmesini beklemek de görece önemlidir. Asıl olan; denklemin sivil siyasi otorite aleyhine bozulmamasıdır. Kuşkusuz bu denklem içerisinde kontrol eden, sivil siyasi otorite olacak ve siyasi otorite siyasetteki güç dengesini kendisi aleyhine bozacak bütün alanları kontrol edecektir. Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerinin, tarihsel sürecin bir gereği olarak da, gözle görünür bir biçimde, Batılı örneklerle doğru evirildiğini düşünen Y. “bu evirilmenin, Türkiye’nin özgün koşulları çerçevesinde, sağlıklı sonuçlara yol açıp açamayacağından kuşku duyduğunu” belirtmiştir. Y. bu evirilme sürecinde, mutlak biçimde uzlaşılması gereken çerçevenin, “askerlerin mutlak biçimde sivil siyasi

otoriteye tabi kılınması” olduğunu düşünmektedir. Bu konuda ciddi anlamda aşama kaydedildiğini düşünen Y’ye göre, artık asıl tartışılması gereken mesele, “ordunun demokratik sivil kontrolünün nasıl inşa edileceği?” kadar, “siyasi otoritenin nasıl demokratikleştirileceği?” hususudur. Y’nin konuyla ilişkili ifadeleri aşağıya çıkartılmıştır:

Her şeyden önce şunu tekrar etmeliyim, “asker demokratik sivil kontrole tabi olmalıdır”. Bunda tartışılacak hiçbir şey yoktur. Sorun bu noktada şu olmalıdır; demokratik sivil kontrol nasıl inşa edilecektir? Hatta daha öncesinde demokratik sivil kontrol ne demektir? Demokratik sivil kontrol sadece üniforma giymedikleri için sivil diye adlandırılan kişilerin kontrolü müdür? O değildir işte. Sıkıntı da orada çıkıyor. Demokratik sivil kontrol, kavramının toplumsal ve etimolojik anlamlarıyla Türkiye’nin çok sıkıntısı da yok aslında. Asker üzerinde sivil kontrol kâğıt üzerinde zaten vardır. Anayasal olarak öngörülmüştür. Ama sorun her iki taraf için de böyle güzel yasalar, talimnameler, talimatlar yazmakla çözülmüyor. İşte bu yüzden sıkça, “Türkiye’deki sivil-asker meselesinin tarihsel, ideolojik, siyasal ve kültürel bir takım arka planlar göz önüne alınmadan açıklanamaz” diyorum. Batılı ülkelerde bu ilişkiler gökten zembille inmemiş, onlar da sıkıntılı süreçlerden geçmişlerdir. Meselâ Fransa’da 1958 yılında 1963 yılında, askerlerin müdahale girişimleri söz konusu olmuştur. Bunu göz ardı etmemek gerekiyor... Son sözüm şu TSK kesinlikle siyasi otoritenin denetimine tabi olmalıdır. Bu zaten çözülmemişse bile çözülecektir. Asıl sorun sivil siyasi otoritenin nasıl demokratikleştirileceğidir. Şu an itibarıyla TSK’yı denetim altına almış bulunan siyasi iktidarın demokratik olduğuna inanmıyorum. Türk Silahlı Kuvvetlerinin AK Silahlı Kuvvetlere dönüşmesi ordu üzerinde demokratik sivil denetimin kurulduğu anlamına gelmez.

Y’nin analizlerinde, Marksizm’in “ekonomi politik” ve “tarihsel materyalizm” açıklama çerçeveleri en fazla başvurulan gereçler olarak dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, Türkiye’de devleti, “Marksist analiz çerçevelerinin ortaya koyduğundan daha farklı bir şey olarak” görmektedir. Y’ye göre devlet, aynı zamanda, “bireylerin, sınıf ve zümrelerin kendi başlarına yürütmeleri olanaklı olmayan pek çok hizmeti de yürütmek üzere tasarlanmış bir uzlaşma aygıtıdır. TSK ise, bağımsızlık savaşını vermiş ve bazı ilerici atılımlara öncülük etmiş bir kurum olarak görülmektedir”. Y’nin resen emekli edildiği 12 Eylül Dönemi öncesi ve sonrasında, gerek aynı gerekçeyle gerekse de yasa dışı sağ ve irtica yanlısı görüşleri benimsedikleri gerekçesiyle ilişkileri kesilen darbe mağduru emekli askerler sonraları hak aramaya yönelik olarak, Askerî Darbelerin Asker Mağdurları Derneği (ADAMDER) benzeri çeşitli dernekler kurmuşlardır. İrtica yanlısı görüşleri nedeniyle ilişkileri kesilen personelin genellikle Adaleti Savunanlar Derneği (ASDER) çatısı altında örgütlendikleri görülmüştür. Sözü edilen bu personelin sivil-asker ilişkilerine ilişkin bakış açılarının öğrenilebilmesi maksadıyla, ASDER kurucularından Ç. Y. ile yapılan mülakatın analizine izleyen bölümde yer verilmiştir.

6.3.3.2. Ç Y. ile Yapılan Mülakattan Elde Edilen Bulguların Değerlendirmesi¹³²

Ç'nin söylemleri “devleti kuran resmî ideoloji”nin Türk toplumsal siyasal ve sosyal yaşamındaki etkileri merkezinde şekillenmektedir. Ç'ye göre “resmî ideoloji, sadece devleti ve ona bağlı kurumları değil, Türk toplumun geçmişten getirdiği kültürel ve sosyolojik dinamikleri de değiştirmiştir. Böylelikle toplumsal dayanışma kültürü bloke edilmiş ve devlet ile vatandaş arasında sunî bir karşıtlık yaratılmıştır”.

Ç. “sadece askerî eğitim sisteminin değil, millî eğitimin bütünü, Tevhid-i Tedrisat Kanunu düzenlemeleriyle, ulusalcı-resmî ideolojiye uygun vasıfta insan yetiştirmeye matuf biçimde tasarlandığını” değerlendirmektedir. Hatta Ç'ye göre, “Cumhuriyet'in kuruluşu sonrasında bütün; toplumsal, kültürel ve siyasal pratikler resmî ideoloji çerçevesinde biçimlendirilmiştir”. Ç. askerî vesayet sisteminin kurulması ve bunun sürekliliğinin sağlanmasında, eğitim sisteminin yanı sıra yasal çerçevenin de önemli rol oynadığını düşünmektedir. Ç'ye göre, “eğitim sisteminin yasal alt yapısını oluşturan mevzuat, vesayet sistemini pekiştirmeye ve bu sistemin yeni şartlara uyarlanarak sürekliliğinin sağlanmasına imkân veren özellikler taşımaktadır”.

Ç. “TSK'daki hizmet süresi içerisinde askerî eğitim sistemi aracılığıyla, kendi içerisinde kapalı bir hiyerarşi sistemi kurulduğunu, subayların ‘köylülük’, “dindarlık” vb. kimlikleri küçümseyen bir ideolojik çerçeve içerisine hapsedilmeye çalışıldığına dair somut olaylarla karşılaştığını” belirtmiştir. Ç'ye göre, askerî eğitimin kurduğu bu kapalı hiyerarşi sistemi subayları, sadece diğer kamu personelinden değil, kendi hiyerarşisi

¹³² Ç Y. 1979'da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Fatsa Hâkimliği görevine atanmıştır. Yedek subaylık hizmetinin tamamlanmasını müteakip 1983'te, TSK'nın açtığı hâkimlik sınavlarında başarılı olmuş ve teğmen rütbesiyle TSK'ya katılmıştır. 1998 yılına kadar çeşitli askerî mahkemelerde, hâkimlik ve savcılık görevleri yürüten Ç. aynı yıl, sıralı sicil âmirlerince düzenlenen, “ıslahî gayri kabildir. Orduda kalması caiz değildir” değerlendirmesine istinaden, YAŞ kararıyla 14 Aralık 1998 tarihi itibarıyla orduyla ilişkisi kesilmiştir. Ç'nin söz konusu kararın iptali için AYİM'e açtığı dava oy çokluğu ile reddedilmiştir. Ancak kendi ifadesiyle, “ilişğinin kesilmesine dayanak teşkil eden yasal düzenlemeler daha sonra Anayasa'ya aykırı oldukları gerekçesiyle iptal edilmiştir”. İlişğinin kesilmesinden ancak bir yıl sonra avukatlık görevine başlayabilen Ç. 28 Şubat sürecinde TSK'dan ilişkisi kesilen TSK personelinin kurduğu Adaleti Savunular Derneği'nin (ASDER) gerek kuruluşunda gerekse de devam eden çalışmalarında önemli işlevler üstlenmiştir. Ç. 1980'li yıllardan itibaren, daha önceleri “Mehmet Fatih Çandarlı” müstear ismi ile çeşitli gazete ve dergilerde yayınladığı makalelerini, ordudan ayrıldıktan sonra da kendi ismi ile yayınlamaya devam etmiştir. Ç. Adaleti Savunular Stratejik Düşünce Merkezi'nin (ASSAM) kurucu üyesi ve Uluslararası Savunma ve Danışmanlık AŞ'nin (SADAT) kurucu ortağıdır. Ç'nin 2011 Yılında “Orduda ve Yargıda Darbeci Kuşatma” isimli bir kitabı yayınlanmıştır. Ç'nin 2011 Yılında çıkarılan yasa ile haksızlığa uğratıldığı tescil edilmiş ve kendisi görevdeki emsallerinin rütbe ve kıdemi üzerinden emekliye sevk edilmiştir.

içerisindeki astlardan da (görevin gerektirdiği anlamın ötesinde) üstün görme psikolojisi içerisine sokmaktadır. Ç. ayrıca, “Türk toplumunda yaygın dinî ve kültürel kodlar ile zorunlu askerlik ve TSK’nın diğer toplumsal rol ve işlevlerinin bu üstünlük algısını tahkim ettiğini” değerlendirmiştir. Ç’nin, mülakatın pek çok yerinde, sözü edilen bu mekanizmaların; “askerî vesayeti tahkim edici etkilerine de” dikkat çektiği görülmüştür.

Ç., askerî eğitim ve askerî vesayeti tahkim edici diğer düzenlemeler yoluyla subayların bütününe, siyasi anlamda monolitik bir yapı haline getirildiğinin söylenemeyeceğini belirtmektedir. Ancak Ç’ye göre subayların bakış biçimleri, “hiyerarşik kademelerde buldukları konuma göre değişmekte ve üst düzey komuta görevlerinde yer alanların siyasal görüşleri, hiyerarşi içerisinde yükselbilmenin gerektirdiği koşullar nedeniyle benzerlikler göstermektedir”:

Kuran’daki kıssalarda, toplum yapılanmalarında çevreyi belirleyen merkez olgusu çeşitli versiyonları ile anlatılır. Bu kıssaların halk algısı ile sosyolog algısı çok farklıdır. Meselâ, Hz. Musa kıssasında, toplumsal merkez, Firavun isimli bir hükümdardır. Toplumda, her şey Firavuna göreli hale gelmiştir: Yasalar, ordu, idare, siyaset, halk... Toplumun bu görelikten kurtulması için topluma Musa aşısı yapılır. Aynı şekilde, Bakara (İnek) suresinde, ineğin kutsallaştırılması ile toplumun bu kutsallaştırma üzerinden (İneğin kutsallaştırılması) biçimlenmesi, bu kutsallığı aşamaması, yani monolitik bir algıya saplanması sonucu toplumun bütün değişim dinamiklerinin bloke edilmiş olması gerçeği anlatılır. Çözüm ise, kutsallaştırılan nesnenin, genç, güzel ve besilisini kesmektir. Yani kutsalın kesilmesi... Yani kutsallık algısının yıkılması... Diğer kıssalarda da aynı monolitik algıya mahkûmiyetin değişik versiyonları anlatılır¹³³. Soruya cevap teşkil eden kıssalarda da anlatıldığı üzere, örneğin; siyasi bir düşüncenin merkezleşmesi, bütün çevreyi bu düşünceye göreli hale getirecek ve uyumsuz olan her şeyi dışlayacaktır. Ülkemizde de, uzun yıllar askerler zaman zaman kendilerini, dolayısıyla dünya görüşlerini merkeze koymuşlar ve tam da sorduğunuz şekilde monolitik bir yapı haline gelmişlerdir. Benim görev yaptığım dönemde yaptığım gözlemler, subayların bütününde böyle monolitik bir yapı olmadığını. Ancak, subayların hiyerarşik kademelerde buldukları konuma göre bu yapının değiştiğini gözlemledim. Alt kademelerde daha çoğulcu, daha hoşgörülü olan yapı, üst kademelere çıktıkça giderek monolitik bir yapıya dönüşüyordu. Çünkü TSK içinde deklâre edilmiş, yani merkezleştirilmiş bir resmî ideoloji mevcut ve bu ideolojiye mensubiyet, hiyerarşi içinde yükselmenin belirleyici kriteri olunca, ister istemez böyle bir yapı ortaya çıkıyor diye düşünüyorum. En azından bazı kişiler, takiyye olarak monolitik bir yapının koruyucusu rolü oynayabiliyor. Hatta kendisi açısından fonksiyonel olmuş ise, giderek bu yapının doğruluğuna da inanmaya başlayabiliyor.

Ç’ye yukarıdaki soruyla bağlantılı olarak, “2000’li yılların başında yaşanan sert kutuplaşmanın TSK içindeki yankılarının, askerlerin siyasi tahlillerini değişikliğe uğrattığı” iddiası hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Ç. aşağıdaki ifadeleriyle, “askerlerdeki siyasi bakış biçiminin sözü edilen dönem içerisinde değişime uğradığını

¹³³ Atalar, ruhban, nefis merkezlilik, çıkar merkezlilik, haz merkezlilik vb.

ve bu değişimin yukarıdan aşıağıya doğru bir ivmeyle devam edeceğini” düşündüğünü belirtmiştir:

Yukarıdaki soruya verdiğimiz cevabın devamı, bu soruya da karşılık teşkil etmektedir. Şöyle ki, yukarıda da belirttiğimiz gibi, bütün subayları monolitik bir yapının temsilcisi olarak görmek mümkün olmadığı gibi, arızî olarak ortaya çıkan monolitik yapıları da bütün zamana yayarak süreklileştirmek de doğru değil bence. Çünkü monolitik yapılar, kısa vadede çevreyi biçimlendirebilir. Ancak, uzun vadede, baş gösterecek kutuplaşmalar, çevre güçlerinin yörüngeden çıkarak savrulmasına da yol açar. Bu sadece, yerel sistemler açısından değil, küresel sistem açısından da geçerlidir. Nitekim günümüzde bu savrulmalar yaşanmaya başlamıştır. Monolitik yapıların tipik örneği olan Orta Doğu’daki diktatörlükler, ellerinde tuttukları, kendilerine görelî hale getirdikleri yasal, askerî ve kurumsal güçlerine rağmen, artık sivil toplumu kendi yörüngelerinde tutamıyorlar. Küresel sistem de, yerel sistemleri yörüngelerinde tutamıyor. Ülkemizde de merkezden kaçan yapılar ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, merkezin monolitik yapıda olması uzun vadede çözüm değildir. Bütün bu somut olayların yankıları olacaktır elbette. Kanaatimce, bu olaylar, 2000’li yıllardan sonra ülkemizde de siyasi tahlillerin önemli ölçüde değişmesine yol açmıştır. Yukarıdaki analizimizde monolitik yapının üst kademelerde oluştuğunu belirtmiştik. 2000’li yıllardan sonra oluşan değişimin de üst kademelerde olduğu, bu kez yukarıdan aşıağı doğru yeni bir siyasal algı değişimi yaşanacağını ve giderek tüm kurumda demokratik, çoğulcu siyasal bir düşüncenin hâkim olacağını düşünüyorum.

Askerî darbelerin üç temel ayağını; “resmî ideoloji”, “ideolojik kadrolar” ve “mevzuat” olarak gören Ç. mülakat sırasında, açık bir biçimde, “askerî eğitim yoluyla darbeci subaylar yetiştirildiği” yönünde ifadeler kullanmamıştır. Bununla birlikte aşıağıdaki ifadelerinden, Ç’nin, “askerî müdahalelerin ideolojik çerçevesinin de, kadrolarının da sadece askerî eğitimle değil, eğitim sisteminin bütününe sinmiş ideolojik kodlar aracılığıyla kurulduğunu düşündüğü” anlaşılmaktadır:

Bütün bu darbe mekanizmasına küresel sistemin yerel uzantısı olma özelliğini koruyucu bir resmî ideoloji ile devrede tutulan tasarlanmış zihniyet tarafından işlerlik kazandırılmaktadır. Bu TSK’nın eğitim müfredatının, ne derece tasarlanmış bir müfredat olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü ideolojik zihniyet askerî okullarda inşa edilmektedir... Bilindiği üzere Türkiye’deki eğitim sistemi, ideoloji merkezli olarak yapılandırılmıştır. Eğitim sistemi, Türk toplumunun sosyolojik sürekliliğini temsil etmez. Avrupa aydınlanmasındaki Bilim-Hıristiyanlık gerilimi, ülkemize bilim-din gerilimi olarak aktarılmış ve din-devlet ilişkisi bu gerilime göre şekillenmiştir. Bu gerilim, en yoğun olarak eğitim sistemindeki akislerinde ortaya çıkmıştır. Âdeta eğitim kurumu, uzun yıllar Türk toplumunun dinden yalıtılması için kullanılmıştır. Mukabil olarak ulusalcı bir resmî ideoloji eğitim sisteminin merkezini teşkil etmiştir. Resmî ideolojiye görelî devlet ve tüm kurumları, yine resmî ideolojiye görelî bir vatandaş türü üretimine yönelmiştir. Bunun için toplumun kültürel kimliği referans olmaktan çıkarılmış, yerine Batı kültürü ikame edilmiştir.

Ç. “size göre mevcut gelişmeler, askerî elitin Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerine ilişkin olarak 2000’li yıllarda ortaya çıkan paradigma değişimini onayladığına işaret etmekte midir? Siyasi otorite ile askerî liderlik arasında bir mutabakat var mıdır? Varsa bu

sağlıklı bir sivil-asker ilişki biçiminin sağlandığı anlamına gelir mi?” sorusunu aşağıdaki biçimde cevaplandırmıştır:

Türkiye'nin bir geçiş döneminde olduğunu düşünüyorum. Bu geçiş süreci, bir değişim sürecidir. Ancak, bu sürecin, henüz paradigma değişimini onaylama noktasında olmadığını, henüz paradigma ile bir iç hesaplaşma yaşandığını, ancak bu hesaplaşmanın sonucunun paradigma değişimini onaylamak şeklinde tecelli edeceğini düşünüyorum. Süreç, henüz iç hesaplaşma safhasında olduğu için, siyasi otorite ile askerî liderlik arasında tam bir mutabakat bulunduğundan da söz etmek mümkün değil. Ancak, iç hesaplaşmaya paralel olarak mutabakat konusunda ilerleme olacağını düşünüyorum. İç muhasebe, sivil toplumun kimlik değerlerine bakış açısının olumlu anlamda değişmesi, dışlayıcı tutumun terk edilmesi, toplumun kimlik değerlerinin bütünleşme ve dayanışma fonksiyonlarının anlaşılması, resmî olarak dayatılan kimliklerin bu fonksiyonelliğinin bulunmadığının anlaşılması gibi sonuçları doğurduğunda, sivil toplum-asker ilişkileri de kendiliğinden değişecek, bunun siyasi otorite ile olan ilişkilere de yansması söz konusu olacaktır. Toplum değerleri ile barışan askerlerin, toplum ile de, toplumun siyasi yansması olan siyasi otorite ile de barışık bir ilişki biçimi geliştireceğini düşünüyorum. Ancak, belirttiğim gibi, henüz iç hesaplaşma yaşanıyor. Bu iç hesaplaşmanın sonuçları, paradigma değişiminin onaylanması, mutabakat ve olumlu sivil-asker ilişkileri şeklinde değişimleri getirebilir.

Güçlü vurgularla Batıdan taşınan kültür değerlerinin kurduğu sistematığı eleştiren Ç'nin sivil-asker ilişkileri tahlillerinin, şimdiye kadar sözü edilenler dışında ve önemli ölçüde “dış dinamiklerin etkileri” çerçevesinde şekillendiğine dikkat çekmiştir. Ç. “orduların siyasete müdahil olmalarının, uluslararası ilişkileri belirleyen kültürel, siyasi ve ekonomik yapılardan ve bu yapıların askerlere biçtiği rolden soyutlanamayacağını” düşünmektedir. Ç'ye göre, “TSK, beşeri ihtiyaçların en önde geleni yani, ‘güvenlik ihtiyacı’ aracılığıyla siyasetle iç içe bir yapı haline getirilmiştir”. Ç. dış dinamiklerle ilişkilendirerek ortaya koyduğu “küresel sistemin genel ihtiyaçlarının yerel dinamiklerle birleştirildiği” argümanına aşağıdaki ifadeleriyle açıklık getirmiştir:

Türkiye'deki darbeleri, uluslararası sistemden bağımsız olarak tanımlamak mümkün değildir. Devletler hiyerarşisinin tepesindeki devletlerin tayin ettiği küresel sistem ve bu üst sistemin dizayn ettiği yerel sistemler bağlantısı, Türkiye ve diğer ülkelerde darbelerin temel faktörlerinden birisidir. Çünkü sözünü ettiğimiz uluslararası hiyerarşik sistemin oluşturduğu küresel statükoyu bozabilecek yerel fiili veya potansiyel tehditlere karşı, yerel sistemler ideolojik tasarımlarla fonksiyonel bir yapıya kavuşturulmuştur. Gerçekte, yerel sistemlerle oynamak, küresel sistemle oynamak anlamı kazanmıştır. Bu sebeple, kullanım ömürleri bitinceye kadar yerel sistemlerin muhafazası için koruma ve kollama refleksine sahip ideolojik kadrolar özenle devrede tutulmaktadır. Darbelerin ana formülü, durumdan vazife çıkarmak olduğuna göre, yerel statükonun küresel statüko ile tutarlılığının bozulmasına yol açacak durumlardan, bu tutarlılığı devam ettirme sonucunu doğuracak şekilde vazifeler çıkaracak bir zihni ve ideolojik mekanizma darbelerin temel yerel faktörünü oluşturmaktadır.

TSK'da yaygın “Kemalizm” algısının askerî müdahalelere gerekçe teşkil ettiği” iddiasına yönelik düşünceleri sorulan Ç'nin aşağıdaki ifadelerinden, “sadece TSK'daki

‘Kemalizm’ algısının değil, bizatihi Cumhuriyet’in kurucu ideolojisinin, askerî müdahalelere gerekçe teşkil ettiğini” düşündüğü anlaşılmaktadır:

Bağımsızlık savaşları sırasında askerî liderlerin öne çıkması kaçınılmazdır. Bu durum, bağımsızlık savaşlarının sona ermesinden sonraki dönemlerde de, siyasi karar mekanizmalarında askerlerin bilfiil yer almasına, en azından bu mekanizmalar üzerinde belirleyici etkisine yol açmaktadır. Böyle bir siyasi rol, kuruluş aşamasıyla sınırlı kalmamakta, siyasal yapının uyarlandığı bütün gelecek dönemlerde de, askerlerin siyasi sahipliğini âdeta bir hak haline getirmektedir. Bu noktada, hiçbir değişimin, askerlerin onayı olmadan gerçekleştirilemediği bir vesayet sistemi ortaya çıkmaktadır. Bu ise, siyasetin bir gereği olarak yaşanan iktidar ve muhalefet ilişkilerinde, askerlerin siyasi bir taraf haline gelmelerine yol açmaktadır. Siyasi tarafgirlik, orduda belli bir siyasi düşünceyi temsil edenlerin iktidarını meşru görme, muhalif siyasi düşüncelere ise karşı tavır alma, gerektiğinde bütünüyle yönetimi devralma gibi müdahaleleri bir hak ve vazife telakki eden bir zihniyeti beslemektedir... Resmî ideolojinin eksen şahsiyeti M. Kemal Atatürk’tür. Askerî okullar, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlılık paradigmasına göre yapılandırılmıştır. Askerî okullardaki tedrisattan geçen her personel, bu paradigmaya uygun bir kimlik kazanmaktadır. Bu kimliğin siyasi bir kimlik olduğu düşünülürse, bu kimliği temsil edenlerin, toplumu da, devleti ve kurumlarını da, halkı da bu paradigmayla uyumlulukları açısından gözetim altına alacağı kaçınılmazdır... Darbeleri yapanlar, hükümetleri devirdikten sonra hemen halkın kimliğini düzeltmeye (!) yönelik tedbirler almaya başlamışlar, başta eğitim olmak üzere bütün kurumları, bu amaca yönelik olarak yeniden dizayn etmişlerdir. Bütün bu gerekçelerimizden vardığımız sonuç, ordu-Atatürk ilişkisi ülkemizdeki darbe ve müdahaleleri teşvik eden önemli bir etken olduğudur.

Yukarıdaki alıntı yapılan ifadelerde Ç’nin, “vesayet fikrinin TSK’da yerleşik bir olgu olduğu ve TSK’nın darbe düşüncesini gelenekselleştirmiş bir kurum olduğu” yönündeki görüşleri netlik kazanmaktadır denilebilir. Bununla birlikte Ç. “Osmanlı’dan taşınan geleneğin 1950’ler sonrasında ABD’nin Türk siyasal yaşamında etkili bir aktör olarak devreye girmesiyle mahiyet değiştirdiğini” belirtmiştir. Ç. aşağıdaki ifadeleriyle, hem bu değişime hem de 1950 sonrasındaki askerî müdahalelerdeki ABD ve NATO etkisine dikkat çekmiştir:

Osmanlı’ya kadar uzanan bir tarihi derinlikte, bir müdahale geleneği zaten mevcut idi. Ancak, NATO ve NATO bağlamında ABD ile ilişkilerin, askerinin siyasete müdahalesinin boyutunu değiştirdiğini düşünüyorum. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ABD’nin Batı’nın liderliğini İngiltere’den devralmasıyla, Türkiye’nin uluslararası ilişkilerinde de ABD ağırlık kazanmaya başladı... Seferberlik Tetkik Kurulunun kurulmasını müteakip, sınavla seçilen Türk subayları Amerika’ya davet ediliyor, özel harp kursları görüyordu. 1960 darbesinde başrol alanların, ilk giden on altı subay arasından çıkması, NATO-ABD ilişkilerinin, askerinin siyasete müdahil olmasında ne derece etkili olduğunun açık bir delilidir.

Ç’ye, hangi kurumsal ve kültürel koşulların askerî müdahaleleri teşvik etmede veya caydırmada ağırlıklı biçimde etkili olduğuna dair görüşleri de sorulmuştur. Ç. aşağıdaki ifadeleriyle, yukarıda sözünü ettiği faktör ve değişkenlere ilâve olarak, müdahaleyi sivil

toplum nezdinde haklılaştırarak yapay güvenlik sorunlarının planlanmasına ve provokasyonların önemine işaret etmiştir:

Genellikle ülkemizdeki darbe ve müdahalelerin toplumsal alt yapısı yapay güvenlik sorunları ile hazırlanmaktadır. Böylece yapay iç güvenlik sorunları, ordunun mevzuat çerçevesinde siyasete müdahil olmasını sağladığı gibi, daha etkin müdahale için de zemin oluşturmaktadır. Ülkemizde yaşanan darbelerin genel değişkeni, resmî ideoloji ile çatışan bir siyasi iktidardır. Bu iktidarlar bir iç güvenlik sorunu olarak ele alınır. İktidarların bertaraf edilmesinde ise, genellikle yapay güvenlik tehdidi oluşturan irtica ve terör değişkenleri kullanılır. Bütün bu darbe mekanizmasına küresel sistemin yerel uzantısı olma özelliğini koruyucu bir resmî ideoloji ile devrede tutulan tasarlanmış zihniyet tarafından işlerlik kazandırılmaktadır.

28 Şubat'la ilgili tahlillerinde, “ulusalcı ideoloji”yi eleştiren Ç. bu ideolojinin Cumhuriyet döneminin bütününde seçimler aracılığıyla iktidarı ele geçiremeye de, “ideolojik iktidar” olma özelliğini sürdürdüğünü ve halkın seçilmiş temsilcilerini muhalefet etme rolüne ittiğini değerlendirmektedir. Ç'nin aşağıdaki ifadelerinden, Türk siyasal yaşamının bütününü, “ideolojik iktidar-demokratik iktidar mücadelesi” şeklinde okuduğu anlaşılmaktadır:

28 Şubat, ülkemizde sivil-asker ilişkisini resmeden önemli bir parametredir. 28 Şubat ideolojisi, ulusalcı ideolojidir. Ancak ulusun bütün kimlik unsurları tehdit olarak algılanmaktadır. Çünkü ulus da doğal ulus değil, tasarlanmış ideal bir ulustur. Halk, kendi doğal kimliği ile kendini ifade edememektedir. Bu yöndeki yönelimler potansiyel tehlike olarak algılanmakta ve önleyici müdahaleler yapılmaktadır. Bireysel ve toplumsal kimliğin oluşum süreçleri, bu halkın doğal kimliğinin değiştirilmesi yönündeki manipülasyonlardan ibarettir. Özellikle askerî eğitim kurumları, toplum için örnek bir kimlik prototipi olarak tasarlanmaktadır. Ancak, halk kimliği ile tasavvur edilen bu yapay ulusal kimlik arasında ortaya çıkan çatışmalar, sivil-asker kimlik çatışması şeklinde belirginlik kazanmaktadır. Akılcıca tasarlanmış bu mekanizma, bizzat ordu içindeki tasfiyelerle bizzat ordunun kendi kendisini belli bir ideolojik kadro olarak muhafazasını sağlarken, aynı zamanda sivil siyasete de, sivil topluma da müdahale hakkını kendinde gören bir ordu vesayetini de devrede tutmaktadır. Tabi ki, bütün bu sistemin nihaî meyvesi ise, uluslararası sistemin uzantısı olan yerel sistemin korunması şeklinde ortaya çıkıyor... Normal şartlar altında, iktidarı halk iradesi belirler. Ancak ülkemizde, halk iradesi, yani demokrasinin işlevi, 2000'li yıllara kadar, ideolojik iktidara muhalefeti belirlemekle sınırlı kalmıştır. Âdeta, halk iktidarı değil, muhalefeti seçen bir aktör haline gelmiştir. Çünkü iktidar zaten bellidir ve o da ideolojik iktidardır. Türkiye'de halkın iradesini temsil eden ve parlamentoda hükümet kuracak çoğunluğa ulaşan siyasi parti, iktidarı değil, muhalefeti temsil etmektedir.

Ç. gerek sözünü ettiği ideolojik iktidar-demokratik iktidar mücadelesinin geleceği gerekse de AKP'nin bu mücadele ve süreç içerisindeki konumu ile ilgili olarak da, aşağıdaki görüşleri dile getirmiştir:

İdeolojik iktidar, demokratik iktidar kavramları açısından AKP hükümetini demokratik iktidar olarak nitelenebilir. Öncelikle, AKP bir iktidar değil, muhalefettir. Çünkü ülkemizde iktidar-muhalefet olgusu, ileri demokrasi toplumlarındaki pratiklerle aynı değildir. Türkiye'de ilk serbest seçimlerin yapıldığı 1946 seçimlerine kadar bütün yapıyı,

toplumsal kimliği belirlemiş ve yerleşmiş bir ideolojik iktidar söz konusudur. Başta ordu olmak üzere yargı ve bürokrasi, tek parti ideolojisinin kurumlaşmasını temsil etmektedir. 1946 seçimleri, tek partiyi, bünyesinde başka partilerin de bulunduğu bir meclis çatısı altına sokmuştur. Ancak, bu parti, iktidara muhalefet rolünden daha öte, ideolojik iktidarın meclis ayağını oluşturmuştur. Bu yapı 2000’li yıllara kadar yoğun olarak, günümüzde de düşük yoğunluklu olarak devam etmektedir. Böyle bir ortamda, AKP’nin demokratik iktidarı temsil ettiğini söylemek doğru değildir. Henüz ülkemizde demokratik iktidarın tesis edildiğini düşünmüyorum.

TSK’nın demokratik kontrolü konusunda, kontrol edenin kimliği ve kontrol edilen alana ilişkin düşünceleri sorulan Ç’nin TSK’yı, vazifeleri sadece dış güvenlikle sınırlı bir kurum olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Keza Ç. sivil-asker ilişkilerinin sağlıklı bir yapıya kavuşturulmasında, yasal yapısal ve kurumsal düzenlemeleri önceleyen ve bu yönüyle de liberal tutumla benzeştiği izlenimi veren tedbirlerden de söz etmektedir. Ancak aşağıdaki ifadelerinden Ç’nin, görüşlerinin liberallerden görece farklılaştığı ve “sağlıklı bir sivil-asker ilişki biçiminin ancak, bir kültür değişimi ile sağlanabileceğini” düşündüğü anlaşılmaktadır:

Gerri dönüşü olmayan yapısal değişikliklerin stratejik noktası, sözünü ettiğimiz jeokültürel dinamiklerle barışık bir yapısal değişikliğin gerçekleştirilmesidir ki, bu kurumsal alandan çok zihniyet alanı ile alakalıdır. Bu yapısal değişiklik, TSK’nın rolünü ve kendisine duyulacak güveni azaltmayacak, aksine hayal edilemeyecek kadar büyütecek ve artıracaktır... Ben şahsen, asker-sivil ilişkilerindeki problemlerin çözümünü, yapısal dönüşümlerden, rol artırıp eksiltmelerinden çok, toplumun sosyolojik kimliği ile uyumlu hale gelen bir zihniyet dönüşümünde buluyorum. Bu dönüşüm sağlandığında, ordu milletin değerlerine karşı bir blokaj işlevinden kurtulacak, bu blokaj işlevi doğrultusunda siyasete müdahil olmak yerine, millet, siyaset ve bütün kurumlarla birbirini tamamlayan, birbirinin uzantısı olan, birbirine güç ve destek veren bir role geçecektir. Kültürel doku uyumsuzluğunun sürmesi halinde, Batı tipi modeller, sadece şekilde kalacak ve sivil-asker ilişkilerindeki problemleri kurumsal boyutlara taşıyacaktır.

Aşağıdaki ifadelerinden Ç’nin sivil-asker meselesini, salt siyasi iktidar ile askerî liderlik arasında cereyan eden stratejik biçimli bir ilişki gibi görmediği anlaşılmaktadır:

Sivil-asker ilişkilerinin temelinde, resmî ideoloji paradigması yer almaktadır. Bu paradigma, sadece devletin ve kurumlarının biçimlendirilmesini öngörmüyor. Topluma da kendi öngördüğü kimliği dayatıyor. Zaten devlet ve kurumlar da bu kimliği dayatan işlevlerle yapılandırılıyor. O zaman, temel sorun, sivil-asker ilişkilerini, sadece askerî liderlerle sivil siyasi irade arasındaki çatışmaya indirgemek ve çözümü de bu düzeyde aramak yanlış olacaktır. Temel sorun, Türk toplumunun sosyolojik dinamiklerini, kültürel ve dinî kimlik unsurlarını tehdit olarak algılayan bir ideolojik paradigmadır. Bu paradigma, Türk toplumunun bütün kesimleri arasında aynı devlete, bayrağa ve vatana aidiyet duygusunu besleyen uzlaşma ve dayanışma kültürünü bloke ederek, alt kimliklerin siyasallaşmasına yol açmıştır. İç güvenlik sorunları da büyük oranda bundan dolayı yaşanmaktadır. Bu sebeple, sivil-asker ilişkilerindeki temel problem, toplum bireylerinin kimlik unsurları ile doğrudan ilişkilidir. Diğer bütün düzlemlerdeki problemlerli ilişkiler, bu düzlemdeki problemlerli ilişkinin yansımalarından ibarettir.

Ç'ye Türkiye'nin AB üyeliği çerçevesinde yaşanan dönüşümler ile son dönem düzenlemelerinin Türkiye'deki sivil-asker ilişkileri ve TSK'ya duyulan güven üzerindeki etkilerine ilişkin görüşleri de sorulmuştur. Ç'nin bu soruyu cevaplarırken, AB Süreci çerçevesinde gerçekleşen düzenlemeleri, diğerlerine benzer bir biçimde olumladığı görülmektedir. Daha açık bir deyişle Ç. 2000'li yıllarda gerçekleşen sivil-asker ilişkilerine ilişkin düzenlemeleri, bir bakıma, “gerekli ama yeterli değil” biçiminde değerlendirmektedir. Ancak Ç'nin, “ABD-AB rekabeti” ve bununla bağlantılı “ABD'nin Türkiye'deki askerî liderlik aracılığıyla siyaseti biçimlendirebilme etkisinin, AB Süreci yoluyla azaltıldığı” yönündeki değerlendirmesi, aynı konuya ilişkin diğer yorumlardan kategorik biçimde farklılaşmaktadır. Zira kendileriyle mülakat yapılan diğer emekli askerler, küresel sistemle ve özellikle de ABD ile oldukça sıkı ilişkiler geliştirdiğini düşündükleri siyasal iktidarın, özellikle de, sivil-asker meselesine ilişkin alanda ABD tarafından bütünüyle desteklediği kanaati taşımaktadırlar. Ç'nin konuyla ilgili ifadelerine aşağıda yer verilmiştir:

ABD, Türkiye ile ilişkilerini, NATO'nun bir parçası olan ve o zihniyet formuna kavuşturulan asker üzerinden yürütüyordu. Ancak, AB faktörünün devreye girmesi ile gerçekleştirilen yapısal değişiklikler, giderek toplumun demokratik bilincinin yükselmesine, hatta siyasilerin de demokratik duruşlarının değişmesine yol açtı. Böylece, ABD'nin askerî irade üzerinden kurduğu ilişkiler siyasi iradenin kazandığı boyutlar itibarıyla fonksiyonelliğini yitirmeye başladı. Siyasi irade, süreç içerisinde ABD-AB rekabetini kullanarak, mümkün olan reformları başlattı.

Mülakatın bütününden Ç'nin meseleyi, ağırlıklı olarak, kültür ve ideoloji düzleminde tahlil ettiği, sivil-asker ilişkilerinin sağlıklı bir yapıya kavuşturulmasını uzun soluklu bir kültürel dönüşüm süreci olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Ç. bu çerçevede, TSK'nın “jeokültürel” veya “sosyolojik süreklilik” kavramlarıyla betimlediği, “kimlik” karşısındaki ön yargılarının kalkmasını bir nevi ön koşul olarak görmektedir:

Mevzuat reformu başta Anayasa olmak üzere, TSK'nın siyasetteki rolünü değiştirecek bir boyut kazanmamıştır. Askerin siyasetteki etkinliği, mevzuattan çok toplumdaki demokratik bilinçten etkilenmektedir. Dahası mevzuattan çok, kişisel tutumlara endeksli bulunmaktadır. AB üyeliği çerçevesinde yaşanan dönüşümlerin en önemlisi budur bence... Toplumdaki demokratik zihniyet yükseldiği oranda, askerın temsil ettiği ideolojik zihniyetle giderek şiddetlenen bir çatışma sürecine girmiştir. TSK'nın ideolojik söylemlerinin öne çıktığı dönemlerde, TSK'ya duyulan güvenin önemli oranda aşındığının gözlemlenmesi, bu söylemlerde geri adım atılmasına yol açmıştır. Milletın kendi kimliğine dönüş sürecinin hızlanması, bu kimlikle çatışan ve sürtüşen unsurları giderek dışlamaktadır. Bütün bu gelişmelere bağlı olarak, ordunun millî iradeden kaynaklanmayan, aksine millî iradeye karşı örgütlenmiş ideolojik iktidarın bir aracı konumundan kurtulma süreci içine girdiğini söyleyebiliriz. Türkiye'nin jeopolitik etkinliğinin büyümesi, temsil ettiği jeokültürel kimliğe bağlıdır. Ordunun bu kimliğe karşı ön yargılarının ortadan kalkması ile

Türkiye şu ana kadar tasarlanmış kimliklerle verilen rolleri oynamaktan kurtulacak, jeokültüründen beslenen jeopolitik gücüne kavuşacaktır. Ordu da, bu dönüşüm paralelinde şimdiye kadar yerine getirdiği rollerden çok daha büyük rollere geçecektir. Geri dönüşü olmayan yapısal değişikliklerin stratejik noktası, sözünü ettiğimiz jeokültürel dinamiklerle barışık bir yapısal değişikliğin gerçekleştirilmesidir ki, bu kurumsal alandan çok zihniyet alanı ile alakalıdır. Bu yapısal değişiklik, TSK'nın rolünü ve kendisine duyulacak güveni azaltmayacak, aksine hayal edilemeyecek kadar büyütecek ve artıracaktır.

Ç'nin analiz çerçevesinin, önemli ölçüde, muhafazakâr koordinatlar içerisine yerleştiği söylenebilir. Muhafazakâr söylemin, “toplumsal dayanışma”, “toplumun sosyolojik sürekliliği”, “kültürel kimliğin muhafazası” ve “Batı'nın kültür değerlerine karşı olma” vb. türünden vurgularının, Ç'nin tahlillerinde sıkça tekrarlandığı görülmüştür. Keza Ç'nin Batı'ya ilişkin tahlilleri de, muhafazakâr söylemin genel koordinatları ile bütünüyle uyumlu bir çerçeve içerisine oturmaktadır. İzleyen bölümde yasa dışı sağ görüşleri benimsediği gerekçesiyle TSK'dan ilişkisi kesilen bir personelle yapılan mülakatın analizine yer verilmiştir.

6.3.3.3. S.O. ile Yapılan Mülakattan Elde Edilen Bulguların Değerlendirmesi¹³⁴

S. kendisiyle yapılan mülakatın başında “12 Eylül sonrası dönemde, 1978 mezunlarından sadece kendisinin yasadışı aşırı sağ görüşlere sahip olduğu gerekçesiyle ilişkisinin kesildiğini” belirtmiştir. Ancak S. “gerek bu gerekçelendirmenin gerekse de 12 Eylül sonrası yaşananların bütünüyle haksız ve hukuksuz işlemler” olduğunu düşünmektedir. S'ye göre “kendisini siyasal anlamda sağda konumlandırabilmek mümkündür. Ancak, o yaşlar henüz siyasî düşüncelerin bütünüyle netleşmediği bir dönemdir”.

Ordunun “Türkiye'deki en etkili bürokratik yapı” olduğunu ileri süren S'ye göre ordu, bilinen ilk Türk boyundan günümüze kadar en eski kurum veya bir diğer deyişle bürokratik yapı olma özelliğini korumuştur:

¹³⁴ S. O. 1978 Yılında Kara Harp Okulu'ndan topçu subayı olarak mezun olmuştur. 1984 Yılına kadar topçu birliklerinde birlik komutanlığı görevi yapmış, 12 Eylül 1980 darbesini müteakip, yasa dışı sağ siyasi görüşleri nedeniyle gözetim altına alınmış, sorgulanmış, daha sonra 1984 Yılı'nda TSK'dan ilişkisi kesilmiştir. S. mülakatta “gerek bu gerekçelendirmenin gerekse de 12 Eylül sonrası yaşananların bütünüyle haksız ve hukuksuz işlemler olduğunu, ilişik kesme tarihinden yaklaşık beş buçuk ay sonra mahkemenin kovuşturmayaya yer olmadığı kararı verdini ve kararın adresi belli olmasına rağmen tebliğ edilmediğini, bu kararı 16 yıl sonra tesadüfen öğrendiğini” belirtmiştir. S. halen bir üniversitede öğretim görevlisidir. S. 2011'de gerçekleştirilen düzenlemeyle, emsallerinin rütbesi üzerinden TSK'dan emekliliğe hak kazanmıştır.

Sizin de bildiğiniz gibi, Genelkurmay belgelerinde Kara Kuvvetleri'nin kuruluş tarihi, Mete Han'ın tahta çıkış tarihi olan M.Ö. 209 Yılı olarak gösterilmektedir. Keza okullarda bize de böyle öğretilmiştir. Hatta sen de hatırlarsın, okul yıllarında sıkça duyduğumuz, Atatürk'ün "zaferleri ve mazisi insanlık tarihiyle başlayan her zaman zaferle beraber medeniyet nurları taşıyan kahraman Türk ordusu!" söyleyişinde bu tarih daha da eskilere götürülmektedir. Yani Türk devlet geleneğinde ordu, hem en eski hem de en güçlü bürokratik yapı olmuştur. Ordu kurmak ve yönetmek, Türklerin en başarılı olduğu sahaların başında gelmiştir. Özellikle Osmanlı devletinde padişahlar, aynı zamanda, ordunun başkomutanı olarak, seferlere katılmışlar, ordu komutanları aynı zamanda valilik de yapmışlardır. Hatta sivil bürokratlar bile günümüzdeki kullanımında "general" unvanının karşılığı olarak halen kullanılmaya devam eden "paşa" unvanını taşımışlardır. Buradan da Osmanlı bürokrasisinde asker kökenli ve asker hâkim olduğu bir bürokratik yapılanmanın izleri açıkça görülmektedir.

Osmanlı-Türk modernleşme sürecini, "seçkin kamu bürokrasisinin egemen olduğu bir süreç" olarak değerlendiren S'ye göre, "vatandaşın siyasal sistemin oluşmasında ve işletilmesinde belirleyici bir etkisi olmamıştır":

Yeni kurulan Cumhuriyet, milli mücadelede halkın her kesimindeki temsilcilerin yerine - bunları feshederek- gelenekçi yapıdaki, kısacası Osmanlı'da var olan anlayışı hâkim kılmaya yoluna gitmiş, ordu ile devrimleri daha kolay yapacağına inanmış ve bu şekilde davranmıştır. Cumhuriyet, Osmanlı'da var olan birçok kurum ve gelenek gibi, orduyu etkin kılan bu anlayışı da Osmanlı'dan devralmıştır. Osmanlı'dan devralınan en önemli miras, seçkin devlet yapısı olmuştur. Bildiğiniz gibi, Osmanlı'da askeriye ve reaya gibi bir ayırım yapılmaktadır. Askeriyeden kasıt, kamuyu yönetenler reayadan kasıt ise devlete hizmet eden ancak kamunun yönetiminde hiçbir şekilde söz sahibi olamayanlardır. Bu yeni yapılanma içerisinde vatandaş Osmanlı'daki reayanın konumunda bırakılmıştır. Ancak bunu tümüyle bize özgü gördüğümü de düşünmeyin. 1920'lerin Avrupa'sına, Amerika'sına baktığımızda da aynı şeyleri görmemiz mümkündür. Buralarda da halk yönetimi yerine baskıcı dayatmacı yönetimler görülmektedir. O dönemde vatandaşlar kamu yönetimine ilişkin kararlarda hiçbir şekilde etkili olamamıştır. Bence Cumhuriyet döneminde, kamunun yönetimindeki birçok sorunun kaynağını Osmanlı'dan devralınan ve seçkin kamu bürokrasisinin egemen olduğu bu yapılanmada aramak gerekir. Kamuyu yönetenler halktan kopuk ve tepeden inme hizmet anlayışına sahip olmuşlardır.

S. "bu süreç içerisinde siyasal temsil görevi üstlenmesi beklenen partilerden Cumhuriyet Halk Fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve daha sonraki yıllarda kurulan Demokrat Parti'nin sözünü ettiği seçkin grubun mensuplarınca kurulduğunu" belirtmiştir. S'ye göre, "daha sonraki dönemde kurulan siyasi partilerin faaliyet alanları da, yine bu seçkin grup tarafından daraltılmış, farklı söylemlere müsaade edilmeyip kapatılmış veya yasaklanmıştır". S. "bu seçkin grubun siyasal yaşama; kimi zaman darbeler, kimi zaman da yargıyı kullanarak sıkça müdahale ettiğini, bu müdahalelerdeki temel düşüncenin ise, sivil alanı ve özellikle de siyasi partileri ehlileştirmek olduğunu" değerlendirmiştir:

Bu seçkin kamu yönetimi anlayışı sanırım vatandaştaki demokrasi taleplerini de gündemden düşürmüştür. Süreç içerisinde çok partili hayata geçişte, uluslararası çevrenin

telkinleri ve baskılarının da etkisiyle çok partili hayata geçiş kararı da askerinin etkili olduğu bu seçkinin yapılanmanın kararıyla gerçekleşmiştir. Atatürk, hem ülkeyi düşmandan kurtaran hem de Cumhuriyeti kuran bir lider olarak, her zaman sıradan bir cumhurbaşkanının çok ötesinde bir mevkide konumlandırılmıştır. Keza ordu da bu dönemde hep ayrıcalıklı bir yerde konumlandırılmıştır. Fevzi Çakmak, 22 yıl gibi bir süreyle Genelkurmay Başkanlığı koltuğunda oturmuştur. Hem CHP hem de DP bu seçkinin anlayışın ürünü olarak kurulmuşlardır. Siyasal partilerin seçimle iş başına gelebilmeleri, ancak vatandaş nezdindeki benimsenmişliklerine bağlıdır. Kuşkusuz çok partili döneme geçişten sonra, gerek CHP gerekse de DP, popülist kaygılarla vatandaş taleplerine daha fazla duyarlılık göstermeye başlamışlardır. Ancak bu partilerin faaliyet alanları, hepimizin de bildiği üzere, kimi zaman yargı yoluyla kimi zamanda askerî müdahaleler yoluyla daraltılmıştır. Cumhuriyet'in en önemli mottolarından biri "halkı eğitmek" olmuştur. Yani şöyle bir hipotezden hareket edilmiştir: "Halk cahildir, mevcut bilinçlenme düzeyi kendi başına siyasî kararlar almasına uygun değildir". Dönemin Ankara valisi Nevzat Tandoğan'ın "bu memleketeye komünizm gerekiyorsa ve komünizm yararlı bir şeyse, onu da biz getiririz, size ne oluyor?" sözleri bu zihniyeti açıkça ortaya koymaktadır.

Kendisinden TSK-Atatürk ilişkisini değerlendirmesi istenen S. "TSK'nın Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlılık yanında, zaman zaman katı bir Atatürkçülük ideolojisi savunuculuğu" yaptığını belirtmiştir. S'ye göre TSK, her daim siyaseti etkilemiştir. Etkilemeye devam da etmektedir. TSK'yı siyasetle iştigale yönelten en önemli gerekçede, "Atatürkçülük ideolojisinin savunuculuğu" söylemi olmuştur:

TSK Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlılık yemini etmiş bir kurumdur. Atatürk ilke ve inkılaplarının korunmasını, en başta gelen ve en vazgeçilmez görevi olarak addetmektedir. Kuşkusuz bunda bir beis yoktur. Ancak TSK'nın Atatürkçülük anlayışı âdeta dogmatlaştırılmış bir anlayıştır. Açıkçası TSK, Atatürkçülüğü bir tür ideoloji gibi görmektedir. Kendisini de bu ideolojinin en hararetli savunucusu olarak konumlandırmaktadır. Daha farklı bir deyişle TSK, bu ideolojinin yegâne savunucusu olarak kendisini görmektedir. Bu katı bir yaklaşımdır. Bu anlayış, TSK'nın siyasetle iştigalini âdeta kendisi açısından bir zorunluluk haline getirmiştir. TSK'nın siyasete müdahalelerinde, hepimizin bildiği gibi, bu söylem hep müdahale gerekçesi olarak ortaya konulmuştur.

"Ordunun, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri güvenlik meselelerinde tek karar verici konumunda" olduğunu belirten S, "bu durumun değişmesi ve TSK'nın bütün demokratik sistemlerdeki gibi, siyasetin emirlerine göre hareket eden ve siyasetin aldığı kararları uygulayan bir kurum olması gerektiğini" düşünmektedir. S'ye göre "Cumhuriyet döneminde TSK'nın sivil hükümetlerin yanında olduğu dönemler de olmuştur. Ancak bu dönemler, kesinlikle ordunun siyasi duruşu ile hükümetlerin duruşunun uyduğu dönemler olmuştur":

Demokrasilerde ordu, siyasetten ayrı ve ona tabidir; siyasetin emirlerine göre hareket eder. Hatta kendi mesleki alanlarında bile kendi başına siyasî nitelikli kararlar alamaz. Siyasî kararları onaylamasa bile, siyasetin üstünlüğünü kabul eder. Aksi fikir beyan eden komutanlar hemen emekliye sevk edilir. Kamuoyu da sivil siyasetin arkasında yer alır. Harcamalar denetim altında olup, kimse de bunda art bir fikir aramaz. Batı'da ordular

profesyonelleşmiş ve depolitize olmuş kurumlardır. Siyaset silahlı kuvvetler üzerinde denetim yetkisine sahiptir. Bizde de böyle olması gerekir. Doğrusu budur. Bunun aksine, TSK güvenlik meselelerinde tek karar verici merci olmuş, verdiği kararları tartışmamıştır. TSK zaman zaman hükümetlerle de beraber olmuştur. Ancak bu dönemler kendi siyasi düşünceleriyle hükümetlerinin uyduğu dönemlerdir. Bazı dönemlerde de TSK kendi başına hükümet olmuştur.

S’ye göre “demokratik bir sistemde, asker siyasal karar alma süreci içinde bulunamaz. Bulduğunda zaten belirleyici asker olur, çünkü çok güçlüdür”. S. “demokratik bir sistemde hiçbir askeri müdahalenin, hiçbir nedenle meşru ve haklı gerekçeleri olamayacağını, her sorunun demokratik zeminde bir çözüm yolu olduğunu, zaten demokrasinin de sorunları demokratik zeminde çözen bir sistem olduğunu” belirtmiştir. Bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere S. “askerlerin siyasal karar verme süreçlerin içinde bulunmasının, askerî darbe imkânlarını doğrudan genişlettiğini” düşünmektedir:

Asker siyaset alanına kendiliğinden girmemeli ve askerinin sorumluluk alanı kesin bir çerçeveye sınırlandırılmalıdır. Farklı bir deyişle, asker sadece kendisine sivil irade tarafından verilen görevleri yerine getirmelidir. Eğer asker siyasal süreçte etkin konumda olursa, her zaman siyasete müdahale potansiyeli taşıyor demektir. 1961 Anayasa’sı ile anayasal bir kurum haline getirilen MGK, âdeta, ülkede askerinin siyasal olaylara her an müdahale etmesini gerekli ve hatta zorunlu hale getirmiştir. MGK Genel Sekreteri, ikinci (hatta birinci) bir başbakan gibi davranarak, TSK’nın aldığı kararları, uzun yıllar, sivil siyasete onaylatmıştır. Her bildiriye “iç ve dış olaylar değerlendirilmiştir” diye başlayan ve güvenlik paranoyası inşa eden bir tarzda devam eden ifadeler yer almıştır. Alınan kararlar, hükümetlere güya tavsiye niteliğinde bildirilip, takipçisi olunmuştur. Siyasete müdahale alışkanlığı olan askerler, yeri geldiğinde, bu müdahalenin dozunu artırarak darbe yapmışlar, hükümetleri istifa ettirmişlerdir. Bence, diğer kamu kurumları gibi, TSK’nın da karar alma süreçlerindeki rolü, alt yapı desteği sağlamanın ötesine geçemez. Demokrasilerde halkın hesap verilecek son merci olduğu kabul edildiği için, seçilmiş siyasi irade, askerle ilgili son kararı veren irade olmalıdır.

S’ye göre “sivil siyasî otorite ile askerlerin uzmanlık ve sorumluluk alanları bütünüyle ayrılmalı, askerler bütünüyle siyasî otoritenin kontrol ve denetimine tabi kılınmalıdır”. S’nin bu değerlendirmesi, kendisinin sivil-asker ilişkilerine ilişkin olarak, Huntington’cu klasik paradigmayı, Türk sivil-asker ilişkileri için uygulanabilir bir kuramsal model olarak gördüğünü göstermektedir. Bununla birlikte S. “Türk sivil-asker ilişkilerinin belirli bir tarihsel süreç içerisinde, Batı’daki örneklerinden farklılaştığını ve özgünleştiğini” de değerlendirmiştir. S. ayrıca “vatandaşların sivil-asker ilişkilerinde belirleyici bir konumda olması gerektiğini, ancak tarihsel sürecin bunu mümkün kılmadığını” ifade etmiştir. S’nin bu ifadelerinden, vatandaşların sivil-asker ilişkilerine katılımını bütünüyle dışlamadığı, buna mukabil, vatandaş katılımını daha çok, onun seçimler yoluyla siyasi otoriteyi yetkilendirmesi çerçevesinde ele aldığı görülmektedir:

Sivil asker ilişkileri, tarihsel geçmişin toplumsal ve kültürel değer yargılarının ve siyasal sistemin şekillendirmesi ile oluşur. Bireyler de bu yapının bir parçasıdır. Bu nedenle, mesele sadece sivil siyasî irade ile askerî liderler arasında çözümlenmesi gereken bir mesele değildir. Buna mukabil, vatandaşın da içerisine dâhil olduğu “sivil kesim”in, sivil-asker ilişkilerinde etkili olma talebi, âdeta askere karşı bir mücadele haline dönüşmüştür. Zira askerler, sivil-asker ilişkilerine ilişkin modele, ne siyasal otoritenin ne de vatandaşın karışmasına rıza göstermemiştir.

S’nin, Türk sivil-asker ilişkilerinin, tarihsel süreç içerisindeki seyrini, daha çok, askerî darbeler üzerinden okuduğu anlaşılmaktadır. Darbelerin nedenlerine ilişkin değerlendirmelerinde, “siyasal kriz durumlarında siyasetçilerin sorumluluk almaktan kaçınmaları nedeniyle siyasal alanda ortaya çıkan boşluğun, askerler tarafından doldurulduğu” argümanı başta sıralanmıştır. Keza askerlerin güvenlik odaklı bakış biçimlerini de, belirleyici diğer bir etken olarak gören S’nin askerî müdahalelere ilişkin ilâve değerlendirmeleri şu şekildedir:

Asker ülkedeki hemen her sorunun merkezine güvenlik konseptini yerleştirerek bakar. Sivil irade ise daha geniş ve farklı bir bakış açısına sahip olmak durumundadır. Ancak ülkedeki siyasal istikrarsızlıklar ve siyasilerin sorumluluk almaktan kaçınmaları, sivil iradeye olan güvenin azalmasına neden olmuş, bazen özellikle böyle olması da istenmiş, bu durumda askerin hemen her konuda daha etkin olmasını sağlamıştır. İktidarın boşluk kabul etmesi söz konusu olmayacağına göre, siyasal boşluk, asker tarafından doldurulmuştur. Askerin güvenlik merkezli siyaset algısı da ülkede yeni sorunların çıkmasına veya eski sorunların daha da derinleşmesine, karmaşıklaşmasına ve yaygınlaşmasına neden olmuştur... Darbeler arasında süreç ve muhteva açısından bazı nüanslar olsa da, hepsi seçilmiş siyasal iradeye karşı yapılmıştır. 1960 darbesi, sonrasında kabul edilen 1961 Anayasası, bazı hükümlerinden dolayı, masum gösterilmektedir. Ancak bu Anayasa’nın temel amacı; seçilmiş siyasal iradenin denetimini demokratik ve/veya demokratik olmayan yöntemlerle sağlayacak kurumların oluşturulmasıdır. 1971 müdahalesi de, 1961 Anayasası’nda seçilmiş sivil iradenin denetimini, kamu bürokrasisi dışında, siyasal örgütlenmeler üzerinden gerçekleştirmek için fırsat verilen örgütlerin faaliyet alanını, yeniden daraltmak veya ortadan kaldırmak için yapılmıştır. Bu daraltma siyasal sistem içinde faaliyet gösteren bazı siyasal örgütlerin, sistem dışına çıkararak, şiddeti siyasal amaçları için kullanmasına neden olmuştur. 1980 darbesi ve sonrasında yapılan 1982 Anayasası, toplumun dar bir alanda siyaset yapmasını veya hiç yapmamasını sağlamayı amaçlamıştır. 1997 ve 2007 yılında askerin yaptığı müdahaleler de, seçilmiş siyasal iradeye karşı yapılmıştır. Seçilmiş siyasal irade de halkın büyük bir kısmını temsil ettiği için, bu müdahaleler aynı zamanda halka karşı yapılmıştır. Bu durum TSK’nın halk nezdindeki imajına ve güvenilirliğine vurulmuş birer darbe olmuştur.

Tarihsel geçmiş ve ittihatçı geleneği, Türkiye’deki askerî darbelerin en önde gelen gerekçesi olarak konumlandıran S. “günümüz küresel değişimleri dikkate alındığında, gerek TSK’nın yapısında gerekse TSK’nın karar verme süreçlerindeki rol ve işlevlerinde ciddi düzeltmeler yapılması gerektiğini” düşünmektedir. S’ye göre düzeltme yapılması gereken hususların başında, savunma planlaması, savunma harcamaları ve askerî eğitim konuları gelmektedir.

Kendisine “size göre savunma plânlaması ile ilgili karar verme süreci yeterince şeffaf mıdır?” sorusu sorulduğunda, “savunma planlama sürecinin gizli olması gerekebilir, fakat harcamaların mutlaka sıkı denetim altında olması gerekir” cevabını vermiştir. S. “son dönem gelişmelerinin, savunma ve güvenlikle ilgili anlayış ve yapılanmaları değiştirdiğini, TSK’nın da bu değişime ayak uydurması gerektiğini” belirtmiştir. Yani S’ye göre, “güvenlik ve beka önemlidir. Ordunun da güvenlik ve bekamıza yönelik tehditleri bertaraf edecek biçimde yapılandırılması gerekmektedir”.

Askerî eğitim sisteminin, askerlerin kendilerini diğer kamu personelinden ve siyasilere üstün görmelerine neden olduğunu düşünen S’ye göre, “toplumsal algılar askerî okullara olan eğilimi artırmaktadır”. S. bunun yanı sıra, “askerî okullarda verilen eğitim ile öğrencilerinin kendilerini öncelikle rejimin koruyucusu ve kollayıcısı olarak görmesinin sağlandığını ve bu nedenle askerlerin kendilerini, devletin birinci derecede sahipleri olarak gördüklerini” ifade etmektedir. Ancak S’ye göre askerler, “yine eğitim sistemlerinin bir parçası olarak, dünyada ortaya çıkan ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel değişimi yakından takip ettiklerinden ötürü, sivil irade ile olan ilişkilerinin temelden değişmesi gerektiğini kavramaya başlamışlardır”. S. bu nedenle “zaman içinde TSK’nın üst düzey komuta görevlerinde ciddi manada bir bakış biçimi değişikliği olduğunu ve bu bakış biçiminin, hiyerarşik yapının da etkisiyle, TSK’nın bütün muvazzaf personelini etkileyeceğini düşündüğünü” belirtmiştir.

S ayrıca, dış dinamiklerin askeri darbelerle ilişkisine yönelik olarak tevdi edilen soruyu “özellikle Soğuk Savaş Dönemi’nde Türkiye’nin NATO üyeliği ve/veya ABD ilişkileri ile askerin siyasete müdahil olması arasında çok belirgin bir bağlantı vardı.” şeklinde yanıtlamıştır. S’nin bu ifadelerinden, soğuk savaş sonrası müdahaleleri, özellikle de 28 Şubat sürecini, dış dinamiklerden bağımsız bir müdahale olarak gördüğü anlaşılmıştır.

S’ye göre, sivil iradenin askerle yürüttüğü mücadelede, hareket alanı kazandığının söylenebileceği dönem 2000’li yıllar olmuştur. Bu dönemdeki gelişmelerde de, vatandaşın çok dış dinamikler, özellikle de, AB süreci etkili olmuştur:

S. kendisi ile sivil-asker ilişkilerine ilişkin olarak yapılan mülakatta, Türkiye’deki liberal-muhafazakâr söylemin sivil-asker ilişkilerine ilişkin olarak yaygın biçimde başvurduğu argümanları kullanmıştır. Tahlillerinde yer yer devlet merkezli bakış

açısının izleri görülmekle birlikte, münhasıran sivil-asker ilişkilerine ilişkin yapılanmayı liberal bir bakışla biçimlendirdiği anlaşılmaktadır. Dikkatli bakıldığında, S'nin Türk sivil-asker ilişkilerine ilişkin model önerilerinin, Huntington ve Janowitz'den esinler taşıdığı görülmektedir. S ile yapılan mülakat, yasa dışı aşırı sağ görüşleri nedeniyle TSK'dan ilişiği kesilen birinin tahlillerinde, “devlet merkezli” bakış biçiminin güçlü izlerini görebileceğimiz yönünde bir genellemeyi de yanlışlar nitelikte olmuştur.

Çalışmanın devam eden bölümünde askerî darbe mağdurlarına kıyasla daha uzun süre TSK'da görev yapmış, askerlik görevleri içerisinde yüksek lisans ve doktora programlarını tamamlayarak akademik hayata atılmış ve akademik yaşamlarında kendi uzmanlık alanları yanı sıra sivil-asker ilişkileri konusunda da çalışmalar yapmış akademisyenlerle yapılmış olan mülakatların notlarına ve bunların analizlerine yer verilmiştir.

6.3.4. Araştırmanın Konusuyla İlgili Çalışan Asker Kökenli Akademisyenlerle Yapılan Mülakatlardan Elde Edilen Bulguların Değerlendirmesi

TSK'dan bir şekilde ayrıldıktan sonra akademik hayata geçmiş ve halen bu alanda çalışmalarını sürdüren pek çok akademisyen bulunmaktadır. Ancak çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan asker kökenli akademisyenler, kendi iştiğal alanlarının yanı sıra, sivil-asker ilişkileri konusunda da çalışma yapanlar arasından seçilmiştir. Bu akademisyenlerden V. K. bir üniversitede üst düzey yönetici olarak görev yapmaktadır. Ö. N. önemli ve etkin bir vakıfta araştırmacı olarak çalışmaktadır. S. A. Bir sivil toplum kuruluşunun yöneticiliğini yürütmektedir. A. D. ise, 2012 Yılı'nda TSK'daki hizmet süresini doldurup emekliye ayrılmış ve halen serbest avukatlık yapmaktadır. Sırasıyla bu kişilerle yapılmış olan mülakat notları ve analizlerine izleyen bölümlerde yer verilmiştir.

6.3.4.1. A. D. ile Yapılan Mülakattan Elde Edilen Bulguların Değerlendirmesi¹³⁵

A'nın hareket noktasını, "tarihsel sürecin sivil-asker ilişkileri bakımından dikkatli bir incelemeye tabi tutulması gerektiği" hususu oluşturmaktadır. A'ya göre Osmanlı-Türk modernleşme karakteristikleri, Türk sivil-asker ilişkilerini diğerlerinden önemli ölçüde ayırmaktadır. Müdahalecilik geleneği de dâhil, TSK'nın Türk siyasi yaşamındaki rolünün Batılılaşma hareketleriyle birlikte oluşmaya başladığını değerlendiren A'nın, tarihsel süreç içerisinde, geçmişten günümüze intikal eden mirasa ilişkin görüşleri aşağıya çıkartılmıştır:

Türkiye özeline ilişkin bir değerlendirme yapmadan ve sivil-asker ilişkilerinin gelecekte sağlıklı bir biçimde nasıl evrilebileceğine dair fikir beyan etmeden önce, tarihin belirleyiciliğinden söz etmek istiyorum. Çünkü bence Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini Batılı örneklerinden farklılaştıran ve problemleri bir seyir izlemesine neden olan önemli faktörlerden birisi tarihsel süreçtir. Cumhuriyet dönemini de aşan ve kökleri Osmanlı'ya inen bir süreçten söz ediyorum. Bu süreçte kurumsal kültür, sivil ve asker elitler ile vatandaşların davranışlarını da zaman içerisinde değişikliğe uğratmıştır... Geç Osmanlı döneminden başlayarak imparatorluğun yıkılışına kadar olan dönemde özellikle askerlerde, itaat odağının neresi olacağı konusunda görünür bir değişim yaşanmıştır. Bu dönemde askerler, siyasi gücün temsil edildiği siyasi iktidar ile devlet arasında kesin çizgili bir ayırım yapmışlar ve itaat odağını hükümet yerine devlet olarak belirlemişlerdir. Unutmamak gerekir ki vurguladığım dönem, sürekli toprak kayıpları ve dağılma endişesinin yaşandığı bir imparatorluğun çöküş dönemidir. İster sivil, ister asker olsun her aydının cevabını aradığı temel soru "bu memleket/devlet nasıl kurtulur?" sorusudur. Rejim tartışmalarının temelinde de devleti ayakta tutma çabası vardır. Niteliği itibarıyla bu çaba, Batılı örneklerde olduğu gibi, sınıfsal değildir. Bürokratiktir. Askerlerin bu tercihi halk tarafından da desteklenmiş ve devam eden süreçte, siyasi iktidarlar yerine devlet, itaat odağı olarak seçilmiştir. Bu tavrın Osmanlı'dan taşınan, "devlet-i ebed müddet" anlayışıyla da yakın ilişkisi vardır. Ancak önceleri siyasi iktidarın alanı içerisinde telakkî edilen "devlet" kavramlaştırması, ayrıştırılarak kendi başına bir itaat odağı haline getirilmiştir. Daha farklı bir deyişle; devlet her daim kalıcı, siyasi iktidarlar ise geçici olgular olarak görülmüştür. Hattı zatında, sözünü ettiğim bu süreçte siyasi iktidarlara itaatın naifliği çok da önemsenmemiştir. Şimdi sizin sözünü ettiğiniz analiz çerçevesiyle birleştirsem, askerler kendilerini, sözü edilen sürecin neredeyse tümünde, devleti biçimlendiren asli fail olarak gördüklerinden, idamesi sorumluluğunun da kendilerine düşen bir sorumluluk şeklinde algılamışlardır. Dolayısıyla da sürekli değişen iktidarların da kendi koruma ve idame sorumluluğu algılarıyla uyumlu bir biçimde davranmasını beklemişlerdir. Aslında söz konusu olan sadece bir algılama da değildir. Askerlerin koruma ve idame görevleri zaman içerisinde Anayasal ve yasal düzenlemelerle de tahkim edilmiştir. Bu nedenle askerler, sadece sivil-asker ilişkileri meselesini değil, bütün siyasi içerikli olayları, "devlet merkezli" diyebileceğimiz bir analiz çerçevesi içerisinde ele alıp değerlendirme eğiliminde olmuşlardır.

¹³⁵A. lisans düzeyinde tarih ve hukuk eğitimi almış, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde 1994'te yüksek lisans, 2000 Yılında da doktora eğitimini tamamlamıştır. A. "Askerî Müdahaleler ve Ordu Üzerindeki Etkileri (27 Mayıs - 12 Mart)" konulu doktora tezinde, müdahalelerin ordu üzerindeki etkisi ve yarattığı sonuçları, çok boyutlu olarak, incelemiştir. A'nın doktora tezi, daha sonra kitaplaştırılarak yayımlanmıştır. Uzun yıllar TSK'da asker öğretmen olarak görev yapan A. bu görevinin yanı sıra, Kara Kuvvetleri Komutanlığı ve Kara Kuvvetleri Eğitim ve Doktrin Komutanlığı'nda karargâh subaylığı görevlerini de yürütmüştür. A. TSK'dan 2011 Yılında, kendi isteğiyle ve albay rütbesiyle emekli olmuştur.

A. “sözünü ettiği süreçte kendisi de dönüşüme uğrayan devletin, siyasal kültürü de dönüştürecek bir işlev gördüğü” kanaatini taşımaktadır. A’nın günümüz siyasal ortamına ilişkin değerlendirmelerini de kapsayan bu süreçle ilişkili ilâve değerlendirmeleri aşağıdadır. A. aşağıdaki değerlendirmelerinde, ulus devlet kavramının dönüşüme uğradığı, küreselleşme dinamiğinin sivil-asker ilişkilerini etkilediğinin altını özellikle çizmektedir:

Hiç kuşkusuz ulus devlet değerlerine ilişkin algılarıyla uyumlu bir siyasal iktidar tarafından yürütülmesini tercih ederlerdi askerler. Fakat demokrasi nihayetinde sandık demektir. Ben açıkçası 2000’li yıllarda yaşanan değişimde askerlerin bizatihi AB norm ve kurallarından ötürü değil de, bu sürecin kendi siyasal algılarıyla uyumlu olmayan bir hükümetçe yönetiliyor olduğundan endişe duyduklarını düşünüyorum. Peki, bu endişenin konumuz açısından önemi nedir? Bence bu endişe sağlıklı bir sivil-asker ilişki biçimi geliştirme açısından bir engel oluştur(muştur)acaktır. Zira bence sağlıklı bir sivil-asker ilişki biçiminin önde gelen koşullarından biri, tarafların kuşkularından kurtulmalarıdır. Ama kastım; devletin itaat edilen üst yapı olma vasfının askerlerin algı biçimlerine uygun olarak korunması da değildir.

A’nın, Türk sivil-asker ilişkileri meselesini, ağırlıklı biçimde, konuyla yakından ilişkili gördüğü “demokrasi” kavramının algılanma biçimleri çerçevesinde ele alan bir yaklaşım izlediği dikkat çekmiştir. A’ya göre, sivil-asker ilişkisinin taraflarının demokrasi kavramının içselleştirilmesi ve demokratik normların yerleştirilmesi konusundaki niyet ve istekler konusunda birbirlerine güven duymamaları, bu zemin üzerindeki uzlaşımın önde gelen bir engeli olmuş(tur)maktadır. “Demokrasi” kavramını sivil-asker ilişkileri bakımından anahtar bir kavram olarak gören A’nın konuya ilişkin ilave değerlendirmeleri şu şekildedir:

Asker ve sivil elitlerin karşılıklı endişelerinin giderilmesinden söz ettiğimizde, sivil-asker ilişkileri meselesiyle yakından ilişkili bir diğer kavram üzerinde durulması gerekir. Bu da “demokrasi” kavramıdır. Bana göre, “demokrasi” kavramının içselleştirilmesi ve demokratik normların yerleştirilmesi konusundaki niyet ve istekler konusunda tarafların birbirlerine güven duymadıkları aşikârdır. Zaten Türkiye’deki siyasi içerikli temel sorunlardan biri de bu değil midir? AKP iktidara geldiğinde bütün üst düzey bürokrasi, “ne oluyor?” sorusunu sormadı mı? Aynı endişe ve güvensizlik siyasi elitler için de söz konusu olmuştur. Onlar da iktidara geldiğinde, “acaba biz de daha önceki tecrübelerle benzer hâdiseleri yaşar mıyız?” diye düşünmüştür. Hal böyle olunca da, hangi koşullar gerçekleşirse iki tarafın da endişe yaşamayabileceği konusuna bakmamız lâzımdır. Bence her iki taraf da samimi bir şekilde demokrasiye inanmış olsaydı, bu endişe yaşanmazdı. Bu bakımdan bana göre Türkiye’deki sivil-asker ilişkileri meselesinin anahtar sözcüğü demokrasidir. Demokratik norm ve değerlere dair inancın geçerli ve sağlam olduğu bir yapı içerisinde sivil ve askerî elitlerin mutabakat imkânları kolaylaşacaktır kuşkusuz. Peki, biz de öyle mi oluyor? Hayır, bizde hem siyasi hem de askerî elitler demokrasiyi bir araç, kendi zihin dünyalarında oluşturduğu “iyi”ye ulaşmak için bir araç olarak görüyor. Kendi zihin dünyasında kurduğu ekonomik ve siyasi yapıyı ihdas etmek ve toplumu da buna göre dönüştürmek amacına yönelik bir araç olarak görüyor. Bu duruma, “çoğulcu” ve “çoğunlukçu” demokrasi örnekleri yardımıyla da bir izah getirebiliriz. Türkiye’de

demokrasi, genellikle, “çoğunlukçu” bir zihniyet kalıbı içerisinde algılanmaktadır. Yüzde 51 kutsallaştırılırken, geriye kalan yüzde 49’un kaale alınmayabileceği algısı sorunludur. Demokrasiye ilişkin karşılıklı güvensizlik kuşkusuz sivil-asker ilişkilerini olumsuz etkilemektedir.

Mevcut siyasal iktidarın sivil-asker ilişkileri konulu pratiklerini yorumlaması istendiğinde A’nın, 2000’li yıllar sonrasında ortaya çıkan sivil-asker ilişki biçiminin tipik bir “sivil kontrol” örneği olduğu kanaatini taşıdığı görülmüştür. Mevcut hükûmetin konuya ilişkin pratiklerine, Schiff’çi ve Feaver’ci kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde açıklama getirmeyi deneyen A’nın konuya ilişkin görüşleri şu şekildedir:

Askerler, AKP’nin konuya ilişkin plan ve eylemlerini kuşkulu bulmakta haksız değillerdir. Zira 2000 sonrasında uygulanan tipik bir sivil kontrol modelidir. Bana göre sivil kontrol yani güçlü bir sivil siyasi otoritenin askeriye kontrol etmesi de sağlıklı bir sivil-asker ilişki biçimi değildir... Sivil-asker ilişkilerinin aktörleri bu meselenin önemli parçalarından biridir. Schiff’çi modelde olduğu gibi, vatandaşın hangi araçlar yoluyla bu ilişkinin bir parçası haline getirilebileceği de önemlidir kuşkusuz. Meseleyi Feaver’ın asil-vekil modeli çerçevesinde ele aldığımızda da tarafların ilişki biçimleri önemli bir parametre olarak karşımıza çıkmaktadır. Feaver’ın ödünç aldığı model, şirket yöneticisinin vekile karşı hiçbir sorumluluğu olmadığı, onu da bağlayan yasa hükümlerinin var olmadığı bir modelleme değildir. Özetle taraflar arasındaki ilişkinin çerçevesini belirleyen demokratik norm ve prensiplerle örülmüş bir çatki vardır. Taraflar da bu çatki aracılığıyla birbirleriyle güven ilişkisi içerisinde sokulmaktadır. Örneğin iş dünyasında patronu ve işçiyi kuşatan, hukuk devleti güvencesinde bir iş akdi vardır. İhlâli halinde bunun müeyyidesi de vardır. Eğer iş dünyasını düzenleyen usul ve prensipler hukuk devleti ilkelerine aykırı ise, demokratik değilse, mevzuatınız demokratik değilse, sağlıklı bir işçi işveren ilişkisi kurabilir misiniz? Yalnızca patron lehine ya da yalnızca işçi lehine işleyen düzenlemeler sağlıklı değildir. Bu türden düzenlemeler bünyesinde her daim gerilim barındırır.

Vatandaşların sivil-asker ilişkilerine katılımı konusundaki görüşleri sorulan A. “vatandaşın siyasal süreçlere katılımın bir ideale karşılık geldiğini” belirtmektedir. Bununla birlikte, demokratik sivil kontrolün inşa edileceği zemin üzerindeki uzlaşmazlığın, sivil-asker ilişkilerinin taraflarını ikincil konuma ittiğini, demokratik norm ve prensiplerle örülmüş bir uzlaşma zemini olmayınca da vatandaş katılımının, daha fazla anlamsızlaştığını düşünmektedir:

Peki, vatandaşlar bu denklemin neresinde duruyor? Bazılarına göre vatandaşlar demokrasiye ilişkin taleplerini seçimler aracılığıyla yansıtmaktadır. Seçim sonuçlarından vatandaşın, örneğin Kürt meselesine ilişkin siyasi otoritenin tavrını, seçim sandığına yansıyan oranlarda desteklediğini çıkarabilir miyiz? Bence vatandaşın demokrasiye ilişkin tavrını sağlıklı olarak ölçebileceğimiz bir ölçüt yoktur elimizde. Bugün itibarıyla siyasal süreçlere STK’ler, barolar, üniversiteler, basın yayın aracılığıyla katılabilecek bir vatandaş tipolojisi size göre mevcut mudur? Dahası sizce siyasal elit siyasal süreçlere katılabilecek bir vatandaş tipolojisi istiyor mudur? Türkiye yüzyıla yakındır bu zemini inşa etmeye çalışıyor. Bu söylediklerimi sadece siyasal iktidara yönelik bir eleştiri olarak da algılamayın. Bu sistemin bütününe ilişkindir. Siyasal partiler yasası, seçim barajı vb. pek çok neden bu zemini zayıf ve arızalı bir hale getirmektedir. Asıl demek istediğim de henüz tarafların sivil-asker ilişkilerinin inşa edileceği zemin üzerinde anlaşmamış olmalarıdır.

Romalı Juvenal'den beri, koruyuculardan nasıl korunacağımız gibi bir çatki üzerine kurulmuş olması nedeniyle sorunun asker tarafının öne çıkarıldığını düşünen A'ya göre, “meselenin sivil siyasi otorite tarafı da eşit, hatta daha fazla önemlidir”. A'nın, aşağıdaki ifadelerinden, sivil-asker ilişkileri meselesinin, Türkiye'ye özgü olmayan analizler biçimlerinde de öncelikle, “kendisi demokratik olmayan bir siyasi iktidarın demokratik kontrolü nasıl sağlayabileceği?” sorusu çerçevesinde de ele alınması gerektiğini değerlendirdiği görülmektedir:

Sivil-asker ilişkileri meselesinde Eski Roma'dan beri en temel sorularından birisi de koruyuculardan nasıl korunacağımız sorusudur. Bu çerçevede doğal olarak meselenin asker tarafı öne çıkarılmaktadır. Ancak kendisi demokratik olmayan bir siyasi iktidarın demokratik kontrolü nasıl sağlayabileceği sorusu da en az bu soru kadar önemli bir soru değil midir? Daha da önemlisi demokratik norm ve prensiplerin hâkim olduğu bir zemini nasıl inşa edecektir? Bunu sadece Türkiye özeline ilişkin bir değerlendirme olarak da almayın. Bana göre ABD'deki sivil-asker ilişkileri de çok demokratik değildir. ABD örneğini farklılaştıran, bu ilişkiyi tanzim eden kurumsal ve yasal çerçevenin bizim gibi örneklerle oranla daha demokratik biçimde tanzim edilmiş olmasıdır. Yani tarafların eşit biçimde korunacağına dair bir algı vardır. Oysaki bizde dün siyasi iktidarı korumayan yasal çerçeve bugün askerleri yeterince koruyamamaktadır. İkinci fark da “rıza” unsuru ile ilişkilidir. ABD'de sistemin bütünü siyasal iktidarın pratiklerinin halkın rıza göstermesini temin edecek biçimde düzenlenmesini sağlamaya yönelik işlev gördüğünü söyleyebiliriz. Bizde öyle midir? Bugünkü yapıda örneğin üniversitelere bağımsız fikir üreten bilim kuruluşlarıdır diyebilir misiniz?

A'nın itaat kavramının sivil-asker ilişkileri bakımından önemine ilişkin değerlendirmelerine aşağıda yer verilmiştir. İtaat örgütlenmelerinin askerî darbelerin dinamiğini oluşturduğu iddiasını oldukça zayıf bir iddia olarak gören A. “itaat örgütlenmelerinin iki ucu keskin bir bıçak gibi, askerî müdahaleyi teşvik edebilmenin yanı sıra önleyebilme potansiyeli taşıdığını” düşünmektedir:

İtaat örgütlenmeleri darbelerin başarılı veya başarısız olarak vasıflandırılmalarında, daha farklı bir deyişle meşrulaştırılmasında etkili olmaktadır. İtaat darbeleri tetikleyebildiği kadar darbeleri önleyici işlev de görebilir. Hasbelkader ben de benzer bir konu üzerinde çalışmışım. Askerî hiyerarşinin güçlendiği ve merkezileştiği dönemlerde, itaat kavramı iki tarafı keskin bir bıçak gibi kullanılabilmiştir. Ayrıca itaatın bizim toplumsal yapımıza sinmiş bir olgu olduğu hususu da göz ardı edilmemelidir.

Sivil-asker ilişkilerinin demokrasi kavramıyla ilişkileri bağlamında tarafların demokrasi karnelerine de bakılması gerektiğini düşünen A'ya tarafların demokrasi karnesine ilişkin görüşleri de sorulmuştur. A. ayrıca, bu konuyla yakında ilişkili olarak ortaya atılan, “askerlerin demokrasi kültürünü özümseyemediklerine” dair iddiaları da abartılı bulmakta ve “toptancı bir bakış açısı” olarak nitelendirmektedir. A'nın askerî eğitimin

ve sosyalleşme süreçlerin yönetimiyle ilgili görüşlerini de içeren değerlendirmeleri şu şekildedir:

Demokrasi Alaattin'in lâmbasından çıkmaz. Bir gecede de kurulmaz. Demokrasinin ihtiyaç duyduğu siyasal olduğu kadar, ekonomik, sosyal, kültürel, zihinsel vs. gelişim içeren veçheleri vardır. Tüm bunların birbirini hem etkilemesi hem de etkilenmesi söz konusudur. Âdeta canlı bir hücre gibidir. Evet demokrasi özünde inşa edilebilen ama aynı zamanda dinamik bir süreçtir. Biz artık demokratik bir toplum olduk, frene basalım diye bir anlayış söz konusu olamaz... Hangi işi yapmaya kalkışsınız kalkışın, önce bu işe ilişkin bir niyetinizin olması gerekir, ikincisi bu işi yapacak nitelikte adamınızın olması gerekir. Bir de bu işi yapmaya uygun malzemenizin olması gerekir. Askeri de, sivil de, sivil görünümlü askeri de asker görünümlü sivil de herkes, bu üç ölçüte göre "demokrasi işi"ndeki karne notlarını gözden geçirmelidir. Hakikaten demokrasiyi tüm kural ve kurumlarıyla içselleştirme /benimseme niyetinde miyim? Tüm kural ve kurumlarıyla demokrasiyi yaşatabilecek bilinçte sosyal bir taban nesnel olarak var mı? Gelişim veçhelerini tamamladı mı? Sakın burada "vesayetçi"lik yaptığımı sanmayın. Ben tüm bu soruları objektif birer soru olarak soruyorum karne için. Hatta biraz abartarak size, kişi başı milli geliri kaç lira olan bir demokrasi istersiniz diye de sorabilirim. Askerlerin demokrasiyi yeterince özümseyemediklerine gelince...Evet, bu bir iddiadır. Ama ben bu toptancı yargıya katılmıyorum. Şimdi ben emekli oldum Silahlı Kuvvetlerden, buradan şunu mu çıkarmalıyım? Otuz yıl içerisinde kaldığım sistemde demokrasiyi özümseyemiyordum. Şimdi mi özümsemeye başladım. Tabi bu işin esprisidir. Esasen bu iddia sahiplerinin kastı da, daha ziyade, askerî eğitim ve sosyalleşme süreçlerinin yönetimiyle ilgili bir kasıttır.

Ancak uzun yıllar askerî okullarda öğretmenlik yapmış biri olarak bu fikre de katılmadığımı söylemeliyim. Demokrasiyi dışlayan, onu kötüleyen, yadsıyan hiçbir ders içeriğine veya bu türden bir söyleme rastlamadım. Tam tersine demokrasi hep bir ideal olarak resmedilmiştir. Bu yöndeki güncel değerlendirmelerde galiba, sadece 2000'li yılların askerî elit portesinden hareket edilerek böyle yargılara varılıyor. Örneğin Tanel Demirel, 2000'li yılların ortamının askerî elitleri nasıl dönüştürdüğüne bakmaya çalışmıştır. Bu açıdan bakılınca bir değişimin yaşandığı inkârı güç bir gerçektir. Ancak hem bu dönüşümün araçlarının tespiti hem de askerî darbelerin en önemli dinamiğinin tespiti bakımından hatalıdır bence. Zira askerî eğitimin askerî darbelerin en önemli dinamiğini teşkil ettiği savı da, askerlerin demokrasiyi özümsemelerini engellediği savı da aşırı abartılı savlardır. Aslında şunu da teslim etmek gerekir ki, herkesin kendi demokrasi algısını sahiplenerek diğerlerini eleştirmesi de anti-demokratik bir tutumdur. Demokrasi algıları kişilere, zümrelere, süreçlere bağlı olarak değişim gösteriyor. Tek bir demokrasi tanımından söz edebilmek de zorlaşıyor. Menderes de onu idam edenler de yaptıklarını, demokrasi adına yapılmış şeyler olarak tanımlıyorlardı. Şimdilerde de ileri demokrasiden söz ediliyor. Ama gerçekten de bu böyle midir?

A'ya darbe iddialarına ilişkin yasal süreçler konusundaki görüşleri sorulmuştur. Bu soruyu cevaplama biçiminden A'nın da Schiff'çi çözümlerinin Türkiye özeline ilişkin sağlıklı çözümler üretebileceğini düşündüğü kanaati edinilmiştir. Zira Schiff'in sıraladıklarının asker tarafında; subaylar, astsubaylar, uzmanlar, siyasi otorite tarafında da; hükümetlerin yanı sıra; muhalefet, parlamento, cumhurbaşkanı yer almaktadır. A'ya göre, Türkiye özelinde sivil-asker ilişkisinin taraflarının giderek daha fazla daralması, sağlıklı bir zeminin yaratılmasını güçleştirmektedir. A'nın, "askerlerin yasa yardımıyla terbiye edilme süreçleri" olarak adlandırdığı, darbe

iddialarıyla ilgili olarak devam eden yasal süreçlere ilişkin değerlendirmesi ise aşağıdaki gibidir:

Bana göre son dönemde askerler kanun yardımıyla terbiye edilmektedir. Kanun devleti, hukuk devleti ayrımına dikkatinizi çekmek isterim. Siyasal iktidarın yasa torbaları içine yasa, yasalar içine madde, maddelerin içine de kelimeler sıkıştırarak ve gece yarısı- halk uykudayken- kendisi için hayati gördüğü konularda yasal düzenlemeler yapmak gibi bir meziyeti vardır. Hukukun bir takım amaçlara ulaşılabilmesi için araçsallaştırılmasıdır bu. Sonuçlarını kısa vadede göremeyiz. Dahası bunun askerleri nasıl etkilediğini, içeride nasıl sonuçlar ortaya çıkarabileceğini bugünden sağlıklı bir biçimde tahlil edemeyiz. Bugün gözlemleyebildiğimiz sadece, böylesi itibar zedeleyici bir terbiye sürecinin, TSK'da sistemin işleyişinde yarattığı tehlikedir. İnisiatif almada isteksizlik, ast-üst ilişkisindeki güven bağının erozyona uğraması, aşırı ihtiyatlılığın kurumu daha da statik bir yapıya büründürmesi ve her şeyden de önemlisi başta terör olmak üzere Türkiye'nin majör güvenlik sorunlarında TSK'nın iş yapamaz hale gelmesi yönünde emareler görülmektedir. Düşünün ki bir ordunun Genelkurmay Başkanı terör örgütü üyeliği ile itham edilmiştir. Bu nedenle mevcut durumun yarattığı psikolojik ortamı 1960 öncesiyle karşılaştıranlar vardır. Ancak henüz bu türden yargılara varmak için çok erkendir. Ayrıca 1960'ların askerleriyle şimdiki arasında eğitim, zihniyet, ülke ve dünya meselelerine bakış ve çözüm üretme, önlerinde açılan fırsat kapıları bakımlarından ciddi farklılıklar mevcuttur. Kısa vadede siyasal iktidarın tasarılarına uygun bir ordu yapısı ortaya çıkabilir. Ancak bunun ne ölçüde kalıcı olacağı müphemdir. Tekrar söylüyorum 1960 öncesi şartlara bakarak bir yorum yapmak yanıltıcı olur. Zira 1960 neslinde, nereden bakarsanız bakın, bir "Jöntürk" tavrı vardır. 1980 sonrası ise ciddi anlamda depolitize bir gençlik ve toplum üretilmiştir. Askerler de nihayetinde bu toplumun bir parçasıdır. Askerler dâhil gençlerdeki radikalizm önemli ölçüde törpülenmiştir. Kısa vadede hükümet talepleriyle uyumlu bir ordu yapısı derken de, kendi çalışmamdaki öngörümde hareket ediyorum. Bana göre sivil-asker ilişkileri giderek artan bir biçimde komutan ile başbakan arasındaki bir ilişkiye indirgenmektedir. Çünkü her iki kanatta da koyu bir merkezîyetçilik vardır. Tabi bunun orta vadedeki sonuçlarını kestirebilmek bu nedenle güçtür. Aktörlerin kişilikleri, karizmaları üzerinden yürüyen ilişki biçimi, kırılğan bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Sisteme dair değil, kişisel aktörlere bağlı böyle bir sivil-asker ilişkileri "demokrasiye bağlı komutan"ın, ya da arkasında yüzde 50'nin üzerinde halk desteği bulunmayan bir başbakanın olmadığı halde nasıl işleyecek, bunu görmek lâzımdır.

Türk sivil-asker ilişkilerinin sağlıklı bir zemine oturtulabilmesini teminen uygulanan normatif tedbirler hakkındaki görüşleri sorulan A'nın, bu türden tedbirlerin yetersizliğine dikkat çektiği görülmüştür. Sorunlara normatif yaklaşımlar çerçevesinde izah ve çözüm getirme gayretlerini, "Türk aydınlarına, 1808'den bu yana sinmiş bir tavır" olarak gören A'nın konuyla ilgili görüşleri şu şekildedir:

Bu, sakat ama değişmesi güç bir diğer zihniyet kalıbıdır. Sened-i İttifak'tan beri çözümün metinlerde, Anayasalarda görmüşüz maalesef. Kurumsal yapılara bakalım, örneğin Genelkurmay 1960 öncesi MSB'ye bağlıydı. 1949'da bakanlığın âdeta bir müsteşarlığı durumuna düşürülmüştü. 1960'a gelindiğinde bunun fazla bir öneminin olmadığı görüldü. Elbette kurumsal düzenlemelerin önemsiz olduğunu söylemiyorum, ancak kurumsal düzenlemeleri meselelerin çözümünün en önde gelen koşulu gibi görmek abesle iştigaldir. Meselâ çok önemseniyor şimdilerde ama İç Hizmet Kanunu'nun 35'nci Maddesi'ni değiştirseniz ne olur, değiştirmesiniz ne olur. 35'nci Madde var diye asker darbe yapmıyor. Darbeden sonra sözüm ona hukuksal bir savunu için 35'nci Maddeyi ileri sürüyor. Başarısız bir darbe olsa, girişimin failleri 35'nci Maddeyle sıyrılabilir mi? Mümkün mü? Normatif tedbirler sosyolojik tabanın gücü ve hayata geçirilebildiği ölçüde kıymetlidir. İşte bu

noktada yine süreç ve zeminin önemi ortaya çıkıyor. Örneğin “askerî vesayet” söylemi Türk sivil-asker ilişkilerini açıklamada sıkça başvurulan bir söylemdir. Vesayet kavramına hukuk mantığıyla baktığımızda-oradan ödünç alındığı için-, vasiinin vesayetin kalkmasından hoşnut olmasını gerektiren yönler de vardır. Çünkü sorumluluktan kurtulacaktır. Vesayet öyle zannedildiği gibi vasiye her zaman nema sağlamaz. Askerlerin kurumsal çıkarlarını korumaya yönelik olarak siyasete müdahale ettikleri, sürekli siyasete müdahil olmak istedikleri gibi değerlendirmeler de bence temelsizdir. Askerî müdahalelerin çıktıklarına bakmak lâzımdır. Eğer iddia edildiği gibi olsaydı, bunu doğrulayacak devamlılığı olan çıktıkların olması beklenirdi. Evet, doğru, darbe askerîdir, ama darbelerden sonra doğrudan doğruya askere nema sağlayan düzenlemeler pek görülmez. Birileri için daimî kâr elde etmek; bir var olmak-yok olmak meselesidir elbette, ama bir bürokrat için makul bir rüşvet yeter, o kadar.

A’dan, “TSK içerisindeki cuntalaşmayı önleyici gayretlerin, kendi içinde kapalı ve TSK personelinden kendini üstün gören bir kurmay ve general heyeti yarattığı” yönündeki iddiaları, daha önceki müdahale pratikleri çerçevesinde değerlendirmesi istenmiştir. A’nın gerek bu konuya gerekse de kendi içerisinde de tutarsız olarak gördüğü, siyasi otoritenin sivil-asker ilişkilerine ilişkin bakışına ilişkin değerlendirmeleri aşağıya çıkartılmıştır:

TSK’nın kendi iç işleyişinden kaynaklanan rahatsızlıkların ifade ediliş biçimi bazen, TSK dışı meseleler üzerinden ve komuta kademesi dışındaki çevrelerle paylaşma biçiminde yapılır. Özellikle alt kademelerdeki kadrolar, sistemin işleyişinden duydukları psikolojik rahatsızlıkları kendi komuta kademesinin rakibi olarak telakki ettikleri çevrelerle de paylaşırlar. Örneğin seçimlerde, subaylara oranla astsubay ve uzman çavuşların bulunduğu lojmanlarda üst komuta kademesinin hazzetmediği siyasal partilerin daha çok oy aldığı söylenir. Bu eğer gerçekten böyleyse, acaba üst komuta kademesi ile ast kademeler arasındaki makasın açılmış olmasının bunda payı var mıdır diye düşünmek gerekir. Ast kademelerin bu türden tepkilerinin somut gerekçelerinin olmadığı söylenemez. Ancak ifade ediliş biçiminin TSK’yu yıpratıcı bir yönü olduğu da aşîkârdır. Aslında bu 1960 öncesinde de böyle olmuştur. Konumuz açısından söylemeye çalıştığımın önemi şudur: Örneğin 1960 müdahalesinde orta ve alt düzey subaylar siyasete olduğu kadar, TSK’nın üst kademesine de müdahale etmiştir. Orta ve alt kademeleri bir biçimde radikalize eden unsurlardan birisi de kuşkusuz üst kademeyle makasın açılmasıdır. Söylediğimden mevcut durum ile 1960 öncesi arasında bir paralellik kurduğum düşünülmesin. 1960 öncesinde orta ve alt düzey TSK personeline ordu üst yönetimin siyasal kadrolarla ilişkilerine karşı bir duruş söz konusuydu. Örneğin dönemin Genelkurmay Başkanı 30 Ağustos törenleri sırasında Milli Savunma Bakanı tarafından aşağılanıyor ve bir tepki göstermiyordu. Bu alt ve orta kademe tarafından bir tür siyasi tarafgirlik, hatta yetersizlik gibi algılanıyordu. 1960 öncesinden çok ama çok farklı koşullarda yetiştirilen yeni kuşak askerî personelin bu türden hassasiyetlerinin olup olmadığı konusunda aynı ölçüde emin değiliz. Daha öncede söylediğim gibi, olan bitenin TSK içerisindeki tesirlerini kısa vadede anlayamayız. Örneğin şimdilerde astsubayların daha çok ekonomik temelli şikâyetleri, basın yayın organları aracılığıyla dile getiriliyor. Genelkurmay Başkanlığı resmî sitesinden bunlara cevap veriyor. Başlı başına bu durum bile bu türden sorunların, bütünüyle, TSK’nın kendi iktidar alanında çözülebilecek şeyler olmadığını gösteriyor. Bu bir talepe eğer, talebin muhatabı doğrudan TSK değildir. Bu talep ilgili bakanlığa iletilir. Bir yasa değişikliği gerekiyorsa hükümetin, meclisin işidir. İşte bu ve benzeri örneklerde TSK’nın cevabî refleksler göstermesi sivil-asker ilişkilerinin sağlıklı işlemediğini gösteriyor. Örneğin “Uludere Olayı”nda da bu böyle oluyor. Terör meselesinde de bu böyledir. Hükümet bir yandan askerinin konuşmasından rahatsız olurken, öte yandan problemleri bazı alanların sorumluluğunu üstlenmede geri durmaktadır.

A'nın Kemalist düşüncenin askerî müdahalelere dayanak teşkil ettiği yönündeki iddialara ilişkin değerlendirmesi sorulmuştur. A'ya göre, bu türden iddialara dayanak teşkil eden neden, bizatihi Atatürk'ün düşünce ve eylemleri değil, devlet ideolojisi haline getirilen Kemalizm'in içeriğinin doldurulmuş biçimiyle alâkalıdır. Dönemi itibarıyla bakıldığında Kemalizm'in temel prensiplerinin konuyla ilişkili olarak sorgulanmasının güçlüğüne de dikkat çeken A'nın konuyla ilgili değerlendirmeleri şu şekildedir:

Sorun daha ziyade Kemalizm'in tanımlanmasıyla ilgilidir. Kemalizm'in içeriği farklı dönemlerde farklı biçimlerde doldurulmuştur. Ancak TSK'nın özellikle 1960 sonrası Kemalizm'in tanımı konusunda kendisini âdeti bir tür tekel olarak addettiği de bir gerçektir. Başka bir ifadeyle; Ordu 1960 sonrası kurum olarak resmî bir Atatürkçülük anlayışı geliştirme ihtiyacı, çabası içine girmiştir. Aslına bakarsanız bu çaba başlangıçta kurum içindeki genç subay-astsubaylara yöneliktir. O yüzdendir ki, örneğin Aydemir'in başarısız darbe girişimleri dâhil tüm askerî müdahalelerde Kemalizm bir tür ideolojik meşruiyet vasıtası işlevi görmüştür. Sorunuza bir soruyla dönersem, "hangi Kemalizm sağlıklı bir sivil-asker ilişkisinin önündeki engel olarak görülmektedir?" sorusunu sormak gerekir. Kemalizm'in 1960'larda tanımlanan biçimiyle, 1980 sonrası tanımlanan biçimi birbirinden farklıdır. Çünkü konjonktürel ihtiyaçlar farklılaşmıştır. Şöyle bir gerçekliği de kabul ederim. Cumhuriyet döneminin tamamında düşünceler tartışılırken, onların Kemalizm'e olan mesafesi bir ölçme kriteri olarak görülmüştür. Cumhuriyetin kuruluş felsefesinin temelinde elbette ki Atatürk'ün görüş ve düşünceleri vardır. Kemalizm bir devlet ideolojisidir. Ancak dönemlere göre farklı tanımlarının varlığı göz ardı edilmemelidir. Bence tartışılması gereken de budur. Her daim aynı kalan bir Kemalist düşüncenin var olduğu kabul edilerek demokratikleşmenin, dolayısıyla da sağlıklı bir sivil-asker ilişki biçiminin önünde bir engel olduğunu söylemek yanıltıcıdır diye düşünüyorum. Bu Atatürk'e haksızlık olur. Bunu söyleyenlerin zihin dünyasında şöyle de bir algı var: Kemalizm asker ideolojisidir. Asker de devletin kurucusu, ana bileşenidir. Dolayısıyla siyasetin askerden arındırılması için, Kemalist ideolojinin siyasal alandaki etkisinin minimize edilmesi gerekir. Ben şimdi tarih eğitimi almış biri olarak, Kemalizm'e tarihsel süreç ve konjonktür gereği uğratıldığı değışimle değil, ortaya çıkış dönemi itibarıyla belirginleşen vasıfları açısından bakarım öncelikle. Nedir Mustafa Kemal'in ortaya çıktığı koşullar, kimdir Mustafa Kemal? Emperyalizme karşı verilen Ulusal Bağımsızlık Savaşının ve padişah-halifeye karşı verilen egemenlik mücadelesinin önderi, geri kalmış bir sosyo-ekonomik yapıda ümmetten ulus yaratmaya çalışan devrimci bir lider. Benim "tam bağımsızlık" "millî egemenlik" ve "muasır medeniyet" ile bir sorunum yok. Cumhuriyetin nihai hedef olarak kendisine demokratik cumhuriyeti hedefleyip hedeflemediği tartışılabilir elbette. Ancak gerek Atatürk'ün sağlığında girişilen çok partili siyasal yaşama geçiş çabalarına gerekse onun ölümünden sonra ülkeyi yönetenlerin tercihlerine baktığımda şunu görüyorum: Türkiye 1946'da yeni bir anayasa yapılmasına gerek olmadan siyasal hayatta çok partililiğe geçebildi. Ardından da 1950'de iktidar seçimle el değıştirdi. II. Dünya Harbi'nden sonra 1952'de NATO'ya üye oldu. 1959'da AET'ye ortaklık başvurusu yaparak AB'ne üyelik serüveni başlattı. Bu serüvende 1999'da aday ülke statüsü kazandı. 2005'de ise müzakereler başladı. Yani siyasal olarak tercihlerini hep Batı tipi demokratik devlet olmaktan yana kullandı. Ekonomi politikaları da siyasal tercihlerle elbette ki uyumluydu. Ana istikamet budur... Dolayısıyla bir yandan siyasi ve ekonomik olarak Batı tipi liberal demokratik bir devlet olmak yolunda yürüyeceksiniz, diğer yandan ise asker-sivil ilişkilerinizi bu anlayış dışında biçimlendireceksiniz. Bu eşyanın tabiatına aykırı olur. Efendim Atatürk'ten sonra ortaya konulan Kemalizm/Atatürkçülük anlayışları. Hepsi tartışılabilir, kimi zaman az evvel bahsettiğim istikamete aykırı düşen örnekler de verilebilir. Ama ana istikametten şüphe edilmemesi gerekir. Kemalizm'in dönemi itibarıyla ilerlemeci bir perspektif sunduğu çok açıktır.

A'ya sivil-asker ilişkilerinin oldukça tartışmalı bir konusu olan, TSK'nın toplumsal rol ve işlevleri konusundaki düşünceleri sorulmuştur. A'nın konuyu; öncelikle, TSK'nın toplu bilinç oluşturma, bu kapsamda militarizmin taşıyıcılığını üstlenme ve görev alanı dışındaki rol ve işlevleri açısından ele alıp değerlendirdiği dikkat çekmiştir:

En başta değinmem gereken husus: TSK'nın militarist düşünceyi yayan bir kuruluş olarak görülmesidir. Böyle düşünenler ilginç bir biçimde, militarizm ile askerî üniforma arasında doğrudan bir ilişki kuruyorlar. Militarizmi yayan unsurların başına Millî Güvenlik Derslerini, askerî törenleri yerleştiriyorlar. Ben bu derslerin içeriği önemsizdir demiyorum. Hatta bu gibi gereçlerin topluma ideolojik transfer yönünde işlev görebileceğini kabul ediyorum. Ama kendi tecrübelerime dayanarak şunu söylemeliyim: TSK'nın eğitim-öğretim sürecinde öyle iddia edildiği gibi demokrasiyle temel bir sorunu olduğunu şahsen gözlemlemedim. Kaldı ki orduya gelmeden önce, Türk toplumsal yaşamında militarizmin taşıyıcısı birçok kültür normundan söz etmek de mümkündür. Eğer askerî müdahale dönemleri söz konusu edilirse, orada da her kesimin elindeki araçlara göre pozisyon aldığını söyleyebilirim. TSK'nın toplumsal yaşamdaki yeri ile ilgili olarak bir başka tartışılan husus ise, TSK'nın kendi görev alanı dışında yürüttüğü, okuma yazma, köy destek gibi programlarıdır. TSK'nın bu alanlarda işlev görüyor olmasının nedeni bu alanlarda boşluk olmasındandır. Sivil siyasetin zayıflığı, TSK'nın kamusal alandaki görünürlüğünü ve doğal olarak gücünü artırıyor. Ben hiçbir tabur komutanının kendi asli işleri dururken, köy okulunu badana yapmak için can attığını, kendi personeli eksikken okullara öğretmen tahsis etmek için can attığını sanmıyorum. Eleştiri düzlemi daha ziyade bu türden faaliyetler aracılığıyla TSK toplumsal destek devşiriyor noktasındadır. Bunun çaresi de o boşlukları yaratmamaktır. Bu alanlara TSK'yı sokmamaktır. Bu da kuşkusuz siyasi otoritenin sorumluluğundadır.

A'nın TSK-din ilişkisine ilişkin görüşleri de sorulmuştur. A'ya göre, ayrılıkçı etnik kalkışmalar gibi din de bölme potansiyeline haiz bir olgu olarak değerlendirilmiştir. Her ne kadar tarihsel süreç içerisinde din, dayanışmayı sağlamaya matuf bir biçimde de kullanılmış olsa da, bir amaca yönelik olarak araçsallaştırılmıştır. TSK'nın dinle ilişkisinde pragmatik ve kuşkulu bir bakış açısına sahip olduğunu değerlendiren A'ya göre, bunun esas nedeni geçmişten taşınan mirastır:

Din ve etnisite, Türkiye'nin ulus inşası sürecinde, inşayı sekteye uğratabilecek güç odakları olarak görülmüştür. Daha açık bir deyişle ayrılıkçı Kürt hareketleri ve dinî itaat odakları oluşturulmaya çalışılan ulus devleti parçalayabilecek potansiyele sahip tehditler olarak görülmüştür. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren bu kaygının etkisiyle normatif ve fiili düzenlemeler, uygulamalar gündeme getirilmiştir. Dönemin askerleri dinin birleştirici işlevinden yararlanmışlar, bir takım dinî ritüelleri ve terimleri- örneğin gaza ve şehitlik-ordu içerisine transfer etmişlerdir. Ama kimi dinî pratiklerden de –örneğin beş vakit namaz-özenle kaçınmışlardır. Kısaca dine karşı ihtiyatlılık, hatta kuşku söz konusudur. Bu ihtiyatlı yaklaşımın sebebi, dine karşı olmaktan değil, tarihi tecrübelerden çıkarılan derslerdir. Bakın bizim tarihimizde II. Meşrutiyete kadar Ordu bünyesinde daha çok etnik ve kültürel farklılıkların ayırıcı-ayrıştırıcı etkisi görüldü. 31 Mart vakası ise ilk kez dinin siyasete âlet edilebileceğini gösteren bir olay olarak zihinlere yerleşti. Ordunun buradan çıkardığı ilk ders; dinsel anlayış birliğinin sağlanamadığı bir orduda din, “uhrevî” bir sadakat merkezi olarak Orduyu bölebilecek derecede güçlü bir tehdit haline gelebilmekte ve Ordunun profesyonel işlevlerini yerine getirmesinde engel oluşturabilmektedir. O halde din, Ordu bünyesinde “askerî” sadakate paralel bir sadakat odağı haline getirilmemelidir. Sonraki

dönemlerde “kışlaya siyasetin sokulmaması” biçimine dönüşerek tüm farklılıkların ordu dışında tutulmasında ısrarcı olunması bu yüzdendir. Ayrıca milli mücadele dönemindeki fetvalar savaşı, Menemen Hâdisesi vs. de ordunun bahsettiğim kuşku tavrının oluşumunda etkili oldu. Yani Cumhuriyet döneminde de bu yaklaşım büyük oranda muhafaza edilmiştir. O yüzden ben Ordunun dine karşı tavrını pragmatik bir tutum olarak buluyorum.

A'nın iç güvenlik meselesinin sivil-asker ilişkilerine etkisi ile ilgili değerlendirmelerine aşağıda yer verilmiştir. A'nın iç güvenliğe angaje olan orduların demokratik kontrolünün zorluğuna belirgin bir biçimde vurgu yaptığı görülmüştür. A'ya göre sorun, iç güvenlik meselesinin tanımlanış biçimi ve yasal çerçevesiyle de yakından ilgilidir. A. ayrıca, iç güvenlikle ilgili sorunun sivil-asker ilişkileri kapsamındaki veçhesini denklemin siyasi otorite tarafını ilgilendiren bir konu olarak görmektedir:

Öncelikle meselenin yasal çerçevesine bakmak gerekir. TSK yasal olarak hem dış güvenliği hem de iç güvenliği sağlamaya memur edilmiştir. TSK'nın görevinin sadece dış güvenliği sağlamaktan ibaret olduğu iddiası mevcut yasal çerçeveye uyumlu değildir. 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu gereği de TSK iç güvenlik görevlerini yürütmekle mükellef kılınmıştır. Tabi ki yasalar, TSK'nın kendi inisiyatifi doğrultusunda işlev görmesine engeldir. Vali'nin talebi asıldır. Askerin iç güvenlikte sık sık kullanılması sivil-asker ilişkileri bakımdan sakıncalı bir haldir. Mümkün olduğunca bundan kaçınmak gerekir. İlke budur. Çünkü askerin hareket tarzı, olaylara müdahale biçimi herhangi bir kolluk gücünün, hatta savcının, hâkimin bakışından farklıdır. Çünkü asker iç güvenlik meselesine kendi yöntemleri, silahları, eğitimi, vs. çerçevesinde ele almak ve çözümlenmek durumundadır. İç güvenlik olaylarında istisnaî olması gereken askerî birlik kullanımı, Türkiye'de istisna olmaktan çıkmış, süreklilik kazanmıştır. Bunda şüphesiz tehdidin çapı ve bunun beka sorunu biçiminde algılanmasının derin etkisi vardır. Süreklilik kazandığını söylediğim bu fiili durumun askere, dolaylı ve direkt, bir alan açması kaçınılmazdır. Çatışmacı ortamın esas oğlanları kahramanlar olacaktır. Diğer bir konu egemenliğin tesisi meselesidir. Egemenlik, hâkim olunan sınırlar içerisinde devlet otoritesini hâkim kılmayı gerektirir. Egemenlik, bir devletin sınırları içerisinde başka bir silahlı gücün bulunmamasıyla karakterize olur. Egemenliğimize karşı ciddi bir kalkışma varsa, egemenliği tesis etmeye matuf araçları derece derece kullanırsınız. Tabi ki üstesinden gelebiliyorsanız kolluk kuvvetlerinin bu türden görevlere tahsisi beklenir. Yani bastırabiliyorsanız mahalle bekçinizle, değilse, polisiniz jandarmanızla, o da yetmiyorsa askerinizle. Ama belli ki dün ve bugün için karşınızdaki egemenliğimize meydan okuyan silahlı gruplar var ve bunun berhava edilmesi kolluk kuvvetleriyle yerine getirilemeyen bir nitelik taşıyor. Şimdi buradaki çelişki şu; PKK özelinde belirtmem gerekirse, boyutları, mücadele yöntemi, halk tabanı, vs. itibarıyla sıradan kolluk gücüyle halli mümkün olmayan bir sorunu, siz adli bir vaka imiş gibi bir çerçevede halletmeye kalkıyorsunuz. İstisnaî durumun sürekliliğini görüyor, askeri görevlendiriyorsunuz. Ama yasal düzenlemelerde sıkıntılarınız var. Kaldı ki, hep şunu dile getiriyorsunuz. Terörle mücadelede yalnızca askerî tedbirler yetmez, bunun politik, ekonomik, psikolojik, sosyal, dinî, uluslararası, vs. birçok alanda eş güdüm halinde atılması gereken adımları var. Ama bir türlü bu alanlarda istenilen sonuçları üretilmiyorsunuz. Neden? Çünkü teşhiste eksiklik, hata var. Adım atmıyor değilsiniz, şu ya da bu şekilde bu adımları atmaya çalışıyorsunuz, ama çözüm bu değil. Yani karşı karşıya kaldığımız sorun salt bir terör olayı değil, egemenliğimizi tartışan, sözde uzun süreli bir halk savaşı yürüten bir grup var karşınızdaki. Literatür böyle diyor. Üstelik aynı literatür bununla mücadele usulünü de size söylüyor. Dünya da ilk defa bu sorunla karşılaşan devlet siz değilsiniz. Öyleyse şimdiki soru şu; Çok çeşitli çözüm maliyetleri içerisinde hangisini seçeceksiniz, bunun başta siyasal olmak üzere maliyetlerine toplum olarak hazır mısınız? Türkiye buna gerçekçi biçimde cevap vermeden, kendi askerini daha çok terbiye eder...

A'nın dış dinamiklerin sivil-asker ilişkileri üzerindeki etkileri konusundaki düşünceleri de sorulmuştur. A. dış dinamikleri, Türk sivil-asker ilişkilerini her daim etkileyen önemli bir etken olarak değerlendirmiştir:

Bana göre dış dinamikler Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini kesinlikle etkilemektedir. Örneğin ikimiz de 2003 Mart Tezkeresi ile ilgili gelişmeleri izleyebilecek yerlerdeydik. ABD tezkerenin meclisten geçmemesi sorumluluğunu bütünüyle askere yüklemiştir. Üniversitelerdeki ağaçların boyuna bile MGK aracılığıyla etki edebilen askerler, topu meclise attılar. Ben bu olayı, bugünlerde olan bitenler açısından baktığımda, önemli bir kilometre taşı olarak görüyorum. Sonrasında kabul edelim ki, metodolojisi itibarıyla çok sert ve aşağılayıcı bir sivil kontrol yöntemi hayata geçirilmiştir. Bu sürecin ABD desteği olmaksızın yürütülebilmesi pek olası görülüyor. Dış dinamikler sadece bu olaya ilişkin olarak değil, her dönemde Türk sivil-asker ilişkilerini etkilemiştir.

Savunma planlaması alanını; sivil-asker ilişkilerinin incelenmeyi en fazla hak eden alanlarından biri olarak gören A'nın konuyla ilişkili görüşlerine aşağıda yer verilmiştir. A'nın konuyla ilişkili olarak, en fazla sivil uzmanlık hususunu ön plana çıkardığı dikkat çekmiştir:

Bir kere şunun bilinmesi gerekir. Genelkurmay Başkanlığı sadece askerî bir makam değildir. Siyasi-askerî bir makamdır. Genelkurmay'ın siyasi varlığını milli savunma planlamasında yer alarak göstermektedir. Siyasal karar verme sistemine şöyle bir bakalım. Siyasi otoritenin bir siyasi hedefi olmalıdır. Bu hedefe yönelik bir takım stratejileriniz olmalıdır. Bu stratejiye uygun taktik tertiplenmeler olacaktır. Devletin bütün kurumları da öngörülen bu genel çerçeveye uyumlu biçimde tertiplenmek üzere bir takım taleplerde bulunacaktır. Genelkurmay siyasi hedefin ele geçirilmesi için gerekli gördüğü, insan gücü, silah ve teçhizat vb. ihtiyaçlarını bu planlama kapsamında ortaya koyacaktır. Eğer siyasi iradeyi ortaya koyan tarafta bu hedefin tahakkuk ettirilmesi için gerekli kuvvet ihtiyacına ilişkin değerlendirmeler yapabilecek uzmanlar varsa onlarla da tartışacaksınız. Belki de bu süreçte siyasi otoritenin uzmanları size diyecek ki, benim siyasi hedefimin tahakkuku için senin tanker uçağına ihtiyacın yoktur. Bu örneklerle neyi anlatmaya çalışıyorum; Savunma planlaması özünde bir uzmanlık alanı ve bütçe işi, sivil siyasi otorite tarafında da karar vermeye ehil uzmanlar olması gerekiyor. Eğer bu alanda uzmanınız yoksa çok doğal olarak bu görevi TSK'ya tevdi ediyorsunuz. Dahası benim şahsî fikrim şudur. Sivil iktidarlar asker elitlerle, çok da gözle göremediğimiz bir mutabakat sağlamışlardır. Askerlere diyorlar ki, ekonominin yönetimini bana bırakın. Yani rant dağıtma işi bende kalsın. Buna karşılık da TSK'nın savunma planlamasında da biz size ne isterseniz veririz. Ben böyle düşünüyorum tabi ki, bu bir varsayımdır. Peki, böyle olması doğru mudur? Hayır değişmesi gerekmektedir. Ama bu taleple ortaya çıkması beklenen taraf hangisidir. Kuşkusuz sivil siyasi otoritedir. Sizce sivil siyasi otoritenin böyle bir talebi olmuş mudur? Ben askerlikte edindiğim deneyimlerden böyle bir siyasi otorite talebinin olmadığı izlenimi edindim. Sanırsam askerlerin çoğu da bana benzer düşünüyorlar. Sivil siyasi otoritenin savunma planlamasına ilişkin rol üstlenebilecek bir ehliyeti olmadığı gibi niyeti de kuşkuludur. Zorunlu askerlik ya da profesyonel ordu tartışmalarına bakın örneğin. Problemler bir alan gibi görülmekte ve TSK konuyla ilişkili olarak suçlanmaktadır. Profesyonel ordu her şeyden önce güvenlik ihtiyaçlarıyla malî-ekonomik kapasitenizi optimum bir noktada buluşturma işi. Yani en az maliyetle en yüksek güvenliği nasıl satın alabilirim meselesi. Batı da mesele bu çerçevede tartışılmış. Ama bizdeki tartışmanın eksenini bu değil. Bizdeki tartışma, orduyu terbiye etme (!) meselesinin bir parçası daha çok. Mevcut yasalarımıza göre 20 yaşına gelmiş her Türk gencinin zorunlu askerlik görevi yapması bir mükellefiyet. Yasa gereği TSK'ya tevdi edilen sorumluluk 20 yaşına gelmiş her Türk gencinin savaşa hazırlanmasıdır. Eğer siyasi hedef zorunlu askerlik olmaksızın karşılanabilecek

özellikleyse, profesyonel ordu kurmaya yetecek kadar da paranız varsa, o zaman bu uygulamaya son verirsiniz. Bu tümüyle siyasi otoritenin alanına giren güvenlik algıları ve malî mülâhazalarla ilgilidir. Eğer siyasi otorite güvenliğin daha az mevcutlu bir profesyonel ordu ile karşılanacağı yönünde karar verirse, TSK'nın buna nasıl itirazı olabilir? Kuşkusuz görüşünü bildirirken siyasi otoriteyle bütünüyle uyumlu görüşler de dile getirmeyebilir. Ama yasama gücü değildir ki TSK, siyasi otorite yasayı siyasi hedefleri doğrultusunda düzenler ve bunun siyasi sorumluluğunu da üstlenir. Şimdi biliyorum siz bu süreci vatandaşın izleyebileceği bir kurgudan söz ediyorsunuz. Ancak siyasi otoritenin dahi bilgili olmadığı bir alanda, vatandaşın sürece katılımı ne derece mümkündür. Ben size katılıyorum. Vatandaş; STK'lar, basın yayın, üniversite vb. aracılığıyla süreci gözetleyebilen bir baskı unsuru olmalı. Savunma siyasetini külliye tartışabilecek bir uzmanlık bizde ciddi derecede eksiktir.

A'nın, mülakatta ağırlıklı olarak, Geç Osmanlı Dönemi ile Cumhuriyet Dönemi sivil-asker ilişkilerinin analizine yer verdiği görülmüştür. Kendisiyle yapılan mülakatın en dikkat çeken yönünü “Türk siyasal yaşamında her daim sorun olma özelliği gösteren ordu-siyaset denkleminin ancak, her iki yanının da, öncelikle kendi içerisinde çözümlenmesiyle açıklığa kavuşabileceği” düşüncesi oluşturmuştur. A'nın bu tespitinden hareketle “sivil ve asker elitlerin, henüz demokratik kontrolün üzerine bina edilmesi gereken zemine ilişkin bir uzlaşma sağlayamamaları” hususunu, en başta gelen engellerden biri olarak sıraladığı görülmüştür. İzleyen bölümde, uluslararası ilişkiler dalında uzman olan S. A. ile yapılmış olan mülakat notlarına ve bunların analizine yer verilmiştir.

6.3.4.2. S. A. ile Yapılan Mülakattan Elde Edilen Bulguların Değerlendirmesi¹³⁶

S'nin analiz çerçevesinin merkez-çevre dikotomisi üzerine kurduğu söylenebilir. S'ye göre merkezin ve çevrenin zaman içerisinde değişen kompozisyonları, özellikle de çevrenin zaman içerisinde merkeze yerleşerek iktidar olanaklarını kullanabilir hale gelmesi, siyasal yaşamın karakteristiklerini, bu çerçevede sivil-asker ilişkilerinin mahiyetini değiştirmiştir. Bu çerçevede örneğin, erken Cumhuriyet döneminde devleti kuran asker kadro, devlet bürokrasisinin kalanıyla da ittifak ederek merkezi teşkil etmiş ve güçlü bir iktidar olma özelliği göstermiştir. S. sözünü ettiği bu merkezin, 1929 Krizi'ne dek siyasal anlamda liberal eğilimler gösterdiğini, ekonomik tercihini

¹³⁶ S. A. 1980 Yılında, deniz piyade subayı olarak Kara Harp Okulu'ndan mezun olmuştur. Daha sonra Deniz Harp Akademisi ve Silahlı Kuvvetler Akademisinden mezun olan S. uluslararası ilişkiler alanında ve doktora yapmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin çeşitli kademelerinde karargâh subayı ve komutan olarak görev yapan S. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nde müşavirlik, Harp Akademileri Komutanlığı'nda uluslararası ilişkiler öğretim üyeliği ve uluslararası ilişkiler bölüm başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin kuruluşunda görev almış ve bir süre bu enstitünün müdürlüğünü yapmıştır. S. halen bir STK'nın yöneticiliği görevini yürütmektedir.

kapitalizmden yana yaptığını ve kendi burjuvazisini yaratma gayretleri içerisine girdiğini belirtmektedir.

S'nin merkez-çevre dikotomisi üzerine kurduğu analiz çerçevesinin, üretim tarzındaki değişimleri de dışlamayan, ancak bu değişimi de merkez-çevre dikotomisi çerçevesinde ele alarak değerlendiren bir yapısı olduğu da dikkat çekmiştir. 1929 Krizi'nin sadece Türkiye'de değil pek çok yerde devleti merkeze alan bir ekonomik tercihi ortaya çıkardığını düşünen S'ye göre bu dönüşüm, devletin kurucu kadrolarının da siyasete giderek daha fazla hâkim kılındığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde her ne kadar askerleri siyaset sahnesinden çekmeye yönelik düzenlemeler yapılmışsa da, bir bütün olarak ordu, devlet merkezli siyasetin yürütülmesinde güçlü bir gereç olarak da görülmüştür.

S'nin 1950 sonrasındaki sivil-asker ilişkilerinin seyrini, merkez-çevre ilişkilerinin değişen karakteristiği ile bu çerçevede merkez ve çevrenin değişimiyle açıkladığı görülmüştür. S'ye göre DP iktidarı, tipik biçimde, çevrenin iktidar olanaklarını genişlettiği bir dönem olma özellikleri göstermiştir. S., benzer biçimde, 1990'lardaki sürecin de, 1960'a oldukça benzer bir merkez-çevre değişimiyle açıklanabileceğini düşünmektedir. Bu yönüyle bakıldığında S'ye göre 1971 ve 1980 askerî darbeleri, bir anlamda merkezin iktidar olma olanaklarını korumaya ve/veya genişletmeye yönelik yönleriyle 1960 ve 1997 süreçlerinden ayrılmaktadır.

S. dış dinamiklerin Türk sivil-asker ilişkilerine etkilerini de merkez-çevre dikotomisi çerçevesinde ele alarak yorumlamaktadır. S'ye göre Türk sivil-asker ilişkileri, dış dinamiklerin, merkez veya çevre yönündeki tercihlerinden önemli ölçüde etkilenmiştir. S'nin, "dış etkilerin Türkiye'deki siyasi merkezi kendi siyasi tercihleri yönünde desteklemesinin çevrenin iktidar olanaklarını arttırdığına" da yer veren tespitleri şu şekildedir:

Dış dinamikler de kuşkusuz sivil-asker ilişkilerini etkilemiştir. Ancak bu etkilemede merkezin değişimine katkı sağlayıcı yönleriyle ele alındığında doğru okunabilir. Örneğin ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrasındaki uluslararası politikası, Türkiye'deki merkezin değişimine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Çevrenin daha liberal politikalar izlemeye meyleden siyasi tavrı, bu desteğin sağlanmasında etkili olmuştur. Çevre de merkeze karşı siyasi gücünü tahkim edebilmek için böyle bir desteğe ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle merkezle olan ilişkilerinde ABD'nin sağladığı desteği etkili bir biçimde kullanmaya başlamıştır. ABD'nin bu desteğindeki nedeni de, kuşkusuz, kendi ulusal çıkarlarının bir

gereği olarak görmek lâzımdır. Bir başka deyişle ABD'nin çıkarlarıyla merkezin veya çevrenin çıkarları, dönemsel olarak birbirleriyle örtüşmüştür.

Dış dinamiklerin askerî müdahaleler üzerindeki etkilerini de yadsımayan S., sivil-asker ilişkilerinin analizinde öncelikle merkez ve çevrenin iç dinamiklerle etkileşimine ve bu çerçevede oluşan hegemonya pratiklerine bakılması gerektiğini düşünmektedir. S'ye göre, farklı dönemlerde merkez ve çevrede farklı ittifak arayışları söz konusu olmakta ve dış dinamikler de çıkarlarına uygun bir biçimde bazen çevredeki, bazen de merkezdeki ittifaklardan yana tavır almaktadır. Bu durum da her darbenin kendi koşulları içerisinde değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. S'nin darbeleri birbirleriyle olan benzerlikleri ve farklılıkları yönünden ele alan değerlendirmeleri aşağıya çıkartılmıştır. S'nin konuyla ilgili değerlendirmelerinde, TSK'yı darbelerin tek faili gibi gören anlayışları da eleştirdiği dikkat çekmektedir:

1960 ile 1997 arasında ben kısmî benzerlikler görüyorum. 1960 ve 28 Şubat Süreci'nde çevrenin ortaya çıkış biçimi de, uluslararası çevrelerle işbirliği yapma biçimi de benzerlikler göstermektedir. Hatta o an itibarıyla merkezde yer alan burjuvanın da 1960 müdahalesinde sorumluluğu olduğunu söylemek lâzımdır. Oysaki 1980, bunlardan çok farklıdır. Ama bunu söylerken şu gerçeğin de altını çizmem gerekiyor. Askerî müdahaleler, ancak ve ancak siyasi iktidarı değiştirme yeteneğine sahip bir silahlı gücün varlığıyla mümkün olur. Meselenin diğer yanında ise bu gücün siyasi iktidarı değiştirme yönünde kullanılmasına dair bir tür hegemonik uzlaşımın olması gerekir. Darbelerin asli faili bu silahlı güç gibi görülür. Ancak, eğer silahlı gücü bu yönde kullanmaya meyleden, dış dinamiklerde dâhil, diğer unsurlar olmazsa bana göre darbelerin yapılabilmesi çok güçtür. Örneğin bakın neden 2000 sonrasında darbe yapılamadı. Daha önceleri silahlı kuvvetlerle ittifak halindeki çevrelerde darbe eğilimleri bu dönemde de olmuştur. Ancak çevrenin gerek kendi dinamikleri çerçevesindeki gücü gerekse de dış dinamiklerin çevreyi destekleyici yöndeki tutumları askerî darbeyi engellemiştir. Dış dinamiklerin siyasal tercihleri, 1980 ve 2000 sonrasında önemli ölçüde değişim göstermiştir.

Keza S'nin darbeleri benzerlikleri ve farklılıkları yönünden değerlendirirken, “darbe geleneği” kavramlaştırması üzerinden kurulan analiz çerçevelerini de eleştirdiği dikkat çekmiştir. S. bu türden anlayışların TSK'yı darbelerin tek faili gibi gören bir anlayışla örüldüğünü, böylesi bir bakış açısının ise, tarihsel süreç içerisinde değişim gösteren hegemonya biçimlerini göz ardı ettiğini belirtmektedir. S'ye göre, bir gelenekten söz edilecekse, bu Türk toplumunun bütününe sinmiş bir gelenektir:

Yeri gelmişken şunu da söylemeliyim. Askerî müdahalelerin her birini ayrı ayrı ele alarak değerlendirmek gerekir. Liberallerin bir kısmına sinmiş bir değerlendirme biçiminde, darbeler geleneksellik üzerinden açıklanır. TSK her dönem benzer davranışlar gösteren ve darbelerin yegâne faili olarak kabul edilen bir kurum olarak görülür. Darbe sadece ordunun işi olamaz. Örneğin 1960 darbesine baktığımızda darbe, ordunun merkezin başta devlet bürokrasisi ve üniversite olmak üzere temsil edildiği diğer unsurlarla iş birliğiyle

gerçekleşmiştir. Eğer gelenek üzerinden bir açıklama getireceksek, Türk toplumun genelinde hâkim bir gelenekten söz etmemiz daha doğru olur.

S'nin münhasıran Türk sivil-asker ilişkilerine ilişkin değerlendirmelerinin kuramsal çerçevesinin Nordlinger'den, pratik çerçevesinin ise Narcis Serra'dan esinler içerdiği söylenebilir. S. aşağıdaki ifadeleriyle, Türk sivil-asker ilişkilerinin problem alanlarına ilişkin olarak yasal ve kurumsal düzenlemeler ile vatandaş algılarını öne çıkarmakta ve bu tespitini Serra'dan alıntılar yaparak desteklemektedir:

Bir yabancı genelkurmay başkanına sizde neden askerler darbe yapmazlar diye sorulduğunda silah taşıyan bütün unsurlarda siyasete müdahale etme eğilimlerine rastlanabilmesinin normal olduğunu önemli olanın silah taşıyan unsurların siyasete tesir kabiliyetinin nasıl önlenebileceği olduğunu söylemiştir. Önleyici unsurların başına hukukî normları yerleştiren söz konusu genelkurmay başkanı, daha sonra da bu sıralamaya kurumsal düzenlemeleri ve vatandaş algılarını yerleştirmiştir. Eğer hiçbir hukuksal normunuz, askerî darbeleri teşvik edecek şekilde değilse, tam tersine askerlerin siyasete müdahalesini hukuka aykırı bir davranış olarak belirlemiş ve karşılığında cezaya hükmetmişseniz sadece bu bile darbe olasılıklarını önemli ölçüde azaltabilecektir. Eğer kurumsal düzenlemelerinizi, siyasi otoritenin askerler üzerindeki kontrol ve denetimini sağlayacak biçimde yapmışsanız ve askerî darbelerinin demokrasiyi kesintiye uğrattığı algısına sahip bir halkınız varsa darbe olasılıkları minimize olacaktır. Narcis Serra'nın çalışmalarına bakarsanız da askerî darbelerin engellenmesinde bu üç unsurun ziyadesiyle öne çıkarıldığını göreceksiniz. Ancak şunu da teslim etmemiz gerekir ki normatif düzenlemeler hızlı gerçekleşebilir. Halktaki algılama biçimlerinin değişimi ise zaman alacaktır. Keza Serra'nın tespitleri de bu yöndedir.

S'nin, “Türk sivil-asker ilişkilerini açıklamaya matuf anahtar bir sözcük aramak gerekirse bunun ne olacağı?” yönündeki bir soruyu da, iki anahtar sözcük yardımıyla açıklamaya çalıştığı görülmüştür. S'ye göre bunlar, TSK'nın mutlak biçimde siyasi otoritenin kontrol ve denetiminde olması (civilian supremacy) ve TSK'ya kendi iç işlerini düzenlemeye yönelik bir kurumsal otonomi verilmesidir (institutional autonomy). S'nin, özerlik konusuna ilişkin olarak, Nordlinger'ci bakış biçimini de çağrıştıran değerlendirmeleri şu şekildedir:

Ben merkeze yerleştirilecek problemlerin de keza, anahtar kelimelerin de birden fazla olduğunu düşünüyorum. Ama yine de söylenmesi gereken en önemli şey; siyasi otoritenin mutlak biçimde TSK'yı kontrol edebilmesi ve denetleyebilmesidir. Bence bununla eş değerli diğer bir şey de; silahlı kuvvetlerin hangi alanlarda özerk davranabileceği hususudur. Benim son zamanlarda katıldığım konuyla ilgili toplantılarda, TSK'yı herhangi bir diğer kamu kurumuyla eş gören anlayışlar sıkça dile getirilmektedir. Keza TSK'nın tayin ve terfi gibi iç işlerinin bütünüünün sivillerce kontrol edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Aslında demokrasiler de bu böyle değildir. Demokrasilerde kurumların iç işlerini düzenlemeye ilişkin özerk yapısının muhafaza edilmesi esastır. Eğer bu toplantılarda dile getirildiği gibi, siyasi otoritenin başta terfi ve tayin işleri gibi işleri kontrol etmesi yönünde bir niyet hayata geçirilecek olursa, demokrasi dışı otoriter amaçlar için kullanılabilmesinin yolunu da açabilecektir. Yani bence her iki durumda da vahamet söz

konusudur. Birincisinde yani, silahlı güç eğer siyasi otoritenin kontrol ve denetimine tabi değilse bu darbelerle yol açacaktır. Ama ikincisi otoriter bir siyasal rejime yol açacaktır. Tabi şunu da demek istemiyorum. Kuşkusuz siyasi otoritenin kendisiyle siyasi bir yanı olan stratejik seviyede, yani bizdeki Genelkurmay seviyesindeki görevlileri seçmesi doğaldır. Zaten bu böyle de işlemektedir. Ama bunun dışında kalan terfi ve tayinlere müdahale edilmesi, çok vahim sonuçlar da ortaya koyabilecektir.

S'nin, "Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinin giderek daha fazla Başbakan ile Genelkurmay Başkanı arasında cereyan eden stratejik biçimli ve kapalı bir ilişki haline dönüştüğü" yönündeki iddialara yönelik değerlendirmelerine aşağıda yer verilmiştir. S'ye göre vatandaşın siyasal katılımı ve siyasal algılarındaki değişim her alanda olduğu gibi sivil-asker ilişkilerinde de önemli ölçüde tayin edici rol oynayacaktır:

Türk siyasal yaşamındaki derin siyasi deneyimler halktaki bilinçlenme düzeyini farklılaştırmaktadır. Bunu böyle kabul etmek gerekir. Az önce siyasi otorite Genelkurmay Başkanlığı düzeyindeki görevlileri seçebilme ehliyetinde olmalıdır dedim. Gerçekten de görünürde sivil-asker ilişkilerinin Başbakan ile Genelkurmay Başkanı arasında yürütülen bir süreç olarak işlediğine dair bir algı da vardır. Ancak halkın geçmişteki siyasi deneyimler sonucu değişen siyasi bilinci bu ilişki biçiminin otoriterleşme yönünde sonuçlar doğurmasına izin vermeyecektir. Siyasi otoritenin otoriterleşme yönünde eğilimler gösterdiğine dair işaretlerin henüz çok yeni olduğunu söyleyebilirim. Demokrasilerde algılar hemen değişmez. Halk ne yapar? Bir süre gözler ve daha sonra eleştirmeye başlar. AKP'de son seçimler sonrasındaki icraatları nedeniyle, daha önce hiç olmadığı bir biçimde eleştirilmektedir. Bir diğer deyişle AKP siyasi icraatları nedeniyle uyarılmaya başlamıştır. Bu belki kısa vadede seçimle ilgili göstergelere yansımayaacaktır. Ama AKP'nin otoriterleşme eğilimleri gösteren siyasaları değişmediği zaman halk siyasal iktidarı seçim sandığında da cezalandıracaktır. Esasında ben bu gelinen aşamada ne siyasal iktidara ne de silahlı kuvvetlere bütünüyle güven duymuyorum. Zaten demokrasilerde de asıl olan bu değil midir? Asıl yetkili halkın kendisi değil midir? Ben bu yüzden halkın sağduyusuna güveniyorum. Halkın doğru siyasi kararlar vereceğine inanmamız bence en önde gelen demokratik göstergedir. Aksi bir durum halkı küçümsememiz anlamına gelir. Bence de Türk siyasal yaşamında halkı küçümseyen bu türden anlayışlar fazlasıyla hüküm sürmüştür. Demokrasi adına ama halka rağmen pek çok icraat yapılmıştır.

S. AB sürecinin de etkisiyle, daha önce halkta yaygın olan darbeleri destekleme eğiliminin giderek düştüğünü düşünmektedir. S'ye göre, "militarist zihniyet de denebilecek bir zihniyet kalıbından zaman içerisinde giderek daha fazla demokrasi talep eden bir anlayışa doğru bir evrilmenin var olduğunu kabul etmek gerekir". S'nin AB sürecinin sivil-asker ilişkileri üzerinde etkili olduğu 1990'ların ortalarından başlayan sürece ilişkin değerlendirmeleri şu şekildedir:

Son zamanlardaki problemin geçmişinde yine 1990'lı yıllardaki koşullarıyla ortaya çıkan ve Necmettin Erbakan'ın şahsında temsil ve ifade edilmeye başlayan çevrenin iktidar olanakları kazanması hâdisesi vardır. Erbakan-Çiller koalisyonunu pek çok yönüyle geçmişe göre farklı bir çevre yapılanması olarak kabul etmek gerekir. Bu süreçte Erbakan'ın çevresi, özellikle yerel yönetimlerdeki başarılı uygulamaları nedeniyle, halk nezdinde iktidara talip ve onu hak eden bir siyasal hareket olarak görülmüştür. Bu süreçte keza, çevreyle ittifak eden burjuva, merkezle ittifak halinde olan sermaye ile girdiği

rekabette mevzi başarılar elde etmiştir. Bu gidişat merkeze yerleşmiş asker sivil bürokrasi ile İstanbul sermayesi iktidar olanaklarının kendi ellerinden kaçtığı kaygısına kapılmıştır. 28 Şubat Sürecini burjuva etkisinden yalıtık bir süreç gibi düşünmek bence oldukça hatalıdır. Ama merkezle çevrenin mücadelesindeki asıl büyük kırılma AB sürecinin etkilerini gösterdiği 2000’li yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu süreçte yaşanan hukuksal normlardaki değişim, kuşkusuz, algıları ve vizyonu da değiştirmeye başlamıştır. Bu süreçte ayrıca, darbelerin demokrasiyle örtüşmediği gibi bir kanaat de yaygınlaşmaya başlamıştır. Esasen yasal değişiklikler yoluyla silahlı kuvvetlere siyaseti yönlendirmede yardım eden kurumsal çatki da giderek daha fazla ortadan kalkmaya başlamıştır. 1990’larda TSK AB sürecini destekleyen bir temayül gösterirken, değişen iktidar yapısına karşı duyduğu güvensizlik nedeniyle, AB karşıtı bir kurumsal yapı olarak görülmeye başlamıştır. Böyle görülmesinde haklılık payı da vardır. Zira bu süreçte komuta kademesi AB karşıtı çevrelerle yakın ilişkiler içerisine girmeye başlamıştır. Ancak komuta kademesinin bu tercihi kendi personeli bile iştirak etmemiştir. Örneğin benden akademilerde görev yaparken, AB ile ilgili bir inceleme yapmamı istediklerinde, bunu sonuçlarının AB sürecini eleştiren bir şekilde ortaya çıkacağını beklemişler, böyle olmayınca da şaşkınlık geçirmişlerdir. Şunu söylemek istiyorum. TSK 2002’de başlayan değişimden ötürü tedirgin olmuştur. Kendisiyle ittifak halinde olan merkez bürokrasinin unsurlarıyla, merkezde yer alan sermaye çevrelerinde de bu türden kaygılar hâkim olmuştur. Bu çevrelerin sözü ettiğim bu süreçte TSK’yı kışkırtacak tavırlar içerisine girdiği bence aşikârdır. Bu dönemde darbe yapmak yönünde niyetler olduğu davalarda konu edilmektedir. Bunlar olmuş olabilir. Ama başarılı olmaları bence imkânsızdır. Zira bu dönemde askerî darbeyi destekleyebilecek dış ve iç dinamiklerin gücü oldukça zayıftır.

S’nin bu değerlendirmelerinin, “TSK’nın yapısının ve eğitim sisteminin bu değişimi kavramada yetersiz kaldığı yönündeki bir tespiti de içerip içermediği?” sorulmuştur.

S’nin konuya ilişkin değerlendirmeleri şöyle olmuştur:

Bence TSK Soğuk Savaş sonrası değişimi doğru biçimde değerlendirememiştir. Soğuk Savaş sonrasında TSK’nın tehdit ortamındaki değişime paralel, yapısal bir değişim geçirmesi gerekiyordu. Yapısal bir dönüşümün yanı sıra Soğuk Savaş sonrasındaki hâkim trendlerle de uyumlu bir zihniyet değişimi gerekiyordu. Zira bu dönem; demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, uzlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümü vb. normların uluslararası sistemi önemli ölçüde etkilediği bir dönem olmuştur. Bu dönemde TSK hiç mi değişmemiştir? Tabi ki bazı değişimler yapılmıştır. Ama bütün bu değişiklikler Soğuk Savaş sonrası ortamını bir tür fırsat olarak gören anlayışla yapılmıştır. Örneğin daha küçük, daha vurucu, taarruz yeteneği daha fazla kuvvetler teşkil edilmeye çalışılmıştır. Sınır çatışmalarını esas alan yapılanmalar tercih edilmiştir. Bir başka algılama eksikliği de sivil-asker ilişkileriyle ilgili alanda yaşanmıştır. Hatta algılayamamanın ötesinde değişime direnç de gösterilmiştir. Bu da bence, bir bakıma, yapısal değişikliklerin kurumsal algı üzerindeki etkisine işaret eden bir durumdur. Soğuk savaş sonrasında ortaya çıkan tehditleri karşılamaya yönelik bir kuvvet yapısı değişikliğine gidilmiş midir? Bu soruyu sormamız lâzımdır. Bu soru bence oldukça kilit bir sorudur.

S’ye, bu değerlendirmelerinden hareketle, “liberal- muhafazakâr söylemde TSK, sadece dış tehdide angaje olması gereken bir güç olarak görülmektedir. Siz ne düşünüyorsunuz?” sorusu sorulmuştur. S. bu soruyu şu şekilde cevaplandırmıştır:

Ben böyle düşünenlere hemen şunu sormak istiyorum. Neden Afganistan’da silahlı gücün iç güvenlik görevlerine uygun yapılandırılması istenmektedir? Evet, kuramsal olarak, yani liberal kuramda, silahlı kuvvetlerin dış tehdide yönelik tanzimi öngörülür. Ancak kuramlar hiçbir zaman pratikten kopuk bir biçimde oluşturulamaz. Ayrıca kuramlar gerçek durumun

ortaya koyduğu veriler çerçevesinde revizyona uğrarlar. Bana göre biz mevcut durum itibarıyla TSK'yı terörle mücadelede devre dışı bırakamayız. TSK'yı terörle mücadelede görevlendirmek zorundayız. Ancak bunu yaparken de TSK'nın iç güvenlik görevlerini yerine getirme biçiminin, siyasi otoritenin askerler üzerindeki otoritesini sarsmamasına da özen göstermeliyiz. Ayrıca şunu da göz ardı edemeyiz. Silahlı kuvvetlerin harekât icra biçimleri dost düşman dikotomisi üzerine çatılır. TSK personeli karşısındakini düşman olarak görür. Kolluk kuvvetleri ise, karşısındakini düşman olarak görmez. Daha ziyade suçlu olarak algılar. TSK'nın iç güvenlikte kullanılmasındaki kaygılar da daha ziyade bundan ötürüdür. Ancak şunu ifade etmem gerekir ki, PKK ile mücadelenin güvenlikçi yaklaşımlarla çözülemeyeceği iddiası da külliyen yanlış bir saptamadır. Türkiye pratiği, 1998 ve sonrasında bu sorunun büyük ölçüde minimize edildiğine işaret etmektedir. Bu tartışmasız bir biçimde daha öncesinde uygulanan güvenlikçi yaklaşımlarla mümkün olmuştur. 1998–2004 arası terörle mücadele istatistiklerine bakalım. Deniyor ki bu durum Öcalan'ın teslim olması sonucu böyle biçimlenmiştir. Ancak bence tam tersi doğrudur. 1998 öncesinde uygulanan güvenlikçi anlayış Öcalan'ın teslim olmasına neden olmuştur.

Mülakatın çeşitli yerlerinde vatandaşın siyasi katılımını önemseydiğine dair ifadeler kullanan S'ye, “sivil-asker ilişkilerinin tanzim biçimine ilişkin yurttaş katılımı konusundaki görüşleriniz nelerdir?” sorusu da yöneltilmiştir. S'nin konuya ilişkin görüşlerini şu şekilde özetlemek olanaklıdır:

Halk siyasi süreçleri izleyecek yeterlilikte değildir diye düşünmemiz bana göre çok büyük eksikliklerdir. Hatta tam da tersine halk, bu şekilde düşünenlerden çok daha fazla bir demokratik olgunluğa sahiptir. Ben bizdeki demokratik duyarlılığın gelişmiş demokrasi örneklerinden geride olduğu iddiasını da kabul etmiyorum. Bu nedenle de gelişmiş demokrasilerde mevcut demokratik kontrol mekanizmalarının bize de uygulanabileceği düşüncesindeyim. Ayrıca kendi kurumlarına güvenmeyen bir devlet anlayışının da doğru olmadığını düşünüyorum. Ama bizde bir darb-ı mesel vardır. “İtimat kontrole mani değildir”. Bu nedenle bütün kurumları denetleyecek bir üst yapılanmanın mevcut olması da gerekir. Ancak kurulacak kontrol modelinin kurumun özelliklerini de dikkatte buldurması gerekir. Daha önce de söyledim bizde TSK'nın kontrolünü, Devlet Su İşleri'nin kontrolü gibi gören anlayışlar bence hatalıdır. Ben şahsen silahlı kuvvetlerin özerk olması gereken kurumsal alanına müdahalenin daha farklı türde tehlikeler doğuracağını düşünüyorum. Burada bir anahtar sözcükten bahsetmeliyim bu da “güven” sözcüğüdür. Halka ve/veya TSK'ya güven duyulamayacağına dair bir algı, bilinçli bir şekilde yaygınlaştırılırsa, dolaylı bir biçimde siyasi otoriteye de güvenilmeyeceği gibi bir mesaj verilmiş olur. Bence güvensizliğin bir biçimde üstesinden gelinmesi gerekir. Siyasi otorite TSK'nın üst düzey komuta kademesini kendi belirlemektedir. Hem böyle yaparak hem de savunma siyaset planlamasındaki karar verici rolünü kendisi üstlenerek siyasi otorite ile askerler arasındaki ilişkiyi, açık bir güven ilişkisine dönüştürmek de siyasi otoritenin görevidir.

S'den sivil-asker ilişkilerinde karşılıklı güven ve savunma planlamasına siyasi otorite katılımı ile ilgili değerlendirmelerini genişletmesi istendiğinde, diğer pek çok asker gibi S'nin de, savunma planlaması konusundaki sivil uzmanlık eksikliğine vurgu yaptığı görülmüştür:

Bence savunma alanındaki sivil uzmanlık eksikliği, Türk sivil-asker ilişkilerinin önemli engellerinden biridir. Yurt dışında katıldığımız toplantılarda savunma planlaması konusunda uzman vasfıyla bu toplantılara gönderilenlerin neredeyse tamamı sivildir. Bizde ise, tamamı askerdir. Ben MGK'da çalışırken siviller; “komutanım siz görüşleri hazırlayın

biz altına imza atarız” diyorlardı. Bence böyle bir eksiklik sivil-asker ilişkilerinin doğru zeminlere oturtulmasını önemli ölçüde güçleştirmektedir. Güvenlik konusunda uzman bir sivil kadroyu yetiştirebilecek bir yapıyı da mutlaka oluşturmamız lâzımdır.

S’nin, OYAK ve TSKGV’yi de içermek üzere, TSK’nın kendi görevleri dışındaki iştigaliyle ilgili düşünceleri de sorulmuş ve şu şekilde bir değerlendirme alınmıştır:

Ben şahsen TSK’nın ekonomiyle ilişkili bütün alanlardan çekilmesini doğru buluyorum. “Silahlı kuvvetlerin ekonomiyle iştigalinin farklı bir burjuva yarattığı” iddialarına da katılıyorum. Bakın bugün emekli olan orgeneralin çoğu, başta OYAK olmak üzere, çeşitli ekonomik teşkillerde yönetim kurullarında görev alıyorlar. Bu TSK’nın karar verme sisteminde ekonomik düşüncelerin önemli bir yer tutabilmesine vesile oluyor. TSK personelinin ekonomik durumlarının gözetilmesinin öneminin de farkındayım, ama bunun yolu bence OYAK gibi teşkililer değildir. Meselâ bugün ordu evlerinde fiyatlar sivil piyasa ile neredeyse eşitlenmiştir. Ama TSK personelinin gelir seviyesi değişmemiştir. Bana komuta kademesinin maaş artışı talebinde bulunmaması oldum olası bir hayli tuhaf gelmiştir. Profesyonel kurumsal yapılar kendi personelinin özlük haklarını, devlete yük getirir gibi bir mülâhaza olmaksızın kendileri talep edebilen yapılardır. Ayrıca insanları da ekonomik tercihleri bakımından özgür bırakmanız da gerekir. OYAK gibi teşkililer bir tür zorunlu tasarruf mekanizmalarıdır. Siz TSK personeline kesinti yapmaksızın hakkı neyse vereceksiniz. O kendi tercihini kendisi yapacaktır. Aynı durum ordu evi ve kamplar için de geçerlidir. Bir TSK personeli askerî kampa veya ordu evine gitmeyi tercih etmezse sizin buralarda sağladığınız sübvansiyonun bir anlamı yoktur. Şimdiler de ordu evlerinde askerî kamplarda sivil personel çalıştırılıyor. Eskiden sağlanan bir kısım sübvansiyonlar da sağlanmıyor. Öyle olunca da askerî personel artık buraları tercih de etmiyor. Hal böyle olunca bu yerler ayrıcalıklı bir kısım insana hizmet eden müesseselere dönüşüyor.

Çalışma kapsamında S’nin yöneticilik görevini yürüttüğü STK’nın “zorunlu askerlik” konusunda yaptığı bir araştırmadan yararlanıldığından, “S’ye konuyla ilgili olarak ilâve etmek istediğiniz bir şey olup olmadığı?” sorulmuştur. S’nin konuyla ilgili ilâve görüşleri şöyledir:

Zorunlu askerlik meselesinin Genelkurmayla ilgili bir mesele gibi görülmesi tuhaftır. Bu bir tür maliyet müessiriyet meselesidir. Buna karar verecek olan da malî kaynakları kontrol eden sivil siyasi otoritedir. TSK’nın profesyonel orduya geçişle ilgili ne gibi bir kaygısı olabilir ki? Tam tersine TSK’nın profesyonel orduya geçişi kendisinin talep etmesi gerekmektedir. Ama TSK’nın kendi yapısıyla ilgili malî bir yük getiren taleplerde bulunması, âdeta, ayıp bir şey gibi kabul edilmiştir. 1980 sonrasında Kenan Evren; silahlı kuvvetlerin ekonomiyi kontrol edebildiği bir dönemde bile, “ben silahlı kuvvetler için ayrıcalıklar isteyen biri olarak görülmek istemem” demiştir.

S. “son olarak söylemek istediğiniz bir şey var mı?” şeklindeki bir soruya cevaben, “Türkiye’de sivil-asker ilişkileri meselesine bir tür hesaplaşma mantığıyla bakanlar vardır. Bence bu türden bir anlayış son derece yanlış ve tehlikelidir” biçiminde bir değerlendirme yapmıştır. S’nin Osmanlı-Türk modernleşmesine ilişkin yorumlarının, merkez-çevre dikotomisi üzerine bina edildiği, keza Türk siyasal yaşamındaki problem alanlarının da bu analiz çerçevesi içerisinde ele alındığı dikkat çekmiştir. Bir sonraki

bölümde yine bir uluslararası ilişkiler uzmanı olan Ö. N. ile yapılan mülakat notları ve bu notların analizine yer verilmiştir.

6.3.4.3. Ö. N. ile Yapılan Mülakattan Elde Edilen Bulguların Değerlendirmesi

Ö¹³⁷'ye göre, Türk sivil-asker ilişkileri de, TSK'ya ilişkin toplumsal algılarda bu süreçteki ilerleme ivmesine bağlı olarak değişken özellikler de gösterebilmektedir. Buna mukabil süreç içerisinde değişim göstermeyen şey; Batılı ülkelere benzeme niyet ve maksadıdır. Bu niyet ve maksat değişmediği sürece, günün sonunda varılacak yerde Türkiye ve Türkiye'de sivil-asker meselesi, Batılı ülkelerdeki modellerinkine benzer bir yapıya doğru evrilecektir. Ö'nün sözünü ettiği süreçle ilgili değerlendirmeleri şu şekildedir:

Osmanlı-Türk modernleşme sürecini, basit anlamda, son iki yüzyıldır süregelen Batıya benzeme gayretleri olarak da görebiliriz. Bir şeyin de farkındasınız ki, Batı gibi olmak, toplumsal yapınızın, bireylere ilişkin haklar ve yükümlülüklerin onlar gibi olmasıyla mümkündür. Bu bir süreçtir ve dinamik bir karakter gösterdiğinden, sürecin belli bir kesitini tartıştığımızda farklı bakış biçimleri ve yorumları doğrulayan belirli ipuçları bulabilirsiniz. 1923'de Cumhuriyetin ilânı, 1946'da çok partili siyasal hayata geçiş, 1952'de NATO üyeliği; bunlar en basit anlamıyla, Batılı sisteme entegrasyon gayretleridir. Türkiye'nin NATO üyeliği örneğin, sadece bir güvenlik sistemi değil, bir ideolojik sistemin parçası olma niyetinin açık bir beyanıdır. Gelelim 24 Ocak 1980'e, bu tarihte Türkiye, Batı dünyasının ekonomik sistemiyle, diğer bir deyişle serbest piyasa ekonomisiyle bütünleşmeye karar vermiştir. Hemen arkasından 1999'da AB'nin bir üyesi olmak gibi açık ve belirgin bir hamle de ortaya koyulmuştur. Bu çizgi Türkiye'nin yaşadığı tarihsel süreçte izlediği, ana akımın nasıl yol aldığını gösteriyor. Bu ana akımın ulaşmak istediği yer de tipik bir Batı ülkesi olma hedefidir. Yani serbest piyasa ekonomisinin egemen olduğu, demokratik norm ve prensiplerle bireysel hak ve özgürlüklerin yaygınlaştığı bir yerdir burası. Tabii ana akım diye nitelendirdiğim bu gidişat yer yer bazı dirençlerle de karşılaşmıştır. Ama küçük inhirafalara, kuşkulara rağmen devam da etmektedir. Bu gidişat, kuşkusuz, bireylerin de, kurumların da hem yapılarını hem de algı biçimlerini ve pozisyonlarını transforme edecektir. Ordunun bu transformasyon sürecinin dışında kalabilmesi mümkün değildir. Tipik bir AB ülkesi olmak istiyorsanız, sizin ordunuzun da AB ordularının pozisyonunda olması kaçınılmazdır. Kısacası bu süreç kuşkuyla yer vermeyecek bir biçimde hem orduyu hem de orduya ilişkin toplumsal algıyı değişime uğratmaktadır. Bu aslında çok da doğal bir süreçtir. Erken Cumhuriyet'in ve hatta Soğuk Savaş koşullarının esas aktörlerinden biri olan ordunun rolü bu süreç içerisinde değişecektir. 1980'de dünya serbest piyasa ekonomisine entegre olmaya niyetlendiğinizde,

¹³⁷ Ö. N. 1979 yılında Kara Harp Okulundan teğmen olarak mezun olmuştur. Mezuniyetinden sonra orduda değişik yerlerde ve rütbelerde görev almıştır. Subay olarak görevi esnasında Hukuk Fakültesini bitirmiştir. Yüksek lisans eğitimini 1919–1922 Yılları arasında, tamamlamıştır. Ö. 1998 yılında kendi isteği ile ordudan emekli olmuştur. 1999 yılında doktora derecesini almıştır. Doktora tezi, PKK konusunda yapılan ilk akademik çalışmadır. Doktora tezi daha sonra “PKK, (Kürdistan İşçi Partisi) Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi” ismiyle yayınlanmıştır. Ö. bir süre serbest avukatlık yapmış, 1999–2002 arasında bir araştırma kuruluşunda “terörizm” konusunda çalışmıştır. Çeşitli üniversiteler ile Kara Harp Okulu'nda dersler vermiştir. 2005'den bir araştırma kuruluşunda araştırmacı olarak çalışmakta olup, 2010–2011 döneminde Oxford Üniversitesi Tarih Fakültesi, “Savaşın Değişen Karakteri” programında doktora sonrası çalışma yapmıştır.

toplumsal yapıdaki belirleyici aktörlerin iş adamları olacağını, dinamonun da ekonomi olacağını beyan etmişsiniz demektir. Şimdi geldiğimiz noktada AB'deki kurumsal çatkıda esas olan, norm ve prensipler bizdeki kurumsal çerçeve ve ilişkilerde etkili oluyor. Siz de oraya doğru gidiyorsunuz.

Ö'nün "TSK size göre Türkiye için ne ifade ediyor?" sorusunu, TSK'nın bir kamu kurumu olma vasfını öne çıkaran bir biçimde cevapladığı görülmüştür. Bununla birlikte Ö'ye göre, "TSK'ya taşıdığı kurumsal kimlik dışında farklı psikolojik anlamlar yükleyebilmek de mümkündür. Ancak TSK'nın Türkiye için ifade ettiği anlamın değişimi de, tanımın tarihin hangi kesitinde yapıldığına bağlı olarak değişim göstermektedir":

TSK'nın Türkiye için anlamına birkaç farklı açıdan bakabilmek mümkündür. Hukukî veçhesini de kapsamak üzere TSK, Jandarmayı da kendi emir komuta sistemi içerisine alan, güvenlikle görevli, mensuplarının üniformalı olduğu bir kamu kurumu olarak görülebilir. Meslekî dayanışmanın ziyadesiyle öne çıkarıldığı bir kurumsal yapıdır. Kendine özgü örgütsel özellikleri ve onu diğer kamu kuruluşlarından farklılaştıran kuralları vardır. Kendi muvazzaf personelinin yanı sıra, dönem itibarıyla silahaltında bulunan yedek subay, erbaş ve erleri de kapsayan bir meslekî organizasyon olarak da görülebiliyor. Ancak TSK'ya gündelik yaşamdaki kavramlaştırma çerçevesinde bakarsak, emekli personelini, hatta onların ailelerini de içine alan bir yapı olarak da görülüyor. Ama ilginç de bir bakış biçimi var. O an itibarıyla silahaltında bulunan personel, emekli subay ve astsubaylar ile aileleri TSK bünyesinde değerlendirilirken, terhis edilmiş yedek subay, erbaş ve erler TSK içinde sayılmıyor. Bu organizasyonun kendinden menkul bir kimliği, kişiliği ruhu varmış gibi, temsil edilen bir yapı varmış gibi yer alıyor TSK zihinlerde. Tabi ki bu oldukça yüzeysel bir betimlemedir. TSK'nın anlamı sivil-asker özeline indirildiğinde, onu bir kamu kuruluşu olmanın ötesinde, merkez bürokrasinin, bilvesile merkezin asli bir unsuru olarak görebilmek de mümkündür. Keza Marksist tariflerde olduğu gibi bir baskı ve/veya ideolojik bir aygıt gibi görebilmek, ordu-millet mitosu içerisinde milletin bizatihi hamisi banisi, hatta kendisi olarak da görebilmek mümkündür. Bence TSK'nın zaman içerisinde sabit özellikler gösteren bir yapısı da anlamı da olmamıştır. Sonuç olarak şunu söyleyebilirim; TSK'nın Türkiye için ne ifade ettiği gibi bir soru ancak, belirli zaman dilimlerine ilişkin olarak cevaplandırılabilir. Sorunun sivil-asker ilişkileri kapsamındaki cevabı da bu süreç çerçevesinde izah edilebilir. Ancak hedef aldığı nokta itibarıyla bakılırsa TSK, Batıdaki örneklerine benzer bir yapıya doğru evirilmektedir.

Bir önceki soruyu genişletmek üzere Ö'ye, "TSK'yı genetiği itibarıyla darbeleri gelenekselleştirmiş bir yapı ve TSK personelini monolitik özellikler gösteren bir kitle olarak görüp görmediği?" sorulmuştur. Ayrıca, "TSK'yı zaman içerisinde yavaş değişen ve âdeta verili özellikler gösteren bir yapı, bir değişken olarak sabitleyen" analiz çerçevelerine ilişkin görüşlerini de bu soruyla bağlantılı olarak ifade etmesi istenmiştir. Ö'nün konuyla ilgili değerlendirmeleri şu şekilde olmuştur:

TSK'nın süreç içerisindeki değişimi, süreçte yaşanan dönüşümlerin hızıyla yakından ilişkilidir. TSK dönüşümün hızını bazen yakalayabilir, bazen de yakalayamaz. Bunun tam da tersine toplum da, ordudaki transformasyonun hızını bazen yakalayamayabilir. Bu husus sürecin o ana ilişkin dinamizmi ile ilgilidir. Ordunun bir dönem transformasyonun öncüsü

olma rolünü, 1980'ler sonrası başka aktörlere kaptırması sürecin içerdiği dinamiklerle ilgilidir. Ancak meseleye çok tepeden bakınca bu rol değişimini, bir tür normalizasyon olarak görebilmek mümkündür. Dönüşüm nasıl gerçekleşir? Ya kendi iç dinamikleriniz veya dışarıdan bir şeyler sizi zorlar. Osmanlı'da örneğin, sürekli düşmanlara yenilen güçsüz bir ordu gerçeği bu değişimi zorlamıştır. Ama 1980'lere geldiğinizde ise, serbest piyasa ekonomisinde hâkim olan değerler sistemi zorlamıştır. Serbest piyasa ekonomisine entegrasyon talebi toplumsal katmanları değişime uğratınca, ortaya çıkan farklı dinamikler orduyu da değişime zorlamıştır. Sorunuza dönersem, TSK verili özellikler gösteren bir kurumsal yapıdır diye bir şey söylenemez. Ancak şunu da teslim etmek gerekir ki, sadece ordu değil bütün kurumsal yapılar, kendi kültürlerini üretir. Belirli referanslar, belirli değerler sistemi üretir. Zaten bu da onu diğer kurumsal yapılardan ayırır. TSK'nın, örneğin, dayanışma kültürü diğer kurumsal yapılardan farklıdır. Ancak kurumsal kültür de uzun zaman dilimlerine yayılan özellikler göstermez. Dolayısıyla TSK'yı DNA'sı kemikleşmiş bir kurumsal yapı olarak gören tahliller abartılıdır.

Ö. bazı araştırma bulgularının¹³⁸, Türkiye Cumhuriyeti'nin pek çok normatif ve filli değişimi süratle gerçekleştirirken, ordu yapısının nispeten daha yavaş değişime uğradığı gibi bir sonuca işaret ettiği belirtilmiştir. Bunun nedenlerine yönelik bazı çalışmalarda ise¹³⁹, “askerî eğitimle demokrasi düşüncesini güç benimseyen ve müdahaleci eğilimlere yatkın bir subay kitlesi yetiştirildiği” savlarının öne çıktığı ifade edilmiş ve bu tespitleri değerlendirmesi istenmiştir. Ö'nün konuya ilişkin değerlendirmeleri şu biçimde olmuştur:

Bir kere şunu kabul etmemiz gerekiyor. Ordu standardize edilmiş insanlardan oluşan bir yapı değildir. Ama şunu da kabul etmek gerekir. Sadece TSK'nın değil, diğer kurumların da her daim yitirmekten dolayı kaygı duyduğu kurumsal değer ve ritüelleri de vardır. Örneğin disiplin ve hiyerarşi ordunun her daim korumaya çalıştığı şeylerdendir. Ordu çoğu zamanda tel örgüden içeri girmeye yeltenen ve bu türden değerlerini zedeleyeceğini düşündüğü şeylerden kaygı duyar. Ancak bu tel örgüye gelenin, niteliği, geliş biçimi ve neye meydan okuduğu ile ilgilidir. Ordunun bu refleksi, biraz önceki soruları cevaplarken, Batılılaşma yönündeki toplumsal dönüşümü tel örgü dışında tutmaya yönelik bir gayret de değildir. Buradaki seçiciliği onun bir takım kaygılarından kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle, onun tarihsel ve siyasal hafızasıyla ilgilidir. Nedir meselâ? Tel örgüye yaklaşımın etnik, mezhepsel hatlarının tektonik özellikler gösterip göstermediğine bakar. Yoksa süreç içerisinde ortaya çıkan, kontrollü bir biçimde gelişen özgürlük, demokrasi gibi veya bunların gerektirdiği oluşumlar gibi şeylere zaten kapılarını açmak zorunda kalmaktadır. Meselâ NATO'ya girme yönünde bir tercih ortaya konmuştur. NATO sadece bir güvenlik semsiyesi değildir. Bir zihniyet meselesidir. Bir ideolojik kavga'nın bir tarafında durma niyetidir. Bir ayrışmanın parçalarından biri haline geliyorsunuz. Böyle bir durumun ortaya çıkarabileceği değerler sistemini reddedebilir misiniz? Bu mümkün değildir. Örnek; SSCB Doğu Almanya'yı işgal ettiğinde kurulan ordu yapısı, Sovyet modelinin tersine, liberal dünyanın orduları gibi olabilir miydi? Kısacası tel örgüye gelenleri süzme işi ordunun kolektif hafızasıyla ilgili bir iştir. Ancak etnik ve mezhepsel hatların tektonik özellikleri derken karıştırılmasın. Kastım ordunun belirgin bazı etnik ve mezhepsel kimlikleri bünyesinde barındırmaya ilişkin bir kaygı değildir. Hassasiyet daha ziyade bu kimliklerin ifade edilmiş biçimleri ve yurttaş kimliğine meydan okuyan vasfıdır. Yani ordu yurttaş kimliğini parçalamaya matuf bir aidiyet bilincine kaygılı yaklaşmıştır. Bunun için hatların tektonik özellikler gösterebilmesi dedim. Yani Napolyon'un ulus devlet inşa modeli bir

¹³⁸ Daha fazla bilgi için Akyaz'ın, (2002) “Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi” isimli kitabına bakınız.

¹³⁹ Daha fazla bilgi için Demirel'in, “2000'li Yıllarda Asker ve Siyaset: Kontrollü Değişim ile Statüko Arasında Türk Ordusu” isimli çalışmasına bakınız.

süre sonra, benzer bir biçimde bizde de hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Ulus devlet inşasını tehlikeye düşürecek ne varsa tel örgü dışında tutulmaya çalışılmıştır. Ama şunu da unutmamak gerekir ki kuruluş aşamasında idealize edilen yurttaş kimliği de, değişimden etkilenmeyerek her daim aynı kalabilecek bir şey de değildir. Belki de sorularınızı cevaplarırken en önce şunu söylemem gerekiyordu. Ordu Weberyen bir bürokratik yapıdır. Bu yapı endüstri toplumuna özgüdür. Adeta bir tür makine olarak tasarlanan bir yapıdır. Endüstri toplumun öğrendikleri ve ihtiyaçları çerçevesinde ortaya çıkar. Eğer toplumsal ve ekonomik yapınız tarım toplumuna özgü karakteristiklere sahipse ve siz endüstri toplumun ihtiyaçlarına uygun bir ordu yapısı tasarlıyorsanız, kuşkusuz bu yapı siyasal alanda bir güç olma özelliği gösterecektir. Ama dönüşümün ivmesi endüstriyel topluma doğruysa, yapılar anlamlarını zaman içerisinde kazanacaklardır. Bilvesile güç olma özelliği de zaman içerisinde değişime uğrayacaktır. Diğer bir deyişle aradaki makas kapanacaktır. Şimdi bana sorarsanız Türkiye bu makasın kapanması açısından başarılı sayılabilecek modellerden birisidir.

Ö'ye Türk sivil-asker ilişkilerini konu alan araştırmalarda fazlasıyla öne çıkan “özerklik” meselesiyle ilgili değerlendirmeleri de sorulmuştur. Ö'nün bu konuya ilişkin yorumlarında da, “Türk sivil-asker ilişkilerinin tarihsel süreç içerisinde giderek daha fazla Batılı örneklerine benzeyeceğine” dair bir vurgunun öne çıktığı görülmüştür:

Bu konuda da, az önce sözünü ettiğim süreçle yakından ilgilidir. Günün sonunda demokratik norm ve prensiplerin yerleştiği, farklılıkların yönetilebildiği bir yere varmayı hedefliyorsanız, üç aşağı beş yukarı böyle bir yere varırsınız. Yani bütünüyle farklı bir yere varamazsınız. Bu durum AB ülkesi olmayı hedefleyen Türkiye için de böyledir. Yani bu türden tartışmalar sürecin ilerleyen aşamalarında da olacaktır. Ancak oraya varıldığında, atayanın veya terfi ettirenin A veya B partisinden olmasının önemi de görece azalacaktır. Siyasetçinin de silahlı bir gücü otoriterleşme amaçları doğrultusunda kullanmasına seçmen izin vermeyecektir. Demokrasi gerçekten de anahtar bir sözcüktür. Demokrasiniz geliştigi ölçüde, bu husus önemli bir tartışma konusu olmaktan çıkacaktır.

Ö'nün konuya ilişkin değerlendirmesini genişletebilmeye matuf olarak kendisine, gelişmiş demokrasi örneklerinde de ordulara kendi iç işlerini düzenlemeye yönelik bir kurumsal özerklik verilmesini kabul gören bir anlayışın ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Ayrıca Batılı sivil-asker ilişkileri pratiklerinin de sabit kalmadığı, özellikle de meseleyi darbeler ve militarizm üzerinden okuyan analiz çerçevelerinin bir anlamda terk edildiği belirtilerek kendisinden konuya ilişkin yorumlarını genişletmesi talep edilmiştir:

Ben şunu diyorum. AB ülkesi olma niyetindeyseniz, sizden yeni normlar üretmeniz beklenmeyecektir. Zira üretilmiş ve test edilmiş bir kurallar dizini söz konusudur. Ayrıca benim kastım pratiklere ilişkin uzlaşmış ve doğrulanmış bir çerçeve değildir. Daha ziyade normlardan söz ediyorum. Kastım sadece orduyla ilişkili normlar da değildir. Aynı zamanda siyasi otorite icraatlarını, basını vb. düzenlemeye matuf normlardır. Size de hak veriyorum bizdeki tartışmalar daha çok, Genelkurmay'ın MSB'ye bağlanması, İç Hizmet Kanunu'nun 35'nci Maddesi gibi hususlar üzerine yoğunlaşıyor. ABD heyetleri ile zaman zaman istişarelerimiz oluyor. 35'nci Madde gündeme geldiğinde, benzer bir maddenin kendilerinde de olduğunu belirtiyorlar. Hatta sordular da bize; “silahlı kuvvetlerin işi nedir?” diye. Ama sorunun tartışma zeminini ben daha ziyade şöyle görüyorum. İç ve dış düşmanla mücadele çerçevesini çizen otorite seçilmiş siyasi otorite midir? Diğer bir deyişle maddenin lâfzı değil ruhu önemlidir. Size bir anekdot aktarmak istiyorum. Eski

Genelkurmay Başkanları'ndan Hilmi Özkök'ü ziyaret etmişim. Bu ziyaret sırasında bana; "25–30 bin dolar ortalama gelir düzeyi olan bir ülkenin Genelkurmay Başkanı olmayı istemez miyim sence?" diye sordu. Haklı değil mi? Ortalama gelir düzeyi 25–30 bin dolarlar civarındaki bir ülkede ben kendimi sivillere kontrol ettirmem diyen bir genelkurmay başkanı çıkar mı? Kuşkusuz takıntılı tipler de olacaktır. Ama bunlar istisna düzeyinde olacak ve sistem içerisinde yer bulamayacaklardır. Gelir düzeyi yükseldikçe, demokrasi oturdukça, örneğin malî denetime itirazlarda/direnişlerde ortadan kalkacaktır. Çünkü denetlenen sadece TSK olmayacak, siyasetçi ve diğer kurumlarda olacak, bunu kamuoyu talep edecek ve bu husus kesin kurallar ve normlara bağlanacaktır. Sonuçta kültürel değişimle denetim, gelişmeye hizmet eden bir araç gibi görülecektir. Bütün olası sorularınızın sözünü ettiğim bu süreçle yakından ilişkisi vardır. Süreç içerisinde sadece askerler değil, siviller de dönüşecektir.

Ö'den akademik ilgi alanlarının başında gelen ve doktora çalışmasını üzerine bina ettiği, Türkiye'deki iç güvenlik meselesini ve bununla bağlantılı olarak, iç güvenliğin Türk sivil-asker ilişkileri üzerindeki etkilerini yorumlaması istenmiştir. Ö'nün konuyla ilişkili analizlerinin özgün bir karakter taşıdığı ve sivil-asker ilişkilerini konu alan müteakip çalışmalar için aydınlatıcı bir çerçeve kurabileceği söylenebilir. Bu nedenle Ö'nün konuyla ilgili değerlendirmelerinin hiçbir kısaltma yapılmaksızın bütününe aşağıda yer verilmiştir:

"TSK iç güvenlikte kullanılmalı mı?", "kullanılmamalı mı?" türünden bir sorgudan önce problemin kendisine bakmamız gerekir. Zira problem sizin böyle bir niyetiniz olup olmamasından bağımsızdır. Bir devletin güvenliği nasıl sağlayacağı hususu Anayasa ve yasalara derc edilir. Anayasa yapıcılar, devlet denilen olgunun/yurttaşların güvenliğinin farklı biçimlerde tehdit altına girebileceğinden hareketle, olağanüstü hal, sıkıyönetim, savaş hali gibi kademelere ilişkin yönetim biçimleri öngörmüştür. Bu kademelere ilişkin tedbirlerden hangisinin hayata geçirileceği kararını da siyasi otoriteye bırakmışlardır. Genelkurmay Başkanı'mı da siyasi otoritenin görüşünü alabileceği/danışacağı makamlardan birisi olarak belirlemişlerdir. Bizde de model MGK üzerinden kurulur. Yani bütün örneklerde, tehdidin hangi tip bir kuvvet yapılanmasıyla bertaraf edileceğini, asker değil ülkenizdeki güvenlik ortamı belirler. Siyasi otoriteden maruz kalınan tehdidin coğrafi anlamda genişliği, karakteristikleri (kriminal, organize, askerî vb.), yeri, güvenlik birimlerinin kapasitesi, kuvvetlerin tehditle baş etmeye uygun olup olmadıkları vb. faktörleri dikkate alması beklenir. Bu çerçevede de, askerlerin farklı biçimde kullanılacağı hallere karar verir. Sorun elde mevcut kolluk gücü ile üstesinden gelinemeyecek özellikteyse, kamu düzenini sarsıyorsa, onarımı güç bir tahribat yaratıyorsa iç güvenlikte TSK'yı kullanmaya karar verebilir. Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı hadise tipik bir terör meselesi olmanın ötesindedir. En başta yapmamız gereken tespit de şudur. PKK, politik amacını gerçekleştirmek için zamana yayılmış politik-askerî bir strateji izlemektedir. Siyasi bir amacın tahakkukuna yönelik olarak, siyasi ve askerî yöntemler kullanmaktadır. Aktiviteleri kolluğun kapasite, kültür ve yeteneklerini ötesindedir. Böyle olunca ona cevap verme biçimi de farklı olamaz. Bu sizin tercihiniz de değildir. Bu bir zorunluluktur. Dahası bu dünyanın her yerinde de böyledir.

Günümüzde Türkiye'yi diğer örneklerden ayıran en önemli şey, sorunun kendi hukukunun egemen olduğu topraklarında yaşanıyor olmasıdır. Benzer problemlerle ABD de muhataptır. Ama sorun kendi topraklarında değildir. O topraklarda hâkim yasal çerçevenin sağladığı rahatlıkla problemle uğraşılıyor ve buna rağmen de bütünüyle muvaffak olamıyor. TSK dış görevlere angaje olmalıdır diyenler, ayaklanmanın kuramsal çerçevesini dikkatlice analiz etmelidir. Ayaklanmanın kuramsal çerçevesini bilerseniz, orduların nasıl kullanılacağı konusunda fikir yürütebilirsiniz. Meseleyi biraz basite indirgeyelim. Silahlı

bir organizasyon, devletin egemen olduğu bir toprak parçasından, belirli bir zaman diliminde, devleti fonksiyonlarını yerine getiremeyecek biçimde etkisiz duruma getirir ve onu gerilere doğru sürer. Yani fonksiyonel olarak sürer çıkarır. Siz haritada orayı kendinizin sayabilirsiniz. Örgüt kendisini otorite ilân eder ve devletin meşruiyetini ve otoritesini yok ederek kendisinininkini inşa etmeye başlar. Devlet de, kendisini geriye itiren Örgütten otoriteyi geri almak için önce silahlı gücünü etkisiz hale getirmeye, aynı zamanda da sivil otoriteyi yeniden inşa etmeye çalışır. Eğer bunun zamanlamasını ve senkronizasyonunu iyi yapamazsanız sorunun halli güçleşir. PKK konusunda da süreç bu şekilde işlemiştir/işliyor. PKK, 1984'de başlamıştır. 1992'ye gelindiğinde ise, devlet otoritesini belirli bir alanda kaybetmiştir. PKK, halkın gözünde meşru otorite haline gelmiştir. Bu alanı haritada devletin egemen olduğu bir toprak parçası olarak görebilirsiniz ama halkın zihinlerinde meşru otorite veya güç algısı değişmiştir. Devlet 1993'den başlamak suretiyle ve yoğun güç kullanımıyla PKK'yı askerî anlamda bölgeden çıkarıp, güvenliği sağlamıştır. Ama sivil otorite, bölgede devletin fonksiyonları için gerekli yapıyı inşa edememiştir.

Güvenlikçi bakış açısıyla meselenin çözülüp çözülemeyeceği konusu üzerinden yürüyen bir kısır tartışma da vardır. Güvenlik yoksa devlet otoritesini asla tesis edemezsiniz. Güvenlik olacak ki öğretmen, hekim, memur vb. oraya gidip devlet fonksiyonları icra edecekler. Halk sizin kararlı ve kalıcı olarak geldiğinizi görecek. Size güvenecek. PKK gibi uzun süreli siyasi askerî strateji izleyen yapılar, kendi etki alanlarını genişletmek için devletin o coğrafya üzerinde tesis ettiği kamu düzenini hedef alırlar. Bunlar bir tür sinir uçlarıdır. Nedir bunlar, polis ve jandarma karakolları, okullar, hastaneler, muhtarlar, azalar ve kaymakamlar vb. Neden bunlar? Bunları koparırsanız devlet kör ve sağır hale gelir. Ne yaparsınız? Bunları yeniden inşa etmeye gelirsiniz. Bu inşada farklı modeller uygulanır. Örneğin İngiltere'nin Hindistan'da uyguladığı model; kendi siyasi kültürü içerisinde evrilen, "az beyaz adam, çok miktarda yerel insanı, minimum eforla maksimum etkili nasıl yönetir?" diye özetlenebilen bir modeldir. Bu oryantalist bir bakış açısıyla da tahkim edilir. Ama dikkat edin kendi toprağı değildir. Peki, kendi torağında ne vardır? IRA vardır. Bununla baş etme yöntemi aynı mıdır? Bu bir dönem bizde de tartışmalara konu olmuştur. Her başa uyan standart bir şapka yoktur. İngiliz Başbakanı'nı, Kraliçeyi, Avam Kamarasını Türkiye ye getirir ve de bir IRA mensubunu bulup PKK'nın başına koyar, elemanlarını da akşamları barlarda oturup bira içen adamlara dönüştürebilirsenez, benzer yöntemlerle sorunu çözebilirsiniz. Siyasi otorite 1986'da yasal anlamda olağanüstü hal ilân ederek, askerden sıkıyönetim dönemi önlemlerini uygulaması beklendi. Asker aradaki yasal yetki ve filli boşluğu kapatmak için, devlet düzeninin yeniden tesisi için gerekli olan, işlevleri de üstlenmek zorunda kaldı. Bu dönemde elektriği kesilen, tabur komutanına gitmiştir. Bu bir anlamda kaymakam tabur komutanları dönemi yaratmıştır. Günümüzde ise, demokratik bir sürecin işlediğinin iddia edildiği dönemde de siyasi otorite, bir yandan konvansiyonel kuvvet yapısını kullanırken askerî birliklere açık ve net bir hedef verememektedir. Bu durum aslında Afganistan'da konuşlu NATO, ABD kuvvetleri için de böyledir.

Bu yüzden az önce sorduğunuz soruya dönersem, güvenliğin değişen yapısı kuşkusuz sivil-asker ilişkilerinin karakteristiklerini de değiştirmektedir. Artık çatışmalar; bir devletle bir devlet dışı aktör arasında veya devlet dışı bir aktörle, başka bir devlet dışı aktör arasında tezahür ediyor. Bu dönüşüm gerek siyasi gerekse de askerî hedeflerin doğru biçimde tespitini güçleştirmektedir. Oysaki konvansiyonel biçimli bir harekâta bu böyle değildir. Başbakan, Genelkurmay Başkanı'na açık ve net hedefler verir. Hele ki sorun kendi topraklarımızdaysa ve demokratik bir süreç devam ediyorsa, siyasi otoritenin askerlere açık ve net hedefler verebilmesi oldukça güçtür. Örneğin gidin x şehrini ele geçirin diyemiyor, bunun yerine x bölgesinde bir operasyon yapacaksınız, ama şu sınırlar dışına çıkmayacaksınız diyebiliyor. Sabah başka akşam başka konuşabiliyor. Örneğin askerî birlik komutanı, "bu bir askerî harekâttır, hedef dışı da tahribat olabiliyor" derse, siyasi kanat ona, "ama dikkat edeceksiniz" diyor. Bu çok güncel bir tartışma alanıdır. Irak ve Afganistan'da, İsrail'de çok sayıda bu türden tartışmaya şahit oluyoruz. Hedefler âdeta jel gibi, belirgin olarak tarifi çok güç. İşte bu durum tabii ki de sivil-asker ilişkilerinin karakteristiklerini etkiliyor.

Ö'ye araştırma bulgularının askerlerin, mevcut siyasi otoritenin Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin üzerine bina edileceği demokratik norm ve prensipleri hayata geçirme niyetine ilişkin kaygılar taşıdığına işaret ettiği belirtilerek konuya ilişkin görüşleri de sorulmuştur. Ö'nün bu konudaki açıklama ve değerlendirmeleri şu şekilde olmuştur:

Bence bu türden kaygılar bizatihi normların kendisiyle ilgilidir. Eğer normlar bütünüyle AB'nin kabul ettiği biçimde olsa, yani bu normlar sadece askerlerin kontrolüne ilişkin olarak değil de sivil hayatın işleyişine dair de işlevsel olsa, böyle bir pozisyona askerlerin itiraz edeceklerini sanmıyorum. Bizde normların esnemesine ilişkin referans noktaları birbirinden farklıdır. Bunlar bazen etnik karakter taşımakta bazen de dinle olan mesafesine göre, biçimlenmektedir. Kaygılara kaynaklık eden de budur. Toplumdaki fay hatlarının norm ve davranışlar üzerindeki etkisinin büyük olacağı inancı askerler üzerinde, ister istemez, bir tedirginlik yaratmaktadır. Kendilerini kontrol edecek ve denetleyecek organın normlarının uluslararası standartlardan uzak olacağı yönünde bir kaygı vardır. Bu demokrasinin bizatihi kendisine duyulan bir kaygı değildir. Askerlerin demokrasiyi yeterince özümseyemediklerine de asla delalet etmez.

Ö'nün bir önceki soruyla ilişkili değerlendirmelerinin, konuyu 28 Şubat Süreci'nde yaşananlarla ilişkilendiren bir izlenim vermesi üzerine kendisine, bu süreci ordu bakımından ve dönemsel olarak yorumlaması talep edilmiştir. Ö'nün konuyla ilgili değerlendirmeleri şu şekilde olmuştur:

Dönemin üst düzey komutanlarına bakarsanız bir tür jenerasyonsal geçişe tanık olursunuz. Bu kuşağın okul sonrası çağları 1960 öncesi ve sonrası dönemidir. Bu dönemin ordu bakımından karakteristikleri içerisinde; doğrudan DP muhalifliği, başka bir deyişle sağa karşı reaksiyonel tavırlar hâkimdir. Dahası bu dönemde sosyalizm, siyaset sahnesinde görece etkin bir fenomen olarak ortaya çıkmıştır. Ağırlıklı olarak Millî Demokratik Devrim (MDD) anlayışıyla biçimlenen sosyalist hareketler, Kemalist düşünce ile bir tür ittifak halinde olmuştur. Hatta 1990 sonrası Kemalizm'e dönüşmüştür de diyebiliriz. Soğuk savaşın bitimiyle de sağa muhalif düşünceler, Kemalizm biçiminde ifade bulmaya başlamıştır. Bir de dönemin subaylarının sosyal kökenlerine de bakmak lâzımdır. Kentlere akının yoğun olarak sürdüğü bu dönem öncesinde genellikle memur çocuklarından devşirilen subay kesiminde özellikle de kara kuvvetlerinde, yoksul köylü ve işçi çocukları ağırlık kazanmaya başlamıştır. Deniz Kuvvetlerinde ise, nispeten daha az bir değişim yaşanmıştır. Bu yapısal değişim gerçekleşirken, 28 Şubat'ta üst komuta düzeyinde görev yapanlarda, 1960 ve sonrası dönemde daha da belirginleşen seküler damarı muhafaza eden bir anlayış korunmuştur. Ben TSK'da görev yaptığım 1995 sonrası dönemde, iç güvenlik görevlerine angaje olmuş bir karargâhta görevlendirilmişim. Çalıştığım birim de iç güvenlik harekât merkeziydi. PKK ile mücadele dışında, bir iştiğal alanımız yoktu. Ancak takip eden dönemdeki komuta kademesi ve iktidar değişimiyle, iştiğal alanımız da nispeten değişmeye başladı. Mesaimizin % 95'ini PKK ile mücadele işgal ederken, yukarıda farklı hikâyeler üreten bir birim ortaya çıkmaya başladı. Bu dönemde tuhaf bir biçimde kâğıt savaşları arttı. Keza komutanlardan aferin almaya hevesli insanlar türemeye başladı. Böyle tuhaf bir süreç oldu. Bir de TSK içerisindeki alevi damarın, mezhepsel bir aidiyet duygusuyla bir dayanışma içerisine girdiğini, laikliğin ideolojik "ikon" haline getirildiğini de söyleyebilirim. Bu oluşum bir anlamda laikliğin bir garantisi gibi de görülmüştür. Kuşkusuz bu bana ait bir gözlemdir. Sürecin TSK açısından önemli vechelerinden biri de, devrin komutanlarının daha sonra şirket yöneticiliği görevlerine getirilmesidir. Bu tuhaf süreç kuşkusuz bir biçimde TSK'yı yıpratmıştır.

Ö'den son olarak siyasal yaşam ve sivil-asker ilişkileri üzerinde etkili olan tarikat ve cemaat etkilerini değerlendirmesi istenmiştir. Ö'nün konuyla ilgili değerlendirmeleri şöyle olmuştur:

Türk toplumsal ve siyasal yaşamındaki tarikat ve cemaat etkileri doğrudur. Özellikle bir cemaat zaman içerisinde paralel bir devlet yapısı kurmuştur. Bu da doğrudur. Tarikatların niyetlerine ilişkin kaygılar da haklıdır. Ancak son dönemde cemaati agresif yapanın da askerlerin bir dönem tutum ve davranışları olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. TSK'da dönemsel olarak bir azınlık grubu, mezhep dayanışması olmuştur. Bu dayanışmanın Sünnî çoğunluğa karşı bir tavır takındığına dair bir tarikat ve cemaat algısı da buna bağlı olarak biçimlenmiştir. Oysa TSK'yı kaygılandıran en önemli neden onun formel emir komuta zincirinin, enformel tarikat hiyerarşisi tarafından tehdit edilmesidir.

Özetle Ö'nün, gerek Osmanlı-Türk modernleşme pratiklerini gerekse de bununla bağlantılı olarak sivil-asker ilişkileri pratiklerini, “Türkiye'nin Batılılaşma macerası” olarak da tanımlanabilecek dinamik bir süreç içerisinde ele aldığı söylenebilir. İzleyen bölümde, gerek TSK'da gerekse de üniversitelerde yöneticilik görevi yapmış ve işletme alanının yanı sıra, eğitim alanında da uzmanlaşmış V. K. ile yapılan mülakatın notlarına ve bu notların analizine yer verilmiştir.

6.3.4.4. V. K. ile Yapılan Mülakattan Elde Edilen Bulguların Değerlendirmesi¹⁴⁰

V. “Osmanlı-Türk modernleşmesine ilişkin olarak; ulus devlet inşası, Batılılaşma olgusu, burjuva yaratma isteği vb. pek çok şeyden de söz edilebileceğini, ancak Tanzimat'la başlayan dönemin bütünüyle benzer özellikler gösteren bir dönem olarak nitelendirmeyeceğini” düşünmektedir. V'ye göre, “çoğu zaman birbirlerinin uzantısı gibi görülen Cumhuriyet'in kuruluşu öncesindeki ve sonrasındaki dönemler, ilerlemeci (evolving) ve devrimci (revolving) özellikleri itibarıyla birbirlerinden farklılaşan iki dönem olma özellikleri taşımaktadır”. V. Cumhuriyet'le başlayan dönemi, toplumsal yaşamın baştan aşağı yeniden tasarlandığı ve önemli dönüşümlerin yaşandığı bir dönem

¹⁴⁰ V. K. 1979 Yılında Kara Harp Okulu'nun İşletme Bölümü'nü bitirmiştir. 1974–1975 Eğitim ve öğretim yılından itibaren Harp Okulları'nın öğretim süresinin dört yıla çıkarılması nedeniyle ortaya çıkan öğretim elemanı ihtiyacının TSK bünyesinden karşılanmasına yönelik bir program uygulanmıştır. V. bu program dâhilinde; İşletme Ana Bilim Dalı'nda (ABD) yüksek lisans ve doktora eğitimini tamamlamıştır. 1995–1997 yılları arasında KHO Sistem Yönetimi Bilimleri Bölüm Başkanlığı, 1997–2000 yılları arasında da KHO Akademik Danışma Eğitim Merkezi Müdürlüğü görevlerini yürütmüştür. 2001 Yılında savunma bilimleri alanında uzman personel ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulan KHO Savunma Bilimleri Enstitüsünün kuruluşuna öncülük eden V. 2001–2004 yılları arasında bu enstitünün müdürlüğü görevini yürütmüştür. V. 2004 Yılında Albay rütbesiyle ve kendi isteğiyle TSK'dan emekli olmuştur. Emekliliğini müteakip bir vakıf üniversitesinde öğretim üyeliği görevine başlayan V. aynı üniversitenin Stratejik Araştırmalar Merkezi Yönetim Kurulu Üyesi görevini de yürütmüştür. V. halen bir üniversitede üst düzey yönetici olarak görev yapmaktadır.

olarak görmektedir. Cumhuriyet sonrası döneme ilişkin olarak yapılan, “vesayetçi eğilimlerin öne çıktığı bir dönem” yakıştırmalarını da dönemin özgün koşulları itibarıyla doğal bulan V'nin konuya ilişkin değerlendirmeleri şu şekilde olmuştur:

Tanzimat'la başlayan ve Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar devam eden dönemde, bir ilerlemeci anlayışın varlığından söz edilebilecek olmakla birlikte bunları, Cumhuriyet sonrasında yaşananlar ölçüsünde çarpıcı bir sosyal ve siyasal değişim veya dönüşümler olarak görmüyorum. Sosyal ve siyasal yapıyı eskisiyle farklılaştıran bir takım düzenlemeler de yok değil tabii ki, ancak bunlar genellikle üst yapıyı düzenlemeye yöneliktir. Yani Cumhuriyet'in kuruluşu sonrasındaki benzer biçimde, toplumu bütünüyle dönüştürmeye dair bir niyet görülüyor... Cumhuriyet'le başlayan döneme özgü olarak, “vesayetçi eğilimlerin öne çıktığı bir dönem” yakıştırmaları yapılabilir. Bu çok doğaldır. Her şeyden önce yeni bir ulus inşasından bahsediyoruz. İki savaş arası bir dönemden bahsediyoruz. İşte bence bu noktada, Cumhuriyet sonrası dönemin devrimci özelliğini bu bakımdan da vurgulamak gerekir. Yani, “böylesine temelli bir toplumsal dönüşüm ancak belirli bazı gereçlerle gerçekleştirilebilirdi” demek gerekir.

TSK'nın Cumhuriyet'in kuruluşu sonrasında üstlendiği rol ve işlevlere benzer işlevlerin Batılı modernleşme pratikleri içerisinde de ordularca üstlenildiğine dair örneklerle 1950'lere kadar rastlandığını belirten V'ye göre, 1950 sonrasında Batıda bu sistematik önemli ölçüde değişmiştir. V. “Türkiye’de Batıdakine benzer eş zamanlı bir değişim yaşanmaması nedeniyle, 1950 sonrası döneminin Türk sivil-asker ilişkilerinin özgün karakteristikler gösterdiğini” düşünmektedir. 1950 sonrasındaki dönemin sivil-asker ilişkileri bağlamındaki diğer bir özelliği ise, o döneme kadar rastlanmayan sivil elit-asker elit geriliminin 1950’ler sonrasında ortaya çıkmasıdır:

DP iktidarıyla birlikte bazı sertleşmeler söz konusu olmaya başlamıştır. Daha sonrada bu gerilim, askerî müdahalelerin her 10 yılda bir tekrarlandığı bir dönemi başlatmıştır. 1950’ler sonrasında sivil-asker ilişkilerinde daha önce görülmemeyen, farklı bir deyişle daha önce ordunun modernleştirici bir gereç olarak içselleştirildiği bir anlayışı değiştiren bir durum ortaya çıkmıştır. Kısacası sivil-asker ilişkileri daha önceki döneme kıyasla önemli ölçüde farklılaşmıştır. Türk sivil-asker ilişkilerine, sadece son 15–20 yıllık bir kesitte bakmaya çalışırsak bence meseleyi bütünüyle anlamamız mümkün olmaz.

Tarihsel süreç içerisindeki dönüşümlerin Türk sivil-asker ilişkilerinin karakteristiklerini farklılaştırdığını düşünen V'ye göre; “sağlıklı bir inceleme ancak, 1950 sonrasındaki her 10 yıllık kesitin ayrı ayrı ele alınmasıyla mümkün olabilecektir. 1950 öncesi dönem ise; karakteristikleri itibarıyla diğerlerinden farklılaşan bir dönem olarak ayrıca ele alınmalıdır”. V., 1950 sonrasındaki dönemde devletin bekasına yönelik tehdidin mahiyetine göre bağlı olarak farklı siyasal duruşlar sergileyebilen ordu açısından değişim göstermeyen tek özelliğin ise, “hizalama” olduğunu değerlendirmektedir:

1950'lerden sonraki dönemde Türk sivil-asker ilişkilerinin statik özellikler gösterdiğini söyleyebilmek çok zordur. Belki de sadece "hizalama" anlayışının değişmeden sürdüğünü söyleyebiliriz. Hatta bu "hizalama" görevi sırasında da, beka ve güvenlikle ilgili ortaya çıkan kaygılar sol tandanslı özellikler gösterirse, TSK sağda duruyor gibi görünmektedir. Bunun tam tersi de doğrudur. Böyle görünmekle birlikte ordu reflekslerinin genel karakteristikleri bence pek değişmiyor. Yani söylemeye çalıştığım şu, konumlandırmaya çalıştığı yapı, konjonktürden etkilenecek yer değiştirdikçe, kaydıkaçı, onu kendi algılarındaki doğru yere konumlandırmaya çalışıyor.

Meslek yaşamının 30 yılı aşkın bir bölümünde askerî eğitim kurumları içerisinde görev yapan V'ye askerî eğitimin sivil-asker ilişkileri üzerindeki etkileri sorulmuştur. V'ye göre askerî eğitimin özelliği, temel ilkelere sadakatinden şüphe edilmeyecek ama aynı zamanda da sivillere eşit veya onlardan üstün bir subay kitlesi yetiştirmektir. V. bizatihi bu amacın içerisindeki çelişkili yapının, askerî eğitimin özelliklerini her 10 yılda bir değiştirdiğini de düşünmektedir. Ayrıca 1970'ler sonrasında askerî eğitim sisteminin, daha ziyade, ordu içerisindeki sosyalist eğilimleri bastırmaya yönelik olarak önemli ölçüde değiştirildiğini düşünen V'nin konuyla ilişkili görüşleri şu şekildedir:

1970'ler öncesine ilişkin olarak, özellikle de 1950-1970 arasındaki dönemi, askerî eğitimde ABD etkisinin yoğun olarak hissedildiği bir dönem olarak tanımlayabilmek mümkündür. Bu dönemde yaratılan ekonomik kapasiteyle eğitimden beklentiler arasında da yakın bir ilişki vardır. 1970'ler sonrasında ise, çarpıcı bir takım değişiklikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Dönemin kayda değer bir özelliği, 1970'lerde TSK içerisinde sosyalist eğilimlerin ortaya çıkması ve bunların bastırılmasıdır. Aynı dönemin askerî eğitim bakımından dikkat çeken bir diğer özelliği ise, harp okullarındaki eğitim süresinin dört yıla çıkarılmasıdır. Bu projenin mimarlarından birisi dönemim orgenerallerinden Haydar Saltık'tır. Haydar Saltık'la bu projenin temel gerekçelerini görüşme fırsatım olmuştur. Sizin de bildiğiniz üzere harp okullarının dört yıla çıkarılmasıyla Türkiye'nin en gözde üniversitelerine çok sayıda askerî öğrenci gönderilmiştir. Haydar Paşa bana, TSK'nın döneme ilişkin olarak yaşadığı sıkıntıların dışarıdan gelen sivil öğretim üyeleriyle ilişkilendirilmesi sonucunda, öz kaynaktan öğretim görevlisi yetiştirmek maksadıyla böyle bir projenin başlatıldığını ifade etmiştir. Yani TSK'nın öz kaynağındaki bilimsel kapasitesi yüksek öğrenci grubundan istifadeyle bir blok yaratmak düşüncesinden yola çıkılmıştır. Bir diğer deyişle askerliği bilen ama aynı zamanda akademik bilgilerle de donanmış, devletle ilgili bakış biçiminden de asla tereddüt duymayacağımız, temel ilkelere sadık bir kitle yaratılmaya çalışılmıştır. İşte 1970'lerdeki ayıklama süreci bu kitlenin ortaya çıkışında da uygulanmıştır. 1990'lara doğru ise, daha farklı bir anlayışın hâkim olduğunu görmekteyiz. Subay kitlesi ABD'ye öğrenci gönderme suretiyle çeşitlendirilmeye çalışılmıştır. Ama ABD'ye gönderilen öğrencilerin eğitimleri de, ABD Deniz Kuvvetleri bünyesinde faaliyet gösteren Deniz Kuvvetleri Lisans Üstü Eğitim Okulu'nda (Naval Post Graduate School) yaptırılmıştır. Daha sonraki yıllarda da önce üniversitelerin yüksek lisans ve doktora programlarına öğrenci gönderilmiş. Sonra da, Harp Okulları ve Harp Akademileri bünyesinde enstitüler kurulmuştur. Ama hep şu kaygı hâkim olmuştur. Sivillere eşit veya onlardan üstün nitelikli, çok iyi yetişmiş bir subay kitlesine sahip olmak. Bunun zaman içerisinde farklı anlayışlara bağlı olarak farklı biçimlendiği de söylenebilecektir... Ben askerî eğitimin son 30 yılını on yıllık periyotlar halinde inceledim. Akademik bilgi düzeyi yüksek subay yetiştirme güdüsüyle, askerî eğitim programlarındaki sosyal bilimler ağırlığı % 80'ler düzeyine çıkarılır. Ancak izleyen on yılda öğrencilerinin askerlik nosyonlarının erozyona uğradığı düşüncesiyle giderek eksiltilerek % 15'ler düzeyine indirilmiştir. Sonra tekrar % 80'ler düzeyine çıkartılmıştır. İlginçtir ki bu hep böyle olmuştur. Örneğin en radikal dönüşümler Doğu Aktulga zamanında yapılmış, ama o düzenlemelerin ömrü de 10 yılı aşmamıştır.

V. “askerî eğitimin müdahalelere temel teşkil edecek bir yapısı olduğuna” ilişkin iddiaların tam da tersine, 1980’ler sonrasında dünyaya bakış açısı bakımından çok uygar, demokratik ve vesayetçi eğilimler taşımayan bir kesimin yetiştirildiğini düşünmektedir:

1980’ler sonrasının eğitim sisteminde dünyaya bakış açısı bakımından çok uygar, demokratik ve vesayetçi eğilimler taşımayan bir kesimin yetiştirilmesine yönelik bir program tasarımı vardır. Yani, Harp Okulu’nu bitiren teğmen veya Akademi mezunu bir yüzbaşı; “ne zaman bu işe el atsam da, Türkiye’deki siyasal yaşamı düzene soksam” diye bir kafa yapısında yetişmiyor. Ama şunu da göz ardı etmemek lâzımdır. TSK’nın hiyerarşik yapısı içerisindeki uyumu, disiplini ve itaati sağlamaya yönelik bir endoktrinasyon söz konusudur. Ancak bu daha ziyade değerler sistemi oluşturmaya yöneliktir. Bu değerler sisteminin de anti demokratik özellikli olduğunu söyleyebilmek oldukça güçtür. Kısacası TSK siyasal rejimi değiştirmeye yönelik bir eğitim vermez. TSK’nın hiyerarşik yapısı içerisinde farklı eğitim süreçlerinden geçerek tepeye yükselenlerin, eğitimlerindeki etkilere bağlı bir vesayetçi dinamiğin olduğundan söz edebilmek de zordur. Zira askerlikteki temel hiyerarşi aşağı katlardaki kültürü yönetmekte ve değer sistemlerini sağlam tutmaktadır. Ama şunu da teslim etmek gerekir ki askerî eğitimin sivil-asker ilişkileri bağlamındaki anlam ve önemi ziyadesiyle açıktır.

Batılı kontrol paradigmasının özünü teşkil eden “objektif kontrol” konusundaki düşünceleri sorulan V. TSK demokratik kontrolü meselesinin tarihsel süreç ve askerî eğitimle ilgili değerlendirmelerinde de vurguladığı gibi, sürekli bir değişim içerisinde olduğunu değerlendirmektedir. V’ye göre; “Türkiye’de sivil-asker meselesini araştıranların, her dönem geçerli olacak bir yöntemden ziyade, TSK’nın bu değişim içerisinde değişen davranış kalıplarını da incelemesi yararlı olacaktır”. V’nin konuyla ilgili ilâve değerlendirmeleri şu şekildedir:

2004 Yılı’nda çok sayıda askerî sosyoloğu Türkiye’de topladık. Bunların içerisinde Charles Moskos, Christopher Dandeker gibi ünlü sosyologlar da vardı. Moskos’la sonraları da çok defa Türk sivil-asker meselesini yüz yüze de tartıştık. Ben Türkiye’de sivil-asker ilişkileri meselesinin, Moskos’un “postmodern ordu” tanımlamasında yer alan aşamalara uygun bir değişim gösterdiğini ve TSK’nın da bu değişime uygun davranış değişiklikler sergilediğini düşünüyorum. Yani, “objektif” veya “sübjektif” kontrol metodolojilerinden herhangi birisi TSK’nın demokratik kontrolüne en uygun modeldir” gibi kenar çizgileri kalınlaştırmış değerlendirmeler yoktur artık dünyada. Ben şahsen Huntington çözümlerini, çok basit anlamda, “doğrusu budur. Zaten bütün gelişmişler böyle yapmıştır” türünden yaklaşımlar içeren hazır reçeteler gibi görmüşümdür. Oysa öyle değildir. Charles Moskos örneğin, “her ülkenin kendine özgü bir sivil-asker ilişkileri yapısı vardır” diyor. Meselâ “üniformalı vatandaş” kavramı, Almanların ulus inşası sürecinde kullandıkları önemli kavramlardan biridir. İsrail örneğinde bu kavram halen uygulamada tutuluyor. Moskos Kara Kuvvetlerinde verdiği konferansta önemli bir tespit de bulunmuştur. Moskos’a göre, “TSK, bir yandan kendine özgü bir hızla post-modern ordu özelliklerini yakalamaya çalışırken diğer yandan, kurumsal özelliğine sivillerin müdahale etmesi konusunda muhafazakâr davranmaktadır”. Moskos bunun nedenini de; sivil uzmanlık eksikliğiyle açıklamıştır. Gerçekten de biz de parlamentonun bir silah, araç ve gerecin alımına ilişkin teknik detaylara hâkim bir komite teşkili yoktur. Moskos sunumunda ayrıca sivil uzmanlık eksikliği meselesini; ABD’de mevcut sistemle karşılaştırarak açıklamaya çalışmıştır. ABD’de de sivil uzmanlık açığının

emekli askerlerle karşılandığını da vurgulayan Moskos, sübjektif kontrolün derecesinin ülkenin kaynaklarının o kesite ilişkin mevcudiyetiyle ilişkili olduğunu ve sivil-asker ilişkilerindeki değişimin kendine özgü bir hız içerisinde gerçekleşeceğini belirtmiştir.

Profesyonelleşme ile ilgili görüşleri sorulan V'nin zorunlu askerlik ve profesyonelleşme meselesinde, yine Moskos'a göndermelerin ağır bastığı değerlendirmeleri şöyledir:

Moskos; konferans verdiği dönem itibarıyla Türk siyaset bilimi çevrelerinde sıkça dile gelen, “TSK için askere alma sisteminin ‘profesyonel askerlik’ biçiminde tesis edilmesi gerektiği” yönündeki fikirleri de eleştirmiştir. Moskos bu kapsamda, “TSK'nın içerisinde geçtiği tarihsel süreç dikkate alınarak, yeniden değerlendirilmesi gerektiğini” söylemiştir. Çünkü Moskos'a göre, “tarihsel tecrübeler, hele de mevcut aşama için yarı profesyonel bir modelin daha uygun olabileceğine” işaret etmektedir... İlginçtir daha dün bir şehit polislin cenazesinde karısı, “eşim başka bir iş bulamadığı için polis oldu” diyordu. Bana tuhaf geldi. Çünkü böyle bir tepkiye daha önce hiçbir asker cenazesinde rastlamamıştım. Hatta hiçbir muvazzaf askerî personelin cenazesinde de duymamıştım. Bundan hareketle genelleştirilebilecek bir yargıdan da söz etmek istemiyorum, ama Moskos da, “değişimin her ülkeye göre özgünleşmesinden” söz ederken de sanırım bunu kast ediyordu. Kuruluş aşamasında kurulan hâkim ideolojinin ve bunun yarattığı askerî etiğin ne ölçüde korunması gerektiği de önemli bir ölçüttür bence. Benim söylediklerimi çok geleneksel bir sav gibi görenler de olacaktır. Ancak, ben TSK'nın hem tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişimi hem de bugün itibarıyla ulaştığı yeri de biliyorum. Örneğin Savunma Sanayi Müsteşarlığı hala, bir silah sisteminin seçimiyle ilgili bir teknik kapasite oluşturamamıştır.

V'ye “Savunma Sanayi Müsteşarlığı'nın görev alanındaki teknik kapasitesinin henüz yeterince geliştirilemediği” yönündeki tespitleri üzerine, savunma planlaması konusundaki düşünceleri de sorulmuştur. Bu konudaki değerlendirmesi ise şu şekildedir:

Türkiye'nin savunma planlamasına yönelik tasarımı, Robert Mc Namara'dan bu yana ABD'de uygulanan sistematikten aktarılan, “Planlama Bütçeleme ve Uygulama Sistemi (PBUS)” aracılığıyla yürütülmektedir. Bu sistematik son derece deterministik bir yöntemdir. Son 7-8 yıl itibarıyla değiştirilip değiştirilmediğini bilmiyorum, ama bu sistem Harp Okulları müfredatında da bir ders olarak da yer alıyordu. Bu sistemi kısmen bilen biri olarak, siyasal bilimler literatüründe savunma planlaması ile ilgili olarak yapılan yorumların bütünüyle bilgiye dayalı değerlendirmeler olmadığını söyleyebilirim. Ben şahsen, TSK'nın da bu konuda yeterince açılma isteği göstermediğini düşünüyorum. Küçük bazı denemeler yapılmıştır kuşkusuz. Ben örneğin enstitülerin kuruluşunu biliyorum. Kuruluş amaçlarından birisi de savunma planlaması vb. konularda uzman sivil personel yetiştirmektir. Daha açık deyişle bir ara yüz yaratma isteği vardır. Ama her dönem geçerli olan direnişler de söz konusu olmuştur. Örneğin ilk sivil öğrenci seçiminde bir tekstil mühendisi yüksek lisans programı için seçilmişti. Bana, “ne yapacağız bir tekstil mühendisini” türünden eleştiriler yöneltilmişti. Sonra belirli bir dönem için sivil öğrenci sayısı artış gösterdi. Ama daha sonra da sıfırlandı. “Niye bunları alıyoruz dışarıda üniversiteler yetiştirsin” dedi. Benzer biçimde bir dönem dersler ve tezler üniversiteler ve sivil öğretim görevlileriyle işbirliği içerisinde gerçekleşiyordu. Bu da daha sonra dibe vurdu. Hatta asker öğrencilere, “tezlerinizde TSK'ya ilişkin hiçbir gerçek veriyi kullanamazsınız” dedi. Şeffaflaşma özellikle TSK'nın savunma planlamasındaki rol ve işlevlerine ilişkin şeffaflaşma bence çok önemlidir. TSK bazı dönemlerde ortaya çıkan kaygılar nedeniyle ziyadesiyle içine kapanmaktadır. TSK dışarıya açılma konusunda benim 4 veya 5 kez tanık olduğum inişli çıkışlı seyirler göstermiştir. Şimdilerde ise enstitülerde, TSK'ya ilişkin sorunların çözümüne yönelik tezler için de, veri kaynakları oldukça kapalıdır. Aslında bunun sanırım tersi de doğru olabilir. Yani siviller

TSK ile birlikte çalışmak konusunda tereddütlü de olabilir. Sorarlarsa cevap alamayacaklarını düşünüyorlar. Yine, 26 Mayıs 2006 tarihli Resmî Gazete 'de yayımlanan Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkındaki Yönetmeliği takiben birçok kurum stratejik planlama yapmıştır. Esasen TSK'nın çok uzun zamandır, uyguladığı SWOT analizi benzeri yöntemler, kamu kuruluşları, yerel idareler, üniversiteler, odalar ve borsalarda yaygınlaşmaya başlamıştır. Ama hiçbir kuruluş, "TSK bu işi senelerdir yapıyor onlara soralım" dememiştir. Uygulamanın başında Hacettepe Üniversitesi ve SSM pilot müesseseler olarak seçilmişti. Bu iki kurum pilot çalışmasında TSK ile bilgi alışverişi yapmamıştır. Lâkin TOBB bu işi yaparken bir emekli asker olarak beni çağırdı. Bir kılavuz hazırladık. Bu kılavuza çok dikkatli bir biçimde bakarsanız, benim TSK'dan aktardığım birikim izlerini görürsünüz. TOBB bu çalışmayı yeni bir çalışma gibi 2008 Yılı itibarıyla kullanmıştır. Ama kılavuzun yazımında TSK ile resmî düzeyde bir işbirliği gerçekleşmemiştir. Yani kısacası, TSK hem kapalıdır. Hem de siviller TSK'ya sorma konusunda tereddütlüdür.

Hatırlanacağı üzere emekli askerlerden bazıları mülakatlarda; "savunma planlamasının gözetim ve denetime imkân sağlayan gereçlerin mevcut ve yeterli olduğunu, ancak siyasi otoritenin bunları kullanmaya istekli olmadığını" değerlendirmişlerdir. Bu askerlere göre, "siyasi otorite bu alanı kendine popülist siyasi söylemleri üretmede bir gereç olarak" kullanmaktadır. V'den üst düzey komuta görevlerinde bulunmuş bazı askerlerin, "siyasi iktidarların savunma planlaması alanını bir siyasal manevra alanı olarak kullandıkları" anlamına gelebilecek bu iddiaları değerlendirmesi istenmiştir. V'nin konuya ilişkin görüşleri şu şekildedir:

Bir ölçüde doğruluk payı olmakla birlikte bu türden değerlendirmeler biraz da abartılıdır. Asıl sorun TSK'nın kapalılığıdır. Genelkurmay Plan ve Prensipler Başkanlığı ile SSM arasındaki işi henüz yeni yeni kurulmaktadır. Yani karşılıklı güven meselesi bu işte çok önemlidir. Geçmişe bakıyorum askerî eğitimle ilgili olarak anlattıklarım benzer biçimde, karşılıklı güvenin sağlanabildiği dönemlerde işbirliği düzeyi yükselmiştir. En küçük bir güvensizlik örneğinde de kapanmıştır.

Türk sivil-asker ilişkilerinin günümüz itibarıyla öne çıkan problemleri konusunda görüşlerine başvuru V'nin, "gerek askerlerin gerekse de sivillerin gerçek görevlerini icra edemez hale gelmelerini" önde gelen sorunlardan biri olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bu kapsamda özellikle de askerlerin harekât icra etme yeteneğinin korunmasının önemine dikkat çeken V. bu yeteneğin giderek düşmesinin önemli bir sorun olarak ortaya çıktığını düşünmektedir. V'nin konuyla ilgili değerlendirmeleri şöyle olmuştur:

Türk sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesi kuşkusuz önemlidir. Sivil siyasi otoritenin askerler üzerindeki denetim ve gözetimine itirazımız yoktur. Tamam, bir yandan böyle yapalım. Ama TSK'yı da NATO'nun önemli bir operasyonel gücü olmaktan çıkarmayalım. Bu türden kuşkular sadece bana ait değildir. Son zamanlarda konuyla ilgilenen Batılı çevrelerde de bu türden endişeler dile getirilmektedir. Bunun tam tersi de doğrudur. Dönem dönem siyasi otorite de sivil-asker ilişkileri bakımından işlev görebilme yeteneğini

yitirmektedir. Her iki durum da sivil-asker ilişkileri meselesinde, bana göre, başta gelen bir problem olma özelliği göstermektedir.

V'nin bu değerlendirmeleri üzerine kendisinden, 2000'li yıllarda darbe iddialarıyla ilgili olarak devam eden yasal süreçleri değerlendirmesi istenmiştir. V'nin konuyla ilgili şu değerlendirmeleri yapmıştır:

Bu süreçlere çok objektif bakabilmeyi deniyorum. O zaman, “tamam eğer haklarında böyle iddialar varsa yasal süreçler işlesin” diyorum. Zira hepimiz hukukun üstünlüğüne inanmak yargıya güvenmek zorundayız. Öte yandan süreçte ortaya çıkan gelişmelere yakından baktığımızda, amaç ve yöntemi konusunda kuşkuyla kapılıyorsunuz. Hatta sürecin bir tür “intikam alma” fikri üzerine kurulduğu yönünde kaygılara bile kapılabiliyorsunuz. Başkaları farklı düşünebilir, ama ben, 1980 müdahalesi sonrasında müdahale pratiklerinin diğerlerinden önemli ölçüde farklılaştığını düşünüyorum. 28 Şubat ve 27 Nisan, bir anlamda da, sivil-asker ilişkilerinin bir ölçüde Batılı normlara yaklaştığının göstergeleridir. Hatta rahmetli babamla 1980'lerde tartıştık. Siz de bilirsiniz vatandaşlar Türk siyasal hayatındaki krizli durumların ordu aracılığıyla aşılması eğilimi gösterir. Babama bu tartışmalarda, “artık TSK'nın askerî darbeye yeltenmeyeceğini” söyledim. İçeriden bakanların çoğu da bunu böyle görmüştür. Bence böyle de olmuştur. Yani şunu demek istiyorum 1990 sonrasında olanlara ilişkin olarak Pinochet rejimi ile hesaplaşma benzeri bir algı biçimi yaratılması gereksizdir.

V'den eski Genelkurmay Başkan'ı Başbuğ'un söylemlerinde de dikkat çeken, “bir cemaat”, “paralel devlet yapılanması” gibi iddiaları bu süreçlerle ilişkilendirmesi istenmiştir. V'nin konuyla ilişkili değerlendirmeleri şu şekildedir:

Paralel devlet yapılanması deyince sadece bir cemaati anlamıyorum ben. Türk siyasal yaşamında paralel devlet yapılanması özelliği gösteren diğer bazı unsurlar da vardır. Örneğin KCK yapılanması tipik bir paralel devlet yapılanmasıdır. Esasında bilindik de sayılabilecek bu konunun, tehlikeli olma vasfının hükümetçe kabulü de oldukça zaman almıştır. KCK'nın varlığı bildiğim kadarıyla milli istihbaratça çok eskiden beri bilinen bir konudur. “Bir cemaat”in de sayısal büyüklüğünü bilemiyorum, ama çok etkili bir kitle olarak siyasal yaşamda izleri olduğunu söyleyebiliriz.

V'nin bazı askerlerce sivil-asker ilişkileri bakımında tektonik olma özelliği gösteren etnik ve mezhepsel sorunlarla ilgili görüşleri de sorulmuştur. V'den bu kapsamda ayrıca, bu konulara ilişkin olarak, sivil ve asker elitlerle vatandaşların üzerinde uzlaşabilecekleri bir zeminin nasıl kurulabileceğine dair bir yorum getirmesi istenmiştir.

V'nin konuya ilişkin görüşleri şu şekilde olmuştur:

Bu meseleler üzerinde uzlaşa sağlanabilmesi gerçekten de zordur. Uzlaşa derken örneğin, terör meselesini ele alalım. “Terör meselesi, müzakere edilebilecek bir zemine taşınmış mıdır?”, “terör hangi türde tedbirlerle minimize edilecektir?” gibi sorular akla geliyor hemen. Ama kesin olan bir şey var ki taraflar bu konuya ilişkin bakış biçimleri bakımından birbirlerine karşı açık bir güvensizlik içerisindedirler. Hatta siyasi otorite pratiklerinde, zaman zaman, bu güvensizliği azaltmaya dönük bir takım dönüşler de olduğu söylenebilir. Buna rağmen siyasi otoritede örneğin MİT'e duyulan ölçüsünde bir güven algısının TSK'ya yönelik olarak oluşmadığını düşünüyorum. Aslında bizde bu değerlendirmeler biraz da naif

algılara bağlıdır. MİT'e ilişkin algılar örneğin, tepesinde yapılan değişiklik sonrasında ortaya çıkmıştır. Son zamanda TSK bakımından da buna uygun bir alt yapının oluşmaya başladığı da söylenebilir. Zira yönetim kademeleri değişiklikleri, zaman içerisinde bir güven algısı değişimi yaratabilmektedir. Ayrıca sivil-asker ilişkilerinin sağlıklı zeminlere kavuşturulmasındaki yöntemlerden birinin de, silahlı kuvvetleri hizalamak olduğu açıktır. Ancak şunu da göz ardı etmemek gerekir. Siyasi otorite siyasi bir yapıyken diğeri bürokratik bir yapıdır. Karşılaştırılabilir özellikler göstermezler. Yani sivil-asker ilişkilerini düzenlemede etkili dinamik, kuşkusuz, sivil otorite olacaktır. Ancak bu noktada sivil-asker ilişkileri bakımından önemli olan; güçlü bir sivil otoritenin orduyu kontrol etmesinden ibaret bir şey değildir. Kontrol yönteminin de demokratik olması gerekir. Meselâ son dönem Rusya'ya bakın Medvedev ile Putin sürekli birbirlerini değiştirmektedirler. Yani güçlü bir sivil otoritenin askerleri kontrol etmesi de yeterli değildir. Şimdi şöyle özetleyeyim. Türkiye'de sorun, sadece asker-sivil bürokrasiyi düzenlemeye yönelik tedbirlerle çözülecek bir sorun değildir. Ayrıca unutulmamalıdır ki, ordular özü itibarıyla otoriter yapılarıdır. Bunun aksini söylemek de zaten mümkün değildir. Bu anlamda TSK'nın bütünü hedef alan düzenlemelerden çok, orduların komuta seviyeleriyle siyasi otorite arasında açık ve net bir uzlaşma arayışı, sivil-asker ilişkileri bakımından daha anlamlı bir şeydir.

V'den son olarak vatandaşların sivil-asker ilişkilerine ilişkin süreçlerdeki yeri sorulmuştur. V. konuyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır:

Vatandaşlar kurumsal yapıların parçaları olarak, doğal bir biçimde, hem bu süreci etkilemekte hem de kendileri bu süreçten etkilenmektedir. Bu anlamda soruyorsanız vatandaşlar bu sürecin doğal bir parçasıdır. Ayrıca, hem siyasi otorite içinde hem askerî yapılarda yer alanlar da vatandaşdır. Peki, fark nedir? Sivil ve asker elitlerin buldukları mevkiilerle ilgili olarak kazandıkları bir kimlik, giydiği bir kıyafet vardır. Ama vatandaş deyince onlardan ayrı, daha büyük ve belirleyici bir kesim kast ediliyor. Ama bu büyük kesimin Türk sivil-asker ilişkilerini tanzim bakımından üstlenmesi gereken rol nasıl aktive edilebilir? Bunu açıkçası hayal edemiyorum. Hangi tip kurumsal yapılar buna aracılık edebilir? Bunu da bilemiyorum. Ben de daha ziyade vatandaşın parlamenter sistem içerisinde sağladığı girdilerin güç ve etkisinin dolaylı bir etki yaratacağından hareket etmek istiyorum. Meselâ Anayasa sürecinde vatandaşa aracılık etmesi beklenen kurumsal yapıları hareketlendirmeye çalışıyorlar, ama çok da mesafe alındığını söyleyemem. Türkiye'de siyasal katılım kültürü gerçekten de eksiktir. Türkiye'deki kültür incelemeleri beni bazen endişeye sevk etmektedir. "Belirsizlikten kaçınma", "maskülen tutum", "güçle olan mesafeyi uzak tutma" gibi konularda bir takım çalışmalar var. Meselâ "belirsizlikten kaçınma" davranışını ele alalım. Asker doğru veya yanlış bir belirlilik hali getirmektedir. Siyaset ise daha ziyade bulanıktır. Tartışmayı getirir. Kaygan zeminler yaratır. "Güce olan mesafe" konusuna bakalım. Bu kapsamda Türk toplumunun otoriteryen tavrı olumladığını söyleyebiliyoruz. Bunlar değişmiyor mu peki? Kuşkusuz değişiyor. Ama hiçbir zamanda belirsizlikten kaçınmanın çok yüksek olduğu bir kültür yapısı, düşük olduğu bir örneğe, Norveç'e dönüşmüyor. Bizde meselâ liderlik özellikleri bakımından, "babacan tutumlar", "ben dedim oldu tarzı" lider davranışları çok tutuyor. Örneğin ABD'de geçerli bir tipoloji Türkiye'de tutmuyor. Liderin bir tavrı olacak, deterministik bir yaklaşımı olacak bunlar çok önemseniyor.

Önceki bölümlerde yer alan literatür incelemeleri ile asker ve sivillerle yapılan mülakatlar, küçük bazı farklılıklara rağmen, askerlerin -darbe mağduru ve akademisyen askerler dâhil- sivil-asker ilişkilerine ilişkin görüşlerinin büyük ölçüde benzeştiğini göstermiştir. Keza vatandaşların bakış biçimleri ile askerlerin görüşleri arasında da kısmî bir benzerlik olduğunu söylemek olanaklıdır. Bir başka ilginç bulgu ise, asker

kökenli akademisyenler ile büyük bir kısmı aynı zamanda akademisyen olan emekli asker ve darbe mağduru askerlerin görüşlerinin, kısmen diğer akademisyenlerden ayrılarak, Başbuğ'un analizlerine yaklaştığı söylenebilir. En dikkat çekici bulgu ise, “siyasi otorite ile askerlerin görüşlerinin önemli biçimde birbirlerinden farklılaştığı ve askerlerin siyasî otoriteye karşı belirgin bir güvensizlik duygusu taşıdığı” bulgusudur. Esasen Türk siyasal ve sosyal yaşamında, sivil elitlerle, asker elitlerin bakış biçimlerinin ayrılığına işaret eden çok sayıda örnek mevcuttur. Bununla birlikte, asker elitler ile sivil elitlerin görüşlerinin karşılaştırıldığı çok az sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan biri, askerlerin de yer aldığı bir akademisyen grubunca üniversite düzeyindeki sivil ve asker öğrenciler örnekleminde gerçekleştirilmiştir. Uzlaşmazlık nedenleri ve mutabakat imkânlarının ele alındığı müteakip bölümün başında bu araştırmanın özetine ve araştırmadan elde edilen bulguların analizine yer verilmiştir.

BÖLÜM VII

UZLAŞMAZLIK NEDENLERİ VE MUTABAKAT İMKÂNLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Tarihsel süreç dikkatlice incelendiğinde, askerlerin siyasete bakış biçimlerinin bu süreçte kategorik bir biçimde değişime uğradığı, buna karşın sivillerin siyasete karşı tutumlarının askerlere kıyasla daha az değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Hale (1996)'e göre, askerlerin siyasete bakış biçimleri ve askerî gelenek, üç farklı dönemdeki konumlanışları itibarıyla farklılaşmaktadır. Bunlardan birincisi; Osmanlı'nın yükselme dönemindeki edilgen konumdaki ordu yapısının, belirleyiciliğidir. İkincisi 19'uncu Yüzyıl boyunca askerlerin üstlendiği reformcu vasfın, üçüncüsü ise; devletin ve yeni rejimin bekasının tehlikede olduğu düşüncesiyle belirli aralıklarla siyasete müdahale eden anlayışın belirleyiciliğidir.

Farklı bir tasnifle 1789'dan 2000'li yıllara kadar ki dönemde askerler devlet içerisinde güçlü bir siyasal konuma sahip kesim olmuşlardır. Ancak 1950 sonrasındaki, siyasete ilişkin algı ve tepki biçimleri, 1789–1950 arası döneme kıyasla farklılaşmaktadır. Demirel bu değişimde, askerlerin demokrasiye bakış biçimindeki değişimin etkili olduğunu düşünmektedir. Demirel'e göre askerlerin, “1950–1960 arası deneyimlerine dayalı olarak demokrasiyi, ‘yavaş seyreden ve siyasal aktörlerin çıkarlarını artırmaya yönelik manevralara, pazarlıklara izin veren bir siyasal rejim’ olarak değerlendirmiş olmaları muhtemeldir” (Demirel, 2001:66).

2000'li yılların askerlerinde ise, askerlerin devlet içerisinde güçlü bir siyasal konuma sahip olduğu/olması gerektiği anlayışının giderek daha fazla zemin kaybettiği söylenebilir. 2009 sonrasında ise, tasarruflarının doğruluğuna inanmasa da, en azından sivil siyasi otoritenin belirleyiciliğine itiraz etmeyen ve/veya sivil siyasi iradenin TSK'ya yönelik tavrına sessiz kalan bir tutum içerisinde girdiklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

Özellikle 2000'ler sonrası askerlerin siyasete ve bununla bağlantılı olarak demokrasiye bakış biçimlerinin sivillerden nasıl farklılaştığını daha iyi anlayabilmek açısından; Akşit, Kalaycıoğlu, V. ve Çakar (2007) tarafından yürütülen araştırmanın sonuçları

önemli görülmüştür. Sözü edilen bu araştırma, Kara Harp Okulundan seçilen 97 askerî öğrenci ile Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden (ODTÜ) seçilen 155 sivil öğrenciyi kapsamıştır. Bütün öğrenciler 1973–1980 doğumlular arasından seçilmiştir. Askerî öğrenciler, biri dışında, erkeklerden oluşurken, ODTÜ'den 106 kız öğrenci araştırmaya dâhil edilmiştir. Öğrenciler, ekonomi, kamu yönetimi ve siyaset bilimi, yönetim, sosyoloji ve psikoloji bölümlerinden seçilmiştir. Seçilen öğrenciler; aile orijinleri bakımından, orta sınıfa mensup ailelerin çocuklarıdır.

Değerlere ilişkin olarak gerçekleştirilen sorguda, askerî öğrenciler ile sivil öğrencilerin önemsedikleri değerler birbirleriyle büyük ölçüde benzeşmekle birlikte; askerî öğrencilerin sivil öğrencilere kıyasla, itaate ve arkadaşlar arası dayanışma duygusuna daha fazla önem attıkları görülmüştür. Sivil öğrencilerin dinî değerlere bağlılığının askerî öğrencilere kıyasla yüksek oluşu V. ve Uyar tarafından askerî okullardaki rasyonalist ve modernist eğitim sistemiyle açıklanmıştır. Askerî okul öğrencileri daha çok materyalist ve maskülen değerleri önemserken, sivil öğrenciler post-materyalist ve karışık (maskülen ve feminen) değerleri öne çıkarmıştır. Aileye ve arkadaşlara bağlılık ortaklaşırken, askerî öğrenciler; ülkeye, mesleğe ve silah arkadaşlığına bağlılık değerlerini, sivil öğrencilere kıyasla daha önde gelen değerler kapsamında sıralamışlardır. Keza geleneksel değerlere bağlılık her iki öğrenci grubu tarafından da başta gelen değerler kapsamında sıralanmıştır. Geleneksel değerlerin, baskıcı geleneksel kültüre en fazla muhalif olması gerektiği düşünülen genç kesimce önde gelen değerler kapsamında sıralanması araştırmacılarca ilginç görülmüştür.

Askerî öğrencilerin en fazla güvenilen kurumlar sıralaması; TSK, Cumhurbaşkanlığı ve üniversiteler olarak ortaya çıkarken, sivil öğrenciler bu sıralamanın başına Cumhurbaşkanı'nı yerleştirmişlerdir.

Her iki öğrenci grubu da terörizm ve organize suçları, ülkeye yönelik tehditlerin başında sıralamışlardır.

Savunma bütçesi ve savunma harcamaları konusuna ilişkin sorulara verilen cevaplar araştırmacılarca oldukça ilginç bulunmuştur. Zira sivil öğrenciler askerî öğrencilere kıyasla -hatırı sayılabilecek miktarda (% 37 ye % 24)- savunma bütçesinin büyük tutulması gerektiğini değerlendirirken, askerî öğrenciler savunma giderlerinin kısılması

yönünde görüş beyan etmişlerdir. Keza benzer şekilde, mülakat yapılan askerler de, savunma bütçesinin kısılması yönünde görüşler beyan etmişlerdir. Bu durumun, savunma planlaması, bütçeleme, harekât planlaması gibi uzmanlık gerektiren alanlardaki sivil uzmanlık eksikliğinden, bu alanın bütünüyle askerlere bırakılmış olmasından ve yeterince şeffaf olmamasından kaynaklandığı söylenebilir.

Askerî öğrencilerin % 48'i, sivil öğrencilerin ise % 37'si, Türkiye'de askerlerin sivil siyasi iradeye bağlanmaları meselesinin AB süreci çerçevesindeki düzenlemelerle gerçekleştirildiğini düşünmektedir. Askerî uzmanlık gerektiren işlerin sivillere bırakılmaması gerektiği konusunda da benzer bir oran mevcuttur (% 49, % 37).

Araştırmanın sonuç bölümünde; “tarihsel ve kültürel belirleyenlerle TSK'nın zaman içerisinde değişen rol ve işlevleri ile askere alma sisteminin bu araştırmanın çerçeve faktör ve değişkenleri olarak ortaya çıktığı” belirtilmiştir.

Mülakatlarda olduğu gibi araştırma sonuçlarında da ortaya çıkan bir gerçek, Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinin; güvenlik ortamı, bununla bağlantılı olarak tehdidin değişen mahiyeti ve savunma planlamasıyla yakından ilişkili olarak ele alınması gereğidir.

Geleceğin sivil ve asker elitlerini teşkil edecek bir örnekleme yapılması, bu nedenle vatandaş görüşlerine daha az ışık tutabilmesi yönüyle araştırma sonuçları, bu çalışma açısından eksiklik olarak değerlendirilmiştir. Ancak, bazı sonuçlarının çalışma açısından oldukça kayda değer olduğunu söyleyebilmek de mümkündür. Araştırmanın en kayda değer sonucu, “hoşgörü” ve “esneklik” gibi demokrasi değerlerine bağlılığın her iki grupta da yüksek olmasıdır. Bu durum gençlerin -bazı inhiraflarına rağmen- Türk siyasal yaşamında otoriterlikten demokrasiye doğru giden değişimi benimsedikleri ve desteklediklerine işaret etmektedir.

Bu araştırmanın farklılıklara ilişkin olarak, eğitim dışında işaret ettiği hususlar başlıklar halinde; din, itaat/itiraz kültürü, dayanışma ve silah arkadaşlığı duygusu ile savunma planlamasına ilişkin bilgilenmedir.

Bu sonuçlar, izleyen bölümlerde, Türkiye’deki tartışmalardan ve mülakatlardan elde edilen sonuçlar ile birleştirilmiş, genel başlıklar halinde toplanmış ve bir önem sırası olmaksızın tasnif edilmiştir. Keza uzlaşmazlığa konu olan ve/veya mutabakat imkânı yaratan hususlarda bu bölümde değerlendirilmiştir.

7.1. UZLAŞI/UZLAŞMAZLIK ALANLARI

Araştırmadan elde edilen bulgular Luckham’ın (1971:35) da ifade ettiği üzere, “hiçbir değişkenin tek başına, sivil-asker ilişkilerinin karakteristiklerinin belirli bir duruma ilişkin olarak açıklanmasında yeterli olamayacağını” göstermiştir. Bu nedenle bu bölümde tarafların, Türk sivil-asker ilişkilerini etkilemesi muhtemel faktörlerden “hangileri üzerinde ve ne ölçüde uzlaşıp uzlaşmadıkları” tartışılmıştır. Faktörler bakımından belirgin bir öncelik sırası gözetilmemiş ve/veya faktörlerin belirli bir duruma ilişkin geçerlilikleri dikkate alınmamıştır. Buna mukabil, anlaşılmayı kolaylaştırabilmek maksadıyla; benzer faktörler üç ana alan altında toplanmıştır. Ayrıca bu bölümdeki incelemeden istifadeyle, tarafların uzlaşabildiği veya uzlaşmadığı hususların anlaşılması ve bu çerçeveye bağlantılı olarak, izleyen bölümde mutabakat imkânlarının sorgulanması da amaçlanmıştır.

7.1.1. Siyasal Kültür Alanı

Bu alt bölümde öncelikle, siyasal kültürün örülmesinde önemli yer tutan algı biçimleri ele alınmıştır. Tarafların algı biçimlerinin kavramlar üzerinden kurulduğu gerçeğinden hareketle, çalışmanın konusu ile yakından ilişkili kavramların taraflarca nasıl ele alınıp değerlendirildiğine, bunların ayrıştırıcı ve birleştirici yönlerine bakılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda çalışma konusuyla ilişkili kavramlar olarak görülen; “devlet”, “demokrasi”, “özerklik”, “demokratik kontrol”, “siyaset ve siyasetçi”, “güvenlik”, “askerî vesayet” “askerî müdahale/darbe”, “militarizm”, “itaat/itiraz kültürü” ve “vicdanî ret” kavramları tartışılmıştır.

Tarafların “devlet” kavramını ele alış biçimleri, pek çok yönüyle, birbirinden ayrılmaktadır. Ancak temel yarıma, devletin sivil toplumla ilişkisi ekseninde gerçekleşmektedir. AKP’yi de kapsamak üzere liberal bakış açısı devleti, “sivil toplum karşısında olabildiğince sınırlandırılması gereken bir kurum” olarak görmektedir.

Askerler ile vatandaşlar ise, “devletin toplum üzerinde sınırlarının ne olması gerektiğini; toplumun tarihî, kültürel ve siyasi özelliklerine dayanarak açıklamaya çalışmakta ve devleti düzenlemeye yönelik liberal reformcu bakış biçimine tereddütlü yaklaşmaktadır”. AKP ile liberalleri; devletin özel alana müdahalesiyle, “ailenin, dinin, çalışma hayatının baskıya maruz kaldığı”, “devletin çok büyüdüğü, masraflı olduğu” ve “piyasaya müdahaleci vasfının öne çıktığı yönündeki” argümanlar birleştirmektedir. Buna karşın askerler ve vatandaşların büyük kısmı devleti, daha ziyade, toplumun koruyucusu olan ve onu gözeten devlet anlamına gelen, ‘devlet baba’ tabiriyle gelenekçi bir biçimde kavramlaştırmakta ve ona bir tür kutsiyet atfetmektedir.

Konuyla yakından ilişkili bir diğer kavram olan “demokrasi” kavramının anlamı üzerinde tarafların, Batılı liberal demokrasi ve sivil-asker ilişki modelinin demokrasi tanımları düzleminde, kısmî bir mutabakat sağladıklarından söz edebilmek mümkündür. Mülakatlar askerlerin azınlıkta kalan bir kısmında, “mevcut siyasal iktidarın geçmişten getirdiği İslamcı kimliğin, onun Batılı demokrasi düşüncesini özümsemesine engel olacağına dair bir inanın” da var olduğuna da işaret etmektedir. Buna karşın AKP’nin parti söylem ve parti programına yönelik inceleme sonuçları, Batılı demokrasi modelinin kuvvetli vurgularla sahiplenildiğini göstermektedir. Ayrıca halkının çoğunluğu Müslüman olan ülkelere baktığımız zaman, İslam ile demokrasi arasındaki ilişkiyi en iyi kuran ve bu yönüyle onlara örnek teşkil edebilecek tek ülkenin de, Türkiye olduğu da aşikârdır. Nitekim Erdoğan, İslamiyet ile demokrasi ilişkisi konulu bir soruyu, “İslam kültürünün demokrasi ile bağdaşmadığı görüşüne katıyetle itibar etmiyorum. Dinsel inancı birey düzeyinde yaşayan, siyaseti ise dinin dışında algılayan bir politikacı olarak, bu görüşün ciddi bir yanılğı olduğuna inanıyorum” şeklinde cevaplamaktadır (Erdoğan’dan aktaran Safi, 2005:214). Akdoğan’ın (2004) daha önce yer verilen açıklamalarında olduğu gibi AKP’lilerin çoğunda, İslam dininin; şûra, istişare, icmâ, rıza, düşünce ve ifade özgürlüğü ile hoşgörü geleneği gibi ilkeleriyle demokrasi arasında benzerlikler bulunduğu görüşü hâkimdir. “AKP’nin programında yer verdiği demokrasi kavrayışının, -en azından resmî söylemleri itibarıyla-, Batı tipi liberal demokrasi normlarıyla uyduğu hususuna”, mülakat yapılan askerlerin ve vatandaşların çoğunun da iştirak ettiği görülmüştür.

Yapılan mülakatlarda “demokrasi” kavramının anlamına ilişkin olarak yöneltilen soruya verilen cevaplardan, genel olarak tarafların, demokrasi kavramının anlamı bakımından uzlaştıklarını göstermiştir. Keza araştırma bulguları Türk toplumunun büyük bir çoğunluğunda, son yıllarda AB sürecinin de etkisiyle, otoriter anlayıştan demokrasiye doğru bir evrilmenin var olduğuna ilişkin yaygın bir inanışın var olduğunu göstermiştir. Ancak siyasal iktidarın pratiklerinin; “parti programına yansıtıldığı demokrasi anlayışıyla”, diğer bir deyişle, “Batılı gelişmiş demokrasi pratikleriyle” ne ölçüde uyumlu olduğu hususu oldukça tartışmalıdır. Sivil siyasi otorite, yürürlüğe koyduğu demokratikleşme pratiklerini, hedeflediği “ileri demokrasi” düzeyini gerçekleştirmeye yönelik, “ileri hamleler” olarak nitelendirmiştir. Buna karşılık diğerleri, “Türkiye’de demokrasinin gelişmişlik düzeyini yeterli görmemektedir. Hatta askerler, askerî darbe mağdurları ve asker kökenli akademisyenlerin önemli bir kısmı, siyasi otoritenin demokratikleşme pratikleri olarak takdim ettiği bir kısım siyasi tutumları bile, “anti-demokratik” olarak nitelendirmiştir”. Keza vatandaşın Türkiye’deki demokrasiye ilişkin algısını değerlendiren araştırma şirketleri de, “Türkiye’deki mevcut siyasal rejimin pratiklerinin sorunlu olduğuna” işaret etmektedir. MetroPOLL şirketinin, T.C. vatandaşlarının Türkiye’deki demokrasiye ilişkin algısı hakkında, raporuna yansıtıldığı aşağıdaki bulgular oldukça dikkat çekicidir:

Özgürlükleri vurgulayan liberal demokrasi anlayışından daha da kısıtlı bir demokrasi tanımlı yapan prosedürel, minimalist demokrasi anlayışının temel noktalarından olan seçimlere katılımı eşitlik ve rekabet konusuyla ilgili de çeşitli sorular yöneltilmiştir. Demokrasinin en vazgeçilemez özelliklerinden biri olan bu noktada bile vatandaşların gözünde Türkiye’deki sistemin sorunlu olduğu görülmektedir.

Türkiye’deki siyasal rejimin demokrasi ile otoriterlik arasında melez bir rejim özelliği taşıdığını düşünenlerin bu rejime yönelik eleştirilerini birkaç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan ilki ve en önemlisi; “siyasal rejimin; bireylerin, toplumun ve devletin baskısından uzak bir biçimde düşünce ve inançlarını ifade edebilmelerini, kendi tercihlerine göre ve özgürce yaşayabilmelerini engellediğine yönelik” eleştiridir. İkincisi, “siyasi otoritenin devletle toplum arasında bağ kuran demokratik kitle örgütlenmelerini pratikte etkisizleştirdiği ve STK’ları devletin aracı kurumları haline getirdiği”, üçüncüsü, “güçler ayrılığının yürütme lehine bozulduğu” eleştirileridir. Dördüncüsü ise, “seçim sistemi, siyasal partiler yasası, YÖK ve RTÜK gibi darbe

dönemi sistem ve teşkilleri değiştirmeye yönelik siyasi otorite niyetinin eksikliğine ilişkin” eleştiridir.

Mülakat yapılan askerlerin -askerî darbe mağdurları ve asker kökenli akademisyenler dâhil- tümünde, mevcut siyasal rejimin demokratik bir rejim olma özellikleri gösterdiğine dair kanaatler diğerlerine oranla daha zayıftır. Buna mukabil askerlerin eleştirilerinde, doğrudan seçilmiş siyasi otoriteyi eleştiren tonlardan daha çok, “toplumsal ve kültürel gelişmişlik düzeyi” vurgusunun öne çıkarıldığı görölmektedir. Askerlerin çoğu, “parti programlarının yönetime ilişkin siyasal tercihlerini ‘demokrasi’, siyasal pratiklerini ise, ‘demokratik’ olarak belirlemelerinin ve/veya bunun böyle algılanmasının, siyasal rejimi demokrasi yapamayacağını düşünmektedir.

Özetle askerler, “demokrasinin nasıl tanımlandığından çok, siyasi otoritenin demokrasiyi nasıl pratiğe geçirdiğini ve halkın demokrasi adına neler talep ettiğini” önemsemektedir. Meseleye böylesi bir bakış açısıyla yaklaştıklarından askerlerin çoğunda, “hem siyasal otoriteyle hem de siyasal otoritenin demokratikleşme perspektifini destekleyen geniş kesimlerle, kendi demokrasi kavramlaştırmalarının uyuşmadığı yönünde” kanaatler hâkimdir. Örneğin E. Gn. O’ya (2011) göre, “Batılı jargonla kolayca anlaşılabilir ve pratiğiyle uyulurabilecek ‘demokrasi’ kavramı, Magna Karta’dan başlatılabilir bir süreci hiç yaşamamış kitlelerce anlaşılabilir değildir. Bunun sonucu olarak da, totaliterleşme eğilimleri de dâhil, demokrasi dışı pratikler ‘demokrasi’ kavramıyla uzlaştırılabilir”.

E. Alb. M (2011), “demokrasi’ kavramının, ‘halkın kendi kendisini yönetmesi’ gibi bir ideale karşılık geldiğini ve olması gerekeni anlatan bir felsefi özelliği olduğunu ancak, vatandaşların kavramlara bakışını ise mevcut olan ne ise onun biçimlendirdiğini” ifade etmiştir. M’ye göre “vatandaşlar kavramları da, kavramlar çerçevesinde inşa edilen sistemleri de temel ihtiyaçlarını karşıladığı ölçüde olumlamaktadır”. M, “özgürlük ve eşitlik gibi liberal kavramların da, kuşkusuz, bireyin demokratik ihtiyaçı olduğunu ancak, karnı aç ve kendini güvende hissetmeyen birey için, kavramın bu boyutunun görece önemsizleştiğini” belirtmiştir. Diğer bir deyişle M’ye göre, “vatandaş için karnını en iyi doyurabilmesine imkân veren bir siyasal rejim, en iyi siyasal rejimdir”. M,

“mevcut siyasi otoritenin çoğunluk tarafından seçilmiş olmasının, ‘demokrasi’ adına bir yeterlilik olarak görülemeyeceğini” belirtmiştir.

Azınlıkta kalmakla birlikte bir kısım askerde, bizatihi, Batılı “liberal-demokrasi” tanımlamalarına yönelik, kavram boyutunda bir eleştiri çerçevesinin de hâkim olduğu görülmüştür. Bu grubun eleştiri çerçevesinin temel argümanını, “zorunlu bir birlikteliği gerektirmeyen, ‘liberalizm’ ile ‘demokrasi’ kavramlarının, ‘liberal-demokrasi’ kavramlaştırması ile birleştirildiği ve pozitivist bir bakış biçimiyle başka yerlere taşındığı düşüncesi” oluşturmaktadır. Bu grup ayrıca Batı’nın, kendi çıkarlarına bağlı değişken özellikler de gösterebilen ve çoğu zaman taşındığı coğrafyadaki kültür kalıplarıyla uyuşmayan bir “liberal-demokrasi” pratiğini Batılı olmayan ülkelere taşıdığını değerlendirmiştir. Örneğin E. Alb. M, “Batı’nın kolonyal dönemde ekonomik çıkarları için yerleştiği Doğuda, kendi insanları için öngördüğünden farklı bir liberalizm ve demokrasi anlayışı yerleştirdiğini, Batılı anlamda bir demokrasinin yerleşebileceği bir düzenin tesisini ise, bizatihi, Batı’nın engellediğini” değerlendirmiştir.

Konuyla ilişkili kavramlardan “özerklik” kavramı; özellikle sivil-asker ilişkilerini liberal optikten ele alanların ziyadesiyle önemseydiği bir kavram olma özelliği göstermektedir. Araştırma bulguları “özerklik” kavramının ordular bağlamındaki anlamı konusunda, önemli görüş ayrılıklarının mevcut olduğunu göstermektedir. Benzer biçimde, “özerklik kavramıyla bağlantılı biçimde TSK’yı askerî darbeleri gelenekselleştirmiş bir kurum” olarak gören ve “darbe geleneği” kavrayışını öne çıkaran anlayışlar da tartışmalıdır. Üst düzey komuta görevlerinde bulunmuş askerlerin çoğu, “özerklik” kavramının sivil-asker ilişkileri bağlamındaki anlamının farklılaştığını” ve “TSK’ya kendi iç işlerini düzenlemeye yönelik bir kurumsal özerklik verilmesi gerektiğini” değerlendirmiştir.

Hatırlanacağı üzere, Pion-Berlin de (1992), “orduların ‘kurumsal özerklik’ ile ‘siyasi özerklik’ bağlamındaki davranışlarının farklılaştığını” ileri sürmektedir. Pion Berlin’e göre, “kurumsal özerklik, kurumların doğal gelişim süreçlerinin bir parçası olup, kurumun profesyonel çekirdeğini korumaya yönelik faydalı bir işlev görmektedir”. Pion-Berlin ayrıca, “tümüyle siyasal alanlar” kapsamına; “tehdit değerlendirmesi”, “istihbarat”, “psikolojik harp” ve “iç güvenlik” konularını dâhil etmekte ve “orduların

bu alanlara müdahale etmesi halinin, ‘siyasal özerklik’ olarak değerlendirilebileceğini” belirtmektedir. Pion-Berlin’in bu saptamalarından yola çıkan Cizre (2006:151–166), “-tümüyle siyasi alanda yer alanlar dâhil- bütün alanların kontrolünü kendi elinde bulundurduğundan TSK’yı, siyasal anlamda ‘özerk’ bir kurum olarak görmektedir”. Benzer biçimde Bayramoğlu (2010), “TSK’nın başta bütçesi olmak üzere, pek çok iç yapılanmasının denetime açık olmamasından ve Genelkurmay Başkanlığı’nın Başbakan’a bağlı olmasından ötürü özerk olduğunu” düşünmektedir. Cizre ve Bayramoğlu “özerklik” kavramının sivil-asker ilişkileri bağlamındaki anlamının, “TSK’nın, iç düzenlemeleri de dâhil, siyasi otorite tarafından kontrol edilememesiyle ortaya çıktığını” düşünmektedir.

Yine hatırlanacağı üzere, sivil-asker ilişkilerinin klasik-liberal kuramcılarında Nordlinger (1971), “ordulara sadece kendi kurumsal çıkarlarını korumasına ve genişletmesine imkân verecek kısmî bir özerklik verilmesi’ düşüncesini, “etkili bir sivil kontrolün ön koşulu” olarak görmektedir. Hatta bu kapsamı sadece ordularla da sınırlı tutmayı, tüm kamu kurumlarına genişletmektedir.

Askerler, genellikle, “orduların yapısı ile savunmanın ve harbin gerektirdiği zorunluluklar nedeniyle TSK’ya, kendi iç işlerini düzenlemeye yönelik ve çerçevesi yasalarla belirlenmiş ‘kısmî bir özerklik’ verilmesinin uygun ve hatta faydalı olacağını” düşünmektedir. Ayrıca askerlerin çoğu; TSK’ya kendi iç düzenlemelerini yapma konusunda “kısmi bir özerklik” verilmemesi halinde, “Silahlı Kuvvetlerin siyasetin bir uygulama aracı haline dönüşebilme” riski olduğuna inanmaktadır. Eski Genelkurmay Başkanı Başbuğ’un konuya ilişkin aşağıdaki ifadelerinden ve mülakatlardan askerlerin TSK için lüzumlu gördükleri özerklik çerçevesinin, siyasal alanlara müdahil olmaya matuf bir çerçeve olmadığı da anlaşılmaktadır:

Denilebilir ki, karar siyasi makamlara aittir. Elbette bu husus doğrudur. Ancak, samimî, gerçekçi, profesyonel tavsiyelerin dikkate alınmaması durumunda, ortaya çıkacak olumsuz sonuçların sorumluluğu da büyük ölçüde karar verici durumundaki siyasi makamlara aittir. Bunun doğal neticesi olarak da askerlere kendisini organize etme ve görevlerini yürütme açısından önemli boyutta otonomi verilmelidir. Elbette bu otonominin boyutları yasalarla belirlenmelidir. Ancak bu durum, kurumun gizlilik ihtiyaçları gözetilirken kurumun saydam olmasına da engel teşkil etmemelidir (Başbuğ, 2011).

Akça (2004), Yaşlı (2009) ve Benlisoy, (2008); “özerklik” kavramı üzerinden yapılan okumaların, TSK’nın toplumsal-siyasal iktidar ilişkilerinden tamamen bağımsız bir

biçimde siyasete müdahale ettiği şeklinde yetersiz bir okuma biçimi olduğunu ifade etmektedirler. Akça ayrıca, “TSK’nın siyasete etkisinin, ‘özerklik’ kavramıyla ilişkilendirilerek bir süreklilik ve gelenek üzerinde eleştirilmesinin de, yeterince açıklayıcı olmadığını” ifade etmektedirler. Akça’ya göre “kapitalizmde devlet, kapitalizm öncesi dönemden farklı olarak, kurumsal bir alan olarak ayrılmakta ve baskı aygıtları da bu alanın bir parçası haline, bu anlamda da görece özerk/otonom hale gelmektedir. Ancak bu durum sözü edilen tartışmaların kastettiği ‘özerklik/otonomi’ tanımlamalarından biraz daha farklılaşmaktadır” (Akça’dan aktaran Benlisoy, 2008).

Hükûmet, askerler ve vatandaşların; “orduların demokratik kontrolü” kavramı üzerinde geniş kapsamlı bir mutabakat sağladıkları ve ayrıca Batılı “demokratik kontrol” paradigmasının, askerler dâhil bütün tarafların kavramı ele alış çerçevesini, biçimlendirdiği söylenebilir. Bu çerçevede tarafların tamamı; Batılı paradigmada “orduların demokratik kontrolü” kavramının özünü teşkil eden “askerlerin seçilmiş siyasi otoriteye tabi kılınması (civilian supremacy)” fikrinde mutabıktırlar. Buna mukabil siyasi otorite, liberal-muhafazakâr görüş yanlıları ve Başbuğ dışında kalanların, Huntington-Janowitz çizgisi çerçevesinde biçimlenen, Batılı klasik-liberal paradigmanın “supremacy” dışında kalan yönlerini sorguladıklarını söylemek de yanlış olmayacaktır. Sözü edilen bu kesimin sorgu çerçevesinin özünde, E. Gn. O’nun dile getirdiği “ulusların; tarihsel, antropolojik, sosyolojik dönüşüm ve değişimlerinin, ‘demokratik kontrol’ kavramın anlamını farklı örnekler için farklılaştırdığı” argümanı yer almaktadır. Ayrıca; bu kesim “demokratik kavramının tartışmalı yanlarının zaman içerisinde daha fazla öne çıkacağını” düşünmektedir.

Liberaller, çoğunlukla, “demokratik kontrol” kavramının yerine geçmek üzere, “sivil kontrol” veya “sivilleşme” kavramlarını kullanmaktadır. Doğrusu “sivil kontrol” kavramı, Huntington dâhil, pek çok teorisyence de kullanılmaktadır. Ancak hatırlanacağı üzere, Cottey, Edmunds ve Forster (2002); demokratik kontrol ile sivil kontrol kavramlarının eş anlamlı olarak kullanılmasını, Sovyetler Birliği örneği üzerinden eleştirmektedir. Bu kuramcılar, “güçlü ve kontrol kabiliyetine haiz sivil bir iradenin, salt bu özelliği nedeniyle demokratik sayılmayacağını” ifade etmektedirler. Sözü geçenler ayrıca, “demokrasi kültürünü derinlemesine özümseyişine inanılan bazı ülkelerde, orduların savunma planlaması sürecinin en kilit konularında bulunmasının,

‘sivil-kontrol’ kavramını ‘demokratik kontrol’ kavramından farklılaştırdığını düşünmektedirler. Mülakat yapılanların istisnasız bütünü, “TSK’nın demokratik kontrolünün, siyasal istikrar için bir zorunluluk olduğunu ve TSK’nın, mutlak suretle, siyasal otoritenin kontrolünde olması gerektiğini” düşünmektedir. Keza çoğu, “demokratik kontrol’ kavramının özü itibarıyla, ‘sivilleşme’ gibi, daha geniş bir kavramın parçası olduğunu” da kabul etmektedir. Ancak, “kavramın anlamının, ‘sivil kontrol’ gibi bir kavrama daraltılarak ve/veya ‘sivilleşme’ gibi bir kavrama genişletilerek eşleştirilmesine de karşı çıkmaktadırlar”.

Askerler, “Türkiye’de ‘sivil kontrol’ kavramının; ‘sivil’ kavramını, ‘asker olmayan’ olarak anlayan ve ‘ordu mensuplarını, kışlalarında toplumsal hayattan soyutlanmış bir şekilde yaşayan monolitik kitleler olarak değerlendiren’ bir anlayış üzerine bina edildiğini” düşünmektedirler. Askerler ayrıca bu kavramı ele alırken, kontrol edenin ve kontrol usulünün “demokratik” olmasını ziyadesiyle önemsemektedirler. “Orduların kontrolünü, onlara rakip ve/veya onlardan daha güçlü silahlı muhafızlar oluşturarak gerçekleştirmenin mümkün olmadığına” dikkat çeken E. Alb. M (2011), “Türkiye’de sivil-asker ilişkilerine ilişkin olarak işleyen sürecin, ‘demokratik kontrol’ kavramının çerçevesini aştığını” düşünmektedir. Benzer biçimde E. Gn. F, “yaygın vesayet iddialarına karşın, ‘demokratik kontrol’ kavramının siyasal otorite açısından gerektirdiği gereçlerin, yoksa bile, mümkün kılınabildiğini, ancak buna rağmen ‘demokrasi’ kavrayışımızın eksikli olması nedeniyle, demokratik bir biçimde uygulanamadığını” düşünmektedir. Benzer biçimde askerî darbelerin asker mağdurlarından Y. R. ve Ç. Y da, “Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin, yasal ve kurumsal çerçevesi itibarıyla, Batılı örneklerine giderek daha fazla yaklaştığını” belirtmektedir. Ancak sözü edilenler buna rağmen mevcut siyasal otoritenin, henüz yeterince, ‘demokratik iktidar’ olma özellikleri göstermediğini” düşünmektedirler. Özetle askerlerin çoğunun, “Batılı hukuk anlayışını işletemeyen, çerçeve kurumlarını kuramayan veya yanlış kuran yönteminin, demokratik olamayacağını ve uygulayıcılarının demokrat olmadığını” düşündükleri söylenebilir.

Araştırma bulguları “siyaset ve siyasetçi” kavramlarının da, taraflar arasında farklı biçimlerde algılandığını göstermektedir. Askerler ile vatandaşların siyasete ilişkin algı biçimleri kısmen benzeşirken, siyasal otoritenin ve Türk siyaset bilimi çevrelerinin siyasete bakışının bunlardan farklılaştığı söylenebilir. Askerler, askerî eğitimin etkileri

bölümünde de tartışıldığı üzere kendilerine, “siyasetin dışında kalmalarının telkin, hatta dikte edildiğini belirtmekte ve bunun büyük ölçüde ‘siyaset’ kavramının, “kirli” bir şey gibi görülmesinden kaynaklandığını” değerlendirmektedirler. Askerler ayrıca, “siyasetin dışında kalmaları yönündeki telkinlerin, siyasetin ‘kirli’ bir şey gibi görülmesi nedeniyle, ‘siyaset-üstü’ olma gibi bir kültürel kodla şifrelendiğini de” düşünmektedirler. Askerler ve vatandaşların çoğunda, “siyaset” kavramını “güç” kavramıyla ilişkilendiren bir anlayış hâkimdir. Böyle olunca da “siyasetçi” kavramı, gücü ele geçirmek ve muhafaza etmek için her şeyi feda edenlere ve/veya gücü kurnazlık, dalavere gibi yöntemlerle ele geçirenlere atfedilen bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Safi, Türk toplumunda oldukça yaygın olan, “siyaset” ve “siyasetçiler” karşısındaki mesafeli ve şüpheli tavrı, ‘tipik bir muhafazakâr özellik’ olarak tanımlamaktadır. Bu mesafeli ve şüpheli duruşa hâkim olan kodun ise, siyasetin kirli olmasının yanı sıra, ayrıştırıcı bir kavram olarak görülmesinden kaynaklandığını değerlendirmektedir (Safi, 2005:126). TSK’nın personeline yaptığı bu türden telkinlerin nedenini de, büyük ölçüde askerlerin, “siyasetin kurumsal bütünleşmeyi bozucu bir etkisi olduğu” yönündeki inanışlarıyla açıklayabilmek mümkündür. Askerlerdeki “siyaset” kavramına ilişkin olumsuz algının bir diğer muhtemel nedeni de, siyasetin, “oy uğruna dengeleri aşırı gözeten ve yavaş işleyen bir yapı” olarak algılanmasıdır. Keza “siyaset” kavramının, vatandaşın gözünde de, “oy avcılığı” gibi görüldüğünü söyleyebilmek de mümkündür.

Askerler ayrıca, “kendilerinde ve vatandaşta yerleşik ‘siyaset’ ve ‘siyasetçi’ kavramlarına ilişkin olumsuz algının şekillenmesinde, Türkiye’de siyaset mekanizmasını düzenleyen, kapalılığın, siyasi liderlerin otoriter eğilimlerinin ve en önemlisi de, bilgi düzeyinden kaynaklanan ehliyetsizliğin etkili olduğunu” düşünmektedirler. E. Gn. O. “vatandaşta görülen, ‘siyaset’ ve ‘siyasetçi’ kavramlarına ilişkin olumsuz algının, askerlerde daha fazla ölçüde yaygın olduğuna işaret etmektedir”. Ancak O. buna ilâveten, “askerlerde sivillerin tümüne güvenmemek” gibi daha yaygın bir fenomenin varlığından da söz edilebileceğini öne sürmektedir”.

Özetle mülakatlarda askerler, açık veya örtük kodlarla, “siyaseti dağınık, siyasetçileri ise yetersiz gördüklerini” belirtmişlerdir. Buna karşın siyasi otorite ve Türk siyaset bilimi çevrelerinde bu kavramlar olumlanmaktadır. Akdoğan (2004:6) ise;

“Muhafazakâr Demokrasi” isimli çalışmasında, “siyaset” kavramını, “farklılıkların tanındığı bir uzlaşma zemini” olarak tanımlamakta ve “kavramın, yapıcı ve birleştirici yönlerini öne çıkararak olumlamaktadır”. Erdoğan da, partisinin 1’nci Yılı’nı kutlama konuşmasında, “bugün; Türk siyaset tarihine; koltuğa değil, hizmete sevdalı insanların kurduğu AK PARTİ’NİN doğum günü olarak geçecektir”¹⁴¹ sözleriyle, “siyaset” kavramını, “bir tür hizmet sevdası” olarak yüceltmektedir.

Çalışmanın konusuyla yakından ilişkili “güvenlik” kavramına geniş ve kuramsal yönü ağır basan yorumlar getirilmekle birlikte, kavramın en geniş anlamıyla, “beşeri ihtiyaçların en önde geleni” olarak tanımlandığı görülmektedir. Ayrıca, askerler de dâhil tarafların, kavramın anlamını, bütünüyle, askerî mülâhazalar çerçevesinde ele almadıkları dikkat çekmektedir. Kavrama ilişkin yorumlarda öne çıkan vurgu, “insanî güvenlik boyutu” vurgusudur. Bu çerçevede “güvenlik” kavramı, “ayrım yapılmaksızın bireylerin tümünün, en başta yaşama hak ve hürriyeti olmak üzere bütün hak ve hürriyetlerinin yoksulluk, yoksunluk ve şiddetten korunması” olarak anlaşılmaktadır.

Siyasi otoritenin “güvenlik” kavramına bakış biçimini, 1994’te BM Kalkınma Programı’nın (UNDP) yayımladığı İnsanî Gelişme Raporunun, “güvenliğin yalnızca askerî nitelikte bir ihtiyaç ve süreç olmadığı, daha geniş bir biçimde yorumlanması gerektiği” anlayışı yönlendirmektedir denebilir. Bu anlayış, güvenlik sektörünün düzenlenmesi meselesine kafa yoran sivillerce de paylaşılmaktadır. Mülakatlar askerlerin “güvenlik” kavramından yalnızca askerî/sert güvenliği anlamadıklarını ve bu raporun özünün esasen askerlerce de paylaşıldığına işaret etmektedir. Kavram, tanımlanması bakımından bir uzlaşmazlığa neden olmazken, insanî güvenliği sağlamaya yönelik gereçlerin sıralanmasındaki öncelikleri, taraflar arasında tartışma konusu yapılmaktadır. Örneğin Cizre (2005:9), “güvenlik siyaseti sürecine; seçilmişleri sivil toplumu ve medyayı sokmayarak TSK’nın ‘güvenlik’ kavramını, askerî boyutlu bir kavram olarak ürettiğini ve yeniden ürettiğini” düşünmektedir:

Soğuk Savaş dönemi güvenlik anlayışının sistematik bir biçimde “yeniden icat edilmesi,” statükonun yeniden üretilmesine ve silahlı kuvvetlerin rejimin muhafızlığı rolünü meşrulaştırmasına katkı sağladı. Yaşamın hemen her alanının güvenlikleştirilmesini ilk önceliği yaparak, siyasal korkuların yerine insan haklarını, yaşam seviyesini ve kalitesini,

¹⁴¹ Bkz: <http://www.akparti.org.tr/site/haber/4147/rtayyip-erdoganin-ak-partinin-1-yilini-kutlama-konusmasi>

huzur ve güvenliğini yerleştiremedi. Meşru şiddet kullanma yetkisini ve güvenlik sektörünün ihtiyaç duyduğu gizlilik ilkesini suiistimal etmeden onurlu yaşamı, demokratikleşme sorunlarını ve hukuk devleti güvencelerini en baş derdi yapan bir güvenlik anlayışını oturtamadı.

Askerler genellikle, “güvenlik” kavramına, “doğası gereği, insan yaşamına ilişkin güvenliğin önceliği” düşüncesinden hareketle, “savaş ve çatışmaları önleyici vasfını ve bilvesile askerî boyutunu önceleyerek” yaklaşmaktadır. Bu yaklaşım biçiminde, askerlerde hâkim beka ve koruma güdüsünün etkili olduğu görülmüştür. Keza, E. Gn. N’nin “yumuşak veya zayıf güvenlik düzenlemeleriyle bu coğrafyada yaşayanların varlığımızı sürdürübilme imkânlarının daralacağı” şeklinde ifade ettiği düşünce biçimi de, askerleri yönlendiren bir belirleyen olarak öne çıkmaktadır. Aşağıdaki ifadelere de yansıdığı üzere askerler “güvenlik” kavramını değerlendirirken, zaman içerisinde sert güvenlikten yumuşak güvenliğe doğru bir değişimden de bahsetmektedir. Ancak, yine de tahlillerinde, kısmen de olsa, askerî boyutun dikkate alındığı göze çarpmaktadır:

Meselâ literatürde savunma stratejileri üç dönem halinde ele alınmaktadır. Birincisi; II. Dünya Harbi öncesi dönem, ikincisi; soğuk savaş dönemi ve üçüncüsü de; soğuk savaş sonrası dönemdir. Şurası kesin ki, yeni dönemde ordunun konumu her yerde daha çok sorgulanıyor ve yaptığı harcamalar da irdeleniyor. Soğuk savaşın yarattığı dehşet ortamında orduların büyüklükleri ve harcamaları bu ölçüde sorgulanmıyordu. Ulus devletlerin güvenlikleri birinci öncelikliydi. Özellikle de askerî güvenlik çok önemliydi. Ama şimdi, güvenlik kavramı da çeşitlendi (E. Gn. F, 2011).

İdarenin doğası gereği TSK’nın siyasal süreçlerden ve karar verme süreçlerinden tümüyle uzaklaştırılabilmesi mümkün değildir. Bu aslında bıçak sırtı bir sorundur. Yanlış da anlaşılabilir. TSK’nın siyasette bulunma alanı sadece güvenlik ve savunma ile sınırlıdır. Ancak savunma kavramı ne ile sınırlıdır? Meselâ koruma kollama deyince, dış güvenlik ve iç güvenlik kavramlarının kapsamı değişiyor. “Savaşın kendisi de bir siyaset uygulama biçimidir. Dolayısıyla TSK siyasetin içindedir gibi bir anlayış” da bu soruyu cevaplamıyor (E. Alb. M, 2011).

Hükûmet, askerler ve vatandaşların; “askerî müdahale/darbe kavramları” konusundaki algılarının da, bu algılama biçimiyle bağlantılı olarak, Türkiye’deki askerî müdahale/darbelerle ilişkin bakış biçimlerinin önemli derecede farklılaştığını söyleyebilmek mümkündür. Uzlaşa sağlanabilen tek husus; müdahale/darbelerin siyasal yaşamı olumsuz etkileyen eylemler olarak görülmesidir. Hatırlanacağı üzere Finer (1976), “askerî müdahale” ve “askerî darbe” kavramları arasında ayırım yapmamakta ve “siyasi otoritenin önleyebilme kapasitesi ve yetki alanında kalan hiçbir şeyin askerî müdahale veya darbe olarak adlandırılmayacağını” iddia etmektedir. Oysaki Huntington’a göre (1993), “bu türden faaliyetler askerî müdahale kapsamında mütalâa edilmelidir”. Moskowitz (1983) ise, bu kavramları, askerlerin siyasi-askerî davranış

biçimlerine ilişkin, “görünürlük” ve “kabul edilebilirlik” ölçütleri çerçevesinde birbirinden ayırmaktadır. Bu çerçevede askerî darbeyi, “askerlerin siyasal sürece; siyasal otoritenin etkinlik ve işlevine son vermek üzere, açık ve kabul edilemez bir biçimde, dâhil olduğu bir hal” olarak tanımlamaktadır.

“Askerî müdahale” ve “darbe” kavramlarının anlamına ilişkin olarak da, kuramdaki tartışmalara benzer biçimde, farklı yorumlar yapılmaktadır. Sivillerin çoğunda bu iki kavramı eş anlamlı kavramlar olarak değerlendirme, hatta ikisinin yerine “darbe” kavramını ikame etmek eğilimi mevcutken askerler, bu iki kavramı birbirinden ayırmaya özen göstermektedirler. Örneğin E. Gn. N, “darbe kavramlaştırması bana oldukça itici geliyor. Zaten literatürde müdahale, ihtilâl, muhtıra gibi farklı adlarla da yer alabiliyorlar” diyerek bu kavramlar arasındaki farklılıklara ilişkin duygusal ve tepkisel bir bakış biçimi ortaya koymaktadır. Buna karşın E. Gn. O ise, “ben bu noktada askerî darbe ile müdahale kavramlarını da ayırmak istiyorum. Bana göre, 1960 ve 1980 darbedir. 1971 ve 1997 ise müdahaledir” diyerek farklı bir bakış biçimi ortaya koymaktadır. Özetle askerlerin kavrama ilişkin genel kanaatlerinin, Janowitz’in tarifine benzer biçimde ortaya çıktığını ve siyasal iktidarı değiştirmeye yönelik açık kalkışmaların “darbe” olarak algılandığını söyleyebilmek mümkündür.

“Militarizm” kavramı en genel haliyle, bireylerde ve toplumda; “millî çıkarların korunmasına ve/veya genişletilmesine yönelik olarak, çok güçlü bir ordunun elde bulundurulması düşünce ve inancının hâkim kılınması” olarak tanımlanmaktadır. Militarizm ayrıca “saldırı amaçlı kuvvet kullanımı ve/veya kuvvet kullanma tehdidi olarak” da anlaşılabilir. “Pretoryenizm” kavramı ise; askerlerin fiili güç kullanımı ve/veya tehdidi ile özerk bir güç haline geldiği durumları tarif etmede kullanılmaktadır (Örs, 1996:7).

Hükûmetin, askerlerin ve vatandaşların bu kavramların etimolojik anlamları üzerinde belirli bir mutabakat sağladıkları söylenebilir. Ancak, kavramların Türk siyasal yaşamının etkili aktörlerinden hangi(leri)si ile ilişkilendirildiği, başka bir deyişle kavramların faileri konusu oldukça tartışmalıdır. Akça, (2010:6) “militarizm” kavramını, “şiddet kullanımı veya kullanma tehdidi ile bunu mümkün kılan her türlü siyasal, yasal, ideolojik ve iktisadi düzenlemelere dayanan bir yönetim tekniği” olarak

tanımlamaktadır. Bu durumda failin kapsamına, fiziksel şiddet kullanma ve/veya tehdidini yasa, siyasa, ideoloji ve ekonomi aracılığıyla uygulayabilecek yöneticiler dâhil edilmektedir. Bir diğer bakış biçiminde ise kavram, toplumsal yaşamın bütününe sinmiş bir “kültürel olgu” olarak betimlenmektedir¹⁴². Bu anlayışa göre “militarizm” kavramı, sanat, eğitim (Berktay), dil ve söylem (Akkum), hatta İslamiyet (Belge, 2012) ile ilişkilendirilmektedir. Keza kavramların anlamlarının, idrak edildikleri sosyal, kültürel, siyasal etkilere göre biçimlenmesi nedeniyle “militarizm” kavramı Laçiner’de (2002) olduğu gibi, “klasik militarizm”, “Türk militarizmi” vb. gibi de lokalize edilebilmektedir. Bu türden bakış biçimi farklılıkları, fail(i)leri çeşitlendirmekte ve kavramın yorumunu farklı düzlemlere taşımaktadır. Esasen bu anlayışları, birbirleriyle çatışan anlayışlar gibi yorumlayabilmek mümkün olmadığı gibi, tam tersine, bunların birbirlerini bütünleyen bakış açıları olduğunu söyleyebilmek de mümkündür. Ancak bu bakış açılarındaki küçük farklılıkların, kavramların anlamlarına ve faillerine tesir ettiği de bir gerçektir.

“Pretoryenizm”, genel olarak, militarizmin bir alt formu olarak ele alınmakta ve faili devletler ve/veya ordular olarak görülmektedir. Nordlinger (1971, 21–27), Clapham ve Philip (1985:8–10), “pretoryen modelleri”; “veto modelleri”, “muhafaza edici modeller” ve “hükmedici modeller” olarak tasnif etmektedir. Türk siyaset bilimi çevrelerinde “pretoryenizm” kavramı, hem devletlere hem de ordulara ilişkin bir özellik olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda siyaset bilimi çevrelerinde, Türk Devleti’nin ve/veya Ordusu’nun, tarihsel geçmişinin bütününde veya bir kısmında, pretoryen özellikler gösterdiğine ilişkin farklı kanaatler yaygındır. Örneğin Hale, “1918–1924 dönemini, pretoryen özelliklerin hâkim olduğu bir dönem olarak” tanımlamaktadır. Hale’e göre, “1924 sonrasındaki asker-sivil koalisyonu, orduyu partinin gerisinde bir konuma itmiştir ki; bu nedenle de bu dönemin, pretoryen özellikler taşıdığını söyleyebilmek güçtür” (Hale 1996:221)”. Akça (2010:6), bu iki kavramı birbirinden ayırmakta ve “pretoryen durumların söz konusu olmadığı, yani ordunun sivil siyasal iradenin denetimi altında olduğu durumlarda da bir ülkede militarizm çok güçlü olabilir” demektedir.

¹⁴² Karadeniz Barış Ağı – Türkiye, Toplantılar Dizisi kapsamında, 2 Ekim 2010, Bilgi Üniversitesi Dolapdere Kampusu’nda Militarizm: “Militarist Ekonomiler, Militarist Yönetimler, Militarist Söylem” konulu toplantıda izleyen tümcelerden atıf yapılan konuşmacılar yer almış ve “militarizm” kavramına ilişkin görüş bildirmişlerdir.

Keza gerek siyasi otoritede gerekse de bilim çevrelerinde, pretoryen vasıflı bir ordu olarak TSK'nın, militarist kültürün oluşturulması ve taşınmasının asli faili olduğu kanaati hâkimdir. Millî eğitim sistemi, özellikle de sistemin, “millî güvenlik dersleri”, “andımız”, “gençliğe hitabe” gibi içerikleri ile “zorunlu askerlik sistemi” ve “bayram kutlamalarının mahiyeti” militarist kültürü inşa eden pratikler arasında sıralanmaktadır. Narlı'ya (2004) göre, “Türkler tarih boyunca asker millet olarak yaşaya gelmiştir” ve “her Türk asker doğar” vb. inanışlarla kavrama maskülen bir anlam da kazandırılmaktadır. Bu türden inanış ve pratiklerin “militarist kültürün inşasına imkân veren özellikleri”, siyasi otorite ve Cizre, Bayramoğlu, Narlı vb. pek çok akademisyen tarafından dile getirilmektedir.

Buna karşılık askerlerin ve vatandaşların kavrama ilişkin bakış açılarının, karmaşık ve bulanık olduğu da söylenebilir. Askerlerin çoğunda, “TSK'nın pretoryen özellikler taşıyan bir ordu olmadığı kanaati hâkimdir. Askerlerin kavrama ilişkin bakış açılarını yansıtan ifadelerinden tipik örnekler aşağıya çıkartılmıştır:

Bence en önemlisi şunu söylemek gerekir, darbe sadece askerlerin işi değildir. Darbe, ideolojik ekonomik, politik, kültürel ama her durumda sivilleri de içine alan bir toplumsal ve siyasal olaydır. TSK, Latin Amerika ordularında olduğu gibi sivil toplumda darbeye uygun bir ortam hazırlanmadan, durduk yerde, darbe yapan bir ordu değildir. Bunu böyle kabul etmek gerekir. Bugüne kadar da üç yılı aşan bir askerî yönetim görülmemiştir. Türkiye Cumhuriyeti ne kadar benzetilmeye çalışılırsa çalışılsın, pretoryen özellikler de göstermemektedir. Ne devleti, ne ordusu pretoryen özellikler taşımamaktadır. Türkiye gündelik yaşamın askerlerce düzenlendiği bir ülke olmamıştır. Şimdi de bu böyle değildir (Y. R., 2012).

Asker-millet veya ordu-millet kavramları, söylemeye çalıştığımın kristalleşmiş örneği olarak görülebilir. Erkek yurttaşların tamamının zorunlu askerlik yapmasının da bu psikolojiyi dikte ettirdiği de iddia edilebilecektir. Doğrudan tehdit altında olmayan Batı ordularının da uzunca bir süre böyle bir sistemi sürdürdüğü görülmüştür. Ancak zorunlu askerliğe davulla zurnayla giden elleri kınalanan genç asker örnekleri Batıda hiç olmamıştır. Kanaatimce bu psikolojik biçimlendirmeyi salt zorunlu askerlikle de izah edebilmek güçtür...“Ne mutlu Türküm diyene” özdeyişinde vücuda gelen subjektif kavramlaştırma, bir ırk olgusu üzerinden tartışılıyor meselâ. Yani Fransa'da Almanya'da olduğu gibi, “ben bu topraklarda yaşayan ve bu devletin bir yurttaşı olmakta övünç duyan geçmişimle övünen geleceğime de güvenle bakan biriyim” diyemiyoruz. İşte belki de TSK sözünü ettiğim bu subjektif değerleri yani millet olmayı gerektiren saikleri sağlamlaştırmak için Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana kendisinde bir eğitici mükellefiyet hissediyor. Ben bunu hep yapıcı bir proje olarak gördüm. Ama bildiğiniz gibi son yıllarda bu husus sert biçimde eleştirilmektedir. Meselâ Millî Güvenlik Derslerine de büyük tepkiler vardır (E. Alb. S, 2011).

Osmanlı'da yaygın patriarkal sisteme dikkat çekmek isterim. Biz Türkler evde babayı asker görerek, kadını, çocuğu geri planlara koyarak, demokrasiyi özümsemekte hep güçlük çekmişizdir. Baba kendisini hep komutan görmüştür. Ayrıca, “ordu-millet”, “güçlü ordu, güçlü devlet” gibi kavramlar iddia edildiği gibi ulus devletin kuruluşuyla gelmemiştir.

Mete'den beri yerleşik algılardır. Bu durumda askerîn domine edici bir güç olarak öne çıkmasına neden olmasının önüne siyaset geçecektir (E. Gn. O, 2011).

“İtaat ve itaatsizlik (kültürü)” kavramlarının, askerlerde ve sivillerde farklı şekillendiğini söyleyebilmek mümkündür. TSK ile siviller arasında bu kavram üzerindeki tartışma, 2005 yılında belirgin olarak kendini göstermiştir. TESEV desteğiyle 2005 yılında, “Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim” başlığıyla yayımlanan almanakta, “almanağın itaat kültürünün yerine itiraz kültürünü yerleştirmeyi amaçladığı” ifadesi yer almıştır. Bu husus dönemin Genelkurmay Başkanı Büyükanıt tarafından “bu ifadeler, raporun gerçek niyetini açıkça ortaya koymaktadır”¹⁴³ sözleriyle eleştirilmiştir.

Esasen her ne kadar bulgular, askerlerin itaate atfettikleri önemin sivillere kıyasla daha fazla olduğunu işaret etse de, “itaat” kavramı ve “itaat kültürü”, sivilleri de önemli ölçüde etkilemekte ve yaşamlarının her alanında kendini göstermektedir. Türk toplumunda “itaat kültürü”, aile büyüklerine itaatle başlayan bir süreçtir. Bunun temeli ailede atılmakta, okullarda da geliştirilmektedir. Bireyler eğitim süreçleriyle; devlete, dinî kurallara, toplum kurallarına, örf ve ananelere, âmirlerine, yasalara itaat etmeyi alışkanlık haline getirmekte ve içselleştirmektedir. Örf, adet, gelenek, toplumsal etik, yasa ve din, itaat kültürünün kazanılmasında, bunun yerleşip kökleşmesinde işlev gören değerlerden bazılarıdır.

Gurbetoğlu'na (2008) göre; bir kurumsal yapı olarak “din” ve “dinî değerler” de, bu biçimlendirme de önemli bir işlev üstlenmektedir. Zira Türk toplumunda “itaat kültürü”, dinsel içerikli bir kutsiyet anlayışıyla da temellendirilmektedir. Anne, baba kutsal olduğu için onlara itaat gereklidir. Vatan kutsaldır. Devlet, vatanın korunması için vardır ve kutsaldır. Bu kutsallık silsilesi devam edip gitmektedir. “İslamiyet'teki “ulül-emre itaat ilkesi”¹⁴⁴, Türklerdeki itaat kültürüne yeni ve farklı bir meşruiyet zemini

¹⁴³ Bkz: <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=200363>

¹⁴⁴ Emir ve yetki sahipleridir. Müslümanlardan olan yöneticiler. Veliyyü'l-Emr. Bilginler. Kuran'da "ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin..." (4/59) buyrulmaktadır ki, yöneticilere itaat durumu belirtilmiş olmaktadır. Müslümanlar, kendilerinden olan emir sahiplerine uymakla yükümlü tutulmaktadırlar. Kuran'daki Nisa Suresi uyarınca müminlerin itaati ancak Allah'a ve Resulüne ve yine kendisini, Allah ve Resulünün emirleriyle idare eden emir sahiplerine diye sıralanmaktadır.

“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygambere ve sizden olan ulül-emre itaat edin. Eğer bir şeyde çekişirseniz, Allah'a ve ahiret gününe inanmışsanız onun halini Allah'a ve Peygambere bırakın. Bu, hayırlı ve netice itibarıyla en güzeldir.”(4:Nisa:59).

kazandırmıştır. Bu çerçevede sadece devlet yöneticileri değil yaş ve toplumsal konum itibarıyla üstte bulunanlara itaat ve saygı gösterme “ulül-emre itaat” içinde değerlendirilmiştir”. Kuran’daki “Nisa Suresi” uyarınca müminlerin itaati, “Allah’a ve Resul’üne ve yine kendisini, Allah ve Resul’ünün emirleriyle idare eden emir sahiplerine” diye sıralanmaktadır. Nisa suresinin konuyla ilişkili hükmü şu şekildedir. “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygambere ve sizden olan ulul-emre itaat edin. Eğer bir şeyde çekişirseniz, Allah'a ve ahiret gününe inanmışsanız onun halini Allah'a ve Peygambere bırakın. Bu, hayırlı ve netice itibarıyla en güzeldir” (Kuran, 4:Nisa:59).

Akyüz’e göre, “itaatin temelinde disipline etme, kontrol etme, şekillendirme ve yönlendirme anlayışı vardır. İtaatin dayandığı iki temelden birincisi bilgi ve tecrübe, diğeri ise güçtür. Birincisi sevgi ve saygıya, diğeri ise korkuya dayanmaktadır”. Akyüz ayrıca, “itaat kültürünün işte bu korkuya dayalı yönüyle olumsuz bir işlev gördüğünü” ifade etmektedir (Akyüz, 2007:5).

İtaat kültürünün temellendirilmesinde yukarıda sayılan bütün değer ve ritüeller etkili olmaktadır. Ancak bütün bunlara ilâve olarak, askerlere her şeyden önce öğretilen disiplin tanımının içeriğinde yer alan emredicilik, askerlerdeki “itaat” kavramını sivillerden farklı biçimlendirmektedir. Bröckling’in (2008:23–24) ifade ettiği gibi, “orduların en başta gelen görevi, hasmı imha etmek ve/veya savaşa azim ve iradesini yok etmektir”. Bu görevin yerine getirilebilmesinin en önde gelen koşulunun disiplin olduğuna dair yaygın bir inanış vardır. 211 sayılı TSK İç Hizmet Kanunu’nun 13’üncü maddesi, “askerliğin temelini disiplin olduğunu” ifade etmektedir. Ordunun temeli olarak görülen disiplin; “kanunlara, nizamlara ve âmirlere mutlak bir itaat ile astının ve üstünün hukukuna riayet” şeklinde tanımlanmaktadır. Keza bu kanuna bağlı olarak 06.09.1961 tarihli Resmî Gazete’nin 10899 Sayılı nüshasında yayımlanan TSK İç Hizmet Yönetmeliği’nin, başlangıç maddesinde aşağıdaki hususlara yer verilmektedir:

Yurt ve Millet in saadet ve selâmetini ve istiklâl in i temin etmek ve Cumhuriyeti korumak, ancak disiplini mükemmel olan Silahlı Kuvvetlerle kabildir. Silahlı Kuvvetlerde disiplinin yerleşmesi için, Silahlı Kuvvetlerin bütün mensuplarını mutlak bir itaate ve vicdan mesuliyeti duyarak doğrulukla vazife görmeğe, her hizmeti en küçük teferruatına kadar, büyük bir dikkatle ve istekle yapmağa alıştırmak; kalplerine yurt, Cumhuriyet, Milliyet meslek ve vazife sevgisini sokmak lâzımdır. Bunlar her âmirin baş vazifelerindedir. Tam

ve sağlam bir disiplin için, âmir ile maiyetin karşılıklı sevgi ve saygı ile birbirlerine itimat beslemeleri şarttır. Böyle olmayan disiplin tehlikeli olur ve sıkışık zamanlarda çabuk gevşer, bu da muvaffakiyetsizliği ve felâketi doğurur. Disiplinin azıcık dahi bozulduğunu veya gevşediğini sezen her âmir bunun maddi ve manevî sebeplerini araştırarak gidermeğe ve disiplinin korunması için icabında kanun ve nizamlar dairesinde her türlü tedbirleri almağa ve yetkilerini tamamıyla kullanarak disiplini sağlamağa mecburdur.

İç Hizmet Kanunu'nun 14'üncü Maddesi'ne göre; astlar, âmirlerine mutlak surette itaate ve kanun ve nizamlarda gösterilen hallerde de, üstlerine mutlak itaate mecburdur". Askerî Ceza Kanunu da, İç Hizmet Kanunu'nda öngörülen, "âmir ve üstlere mutlak itaati" temin etmeye yönelik katı hükümler içermektedir. Askerî Ceza Kanunu'nun 41/3-B Maddesi; "hizmete ilişkin olarak yetkili âmir tarafından verilen her türlü emrin ifası zarurîdir. Emir muhteva olarak kanuna aykırı bile olsa, ast mutlak itaatle yükümlüdür. Ancak emrin 'adlî veya askerî bir suç maksadını ihtiva eden bir fiile müteallik olduğu' ast tarafından bilinmekte ise, emri ifa etmek astı sorumluluktan kurtarmaz" hükmünü âmirdir.

Yukarıdaki açıklamalardan da görüleceği üzere askerlik mesleği, itaat kültürünün en yaygın ve kuvvetli biçimiyle bireye işlendiği bir yapıdır. Okul, aile, cezaevi gibi kurumlar da bireyi disipline etmeye yönelik önlemlerin uygulandığı alanlar olmakla birlikte orduları, diğer disiplin kurumlarından farklılaştıran en önemli özellik; askerleri iradeleri dışında ölmeye ve/veya öldürmeye hazır hale getirmesidir.

Toparlamak gerekirse, Türkiye'de itaat kültürü yerine itiraz kültürünü yeşertecek güçlü kaynakların varlığından söz edebilmemiz güçtür. Esasen sadece ordu değil aile, okul, vb. pek çok kurumsal yapı ve hatta bizatihi din ve siyaset itaat ve biat kültürü devşirmeye yönelik işlevler görmektedir. Bu nedenle sadece askerî elitler değil, sivil elitler ve vatandaşlar da yoğun biçimde itaat kültürünün etkisine maruzdurlar.

"2000'ler sonrası Türkiye'sinin itaat kültüründen itiraz kültürüne evirildiği" savı ise, oldukça iddialı bir savdır. Buna karşın, Türkiye'de demokratik vatandaşlık kültürünün giderek daha fazla yerleştiği hususu ise, inkârı güç bir gerçektir. Nitekim Cizre Büyükanıt'a verdiği cevapta, "Benim itiraz kültüründen kast ettiğim doğru anlaşılmış değildir. Bir sokak hareketinden değil, demokratik bir vatandaşlık kültürünün

yeşermesinden söz ediyorum. Almanak buna bilgilenme yoluyla hizmet eden bir çalışmadır"¹⁴⁵ demiştir.

Askerler ile sivillerin itaat konusuna bakış biçimindeki belirgin farklılık, orduların bir kurumsal yapı olarak savaşmaya yönelik şiddet tatbikatı ihtiyacının gerektirdiği düzenlemelerden ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda, İç Hizmet Kanunu ve Askerî Ceza Kanunu'nun, üst ve âmirlere mutlak itaati temine yönelik düzenlemeleri ile özellikle Askerî Ceza Kanunu'nun 41/3-B maddesi bu farklılığı keskinleştiren düzenlemeler olarak öne çıkmaktadır. Çalışma ile ilişkilendirildiğinde; itaate ilişkin bakış açısı ve tutumun en önemli yanı, askerlerde yerleşik üst, âmir ve emirlere mutlak itaat tutum ve davranışının, siyasete müdahale düşüncesini destekleyebilecek vasfıdır. Devam eden yargılama süreçleri aracılığıyla "İç Hizmet Kanunu'nun 35'nci Maddesi vb. askeriyeye özgü yasa ve düzenlemelerin, TSK'nın siyasete müdahil olma düşüncesini güçlendirebileceği argümanı", daha sık bir biçimde siyaset gündemine getirilmektedir. Bu argüman TSK'daki, "itaat" anlayışı ile birleştirilerek ele alındığında, ayrı bir önem kazanmaktadır. Bu noktada, A. D (2011)'nin, "TSK'nın 1971 sonrasındaki, hiyerarşi içinde itaatın mutlak biçimde teminine yönelik düzenlemelerle, hiyerarşi dışında örgütlenmeden mutlak emir komuta zincirine giden yolda hayli mesafe aldığı" tespiti de ilginçtir.

Bröckling (2008:379), zorunlu askerlik ve profesyonel askerlik uygulamaları ile itaat kavramını ilişkilendirmekte ve bunların farklı itaat türlerine ihtiyaç gösterdiğini belirtmektedir. Bröckling'e göre; zorunlu askerlikle verilen eğitimde her şeyden önce genel bir gönüllü itaatkârlık üretmek hedeflenirken; profesyonel askerlikle, askerî tavır ve davranış disiplininin çok, hizmet alanında işlevselliği sağlayacak bir disiplinin verilmesi amaçlanmaktadır" (2008:379).

Yine bu noktada A. D'nin "TSK'nın giderek daha fazla biçimde, sadece orgeneral düzeyindeki subayların kararlarıyla yönetilen ve sadece bu subayların kararlarıyla kontrol edilebilen bir kurum haline geldiği" (2011) savını hatırlamakta yarar vardır. Bu savın geçerli olması hali, askerî itaat kültürü ile birleştirildiğinde ordunun büyük yekûnunun, sözü edilenlerin siyasete ilişkin tasavvurlarından da ziyadesiyle

¹⁴⁵ Bkz: <http://eee.bianet.org/bianet/insan-haklari/86041-buyukanit-tartisilir-olmaktan-rahatsiz>

etkilenebileceği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Nitekim devam eden yasal süreçler de göstermektedir ki, TSK'nın alt düzey komuta makamlarında yer alan personeli, emirlere itaat kapsamında mütalâa ettikleri, söylem ve eylemlerinden ötürü yargılanmaktadır.

Mülakat yapılanların kayda değer bir kısmı, “askerliğin bir itaat örgütlenmesi olduğu ve itaatın, sanılanın aksine, askerî müdahaleleri caydırıcı rol ve işlev üstlendiği” kanaati taşımaktadırlar. Buna mukabil Y. R, “TSK'nın tarihsel süreç içerisinde sürekli itiraz eden bir kurum özelliği gösterdiğine” (2011) dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak araştırma bulguları; askerlerin çoğunda, “itaat” kavramını, “darbeleri önleyici önemli bir dinamik olarak gören bir anlayışın hâkim olduğuna işaret etmektedir. Bu tespit ‘itaat’ kavramına ilişkin tartışmalarla birleştirildiğinde, kavramın sivil-asker ilişkileri bağlamındaki anlamının, TSK'nın komuta kademesinin sivil siyasi otoriteye itaatinin sağlanması yönünde geliştirilmesinin faydalı olacağı anlaşılmaktadır.

İtaat ve zorunlu askerlik kavramlarıyla ilişkili görülen bir başka kavram ise “vicdanî ret” kavramıdır. “Vicdanî ret”, en basit tanımıyla; “kişinin, dinî, siyasi, ahlaki ve ideolojik nedenlerle askerlik hizmetini reddetmesi” (Bozatay:2011:152) olarak tanımlanmaktadır. Vicdanî retçiliğin felsefî temelinde “düşman bile olsa insanı öldürmemek ile itaati zorunlu kılan ve bu suretle bireysel özgürlüğü aşırı biçimde kısıtladığı düşünülen, belirli bir hiyerarşi veya statü düzeninin içinde bulunmamak” düşüncesinin var olduğu söylenebilir. “Vicdanî ret” AB ülkelerinin bütününde, düşünce, inanç ve vicdan özgürlüğü kapsamında bir hak olarak telakki edilmektedir. Avrupa Konseyi ülkelerinden vicdanî reddi hak olarak tanımayan ülkeler ise, sadece Türkiye ve Azerbaycan'dır. “Vicdanî ret” kavramı, zorunlu askerlikle yakından ilişkili bir kavram olarak da ele alınmaktadır. “Vicdanî ret” hakkını kabul eden ülkelerin büyük bir çoğunluğunda zorunlu askerlik uygulamasından ya vazgeçilmiş veya kamu dâhil alternatif hizmet seçenekleri sunulmuştur.

Vicdanî ret kavramı çalışmanın yapıldığı dönem itibarıyla medyaya yansıyan zorunlu askerlik hizmeti tartışmaları kapsamında sıkça gündeme getirilmiştir. Savaş karşıtı sınırlı bir çevreden destek gördüğü söylenebilecek, “vicdanî ret” kavramı konusunda, sivil siyasi otorite ile askerî liderlik ve hatta toplumun geniş kesimleri arasında, görünürde, vicdani ret karşıtı zımni bir mutabakattan söz edebilmek mümkündür. En

azından siyasi otoriteyle askerler arasında, kavramın anlamı ve tatbikatı üzerinde bir mutabakatın var olduğu tarafların söylemlerinden¹⁴⁶ anlaşılmaktadır.

Araştırma bulguları Hükümet'in, askerlerin ve vatandaşların; Osmanlı-Türk modernleşme pratiklerine ilişkin bakış biçimlerinin kavramları ele alış biçimlerine bağlı olarak farklılaştığına işaret etmektedir. Başbuğ ve üst düzey komuta görevlerinde bulunmuş emekli askerler Osmanlı-Türk modernleşme pratiklerine ilişkin yorumlarında, "pozitivizm", "rasyonalizm", "ulus devlet", "Atatürkçülük", "eleştirel akılcılık" vb. kavramlara müracaat etmektedir. Buna mukabil, darbelerin asker mağdurları ve asker kökenli akademisyenleri de kapsamak üzere diğerleri daha çok, "merkez çevre", "tepeden inmecilik", "jakoben elitizm", "toplum mühendisliği", "üretim tarzı değişimi" vb. kavramlara müracaat etmişlerdir. Ayrıca askerler, Türkiye'nin önündeki çağdaşlaşma perspektifleri için de aynı kavramların geçerliliğini koruduğunu savunurken, diğerleri daha çok, "hak ve özgürlükler", "dayanışma", "hoşgörü", "Batıyla bütünleşme", "farklılıklara saygı" vb. kavramların, askerlerin dile getirdiği kavramların önüne geçtiğini düşünmektedirler.

Askerlerin ve sivillerin ülke sorunlarını, içerisine yerleştirdikleri analiz çerçevesi de, Osmanlı-Türk Modernleşme pratiklerini, kavramlar düzeyinde ele alış biçimiyle bağlantılı bir biçimde farklılaşmaktadır. Askerler, sivil-asker ilişkileri de dâhil olmak üzere, "demokrasi", "laiklik", "Kürt Meselesi", "terör ve terörle mücadele" gibi konuları, ulus devlet kavramı ile ilişkilendirerek analiz etmektedirler. Diğerleri, bu meselelere daha çok, "bütünleşmeyi, sentezi ve her türden baskı ve tahakkümü yadsıyan bir anlayışla" yaklaşmaktadırlar.

¹⁴⁶ Daha fazla bilgi için bkz; Başbakan Erdoğan'ın Hürriyet Gazetesi'nin 22. 11. 2011 tarihli nüshasında yayımlanan, Başbakan Erdoğan'dan vicdani ret açıklaması. Erdoğan bu açıklamasında; "vicdani ret olarak adlandırılan bir düzenleme Hükümetimizin gündeminde asla olmamıştır. Bu konuda çıkan haberler spekülasyondan öte bir anlam ifade etmiyor. Askerlik bu milletin, bu topraklar için en kutsal vazifelerden biri olarak kabul edilmiştir. Biz askerimize 'Mehmetçik' derken bunun bir anlamı var; bu "Küçük Muhammed" anlamındadır. Biz askerliği Peygamber Ocağı olarak görmüşüz. Tabii birçok spekülasyonlara neden olmuş şeyler olmuştur, olabilir" demektedir. Benzer biçimde Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Necdet Özel, Habertürk Televizyonu'na yaptığı açıklamada "bu konuda talepler her ne kadar bireysel özgürlükler kapsamında masum bir istek olarak değerlendirilmekle birlikte, halkımızın askerlik sistemine bakışı, TSK erbaş ve er ihtiyaçlarının karşılanmasına olabilecek olumsuz etkisi bugün için terör örgütünün istismarına açık olması ve yükümlü askerlik sistemini zedeleyecek olması nedenleriyle bölgemizde ve dünyadaki güvenlik ortamı göz önünde bulundurularak bu koşullar değişmedikçe TSK olarak vicdani ret uygulamasına olumlu bakmıyorum" demiştir (Hürriyet, 22. 11. 2011). <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/19303120.asp>, erişilme tarihi 26. 05. 2013.

Vatandaşların tahlil biçimlerini ise, başta din olmak üzere geleneksel etkilerin biçimlendirdiği söylenebilir. Ayrıca vatandaşların gerek bilgilenme taleplerinin gerekse de bilgilenme imkân ve düzeylerinin diğerlerine nispetle sınırlı olduğunu değerlendirmek de yanlış olmayacaktır.

Bütün bu farklılıklara rağmen askerler ve siviller, Batılı modernleşme pratiklerinin Osmanlı-Türk toplumsal yapısına uyarlanamayışının; tarihsel, kültürel, sosyolojik ve ekonomik nedenlerine ilişkin izahlarında, nispeten, benzer argümanlara başvurmaktadırlar. Bu çerçevede, “Osmanlı’nın sistematik yapısı itibarıyla, onu Batılı emsallerinden farklı kılan” ve bu yönüyle “Batı tipi modernleşme pratiklerini güçleştiren ekonomik ve sosyolojik nedenlere” dikkat çekilmektedir. “Merkez-çevre ilişkileri”, “toprak sistemi”, “devletle toplum arasında bağlantı kuran ara mekanizmaların eksikliği”, “sivil-toplumun gelişmemişliği”, “pozitif bilimin ülkeye giriş imkânlarının yetersizliği” ve “burjuvazinin gelişmemişliği” vb. bu nedenler arasında sıralanmaktadır.

Aşağıda örneğine yer verilen ifadeden özellikle üst düzey komuta görevlerinde bulunmuş askerlerin, diğer bazı kesimlerce “tepeden inme pratikler dizini” olarak nitelendirilen Batılı modernleşme pratiklerini aşırı idealize ettikleri görülmüştür. Ayrıca sözü edilenlerin bu çerçevede, “Osmanlı toplumunda ağırlıklı olarak dinin biçimlendirdiği kültür örüntüsünü ve halkın cahil olmasını”, Osmanlı-Türk modernleşmesini engelleyen nedenlerin başında sıraladıkları dikkat çekmiştir:

Batıdaki tarihsel sürece bakarsak 1243 tarihli Magna Karta’yı modernleşme ve demokrasi düşüncesinin başlangıcı olarak görebilmemiz mümkündür. 1619 tarihli İngiliz Vatandaşlık Bildirgesi, 1776 tarihli ABD Vatandaşlık Bildirgesi, ardından 1789 tarihli Fransız Devrimi, İnsan Hakları Bildirgesi gibi adımlar demokrasi fikrinin yerleşmesini tahkim eden adımlar olarak görülüyor. Batıda bu süreç uzun soluklu mücadelelerle olgunlaşırken, Doğu toplumları bu gelişmelerden uzun süre habersiz kalıyorlar. Osmanlı’ya bakıyoruz örneğin; 1839’a kadar anayasacılık fikri yok. Oysaki Batıda bu tarihe kadar pek çok demokratik kurum yerleşmiş vaziyettedir. Osmanlı’da 1839’u izleyen, 1876 ve 1908 tarihleri, hem gecikmiş hem de halkın yönetime katılımı bakımından kısır kalmış gelişmeler olarak görülüyor... Demokrasi fikrini tahkim eden en önemli unsur eğitim ve eğitimle ortaya çıkan bilinçli toplum yapısıdır... Demokrasi peteğin içindeki bal gibidir. Belki her devlette petek yani demokrasiyi tutacak kurumsal yapı bir şekilde vardır, ama hem yetişmiş ve eğitilmiş insan kaynağı hem de olgun bir toplumsal siyasal kültür yoktur. Doğulu toplumlar neredeyse 6–7 asırlık bir süreci es geçmişlerdir. Tebaa anlayışıyla asırlarını geçirmiş toplumsal yapılardan söz ediyoruz (E. Alb. S, 2011).

Başta sivil siyasi otorite olmak üzere sivillerin çoğu ise, bürokrat ve askerlerin halka ilişkin bu ve benzeri yargılarını, “İttihat Terakki bakiyesi jakoben bir bakış biçimi” olarak değerlendirmektedirler. Bu tahlil biçimi en başta, seçim konuşmalarının çoğunda, “bunlar millete bidon kafalı dediler, göbeğini kaşıyan adam dediler” ifadelerini tekrarlayan Erdoğan’ın söylemlerinde kendisini göstermektedir:

Bu topraklar üzerinde farklılığa, farklı olana tahammül edilmedi. Dinî, manevî değerler ayaklar altına alındı, çiğnendi. Bu ülkede “selamün aleyküm” diyenler aşağılandı. “Elhamdülillâh, inşallah” diyenler küçümsendi, hor görüldü, bu ülkede namaz kılanlar “mürteci” diye yaftalandı, yıllarca Müslümanlar, inançlılar kaba saba yobazlar olarak karikatürize edildi, resmedildi. Utanmadan, sıkılmadan, yüzleri dahi kızarmadan bunlar millete ‘bidon kafalı’ dediler. ‘Göbeğini kaşıyan adam’ dediler. Öz yurdumuzda, öz vatanımızda parya muamelesi gördük. İşte hayatı boyunca toplumun bir kesimine, millete yapılan bu zulmü görmeyenler bugün de dindar nesil kavramını anlayamazlar, anlamak istemezler. Çünkü onlar bizim neler çektiğimizi bilmezler, görmezler, duymazlar (Erdoğan, 2012).

Kuşkusuz Erdoğan’ın bu sözlerini, münhasıran, TSK’ya yöneltilmiş eleştiriler olarak okuyabilmek mümkün değildir. Ancak Erdoğan’ın konuşması da, “başta din olmak üzere geleneksel ve hatta modern öncesi bakış biçimlerinin, vatandaşların Türk siyasi yaşamına ilişkin tahlillerini yönlendirdiğine ilişkin” iddiaları güçlendiren bir özellik taşımaktadır.

Kemalizm’in askerî müdahalelerdeki belirleyicilik vasfı konusu ile erken Cumhuriyet dönemi sivil-asker ilişkilerinin yorumlanma biçimi de oldukça tartışmalıdır. Hatırlanacağı üzere Wick (2000), “Türkiye’de demokratik kontrole mani en etkili unsurun, TSK’da yerleşik ‘Kemalizm’ algısı olduğunu” öne sürmüştür. Bu iddianın Koçak vb. bir kısım akademisyen tarafından da desteklendiği bilinmektedir. Ateş’in (2009) Koçak’ın bu iddiasına cevabı, daha önceki bölümlerde yer verildiği için tekrarlanmayacaktır. Uluç’un (2010)¹⁴⁷ aktardığına göre Ateş gibi Kışlalı da, Atatürk’ün askerî darbelerle ilişkilendirilemeyeceği kanaatini taşımaktadır. Kışlalı’ya göre, “Atatürk’ün, hem padişah hem halife olması için hiçbir engel yoktu. Tersine, yakın çevresinden ve hatta yurt dışındaki Müslümanlardan bu yönde telkinler geliyordu. Ama o, bunları hiç düşünmeden reddediyordu. Kişisel iktidar gibi zararlı bir örnek bırakarak ölmeyeceğim. Parlamenter bir cumhuriyet kuracağım diyordu” (Kışlalı’dan aktaran Uluç, 2010).

¹⁴⁷ Daha fazla bilgi için bkz: <http://www.anadolu.eu/tr/Kemalizm.html>

Mülakat yapılanların, Ç. Y. hariç tamamı “Kemalizm’in, askerî müdahalelerin üzerine temellendirilebileceği bir düşünce biçimi olmadığını” düşünmektedirler. Ancak askerler, “Atatürk’ün belirli bir tarih ve konjonktüre ilişkin çözümlenmeleri her dönem ve konjonktür için geçerli çözümlenmeler gibi gören anlayışların, darbeleri meşrulaştırmada bir araç gibi kullanılabileceğini” de ifade etmişlerdir. Bu çerçevede, “TSK’daki Atatürkçülük eğitiminin de bir tür endoktrinasyon anlayışıyla yapıldığını, böyle olunca da, bilinçsiz bir Atatürk sevgisinin yaratıldığını, ancak bu eğitimin Atatürk’ün düşünce sisteminin ve devrimlerin felsefesinin derinliklerinin kavranmasına imkân vermediğini” de düşünmektedirler. Buna karşın Ç. Y. “sadece TSK’daki Kemalizm algısının değil, Cumhuriyet döneminin “Kemalizm” ile ilişkili biçimde kurulan bütün söylem ve pratiklerinin, askerî darbelerle dayanak sağladığını” öne sürmüştür.

TSK’nın rol ve işlevleri, örgütsel özellikleri ile onun değer ve ritüellerine ilişkin algı biçimlerinin; askerleri siyasete müdahaleye sevk eden ve müdahaleleri meşrulaştırabilen kodlar içerdiği konusunda geniş bir görüş birliği vardır. Keza, “TSK’nın siyasi olarak dilsizleştirilmesinin gerekliliği” konusunda da geniş bir mutabakat vardır. Ancak TSK’nın hangi rol ve işlevlerinin, hangi örgütsel özelliklerinin ve TSK’ya ilişkin ne türden algılamaların askerî müdahalelere dayanak ve müdahalelerin meşrulaştırılmasına olanak sağladığına ilişkin görüşler farklılaşmaktadır. Bu nedenle izleyen paragraflarda, TSK’nın hangi rol ve işlevleri, örgütsel özellikleri ile hangi değer ve ritüellerine ilişkin algı biçimlerinin bu farklılıklara neden olabileceği hususları tartışılmıştır.

Taraflar arasında TSK’nın kurumsal yapısının devlet sistematiği içerisindeki yeri ile gerek güvenlik görevlerine ve gerekse de diğer toplumsal görevlerinin mahiyetine ilişkin görüş ayrılıkları vardır. Mülakat yapılan askerlerin çoğunda TSK’nın yerini, “Batı tipi kurumsal yapısal ve yasal çerçevelerle değil, geleneksel Osmanlı-Türk kültür kalıpları çerçevesinde” yorumlama ve “halktaki psikolojik algılamalar üzerine oturtma” eğilimi görülmüştür. Bu çerçevede TSK, Heper’in tahlillerinde olduğu gibi, “aşkın Türk devlet geleneğinin kurucusu ve taşıyıcısı rolüne” taşınmaktadır. E. Gn. O ve F, “Cumhurbaşkanlığı forsunda yer alan 16 Türk devletinin, askerlerce kurulmasının ve yaşatılmaya çalışılmasının” göz ardı edemeyeceğimiz bir husus olduğunun altını çizmişlerdir.

Araştırmalar, devlet ve TSK konusuna ilişkin olarak askerlerinkine benzer düşüncelerin, vatandaşların ihmal edilemeyecek bir bölümünce de sahiplenildiğini göstermektedir. TSK, yıpratma iddialarına ve süratle değişme eğilimi gösteren sivil-asker ilişkileri perspektiflerine rağmen, güvenilen kurumlar sıralamasına ilişkin anketlerde halen en başta sıralanmaktadır. Ayrıca TSK, toplumun azımsanmayacak bir kesiminde, “siyasal yaşamın krizli durumlarına ilişkin bir kurtarıcı” olarak görülebilmektedir. Bu psikolojinin uzun süreli, sağlıklı ve geri dönüşlü olmayan bir sivil-asker ilişki biçiminin kurulmasının önündeki en önemli engellerden biri olabileceğini değerlendirmek abartılı olmayacaktır.

Yapılan mülakatlarda askerlerin, Cumhuriyet’in kurulmasından bu yana TSK’nın halkı eğitme gibi bir fonksiyonu ve sorumluluğu olduğuna inandıkları görülmüştür. Sivillerin çoğu ise bu durumu, toplumu biçimlendirmeye matuf baskıcı ve tepeden inme bir pratik olarak görmüşlerdir. Askerler, TSK’nın eğitici rol ve işlevler üstlenmesinin nedenini, büyük ölçüde, “Osmanlı’dan itibaren çağdaşlaşmaya dönük bilgileri ilk alan kurum olması” ve “halkın ordusu” olması üzerinden gerekçelendirmektedirler. “TSK’nın okuma-yazma eğitimi, aile planlaması, aile içi şiddetin caydırılması, toplu yaşam kurallarının öğretilmesi gibi alanlarda vatandaşları bilgilendirmek suretiyle sağlıklı bir toplum yaratılmasına da katkıda bulunduğu” düşüncesi temel olumlama gerekçesi olarak ortaya çıkmaktadır. Siyasi otoritenin ve siyaset bilimi çevrelerinin konuya ilişkin askerlerle uzlaşmayan bakış biçiminin özelliklerine diğer bölümlerde yeterince yer verilmiştir. Bu nedenle tarafların askerler dışında kalanlarının argümanları bu alt bölümde tekrarlanmamıştır.

Askerlerle yapılan mülakat bulgularının değerlendirildiği bölümde de belirtildiği gibi, “TSK’nın savunma dışı görevleriyle toplumsal gelişime katkı sağladığı” yönündeki inanışları, bir tartışma ve uzlaşmazlık alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Askerlerin bu inanışlarının gerekçelendirildiği temel argüman, “TSK’nın bulunduğu bölgelerde sağlık, kültür hatta ekonomi alanına katkı sağlamasıdır”. Gerçekten de birçok yerde sanayici ve esnaf kendi menfaatleri için bölgelerinde bir askerî birliğin bulunmasından hoşnuttur. Buna mukabil, TSK’nın çoğu zaman kendisine tevdi edilmemiş bulunan bu görevleri üstlenmesi, iki temel gerekçeye dayandırılarak eleştirilmektedir. Bunlardan ilki; “devlet gereçleriyle ve/veya özel teşebbüs yoluyla üstlenilmesi gereken bu görevlerin yerine

getirilmesinin TSK tarafından engellenmesinin haksız rekabete yol açtığı”. İkincisi; “TSK’nın bu rol ve işlevleri aracılığıyla toplumda, askerî müdahale zeminlerini kuran ve darbeleri haklılaştıran bir kültürü ürettiğidir”. Mülakatlar askerlerin bir bölümünün de, sivillerin bu argümanlarına katıldığını göstermiştir.

Türkiye’de Askerlik Kanunu esaslarınca, “askerliğe elverişli değildir” raporu olmayan herkes, ilâve bir seçim sürecine tabi tutulmadan, silah-altına alınmaktadır. Askerlerin bir kısmı bu uygulamayı, ulus düşüncesinin pekiştirilmesinde bir araç gibi görmenin yanı sıra, savunma yükünün eşit paylaşımı gibi argümanlarla izah etmeye çalışmışlardır. Diğer bir kısım asker ise, “başta psikolojik problemliler olmak üzere, ilâve bir seçime tabi tutulmaksızın hizmetle mükellef sayılanların TSK’nın etkinliğini düşürdüğünü” ileri sürmüştür. Ayrıca bu kesim, “temel eğitimin uzun sürmesinin usta birliklerinde geçen süreyi kısalttığı, profesyonel olmayan askerlerin silah, araç-gereç, malzemeyi etkili kullanamadığı, bu durumun da maliyetleri arttırdığını” düşünmektedir. Kaldı ki zorunlu askerlik, özellikle terörle mücadelenin gerektirdiği uzmanlık ihtiyacını da karşılamaktan uzaktır. Bu düşünceler ışığında TSK’nın komuta kademesi de dâhil, sayıca giderek artan bir bölümünde, tam veya kısmî bir profesyonellik uygulamasına geçilmesine dair görüşlerin yaygınlaşmaya başladığı söylenebilir.

Bir kısım asker, profesyonelleşmenin savunma bütçesini arttıracak ileri sürmüştür. Ancak ne zorunlu askerliğin maliyeti, ne de buna alternatif olarak ortaya çıkacak modellerin maliyetleri konusunda genel yargılara varabileceğimiz ölçüde yeterli bir bilgi de sunamamışlardır.

Tarafların özetle, “zorunlu askerlik meselesiyle ilgili kararların; tehdit değerlendirmesi, askerî harekâtın gerektirdiği personel ihtiyacı vb. gibi çoğu maliyetle ilgili hususlarda “beka-refah” ikilemi çerçevesinde ve siyasi otorite tarafından verilmesi gerektiği” düşüncesinde ortaklaştığı söylenebilir.

“Profesyonelleşme” konusu, özellikle Huntington’cu paradigma üzerinden yürütülen tartışmalarda, sivil-asker ilişkileri üzerindeki etkisi önemli bir dinamik olarak ele alınmakta ve tartışılmaktadır. Ancak Huntington’cu literatürde profesyonelleşmeden kastedilen, “zorunlu askerlik yerine profesyonel askerliği ikame etmek suretiyle TSK’nın profesyonel bir orduya dönüştürülmesi” değildir. Askerî profesyonellikten

kasıt, “askerliğin gerektirdiği uzmanlaşma, harbe hazırlık düzeyini yükseltme ve sorumlulukların idrakinde olma” halidir. Hatırlanacağı üzere Huntington, askerleri siyasetten uzaklaştırmanın en etkili yollarından birinin, “askerî profesyonelliğin düzeyini olabildiğince yükseltmek” olduğunu öne sürmektedir. Buna karşın Janowitz (1971), Feaver (1996) vb. pek çok kuramcı, profesyonelleşmenin kendiliğinden orduları depolitize etmede yeterli olamayacağını düşünmektedirler. Huntigton’cu paradigmada, sivil-asker ilişkilerini düzenlemede en fazla önem atfedilen yapısal etkenlerden biri olan profesyonelleşmenin, “1952’den bu yana askerî profesyonelleşme yolunda önemli mesafeler kat eden TSK’nın, siyasete müdahalesini önlediğini” söyleyebilmek zordur. Aksine profesyonelleşmenin, “TSK’nın siyasi alanda etkisini daha da arttırmasına neden olduğu” (Wick, 2000) da iddia edilmektedir. Yapısal bir etken olarak profesyonelleşme süreci, farklı durumlarda, “yalnızca askerî uzmanlığın gelişmesinde” değil, “orduların müdahale alanlarının genişletilmesi ve sistemdeki varlık nedenlerinin meşrulaşması” (İzol, 2009:202) anlamında da işlev görmektedir. Askerler genellikle, “askerî profesyonelliğin” modern ordular için kaçınılmaz bir gereklilik olduğunu, ancak TSK’nın askerî profesyonellik düzeyinin yükseltilmesi ile demokratik kontrol arasında doğrudan bir ilişki olmadığını düşünmektedirler. Buna karşın siviller, “sivil siyasi otoriteye itaati de içeren bir anlayışı içermesi” nedeniyle askerî profesyonelleşmeyi önemsedikleri tespit edilmiştir.

Demirel (2009), “askerlerdeki müdahaleci eğilimlerin en önde gelen kaynağının, başta askerî eğitim olmak üzere diğer meslek içi sosyalleşme süreçlerinin yönelimi olduğunu” ifade etmektedir. Demirel’in bu iddiası TSK’nın üst düzey komuta makamları dışında, askerlerde de geniş bir kabul görmüştür. Genelkurmay Başkanlığı ise, eğitimin askerî müdahaleleri biçimlendirdiği iddiasını, 6 Mayıs 2012 tarihinde TSK’nın internet sitesinden yapılan ve Ek-h’de tamamı yer alan açıklamasıyla reddetmektedir. Bu konu yukarıdaki bölümlerde Demirel’in konuyla ilişkili tahlilleri doğrultusunda ayrıntılı olarak ele alındığından burada tekrarlanmamıştır. Ancak mülakat bulguları, “sadece askerî eğitim değil eğitim sisteminin bütününün, TSK’yı yüceltecek bir psikoloji yarattığını, buna mukabil kendi başına askerî eğitimin darbeci subaylar yetiştirdiğinin ise söylenemeyeceğine” işaret etmektedir. Çeşitli zamanlarda siyasi görüşleri nedeniyle çok sayıda personelin TSK’dan ilişkilerinin kesilmiş olmasına rağmen, subayların siyasi tahlillerinin kayda değer bir biçimde farklılaşması da buna işaret eden önemli bir bulgu

olarak ortaya çıkmıştır. Y. R'nin aşağıdaki ifadeleri bu konudaki bulguları özetler niteliktedir:

Silahlı kuvvetlere komuta edecek adaylara en başta enjekte edilen bir davranış kalıbı da emirlere mutlak itaattir. Bildiğim ve tahmin ettiğim kadarıyla TSK dünyanın en disiplinli askerî kuvvetlerinden biridir. Bir de buna TSK'nın da içerisinde yer aldığı, “her şeyin büyüklerin yol göstericiliyle kotarılması gibi, dinî inancı” da işin içine katan, bir kültür kalıbının eklenmesinden söz edebiliriz. Eğitim sisteminde en çok telkin edilen yön itaattir. Sürekli itaat etmek bilinciyle veya bu türden bir bilinç inşasıyla yetiştirilen bir subayın darbeyi hedefleyerek mesleğini sürdürmesi çok beklenebilecek de bir şey değildir. Askerlikteki disiplin, sanılanın tam tersine, darbeleri önleyici bir dinamiktir. Bence bu bir realitedir. İtaat örgütlenmelerinin darbeyi önleyici bir işlev gördüğü bir gerçektir. İtaat örgütlenmesi ve hiyerarşi dışı tek darbe 1960 darbesidir. Binbaşı yarbay ve albayların oluşturduğu, içlerinde sadece üç generalin yer aldığı 38 kişilik darbeci subay grubu bile, dört yıldızlı bir generalden emir almadıkça harekete geçmemiştir (Y, 2012).

Örs (1996), askerî örgütlenmenin özellikleri kapsamında sıraladığı; “grup bilinci ve dayanışma” unsurunun, “orduları hem fiziksel olarak en güçlü örgütlenme konumuna taşıdığını hem de sosyal olarak diğer toplumsal örgütlenmelerin dışına ve üstüne taşıdığını” düşünmektedir. Örs, aşağıdaki ifadeleriyle de, “grup bilinci ve dayanışma” unsurunun önemine dikkat çekmektedir:

Aynı eğitim sürecinden geçerek aynı değerlere sahip olma, aynı misyonu ve sorumlulukları paylaşma, ordu mensuplarına grup bilinci ve dayanışma kazandırmaktadır. Askerî birime giriş, toplumdaki diğer birçok meslek grubuna giriş oranla daha sınırlıdır. Öncelikle belirli bir düzeyde eğitime sahip olmayı gerektirmektedir. Normal olarak toplumun geri kalanından ayrı yaşar ve çalışırlar ve gerek fiziksel gerek sosyal olarak, diğer profesyonel kişilerle daha az temasta bulunurlar. Hem kendi aralarındaki hem de sivillerle aralarındaki sınır üniforma ve rütbeyi gösteren işaretlerle sembolize edilir (Örs, 1996:30).

Mülakatlardan da açıkça görüleceği üzere, Türkiye’de askerler kendilerini sivil örgütlenmelerden ayıran kimliğin ziyadesiyle farkındadırlar. Dayanışma duygusunun ve güçlü bir silah arkadaşlığı bağının siyasete tesir kabiliyeti askerlerce de kabul edilmektedir. Örs’e göre de, “grup bilinciyle ortaya çıkan ruh haline güç ve hoşnutsuzluk eklenince, askerlerde güçlü bir müdahale eğilimi ortaya çıkabilmektedir” (1996:39):

Müdahaleleri kolaylaştırdığı düşünülen, ordunun yapısal özelliklerinden kaynaklanan dürtülerin yanı sıra, ordunun bir kurum olarak kendisini nasıl gördüğü ve askerlerin meslekî olarak ruh halinin de, müdahale eğilimini kısmen belirleyebileceği düşünülmektedir. Burada en önemli unsur olan bilinç, kendinin farkında değildir. Askerler kendilerini diğer sivil örgütlerden ayıran özel ve ayrı kimliklerinin farkındadırlar. Bu bilinç askerî yaşamın objektif özelliklerinden, koşullarından kaynaklanmaktadır. Bu bilinç iki unsur eklendiğinde; önemli bir güç (power) duygusu ve o ülkenin o andaki koşulları hakkında bilgi ile sivil iktidarla fikir ayrılığı veya sivil düzenin bozulması gibi koşulların askerde

yarattığı hoşnutsuzluk eklendiğinde, askerlerde güçlü bir müdahale eğilimi ortaya çıkabilecektir (Örs, 1996:39).

Ancak gerek mülakat yapılanlarda gerekse de Türk siyaset bilimi çevrelerinde dayanışmanın müdahaleye etki eden yönünün zaman içerisinde değişime uğradığının da altı çizilmektedir. Örneğin Laçiner (2002:24)'e göre, “Türk Ordusu’nu diğer klasik militarizm örneklerinden ayıran; aristokratik olmayan ve bir kast niteliğine dönüşmeyen yapısıdır. Ancak bu yapı 1980’ler sonrası ortaya çıkan gruplaşma gayretleriyle değişime uğramaktadır”:

Türk militarizminin ilk safhasında klasik militarizmlerden esasta farklı olan ilk yönünün aristokratik bir kökeninin, dayanağının olmaması olduğunu belirtmiştik. Ancak bu dönem boyunca ordu subay kadrosu bir kast görünümü de vermemeğe yedi. Mensuplarının çoğu alt-orta sınıf mensuplarından devşirilmekte, subaylar -görev yerleri sık değiştirilmekle birlikte- "halkın içinde" yaşamaktaydı. 1980'lerle birlikte ise hem subay kadrolarının orta-üst sınıf mensuplarından devşirilmesini sağlayacak düzenlemeler yapıldı hem de subay-astsubay çocuklarının "kadro"daki oranının sürekli artmasına çalışılarak ve bu arada subayların büyük çoğunluğunu lojmanlara, boş zaman ihtiyaçlarını karşıladıkları orduevlerine çekerek, âdeta subaylığın dışı kapalı bir kast haline gelmesine açık bir yol izlenmeye başlandı. Bugünkü haliyle bile ordu, OYAK ve TSKGV ile "savunma sektörü"ne bağlı işletmelerde çalışan, bir kısmı emekli asker personelin bir toplumsal destek veya çıkar grubuyla çevrelediği, ayrıcalıklı, dokunulmaz haklara sahip bir kesim görünümündedir (Laçiner, 2002:24).

Mülakat bulguları ordu ile siyasi irade arasındaki ayrışmanın, yaygın olarak, din ve bağlantılı olarak, laiklik üzerinden okunduğuna işaret etmektedir. Bu okuma biçiminde, “TSK’nın dine bakışının, gerilimi yaratan unsurların başında geldiği” yargısı belirginleşmektedir. Askerler de, mülakatların pek çok yerinde, “TSK’daki laiklik ve laikliğin korunması reflekslerinin, ciddi manada bir uzlaşmazlık nedeni olduğunu” değerlendirmişlerdir. Örneğin E. Gn. N, E. Alb. D ve M ve Ç. Y. “subayların TSK’daki ideolojik biçimlendirme nedeniyle, camiye giden, namaz kılan, başörtüsü takan, insanları gerici olarak gördüklerini, soruşturduklarını ve ilişkilerinin kesilmesine vesile olduklarını” belirtmişlerdir. Adı geçenler, “toplumsal gelişim sürecinin, irtica da dâhil, tehdit algılamalarını değiştirebileceğini, kaldı ki, demokratik sistemlerde en gerici söylemlerin dahi düşünce düzeyinde kalması kaydıyla hoş görülmesinin gerektiğini” savunmuşlardır.

E. Gn. F ve E. Alb. S ise, ısrarlı vurgularla, “siyasi otoritede ve vatandaşlarda, TSK’nın dine bakışına ilişkin yaygın ve kasıtlı bir algının oluşturulduğunu” belirtmişlerdir. Adı geçenlere göre, “TSK hiçbir dönemde inançlara ve inançların özgürce eksersiz

edilmesine karşı çıkmamıştır”. Benzer biçimde Başbuğ da, “TSK’nın sadece, dinin gerici bir biçimde yorumlanmasına ve idarede esas bir unsur haline getirilmesine karşı çıktığını” belirtmiştir.

Bu türden farklı bakış biçimleri esasen, dinin, bizatihi bir inanç biçimi olarak değil de, toplumu biçimlendirmedeki rol ve işlevleri itibarıyla taraflar arasında tartışmalı bir alan olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Araştırma bulguları askerler ve sivillerin bakış biçimlerindeki asıl ayrışma ekseninin, tarikat ve cemaatlerin; toplumsal, sosyal ve siyasal yaşamında yer alış biçimine ilişkin değerlendirmelerinde ortaya çıktığını göstermektedir.

Oysaki Osmanlı’nın yükselme döneminde din unsuru, hem askerlerin hem de sivillerin siyasete bakışını benzerleştiren en önemli etken olmuştur. Güneş’e (1983:93–94) göre, Padişahı bütün toplumun gözünde "zillullah-ı fil Âlem" yani Allah’ın yeryüzündeki gölgesi olarak kabul eden bir anlayış, iktidarı bütün toplum nezdinde başat kılmıştır. Böylelikle iktidara karşı siyasal, kültürel ve ideolojik bir muhalefetin kurumlaşmasını da engellemiştir. İslamiyet’in başlangıcında da ehli-sünnet iktidarının karşısında kalan her eğilim sapkınlıkla suçlanmıştır.

Ancak 1789’u izleyen dönemde Osmanlı padişahlarının iktidar erkinin zayıflamasıyla, dinin siyasal iktidara muhalefeti önlemeye matuf vasfı da değişime uğramaya başlamıştır. Toprak’a göre, “geleneksel toplumlarda bireyin hareket alanını kısıtlayan kurum ya da normlar bütünü içerisinde din, çok önemli bir yer tutmaktadır. Dinin belirleyici rolü modernite ile birlikte arka plana itilmiş, laik devlet dinî baskıyı hukuk dışına çıkararak, kişilerce içselleştirilmiş bir iç denetim mekanizmasına indirgemıştır” (Toprak,2008:3).

Önceleri kadir-i mutlak olarak görülen ve padişahın şahsında somutlaştırılan “devlet” olgusu, 1789 sonrasında siyasete bakışı biçimlendirmede, din unsurunun yanı sıra, önemli ölçüde belirleyici bir unsur olma vasfı kazanmıştır. Dinin, siyasal iktidara muhalefeti sınırlamada belirleyici bir norm olma özelliği de bu gelişime paralel olarak değişime uğramış ve din, devlete muhalefetin örgütlendiği bir çerçeve vasfı kazanmaya başlamıştır. Bir sivil toplum argümanı olmak vasfıyla önceleri, Padişah tarafından finanse edilerek toplumla devlet arasındaki bağı güçlendirmeye vesile olan; cami,

medrese, tekke ve zaviyelerin yanı sıra lonca teşkilâtı zamanla işlevini yitirmiştir. Hal böyle olunca devlet; onun karşısında, toplumun korunması gereken de bir yapı haline dönüşmüştür. Buna karşın askerlerin nezdinde devlet, her daim, halka rağmen korunması ve yüceltilmesi gereken bir kadir-i mutlak olma vasfını sürdürmüştür. İnsel ve Aktar (1985:22), bu değişim ve dönüşümü aşağıdaki ifadelerle özetlemektedirler:

Osmanlı 19'uncu Yüzyıl'ı, sivil toplum-devlet ilişkisi konusunda apayrı bir gelişme kaydetti. Daha önceleri Sultan devletle milletin birliği prensibini esas alırken ve devleti tam Hegel'ci anlamda bütün sivil toplum kurumlarını kuşatıcı bir aygıt gibi geliştirerek bu birliği simgelerken, 19'uncu Yüzyıl'da devletle toplumun amaçları arasında keskin bir ayrışmanın ortaya çıktığını görüyoruz. Bunu sağlayan da devletin itici gücü haline gelen bürokratik elitlerden başkası değildi. Bu öncü kesimin elinde, devlet modernleşme aygıtı olarak telâki edilirken, toplum değişim alanı olarak kabul edildi. Bu süreçte kendini modernleştirmenin sembolü olarak tanımlayan bu kesimin elinde, devlet toplumu değiştirmenin öncü bir kurumu haline geldi. Bu sürece karşı çıkan kesimler cahil, gerici ve ilerlemeye karşıymış gibi tanımlanarak dışlanma yoluna gidildi.

Şen'e göre de sözü edilen tarihsel süreç içerisinde ordu, zor aygıt olmanın dışında ideolojik bir aygıt olma işlevi de üstlenmiştir. Bu çerçevede ordu, "devletin aracı olmaya indirgenmiş din anlayışı üzerinden yükselen laiklik yorumunun/uygulamalarının güvencesi bir kurum konumuna" (Şen, 1996:95) getirilmiştir. Askerler ve bürokratlarda hâkim, "devletin aracı olmaya indirgenmiş din" anlayışının; siyasilerin din ve devlete bakış biçimleriyle çelişkisi Türkiye'nin demokrasi serüveni içerisinde giderek daha fazla kristalize olmaya başlamıştır. Toprak'a göre de, "Türkiye'de başta din olmak üzere, seçkin siyasi aktörler arasında bir mutabakat sağlanamamış olması sorunların çözümünü de güçleştirmiştir" (1996:95-96).

Aşağıda yer verilen E. Gn. O'nun ifadelerine yansıdığı gibi, mülakat yapılan askerlerden bazıları, dinin işlevini Şen ve Toprak'ın değerlendirdiği gibi görmektedir. Buna mukabil E. Gn. O aşağıdaki ifadelerine de yansıdığı üzere bir kısım asker, "dinin gelişimi frenleyici etkisine" dikkat çekmiştir. Ancak askerlerin büyük bir bölümünün, "dinin birleştirici işlevini önemseydiği ve bu çerçevede TSK'nın 'irticayla mücadele' anlayış ve tavrını eleştirdiği" söylenebilir:

Bazıları demokratik gelişimin yavaşlığını İslam'ın etkisiyle de açıklarlar. Ben buna büyük ölçüde katılıyorum. Çünkü Osmanlı İslam'ı Selçuklu İslam'ından oldukça farklıdır. Meselâ Selçuklularda, kadının statüsü önemlidir. Kadın, "hatun"dur. Keza Selçukluda İslam milliyetçilik içinde kalmış, Osmanlı'da ise ümmet fikri esas olmuştur. Osmanlı İslam anlayışı üzerinde Emevi etkisi oldukça fazladır. Yavuzla ve hilâfetle birlikte Osmanlı İslam anlayışı Araplaşmıştır. Farabi, İbn-i Sina, İbn-i Rüşd ve İbn-i Haldun'daki din anlayışı, Osmanlı'da Yavuz sonrasında değişmiştir. Bu dönemde "içtihat" kurumunun yolu

kapatılmıştır... 1938'den sonra da, Atatürk düşüncesinden uzaklaşılmasına paralel olarak, demokrasi fikrinden de uzaklaşmıştır (E. Gn. O, 2011).

Tarafların tarikat ve cemaatlerin Türk toplumsal, sosyal ve siyasi yaşamında yer alış biçimine ilişkin değerlendirmeleri de oldukça farklılaşmaktadır. Başta Başbuğ olmak üzere askerlerin büyük bir çoğunluğu, “tarikat cemaatlerin Türk siyasetini yönlendiren önemli bir siyasi aktör olduklarına ve bu yer alış biçiminin ciddi anlamda olumsuz bir siyasi tablo ortaya çıkardığına” inanmaktadır. Tam da bunun tersine siviller, daha ziyade, Taşgetiren’in ifadelerine benzer düşünce ve inanışlara sahiptirler denebilir:

Bugün de bazı din eksenli cemaatler, kendilerini demokratik alanın bir oyuncusu olarak takdim etmekte ve çeşitli nedenlerle de görünürde kendilerinin güçlü bir konuma geldiğine inanmaktadırlar. Ancak bu güç imajı ve algısı yanıltıcıdır. İşte bu tip bazı cemaatler hedeflerine ulaşmada kendileri için en büyük engel olarak Türk Silahlı Kuvvetlerini görmektedir. Bunun için de, her fırsattan istifade ederek, destekleyicilerinin de yardımıyla Türk Silahlı Kuvvetleri aleyhine faaliyetlerde bulunmaktadır. Demokratlık kisvesi altında Türk Silahlı Kuvvetlerini yıpratmak amacıyla Türk Silahlı Kuvvetlerine karşı sistematik muhalefet yapılması demokrasimizi geliştirmeyecektir. Bu çoğulculukla ifade edilebilecek veya açıklanabilecek bir husus değildir. Aynı şekilde Silahlı Kuvvetleri, demokrasinin gelişmesinde, çoğulculuğun toplumsal bir boyut kazanmasında engelleyici bir kurum olarak göstermek de yanlıştır (Başbuğ, 2011).

Cemaatlerin kültürel, ekonomik ve siyasi anlamda güçlenmesini "din istismarı" olarak görüyor ve bunun Anayasa ile çeliştiğini öne sürüyor. Bunu yaparken, meselâ, Alevîliğin örgütlenmesini dikkate aldığını hissetmiyor, daha çok, Sünnî alandaki cemaatleşmeleri tehlike olarak gördüğünü anlıyorsunuz. Bu, son derece sorunlu bir yaklaşımdır. Ve TSK adına bu duruş, Sayın Başbuğ'un beklentisinin aksine, herhangi bir cemaat bünyesinde yer alan "mütedeyyin" insanların duygularını olumlu yönde etkilemeyecektir. Özetle ben, söylemdeki ılımlı dil bir yana, laiklik - demokrasi - din - toplum ilişkisi alanında Başbuğ çizgisinin, problem çözücü nitelikte olmadığını belirtmek isterim (Taşgetiren, 2009).

Askerler, belirgin bir biçimde orduyu, “Atatürkçü Düşünce Sistemi koordinatları dışına çıkabilecek liyakatsiz yönetimlerle mücadelede önemli bir unsur, bir tür koruyucu ve kollayıcı” olarak görmektedirler. Bu bakış biçimini de, “tarihsel sürecin yarattığı kolektif hafıza” argümanı ile desteklemektedirler. Oysaki Karpat aşağıdaki sözleriyle, bu türden bir bakış biçimiyle bağlantılı olarak, “askerlerin toplumdaki rol ve konumlarıyla ilgili bu türden algıların ve değer yargılarının, “siyasi eylemlerin planlanmasında ve meşrulaştırılmasında işlev görebileceğine” işaret etmektedir.

İmaj, bireyin bir nesnede ve/veya durumda algıladığı gerçek ya da hayali vasıflar ile kendisine ve milletine atfettiği vasıfların tümü olarak tanımlanır. İmajlar ilk olarak aileden ve toplumdan alınan normlara ve stereotiplere göre şekillenir. İkinci olarak kitaplar kitle iletişim araçları, okul eğitimi, tartışmalar ve son olarak da kişisel bilgi ve tecrübeye göre şekillenir. Dördüncüyü de ekleyecek olursak imaj, sosyal ve meslekî bir grupla ve bu gruba ait etik anlayışıyla kendisini özdeşleştirilmesiyle ortaya çıkar. Bu özellikle Türkiye örneğinde belirleyicidir. Darbeci subayların kendilerini ordunun tarihten gelen gelenek ve değerleriyle, sosyal ve siyasi görevleriyle özdeşleştirmeleri, bunun

yanında millete ve devlete karşı toplumsal sorumluluklar, toplumsal hiyerarşi, reformlar ve modernleşme hakkındaki fikirleri, siyasi tavır ve eylemlerini temelden etkilemiştir (Karpaz, 2010:312).

Taraflar arasında din ve laiklik konusuna ilişkin bakış biçimlerinin, Ç. Y'nin değerlendirmelerinde olduğu gibi, "Kemalizm" kavramı ile ilişkilendirildiği de dikkat çekmektedir. "TSK'nın, Atatürkçü Düşünce Sistemi'ni sadece benimsemekle kalmayıp, Atatürk İlke ve İnkılâpları ile düşünce sisteminin idamesini, kendisi için bir görev olarak da gördüğü" hususu mülakatlarda, askerlerin genelleştirdiği bir söylem olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca, "1980 sonrasında TSK'nın, Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Atatürk İlke ve İnkılâplarının yurt genelinde öğretilmesi ve yaygınlaştırılmasına yönelik bir işlev gördüğü" gerçeği de teslim edilmektedir. Askerler TSK'nın böyle bir rolü üstlenmesinde beis görmezken, bu görevini ne derece doğru olarak yerine getirdiği konusunda kuşkuludurlar. Askerler, "TSK'nın Atatürkçü düşüncenin korunması konusundaki reflekslerinden ziyade, bu reflekslerin yanlış bir algı üzerine oturtulmuş olmasını" eleştirmişlerdir.

Askerler, E. Alb. M'nin ifadelerine de yansıdığı gibi genelde, "TSK'yı halkın bizatihi kendisiyle" özdeşleştirmektedirler. Alb. M'ye göre, "TSK mensupları halkın orta gelir düzeyindeki kesimlerinden hatta yoksul kesimlerinden gelmektedir. Böyle olunca TSK halkın kendisidir de denilebilecektir. TSK gerçek Anadolu insanını temsil etmektedir ve bu yönüyle de halkla bütünleşebilmektedir". Ayrıca askerlere göre TSK, "her tür düşünceden, din ve mezhepten ve etnisiteden insanları bir araya getirmekte ve onları hiçbir ayrıma tabi tutmamaktadır". Yine askerlere göre, "TSK'nın âdil ve eşitlikçi uygulamaları toplumla asker arasında saygı ve sevgiye dayalı köklü bir psikolojik bağ oluşturmakta böylelikle Türk toplumu askerini kendi evladı gibi görmektedir".

Din, laiklik ve Kemalizm üzerinden yürütülen tartışmaların ordu açısından ortaya koyduğu en dikkate değer sonucun, "askerlerin tarihsel süreç içerisinde biçimlenen kolektif hafızalarında dinin, parçalamaya matuf yönünün ziyadesiyle önemsendiği" söylenebilir.

TSK birçok anket veya değerlendirmede halkın en güvendiği kurum olarak öne çıkmaktadır. Askerler vatandaşın güveninin, E. Alb. M'nin ifadelerinde olduğu gibi, "tarihsel süreç boyunca TSK'nın doğru işler yapacağına duyulan inanişla" örüldüğünü

düşünmektedir. İlginçtir ki, kamuoyu araştırmalarında askerî müdahalelere % 70'ler oranında karşı çıktığı gözlenen vatandaşlar, “darbe yapan orduya güvenlerinin azalıp azalmayacağı?” sorusuna % 50'ler civarında “hayır” cevabı vermektedirler. I. Dünya Savaşı ve 1950–1960 arası gelişmeleri, TSK'ya duyulan güvenin, âdeta, bir toplumsal ihtiyaç gibi kavrandığını ve büyük ölçüde statik bir özellik haline geldiğini göstermektedir.

Dış etkilere ilişkin algılar ve bu algılara bağlı değerlendirmeler kapsamında, AB uyum süreci çerçevesinde yapılan düzenlemeler genellikle olumlanmaktadır. ABD'nin başta Irak, Suriye ve İran'a yönelik dış politikası olmak üzere güvenlik stratejisinin gerektirdiği pratikleri, vatandaşlar ve askerlerle siyasi otoriteyi birbirinden ayırma potansiyeline haiz konular olarak öne çıkmaktadır. E. Alb. M, “ABD'nin; yeşil kuşak ve çevreleme gibi antikomünist programları tümüyle TSK aracılığıyla yürüttüğünü, ABD'nin darbelerin yaptırılmasında da önlenmesinde de etkili olduğunu” düşünmektedir. M bu iddiasını gerekçelendirmek üzere, “darbelerin hepsinin öncesinde ABD sistematığının istemediği tarzda yönelmeler olduğunu, 28 Şubat Süreci'nde Erbakan'ın da ulusalcı ve ABD karşıtı vasfı nedeniyle tasfiye edildiğini” öne sürmektedir. Keza M, aşağıdaki ifadeleriyle, ABD'nin Kuzey Irak politikalarını da, sivil-asker ilişkilerini etkileyen önemli bir faktör olarak değerlendirmektedir. M'ye benzer düşüncelerin darbelerin asker mağdurlarınca da paylaşıldığı görülmektedir:

Çekiç Güç Operasyonu sırasında bir ABD F-16'sı, bir Türk Skorsky helikopterini düşürmüştür. ABD makamları bu olayı “F-16 tehdit algıladı” şeklinde açıklamıştır. Helikopter F-16'ya tehdit oluşturabilir mi? Kuşkusuz hayır. Böyle olunca da spekülâtif düşünmek kaçınılmaz olmaktadır. Kanaatimce 1990'larda Ordu-ABD ilişkilerinin bozulmasındaki temel etken ABD'nin Kuzey Irak politikalarındaki değişimdir. Belirli bir tarihten sonra TSK, ABD'nin Kuzey Irak ve PKK ile ilgili niyet ve tasarılarının millî çıkarlarımızla bağdaşmadığını açıkça görmüştür. Orta Doğu'nun pek çok yerinde demokrasiyi ordu ile tahkim eden Amerika'nın Türkiye'de ordudan vazgeçmesinin nedeni ordu içinde güçlenen ulusalcı eğilimlerdir. Ulusalcı derken yanlış anlaşılmasın ABD karşıtlığını kast ediyorum. ABD'nin çıkarları Irak'ın parçalanmasını zorunlu kılıyordu. Nitekim bugün Güneydoğuda olan bitenler ABD'nin niyetleri hakkında kuşku uyandırıcı boyuttadır (E. Alb. M, 2011).

Askerlerin AB uyum sürecine ilişkin kanaatleri genellikle olumludur. Sadece E. Gn. F, aşağıdaki ifadeleriyle sürece kuşkulu yaklaşılmasının önem ve gereğine işaret etmiştir:

Uyum yasaları yedi paket halinde devam etmiştir. Ben uyum yasalarının AB standartlarını sağlamada zorunlu olduğunu ve bu standartlara ulaşmak isteyen ülkeler için gerekli olduğunu kabul ediyorum. Bunların çoğuna, görevim gereği, olumlu görüşler de

sunmuştum. Ancak bir kısım yasal düzenlemelerin, AB üyesi ülkelerde olmadığı halde, bize dikte ettirildiği de aşikârdır. Görevim gereği muhatap olduğum birkaç örnek verebilirim. Gözaltı süresi örneğin; 48 saat, örgütlü suçlarda ise, 4 gün olarak düzenlendi. İngiltere’de yakın zamana kadar, 90 gün olan bu süre, büyük gürültülerle, 28 güne indirildi. Fransa’da Carlos’a uyguladıkları mahkûmiyet koşulları oldukça insanlık dışıdır. Ancak bizde Öcalan için talep ettikleri koşullar farklıdır. Zamanını hatırlamıyorum, ama iki milletvekili Korsika’da terör örgütü mensuplarının mezarını ziyaret etmişti. Bunların milletvekillikleri 24 saat içerisinde düşürüldü ve AB hiç müdahil olmadı. Fransa’da halen terör suçlularının dosyaları ve iddianame mahkeme gününe kadar avukatlarına verilmiyor. Bu örnekleri çok fazlalaştırabilirim. Bazı uyum yasaları Batı demokrasilerinde de bulunmayan gevşek hükümler içeriyor. Halk bunların Batı demokrasilerinde var olduğunu düşünüyor. Keza koordine ve müzakere edildiklerini düşünüyor. Bu yasaların bir kısmı hatta sadece Batı’ya ve Batılıya imtiyaz sağlayacak özellikler taşımaktadır. Kuşkusuz kusurlu demokrasimizi ileriye taşıyanları da vardır. Ama yeterince koordine ve müzakere edilmedikleri de açıktır (E. Gn. F, 2011).

Askerlerde, “TSK’nın Avrupa’nın en güçlü ordusu olmasının, ABD’nin yanı sıra NATO aracılığıyla sağlandığı, ancak bu hususun güvenlik ihtiyaçlarımızı millî olma vasfından çıkararak zafiyete neden olduğu” yönündeki kanaatler yaygındır. Ayrıca askerler, “ABD’nin yabancı öğrencilere ilişkin eğitim sisteminin de, direkt veya dolaylı biçimde, Türkiye’de sivil-asker ilişkilerini etkilediğini de” düşünmektedirler. Askerlere göre, “endoktrinasyon üzerine kurulan bu sistem, hiçbir şey yapmasa da, yaşam tarzı, refah düzeyi yansıtımlarıyla askerlerde ABD’ye karşı bir hayranlık duyulmasına neden olmaktadır”. E. Gn. F, “askerî ataşelik yapmış generallere madalya veriyorlar. Göğsünde başka bir devletin madalyasını taşımak onuru, tuhaf değil mi?” diyerek bu endoktrinasyonun farklı bir boyutuna dikkat çekmektedir.

Başta iç güvenliğin neyi kapsadığı hususu olmak üzere, tarafların iç güvenlik konusuna bakışları farklılaşmaktadır. İç güvenlik kapsamına, “terör meselesi”, “Kürt meselesi” ve hatta “liberal-muhafazakâr ile ulusalcıların uzlaşmazlığı” gibi konulara ilişkin siyasal içerikli görüş ve değerlendirmeler dâhil edilmektedir. Bu meseleleri ele alışları bakımından, askerlerle siyasi otoritenin görüşleri (kategorik biçimde) farklılaşabilmektedir. “Demokrasinin kendisini silahlı olarak tehdit etmeye kalkışan bütün söylem ve eylemleri iç güvenlikle ilgili görmeye ve bunlarla mücadelede, yasal yaptırımlar, yapısal düzenlemeler ve hatta şiddet kullanımının gerekliliği” hususu üzerinde ise, bir mutabakat olduğu söylenebilir. Ancak bu tehditlerin kapsamına hangi söylem ve eylemlerin gireceği hususu da bir hayli tartışmalıdır.

Tarafların yargı erkinin demokratik kontrolle ilişkili rol ve işlevlerine ilişkin bakış biçimlerinin bir hayli farklılaştığı görülmüştür. Bununla bağlantılı biçimde, darbe

iddialarıyla ilgili olarak devam eden yargılama süreçleri ile bu süreçlere ilişkin açıklık ve şeffaflık önlemlerinin yeterliliği ve yargılamanın âdil bir biçimde yapılıp yapılmadığı konuları da oldukça tartışmalıdır. Sivillerin geneli bu süreçlere, “demokrasinin önünü açan süreçler” olarak bakarken, askerler bu süreçlerin, “TSK’nın itibarsızlaştırılması yoluyla sivil kontrol için uygulanan sunî ve zorlama süreçler” olduğunu düşünmektedir. Askerlerin ciddi anlamda hassasiyet gösterdikleri, “devam eden yasal süreçlere” ilişkin yorumlarına aşağıda yer verilmiştir. Her ne kadar mülakatlarda yer alan bu ifadelerin bir bölümüne daha önceki bölümlerde de yer verilmişse de, önemine binaen bu bölümde de ve mülakat yapılan şahıslara gönderme yapılmaksızın ve yorumsuz olarak yeniden yer verilmesini uygun olacağı değerlendirilmiştir:

Kuşkusuz TSK sivil idarenin kontrolünde olmalıdır. Ancak bu yapılırken, TSK’nın Türkiye’nin sosyal, kültürel, tarihsel ve siyasal geçmişindeki rol ve işlevlerinin ve bunun sonucu olarak da, toplum nezdinde kazandığı itibarının zedelenmemesine özen gösterilmesi gerekmektedir. TSK’nın daha da çağdaş ve demokratik normlarla uyumlu bir ordu haline getirilmesi ihtiyacı olduğu kesindir. Ama bu süreç mensuplarının rencide edilmesi biçiminde olmamalıdır. Kısacası TSK’nın demokratik kontrolünün, Batılı demokrasilerin öngördüğü usul ve standartlar içerisinde olması gerektiğine inanıyorum.

Son dönem gelişmeleri, “demokratik gelişim sürecinde yaşanması gereken şeyler” olarak görüyorum. Buna mukabil TSK’nın halk nezdinde itibarsızlaştırılmasına yönelik gayretleri ise, fevkalâde yanlış görüyorum. Ayrıca askerlerle sivil siyasi otorite arasındaki çekişmeyi de oldukça anlamsız buluyorum. Bu husus Türk devlet geleneği ile devlet algılamasıyla tümüyle çelişen bir durumdur. TSK’ya yönelik itibarsızlaştırma, devletin gücüne dair algıyı da olumsuz biçimlendiriyor. Halktaki öz güven duygusu da zedeleniyor. Ben halkın; “seçtikleriyle devletin önemli kurumları arasındaki çatışmaları kaygı ile izlediğini” düşünüyorum.

Darbelerin tamamını halk desteklemiştir. Halkın desteklemediği bir darbe olmaz. Amaç TSK arkasındaki halk desteğini düşürmektir. Ben bugün olan bitenlerden çok rahatsızım. Emekli bir subay olmaktan utanır duruma geldik. Ağrıma gidiyor. Halka doğruyu medya duyurmalıdır. O da vazifesini yapmayınca en güzel çare örgütlenmedir. Ama kastım siyasi bir örgütlenme de değildir.

TSK’nın yıpratılması bilinçli bir politikadır. Sosyal devletin vasfı, sadaka devletiyle değiştirilip farklı bir biat kültürü geliştiriliyor. Hukukî düzenlemeler, sözüm ona, özgürlüklerin genişletilmesi adına yapıldı. Ancak kuvvetler ayrılığı zedelenmedi mi? Ergenekon Davası da; Balyoz Davası da siyasi davalar haline getirilmiştir. Hükümet kendisine dur diyebilecek bir güç olarak gördüğü TSK’yı olabildiğince itibarsızlaştırmayı bir yol olarak seçmiştir. Fransız İhtilali öncesinde ve 27 Mayıs öncesinde de askerler itibarsızlaştırılmıştır. Oysaki askerlerin devlet yönetiminin koruması altında tutulması neredeyse evrenselleşmiş bir olgudur. Bugün ABD askerlerini her şeyin üstünde tutar. Öyle bir siyasi kurgu var ki Irak’ta ABD askeri neyse TSK’yı öyle göstermeye çalışıyorlar. Bu doğru olabilir mi? Bu gidişat, tarihsel örneklerinden de görülebileceği gibi, sağlıklı bir gidişat değildir.

Askerî darbelere yol açan koşullar ve bu koşulların ortaya çıkış biçimlerine ilişkin değerlendirmeler ile darbe öncesi koşulların yorumlanma biçimleri oldukça farklı olmuştur. Bu ayrışmada, hem sivillerle askerlerin hem de darbe öncesi dönemleri

yaşayanlarla yaşamayanların yorumları farklı olmuştur. Askerler, genellikle “bütün darbeler ve sonuçlarının Türk siyasal yaşamını olumsuz yönde etkilediği” görüşündedirler. Bununla birlikte askerler, “askerî darbelerin, meydana geldiği sosyal ve siyasal ortamın şartlarından yalıtılarak ele alındığını” düşünmektedirler. Askerler genellikle, “bütün darbelerde askerleri harekete geçiren ortak nedenin, Türkiye Cumhuriyeti’nin korunması ve kollanması güdüsü olduğunu” ifade etmişlerdir.

Darbelerin, “Türk demokrasisinin kendi refleksleriyle kendini düzeltebilme imkânlarını tırpanladığı” görüşü de büyük ölçüde paylaşılmıştır. Askerler, “bu genel inanışlarına rağmen neden darbe yaptıklarına” ilişkin soruyu farklı biçimde cevaplamışlardır. Bunlardan en önde geleni, “komutanların tehdide ilişkin algıları ve durumdan çıkardıkları vazifeyi yerine getirmedikleri takdirde, tarih önünde hesabını veremeyecekleri bir yükümlülük altına gireceklerine” dair algılamalarıdır. İkincisi “darbeler öncesinde yaşanan kargaşa ortamlarıdır”. Üçüncüsü, “demokratik sistem ve değerlerin mevcut siyasi otorite tarafından aşındırılması nedeniyle, hükûmete yönelik kitlesel eleştirinin ve demokrasi talebinin darbelere dayanak sağladığı ve onları meşrulaştırdığıdır”. Dördüncüsü, “vatandaşlarda Türk siyasal yaşamının krizli durumlarında, ‘TSK gereğini yapar’ gibi bir algının mevcut olmasıdır”. Beşincisi, “sadece TSK’ya özgü değil de, bütün kamu kurumlarının doğasında yer alan değişime direnme refleksidir”. Altıncısı, “yasaların tanzim ediliş biçiminin darbelere imkân sağlamasıdır”. Yedincisi, “ABD’nin küresel çıkarlarının korunması ihtiyacıdır”. Sekizincisi, “değişime direnç gösteren yerleşik protest kültürle, konjonktürün gerektirdiği değişim ihtiyacının çatışmasıdır (merkez-çevre ikilemi olarak da okunabilir)”. Dokuzuncusu, “demokrasi kültürü ve siyasal kültürün gelişmişliği ve yerleşik itaat kültürüne karşı itaatsizlik kültürünün eksikliği”dir”.

“Profesyonelleşme”, “zorunlu askerlik” gibi Batılı argümanların Türk sivil-asker ilişkileri üzerindeki etkileri, neredeyse hiç önemsizdir. Türk siyaset bilimi çevrelerince önde gelen faktörler arasında sıralanan, “Genelkurmay Başkanlığı’nın MSB’ye bağlanması” ve “İç Hizmet Kanunu’nun 35’nci Maddesi” görece önemsiz kabul edilmektedir. Bu yasal düzenlemelerin görece önemsizleştirilmesinde ana etkenin, “müdahalelerin kendini yasallaştırabilmesi, diğer bir deyişle darbelerin kendi yasalarını yaratması ve hatta meşrulaştırabilmesi imkânı” olduğu değerlendirilmiştir. Keza

“TSK’nın darbeleri, kendi kurumsal kazanımlarını genişletmek amacına yönelik olarak gerçekleştirdiği” iddiası ise, askerler arasında hiç taraftar bulmamıştır.

“Siyasal ve sosyal gelişmelerin askerî müdahaleleri, TSK’nın kalkılabileceği bir şey olmaktan çıkardığı” ve hatta “TSK’nın komuta kademesi dâhil personelinin çoğunda, ‘askerî müdahaleleri ayıplı eylemler olarak gören’ bir anlayışın yaygınlaştığı” ise askerlerin bütünü tarafından paylaşılmıştır.

Askerler bu genel yargılar dışında askerî darbeleri nitel bazı yönleriyle de birbirlerinden ayırma eğilimi göstermişlerdir. Bu çerçevede 27 Mayıs’a ilişkin değerlendirmelerin, “emir-komuta” ilişkileri yönüyle diğerlerinden farklı ele alındığı görülmüştür. “Orta düzey subaylarla yola çıkan ve aynı zamanda askerî bürokrasiyi de hedef alan bir müdahale olması” özelliğiyle 27 Mayıs’ın, “TSK’nın emir-komuta sistematini, bilvesile de takip eden müdahalelerin karakteristiğini değiştirdiği” düşünülmektedir. Ancak diğer müdahaleler gibi 27 Mayıs’ın da, “demokrasinin gelişmesine olumsuz etkiler yaptığı” kabul görmüştür. Bununla birlikte 27 Mayıs, “çalışma hayatı ve sosyal güvenlikle ilgili düzenlemeler ile siyasi denetim mekanizmaları ihdas etmesi itibarıyla daha sindirilebilir ve pek çok kesimce de yenilikçi kabul edilen bir eylem” olarak da değerlendirilmiştir.

12 Mart ve özellikle 12 Eylül’ün, “başta ilerici kesimleri hırpalayan ve Türk demokrasisinin kendi refleksleriyle kendini düzeltebilme imkânlarını bütünüyle tırpanlayan vasıflarına” dikkat çekilmiştir. 28 Şubat sürecine yönelik düşünceler ise, oldukça karışıktır. Önemli bir kesim 28 Şubat sürecini de, “ayıplı bir eylem” olarak nitelendirmiştir. Ancak askerlerde, “28 Şubat’ı TSK’dan çok küreselleşmenin dinamiklerinin dikte ettirdiği bir sermaye-medya hareketi olarak yorumlama” eğilimi hâkimdir. Askerler 27 Nisan’ı ise, “nevi şahsına münhasır” ve “sadece zamanın Genelkurmay Başkanı’nın içgüdüsel reflekslerini yansıtan” bir eylem olarak nitelendirmişlerdir.

7.1.2. Yasal, Yapısal ve Kurumsal Alan

Taraflar, “anayasa ve yasaların sivil-asker ilişkilerini düzenlemede yetersiz kaldıkları” düşüncesinde birleşmişlerdir. Bu kapsamda, “başta Anayasa olmak üzere, İç Hizmet

Kanunu, Askerî Ceza Kanunu, AYİM ile Askerî Yargıtay Kuruluş Kanunu'nun, askerî vesayete imkân verecek biçimde düzenlendiği ve revize edilmesi gerektiği" ileri sürülmüştür. Keza "Sayıştay Kanunu'nun TSK'yı denetlemeye yönelik hükümlerinin yeterli olmadığı ve OYAK ile TSKGV Kanunlarının yeniden düzenlenmesi gerektiği" de ifade edilmiştir.

Orduların genel hizmet çerçevesinin temel belirleyeni, başta Anayasa olmak üzere diğer yasa, yönetmelik, yönerge, tüzük ve genelgelerdir. Bunlardan kuşkusuz en belirleyici olanı ise; Anayasadır. Kardaş (2008), "Türk anayasacılık tarihinde bütün anayasaların, müdahaleyi mümkün kılan ve meşrulaştırabilen hükümler içerdiğini" öne sürmektedir. Ancak çalışmanın amaçları bakımından, halen geçerli olan Anayasayı ve bu Anayasa'da; 1971, 1980 ve AB uyum süreci içerisinde gerçekleştirilen düzenlemeleri ele almak yeterli olacaktır.

Bilindiği gibi 1971'de, 1961 Anayasası'ndaki, "MGK hükûmete yardımcılık eder ibaresi" yerini, "tavsiye eder" ibaresine bırakmıştır¹⁴⁸. 1982'de ise, 1961 Anayasası'ndaki "MGK'ya kuvvet temsilcileri katılır" ibaresi kaldırılmış, yerine "MGK'ya kuvvet komutanları katılır" ibaresi konularak kuruldaki askerî kanat ve askerî temsil güçlendirilmiştir¹⁴⁹. 1982 Anayasası'nın vesayeti tahkim ettiği şeklinde değerlendirilen diğer düzenlemelerinden ilki; "sivillerin askerî nitelikte olmayan suçlardan dolayı askerî mahkemelerde yargılanmalarını mümkün kılan" düzenlemedir. İkincisi; "askerlere yönelik eylem ve işlemlerin denetiminin, Danıştay'dan alınarak AYİM'e verilmesidir. Üçüncüsü ise; "Sayıştay denetimi usullerinin millî savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenmesidir". Ayrıca 12 Eylül sonrası yapılan bir düzenleme ile sıkıyönetim komutanları Başbakan yerine, Genelkurmay başkanına karşı sorumlu kılınmıştır.

1980 darbesinden sonra getirilen değişikliklerden konumuz açısından en önemlilerinin savunma planlaması alanında yapılan değişiklikler olduğu söylenebilir. Bu kapsamda,

¹⁴⁸ 1982 Anayasası 118. Maddesi ile "tavsiye etme" sözcüğü, yeniden "bildirir" şeklinde değiştirilmiş, kurulun görevi, "toplumun huzur ve güvenliğini korumak" olarak belirlenmiştir. Ancak "MGK'nın, Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzuru ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirler, Bakanlar Kurulu'nca öncelikle dikkate alınır" ibaresiyle, MGK kararları bağlayıcı olma özelliği kazanmıştır.

¹⁴⁹ 1982 Anayasası ile Jandarma Genel Komutanı MGK'ya üye olarak eklenmiştir.

“askerî alımlar ve bunların sözleşmeleri Sayıştay'ın denetleyemeyeceği istisnalar arasında sayılmış”, benzer biçimde “Savunma Sanayi Destekleme Fonu” için de denetim istisnası getirilmiştir.

Ancak daha sonra AB Uyum paketleri ve Anayasa değişiklikleri kapsamında, bu düzenlemelerin neredeyse tamamının, vesayeti tahkim eden hükümlerinin değiştirildiği görülmüştür. Yeni yapılacak Anayasa'nın metnine, sivil-asker ilişkilerini Batılı normlara uydurmaya yönelik ilâve hükümlerin derc edilmesi konusunda da yaygın bir mutabakat vardır. İç Hizmet Kanunu'nun darbelere dayanak sağladığı değerlendirilen 35'nci Maddesi'nin yeniden düzenlenmesinin siyasi otoritenin gündeminde olduğu Çelik'in beyanlarından anlaşılmaktadır. Keza benzer biçimde, AYİM ile Askerî Yargıtay Kuruluş Yasaları ve OYAK ile TSKGV Kanunlarının da yeniden düzenlenmesi gündemdedir.

Mülakat yapılan askerlerin neredeyse tamamı, “sivil siyasetin askerleri kontrol etmesi için, yasal düzenlemeler yapılması” gerektiği düşüncesinde birleşmişlerdir. Nitekim AB uyum paketleriyle gerçekleşen düzenlemeler büyük çapta desteklenmektedir. Askerler, her ne kadar, E. Alb. D'nin de ifade ettiği, “görenek ve gelenekleri yasa belirleme de âmir etkenler” olarak gördüklerini belirtiyorlarsa da, yasal düzenlemeleri “demokratik bir zorunluluk” olarak telakki ettiklerinin” de altını çizmişlerdir. Askerlerin yasal düzenlemelere karşı olma tutumlarına biraz daha açıklık getirebilmek bakımından Alb. D'nin İç Hizmet Kanunu'nun 35'nci Maddesine ilişkin yorumu ilginçtir. D, “bu maddeyi çevreleyen Anayasa ve diğer yasa hükümlerinin uygun düzenlenmesi ve koruma ile kollamanın çerçevesinin de yasayla çok iyi belirlenmesi durumunda tersine, maddenin sivil-asker ilişkileri yönünden faydalı bir işlev görebileceğini” ileri sürmüştür. Özetle askerlerin yasalara bakışlarındaki temel çerçevenin, “gerekli ama yeterli değil” biçiminde şekillendiği söylenebilir.

Askerlerin tümünde, “askerden kaynaklı endişelerin, TSK'nın görev sınırlarının siyasilerce değiştirilmesi suretiyle giderilebileceği ve siyasi otoritenin mevcut Anayasa ve yasaları düzenleyebilmesine yönelik çok fazla siyasi fırsatının olduğu” biçiminde yaygın bir inanış vardır. Bir diğer yaygın inanış ise, “TSK'nın yerinin de zaman içerisinde yerli yerine oturacağına ancak, sadece TSK'ya yönelik olarak yapılacak

düzenlemelerin, TSK'nın demokratik kontrolü için yeterli olmayacağına" dair inanıştır. 2011 Yılında Uludere'de meydana gelen olayla¹⁵⁰ ilişkilendirildiğinde E. Alb. D'nin 2011 yılındaki mülakat sırasında dile getirdiği aşağıdaki ifadeleri ilginç bulunmuştur:

Bildiğiniz gibi eleştiriler 12 Eylül Anayasası'nın kurumları üzerine yoğunlaşmaktadır. Eğer bu Anayasa değiştiğinde ve yapılan değişikliklerle kurumların görevleri açık bir biçimde saptandığında, bu düzenlemeler TSK'yi de kapsayacaktır. Yani TSK özellik arz eden tek kurum değildir. Yeni Anayasa bu anlamda pek çok kurumsal düzenlemeyi gerektirmektedir. Demokrasiler kurumlar arası ilişkiler ve yetki ile sorumlulukların çok iyi belirlendiği rejimlerdir. Yabancı ülkeye asker gönderme veya yabancı ülke askerinin Türkiye'de konuşlandırılmasına izin verme örneğin, TBMM sorumluluğudur. Bu yetki zaman zaman devredilebilmektedir. Ege Denizi'nde seyreden bir gemiyi düşünün saldırıya maruz kaldığında ateş açma hali savaş nedenidir. Savaş açma yetkisi de TBMM'nindir. TBMM'ye sormayı mümkün kılmayan aciliyetlerde yetkiler daha ast makamlara devredilebilmektedir. Devredilmiş yetkinin kullanımı demokratiktir. Devredilmemiş bir yetkinin kullanılması ise kuşkusuz anti demokratiktir. Bu örnek kesinlikle uzmanlık paylaşımı ve uyumlu çalışma gereğine işaret eden bir örnektir. Meselâ Libya'dan sivillerin tahliyesi uzmanlık gerektiren bir iştir. Siz askerî uzmanlara danışmadan ben İHH'ya bağlı gemileri veya İDO deniz araçlarını gönderip tahliye yaptırırım da diyemezsiniz. Menderesin zamanında dediği gibi ben orduyu yedek subaylarla idare ederim de diyemezsiniz. Uzmanlığa değer vermek de genel olarak demokratikleşme ve gelişmenin bir sonucudur (E. Alb. D, 2012).

TSK'yi siyasal denetime kapatan kurumsal yapılar ve şeffaflık ihtiyacı meselesi üzerinde, "gizlilik" kavramının yorumu dışında, genel bir mutabakat vardır. Ancak askerler "demokratik kontrolü sağlamaya matuf yapısal ve kurumsal düzenlemelerin, tayin, terfi vb. iç işleyişi de kapsayacak biçimde genişletilmesinin, demokratik kontrolün amaçlarını aşacağını" düşünmektedirler. Ayrıca "böylesi bir tutumun, TSK gibi bir baskı aygıtının siyasal otoritenin pragmatik siyasetini uygulamasının bir gereci haline dönüştürülebileceğini" değerlendirmişlerdir. Nitekim polis teşkilatının ve hatta yargının durumunu, bununla bağlantılı örnekler olarak gösterenler de vardır. Konu, özerlik kapsamında kısmen tartışıldığından bu bölümde askerlerin bakış biçimiyle ilgili hususlar tekrarlanmamıştır.

"TSK'nın aşırı merkezîleşmiş yapısı ile emir komuta bağlantılarının demokratik kontrolün gereklerine uygun düzenlenmesi" konusunda kısmî bir mutabakat olmakla birlikte, "bu düzenlemelerin sağlıklı bir sivil-asker ilişki biçimini garanti etmedeki etkinlik ve yeterlilikleri" tartışmalıdır. Mülakatlarda askerlerin, "sözü edilen yapı ve

¹⁵⁰ 28. 12. 2011'de Türk Hava Kuvvetlerinin Şırnak'ın Uludere ilçesi yakınlarındaki Irak topraklarında F-16 savaş uçaklarıyla yaptığı bombardıman sonucunda 34 vatandaşın hayatını kaybetmesi olayıdır. Olaydan bir kişi yaralı olarak kurtulmuştur. Operasyonda hayatını kaybedenlerin Irak'tan Türkiye'ye mazot ve sigara getiren bir kaçakçı kafilesi olduğu anlaşılmıştır.

bağlantıların değiştirilmesine yaygın bir itirazlarının olmadığı” gözlenmiştir. Bununla birlikte, “Cumhuriyetin kuruluşunu izleyen dönemde Genelkurmay Başkanı’nın konum ve statüsü ile ilgili yapılan değişikliklerin, sanıldığı ölçüde TSK’nın demokratik kontrolüne hizmet etmediği” de düşünülmektedir. Dahası bu kapsamda, “demokrasi pratiklerini özümsemiş bir kısım ülkelerde, savunma bakanının asker olduğu durumların bile görüldüğü” belirtilmiştir. Askerler ayrıca, MİT’in Başbakan’a bağlı olmasının hiç gündeme gelmediği” gibi bir argümanı da bu kapsamda dile getirmişlerdir. Özetle askerler için önemli olanın, “demokrasi düşüncesini özümsemek olduğu, demokrasi düşüncesini özümsemiş bir siyasi otorite ile bir askerî liderliğin hangi pozisyonda olurlarsa olsunlar uyumlu çalışabilecekleri” kanaati yaygındır.

Mülakat yapılan askerlerin önemli bir kısmı, güvenlikle ilgili bakış biçiminin değişmesinin TSK’nın, güvenlik de dâhil, bir kısım görevlerinin tadil edilmesini gerektirdiği düşüncesindedir. Bu kapsamda öncelikle dile getirilen; “iç güvenlik görevleridir”. Askerler, “artık iç güvenlik görevlerinin dış tehdide göre düzenlenmiş teşkillerle yerine getirilemeyeceğini, bu kapsamda polis ve jandarmanın; kuvvet, teçhizat, silah araç ve gereçleri ile görev yapma usullerinin yeniden ele alınması gerektiğini” düşünmektedirler. Keza E. Alb. S’nin, “eskiden banka güvenliğini bile askerler sağlardı. Şimdi ise tam 250.000 kişi özel güvenlik görevlerinde istihdam ediliyor. Bu miktar neredeyse polis gücüne eş değerdir” sözlerine de yansıdığı gibi, TSK’nın güvenliğe ilişkin görevlerini de kapsamak üzere, ama daha çok savunma dışı görevlerinin tadilinin gerektiği” düşünülmektedir. S. ayrıca, “sivil bir takım işlerin de halen askerler tarafından yapıldığını, hal böyle olunca kargaşanın ancak yeni düzenlemelerle aşılabileceğini” belirtmiştir.

Mülakat yapılan askerlerin bazılarının, “TSK’nın savunmaya yönelik görevleri dışındaki, yurttaş eğitimi, insanî yardım görevleri, sağlık hizmeti, ulaştırma, arama ve kurtarma hizmeti, doğal afetlere müdahale vb. görev ve işlevlerini” olumladıklarına daha önce değinilmiştir. Ancak diğer bir kısım askerin, “bu görevlerin hem kamuda hem de özelde bu işleri yapabileceklerin önünü tıkayarak, sağlıklı bir idari işleyişin engellendiği ve haksız rekabete yol açıldığını” düşündüğüne de dikkat çekilmiştir. Askerler ayrıca, E. Gn. O’nun aşağıdaki ifadelerine yansıdığı üzere, “idari sistemin de bu çerçeveyi kurmada asli rolü olduğunu” düşünmektedirler:

Devlet idaresinde hala pek çok sorun var. Bakın Doğu'ya en yeni kaymakam, en yeni öğretmen, en yeni doktor orada çalışıyor. Devlet askeri dışında kimseyi Doğu'ya gönderemiyor, Doğuya yatırım yapamıyor. Hal böyle olunca askerler orada idare, eğitim vb. pek çok görevi de üstlenmek zorunda kalıyor. Ağaç dikme işinizi bile askere bırakırsanız ondan sonra pek çok görevi tevdi ettiğiniz uzman ve organize bir kuruma karışmayın deme hakkınız ne derece etkili olabilir ki? Sivil değerlerin askerlere empoze edilmesi kuşkusuz ki doğru bir yoldur. Ancak siyasetteki hâkim kültür biat kültürüdür. Bu mu empoze edilsin? (E. Gn. O, 2011).

“TSK'nın, kurumsal çıkarları ve korporatist yapılanması, özellikle de OYAK ve TSKGV aracılığıyla kapitalist hegemonya projelerine bağlı siyasal söylem ve eylemlerde bulunmaktadır” argümanının geçerliliği oldukça tartışmalıdır. Mülakat yapılan askerler, Y. R. ve S. A. hariç, “bu argümanın açıklama gücünün oldukça yetersiz olduğunu” düşünmektedirler. Daha doğrusu, kendileri de OYAK üyesi olan askerler, “nasıl olup ta, OYAK'ın kendilerini burjuvalaştırdığını anlayamadıklarını” ifade etmişlerdir. Kuşkusuz bireysel bakış açılarını yansıtıyor olmakla birlikte askerlerin pek çoğu, “Memur Yardımlaşma Kurumu gibi OYAK'ın da aslında askerlerin pek çoğunca desteklenmeyen bir zorunlu tasarruf mekanizması olduğunu” ileri sürmüşlerdir. Ayrıca mülakat yapılan askerlere göre, “OYAK'ın iştirakleriyle elde edilen kar, üyelerine yeterince yansıtılmamaktadır”. “Zira pek çok emeklilik sigortası kuruluşunun da benzer çıkarları sağladığı, bir emekli albayın emekliliği sırasında 30 yılı aşkın bir üyeliğin sonucunda, ancak yapılan zorunlu kesintilerin faiz karşılığını alabildiği” ifade edilmiştir. Ayrıca askerler, “OYAK'ın iştirakçisi olduğu şirketlerin mallarını piyasa değerleri üzerinden tükettiklerini” de belirtmişlerdir. “TSKGV'nin rol ve işlevlerini ayrıntıları ile bilmediklerini” ifade eden askerler, “bu kapsamda sadece, vakfın idari sistemini ve bu sistemde askerlerin bulunuşunu” eleştirmişlerdir.

Bu görüşlerin aksine Y. R. ve S. A. TSK'nın ekonomik iştirakleriyle, Türkiye'nin ekonomi politikasında etkin bir yer işgal ettiğini değerlendirmişlerdir. Adı geçenlere göre; bu kapsamda özellikle OYAK ve TSKGV'nin ekonomik alandaki rol ve işlevleri de önemlidir. Y. R. ve S. A. bu kapsamda; “TSK'nın OYAK ve TSKGV aracılığıyla ilâveten edindiği ekonomik aktör olma rolünün görmezlikten gelinemeyeceğini” ifade etmişlerdir. Adı geçenler ayrıca, “bu rolün özellikle de 28 Şubat Süreci'nde etkili biçimde TUSİAD sermayesiyle işbirliği yapmak suretiyle müdahaleleri destekleyici bir dinamik olarak kullanıldığını” değerlendirmişlerdir.

7.1.3. Millî Güvenlik Siyaseti ve Savunma Planlaması Alanı

Türkiye’de millî güvenliğe bir tür kutsiyet atfedilmektedir. Bu bakış çerçevesinde, devlet güvenliği, bekası, millî savunma planlaması gibi hususlar, toplumun en üst değerleri arasında yer almaktadır. Bu kutsiyet düşüncesi, savunma planlamasına ilişkin uzmanlık eksikliği ile birleştiğinde, savunma planlaması alanı, siviller için gizemli bir alan olarak kalmaktadır. Oysaki bütün demokratik ülkelerde savunma planlaması ve bu çerçevede savunma bütçesinin parlamenter denetimi, demokratik sistemin önde gelen fonksiyonları arasında değerlendirilmektedir. Esasen Türkiye’de de Anayasanın 160. Maddesi Sayıştay’ı¹⁵¹ bu maksatla görevlendirmiştir. Bir kamu kurumu olarak TSK’da bundan muaf değildir. Ayrıca Meclis Genel Kurulu ile Plan ve Bütçe Komisyonu savunma bütçesini gözden geçirmekle mükelleftir. Kuvvet geliştirme ve modernizasyon dâhil; savunmanın gerektirdiği silah, sistem ve teçhizat alımları, Savunma Sanayi Müsteşarlığı tarafından ve Savunma Sanayi İcra Komitesi kararlarıyla gerçekleştirilmektedir. Savunma Sanayi Müsteşarlığının bütün çalışanları sivil, Savunma Sanayi İcra Komitesinin Başkanı ise, Başbakan’dır.

Bütün bu düzenlemelere rağmen, savunma planlamasının denetiminde ve yasama faaliyetlerinin ve denetim araçlarının etkin bir şekilde kullanılmasında, parlamentonun sorumluluklarını sağlıklı bir şekilde yerine getirdiğini söyleyebilmek oldukça güçtür. Keza parlamento savunmanın gerektirdiği alımlara ilişkin olarak hükûmeti denetleme görevinde de yeterince etkin olamamaktadır. Dahası “ne parlamentonun, ne yürütmenin, ne de yargının denetime yetkili olmadığına dair bir inanış da” söz konusudur. Nitekim “Orduların Demokratik Denetimi Merkezi” olarak Türkçeye tercüme edilebilecek DCAF adlı kuruluş, 2005 yılında TESEV ile ortaklaşa bir çalışma yürütüp, Ankara’da da bir konferans düzenlemiştir. Çalışma sonucunda, “Democratic Oversight and Reform of the Security Sector in Turkey: 2005/2006 Status Report” başlıklı bir yıllık hazırlanmıştır. Bu yılda, sekiz ayrı bölümde sırasıyla, TBMM, Hükûmet, MGK, Askerî Yargı, TSK, Polis, Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlığı ele alınmıştır.

¹⁵¹ Sayıştay, merkezi yönetim bütçesi kapsamındaki kamu idareleri ile sosyal güvenlik kurumlarının, bütün gelir ve giderleri ile mallarını Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetlemek ve sorumluların hesap ve işlemlerini kesin hükme bağlamak ve kanunlarla verilen inceleme, denetleme ve hükme bağlama işlerini yapmakla görevli bir resmî kurumdur.

Yıllığın tanıtım toplantısında TBMM Dışişleri Komisyonu Başkanı Mehmet Dülger'de bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında Dülger düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir:

TSK üzerinde yasama yürütme ve yargı bağlamında hiçbir organın denetimi ve yetkisi yoktur. TSK her türlü malî, maddi, hukukî, siyasi, askerî, kültürel, etik vb. bütün denetimi kendi kuralları içerisinde, kendi kendine ve özgürce yapar. Ordunun hiçbir Batı ülkesinde bu düzeyde olmayan özerk yapısı ve sistemi denetleyici konumu, devlet ve toplum hayatını pek çok düzeyde yüksek ölçüde etkilemektedir... Bir toplantı için yurt dışındaydım ve gazetelerde okudum, Skorsky ihalelerinin iptali konusunda hükümet ve Genelkurmay beraberce karar almışlar. Bundan dolayı çok memnun oldum. Demek ki ortada anlaşılmasız bir şey varmış ve beraber tavır koymak mümkün olabiliyormuş (Dülger, 2004).

Yukarıdaki açıklamalarda yer verilen düzenlemeler dikkate alındığında, Dülger'in bu yorumunun abartılı olduğu söylenebilir. Ancak parlamentonun savunma planlamasının denetimine ilişkin araçlarını etkin bir şekilde kullandığını söylemek de gerçekten güçtür. Güvenliğe ve bilvesile orduya atfedilen önem ve savunma planlaması konusundaki sivil uzmanlık eksikliği bunun önde gelen nedenleri arasında sayılabilir. Nitekim hem Meclis Genel Kurulu hem de Komisyon tutanakları incelendiğinde, savunma bütçesine ilişkin beyanlarında gerek iktidar gerekse muhalefet temsilcilerinin TSK bütçesinin daha büyük olması gerektiğini ifade ettikleri görülmektedir. TESEV tarafından hazırlanan “2006–2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim” başlıklı almanakta Akyeşilmen (2008), demokratik gözetim kapsamında parlamento konusunu incelemiştir. Akyeşilmen bu çalışmasında, iktidar ve muhalefet partisi mensuplarının savunma bütçesine ilişkin beyanlarını meclis tutanaklarından aktarmıştır. Akyeşilmen'e göre, Eski Savunma Bakanlarında Vecdi Gönül, 11 Aralık 2007'de yapmış olduğu konuşmasında¹⁵², “herkesin savunma bütçesine özel bir önem verdiğini belirtmiş ve silahlanmamız gerektiğinin” altını çizmiştir. Eski CHP Milletvekili Mustafa Özyürek de, iktidar partisine savunma bütçesine verdikleri önemden dolayı teşekkür etmiş ve Silahlı Kuvvetlerin önemini ifade etmiştir:

Sayın Başkan, değerli milletvekilleri; konuşmama başlamadan evvel gerek Bütçe Komisyonunda gerekse Genel Kurulda Millî Savunma Bakanlığı bütçesine özel ilgi gösteren arkadaşlarımıza, konuşma yaparak bizi destekleyen, tenkit eden, fikir veren değerli milletvekillerimizin hepsine teşekkür ediyorum... Silahlanan bir dünyada silahsızlanma ancak bir ideal olarak kalabilir. Dünyada trilyonlar sarf edilerek silahlanılıyor ve Türkiye, bu silahlanmanın dışında kalamaz. Özellikle bazı araştırmalar göstermiştir ki, dünya üzerinde 18 çatışma bölgesi vardır. Bu 18 çatışma bölgesinin 13'ü Türkiye'nin etrafındadır. Ecdadımız ne demiştir? “Hazır ol harbe ister isen sulh-u salâh.” Türkiye, eğer Balkanlar gibi, Kafkaslar gibi, Orta Doğu gibi çatışmaların en yoğun olduğu ve bütün dünyanın

¹⁵² TBMM Tutanakları, 23. Dönem, 2'nci Yasama Yılı'nın 36. Birleşimi.

dikkatinin toplandığı bir bölgede bir istikrar ve barış adasıysa, bir demokrasi örneği teşkil ediyorsa, bunda sizlerin savunmaya ayırdığı paraların büyük rolü vardır.

Ben, Millî Savunma Bakanlığı bütçesinin hazırlanmasında emeği geçenlere teşekkür ediyorum ve çok kritik bir dönemde Türkiye'nin ulusal güvenliğinde çok büyük görevi olan, sorumluluğu olan Türk Silahlı Kuvvetlerine sizin şahsınızda başarılar diliyorum. Türk Silahlı Kuvvetleri ne kadar güçlü olursa, Türkiye'nin bu bölgedeki etkisi, bu bölgedeki gücü o kadar önemli olur. Çünkü bizim diğer pek çok ülkeden farkımız Türk Silahlı Kuvvetleri gibi modern, çağdaş, güçlü bir orduya sahip olmamızdır. Bunun devam etmesi, bunun güçlenerek devam ettirilmesi son derece önemlidir. Bu açıdan, gerek Komisyonumuzun gerek Meclisimizin Türk Silahlı Kuvvetlerinin etkinliğini, gücünü koruması açısından ihtiyaç duyulan ödenekleri vermekte herhangi bir tereddüt etmeyeceğine inanıyorum.

Esasen savunma planlaması konusu, “görünürde”, neredeyse bütünüyle parlamenter denetim süreçlerine açıktır. Ancak buna rağmen, Savunma Bakanları da dâhil olmak üzere hükümet ve parlamento mensupları, yukarıda açıklaması verilen bilgiler de dâhil “savunma planlamasındaki şeffaflık ve sivil uzmanlık eksikliği nedeniyle sözü edilen denetim süreçlerindeki rol ve işlevlerini yerine getiremediklerini” ifade etmektedirler. Hal böyle olunca parlamento mensuplarının dahi bilgi sahibi olmadığı bu sürecin vatandaşlarca izlenebilmesi neredeyse imkânsızdır. Yine Akyeşilmen'in aktardığına göre, Eski Savunma Bakanlarından Zeki Yavuztürk Radikal Gazetesinde Neşe Düzel'e verdiği bir röportajda;

Savunma bakanı olarak imza yetkiniz vardır, ama hangi paranın hangi maksatla nereye gittiğini bilemezsiniz. Bu harcama niye bu kadar diye sorduğunuzda gerekçeyi getirirler. Sizin o gerekçeyi anlayabilmeniz için askerlerle beraber çalışacak sivil uzman kadronuzun olması gerekir. Oysa Savunma Bakanlığında bakanın kendi atadığı böyle bir kadrosu yok. Uzmanların hepsi askerdir. Şimdi güvenlikten sorumlu olan kuruluş “Benim ihtiyacım budur” diyor. Ben bakan olarak tek başıma ‘Senin istediğin niye bu kadar fazla’ diyemem ki. Bilmiyorum ki. Bilmediğim bir şeyi nasıl söylerim” (Düzel, 2005) demiştir.

Eski Savunma Bakanlarından Gönül ise Taraf Gazetesi'nin yaptığı mülakatta, askerî harcamaların Sayıştay'ın yanı sıra Meclis denetimine de tabi olduğunu vurgulayarak “TBMM'nin işlevi sadece kanun yapmak değil, aynı zamanda bütçe hakkını kullanmaktır. Maalesef bu hak yerinde kullanılmıyor” demiştir. Gönül'e göre, “milletvekillerinin savunma bütçesinin incelenmesinde daha aktif davranması, askerî harcamaların Avrupa standartlarında şeffaf ve denetimli olmasına hizmet edecektir” (Gönül, 2007).

Yukarıdaki beyanlardan da görüleceği üzere savunma planlaması özü itibarıyla teknik vasıflı ve uzmanlık gerektiren bir faaliyettir. Ancak bu durum ne parlamenter denetimin gerektirdiği sivil uzmanlık açığının kapatılmayacağı, ne de savunma bütçesinin

denetlenemeyeceği anlamına gelmektedir. Öney'in Wan'dan (2011) aktardığı aşağıdaki olay; artık sıradan insanların da, mili güvenlik ve savunma planlaması konularında bilgi sahibi olabileceğini göstermesi bakımından ilginçtir. ABD'nin Georgetown Üniversitesi'nden bir grup lisansüstü düzeyde eğitim gören öğrenci, Çin Ordusu'nun, füzelerini ve nükleer silahlarını depolamak için yer altında inşa ettiği devasa bir tünel sistemini ortaya çıkarmıştır:

Üç yıl boyunca bu öğrenciler, Washington'dan bir santim bile uzaklaşmadan, "Çin ordusunun balistik füzeleri ve nükleer savaş başlıklarını korumakla ve konuşlandırmakla sorumlu gizli bir birimi olan İkinci Topçu Birliği tarafından kazılmış binlerce kilometre uzunluğundaki tüneller hakkında en kapsamlı açık bilgi yapısını" oluşturdu. Öğrenciler tarafından kullanılan "stratejik kaynaklar" ise sadece, Mandarin diline hâkimiyetleri ve internetti. Masraflarını neredeyse tamamen kendileri karşılayan araştırma ekibi, "Google Yeryüzü (Google Earth), internet blogları, askerî dergiler, Çinli topçu askerleri hakkındaki bir kurgu-belgesel" ile Youtube'un Çin versiyonu ve Çin ordusu tarafından hazırlanan kamuya açık raporlardan da yararlandı. Üç yıllık bir gönüllü emek gerektiren bu amatör araştırma, ABD Savunma Bakanlığı Pentagon'un da ilgisini çekti. Öyle ki, bu yer altı tünellerine Pentagon'un yıllık raporlarında ilk kez, bu öğrencilerin çabası sonucu yer verildi. Ayrıca bu araştırma, ABD Kongresi'nde konuya ilişkin bir oturum düzenlenmesine de yol açtı (Wan'dan aktaran Öney, 2011).

Mülakat yapılan askerlerden emekli General F'nin bu konuya ilişkin yorumları savunma planlaması konusundaki kontrol eksikliğine ve bu eksikliğin nasıl giderilebileceğine ilişkin ilginç tespitleri içermektedir:

Savunma hükümetin görevidir. Yasal yönüyle bakıldığında, savunmayla ilgili bütün yükümlülükler MSB uhdesindedir. Özetle savunma konularında sivil irade yeterince yetkilidir. Ne Başbakan ne MSB elinde bulundurduğu bu çok önemli yetkileri kullanmazlar. Neden? Çünkü bilmek ve öğrenmek her zaman bir yükür. Biliyorsunuz hükümet mensuplarının katılımını gerektiren MGK tatbikatları olur. Siyasi irade bu tatbikatlarda memur düzeyinde dahi temsil edilmez. Gariptir bu tatbikatlarda askerler; Başbakan'ın, bakanların kararlarını kaleme alırlar. Cumhurbaşkanı'nın vermesi gereken talimatları kendilerine verirler. Tatbikat jenerik olarak böyle oynanır. Aslında sistem pek çok duruma ilişkin olarak askerden siyasilere gibi düşünüp karar vermesini bekliyor. Bu sadece tatbikatlarla da sınırlı değil, meselâ bilirsiniz Planlama Bütçeleme Uygulama Sistemi (PBUS) de bu makamların direktifleriyle düzenlenir. PBUS siyasilerin katılımını gerektiren o kadar çok mekanizma içerir. PBUS çok iyi biliyorsunuz ki ABD'den alınmış bir sistemdir. Siyasiler bu süreçlere hemen hiç katılmazlar. Stratejik Hedef Planı (SHP) ve On Yıllık Tedarik Planı (OYTEP) dâhil bütün aşamalar için de bu söz konusudur. Bu süreçler belirli bir uzmanlık gerektiriyor. Katılmamalarındaki temel neden de bence budur. Tehdit değerlendirmesi konu ediliyor evet askerler ellerindeki vasıtalarla tehdidi değerlendirirler, ama bu değerlendirmeyi en üst düzeyde Başbakan'a arz ederler. İktidar bu değerlendirmeye katılır veya katılmaz, bu bütünüyle onun ihtiyarıdır. Kısacası kuvvet geliştirme sürecinin bütün aşamalarında hükümetler vardır. Savunma bütçelerini de tahsis eden makam da hükümet kontrolündedir. Kuvvet yapıları bölgesel güç olma iddiaları ile ilgilidir. Savunma siyasetine, sadece savunma odaklı yaklaşırsanız ABD, Fransa, İngiltere'nin kuvvet yapılarını izah edemezsiniz. Tabi 1990 sonrası Batı orduları da görece küçülme eğilimi gösterdiler. Ancak şimdi kuvvet yapıları tekrar büyüyor. Bu büyüklükte bir kuvvet bulundurmanız gerekemeyebilir. Ama çok daha küçük orduları, çok daha pahalı kurarsınız. Bu da siyasi bir karardır. Batı ordularında da kuvvet yapısı meselesi tartışmalıdır. Kapalı

kapılar arkasında askerler ile siyasilere ateşli tartışmalar yapar. Ancak bizde böyle bir tartışmanın hiç zemini yoktur (E. Gn. F, 2011).

Karaosmanoğlu da, sivillerin askerî konulara ilişkin bilgi eksikliğinin giderilmesi ve askerî işlerin şeffaflaştırılması hususlarını, sivil ve asker elitler arasındaki uzlaşmazlıkların çözümlenmesi bakımından önemsemektedir:

Birinci kuşak reformlar¹⁵³ mevcut kurumlar ve kuralların (mevzuatın) değiştirilerek demokratik değerlere uygun bir normatif zeminin hazırlanması ile ilgilidir. Bu normatif zemin, demokratik seçimlerle iş başına gelen sivil otoritenin üstünlüğünün ve bu otoritenin askerî teşkilâtı denetlemesinin sağlanmasını öngörür. İkinci kuşak reformlar ise hem daha geniş hem daha derin bir yaklaşımı yansıtır. Birinci kuşak reformların etkili biçimde uygulanması ve iinin doldurulması ile ilgilidir. Bu amaçla siyasi kadroların askerî konularla ilgili bilgi kapasitesinin artırılması, sivil bürokratik kadroların yetiştirilmesi, şeffaflığın gerekli ölçüde temin edilmesi, medyanın, düşünce kuruluşlarının ve kamuoyunun bilgili ve etkili şekilde askerî konuların tartışılmasına katılımının sağlanması gerekmektedir. Bu çerçevede askerî faaliyetlerde demokratik ilkelerin yanında “etkililik” ve “verimlilik” ilkelerinin göz önünde tutulmasına önem verilmelidir (Karaosmanoğlu, 2011:4).

Millî savunma planlaması, savunma harcamaları ve savunma bütçesine ilişkin süreçlerde askerlerin bulunmasının gerekip gerekmediği ve savunma planlamasının gerektirdiği uzmanlık ihtiyacının nasıl karşılanacağı konusu sivillere yeterince açılmamış olduğundan tartışmalı özellikler göstermektedir. Mülakat yapılan askerler, “savunma planlamasının doğası itibarıyla, bu işte uzman olan askerlerin, Batılı örneklerdekine benzer biçimde süreçler içerisinde yer alması suretiyle gerçekleşmesinin bir zorunluluk olduğunu” değerlendirmektedir. Dahası askerlerin çoğu, “savunma planlama sürecinin bütünüyle demokratik kontrolü sağlamaya matuf düzenlemeler içerdiğini ancak, sivil siyasi otorite tarafından yeterince kullanılmadığını” düşünmektedir. Buna karşın siviller, “savunma planlama sürecinin bütünüyle askerlerce domine edildiğini” düşünmektedirler.

Savunma planlama süreçlerinin şeffaflaştırılması konusunda da, “gizlilik” kavramının yorumu dışında genel bir mutabakat vardır. “Tehdidin belirlenmesine yönelik işleyiş” hakkında da kısmî bir mutabakattan söz edebilmek mümkündür. Sadece, “algılanan veya varsayılan tehdidin büyüklüğü ve özellikle iç güvenliğe yönelik tehditlerin

¹⁵³ Birinci kuşak reformlar sivil-asker ilişkisinin otoriter ve “vesayetçi” bir zeminden demokratik bir zemine geçmesi için gereklidir; fakat tam işlevsel bir demokratik düzenin kurulması için yeterli değildir. Tam anlamıyla demokratik bir sivil-asker rejimi için ikinci kuşak reformların da başarılması gerekir. Birinci kuşağı “demokrasiye geçiş” (transition), ikinci kuşağı “demokrasinin sağlamaştırılması” ya da “konsolidasyonu” (consolidation) olarak tanımlayabiliriz.

mahiyeti ile iç güvenlik görevlerinin yerine getirilme biçimlerine ilişkin hususlar” tartışmalıdır. Savunma planlamasını etkileyecek özellikler taşıyan, “iç güvenlik meselesi”, “Kıbrıs Meselesi” ve “Ermeni Meselesi”ne ilişkin değerlendirmeler de farklılaşmaktadır.

Askerlerin sivillere kıyasla daha fazla oranda savunma bütçesinin kısılması ve savunma harcamalarının denetlenmesi taraftarı olmalarının araştırmacıları şaşırttığına daha önce değinilmiştir. Askerler, “savunma planlaması, bütçeleme, harekât planlaması gibi uzmanlık gerektiren alanların bütünüyle askerlere bırakıldığı ve millî savunma planlamasının yeterince şeffaf olmadığı bir ortam” ile ilişkilendirerek “asli yükümlü olarak gördükleri siyasi otoriteyi” eleştirmişlerdir.

Askerlerin bütünü, “en azından teknik uzmanlık yönüyle askerlerin siyasi karar verme mekanizmaları içinde yer alabileceğine ve bu durumun askerî darbe imkânlarını genişletmediğine” de inanmaktadır. Askerlerin bu alanı sivil-asker ilişkilerinin en fazla problemlili alanlardan biri olarak değerlendiriyor olmaları ilginçtir. Aşağıda yine mülakat yapılan askerlerin dile getirdiği, ancak daha önceki bölümlerde yer verilen hususlar konunun önemine binaen daha önce yer verilip verilmediklerine bakılmaksızın ve şahıslara gönderme yapılmaksızın aşağıya çıkartılmıştır:

Konuyu sadece TSK’nın demokratik kontrolü meselesine daraltırsak bana göre, savunma planlamasına ilişkin süreçlerin işleyişi bakımından TSK’nın demokratik kontrolüne mani bir durum yoktur. Ben bir eksiklik olduğu kanaatinde de değilim. Neyi kastediyorum? Kurumsal yapısı itibarıyla baktığımızda TSK, Başbakan’a bağlı bir kurumdur. Belki Jandarmanın ve Sahil Güvenliğin iki başlılığı tenkit edilebilir, ama yine de ben demokratik kontrolü mümkün kılan düzenlemelerin mevcut ve yeterli olduğunu düşünüyorum. Pek bilinmiyor, ama TSK’nın bizatihi kendisi, siyasal karar verme süreçlerinde hiçbir duruma ilişkin olarak nihaî karar mercii değildir. Son dönemlerde hatta tavsiye aşamalarında da yer almıyor. Meselâ siz de bilirsiniz Dış İşleri Bakanlığı (DİB) Genelkurmay’a görüş sorar ve ciddiye alırdı. Bildiğim kadarıyla epey zamandır DİB, Genelkurmay’a görüş sormuyor. Genelkurmay da hiçbir zaman, ne müdahale talebinde bulunuyor, ne de görüşlerinin dikkate alınmasında ısrarlı oluyor. Hatta ilginçtir, Genelkurmay’a görüş sordukları zaman da, tam bu görüşlerin aksine tutum takınıyorlar. Bu gibi durumlarda Genelkurmayın yorumu, genellikle, “siyasilerin takdiridir” şeklinde oluyor. Buna ben bizzat da şahit oldum.

Askerin sivil siyasi otoriteyle birlikte millî, güvenlik planlama sürecinin içerisinde yer alışı evet kuşkusuz bir gereklilik gibi görülüyor. Ama Türkiye siyasi hayatının geçmişindeki örneklerde olduğu gibi doğrudan siyasi hayatı yeniden biçimlendirecek müdahalelerde bulunduğu durumlar, hem ilişkileri gerer hem de demokrasinin temel amaçlarıyla uyumlu olmayan haller olarak ortaya çıkıyor. Bunun tersi de yani sen bir emir erisin ben ne dersem sen onu yaparsın da yanlıştır. İş birliği kaçınılmaz bir gerekliliktir. ABD’de de böyledir. Yasama ile asker arasında bir işbirliği vardır, ama civillian superiority de kaçınılmaz bir zorunluluk olarak görülür.

Ordunun değişim ve dönüşümü; konjonktürdeki değişimle de, siyasal bilinç düzeyinin yükselmesi ile de alâkalıdır. Çağdaş değerlerle uyumlu ama çağdaş harp silah kabiliyetine dönük bir değişim kaçınılmaz bir zorunluluktur. İnsanlık tarihsel süreçte refaha doğru ilerleyen bir gelişme modernleşme çizgisini izlemektedir. Bu gidiş kuşkusuz değişimleri de zorunlu kılmaktadır. Daha önce de söylediğim gibi ordu barışın idamesine imkân verecek bir güç olarak yapılandırılmalıdır.

Savunma planlamasına ilişkin olarak alınan kararlar ve bu kararlara ilişkin tartışmaların kamuya açılması gerekir. Vatandaş kuşkusuz anlayamaz, ama vatandaş namına anlayabilecek merciler ihdas edilmelidir. Bu mercilere de konuya ilişkin eğitimler verilmelidir. Tehdit değerlendirmesi bu konuyla ilişkili olarak da önem kazanmaktadır. Bence tehdit değerlendirmesi TSK'nın görev alanı dışına çıkarılmalıdır. Zira TSK'nın tehdiye ilişkin algılamaları da hatalıdır.

Çalışmadan elde edilen bulgular; sivil-siyasi otorite ile askerler arasında uzlaşma sağlanmasının, çoğunlukla, çağdaş demokrasilerin önde gelen bir gereği olarak algılandığı ve istikrarlı bir sivil-asker ilişki biçimi için âdeta bir ön koşul gibi görüldüğünü göstermiştir. Esasen sivil siyasî otoritenin askerleri kontrol etmesi ve denetlemesi fikri üzerinde de büyük bir mutabakat vardır. Bununla birlikte, özellikle askerler ile siyasal otorite görüşlerinin büyük ölçüde farklılaştığı da gerçektir. Sivil-siyasi otorite ile askerler arasındaki uzlaşmanın istikrarlı bir ilişki biçimi yaratacağı düşüncesinde olanların çoğu; “siyasal otoritenin de askerlerin de söylem ve eylemlerinin temel belirleyicisinin, çağdaş hukuk normları çerçevesinde düzenlenmiş, anayasa ve yasalar olması gerektiğini” ifade etmişlerdir. İzleyen bölümde, siyasî otorite ile askerlerin böylesi önemli görüş ayrılıklarına karşın, uzlaşıp uzlaşamayacakları, uzlaşabilirler ise hangi ölçütler üzerinde nasıl uzlaşabilecekleri ve bunun nasıl sağlanabileceğine ilişkin analizlere yer verilmiştir.

7.2. MUTABAKAT İMKÂN LARI

Araştırma bulguları, vatandaşın hem siyasal otoriteyle hem de TSK ile ilişkisinin, Batılı modellerden pek çok yönüyle ayrıldığını göstermektedir. Aydınlanma'nın da ifade ettiği gibi, Türkiye'ye özgü ilişki biçiminin “demokratik kontrol” bakımından en önemli handikabı, “vatandaşların askerlerle kadim bir güven ilişkisi kuruyorken, kendi seçtiği siyasal otoriteyle oldukça kırılabilir bir ilişki biçimi geliştirmesidir” (2009:581). Bu durumu açıklamaya matuf pek çok izah biçimi geliştirilebilir. Bu kapsamda, “Osmanlı-Türk geleneğindeki hâkim patriarkal anlayış”, bu durumu açıklayıcı en güçlü argüman olarak öne çıkarılmaktadır. Bu kapsamda ilâve bir takım argümanlar da ileri sürülmektedir. Bunlardan ilki; “bir güvenlik paronayası içerisinde yaşatılan erkek vatandaşların, ‘sürekli çatışma hallerine muhatap’ bir silahlı kuvvetlere zorunlu olarak

katılmasıdır” İkincisi; “toplumsal yaşamın ilk başta aile de, maskülen argümanlarla kurulmasıdır”. Üçüncüsü; “Atatürk’ün asker olması ve eğitim sisteminin ilkokuldan itibaren Atatürk sevgisini bireylerde yerleştirmesidir”. Dördüncüsü; “bir saatlik nöbet bin saatlik ibadete bedeldir’ ve ‘askerlik peygamber ocağıdır’ türünden dinî telkinlerin de biçimlendirdiği bir çerçevede, askerlik hizmetinin kutsal bir vazife gibi telakki edilmesidir”.

Mülakat yapılan askerlere göre, “vatandaşlar seçimler yoluyla, kendilerini yönetecek ve bu kapsamda, sivil-asker ilişkilerini de düzenlemeye yetkin bir siyasi programı onaylamaktadır”. Bu anlayışa bağlı olarak pek çoğu, “vatandaşların devletin idaresinin bütün kademelerine, bu çerçevede de demokratik kontrole ilişkin düzenlemelere katılımının, hem imkânsız hem de gereksiz olduğunu” değerlendirmektedir. Azınlıkta kalan bir kesim ise, “vatandaşların bu süreçlere ancak; üniversite, baro, STK’ler gibi aygıtlarla katılabileceğini, ancak bu aygıtlara katılımın da sınırlı olduğunu” öne sürmektedir. Vatandaş katılımını, “bir tür demokratik ideal” olarak gören askerler; bu idealin ancak “siyasal kültürün gelişmişlik düzeyinin, merak eder, talep eder ve sorgular düzeylere yükseltilmesiyle gerçekleşebileceği”ni düşünmektedirler. Askerler ayrıca, “başta basın olmak üzere bilgilendirme kanallarının özgürlüğü ve tarafsızlığı ile Demokratik Kitle Örgütleri (DKÖ) ve STK’lerin işlevselliğinin geliştirilmesini” vatandaş katılımının ön şartı olarak görmektedirler.

Askerlere göre, “vatandaşlar askerî müdahaleleri destekleyerek, dolaylı bir biçimde sürecin bir parçası haline gelmektedirler ki, vatandaşların askerî müdahalelere bu yöndeki desteklerinin önlenmesi önemlidir”.

“İçine kapanan, kendi içerisinde farklı bir grup bilinci geliştiren ve diyalog kapılarını kapatan bir ordu yapısının, sivillerle askerler arasındaki uzlaşmazlıkları derinleştirebilme ve sivil-asker ilişkilerini sağlıklı bir yapıya dönüştürebilme potansiyeli vardır. Sağlıklı bir ilişki biçiminin yolu, askerler arasındaki diyalog kanallarının genişletilmesinden geçmektedir. Ancak bundan kasıt, “Genelkurmay ile siyasi otorite arasında veya taşradaki mülkî erkân ile komutanlar arasında gelişecek bir uzlaşma plâtfomu gayreti” değildir. Birand da aşağıdaki ifadeleriyle, “iletişim eksikliğinin önemine” dikkat çekmektedir:

55 Milyonluk Türkiye'deki bazı sorunların çözülebilmesi için, 70 bin kişilik subay kesiminin belirli uzlaşılara varması, özverilerde bulunması gerekmez mi? Bu uzlaşısı son yıllarda giderek artmaya başlayan diyalogsuzluğun önüne geçilmesi ve ordunun içine kapanıklıktan kurtulup bu diyalogu körüklemesiyle... Kendi köşesinden, saygılı, ancak mesafeli duran taraflar arasında tartışmak dahi henüz olanaksızdır (Bırand, 1986:495).

Toprak'a göre, "21'nci Yüzyıl Türkiye'sinde siyaseti, "bir rekabet zemini" olarak gören siyaset tarzı hâlâ devam etmekte ve siyasete etki eden elitler arasında yapıcı bir diyalog kurulamamaktadır". Toprak, "bu durumun Türkiye'yi kilitlediğini" düşünmektedir. Toprak'ın aşağıdaki ifadeleri, asker ve sivil elitlerin sözünü ettiği uzlaşmanın sağlanmasındaki sorumluluklarına işaret etmektedir:

Muhtıra, parti kapatma vb. otoriter seçeneklerin bu baskıcı ortamı daha da pekiştirdiğini, demokratik açılımlara set çektiğini, devletin toplumla olan ilişkilerini "normal siyasetin" dışına ittiğini, hem seçkinler hem de halk katında bölünme ve çatışmalara yol açtığını düşünüyoruz. Öte yandan, otoriter seçeneklere meşruiyet sağlayacağı endişesiyle kendini köseye sıkıştırılmış hisseden kişilerin sorunlarına duyarız kalan ya da bu sorunların üstünü örtmeye çalışanlarla hemfikir olmadığımızı da vurgulamak istiyoruz... Yapılması gereken, kendi yandaşlarına devletin imkânlarını sunan iktidarlar yerine her kesime eşit mesafede duran şeffaf bir yönetim anlayışını sağlayacak yapısal değişimlere gidilmesi, iktidar-muhalefet ilişkilerinin normalleştirilmesinin yollarının aranması, hak ve özgürlüklerin genişletilerek bireyin güçlendirilmesi, iyi vatandaş bilincinin geliştirilmesi, sosyal devlet politikalarının yaygınlaştırılarak düşük gelirli kesimlere hizmet sunulması, farklı kimliktekilerin karşı karşıya kaldıkları ayrımcılık ve baskının ortadan kalkması için bir yandan eğitim, diğer yandan siyasi projeler kanalıyla ayrımcılığa karşı mücadele edilmesi. (Toprak, 2008:172).

Deniz'e göre, "güçlü bir devlet olmanın yolu, siyaset-ordu işbirliğinden ve TSK'nın sivil otoriteye bağlı olmasından geçmektedir (Deniz, 2012)."¹⁵⁴. Keza Toprak da, "demokratik yönetimlerin özünde bir elit yönetimi olduğunu, elitler arası anlaşmanın toplumsal sorunların çözümünde önemli bir rol oynadığını" vurgulamaktadır. Askerlerde, "sivil siyasi otorite ile askerler arasında, sivil-asker ilişkileri de dâhil olmak üzere pek çok konuda, -kısa süreli inhiraflar hariç-, kısmî bir mutabakat olduğu ve olması gerektiği" fikri hâkimdir.

Görülmektedir ki bütün çözümlenmelerde, "ilişkinin taraflarının sivil ve askerî elitler olduğu" değerlendirmeleri baskın bir özellik göstermektedir. Ayrıca çalışmadan elde edilen bulgular göstermektedir ki, sivil-asker ilişkilerinin gündelik yaşama tesir etme hali, büyük çoğunlukla, yaygın militarist kültür ile bu kültürün kurucusu ve taşıyıcısı olarak TSK'nın rol ve işlevleriyle açıklanmaktadır. Temel çözüm parametreleri ise, darbeleri caydıracak düzenlemeler üzerine inşa edilmektedir. Kuşkusuz Türk sivil-asker

¹⁵⁴ Deniz'e göre din, bu işbirliği için en gerekli vizyonu sağlayacak olan bir tutkaldır.

ilişkilerinin bugün içerisinde bulunduğu evrenin temel göstergeleri, tarafların bu yöndeki tahlillerini haklılaştıracak özelliklere sahiptir. Bilim çevreleri ve askerlere göre, vatandaşlar bu ilişki biçiminin hiç parçası olmamıştır ve olmayı da talep etmemektedir. Mülakat yapılanların ve incelenen siyasî otoritenin de “vatandaşların, sivil-asker ilişkilerine ilişkin sürecin neresinde durduğuna, durması gerektiğine, Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin geçirdiği değişime ve bu değişime bağlı tartışmaların onların gündelik yaşamlarını ne ölçüde etkilediğine” dair yorumları da benzeşmektedir. Özetle bu ilişkinin bütün tarafları -kendileri de dâhil- vatandaşları, “TSK’yı bir kurum olarak seven, ona güvenen ancak, uzun vadede siyasi otoritenin üstünlüğünü de bir gereklilik olarak gören, en önemlisi de sivil-asker ilişkisinin, askerî elitlerle hükümetler arasında çözümlenmesi bir iş olduğunu düşünen kitleler” olarak görmek eğilimindedir.

Özetlemek gerekirse; gerek Huntington’un gerekse de ona alternatif kuramcılarının analiz çerçevelerinin özünde, sivil-asker ilişkilerini bir tür strateji oyunu ve aktörlerini de, sivil elitler ile askerler olarak kabul eden bir anlayış vardır. Bu anlayışın Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerini değerlendirme çerçevesine önemli tesirleri olduğu görülmektedir. Taraflar, sivil-asker ilişkilerinde bir mutabakatın gerekliliğine inanırken, bu mutabakatı “sivil ve askerî liderler arasında cereyan eden bir tür strateji oyununun gerekli kıldığı bir hal” gibi algılamaktadırlar. Bu anlayış, liberal-demokratik sivil-asker ilişkilerindeki, vatandaşların yetkiyi seçilmiş siyasi otoriteye devrettiği gibi bir argümanla desteklenmektedir. Böylelikle bozuk giden sivil-asker ilişkilerinin önde gelen -hatta tek- mağdurunun, siyasi otoriteler olduğu gibi kesin bir yargıya ulaşılmaktadır. Oysaki Batılı sivil-asker ilişkileri kuramlarının üzerinden örneklendirildiği ABD için dahi bu böyle olmamıştır ve olmayacaktır.

Feaver’ın, ekonomi jargonundan ödünç aldığı asil-vekil modelinin, içerdiği kontrol, denetim ve cezalandırma unsurları nedeniyle, Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerini düzenlemeye esin kaynağı teşkil edebileceğine daha önce değinilmiştir. Hatırlanacağı üzere Feaver’ın modeli, rasyonel seçimi önceleyen ve sivil-asker ilişkilerini sadece iki aktörün etkileşimi üzerinden kuran soyut bir modelledir. Bu modelleme de, vatandaşları soyut bir yurttaşlık kavramı içine hapsedmekte ve böylesi karmaşık bir ilişkiye ilişkin bütün bilgilenme kanallarını kapalı tutan bir anlayışı meşrulaştırmaktadır. Oysaki ABD’nin de, Türkiye’nin de vatandaşları, sadece sivil siyasi otorite ile askerî

liderlik arasında oynanan, “stratejik” bir oyunun ve onun kurallarının soyutlaştırdığı bireyler değildir. Askeriyenin biçimlenişi ve askerliğin gerektirdiği uygulamalar, gerçek vatandaşların ve gerçekten onların içerisinde buldukları gündelik yaşamın pratiklerini biçimlendirmektedir.

Schiff’e, (2008:34) göre, “Vietnam Savaşı sırasında askerî liderlik, McNamara’nın bombardıman fikrine karşı olmasına rağmen kazanan nihaî karar verme makamı olmuş ve Vietnam bombalanmıştır. Bu olay göstermiştir ki, askerî liderlikle siyasi otorite tartışması, her durumda, şirket yönetimindeki benzer rasyonel bir sonuç üretememektedir. Dahası bu karar, savaşın diğer tarafında duran Vietnamlı askerleri hiç etkilememiş ve sonuçta milyonlarca insan ölmüştür”. Bu çarpıklığın tam da tersine Schiff (2008:38), “ABD’de kuruluşun hemen sonrasında ve II. Dünya Harbi sırasında, sivil-asker ilişkilerine ilişkin yaşanan tartışmalara vatandaşın katılımının çok yararlı sonuçlar doğurduğuna” dikkat çekmektedir. Schiff’e göre, kuruluşun hemen sonrasında, Washington ve Hamilton uluslararası politikayı yönlendirme gücü yüksek, profesyonel bir ordu teşkilinde anlaşmışken, vatandaşlar milis tipi ordu yapısının muhafaza edilmesi ve uluslararası siyasette tarafsız kalınması yönünde tercihler belirtmişlerdir. Keza, II. Dünya Savaşı sırasında sivil ve askerî liderler arasında harbe katılmamak yönünde tam bir uyum var iken, ABD’de oluşan faşizm karşıtı güçlü halk hareketi nedeniyle harbe dâhil olunmuştur. Bu iki olayda da etkili olan vatandaş katılımı; hem ABD için hem de dünya barışı için önemli yararlar sağlamıştır.

Türkiye’de savunmaya ayrılan payın refahı geriletmişinden söz ederken, aynı zamanda savunma planlamasını ve savunma harcamaları konusunda, sadece siyasi otoritenin ve kamu denetleme organlarının TSK üzerinde kontrol ve denetim sağlamasını yeterli gören bir anlayış vardır. Bu anlayışa göre vatandaş, seçimler yoluyla rasyonel bir seçim yapmıştır. Bu seçimi yapınca da, âdeta, bir yandan yakın çevremizle barışçı ilişkiler geliştirmeyi hedeflerken, diğer yandan çevre ülkelere yönelik agresif bir güç potansiyeli geliştiren siyasi tutumu da sorgulama hakkından vazgeçmiştir. Unutulmamalıdır ki Türk vatandaşı, ABD vatandaşı gibi, “ne iyi birileri benim yerime savaşıyor” diyerek savaşta ölenlere duyarsız kalan” (Moskos’tan aktaran Schiff, 2008: 35) bir vatandaşlık anlayışına sahip değildir.

Araştırma bulguları, vatandaşların demokrasiye ve demokratik gelişime olan inancını göstermektedir. En azından bu yaygın demokrasi talebi bile, sivil-asker ilişkilerinin vatandaşın onaylayacağı bir mutabakat zaptı çerçevesinde kurulabilmesinin imkân dâhilinde olduğunu düşündürmektedir. Bu nedenle izleyen paragraflarda, siyasi otorite, ordu ve vatandaş ilişkilerinin tarafları arasındaki olası bir mutabakatın nasıl kurulabileceğine dair değerlendirmelere yer verilmiştir.

Konuyla ilgili anahtar kavramlardan; “demokrasi” ve “ordunun demokratik kontrolü” kavramlarının anlamı üzerinde, Batılı liberal demokrasi ve sivil-asker ilişki modelinin kodlarının hâkim olduğu bir mutabakattan söz edebilmek mümkündür. Tarafların tamamı, TSK’nın siyasi otoriteye bağlanmasını, çağdaş demokrasi normunun kaçınılmaz bir gerekliliği olarak görmektedir.

Başta Başbuğ’un konuşmasının pek çok yerinde olmak üzere mülakatlarda da askerler, Batı tipi demokrasi normlarına ve “objektif kontrol” kavramlaştırması üzerine bina edilen Batılı sivil-asker ilişkileri pratiklerinin bir kısım unsurlarına da göndermeler yapmaktadır.

Tarafların ayrıca Türk sivil-asker ilişkileri denklemini, bu meseleyle yakından ilişkili gördükleri “demokrasi” kavramının algılanma biçimleri çerçevesinde ele alma eğilimi gösterdikleri de söylenebilir. Başta askerler olmak üzere tarafların bir kısmında siyasal otoritenin demokrasiyi pratiğe geçirme konusunda eksikleri olduğuna dair inanış olmasına rağmen, “demokrasi” kavramının anlamı üzerinde geniş çaplı bir uzlaşma vardır. “Demokrasi” kavramının anlamı üzerindeki anlayış birliğinin, taraflar arasında bir uzlaşmayı temellendirebilecek güçlü bir potansiyel taşıdığı değerlendirilmektedir. Ancak mutabakat için; başta basın olmak üzere, bilgilendirme kanallarının açılması, sivil-asker ilişkilerinin şeffaflaştırılması ve sivil toplumun geliştirilmesinin kaçınılmaz gereklilikler olduğu aşikârdır. Kuşkusuz AB uyum süreci bu yöndeki gelişime önem verme ve destek sağlama potansiyeline sahip olmakla birlikte, mutabakatı desteklemeye matuf unsurların gücünün yeterli olduğunu söyleyebilmek zordur.

A. D. “sivil-asker ilişkisinin taraflarının ‘demokrasi’ kavramının içselleştirilmesi ve demokratik normların yerleştirilmesi konusundaki niyet ve istekler konusunda birbirlerine güven duymadıklarını” (2012) belirtmektedir. A. D. gibi diğer askerlerin de

“sivil ve asker elitlerin henüz demokratik kontrolün üzerine bina edilmesi gereken zemine ilişkin bir uzlaşma sağlayamamış olmalarını” başta gelen problemlerden biri olarak sıraladıkları dikkat çekmektedir.

Özetle “demokrasi” kavramını, anahtar bir kavram olarak gören tarafların, mevcut siyasi otoritenin demokratik kontrolün üzerine inşa edileceği bir zemini kurmaya ilişkin niyetleri konusunda farklı algı ve düşüncelere sahip oldukları söylenebilir.

Askerler de dâhil taraflar, başta AB uyum sürecinde yaşanan değişimin, özellikle de Başbuğ sonrasındaki değişimin sonucu olarak, sivil siyasi otorite ile Genelkurmay Başkanlığı arasında gözle görünür bir uyumun ortaya çıktığından söz etmektedirler. Ancak pek çok asker bu uyumun, Başbakan ile Genelkurmay arasında tesis edilmiş bir uzlaşmadan ibaret olduğunu değerlendirmektedir.

Askerlerin çoğu, bunun kısa vadede olumlu sonuçlar üreten bir durum olmakla birlikte, orta ve uzun vadedeki sonuçlarının kestirilemeyeceğini düşünmektedir. Akyaz’a göre (2002: 424), çok partili sürece geçiş ile birlikte, gerek iktidarın gerekse muhalefetin iktidar mücadelesinin bir parçası olarak orduyu yanlarında görme çabaları olmuştur. Akyaz bu türden gayretlerin ana gayesinin, orduyla siyasi iktidar arasında bir yakınlaşma tesis etmek ve bu yolla orduyu iktidar aleyhtarı bir konumdan çıkarmak olduğunu değerlendirmektedir¹⁵⁵. Akyaz’a göre bu türden gayretler, “ beklenen faydayı sağlamadığı gibi tam tersi sonuçlara yol açmıştır. Ayrıca orduyu nötralize etmesi temelinde düşünüldüğünden onu, bir hayli özerk ve inisiyatifli bırakmış ve ordunun rejim üzerindeki vesayetini de artırmıştır (Akyaz, 2002:235–243).

Bu nedenle askerler, askerlerle siyasi otorite arasındaki uzlaşmanın daha geniş bir tabana yayılmış ve vatandaşın da rıza göstereceği bir uzlaşma biçiminde olmasını önemsemektedirler. Böyle bir uzlaşmanın temel şartının da karşılıklı güven olduğunu düşünen askerler, 2000’li yıllardaki darbe iddialarıyla ilgili olarak devam eden süreçleri, karşılıklı güveni zedeleyen bir çerçeve olarak telakki etmektedirler. Ayrıca çalışma kapsamında değerlendirilen Konda, MetroPOLL vb. araştırma kuruluşlarının

¹⁵⁵ Akyaz; bu çerçevede, AP iktidarının; 1969 Tural’ı görevden alarak yerine Tağmaç’ı getirmesini, Sunay’ı Cumhurbaşkanlığına getirmesini, Gürler’in Cumhurbaşkanlığı’nı engellemesini ve Ersöz’ün yerine Esener’i Kara Kuvvetleri Komutanı yapmak istemesini sıralamaktadır.

araştırmaları, askerlerinkine benzer düşüncelerin, vatandaşların ihmal edilemeyecek bir bölümünce de sahiplenildiğini göstermektedir.

Araştırmada sıklıkla dile getirilen hususlardan biri de; karşılıklı güveni yıpratacak tutumlara son verilmesi ve sivil-asker ilişkilerinin sağlıklı bir yapıya kavuşabilmesi için, TSK'nın demokratik kontrolüne yönelik düzenlemelerin “öç alma” mantığı üzerine bina edilmemesi beklentisidir.

TSK'nın, yıpratma iddialarına ve süratle değişme eğilimi gösteren sivil-asker ilişkileri perspektiflerine rağmen, güvenilen kurumlar sıralamasına ilişkin kamuoyu yoklamalarında halen başta sıralanması da ilginçtir.

Bütün kurumsal yapılarında köklü değişimleri gerçekleştirmiş Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumları içerisinde, belki de, en az değişime uğrayan yapının ordu olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Dahası tarihsel süreçle ilgili incelemelerden anlaşıldığı kadarıyla, ordu bünyesinde yapılan değişiklikler, ordunun hatta devletin kendi inisiyatiflerinden çok dış dinamiklerin etkisiyle gerçekleşmiştir. Ayrıca bu değişikliklerin, sınırlı yapıda ve bünyeye pek de uygun olmayan değişiklikler olduğu da söylenebilir. S. A'nın ve E. Gn. F'nin de mülakatlar sırasında dile getirdiği gibi, Soğuk Savaş sonrasında bütün Avrupa ordularında, güvenlik ortamının uğradığı değişime uygun köklü değişimler yaşanmıştır. Oysaki “TSK bu tarihsel fırsatı, geride kalan dönemin sınır çatışmaları üzerine bina edilen ordu yapısına uygun bir anlayış üzerinden okumaya devam etmiş ve bu anlayışa uygun bir kuvvet yapılanmasını tercih etmiştir” (S. A, 2011).

Araştırma sonuçları TSK personelinin, komuta kademesi de dâhil, sayıca giderek artan bir bölümünde, TSK'nın kuvvet yapılanmasında bir değişiklik yapılmasının gerekli olduğu yönündeki düşüncelerin yaygınlığına işaret etmektedir. Bu çerçevede, ağırlıklı olarak, değişimin maruz kaldığımız tehdidin çerçevesiyle uyumlu bir biçimde gerçekleştirilmesi gerektiği değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, özellikle, iç güvenlikle ilgili tehdidin öncelikle dikkate alınması ve tam veya kısmî bir profesyonellik uygulamasına geçilmesine dair görüşlerin ağırlıklı olarak dile getirildiği dikkat çekmiştir.

Askerlerin TSK ile ilgili düzenlemeler kapsamında dile getirdikleri bir diğer husus da; TSK'nın dış siyaset sorunlarını çözmedeki işlevselliğinin, dış politika süreçlerinin doğru bir biçimde izlenmesine imkân verecek şekilde iyileştirilmesidir. Bu kapsamda askerlerin, “güvenlik planlamasının millîliği” konusuna özel bir önem atfettikleri görülmektedir. Zira askerlere göre, güvenlik planlaması millî olduğu ölçüde optimal olacak, gerçek tehdit ancak, millî ve bağımsız bir bakış açısıyla ortaya konulabilecektir. Oysaki askerlere göre ordunun yapısı, tam da tersine, dışarıdan dikte edilen düşman algılamalarıyla biçimlenmekte, böyle olunca da halkın katlanması gereken fedakârlıkların üstünde bir kaynak ayrılmaktadır. Askerler kuvvet yapılanmasındaki temel kıstası; bütün dünya orduları için de geçerli olan asgarî caydırıcı gücü elde bulundurma kıstası olarak görmektedirler. Daha başka bir deyişle barışın idamesine imkân veren bir hazırlık düzeyinin hedeflenmesi gerektiğini düşünmektedirler. Keza TSK ile ilgili yapılacak düzenlemeler kapsamında, “TSK'nın savunma dışı görevlerinin devri” hususu da sıklıkla dile getirilmektedir.

Araştırma bulguları, ordu bünyesinde gerçekleşen sınırlı değişimlerin, “TSK'yı siyasal yaşamın krizli durumlarına ilişkin bir kurtarıcı” olarak gören anlayışları tahkim edecek biçimde gerçekleştirildiği yönündeki düşüncelerin varlığına da işaret etmektedir. Bu türden algı biçimlerinin, sağlıklı ve geri dönüşlü olmayan bir sivil-asker ilişki biçiminin kurulmasının önündeki en önemli engellerden biri olabileceğini değerlendirmek de abartılı olmayacaktır. Bu psikolojinin yaratılmasında kuşkusuz askerî eğitimin ve sosyalleşme süreçlerinin yönetiminin etkisi vardır. Nitekim araştırma bulguları da, askerî eğitim ve sosyalleşme süreçlerinin bir başka belirgin uzlaşmazlık alanı olarak ortaya çıktığına işaret etmektedir.

Mülakatlarda, “TSK'nın yapısının askerleri sivillerden ayırdığı, başta siyasilere olmak üzere sivillere karşı bir güvensizlik yarattığı ve askerlerin kendilerini sivillerden farklı/üstün görmesine neden olduğu” hususu, konuya ilişkin en belirgin bulgu olarak ortaya çıkmıştır. Buna mukabil 6 Mayıs 2012 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı internet sitesinde, TSK'daki eğitimin askerî müdahalelere dayanak teşkil etmediğini izaha yönelik ayrıntılı bir basın açıklaması yapılmıştır. Bu basın açıklaması askerî liderlikteki eğilimin, TSK'daki eğitimin sivillere güvenmeyi, siyasi otoritenin

üstünlüğünü kabullenmeyi öğretecek tarzda düzenlenmesine karşı olmadığı biçiminde de yorumlanabilir.

Mülakat yapılan askerlerin çoğu ise, askerî eğitimin, demokratik kontrolün ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi fikrini hararetle desteklemektedir. Bu nedenlerle askerî eğitim, öğretim ve eğitici formasyonunun MEB'in ve YÖK'ün çerçevesini kuracağı geniş katılımlı bir düzenlemeyle yeniden ele alınmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu düzenlemenin asgarî olarak kapsamı gereken hususlarına ilişkin görüşlere daha önceki bölümlerde yer verilmiştir. Bu çerçevede, “askerî okullarda görevli öğretmenlerin tümünün asker olması yerine öğretim kadrosunun karma bir eğitici formasyonu ile değiştirilmesi gerektiği” hususu başta gelen bir önlem olarak sıralanmaktadır. Keza “eğitim müfredatının sosyal bilimleri daha çok kapsayacak biçimde genişletilmesinin de faydalı olabileceği” dile getirilmiştir. Bir başka dikkat çekilen husus ise, “küçük yaşlarda başlatılan askerî okul öğretiminin başlangıç yaşının daha ileriye çekilmesidir”. Ayrıca, “askerî okul öğretiminin bilimsel vasfını geliştirmede başta üniversiteler olmak üzere, teknoloji araştırma kuruluşlarının da desteğinin sağlanmasının önemli olduğu” ileri sürülmüştür.

Askerleri savaşın mutlak biçimde gerekli kıldığı, ancak sivil eğitim öğretim kaynaklarından temin edilemeyecek uzmanlık alanlarında yetiştirmeye matuf eğitim öğretim kurumları dışında kalanların kapatılarak, diğer ihtiyaçların sivil kaynaktan tedariki de düşünülebilir.

Başta din, din-devlet ilişkileri de dâhil olmak üzere, değer ve ritüellerin, daha geniş bir deyişle kültür kalıplarının da elitler arasında uzlaşmazlığa neden olduğu bir gerçektir. Araştırma bulguları, TSK ile siyasi otorite arasındaki uzlaşmazlıkların başında gelen, din ve din-devlet ilişkisi konusunda elitler arası uzlaşma sağlamaya yönelik bir mutabakat ve çözümleme çerçevesi kurulabilmesinin mümkün görüldüğüne işaret etmektedir. Keza bu çerçeveyi kıymetlendirecek en önemli hususun da; sivil-asker elit mutabakatının, vatandaşın çıkarlarını da gözetmesi, bunun için de vatandaşın olabilen en üst düzeyde bu mutabakata katılımın sağlanması olduğu düşünülmektedir.

Sivil elit ile asker elitler arasında zaman zaman yaşanan uzlaşmazlıklara rağmen, din sosyolojisinde “dinlerin bütünleştirici etkisinin çatıştırmaya nazaran daha fazla olduğu”

genel bir gözlem haline gelmiştir. Dinin siyasi ve askerî elitler için de birleştirici bir unsur olduğuna ilişkin tespitlere Atatürk'ün 1 Mayıs 1920'de TBMM'de yaptığı konuşmada da tanık olunmaktadır. Karpat da aşağıdaki ifadeleriyle, din ile devletin kaçınılmaz bir biçimde ilişkili iki unsur olduğuna ve bu ikisi arasındaki çatışma yerine uzlaşma halinin, bu iki unsurun da hayatiyeti bakımından önemli olduğuna dikkat çekmektedir:

“Efendiler, meselenin bir daha tekerrür etmemesi ricası ile bir iki noktayı arz etmek isterim: Burada maksut olan ve Meclis-i âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Lâz değildir. Fakat hepsinden mürekkep “anasır-ı İslamiyedir”, samimî bir mecmuadır. Binaenaleyh bu heyet-i âliyenin temsil ettiği hukukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiğimiz emeller, yalnız bir unsur-u İslam’a münhasır değildir. Anasır-ı İslamiye’den mürekkep bir kütleye aittir. Bunun böyle olduğunu hepimiz biliriz. Binaenaleyh muhafaza ve müdafaasıyla iştilal ettiğiniz millet bittabi bir unsurdan ibaret değildir. Muhtelif anasır-ı İslamiye’den mürekkeptir” .

Tüm dinler isimleri ne olursa olsun manevî değer, inanç, siyasi ve sosyal ahlâk kaynağı olarak medeniyetlerin temel unsurlarıdır. Belirli bir dine sahip olmayan, yani manevî yönü bulunmayan bir medeniyetin -vücut bulamayacağı gibi- uzun süre yaşaması da mümkün değildir. Diğer yandan dinler ancak siyasi-dünyevî kurumların yarattığı hukuk düzeni ve güvenlik içinde ayakta kalabilirler. Şüphesiz dinler hukuk düzenini daima etkilemişlerdir. Fakat kendi başlarına siyasi, dünyevî, idari yapı yaratamazlar; çünkü devlet, siyasi ve dünyevî güçlere, yani maddiyata dayandığı için dinin temsil ettiği manevî inançlardan ayrı bir siyasi varlıktır. Evet, din kısa süre için kendi devletini yaratabilir, fakat bu din-devlet beraberliği uzun sürmez. İslam’da Hazreti Muhammed ve Halife Ebu Bekir zamanında din-devlet ayrılığı yoktu, çünkü Müslüman toplumu farklılaşmamıştı, küçüktü. Halife Ömer zamanında ümmet genişleyince devlet de idari bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. Din-devlet ikiliği İslam’da devamlı tartışma konusu olmuştur, fakat sonunda İbn Teymiyye gibi köktenci düşünürler bile devletin lüzumunu-zaruretini kabul etmişlerdir (Karpat, 2010:8).

Başbuğ konuşmasında, dinin toplumsal bir bağ oluşturma, ortak bir duyarlılık yaratma bakımından önemini vurgulamıştır. Başbuğ’a göre, “inanç boyutu bir sosyal olgu olarak ele alınıp bu boyut ile sosyal, ekonomik ve siyasal yaşam arasındaki etkileşim incelendiğinde, din, ekonomi ve siyaset arasında bir ilişki olarak görülebilecektir” (2009). Sivil elitler ile askerleri çatıştıran din unsuru ve din-devlet ilişkilerine ilişkin bakış biçimlerinin bir uzlaşma aracı haline getirilebilmesi açısından Deniz’in (2012) tespitleri kayda değerdir:

Askerlik yapmakla mükellef olan her Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, demokratik ve laik bir devlette askerlik hizmetini yaparken inançlarına saygı gösterilmesini talep etme hakkına sahiptir. Hiç kimse Komuta kademesinde de olsa askerî dinsiz gösterme hakkına sahip değildir, ama hiçbir subay ve astsubayda askerine ‘namazını kazaya bırakmasını önerme hakkına’ sahip değildir... Askerî okullara giriş sınavlarını kazanan ve bedeni yeterliliklere sahip olarak elemeleri geçen bir öğrencinin de mülakat aşamasında neden elendiğini öğrenme hakkı vardır. Bu türden hakların zayii edilme ihtimali, haksız eleştirilerin de ortaya çıkmasına sebep olabileceken, sorumluluk taşıyan Komuta kademesinin demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletinde bu tür eleştirileri ortadan kaldıracak

duyarlılığı göstermeleri beklenmelidir... Ordu'nun siyasete ve dine, dolayısıyla insanların hayatına doğrudan ve dolaylı olarak müdahale etmesi ile başlayan güvensizlik meselesinin çözümü de yine Ordu'nun inisiyatifindedir. Ordu, şikâyet ettiği durumdan kendisini ve devleti kurtarabilecek olan yegâne kurumdur -Anayasa'da ve yasalarda yer almayan geleneksel 'Yıllık Değerlendirme Konuşmaları, haftalık basın açıklamalarının sadece ordu ve ilgili kurumlarla sınırlı kalması başlangıç için iyi bir adım olabilir-. Ordu geleneklerine bağlılığı kurum içi gereklilikler dâhilinde sürdürmeye karar verebilir. Siyaset ve Din ile ilgili gerçek sınırlarına dönebilir. Anayasa'daki yeriyle Cumhurbaşkanı, sorumluluktan kaynaklanan gücünü de ancak bu şekilde kullanabilecektir. Siyasetçilerin yüzlerce yıllık "Acaba Ordu ne der?" korkusunun kaçınılmaz etkisi altındayken herhangi bir çözüm üretemeyeceği açıktır. Başlangıcı 1808 tarihli Sened-i İttifâk'a dayanan ve 2002'den beri de yüksek yoğunluklu, katatonik, fobik nedenler ve dış kökenli etkenlerle devlet erkleri arasında vuku bulan büyük çatışmanın ortadan kaldırılması ve erkler arasında sükûnet fonunun tesis edilebilmesi ancak bu mülâhazalarla mümkün olabilir (Deniz, 2012).

İtaat kavramının toplumun bütün katmanlarında benzer kültür kalıplarıyla kurulmasının, bozucu etkisi kadar yapıcı etkisi de olabilecektir. Bu nedenle itaat/itaatsizlik kültürü sivil-asker ilişkilerinde uzlaştırıcı bir düzlem olarak da kullanılabilir. Siviller ile askerlerin itaat kavramına bakış biçimleri arasındaki farklılığın telâfisi kapsamında akla ilk gelen şey itaate ilişkin hususları düzenleyen, yasal, yapısal ve toplumsal düzenlemelerdir. Bu düzenlemelerden kasıt sadece, askerliğe ilişkin olan düzenlemeler değildir. Üniversite ve basın yayın gibi önde gelen bilgilendirme kaynakları yoluyla devşirilen itaat anlayışının da bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. TSK'da profesyonelleşme sürecinin ivmesine paralel olarak itaate ilişkin bakış biçimlerinin sivillerle askerleri birbirinden ayırma nispetinin azalacağı da değerlendirilmektedir. "Biat kültürü yerine itiraz kültürünün TSK da dâhil bütün toplum katlarında yaygınlaştırılması" düşüncesi mülakat yapılan askerlerin ifadelerinde yaygın biçimde yer almıştır. Ancak Y. R'nin de dikkat çektiği gibi, "itaat örgütlenmelerinin müdahaleleri önleyici yöndeki işlevleri geliştirilirken, itirazın sivil-asker ilişkileri bağlamındaki anlamının ve TSK'nın itiraz biçiminin de mutlak suretle göz önünde bulundurulması" (2012) gerekmektedir.

Vicdanî ret konusunda siyasi otorite ile askerî liderlik arasındaki zımnî mutabakatın vatandaşlar tarafından ne ölçüde desteklendiği bilinmemektedir. Buna mukabil AB uyum sürecine paralel olarak, zorunlu askerlik görevinin kamunun diğer alanlarında yapılabilmesine olanak sağlayan düzenlemeler yapılabilmesi ve bu düzenlemelerin kamuoyunda destek bulabilmesi muhtemeldir. Bu nedenle vicdani ret konusunun, bugün itibariyle tartışmalı olup olmadığına bakılmaksızın, Batılı ülkelerdekilere benzer değişikliklerin zamanlıca yapılması önemlidir.

Araştırma bulguları askerlerin, “TSK’ya sadece kendi kurumsal çıkarlarını korumaya ve genişletmeye imkân verecek kısmî bir özerklik verilmesini” etkili bir demokratik kontrolün ön koşulu olarak gördüklerine işaret etmektedir.

SONUÇ

Orduların demokratik kontrolü; sadece 20'nci Yüzyıl'ın liberal demokrasilerinin, demokrasiyi kökleştirmeye yönelik bir gayreti değildir. Antik çağlardan beri süregelen bu sorun, en gelişmiş liberal demokrasi örneklerinde bile zaman, zaman konjonktürün ortaya çıkardığı etkilerle geri dönüşlü bir seyir izleyebilmektedir. Demir'e göre (2009), son otuz yıldır bağımsızlığını sürdüren 122 ülkeden sadece 29'unda demokrasi hiçbir kesintiye maruz kalmaksızın işleyebilmiştir.

Çalışmadaki temel öngörü; sağlıklı işleyebilecek ve geri dönüşlü olmayacak bir sivil-asker ilişkisi modelinin “siyasi ve askerî elit ile vatandaşlar arasında; diyalog, iş birliği, değer ve hedeflerin paylaşımına dayalı bir uzlaşma” zemininde kurulabileceğidir. Bu öngörü paralelinde çalışmada, Schiff'in yönetsel kurgusundan da istifadeyle, Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerini anlamamıza hizmet edebilecek bütünlüklü bir açıklama çerçevesi oluşturulması amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmada Schiff'in "Mutabakat Kuramı"nın Türkiye özeline uygulanabilme imkânları da sorgulanmıştır.

Batılı paradigmanda sivil-asker ilişkileri, sivil siyasi otorite ile askerî liderlik arasında gerçekleşen bir etkileşim olarak ele alınmaktadır. Paradigmanın genel kabulleri çerçevesinde, askerlerin siyasete müdahalesi, sivil siyaset kurumlarının orduları kontrole ilişkin rol ve işlevlerinin yetersizliği durumuna özgü bir hal olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, sivil siyasi kontrol unsurları vasıtasıyla, mutlak biçimde, siyasi otoriteye tabi kılınmış bir ordu yapısı (civilian supremacy) temel öngörüdür. Bu çerçevede, sorumluluk ve uzmanlık alanları, siyasetin uzmanlık alanından ayrıştırılmış (seperation) ve siyasetin dışına çıkarılmış (isolation) bir ordu yapısının, sağlıklı bir sivil-asker ilişki modelini garanti edeceği varsayılmaktadır.

Schiff'in mutabakat kuramının, Batılı paradigmadan kısmen ayrı bir analiz çerçevesi olarak, iki temel öngörü test etmeye matuf bir model olarak kurulduğu söylenebilir. Bunlardan ilki; farklı kültür kalıpları uyarınca özgünleşen yapısal etkenlerin farklı modelleri, yani, ayırmayı, birleştirmeyi veya başka bir modeli gerekli kılabileceği ve askerleri siyasetten uzaklaştırabilecek bir modelin çerçevesinin de bu etkenlere bağlı

olarak biçimleneceğidir. İkincisi; daha sağlıklı işleyebilecek bir sivil-asker ilişkisi modelinin, ilişki taraflarının belirli ölçütler üzerinde uzlaşmasıyla mümkün olabileceğidir. Bu yönleriyle bakıldığı zaman da, Hindistan ve İsrail örnekleri üzerinden sınanan bu kuramın, sözü edilen durumlara ilişkin olarak yeterli bir çerçeve sunduğu da söylenebilir.

Türkiye'nin tarihsel geçmişindeki sivil-asker ilişkilerine yönelik inceleme sonuçları, taraflar arasındaki uzlaşma/uzlaşmazlıkların askerî darbeleri teşvik etmede de caydırmada da etkili olduğunu göstermektedir. Bu durum, Schiff'in kuramının Türk sivil-asker ilişkilerini açıklamaya uygun bir gereç olarak kullanılabilirliğini akla getirmektedir.

Ayrıca kuramın Türk sivil-asker ilişkilerini açıklamaya yönelik bir tasarımda kullanılabilir bazı ilave gereçleri de içerdiği ifade edilebilir. Bunlardan ilki ve en önemlisi Schiff'in, üçüncü bir aktörü yani, vatandaşları sivil-asker ilişkilerine ilişkin analiz çerçevesine yerleştirmesidir. Böylelikle Schiff'in, genel anlamda, sivil-asker ilişkileri meselesini hükümet-asker ikiliği ötesine taşıyarak, onun görüş alanını genişlettiği söylenebilir. Keza Serra da, Schiff'in kuramını yorumlarken, “şayet tüm vatandaşları modele dâhil edip, analizin kapsamını genişletirsek, aynı zamanda normatif bir kritere sahip oluruz” (2011:251) demektedir. Mesele Türkiye özelinde ele alındığında, sorunun görüş alanının vatandaşları içerecek şekilde genişletilmesiyle, Batılı pratiklerden farklı olduğu açıkça görülen, vatandaş-ordu ve vatandaş-siyasetçi davranışlarının da kapsanabilmesi imkânı ortaya çıkacaktır. Böylelikle, vatandaşın sivil-asker ilişkilerinde kurduğu kuşatıcı etkinin daha sağlıklı bir biçimde analiz edilebilmesi mümkün olacaktır. İkincisi ise, kuramın askerler ile siviller ve vatandaşlar arasında uzlaşma öneren veçhesidir. Bu ilk bakışta Huntington'un “siyasi-askerî füzyon”¹⁵⁶ kavramlaştırmasına benzetmekle birlikte, özellikle de Türkiye'deki sivil-asker ilişkileri bakımından ele alındığında, onun oldukça ötesine geçen bir kavram olma özelliği göstermektedir.

¹⁵⁶ Huntington'a göre füzyon kavramı, askeri politika ile siyasi politikanın savaş sonrası ortamda öncesine oranla daha da yakınlaştıklarına dair reddedilemez gerçek üzerine kurulmuştur. Füzyon kendisini iki şekilde ortaya koyar. Birincisi, askerî liderlerin düşüncelerinin; siyasi ekonomik ve toplumsal faktörlerin katılması suretiyle genişletilmesidir. İkincisi askerî liderlerin askerî olmayan sorumlulukları üstlenmesiyle ilgili taleptir (Huntington, 1993b:351–353).

Schiff'in yaklaşımlarında yer alan uzlaşma önerisi, son zamanlarda Türk siyaset bilimi çevrelerinde bir çözüm çerçevesi olarak gündeme getirilen, Huntington'un "sübjektif kontrol" ve Janowitz'in, "toplumsal kontrol yoluyla sivil kontrol" yaklaşımlarını da yadsımamaktadır.

Bütün bu yönlerine rağmen Schiff'in kuramının, Türk yaşamındaki sivil-asker ilişkilerinin açıklanmasına yönelik bir model olarak kullanılabilmesini güçleştiren bazı nedenler de vardır. Bunlardan en önemlisi, kuramın metodolojik yönüyle ilgili olanıdır. Bilindiği gibi Schiff, sivil-asker ilişkilerini, üç muhatabın, dört ölçüt üzerindeki mutabakatıyla ele almaya ve çözümlenmeye çalışmaktadır. Ancak Türk siyasal yaşamının kendine özgü karakteristiği toplumun; sivil siyasi otorite, askerî liderlik ve vatandaşlar gibi, kesin hatlarıyla birbirinden ayrılan üç tarafa bölünmesini güçleştirmektedir.

Keza benzer biçimde, mutabakat alanlarının da, belirli sayıdaki ölçütlerle sınırlanabilmesi ve belirli başlıklar halinde birleştirilebilmesi de ancak, suni zorlamalarla mümkün olabilmektedir.

Bütün bu metodolojik güçlüklerle rağmen çalışmada, Schiff'in kurgusuna mümkün olabildiğince benzer, ancak modifiye edilmiş, bir analiz çerçevesi kurabilmek amacıyla; hem taraflara hem de uzlaşmazlık alanlarına ilişkin bir tasnif yapılmaya çalışılmıştır.

Güçlü iktidar özellikleri nedeniyle Schiff'in sivil otorite tasnifini bütünüyle karşılıyor gibi görülen AKP Hükümeti'nin, yalın kat bir birim olarak, bu kategoride tasnif edilmesi ilk bakışta oldukça anlamlı görünmektedir. Ancak dikkatlice bakıldığında, pragmatik ve popülist tarafının partiyi merkeze doğru sürüklediği ve onun ideolojik vasfını baskı altında tuttuğu söylenebilir. Buna mukabil, partinin geçmişten getirdiği ideolojik söyleminin, zaman içerisinde biçimlendirilen eklektik yapısıyla da uyumlu olarak, giderek daha fazla bir biçimde belirginleşebileceği de akla gelmektedir. Böyle olmakla birlikte, taşıdığı güçlü liberal ve muhafazakâr özellikler çerçevesinde bir yeknesaklık gösterebilme yeteneği ve güçlü siyasi liderlik özelliği nedeniyle çalışmada siyasi otoritenin, AKP hükümeti olarak değerlendirilmesinde beis görülmemiştir. Esasen Schiff sivil siyasi elit kapsamına, cumhurbaşkanlarını, parlamentoları ve hatta siyasal

partileri de dâhil etmektedir. Ancak Türkiye özelinde sivil siyasi otorite tanımlamasının en uygun karşılığının, çalışmanın yapıldığı dönem itibarıyla Türkiye’de iktidarda bulunan AKP Hükûmeti olduğu, bütün taraflarca kabul gören bir veri olma özelliği göstermektedir. Bu bakımdan, siyasi otoritenin meseleye bakış biçimine açıklık getirmeye çalışılan bölümde, siyasi otorite kapsamında, AKP Hükümeti’nin döneme ilişkin söylem ve eylemleri ele alınmıştır.

Benzer biçimde -TSK’nın subay kitlesinin dahi monolitik özellikler göstermeyen yapısı nedeniyle- askerî liderliğin kapsamına kimin dâhil edileceği de bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle araştırma sonuçları ve mülakatlardan elde edilen bulguların analizinden görüleceği üzere “TSK’yı, vatandaştan ayrı görmeyen” bir anlayışın mevcudiyeti de, bu tarafa ilişkin tasnifi bir başka yönüyle sunileştirmektedir. Çalışmada metodolojik bir kolaylık sağlamak bakımından, Schiff’in metodolojisindeki “asker” tanımının Türkiye özelindeki karşılığının, “karar alma süreçlerinde yer alan subaylar” olabileceği değerlendirilmiştir. Bu nedenle yarı yapılandırılmış mülakatların, üst düzey komuta görevlerinde bulunmuş emekli askerî personelle yapılması düşünülmüştür. Ancak emekli askerlerden ulaşılabilenlerin albay ve tuğgeneral rütbeleriyle sınırlı kalması nedeniyle, bu gruba ait bulguların genişletilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle de askerî darbelerin asker mağdurları ve sivil-asker ilişkileri konusunda da çalışma yapan asker kökenli akademisyenlerle yapılandırılmamış mülakatlar yapılmıştır.

Çalışmada vatandaşların konuyla ilişkili yaklaşımları kapsamında sadece, çeşitli araştırma kuruluşlarının demokrasi algısı ve sivil-asker ilişkileri konulu araştırmalarına yer verilmiştir. Bununla birlikte karşılaştırma bölümünde; akademisyenlerden, sivil toplum kuruluşlarından, medyadan, askerî darbe mağdurlarından ve hatta askerlerin görüşlerinden elde edilen bulgular, vatandaş görüşlerine ışık tutabilecek bulgular kapsamında değerlendirilmiştir.

Benzer bir zorluk ölçütlerin tasnifinde de yaşanmıştır. Bu nedenle, uzlaşa ve uzlaşmazlık alanları, mümkün olduğunca Schiff'in yaklaşımındaki benzetilerek, ancak dört yerine¹⁵⁷, üç¹⁵⁸ başlık altında birleştirilerek ele alınmıştır.

Çalışmadan elde edilen bulgular, Türk sivil-asker ilişkilerinin, onu araştıranlar için, Batılı paradigmadan pek çok yönüyle ayrılan, çok yönlü bir problem olma özellikleri taşıdığını göstermektedir. Ancak diğer yandan, siyasi otoritenin yanı sıra sivil ve asker aydınların kayda değer bir kısmının Türkiye'deki sivil-asker ilişkileri meselesine ilişkin açıklama biçimlerinin, klasik paradigma çerçevesinde kurulduğuna da işaret etmektedir. Bu çerçevede, özellikle, klasik paradigmanın olduğu kadar diğer açıklamaları için de, bir tür ön koşul olarak görülen; "askerlerin siyasi otoriteye tabi kılınması" (civilian supremacy) anlayışının tartışmalı özellikler göstermediği görülmektedir. Ayrıca açıklama çerçevelerinin, çoğunlukla, paradigmanın; ayırma (separation) ve siyasetten uzaklaştırmaya (isolation) ilişkin çerçevesi ile uyumlu olduğu da görülmektedir.

Kısacası araştırma bulguları, Schiff'in modelinin metodolojik kurgusu itibarıyla, Türk sivil-asker ilişkilerini bütünüyle açıklamada yetersiz kaldığını ve tadil edilmeksizin TSK'nın demokratik kontrolüne yönelik bütünlüklü bir açıklama ve çözümleme çerçevesi olarak kullanılamayacağına işaret etmektedir.

Modelin Türkiye özelinde uygulanmasındaki güçlükler, Schiff'in kuramsal yaklaşımlarını Türkiye özelinde değerlendirmeye yönelik çok az sayıdaki çalışmalarda da kendini açık biçimde göstermektedir. Örneğin modeli Türkiye özelinde ele alıp değerlendirmeyi deneyen Narlı'nın, Schiff'in metodolojisinin tatbikinde bir takım güçlüklerle karşılaştığı görülmektedir. Narlı'nın bu türden güçlükleri aşmada, çok kaba bir tahlille, değişen sosyal yapının ve kurumsal düzenlemelerin biçimlendirici gücü ve etkisi" argümanına başvurduğu görülmektedir. Daha açık bir deyişle Narlı'nın, "AB süreci çerçevesinde değişikliğe uğrayan kurumsal yapının, zaman içerisinde, kültürü de değiştir(diği)ceği" gibi, esasen klasik paradigmanın, kurumsal düzenlemeleri öncelerken başvurduğu bir argümana yaslandığı söylenebilir. Buna karşın Narlı'nın

¹⁵⁷ Bu ölçütler; askerlerin sosyal kompozisyonu, orduya aktarılabilecek kaynakların -insan, teçhizat ve malî niteliklerine ilişkin siyasal karar verme süreçlerinde askerlerin oynadığı rol, askere alma metodları ve ordunun değer, ritüeller ve sembolleridir.

¹⁵⁸ Siyasal kültür alanı, yasal yapısal ve kurumsal alan ve millî siyaset ve savunma plânlaması alanı

çalışmalarının; onun “Türk sivil-asker ilişkileri bağlamında Schiff’in modelinin klasik liberal kurama oranla çok daha geniş bir perspektif sağlayabileceğini” düşündüğünü gösteren güçlü izler taşıdığı da açıktır. Bu düşünceler ışığında, sivil-asker ilişkisini konu alan müteakip araştırmalarda Schiff’in modelinin eleştirilerini¹⁵⁹ de kapsayacak bir anlayışla genişletilmesinde yarar görülmektedir. Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerini ele alan bu çalışmadan elde edilen bulguların değerlendirmesi çerçevesinde, Schiff’in modelini genişletmeye de imkân sağlayabileceği değerlendirilen ilâve tahlillere, aşağıda yer verilmiştir.

TSK’nın demokratik kontrolünün önde gelen ve vazgeçilemeyecek hedefi, onu sivil siyasi otoriteye geri dönüşlere neden olmayacak bir biçimde bağlamaktır. Bu da ancak, yetki ve sorumluluk alanlarının mümkün olduğunca açık bir şekilde tarif edildiği bir sistematığı, uzlaşılabilir yoluyla hayata geçirerek başarılacaktır. Kuşkusuz, açık anayasal, yasal, yapısal ve kurumsal düzenlemelerin bu ilişkiyi tanzim etmedeki gücü tartışılmazdır. Ancak, “demokrasiyi özümseyecek toplu bir siyasal kültür örüntüsünü yaratmanın gücü ve etkisi” en az bunlar kadar, hatta daha da önemlidir denebilir. Zira diğer sivil-asker ilişkileri pratiklerinde olduğu gibi Türkiye’de de, TSK’yı siyasete ve bu yolla toplumsal yaşama müdahaleye zorlayan yasal yapısal ve kurumsal nedenlerin varlığı tartışılmazdır. Ancak diğer pratiklerden farklı olarak, onun Türk toplumunca algılanan yeri ve örgütlenme özelliklerinden ötürü, vatandaşlar, aydınlar ve hatta siyasetçilerce de, devlet düzenini sağlamaya yönelik olarak siyasete müdahaleye davet edildiği de inkârî güç bir gerçektir. Nitekim Öke’ye göre de, “en az TSK’yı başta silahlı gücü olmak üzere siyasal anlamda özerkleştirdiği düşünülen düzenlemeler kadar önem taşıyan husus, algı biçimlerinin siyasete tesir kabiliyetidir” (Öke, 2002: 35). Ayrıca orduları, siyasi manada avantajlı bir konuma sokan yapısal ve işlevsel özellikleri, daha çok, devlet yapısı tam olarak oturmamış ve gelişmekte olan ülkelere özgü bir fenomen olarak tartışılmaktadır (İzol, 2009:194). Hem kökleşmiş bir devlet yapısı hem de hukuksal ve siyasal anlamda kurumsallaşmanın giderek artan yerleşikliği itibarıyla Türkiye’de, kültür örüntüsü sivil-asker ilişkilerini düzenleyen önemli bir saik olma özelliğini, her daim korumuştur ve koruyacaktır.

¹⁵⁹ Modele ilişkin eleştiriler çalışma içerisinde farklı bölümlere serpiştirilmiştir. Eleştirilerin bir kısmına 1’inci Bölüm ve Sonuç Bölümü’nde yer verilmektedir. Diğerleri ise Modelin açıklandığı 2.2.2.4’de ve Türkiye’deki Schiff’çi yaklaşımların ele alındığı 5.4’de yer almaktadır.

Türkiye’deki son dönem sivil-asker ilişkileri tartışmaları, toplumun TSK’nın rol ve işlevleri ile değerlerine bakış biçimini ve askerlerin değer yargılarını da içerecek şekilde genişletilmektedir. Hatırlanacağı üzere Janowitz’e göre, ne sivillerdeki, ne de askerlerdeki yaygın değer sistemleri, verili özellikler göstermemektedir. Araştırma bulguları da, zaman içerisinde, disiplinin belirleyici rolü, itaatın önemi, ast üst ilişkileri de dâhil olmak üzere, TSK’ya özgü belirgin özelliklerin pek çoğunun değişmekte olduğuna işaret etmektedir. Zaman içerisinde, “inisiyatifin korunması, moralin yüksek düzeyde tutulması, savaşın gerektirdiği teknik bilgi ve beceriye sahip olunması” gibi hususların daha fazla öne çıkmaya başladığı askerlerin pek çoğunca da ifade edilmiştir. Dahası; askerî okul sistemi, zorunlu askerlik, vicdanî ret vb. hususlarda düzenlemeler yapılması da ihtimal dâhilindedir. Bu türden olası değişiklikler çerçevesinde, başta subayların kaynak yapısı ve eğitim sistemine bağlı olmak üzere, askerlerin algı biçimleri ve ordunun değer sistemleri de zaman içerisinde değişebilecektir. Bu durum, kuşkusuz, demokratik kontrolün doğasını da etkileyebilecek ve değiştirebilecektir.

Araştırma bulguları, “subayları kışlalarında toplumsal hayattan soyutlanmış bir şekilde yaşayan monolitik kitleler olarak niteleyen, TSK’yı da darbeciliği gelenekselleştirmiş bir kurum olarak sabitleyen” bakış biçimi üzerine kuran liberal analizlerin tadil edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Orduların çoğu, ama özellikle de TSK, kendi iç çekişmeleri, problemleri ve çalkantıları da dâhil, bütün kademeleriyle her yönden toplumla sıkı bir şekilde özdeşleşmiş ve bu nedenle toplumdaki siyasal bakış biçimi farklılıklarını yansıtan özellikler göstermektedir. Bu yüzden Brown’ın, (1987) da belirttiği gibi, “orduyu toplumdan ayrı incelemek ve ondan tamamıyla soyutlanmış bir kurum olarak düşünmek bizi yanıltıcı düşüncelere götürebilecektir¹⁶⁰. Keza araştırma bulguları, gerek TSK’yı verili özellikler gösteren bir kurum gerekse de ilişkiyi sivil-asker elitler arası stratejik biçimli bir ilişki olarak ele alan anlayışların da, eşit ölçüde, yanıltıcı olabileceğine işaret etmektedir.

Bulguların işaret ettiği bir diğer önemli sonuç da, “demokratik kontrolü salt sivil kontrol olarak gören anlayışların tadil edilmesinin gerektiği” sonucudur. Mülakat yapılanların neredeyse tamamı, orduların demokratik kontrolü meselesinin; ne “sivil

¹⁶⁰ Başlı başına bu güçlük bile, Schiff’in metodolojisinde kullandığı sivil-asker-vatandaş kurgusunun tatbikini güçleştirmektedir. Keza benzer biçimde, metodolojide kullanılan dört ölçütün her duruma ilişkin olarak kullanılabilmesi de güçtür.

kontrol” gibi bir kavrama daraltılmasının ne de “sivilleşme” gibi bir kavrama genişletilmesinin doğru olmadığını düşünmektedirler.

Serra (2011:33), “orduların sivil denetime tabi olması kadar, askerleri denetleyen sivillerin ve polis örgütünün de demokratik sürece dâhil olması gereklidir” demektedir. Araştırma bulguları sadece askerlerin değil, sivillerin önemli bir kısmının da Serra’nın bu tespitine iştirak ettiğini göstermiştir. Ayrıca, Batılı örneklerde olduğu gibi Türkiye’de de, orduların demokratik kontrolünün darbeleri önlemeye matuf işlevinin, sosyal ve siyasal değişim çerçevesinde görece önemsizleşmekte olduğunu söyleyebilmek de mümkündür. Buna mukabil Batılı ordular gibi TSK’da, içerisinde bulunduğu askerî endüstriyel kompleks nedeniyle, giderek artan biçimde toplumsal, siyasal ve sosyal olaylarla iç içe geçen bir yapıya dönüşmektedir. Bu değişim ve dönüşüm kuşkusuz askerleri ve askerlerin değerlerini sivillere yaklaştırmaktadır. Bu durum orduları, siyasal yaşamda daha az görünür kılacaktır. Asıl olan bu görünmez yapı içerisinde orduların, toplumsal siyasal ve sosyal hayatı, bireyin refahını, demokrasinin gelişimini ne derece etkileyebileceğidir. Bu değişimin, toplumsal yaşama etki eden yapıcı özellikleri olduğu kadar bozucu özellikleri de olabilecektir. Zira ordular gelişmiş bir askerî endüstriyel yapı içerisinde baskı grubu olabilme ve hatta sahip olduğu imkânlar aracılığıyla seçme seçilme süreçlerini dahi kontrol edebilme kabiliyeti kazanabilecektir. Bu durum kuşkusuz, sivil-asker ilişkilerinin çözümleme çerçevesini büsbütün farklılaştırabilecektir.

Gelişmiş ülkeler arasında uzlaşmazlıkların savaş dışı yöntemlerle çözülme nispeti giderek artmaktadır. Artık gelişmiş ülke orduları daha ziyade, -genellikle askerî koalisyonlar içerisinde- az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerdeki problemlere müdahil olmaktadır. Bu durum, sivil-asker ilişkileri alanında, çözüldüğü sanılan pek çok sorunun, yeniden su yüzüne çıkmasına vesile olabilecektir. TSK’yı geleneksel kullanımı dışındaki dış angajman alanlarına sürükleyen gelişmeler karşısında, ordunun görevlerinin geleneksel kabul kriterleri içinde kalıp kalamayacağı bir tartışma konusu olacaktır. Bu çerçevede itaat edilen üst otoritenin kimliği, görevlerin gerekliliği, görevlerin icrasının ve icrası sonucunda orduya duyulan kurumsal güvenin sorgulandığı bir ortam oluşabilecektir. Keza başta iç güvenlik olmak üzere tehdidin değişen mahiyeti ile güvenliğin değişen vechesi de sivil-asker ilişkilerine yeni boyutlar ekleyebilecektir.

Bu durumda, demokratikleşme ile egemenlik kavramlarının ulus devletin uğradığı değişim içerisinde ortaya çıkarılabileceği paradoksun toplum yararına yönelik olarak yönlendirilebilmesi önem taşımaktadır.

Askerlerin konuya ilişkin bakış biçimlerine mümkün olabildiğince yer vermeyi amaçlayan bu araştırmanın bir diğer kayda değer bulgusu da, askerlerdeki güçlü itaat örüntüsünün, demokratik kontrole mani bir veçhesi olduğundan söz edilemeyeceğidir. Tam da tersine itaat örgütlenmelerinin, demokratik kontrolü kolaylaştırdığı yaygın bir veri olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte bulgular; subayların siyasi rejime, siyasi otoriteye ve devlete itaat ve bağlılıklarını sağlayan çerçevenin, “bağlı oldukları kültür kalıpları içerisinde geliştirdikleri algı biçimlerine bağlı olarak ortaya çıktığını” göstermektedir. Bu çerçevede, “subayların itaat çerçevesinin, yetiştirildikleri ortama bağlı biçimlendirilen kültür kalıpları üzerine değil, profesyonel sorumluluk duygusu üzerine çatılması” ziyadesiyle önem kazanmaktadır. Ancak bu noktada, Feaver’ın (1996:163) ABD örneğinden istifadeyle Huntington’a yönelttiği, “profesyonellik eşittir itaat hipotezi tutmadı” şeklinde özetlenebilecek eleştirinin Türkiye özelinde ifade ettiği anlam da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle profesyonelleşme meselesinin itaat ile ilişkisi, mutlak biçimde, Türk toplumunun ve askerinin özgün karakteristikleri çerçevesinde ele alınmalı ve TSK bu çerçeve gözetilerek, siyasete itiraz eden bir kurum olmaktan çıkarılmalıdır.

Araştırma bulguları bu kapsamda, TSK’nın, tarihsel süreç içerisinde gerçekleştirdiği cuntalaşmayı önleyici düzenlemeler sonrasında, büyük ölçüde, komuta kademesinin en üstü tarafından kontrol edilebilir bir kurum olma özellikleri kazandığına işaret etmektedir. Bu durum; TSK’nın siyasi otorite tarafından kontrol edilebilir olmasının da siyasi otoritenin başı ile komutan kademesinin tepesi arasında sağlanabileceği gibi bir sonuca varmamızı da kolaylaştırmaktadır. Dahası TSK personelinin kayda değer bir çoğunluğunun, TSK’nın demokratik kontrolü fikrine itiraz etmedikleri de anlaşılmaktadır.

“2000’li yıllardaki düzenlemelerle, demokratik kontrolü sağlayacak yasal ve kurumsal çerçevenin büyük ölçüde Batılı örneklerle uyumlu hale getirildiği ve bu sürecin kesintisiz devam edeceği” konusunda bir anlayış birliği vardır. Bununla birlikte,

Türkiye’deki sivil-asker ilişkileri meselesine, Türkiye’deki demokratikleşme sürecine bağımlı olarak biçimlenebilecek bir sorun olarak bakılmaktadır. Bu kapsamda siyasi otoritenin demokratikleşmeye yönelik tavrına ve Türk toplumundaki demokrasi algısının değişimine, TSK’nın demokratikleştirilmesine eş değerde, hatta daha fazla önem atfedildiği de söylenebilir. Keza araştırma sonuçları; demokratik kontrolün oluşturulması ve sürdürülmesinin sadece, TSK’ya yönelik tek taraflı tedbirler yoluyla gerçekleştirilebilecek bir şey olmadığına işaret etmektedir. Bu nedenle izleyen süreçteki sivil-asker ilişkisi konulu araştırmaların, daha ziyade, vatandaşı da kapsamak üzere sivillerin reflekslerine yöneltmesinin yararlı olabileceği değerlendirilmektedir.

Araştırma bulguları, kavramlar düzleminde dahi önemli bakış biçimi farklılıklarına sahip taraflar arasında, tam bir uzlaşma sağlanmasının, ilk bakışta zor olacağını düşündürmektedir. Ancak Schiff’in modelinde kast edilen de, mutlak bir uzlaşma sağlamaktan ziyade, sivil-asker ilişki biçiminin taraflar arasında uzlaşılabilen bir çerçeve üzerine bina edilmesidir. 2011 sonrası yaşanan gelişmeler, sivil siyasi otorite ile askerî liderlik arasında pek çok yönüyle bir uzlaşmanın sağlanabildiğini, buna mukabil mevcut uzlaşma çerçevesinin yeterli olmadığına işaret etmektedir. Mülakatlarda mevcudun ötesine taşınan bir demokratik uzlaşma çerçevesinin gerekliliğine, özellikle, vurgu yapılmaktadır. Bu türden bir uzlaşma için de, sadece TSK ve savunma planlama sürecinin değil, bütün siyasi nitelikli karar alma süreçlerinin, şeffaflaştırılması ve vatandaşın siyasal katılımına imkân verecek biçimde düzenlenmesi özel bir önem arz etmektedir.

Gerek çalışmadan elde edilen bulgular gerekse vatandaşın demokrasiye ilişkin algılarıyla ilgili araştırmalar, vatandaşların otoriterlikten demokrasiye doğru yol alan ivmeyi olumladıklarına dair güçlü göstergeleri içermektedir. Ayrıca tarihsel süreç dikkatli bir biçimde incelendiğinde, zaman zaman aydınlarca da destek bulan; “sınırlı özgürlük” tavrına karşın vatandaşların, 1923’ten günümüze değin, giderek daha fazla belirginleşen özgürlükçü tavrının, nispeten, istikrarlı bir çizgi izlediğini söyleyebilmek mümkündür. 1950, 1961, 1965 ve 1978 seçimlerindeki seçmen davranışları, vatandaşların özgürlükleri sınırlayan siyasi hareketlere karşı istikrarlı bir duruş sergilediğinin açık göstergeleridir. Daha da açık bir deyişle vatandaşlar, dönemsel olarak kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiği düşüncesiyle destek verdiği siyasal

hareketlerin, özgürlükleri daraltmaya matuf siyasi yönelmelerini cezalandırmaktadır. Bu kapsamda vatandaşın, özellikle de muhalefeti¹⁶¹ sınırlandırmaya yönelik tavırları¹⁶² olumlu olmadığı da, pek çok tarihsel örnekte kendini belirgin biçimde göstermektedir. Tarihsel süreçle ilgili incelemelerden elde edilen verilerle de desteklenen vatandaştaki özgürleşme talebinin, tüm siyasal yaşamı ve özellikle Türk sivil-asker ilişkilerini derinden etkileyebil(eceği)diği aşikârdır.

Vatandaşların askerî müdahaleler karşısındaki “destekleyici” tavrının; toplumsal dönüşümlere etkin olarak katılma imkânlarının daraltılmış olması nedeniyle, siyasal yaşamda karşılaştığı sorunlar için soyut ve düşünsel çözümler üretmek yerine, pragmatik çözümleri tercih etmesinden kaynaklandığını söylemek olanaklıdır. Ayrıca Türk toplumunun; siyasal örgütlenmelere, aydınlar ve bürokratlar ölçüsünde bağlılık gösteren ve değişmeyen bir tutum içerisinde olmadığı da söylenebilir. Vatandaşın darbelere ilişkin tavrı da sözü edilen pragmatik tutumla uyumlu bir biçimde ortaya çıkmıştır. Örneğin; bir ölçüde de olsa, 12 Eylül’e destek verdiği düşünülen vatandaşlar, darbecilerin kendilerine sunduğu siyasal tercihi onaylamamışlardır. Keza bu tutum; 1965, 1977 ve 2002 seçimlerinde de tekrarlanmıştır. Aydınlarla ve bürokratlara nispetle daha esnek özellikler gösteren siyasal refleksleri doğrultusunda vatandaşların bu davranışlarını, Kayalı’ya (2005:202) benzer biçimde yorumlayabilmek mümkündür. Kayalı vatandaşların, “hem siyaseten bağnazlaşmayarak daha objektif davranabildiklerinden hem de kendilerini diğerlerine benzer biçimde, ‘devleti kurtarma’ amacıyla yükümlü görmediklerinden böyle davrandıkları” şeklinde açıklamaktadır. Ancak son zamanlarda yapılan araştırmaların sonuçlarında da görüleceği üzere, 2000’li yıllarda siyasi manada giderek daha fazla konsolide olmaya başlayan vatandaş davranışlarının siyasal yaşamı farklı biçimde etkileyebileceği de akla gelmektedir. Her şeye rağmen bulgular, vatandaştaki siyasal davranış kalıbı değişimlerinin, 1923’ten bu yana sürdürdüğü; “özgürleşme” talebini değiştirmeyeceğine işaret etmektedir.

Mardin’e (2012:103) göre, “Batıda aydınlar düşünsel olarak, Türkiye’de ise bürokratik rolünün icabı olarak siyaseti etkilemektedir”. Kayalı’ya (2005:93) göre de, “Türk

¹⁶¹ Kast edilen sadece muhalefette yer alan siyasi parti ve örgütlenmeler değildir. Siyaset sahnesinde yer almayan muhalif düşünce ve hareketleri de kapsayan bir çerçeveden söz edilmektedir.

¹⁶² Vatandaşın Erken Cumhuriyet Dönemi’ndeki; İkinci Grup, TCHF, Serbest Fırka olaylarında, 1946 Seçimlerinde, 1961 Seçimlerinde CHP’nin 1957’deki oranı yakalayamamasında, 1978 Seçimlerinde ve 1987 Referandumundaki oy verme davranışları bu tespiti doğrular mahiyettedir.

toplumsal yaşamının karmaşıklığı; siyasal gelişmelerin, kaba biçimde, hazır modellerle ve/veya günü birlik çerçevelerle açıklanabilmesini zorlaştırmaktadır”. Araştırma bulgularının işaret ettiği en önemli sonuçlardan bir diğeri de; orduyu sabit özellikli bir yapı olarak gören aydın eğilimlerinin; ona siyasal yaşamdaki tikanlıkları, -yapısal dönüşümün gerektirdiği (!) biçimde-, çözüme işlevi yükleyen aydın eğilimleri ölçüsünde yanıltıcı olabileceğidir. Zira bu iki eğilim de, hem ordunun müdahaleler yoluyla siyaset üzerindeki etkilerinin hem de hali hazırdaki toplumsal koşulların orduyu getirmiş olabileceği noktanın kavranmasını güçleştirmektedir. Ayrıca, Türk aydınının tarihsel süreç içerisinde, -demokratikleşme adına da olsa-, zaman zaman, sert ve susturucu tavırlar içerisine girebildiği bir vakıadır. Bu durum her dönemde, farklı düşünce biçimlerinin kavranabilmesini güçleştirmiştir. Güçleştirmeye de devam edecektir.

Bu dönemin de, önceki bazı örneklere benzer biçimde, “siyasal konjonktüründen ziyadesiyle etkilenen, -günü birlik- düşünme biçimlerinin öne çıktığı bir dönem olduğu” yönündeki iddialarda görece haklılık payı vardır. Keza mevcut siyasal konjonktürün Türk sivil-asker ilişki biçimlerini sağlıklı bir biçimde analiz etmeyi görece engellediğini söylemek de abartılı olmayacaktır.

Çalışmanın yöntemle ilgili bölümünde de belirtildiği gibi, Türk siyaset bilimi çevrelerinde ordunun “siyaseti düzenleme yeteneğine sahip” ve yapısı itibarıyla da “özerk bir vesayet kurumu” olduğu hususu, âdeta, sabit bir veri olma özelliği göstermektedir. Buna mukabil sivil-asker ilişkilerine ilişkin araştırmaların konusu olması gereken TSK’nın müdahalelere ilişkin davranış kalıpları ve subayların sivil-asker ilişkilerine ilişkin yaklaşımları ile ilgili bilgiler ancak, dış gözlemlerle ve/veya karşılaştırmalar yoluyla elde edilmektedir. Hal böyle iken TSK, başta güvenliğin gerektirdiği gizlilik vb. nedenlerle, dışarıdan yapılan gözlemlere de yeterince imkân vermemektedir. Bunun yanı sıra TSK’nın kendi bünyesinde, sivil-asker ilişkilerini akademik düzeyde ele alarak tartışacak ve bunu sivil toplumla paylaşacak bir düşünce yapısı düzenlemesine sahip olup olmadığı, hatta istekli olup olmadığı da yeterince bilinmemektedir. Bu nedenle TSK’nın, sadece sivil-asker ilişkilerine ilişkin olarak değil, bizatihi kendisini de ilgilendiren pek çok konuda da, dışarıdan gözleme imkân veren bir yapıya kavuşturulmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca TSK’nın sorunlarını akademik düzeyde ele alarak tartışacak ve bunu sivil toplumla paylaşacak

bir düşünce yapısı düzenlemesine sahip kılınması müteakip çalışmaların daha sağlıklı yürütülebilmesi açısından da önem arz etmektedir.

Serra'nın Augeora'dan aktardığına göre, “demokratik kontrol süreci iki farklı görevden oluşmaktadır. Bunlardan ilki; ordunun siyaset dışında tutulması, ikincisi ise; ordu içerisindeki olası itirazların bertaraf edilmesidir” (1995:33). Bu iki aşamayı, basitçe, askerî darbe tehdidinin varlığı veya yokluğu açısından ayırıştırmak yetersizdir (Serra, 2001:38–41). Araştırma bulguları, Türkiye’de demokratik kontrol sürecinin bütünüyle tamamlanmadığına işaret etmektedir. Bu nedenle müteakip çalışmaların, Augeora’nun sıraladığı birinci görev ölçüsünde, ikinci görevin gerektirdiği alanları da kapsayacak biçimde genişletilmesinde yarar görülmektedir. Bu çerçevede müteakip çalışmaların; “ordunun siyaset dışında tutulması” meselesi kadar “askerlerin ve vatandaşların demokratik kontrolün yöntemine ilişkin olası itirazlarının bertaraf edilmesi” meselesine odaklanmasında fayda görülmektedir. Müteakip çalışmaların ayrıca; denklemin ordu tarafı kadar, siyasî otorite tarafına, özellikle de, hükûmetlerin demokratikleşme ve sivilleşmeye yönelik pratiklerine yöneltilmesinin, meselenin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Linz, “demokratik meşruiyet, sonuçta, belirli bir ülkede, zamanın belirli bir noktasında, kolektif amaçlar için başka hiçbir rejimin daha iyisini başaramayacağı inancına bağlıdır.” (1978:18) demektedir. Gerek askerler gerekse de vatandaşlar; yürütülen hükûmet siyasalarını, ancak kendi “demokrasi” algılarıyla uyumlu olduğu ölçüde meşrulaştırabilmektedir. Serra (2011)’ya göre de askerler, siyasi otoriteyi demokratik anlamda meşru bir kurum olarak gördüklerinde, onun değişmez saydıkları temel prensipler dâhil, getirdiği değişimleri benimsemeye hazır olurlar. Bu konuyla ilgili araştırma bulguları, ne askerlerin ne de vatandaşların siyasal rejimin demokratik olduğuna dair kabullerinin yeterince güçlü olmadığını göstermektedir.

Askerlerle yapılan mülakatların çoğunda, Kürt meselesi, terör meselesi, etnik ve dinî/mezhepsel bakış biçimi farklılıkları, “tektonik özellikli” meseleler olarak görülmektedir. Bir diğer yaygın kaygı ise, otoriter dönemden kalma yasal ve kurumsal yapıların, iktidar otoritesini tahkim etmeye matuf olarak kullanılıyor olmasıdır. Serra’ya göre, “otoriter rejimden kalan kurumsal yapıları dönüştürmek için ne kadar çok çaba

sarf edilirse, paralel bir askerî reformu yürütmek o kadar kolay olacaktır” (2001:84). Serra (2011:85) ayrıca aşağıdaki ifadeleriyle, araştırma bulgularındakine benzer biçimde, Türkiye’nin Kürt sorununa ve laik cumhuriyete yönelik İslami tehdide bir çözüm bulmadan kurumsal reform ekseninde kesin bir ilerleme kaydetmesinin zor olduğunu da belirtmektedir.

Her ne kadar AB ile müzakerelerin perspektifi değişimlere yol açıyorsa da (bunlar şekli de olsa, hiçbir şekilde küçümsenmemelidir), Kürt Sorununa ve laik cumhuriyete yönelik İslami tehdide bir çözüm bulmadan, Türkiye’nin kurumsal reform ekseninde kesin ilerleme kaydetmesinin çok zor olacağı yeterince açıktır. Aslında AB’ye entegrasyon süreci, eğer ilerlese, silahlı kuvvetlerin vesayetinin azaltılması ve bahsettiğim iç çatışmalarının üstesinden gelinebilmesi için bir istikrar ögesi oluşturabilir.

TSK’nın, dışarıdan gözleme sınırlı derecede imkân veren yapısı Türkiye’de sivil-asker ilişkilerini çalışanların işlerini güçleştirmektedir. Bu durum TSK’nın anatomik yapısı ve kurumsal reflekslerinin akademik düzeyde ele alınıp tartışılmasının ve anlaşılır kılınmasının engellemektedir. Bu nedenle Türkiye’de sivil siyasi otorite ordu ve vatandaş ilişkilerinin dinamiklerini anlamamıza hizmet edebilecek bütünlüklü bir açıklama çerçevesi oluşturulmasını hedefleyen bu çalışmada, sivil-asker ilişkilerinin en sessiz tarafının meseleye bakış biçiminin mümkün olabildiğince anlaşılır kılınmasına çalışılmıştır. Askerlere ulaşmadaki güçlüklerle ve mülakat yapılanların çekingen tutumlarına rağmen mülakatların, hem bu çalışmayı hem de önümüzdeki dönem çalışmaları yönlendirecek bulgular ihtiva etmesi yönüyle oldukça faydalı olduğu değerlendirilmiştir.

İzleyen paragraflarda Türk sivil-asker ilişkilerini araştırmaya yönelik müteakip çalışmalar için yararlı görülen önerilere ve müteakip çalışmalarda ele alınmasında yarar görülen hususlara yer verilmiştir.

Bu çalışmanın demokratik gözetimle ilgili alanı sadece TSK’yı kapsayacak biçimde ve “orduların demokratik sistemlerdeki yeri” genel çerçevesiyle sınırlandırılmıştır. Müteakip çalışmalarda bu alanın, polis, istihbarat unsurları, korucular gibi silah taşıyan bütün unsurların kapsama alınmasının yanı sıra Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlığı’nın ise TSK kapsamı dışında değerlendirilmesinin yararlı olacağı kıymetlendirilmektedir. Keza bu çalışmaların “orduların sivil denetime tabi olması” anlayışı kadar, “askerleri denetlemesi gereken kurum ve yapıların da sürece dâhil

edileceği bir demokratik kontrol ve gözetim” anlayışı üzerine bina edilmesinin uygun olacağı düşünölmektedir.

Başta Schiff ve Feaver’in kuramsal modelleri olmak üzere çalışma kapsamında kısaca değinilen kuramsal modellerin Türkiye özeline uygulanması ve test edilmesi, gerek 60 yılı aşkın süredir geçerliliğini korumakla birlikte, Türkiye özelini açıklamakta yetersiz kalan klasik paradigmanın tadiline gerekse de Türk sivil asker ilişkilerini açıklamaya matuf bir kuramsal çerçevenin kurulmasına imkân sağlayabilecektir. Böylesi bir açıklama çerçevesinin, tarafların üzerinde uzlaşabileceği bir sivil-asker ilişki biçiminin inşasına da imkân verebileceği değerlendirilmektedir.

Bu araştırmanın bulguları, subayları kışlalarında toplumsal hayattan soyutlanmış bir şekilde yaşayan monolitik kitleler olarak niteleyen, TSK’yı da darbeciliği gelenekselleştirmiş ve verili özellikler gösteren bir kurum gerekse de ilişkiyi sivil-asker elitler arası stratejik biçimli bir ilişki olarak ele alan anlayışlardan uzaklaşılması ve vatandaşı da kapsamak üzere sivillerin reflekslerine yöneltilmesinin gerektiğini göstermektedir.

Araştırma bulguları gerek askerlerin gerekse de vatandaşların olası itirazların bertaraf edilmesinin istikrarlı bir sivil-asker ilişki biçimi inşasının vazgeçilmez bir koşulu olduğunu göstermektedir. Bu nedenle de demokratik gözetim konulu müteakip çalışmaların, “demokratik gözetimin demokratikleşme ve sivilleşme genel amacına hizmet eden” bir kavrayış ve bilinç düzeyi oluşturmaya hizmet etmeyi amaçlamasında yarar görölmektedir.

Sivil-asker ilişkilerinin siviller yönüyle en önemli handikaplarından biri olan, savunma planlaması konusundaki sivil uzmanlık eksikliğinin giderilmesine katkı sağlamak üzere, münhasıran milli siyaset ve savunma planlamasını, değişen güvenlik anlayışıyla uyumlu bir biçimde inceleyen bir tez çalışması yapılmasında yarar görölmektedir.

KAYNAKÇA

- Abrahamson Bengt, (1972), “**Military Professionalisation and Political Power**”, Beverly Hills, CA, USA: Sage Publications.
- Ahmad Feroz, (2008), “**Modern Türkiye'nin Oluşumu**”, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akay Hale, (2011), “Türkiye’de Asker-Sivil İlişkileri: 2000–2011 Dönemine İlişkin Bir Değerlendirme”, **Helsinki Yurttaşlar Derneği**, http://www.hyd.org.tr/staticfiles/files/asker_sivil_hale_akay.pdf, Erişilme Tarihi, 2 Mayıs,2012.
- Akbaba Burcu, (2006), “**Ulus Devlet Bağlamında Ordu Siyaset İlişkisi**”, yayımlanmış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi SBE.
- Akça İsmet, (2004), “Kolektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri”, “**Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**” içinde, ss: 225–269, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Akça İsmet, (2005), “Ordunun Emperyalizmi, Emperyalizmin Ordusu: ABD’de Militarizmin Yüzleri”, **Birikim**, Sayı 189, Ocak, (Evren Balta ile birlikte).
- Akça İsmet, (2006), “**Militarizm, Kapitalizm ve Devlet: Türkiye’de Orduyu Yerli Yerine Koymak**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Boğaziçi Üniversitesi.
- Akça İsmet, (2010), “Türkiye’de Askerî-İktisadî Yapı: Durum, Sorunlar Çözümler”, **TESEV Yayınları Demokratikleşme programı Siyasa Raporları Serisi, Güvenlik Sektörü. No:2**
- Akdoğan Yalçın, (2004), “**Muhafazakâr Demokrasi**”, Alfa yayınları, İstanbul
- Akşit B, Kalaycıoğlu, S, Varoğlu, K. Çakar, M, (2007), “A Comparison of Civil-Military Attitudes: The Case of Turkey” in Giuseppe Caforio (ed.) Cultural Differences between the Military and Parent Society in Democratic Countries Contributions to Conflict Management, **Peace Economics and Development**, Vol. 4, Elsevier Ltd. Publications, 2007, pp. 325–331.
- Aköz Emre, (2009), "Org. İlker Başbuğ Gülen Cemaati'ni Niye Hedef Aldı?", **Sabah Gazetesi**, 15.04.2009, http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/akoz_/2009/04/15/Org_ilker_Basbug_Gulen_Cemaati_ni_niye_hedef_ald,erişilme_tarihi_26_Mayıs_2013.
- Akyaz Doğan, (2002), “**Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine**”, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Akyol Taha, (1996), “**Medine’den Lozan’a**”, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Alkan A. Turan, (1992), “**İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**”, Ankara: Cedit Yayınları.
- Althusser Louis, (1971), “**Ideology and Ideological State Apparatuses**”, in L. Althusser (Ed.), Lenin and Philosophy and other Essays. New York: Monthly Review Press.

- Altınay Ayşe Gül, (2003), “Militarizm ve İnsan Hakları Ekseninde Millî Güvenlik Dersi” In: Çotuksöken, Betül and Erzan, Ayşe and Silier, Orhan, (eds.) **Ders kitaplarında insan hakları: tarama sonuçları**. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, pp. 138–157. ISBN 9758813080.
- Altınay Ayşe Gül, (2004), “**The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender and Education in Turkey**” New York: Palgrave MacMillan.
- Altınay Ayşe Gül, (2004), “Eğitimin Militarizasyonu: Zorunlu Millî Güvenlik Dersleri”, “**Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**” içinde, ss. 179–201, Bayramoğlu, Ali ve Ahmet İnel, editör Abdullah Onay, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Anderson John M, (1998), “**Civil Military Relations And Concordance Theory: A Case Study**”, Yüksek Lisans Tezi, Naval Post Graduate School, Monterey, ABD.
- Andrew Brabndy M, (2008), “**Patterns of Civil-Military Relations in Democracies**”, Yüksek Lisans tezi, Naval Post Graduate School, Monterey, ABD.
- Ateş Toktamış, (2009), “Ordu Siyaset ve Yalanlar”, **Bugün Gazetesi**, 14. 10. 2009, <http://www.bugun.com.tr/ordu-siyaset-ve-yalanlar--yazisi-83835>, erişilme tarihi 26 Mayıs 2013.
- Arı Leman Başak, (2007), “**Civil-Military Relations in Turkey**”, Araştırma Projesi, Texas State University-Dept. Of Political Science, Public Administration, San Marcos, ABD.
- Arslan Ali, (2003), “Eşitsizliğin Teorik Temelleri: Elit Kuramı”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** (6) 2003 / 2: 115–135.
- Artan Selen Z, (2006), “**Davetiye: Tanıtım Toplantısı Yeni TESEV Yayını**”, <http://www.tesev.org.tr/.../22092006%20-20AlmanakAnkaraTanitimDavetiyesi.doc>, erişilme 25.11.2010.
- Augero Felipe, (1995), “**Militares, Civiles y Democracia. La Espana Postfranquista en Perspectina Comprada**”, Madrid: Alianza Editorial
- Aydınlı Ersel, Ali Nihat Özcan, Doğan Akyaz, (2006), “The Turkish Military’s March Toward Europe” **Foreign Affairs**, vol 85, nu: 1 2006, ss, 77–90.
- Aydınlı Ersel, (2009), “A Paradigmatic Shift for the Turkish General and an End to the Coup Era in Turkey”, **The Middle East Journal**, Volume 63, Number 4, 2009, pp. 581–596, Middle East Institute.
- Başbuğ İlker, (2009), 14 Nisan 2009 Tarihinde Harp Akademileri Komutanlığında Yaptığı “**Yıllık Değerlendirme**” konuşması, http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri10_1_7_Konusmalar/2009/org_ilkerbasbug_harpakkonusma_14042009.html, erişilme tarihi, 10.08.2010.
- Başgöz İlhan, (1995), “**Türkiye’nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**”, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Barry P. Norman, (1989), “**Yeni Sağ**”, Çev. Cevdet Aykan, İstanbul: Tisamat.

- Bayramoğlu Ali ve Ahmet İnsel, (2004), "**Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu**", editör Abdullah Onay, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bayramoğlu Ali, (2004), "Asker ve Siyaset", "**Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu**" içinde, ss: 59–119, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bayramoğlu Ali, (2007), "**28 Şubat**", Ankara: İletişim Yayınları.
- Bayramoğlu Ali ve Ahmet İnsel, (2008), "**Almanak Türkiye 2006–2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim**", [http://www.tesev.org.tr/UD OBJE/PDF/DEMP/almanak_2008_02_07_09.WEB%20icin.pdf](http://www.tesev.org.tr/UD_OBJE/PDF/DEMP/almanak_2008_02_07_09.WEB%20icin.pdf), erişilme tarihi, 24.08.2010.
- Belge Murat, (2012), "Bir 'Müslüman Militarizmi de Pekâlâ Olabilir", **Turnusol Fikir İmecesini**, 27 Şubat 2012, <http://www.turnusol.biz/public/roportaj.aspx?id=12232&roportaj=Bir%20%93M%FCsl%FCman%20militarizmi%94%20de%20pek%E2%20olabilir>, erişilme tarihi 26 Mayıs 2013.
- Berle Adolf and Means Gardiner, (1932), "**The Modern Corporation and Private Property**", New York: Commerce Clearing House.
- Berkan İsmet, (2009), "İlker Başbuğ'un Üslûbu", **Radikal Gazetesi**, 15.04.2009, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ismet_berkan/ilker_basbugun_uslubu-931185, erişilme tarihi 26 Mayıs 2013.
- Bersay A Kemal, (2009), "Başbuğ'un Duyurduğu", **Anlayış Dergisi** Sayı 72, ss 41–41.
- Benlisoy Foti, (2008), "İsmet Akça ile Mülakat: Neo-liberal Militarizme Karşı Siyasetin Toplumsallaşması", **Mesele Dergisi**, Sayı.20
- Besley Timothy ve James Robinson, (2009), "Quis Custodiet Ipsos Custodes? Civilian Control Over the Military", **Journal of European Association**, vol 8, nu: 2–3.
- Bienen Henry, (1969), "**The Military Interventions**", USA: Russel Sage.
- Bihimya Kotera, (1977), "**Civil Military Relations: A Comperative Study of India and Pakistan**", PhD Dissertation, Rand Post Graduate School, Santa Monica, California, USA.
- Birand M. Ali, (1986), "**Emret Komutanım**", İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Birand M. Ali, (2009), "Başbuğ, Kimseye Yaranamadı", **Milliyet Gazetesi**, 16.04.2009, <http://www.milliyet.com.tr/default.aspx?aType=YazarDetay&ArticleID=1083537>, erişilme tarihi 26 Mayıs 2013.
- Bora Tanıl, (2004), "Ordu ve Milliyetçilik", "**Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu**" içinde, ss 163–177, editörler Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları
- Bröckling Ulrich, (2008), "**Disiplin: Askerî İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi**", Çev. Veysel Atayman, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, İkinci Basım.
- Born H. Fluri P, Johnsson A, (2003), "**Parliamentary Oversight of the Security Sector. Principles, Mechanisms and Practices**", Geneva: Inter-Parliamentary Union & Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces,

- Bozatay Şeniz Anbarlı, (2011), “Türkiye’de Vicdani Ret Tartışmalarının Toplumsal ve Hukuki Boyutları”, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 151-172, Güz 2011.
- Brown James, (1987), “The Military and Politics in Turkey”, **Armed Forces and Society**, Cilt. 13, No.2, Kış 1987.
- Buğra Ayşe, (2010), “**Devlet ve İşadamları**”, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Burak Begüm, (2011), “Osmanlı’dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri”, **History Studies**, volume 3 / 1 2011 içerisinde, sayfalar:45–57.
- Burchill Scott, (2001), “**Theories of International Relations**”, New York: Palvrage.
- Burk James, (2002), “Theories of Democratic Civil-Military Relations”, **Armed Forces & Society**, Vol. 29, No. 1, Fall 2002, pp. 7–29.
- Cizre-Sakallıoğlu Ümit, (2002), “**AP-Ordu İlişkileri**”, Ankara: İletişim Yayınları.
- Cizre-Sakallıoğlu Ümit, (2004), “Egemen İdeoloji ve TSK: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz”, **Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu** içinde, ss: 135–163, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Cizre-Sakallıoğlu Ümit, (2006), “**Muktedirlerin Siyaseti**”, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cizre- Sakallıoğlu Ümit, (2012), “İktidarın Yeni İdeolojisi: Statükocu Reformizm”, Agos Gazetesi, 11. Ekim 2012.
- Cohen Eliot, (2002), “Civil-Military Relations”, <http://www.fpri.org/americanvulnerable/06.CivilMilitaryRelations.Cohen.pdf>, erişilme tarihi 26 Mayıs 2013.
- Cohen Eliot, (2003), “**Supreme Command: Soldiers, Statesmen, and Leadership in Wartime**”, Free Press, 2002, ISBN 0-7432-3049-3.
- Clapham Christopher and George Philip, (1985), “**The Political Dilemmas of the Military Regimes**”, London: Crohom Helm.
- Clausewitz Carl Von, (2008), “**Savaş Üzerine**”, Doruk Yayınları: İstanbul.
- Cottey Andrew, (2000), “A Framework for Understanding Democratic Control of Armed Forces in Post-Communist Europe” **One Europe or Several?** ESRC Programme Working Papers.
- Cottey Andrew, Timothy Edmunds and Anthony Forster (2002), “**Democratic Control of the Military in Post-Communist Europe: Guarding The Guards**”, Houndmills, Hampshire: Palgrave.
- Çaha Ömer, (2004), “Muhafazakâr Düşüncede Toplum”, **Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu** içinde, İstanbul: AK Parti Yayınları.
- Çalışkan Kerem, (2012), “**100 Yılın Darbesi**”, İstanbul: Caretta Yayıncılık.
- Çelik Halil, (1988), “Askerî Müdahaleler ve Basında Haber Dağılımı (27 Mayıs 1960 Öncesi/Sonrası Dönem)”, yayımlanmış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi SBE.
- Çelik Hüseyin, (2011-2012), “**Basın Odası**” <http://www.huseyincelik.net/bodasi.asp>, erişilme tarihi, 26 Mayıs 2012.

- Çelik Seydi, (2008), “**Osmanlı'dan Günümüze Devlet ve Asker**”, İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Çongar Yasemin, (2009), “Başbuğ'a ‘siyasi’ ve ‘akademik’ bir cevap”, **Taraf Gazetesi**, 15. 04.2009, <http://www.taraf.com.tr/yasemin-congar/makale-basbuga-siyasi-ve-akademik-bir-cevap.htm>, erişilme tarihi, 26 Mayıs 2012.
- Çongar Yasemin, (2010), “Ordu Nasıl Demokratikleşir 1”, **Taraf Gazetesi**, 12. 05.2010, <http://www.taraf.com.tr/yasemin-congar/makale-ordu-nasil-demokratikleşir-1-htm>, erişilme tarihi, 26 Mayıs 2012.
- Dahl Robert, (1958), "A Critique of the Ruling Elite Model", **American Political Science Review**, vol. 1–2.
- Dahl Robert, (1959), “**Social Science Research on Business**”, New York, USA: Columbia University Press.
- Dahl Robert, (1961), “**Who Governs**”, New Haven, USA: Yale University Press.
- Demir Fatih, (2004), “**Sivil-Asker İlişkileri: Kurumsal Çerçeve ve Seçilmiş Ülkeler**”, yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi SBE.
- Demir Fatih, (2009), “Sivil-Asker İlişkilerinde Sivil Kontrol”, **Bilgi dergisi**, Sayı:2, 48–71.
- Demirel Tanel, (2001), “12 Eylül’e Doğru Ordu ve Demokrasi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 56, Sayı 4.
- Demirel Tanel, (2010), 2000’li Yıllarda Asker ve Siyaset: Kontrollü Değişim ile Statüko Arasında Türk Ordusu”, **SETA Analiz**, Sayı 18.
- Deniz Seçkin, (2012), “Ordu, Siyaset ve Din”, Sosyal Medya Haber, <http://www.Sosyalmedyahaber.com/ordu-siyaset-ve-din/>, erişilme Tarihi: 28 Nisan 2012.
- Desch C. Michael, (2001), “**Civilian Control of The Military: The Changing Security Environment**” Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University Press.
- Dinler Demet, (2003), "Türkiye’de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi", **Praksis Dergisi**, Sayı 9, ss 17–54.
- D’Odorico José C, (1982), “**The Ideological Underpinnings of Soviet Military Thought**”, <http://www.airpower.au.af.mil/airchronicles/aureview/1982/mar-apr/dorico.html#odorico>, erişilme tarihi 15.10.2010.
- Duverger Maurice, (2004), “**Siyaset Sosyolojisi**”, Çeviren: Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul,
- Dülger Mehmet, (2004), “**Güvenlik Sektörünün Parlamenter Gözetimi**” Kitap Tanıtım Toplantısı – 21 Mayıs 2004 Ankara
- Dündar Can, (2003), “Erdelhun Kompleksi”, **Milliyet Gazetesi**, 21.06.2003, <http://www.milliyet.com.tr/2003/06/21/yazar/dundar.html>, erişilme tarihi 15.10.2010.
- Düzel Neşe, (2005), “Bakan Askerî Harcamayı Bilmez” **Radikal Gazetesi**, 20 Haziran 2005, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=156262>, erişilme tarihi 15.10.2010.

- Ekinci Yılmaz, (2008), “**Türk’ün Her Şeyi Güzeldir ve Herkesten Güzeldir**”, <http://www.turksolu.org/189/ekinci189.htm>, erişilme tarihi 15.10.2010.
- Erdem Fazıl Hüsnu, (1999), “Liberal Demokratik Kuram Bağlamında Sivil-Asker İlişkileri”, **Yeni Türkiye**, Sayı 25, (Ocak-Şubat 1999).
- Erdoğan Necmi, (2010), “Gündelikçi Kadınlar, Emir Erleri ve Benzerlerine Dair ‘Aşağı’ Sınıflar, ‘Yüksek’ Tahayyüller”, **Birikim Dergisi**, sayı 132, <http://www.Birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=122&dyid=2777>, erişilme tarihi 15.10.2010.
- Erdoğan Mustafa, (1995), “**Demokrasi, Laiklik, Resmî İdeoloji**”, Siyasal Kitabevi: Ankara.
- Erdoğan Mustafa, (2001), “**Türk Politikasında Bir Reformist: Özal, Kim Bu Özal?**”, İstanbul: Boyut Kitapları.
- Erdoğan Necmi, (2000), “Gündelikçi Kadınlar, Emir Erleri ve Benzerlerine Dair ‘Aşağı’ Sınıflar, ‘Yüksek’ Tahayyüller”, **Birikim Dergisi**, Sayı:132, ss: 33-38.
- Erdoğan R. Tayyip, (2011), “Başbakan Erdoğan'dan Vicdanî Ret Açıklaması”, **Hürriyet Gazetesi**, 22 Kasım 2011, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/19303120.asp>, erişilme tarihi 15.10.2013.
- Erdoğan Tayyip, (2012), “Kimse Bize Parmak Sallamasın”, **Hürriyet Gazetesi**, 30 Nisan 2012, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/20450083.asp>, erişilme tarihi 25. 05. 2013.
- Etzioni-Halevy Eva, (1993), “**The Elite Connection**”, London, UK: Polity Press.
- Etzioni-Halevy Eva, (1997), “**Class & Elites in Democracy and Democratisation**”, New York, USA: Garland Publishing.
- Faltas Samî ve Sander Jansen, (2006), “**Governance and the Military: Perspectives for Change in Turkey**” Papers of a Project Managed by the Centre for European Security Studies (CESS) in the Netherlands, in co-operation with the İstanbul Policy Center (IPC)
- Feaver Peter D, (1992), “**Guarding The Guardians: Civilian Control of Nuclear Weapons in The United States.**”, Ithaca, New York: Cornell University Press, (UA23-F32 1992).
- Feaver Peter D, (1993), “Armed Servants: Agency”, **Harvard University Press** http://www.army.forces.gc.ca/caj/documents/vol_08/iss_3/CAJ_vol8.3_16_e.pdf, Erişim 04.10.2010.
- Feaver Peter D, (1996), “The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz and the Question of Civilian Control” **Armed Forces & Society** 23, No. 2 (Winter 1996).
- Feld Maury, (1968), “Professionalism Nationalism and the Alienation of the Military” in **Armed Forces and Society**.
- Finer Samuel E, (1976), “**The Man on Horseback: The Role Of Military in Politics**”, Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books.

- Findley V. Carter, (1996), “**Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**”, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları/Osmanlı Araştırmaları Dizisi.
- Galbraith John Kenneth, (1967), “**The New Industrial State**”, Boston, USA: Houghton Mifflin Company.
- Goodpaster Andrew J ve Huntington Samuel P, (1977), “**Civil-Military Relations**”, Washington D.C: University of Nebraska Press, Omaha: American Enterprise Institute for Public Policy Research.
- Göçek Fatma Müge, (1999), “**Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü Osmanlı Batışması Ve Toplumsal Değişme**”, Ankara: Ayraç Yayınevi/Tarih Dizisi.
- Gönül Vecdi, (2007), “Meclis, Savunma Bütçesini Yeterince Denetlemiyor”, **Taraf Gazetesi**, 23 Haziran 2007, <http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=5&ArsivAnaID=47228>, erişilme tarihi 26. 05. 2013.
- Greenwood David, (2005), “**Türk Sivil-Asker İlişkileri ve AB Süregelen Buluşmaya Hazırlık**”, <http://www.cess.org/publications/occasionals/view/?id=6>, erişilme tarihi 23. 08. 2010.
- Gurbetoğlu Ali, (2008), “II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Çocukluk Anlayışı” , **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2007, cilt: 40, sayı: 2, 63–92.
- Gül Tuba Dağcı, (2006), “**Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs Darbesi**”, İstanbul: İlgi Yayınları.
- Gültekin Mehmet Bedri, (2009), “**Orgeneral Başbuğ’un Konuşmasında Artılar, Eksiler!**”, <http://www.ip.org.tr/lib/pages/haberdetayburo.asp?goster=haberdetay&idhaber=1697>, erişilme tarihi 10.08.2011.
- Güneş Turan, (1983), “**Araba Devrilmeden Önce**”, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Güzel Hasan Celâl, (2011), “Demilitarizasyona Doğru”, **Radikal Gazetesi**, 13.08.2011, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/hasan_celal_guzel/demilitarizasyona_dogru-977097, erişilme tarihi 25. 05. 2013.
- Hacımustafaoğulları Mustafa, (2010), “**Askerî Vesayet, Siyasi Vesayet, Merkezî Vesayet**”, [“http://as-der.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=1249&Itemid=48](http://as-der.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=1249&Itemid=48), erişilme tarihi 01.09.2010.
- Harowitz Donald, (1980), “**Coup Theories and Officers’ Motives: Sri Lanka in Comparative Perspective**”, Princeton, NJ. USA: Princeton University Press.
- Hale William, (1996), “**Türkiye’de Ordu Ve Siyaset 1789’dan Günümüze**”, İstanbul: Hill yayınları.
- Hayek Friedrich August Von, (1944), “**The Road to Serfdom**”, New York, USA: George Routledge and Sons Company.
- Held David, (1996), “**Models of Democracy**”, Second Edition, Stanford, USA: Stanford University Press.

- Hegel Georg Wilhelm Friedrich, (2001), “**Philosophy of Right**”, translated by S. W. Dyde, Ontario: Batoche Books.
- Heper Metin, (1976), “Political Modernization As Reflected in Bureaucratic Change: The Turkish Bureaucracy and A Historical Bureaucratic Empire Tradition”. **International Journal of Middle East Studies** 7(4): 507–521.
- Heper Metin, (1985), **Türkiye’de Devlet Geleneği**, İngilizceden çeviren Nalân Soyarik "The State Tradition" Walkington England: The Eothen Press, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Heper Metin ve Aylin Güney, (2000), “The Military Consolidation of Democracy: The Most Recent Turkish Experiences”, **Armed Forces & Society**, 26, 4 (2000).
- Heywood Andrew, (2006), “**Siyaset**”, Ankara: Liberte Yay:118.
- Hopkins Keith, (1966), “Civil-Military Relations in Developing Countries”, in **British Journal of Society** June Issue.
- Howard Michael, (1957), “**Soldiers and Governments: Nine Studies in Civil-Military Relations**”, London, UK: Eyre and Spottiswoode.
- Howard Michael and Paret Peter, (1976), “**Carl von Clausewitz, on War**”, New Jersey, USA: Princeton University Press.
- Huntington Samuel P, (1962), “Patterns of Violence in World Politics”, in Changing Patterns of Military Politics, ed. Samuel P. Huntington, **Free Press**, New York.
- Huntington Samuel P, (1986), “Civil-Military Relations”, in **Encyclopedia of the American Constitution**, Vol. 1, 271–73 New York: Macmillan, (REF KF4548- E53 1986 v.1).
- Huntington Samuel P, (1993a), “**Üçüncü Dalga, Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma**”, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları,
- Huntington Samuel P, (1993b), “**Asker ve Devlet**”, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Huntington Samuel P, Jorge I. Dominguez, (1995), “**Siyasal Gelişme**”, Çeviren: Ergun Özbudun, Ankara: Siyasi İlimler Derneği Yayınları.
- Huzar Elias, (1950), “**The Purse and the Sword: Control of the Army by Congress Through Military Appropriations, 1933–1950**”, Ithaca, N.Y: Cornell University Press.
- Hür Ayşe, (2008), “Rejim Elden Gidiyor, Darbe Yapalım!”, **Taraf Gazetesi**, 24.02.2008, <http://www.taraf.com.tr/ayse-hur/makale-rejim-elden-gidiyor-darbe-yapalim.htm>, erişilme tarihi 25. 05. 2013.
- Hür Ayşe, (2008), “Millet-i Müsellahanın doğuşu”, **Taraf Gazetesi**, 12.10.2008, <http://www.taraf.com.tr/ayse-hur/makale-millet-i-musellahanin-dogusu.htm>, erişilme tarihi 25. 05. 2013.
- İba Şaban, (1988), “**Ordu Devlet Siyaset**”, İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi / Kamera Dizisi 1998.
- İğdemir Uluğ, (2009), “**Kuleli Vak’ası Hakkında Bir Araştırma**”, Türk Tarih Kurumu: Ankara.

- İnalcık Halil, (1964), “Osmanlı Devrinde Türk Ordusu”, **Türk Kültürü**, Sayı 22, Ankara.
- İnalcık Halil, (1970), “The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy”, in **The Economic Histir of the Middle East**, eds. M. A. Çok, P. M. Hol, An K. S. Limbon and Bernard Lemis, London: Oxford University Press.
- İnalcık Halil, (1992), “Comments on Sultanizm: Mac Weber's Typification of the Ottoman Polity”, in **Near Eastern Studies**, 1: 49-72 Princeton Papers.
- İnalcık Halil, (2000), “Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış.”, in **Osmanlı**, volume I: Siyaset, 37–117, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- İnsel Ahmet ve Cengiz Aktar, (1985), “Devletin Bekası için Yürütülen Çağdaşlaşma Sürecinin Toplumsal Sorunları”, **Toplum ve Bilim** 31.
- İnsel Ahmet, Ali Bayramoğlu, (2004), “Bir Zümre Bir Parti-Türkiye’de Ordu” Derleyenler: Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, 2. Baskı, 385 S. **Birikim Yayınları**: 30, Birikim ‘den Seçmeler: 2.
- İzol Ramazan, (2009), “Türkiye’de Ordu’nun Siyasi Varlık Sebepleri”, **Mülkiye Dergisi**, Sayı:235, Sayfalar:193–215.
- Jackman Robert, (1972), “Predictability of Coups D’etat: A Model With African Data”, **American Political Science Review**, volume 72.
- Janowitz Morris, (1964), “**The Military in the Political Development of New Nations**”, Chicago, USA: University of Chicago Press.
- Janowitz Morris, (1971), “**The Professional Soldier: A Social and Political Portrait**”, New York: Free Press, UB147. J31 1971.
- Janowitz Morris, (1976), “Military Institutions and Citizenship in Western Societies”, **Armed Forces & Society**, Jan. 1976: vol. 2: pp. 185–204, Texas, USA: Sage Publications.
- Jessop Bob, (1980), “The Political Indeterminacy of Democracy”, A. Hunt (der.) in **Marxism and Democracy**, 55–80, London: Lawrence and Wishart.
- Joo Rudolf, (2003), “The Democratic Control of Armed Forces”, **Chaillot Paper** 23, <http://www.iss.europa.eu/nc/actualites/actualite/browse/71/article/the-democratic-control-of-armed-forces/>, Erişim 18.08.2010.
- Kamrava Mehran, (2005), “**Modern Middle East: A Political History Since the First World War**”, <http://www.ucpress.edu/content/pages/10207/10207.ch01.pdf>, Erişim 28.08.2010.
- Kant Immanuel, (1996), “Toward Perpetual Peace”, in **Practical Philosophy, The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Karaosmanoğlu Atilla, (2011), “Silahlı Kuvvetler ve Demokrasi”, **BİLGESAM Raporu** No:33.
- Karabeli Gerassimos, (1998), “**Civil-Military Relations: A Comparative Analysis of the Role of the Military in the Political Transformation of Post-War Turkey and Greece: 1980–1995**”, Final Report submitted to NATO in June

- 1998, <http://www.nato.int/acad/fellow/96-98/karabeli.pdf>, erişilme tarihi 25. 05. 2012.
- Karakaş Eser, (2011), “Hüseyin Çelik’in sivilleşme planı”, **Star Gazetesi**, 5 Eylül 2011, <http://www.akpartiilgenel.com/huseyin-celikin-sivillesme-plani-151y.htm>, erişilme tarihi 25. 05. 2013.
- Kardaş Ümit, (2010) “Kozmik Trajedi”, **Star Gazetesi**, http://www.stargazete.com/acik_gorus/ kozmik- trajedi-haber-237343.htm, erişilme tarihi 02.09.2010.
- Karpat Kemal, (1973), “Structural Change and Historical Foundations of Contemporary Turkish Politics”, in **Social Change and Politics in Turkey. A Structural-Historical Analysis**, edited by Kemal Karpat. USA: Leiden: E. J. Brill.
- Karpat Kemal, (2010a), **Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset**, İstanbul: Timaş yayınları.
- (2010b), **“Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din”**, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayalı Kurtuluş, (2005), **“Ordu ve Siyaset”**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kazancıgil Ali, (2007), “Türkiye’de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme** içinde, İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları, 2007.
- Keyder Çağlar, (2009), **“Türkiye’de Devlet ve Sınıflar”**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kızıl Çağhan, (2008), “Demokrasi Kuramları ve Devrimci Demokrasi”, **Yeniden Devrim** Sayı 6 – Bahar 2008, ss:107-122.
- Koçak Cemil, Hikmet Özdemir, Korkut Boratav, Selahattin Hilav, Murat Katoğlu, Ayla Ödekan, (2005), **“Yakınçağ Türkiye Tarihi: 1908–1980 ve 1980–2003”**, İki Cilt, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Koçak Cemil, (2009), “Yakın Tarihte Ordu-Siyaset İlişkisi: Cemil Koçak’la Mülakat”, **Neşe Düzel’in Pazartesi sohbetleri yazı dizisi** içinde, Taraf Gazetesi’nin 11.11.2009 tarihli nüshası, <http://www.taraf.com.tr/nese-duzel/makale-cemil-kocak-en-sivil-abdulhamit-donemiydi.htm>, erişilme tarihi 25. 05. 2013.
- Kohn Richard H, (1988), “The Constitution and the U.S. Army: Natronla Security and the Intent of the Framers”, in **The Constitution and the U.S. Army**, U.S. Army War College, and U.S. Army Military History Institute, UA25. C66 1988.
- Konda, (2010), “Siyasette Kutuplaşma” http://www.konda.com.tr/tr/raporlar/ 2010_06_KONDA_ Toplumda _Siyasette _Kutuplasma.pdf, erişilme tarihi 25. 05. 2013.
- Köker Levent, (2001), “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt-2**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köker Levent, (2009), **“Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi”**, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kuçuradi Ionna, (1998), “21. Yüzyılın Eşiğinde Demokrasi Kavramı ve Sorunları”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi** Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı.
- Kuran Ahmet Bedevî, (1956), “**İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**”, İstanbul: Çeltüt Matbaası.
- Kuran Ahmet Bedevi, (2000), “**İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**”, 2. Baskı, Kaynak Yayınları: İstanbul,
- Küçük Yalçın, (2009), “**Türk askerine gazozcu diyenler bugün GATA külli diyor**”, <http://www.odatv.com/n.php?n=turk-askerine-gazozcu-diyenler-bugungatakulli-diyor-1103091200>, erişilme tarihi 25.08.2010.
- Küçükşahin Şükrü ve Uğur Erhan, (2003), “Komutanların MGK Üyeliği Devam”, **Hürriyet Gazetesi**, 16.07.2003, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=159556>, erişilme tarihi 25. 05. 2013.
- Küçükömer İdris, (2010), “**Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması**”, İstanbul: Profil yayınları.
- Laçiner Ömer, (2002), “ Türk Militarizmi”, Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye'de Ordu içinde, **Birikim**, Sayı: 160–161.
- Lindblom Charles Edward, (1976) **Politics, Economics, and Welfare: Planning and Politico-Economic Systems Resolved into Basic Social Processes**, with Robert A. Dahl, Chicago, USA: University of Chicago Press.
- Linz Juan, (1978), “**Crisis Breakdown and Reequilibration**”, Juan Linz and Stephan Alfred (ed.) (1978) içinde.
- Locke John, (1969), “Essay Concerning the True Original Extent End of Civil Government: Second Traite on Civil Government”, Sir Ernest Barker (ed.) in **Social Contract**, London: Oxford University Press.
- Luckham Robin, (1971), “A Comparative Typology of Civil-Military Relations”, in **Government and Opposition**, volume 6, Issue 1, pages 5–35.
- McFadden John, (1989) “Civil-Military Relations in the Third Turkish Republic”, **The Middle East Journal**, cilt 39 (Kış 1989).
- Mann Michael, (1993), **The Sources of Social Power Volume II: The Rise of Classes and Nation-States, 1760–1914**, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Mardin Şerif, (1990), “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez- Çevre İlişkileri”, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset** içinde, ss.30–66, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin Şerif, (1996), “**Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**”, (Çevirenler: Mümtazer Türköne - Fahri Unan ve İrfan Erdoğan). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif, (2004), “Türk Devrimi'nde İdeoloji ve Din” (Çeviri: G. A. Tosun) (der.) M. Türköne ve T. Önder (2004), **Türkiye'de Din ve Siyaset** (Makaleler 3), İstanbul: İletişim (10. Baskı) içinde: 145–167.
- Mardin Şerif, (2012), “**İdeoloji**”, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Marx Karl, (1933), **Critique of the Gotha Programme: With Appendices by F. Engels and V. I. Lenin**, New York. USA: International Publishers.
- Mazıcı Nurşen, (1988), “**Türkiye’de askerî darbelerin sivil rejimler üzerindeki etkileri**”, yayımlanmış yüksek lisan tezi, İstanbul Üniversitesi SBE.
- MetroPOLL, (2011), “**Türkiye’de Demokrasi Algısı**”, <http://www.metropoll.com.tr/report/demokrasi-arastirmasi-nisan-2011-2>, erişilme tarihi 25. 05. 2013.
- MetroPOLL, (2011), “**Türkiye’de Darbeler ve Darbe Yargılamaları**”, <http://www.metropoll.com.tr/report/demokrasi-arastirmasi-nisan-2011-2>, erişilme tarihi 26. 05. 2013.
- Miliband Ralph, (1969), “**The State in Capitalist Society**”, London: Weidenfeld and Nicolson.
- Miliband Ralph, (1988), “**Capitalist Democracy in Britain**”, London, UK: Oxford University Press.
- Mills Charles Wright, (1956), “**The Power Elite**”, London, UK: Oxford University Press.
- Montero Carlos Closa, (2007), “Who Controls”, Study on Democratic Control of Armed Forces, **DCAF Backgrounder**, EU Venice Commission, Strasbourg, France.
- Moskowitz Joseph, (1983), “**Involment in Politics: A Content Analysis of Civillian and Military Journals in Pakistan, France and Israel**”, Doctoral Dissertation, New York University, New York.
- Morrison, Donald G ve Hugh M Stevenson, (1972), “Integration and instability: Patterns of African political development”, **American Political Science Review**, 66(3): 902–927.
- Narlı Nilüfer, (2000), “Civil Military Relations in Turkey”, **Turkish Studies**. Vol.1, No.1 (Spring 2000): 107–127.
- Narlı Nilüfer, (2003), “Initiatives for Transparency-Building in Turkey: International, Domestic and Regional Factors”, in **Information & Security**, Volume 11, pages: 34–54.
- Narlı Nilüfer, (2004), “**Aligning Civil-Military Relations in Turkey: Transperancy Building in Defense Sector and the EU Reforms**” http://www.bmlv.gv.at/pdf_pool/publikationen/10_wg9_taf_110.pdf, Erişim, 25.08.2010.
- Narlı Nilüfer, (2006), “Transperancy Building in The Defence Sector and The EU Reforms in Turkey”, in **Governance And The Military: Perspectives For Change in Turkey**, eds. Samî Faltas, and Sander Jansen, Harmonie Papers, Groningen: CESS Publications.
- Narlı Nilüfer, (2008), “**Turkish Politics: More Democracy and Europe or More Islam?**” FRIDE Comment (May 2008): <http://www.fride.org/publication/420/turkish-politicsmore-democracy-and-europe-or-more-İslam> Erişilme tarihi, 9 Mayıs 2012.

- Narlı Nilüfer, (2009) “Changes in the Turkish Security Culture and in the Civil-Military Relations”, in **Strategic Culture and Security Sector Reform**, Pp: 56–84, Western Balkan Security Observers Meeting in Belgrade.
- Nesin Ahmet, (2012), “12 Eylül Davasında Önce Halk Yargılanmalı”, **Gaziantep Haber**, 11 Nisan 2012.
- Nordlinger Eric A, (1971), **Soldiers in Politics: Military Coups And Governments**, NJ: Prentice Hall Inc, Englewood Cliffs.
- Oktay Cemil, (2003), “**Siyaset Bilimi İncelemeleri**”, İstanbul: Alfa Yayınları.
- OSCE Documents, (1994), “**Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security**”, http://www.osce.org/documents/fsc/1994/12/4270_en.pdf, Erişim 25.11.2010.
- Öğün Süleyman Seyfi, (1998), “Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 50, Mart-Nisan 1998.
- Öney Sezin, (2011), Sivilleşen Askerler-Askerleşen Siviller: Soğuk Savaş’tan Günümüze Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümü”, **Helsinki Yurttaşlar Derneği**, http://www.hyd.org.tr/staticfiles/files/sivillesen_askerler.pdf, Erişilme Tarihi, 02, Mayıs, 2012.
- Öniş Ziya, (1998), “The Evolution of Privatization in Turkey: The Institutional Context of Public Enterprise Reform.” in **State and Market. The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective**, İstanbul: Boğaziçi University Press.
- Örs Birsen, (1996), **Türkiye’de Askerî Müdahaleler: Bir Açıklama Modeli**, İstanbul: Der Yayınları.
- Özçelik Tahsin Oğuz, (2009), "**Liberal Demokratik Kuram Bağlamında Türkiye’de Sivil-Asker İlişkileri**", Hacettepe Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi.
- Özel Necdet, (2012), “Genelkurmay Başkanı’ndan çarpıcı açıklamalar”, **Hürriyet Gazetesi**, 5. Ocak 2012, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/19607661.asp>, erişilme tarihi 26. 05. 2013.
- Özman Aylin ve Simten Coşar, (2001), “Siyasal Tahayyülde Devletin Belirleyiciliği. Metin Heper Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme”, **Doğu Batı** 4,16, ss 81–96.
- Özkök Hilmi, (2003), “Özkök: TSK Tek Vücuttur”, **Radikal Gazetesi**, 27 Mayıs 2003, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=76406>, erişilme tarihi 25. 05. 2013.
- Paker E. B, İsmet Akça, (2010), “**Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti**”, İstanbul: Bilgi Üniversitesi yayınları
- Pakın Esra, (2003), “**Sovyet Güvenlik Politikası Bağlamında Sivil-Asker İlişkileri: Brejnev’den Gorbaçov’a**”, yüksek lisans tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi SBE.
- Parla Taha, (2004), “Türkiye’de Merkantilist Militarizm”, "**Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**" içinde, ss: 201–225, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Pauker Guy, (1959), “Southeast Asia As A Problem Area in the Next Decade”, in **World Politics Volume 6**.

- Pion-Berlin David, (1992), "Military Autonomy And Emerging Democracies in South America", **Comparative Politics**, 25 (October 1992).
- Plâto, (2001), "**Devlet**", (Çeviren Canan Eyi), İstanbul: Gün Yayıncılık.
- Ponomarev Boris, (1975), "Topics on the Revolutionary Movement", **International Peace and Socialism** Editorial, Prague.
- Poulantzas Nicos, (1969), "The Problem of the Capitalist State", in **New Left Review** (I/58), 67–78.
- Prens Sabahattin, (1999), "**Türkiye Nasıl Kurtarılabilir ve İzahlar**", Ankara: Ayraç Yayınları.
- Putnam Robert, (1963), "Toward Explaining Military Interventions in Latin America" in **World Politics**, October 1963 Issue, pp 83–110.
- Pye Lucian, (1968), "Political Culture", in **The Encyclopedia of the Social Science**, David S Sills (ed.), The Macmillan Company Free Press.
- Safi İsmail, (2005), "**Türkiye’de Muhafazakârlığın Düşünsel-Siyasal Temelleri ve Muhafazakâr Demokrat Kimlik Arayışları**", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE.
- Sarkesian Sam C, John Allem Williams and Fred B. Bryant (1995) "**Soldiers, Society and National Security**", <http://catalogue.nla.gov.au/Record/661243>, erişilme 20.08.2010.
- Schiff Rebecca L, (1995), Civil Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance", **Armed Forces and Society**, Vol. 22, n. 1, (Fall 1995).
- Schiff Rebecca L, (2008), "**The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations**", Routledge Chapman & Hall, Feb 5, 2009.
- Schmitt Carl, (2002), **Siyasi İlâhiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm**, Ankara: Dost Yay.
- Schmitz Hans Peter and Katrin Sell, (1999), "International Factors in Processes of Political Democratisation: Towards a Theoretical Integration.", in Democracy without Borders. Transnationalism and Conditionality in **New Democracies**, London, UK: Routledge.
- Serra Narcis, (2011), "**Demokratikleşme Sürecinde Ordu: Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler**", Çev. Şahika Tokel, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Shemella Paul, (2006), "The Spectrum of Roles and Missions of the Armed Forces," in **Who Guards the Guardians and How: Democratic Civil-Military Relations**, ed. Thomas C. Bruneau and Scott D. Tollefson, Austin: Texas, USA: University of Texas Press.
- Skocpol Theda, (1985), "Bringing the State Back in: Strategies of Analysis in Current Research", in **Bringing Back the State**, New York: Cambridge University Press.

- Skocpol Theda, Ellen Kay Trimberger, (1994), "Revolutions and the World-Historical Development of Capitalism", in **Social Revolutions in the Modern World**, New York: Cambridge University Press.
- Soysal Mümtaz, (1986), "**100 Soruda Anayasanın Anlamı**", Ankara: Gerçek Yay.
- Söğütlü İlyas, (2010), "Cumhuriyet Türkiye'sinde Modernleşme ve Bürokratik Vesayet", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** (19) 2010 / 1: 49 – 68
- Stepan Alfred, (1973), "The New Professionalism of Internal Warfare and Military Role Expansion," in **Authoritarian Brasil**, New Haven: Yale University Press, pp.47–68.
- Strachan Hew, (1997), **The Politics of the British Army**, Oxford, UK: Clarendon Press.
- Sugar Peter, (1964), "Economic and Political Modernization", in **Political Modernization in Japan and Turkey**, New Jersey, USA: Princeton University Press.
- Sunay Cengiz, (2010), "**Türk siyasetinde sivil-asker ilişkileri: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül ve sonrası**", Ankara: Orion Yayınları.
- Şahin Ömer, (2012), "Darbeye Direniriz", **Radikal Gazetesi**, 10 Mayıs 2012, http://www.radikal.com.tr/turkiye/darbeye_direniriz-1087521, erişilme tarihi 26 Mayıs 2013.
- Şen Serdar, (1996), "**Silahlı Kuvvetler ve Modernizm**", İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Taşgetiren Ahmet, (2009), "Başbuğ - İzlenimler - Değerlendirmeler", **Bugün Gazetesi**, 15.04.2009, <http://www.bugun.com.tr/basbug-izlenimler-degerlendirmeler-yazisi-66128>, erişilme tarihi 25. 05. 2013.
- Tannenbaum Donald G, David Schultz, (1998), "**Inventors of Ideas: An Introduction to Western Political Philosophy**", St. Martin's Press, New York.
- Tekelioğlu Muammer, (1993), "**İktisâdi Düşünceler Tarihi**", Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- Thompson William, (1972), "**Explanation Of The Military Coup**", Washington DC. USA: University of Washington.
- Turan İlter, (1977), **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Türkeş Alpaslan, (1960), "**27 Mayıs İhtilali Bildirisi**", <http://www.Selcukulkuocaklari.org/alparslan-turkes/27-mayis-ihtilali.html>, Erişim 02.09.2010.
- Türköne Mümtaz'er, (2007), "**Siyaset**", Lotus Yayınevi, Ankara.
- Tomasevski Katarina, (1993), **Development Aid and Human Rights Revisited**, London and New York, UK and USA: Printer Publishers.
- Toprak Binnaz, (2008), "**Türkiye'de Farklı Olmak Din ve Muhafazakârlık Ekseninde Ötekileştirilenler**", İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projesi.
- Tosun Şahin, (1991), "**Askerî Müdahalelerin Siyasi Kültüre Etkileri**", yayımlanmış yüksek lisan tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE.

- Trimberger Ellen Kay, (1978), **Revolution from Above**, New Brunswick, New Jersey: Transaction Books Rutgers University.
- Tunçay Mete, (1981), “**Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması: (1923–1931)**”, Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Uluç Sıtkı, (2010), “**Prof. Ahmet Taner Kışlalı ve Kemalizm**”, İstanbul: Anadolu Kültür yayınları.
- Uluşahin Nur, (2007), “Liberal Demokrasinin Çıkmazı: Çatışma Karşısında Barış İçin Azınlık Çoğunluk İlişkisini Yeniden Düzenleme Gereği”, **Anayasa Yargısı** 24.
- Ünsaldı Levent, (2008), **Türkiye’de Asker ve Siyaset**, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Üskül Zafer, (1989), **Siyaset ve Asker**, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Walker Rob, (1993), **Inside/Outside: International Relations As Political Theory**, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Wan William, (2011), “Georgetown Students Shed Light on China’s Tunnel System for Nuclear Weapons”, **Washington Post**, 30, Nov, 2011.
- Weber Max, (1968), **"Economy and Society"**, University of California Press
- Welch Claude E, (2000), “**Military Disengagements From Politics, Paradigms, Processes, Random Events**”,
<http://afs.sagepub.com/content/18/3/323.abstract>, Erişim 08.08.2010.
- Wells Alan, (1974), “The Coup D’etat Theory and Practice”, in **American Journal of Sociology**, Volume 79.
- Wick Gregory J, (2000), “**Professionalism in the Turkish Military: Help Or Hindrance to Civilian Control**”, Yüksek Lisans tezi, Naval Post Graduate School, Monterey, ABD.
- Wolff Richard, (2000), “Marxism and Democracy”, in **Rethinking Marxism**, Volume 12:1 (Spring 2000), pp. 112–122, Massachusetts, USA.
- Yalçın Soner, (2007), “**Demokrat Parti’nin 'balans ayarı' 6 Haziran 1950 darbesi**”, Hürriyet Gazetesi, 4 Mart 2007, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=6056703>, 25. 05. 2013.
- Yaltrık Ünal, (2005), “11’ler Olayı”, İstanbul: İleri Yayınları.
- Yaşlı Fatih, (2009), "Liberal-Muhafazakâr Hegemonya ve Merkez-Çevre Paradigması", **Yeniden Devrim Dergisi**, Sayı 7.
- Yıldız Ahmet, (2004), “AK Partinin ‘Yeni Muhafazakâr Demokratlığı’: Türkiye Siyasetinde Adlandırma Problemi”, **Liberal Düşünce**, Yıl: 9, Sayı: 34, Bahar, Ankara.
- Yıldız Uğur Burç, (2010), “**Avrupa Birliği sürecinde Türkiye’de sivil-asker ilişkileri: Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi**”, yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE.
- Yılmaz Sait, (2008), “ABD’de Çalkalanan Sivil-Asker İlişkileri”, **Beykent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Makale <http://yeni.beykent.edu.tr/WebProjects/Uploads/sait-yilmaz-eylul.pdf>, Eylül 2008, Erişim 13.11.2008.

EKLER

Ek-a: SÖYLEŞİ SORULARI

1. TSK size göre Türkiye için ne ifade ediyor?
2. TSK Atatürk ilişkisini değerlendirir misiniz?
3. Demokratik sistemlerde orduların yerini nerede görüyorsunuz?
4. Sivil-asker ilişkileri sadece sivil siyasi irade ile askerî liderler arasında çözümlenmesi gereken bir mesele midir? Yoksa yurttaş bireylerin de, sivil-asker ilişkilerinin bir parçası olduğunu düşünüyor musunuz? Düşünüyorsanız-düşünmüyorsanız neden?
5. Emekli olmadan önce ve sonra, içinde bulunduğunuz kurumun güvenlik meselesine bakış biçimiyle hükûmetin bakış biçimi arasında belirgin farklılaşmalar olduğu dönemler olmuş mudur? Varsa bu farklılaşmalar hangi başlıklar altında yoğunlaşmaktadır?
6. Askerlerin siyasal karar verme süreçlerin içinde bulunmasının, askerî darbe imkânlarını doğrudan genişlettiği tezine ne ölçüde katılıyorsunuz?
7. 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980, 28 Şubat 1997, 27 Nisan 2007 de olanları nasıl yorumluyorsunuz? Size göre TSK'nın bu hallerdeki temel gerekçeleri ortak özellikler göstermekte midir? TSK'nın bu olaylardaki tutumunda haklı-haksız bulduğunuz yönler nelerdir? Keza bu çerçevede Türkiye'de askerlerin siyasal süreçlerde bulunma ve siyasete müdahale eğilimlerini gelenekselleşmiş bir olgu olarak görüyor musunuz?
8. Size göre Türkiye'de sivil siyasi otorite ile askerlerin uzmanlık ve sorumluluk alanlarının bütünüyle ayrılması, askerlerin bütünüyle siyasi otoritenin kontrol ve denetimine tabi kılınması gerekir mi? Evet-hayır ise neden?
9. Size göre Türkiye'deki askerî darbelerde hangi faktör ve değişkenler daha fazla etkili olmuştur?

10. Bir asker olarak günümüz küresel değişimleri dikkate alındığında, gerek TSK'nın yapısında gerekse TSK'nın karar verme süreçlerindeki rol ve işlevlerinde bir düzeltme gerekir mi? Evet-hayır ise neden ve hangi alanlarda?

11. Orduların demokratik kontrolünün gerekliliğine inanıyorsanız, kontrol edenin kimliği ve kontrol edilen alan ilişkin düşünceleriniz nelerdir? Sizce orduların kontrolüyle yükümlü makamlar içerisinde neler dâhil edilmeli ve bu makamlar neleri kontrol etmelidir?

12. Size göre savunma harcamaları ile ülkenin güvenlik ihtiyaçları birbiriyle bütünüyle uyumlu mudur? Savunma planlaması ile ilgili karar verme süreci yeterince şeffaf mıdır? Daha şeffaf bir savunma planlama sürecinin fayda ve mahzurları nelerdir? Savunma planlama süreci nasıl şeffaflandırılabilir?

13. TSK'nın eğitim sistemi ve subay kalitesi hizmette bulunduğunuz süre içinde nasıl bir değişim göstermiştir? Askerî eğitim sisteminin askerlerin kendilerini diğer kamu personelinden ve siyasilerden üstün görmelerine neden olduğu iddia edilmektedir. Bu konudaki düşünceleriniz nelerdir?

14. Türkiye'nin NATO üyeliği ve/veya ABD ile ilişkileri ile askerinin siyasete müdahil olması arasında bir ilişki görüyor musunuz?

15. Türkiye'nin AB üyeliği çerçevesinde yaşanan dönüşümler ile son dönem düzenlemeleri; TSK'nın siyasi rolünü değiştirmeye yönelik geri dönüşü olmayan yapısal değişiklikleri de içermekte midir? AB süreci, Türkiye'deki sivil-asker ilişkileri ve TSK'ya duyulan güven üzerindeki etkilerini nasıl yorumluyorsunuz?

16. Size göre askerî liderler son dönemde yaşanan bu değişime nasıl bakmaktadırlar? Daha farklı bir deyişle askerî liderler Batı tipi bir sivil-asker ilişkisi modeline öykünen paradigma değişimini onaylamakta mıdır?

Ek-b : ÜST DÜZEY KOMUTA GÖREVLERİNDE BULUNMUŞ EMEKLİ SUBAYLARLA YAPILAN YARI YAPILANDIRILMIŞ SÖYLEŞİLERE İLİŞKİN BİLGİ NOTU

Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerine ilişkin araştırmalarda birkaç örnek dışında¹⁶³ TSK bünyesinde görev yapmış personelin görüşleri dikkate alınmamıştır. TSK’nın üst düzey komuta kademelerinden göre yapmış askerî personelin, devlet, demokrasi kavramlarına bakışı ile sivil-asker ilişkilerine ilişkin düşünceleri ise neredeyse hiç ele alınmamıştır. Askerî müdahalelerin, askerler üzerindeki etkileri ise sadece, kendisi de asker olan, Akyaz’ın “Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi” (2002) isimli çalışmasında incelenmiştir. Bu nedenle Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerinin değerlendirilmesinde TSK’nın üst düzey komuta kademelerinde görev yapmış emekli personel ile yarı yapılandırılmış mülakatlar yapılmasının yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

Emekli subayların, özellikle hassas bazı konularda aktif görevdekilere oranla daha az çekingen davranabilecekleri ve en önemlisi sivil-asker ilişkilerine ilişkin değerlendirmelerinde, çıkar ve kariyer planlamalarının ortaya çıkaracağı kısıtlamalardan daha az etkilenecekleri değerlendirilmiştir. Ayrıca aktif görevdekilere oranla daha fazla objektif olabilecekleri düşüncesiyle mülakatların emekli subaylarla yapılması planlanmıştır.

Bu mülakatlar yoluyla üst düzey komuta görevlerinde bulunmuş emekli subayların meseleye bakışlarındaki farklılaşmaların da ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Ayrıca, farklılıkların, mezuniyet yılı, kuvvet farkı, hizmet sınıfı, emeklilik süresi gibi etkenlere bağlı olarak değişim gösterip göstermediği gibi hususlar da, bir bulgu olarak değerlendirilecektir.

Yarı yapılandırılmış mülakatlar, ilgili kuramsal önermelerden türetilmiş ve kalitatif bir analize imkân verecek bir biçimde oluşturulmuştur. Kalitatif bir analize imkân sağlaması amacıyla olabildiğince meydan okuyan sorulara yer verilmiştir. Mülakatlarda yöneltilen soruları açıklayıcı ilâveler yapabilmek maksadıyla mülakatların yüz yüze

¹⁶³ CESS ve Black Sea Trust Fund tarafından desteklenen deki çalışmalara emekli subaylar iştirak etmektedir. Doğan Akyaz ve Sait Yılmaz kendileri de emekli asker olup askerlerin görüşlerine çalışmalarında yer vermektedir.

yapılması planlanmıştır. Mülakat yapılanlara diledikleri sorulara cevap vermeme hakkı ile kimliklerini ifşa edilmeyeceği güvencesi verilecektir. Yarı yapılandırılmış mülakat öncesi test edilmiş ve test sonuçları doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılacaktır.

ÖZET BİLGİLENDİRME

Son zamanlarda, TSK'nın Batı Demokrasilerinde olduğu biçimde demokratik kontrolünün sağlanması meselesi tartışılmakta, dahası TSK'nın sivil siyasi otoriteye mutlak bir biçimde tabi kılınmasına yönelik düşünce ve eylemler yoğunlaşmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye'nin siyasal gündeminde, "askerlerin demokratik değerler ve kurumların gelişmesini askerî darbeler yoluyla engellediği" söylemi ise giderek daha fazla kabul görmektedir. Öte yandan bir sistemin demokratik olmasının koşulları, "demokrasi" kavramının kurulma ve algılanma biçimine bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir.

Sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerini anlamaya yönelik çözümleme çerçevelerinde de ABD, Avrupa, Japonya ve Latin Avrupa pratikleriyle Türkiye'deki askerî müdahale pratikleri arasında metodolojik bir bağ kurulmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Orduların demokratik kontrolü pratikler, ABD, Avrupa, Sovyetler Birliği, Çin ve Latin Amerika örneklerinde bazı benzer özellikler göstermektedir. Sözü edilen bu pratiklerin hemen hepsinde, sorunun tarafları sivil siyasi otorite ile askerler olmuştur. ABD, Avrupa, Sovyetler Birliği ve Çin pratiklerinde, askerlerin sorgulamaksızın seçilmiş siyasi otoriteye tabi kılınması (civilian supremacy) ortak vurgu olmuştur. Avrupa ve ABD pratiklerinde, tarafların uzmanlık ve sorumluluk alanlarının ayrılması (seperation) ile askerlerin siyasetten uzaklaştırılması (isolation) vurguları -ihmal edilebilir farklılıklarına rağmen- ortaklaşmaktadır. Sovyetler Birliği ve Çin pratiklerinde ordu, bütünüyle partiye tabi kılınmış, askerlerin siyasetten uzaklaştırılması ve tarafların uzmanlık ve sorumluluk alanlarının ayrılması görece önemsizleşmiştir. Latin Amerika pratikleri ise, askerlerin sivil siyasi otoriteye duyduğu sürekli güvensizlik üzerine kurulmaktadır. Sivil-siyasi otorite ile askerî liderliğin, sivil-asker ilişkilerinin tarafı olarak görülmesi bütün paradigmalarda ortaklaşan yegâne husus olarak görülmektedir. Hal böyle olunca da, yurttaş bireyler bu ilişkinin dolaylı bir tarafı konumuna indirgenmektedir. Bu durum, yurttaş bireylerin sivil siyasi otoriteyi yetkilendiren taraf olmaları nedeniyle, ilk bakışta oldukça anlaşılır görünmektedir. Zira sivil-asker

ilişkilerinin dinamiklerinin analizine imkân veren kuramsal çerçeve, devlet, demokrasi ve uluslararası güvenlik kuramlarıyla ilişkilendirilerek inşa edilmekte ve demokratik sistemlerde orduların yeri temel belirleyici eksen olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak sözü edilen kuramlar da, bu kuramlar üzerine oturtulan orduların demokratik kontrolüne ilişkin analizler de zaman içerisinde evirilmektedir. Örneğin, bu analizlerin önde gelen belirleyicilerinden olan, “uzmanlık”, “sorumluluk” ve “değer sistemlerinin farklılaşması”, güvenlik ortamı ve teknolojiadaki değişimin sivillerle askerlerin üstlendiği görevlere ilişkin geleneksel ayrımları muğlaklaştırmasına bağlı olarak değişime uğramaktadır¹⁶⁴.

Özetle sivil-asker ilişkilerine ilişkin kuramsal yaklaşımlar genelde modernleşmeyle ilgili ana akım kuramlar üzerine bina edilmektedir. Buna karşın bir kısım araştırmacı ana akım kuramlar çerçevesinde geliştirilen modernleşme açıklamalarının, Türk demokrasi tarihinde siyasetin karşılaştığı güçlükleri ortaya çıkarmada ve sıkça karşılaştığımız demokrasi kesintilerini anlamlandırmada yetersiz kaldığını düşünmektedir. Bu kabulden hareket eden araştırmacılar, Türk siyasal yaşamını, devlet merkezli bir bakış açısıyla okumaya çalışmaktadır. Bu bakış açısını paylaşılanların başında, Heper, Mardin, İnalçık, Karpat, Keyder (2009), Buğra (2010) ve Öniş (1998) yer almaktadır. Devlet merkezli bakış açısı, liberal ve Marksist bakış açılarının toplum merkezli indirgemeci yapıları nedeniyle; kuram ile pratik arasında yöntemsel/kavramsal boşluklar bıraktığını ve yetersiz kaldığını iddia etmektedir. Siyasal süreçlere devlet merkezli bakanlar bu bakış biçiminin Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerini anlamaya ilişkin olarak da önemli ipuçları verdiğini düşünmektedirler. Örneğin İnalçık, Osmanlı’da sosyal yaşamının bütünüyle devlet tarafından ve “bir yöneticinin; askeri olmadan gücü, parası olmadan askeri, huzuru olmadan parası, adaleti olmadan huzuru olmaz” anlayışına dayalı olarak biçimlendirdiğini değerlendirmektedir. Osmanlı sultanları, bir ucunda adaletin ve onu izleyen ekseninde sırasıyla sosyal refah, ekonomik güç ve askerî gücün yer aldığı yapıyı İslami bir anlayışla birleştirerek Allah’ın yeryüzündeki temsilcisi konumu üstlenmektedir. Bu sıralamadan da görüleceği gibi bu sıralamada asker, gücü tahkim edecek en önemli unsurdur. Keza toplum, “askeriye” ve “reaya” olarak adlandırılan iki sınıfa bölünmüştür. Bunlardan askeriye sınıfı içine,

¹⁶⁴ Günümüzün güvenlik ortamında artık sivillerin, özü itibarıyla askerî nitelikte sayılan bir kısım işlerle, buna karşın askerlerin bir kısım sivil işlerle görevlendirmelerine sıkça rastlanmaktadır.

sultanın imparatorluk diplomasıyla yetkilendirdiği, asker-sivil bürokratlar ile ulema girmektedir. Reaya kapsamına ise, vergi verdikleri halde hiçbir şekilde yönetim mekanizmasının içinde yer almayan Müslüman ve Gayri-Müslim halk girmektedir. Osmanlı'da ekonominin kontrol edildiği sistemde eş dönemli Batılı örneklerinden oldukça farklıdır. Mardin'e göre (1969: 260) sultanlar piyasayı "hisba"¹⁶⁵ adı verilen İslami bir uygulama ile kontrol etmektedir. "Hisba" uygulamasıyla üretimi, dağıtım fiyatları (piyasayı) kontrol eden sultan -bir anlamda-, reyanın ama daha da önemlisi askeriyenin kıtlık ve aşırı pahalılık nedeniyle merkezî yönetime muhalefet etmesinin önüne geçmektedir.

Marksist tahlil biçiminde de Batılı paradigmanın Türk demokrasi tarihinde siyasetin karşılaştığı güçlükleri ortaya çıkarmada ve sıkça karşılaştığımız demokrasi kesintilerini anlamlandırmada yetersiz kaldığı hususu vurgulanmaktadır. Ancak Marksistler izah çerçevelerini, siyasal alandaki asıl belirleyicinin üretim tarzı olduğu savıyla devlet merkezli bakış açısından kategorik biçimde ayrılmaktadır. Marksist tahlil biçimi, askerî müdahaleleri/darbeleri, kapitalist hegemonya projelerinin kurulum süreçleri dâhilinde ele almanın gerekliliğine işaret etmektedir¹⁶⁶. Bu tahlil biçiminde askerî müdahaleler ve askerî müdahale geleneği, kapitalist hegemonya projelerinin kurulum süreçlerinin bir parçası olarak görülmektedir. TSK, gerek savunmanın gerektirdiği alımlar ve gerekse de OYAK'ın yapı ve işlevleri nedeniyle kapitalist hegemonya projelerine giderek daha fazla eklemlenen kolektif bir sermaye grubu olarak nitelendirilmektedir.

Ayrıca araştırmacının kanaatine göre, Türkiye'ye ilişkin tarihsel ve kültürel bağlam sivil-asker ilişkilerini iki muhatabın karşılıklı ilişkileri ve karşıtlıkları düzleminde çözümlenmeyi hem güçleştirmektedir hem de gereksizleştirmektedir. Çünkü Türkiye'nin siyasal yaşamının özgün karakteristiği, vatandaş- asker ilişkisini sözü edilen kuram ve pratiklerden önemli ölçüde farklılaştırmakla kalmayıp, sivil-asker ilişkilerini biçimlendirmede de kuşatıcı bir çerçeve kurmuştur. Vatandaşlar bütün tarihsel süreç boyunca devletin temsiliyle özdeşleştirdiği askeriye ile bir tür pragmatik ilişki içinde bulunurken bu üçlünün son muhatabı olan seçilmiş temsilcileriyle oldukça kırılğan bir

¹⁶⁵ Hisba toplumu piyasanın olumsuz etkilerinden korumaya yönelik merkezi bir otorite uygulamasıdır.

¹⁶⁶ Neo-Gramsci'ci, geç Poulantzas'cı ve Jessop'cu bu açıklama biçimlerinde hegemonya projelerinin; siyasetin toplumla kurduğu baskı, rıza/popüler rıza ilişkisinin, 'siyasal (iktidar)' kadar 'kültürel (ideoloji)' alanları da kapsayarak kurulduğu iddia edilmektedir.

ilişki biçimi geliştirmiştir. Kısacası Türkiye’ye özgü tarihsel, kültürel ve siyasal bağlam vatandaşları sivil-asker ilişkileri meselesinin göz ardı edilemeyecek bir muhatabı yapmıştır. Esasen vatandaşın bu ilişki biçiminin bir parçası olması hali, olgu-değer felsefi/metafizik ayrımında sadece olanın değil, olması gerekenin de bir gereğidir.

Dikkati çeken bir diğer husus da, son yıllarda Türkiye’de TSK’nın siyasetteki rol ve işlevlerini de paradigma düzeyinde değiştirmeye aday bir anlayışın ortaya çıkması ve bu anlayışa bağlı bir dizi değişiklik süratle gerçekleşmesidir. Bu durum bazılarına göre, Cumhuriyet dönemi devrimci değişiminden sonraki ilk köklü değişim projesi olarak görülen AB üyelik sürecinin ortaya çıkardığı olumlu bir gidişattır. Bazılarına göre de gerici ve/veya anti demokrat ve/veya otoriter kesimler AB sürecini; amaçlarını örtmeye, yaygın özgürlük ve demokrasi beklentilerini oya/güce tahvil etmeye yönelik bir kaldıraç olarak kullanmaktadır. Güvenlik sektörü düzenlemeleri kapsamında; “süreç içerisinde gerçekleşen/gerçekleştirilmesi planlananların mahiyeti” de, “sivil-asker ilişkilerine ilişkin söylem ve eylemlerin biçimi” de, bu algı farklılaşmasını da derinleştirmektedir. Bu kavram kargaşasında açık ve anlaşılır cevaplar bekleyen pek çok sorgu biçimi üremekte ve sivil-asker ilişkileri kavramı giderek daha fazla muğlaklaşmaktadır.

Batılılar “silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü” meselesini, “güvenlik sektörünün reformu” olarak adlandırılabilen geniş bir bakış açısı içerisinde ele almaktadırlar. Meselenin kapsamına sadece ülkelerin ordularını değil, silah taşıyan bütün güvenlik birimleri (polis, jandarma, sahil güvenlik, özel güvenlik birimleri, vb.) eşit öncelikli inceleme alanları olarak dâhil edilmektedir. Bu çalışmanın kapsamına ise, sadece TSK dâhil edilecektir. Çünkü Türkiye’nin devlet geleneğinde silah taşıyan unsurlar içerisinde sadece, ordu özel bir yere sahiptir. Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlığı İçişleri Bakanlığına bağlı olmakla birlikte TSK’nın emir-komuta sistemi içerisinde yer almaktadır. Ayrıca -tarihsel süreç içerisinde günümüze değin- sözü edilen birimlerden sadece ordu siyaseti düzenleme yeteneğine sahip olmuştur.

Çalışmamın amacı, Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerini anlamamıza hizmet edebilecek bir açıklama çerçevesi oluşturabilmek ve bu açıklama çerçevesinden

faydalanarak TSK'nın demokratik kontrolü konusuna ilişkin somut öneriler ortaya koyabilmektir.

Çalışmamda Türkiye'deki ordu-siyaset ilişkileri, “demokratik sistemlerde ordunun yeri” analiz çerçevesinde ve yukarıda belirtilen amaca yönelik olarak ele alınıp tartışılmıştır. Bu kapsamda öncelikle, ana akım kuramların devlet ve demokrasi kavramlarına bakış açısı ile bu kuramların açıklama çerçevesi içinde sivil-asker ilişkilerinin nasıl şekillendirildiği hususuna açıklık getirilmeye çalışılmıştır. İkinci olarak sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerini anlamaya yönelik kuramsal yaklaşımlar gözden geçirilmiştir. Üçüncü olarak, askerleri siyasete müdahil kılması muhtemel olan faktörler sıralanmıştır. Dördüncü olarak, askerî müdahaleleri/darbeleri açıklamaya yönelik farklı modeller incelenmiştir. Çalışmanın devamında Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinin anlamlandırması ve TSK'nın demokratik kontrolünün sağlanması açısından yeterliliği hususu -Türkiye'ye özgü tarihsel ve kültürel bağlam ile ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir¹⁶⁷. Son olarak da, bu değerlendirmeden istifadeyle, Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerini anlamamıza hizmet edebilecek bir açıklama çerçevesi ile bu açıklama çerçevesinden faydalanarak TSK'nın demokratik kontrolü konusuna ilişkin somut öneriler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

¹⁶⁷ Bu çerçevede, modifiye edilmeksizin uygulanabilecek bir açıklama ve sivil kontrol modeli var mıdır? Hangi açıklama modellerinin hangi unsurları Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini açıklayıcı unsurlar içermektedir? Askerî müdahalelere neden olan faktörlerden hangileri sivil elit askerî elit ve yurttaşlar arasında uzlaşmazlık nedeni olarak ortaya çıkmaktadır? TSK'nın demokratik kontrolüne ilişkin olarak hangi konulara ilişkin nasıl bir uzlaşma çerçevesi kurulabilir? Bu uzlaşma çerçevesinin TSK'nın demokratik kontrolüne yönelik olarak gerektirdiği hususlardan nelerin yapıldığı/nelerin yapılabileceği? Sorularına yanıt aranmıştır.

Ek-c : DESCH'İN TABLOSU**İç Tehdit**

		Yüksek	Alçak
Dış Tehdit	Alçak	Zayıf sivil-asker ilişkileri	Kötü sivil-asker ilişkileri
	Yüksek	İyi sivil-asker ilişkileri	Karışık sivil-asker ilişkileri

Ek-d: TSK’NIN 27 NİSAN TARİHLİ BASIN AÇIKLAMASI

Türkiye Cumhuriyeti devletinin, başta laiklik olmak üzere, temel değerlerini aşındırmak için bitmez tükenmez bir çaba içinde olan bir kısım çevrelerin, bu gayretlerini son dönemde artırdıkları müşahede edilmektedir. Uygun ortamlarda ilgili makamların, sürekli dikkatine sunulmakta olan bu faaliyetler; temel değerlerin sorgulanarak yeniden tanımlanması isteklerinden, devletimizin bağımsızlığı ile ulusumuzun birlik ve beraberliğinin simgesi olan millî bayramlarımıza alternatif kutlamalar tertip etmeye kadar değişen geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.

Bu faaliyetlere girişenler, halkımızın kutsal dinî duygularını istismar etmekten çekinmemekte, devlete açık bir meydan okumaya dönüşen bu çabaları din kisvesi arkasına saklayarak, asıl amaçlarını gizlemeye çalışmaktadırlar. Özellikle kadınların ve küçük çocukların bu tür faaliyetlerde ön plana çıkarılması, ülkemizin birlik ve bütünlüğüne karşı yürütülen yıkıcı ve bölücü eylemlerle şaşırtıcı bir benzerlik taşımaktadır.

Bu bağlamda;

Ankara’da 23 Nisan Millî Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamaları ile aynı günde kuran okuma yarışması tertiplenmiş, ancak duyarlı medya ve kamuoyu baskıları sonucu bu faaliyet iptal edilmiştir.

22 Nisan 2007 tarihinde Şanlıurfa’da; Mardin, Gaziantep ve Diyarbakır illerinden gelen bazı grupların da katılımı ile o saatte yataklarında olması gereken ve yaşları ile uygun olmayan çağ dışı kıyafetler giydirilmiş küçük kız çocuklarından oluşan bir koroya ilâhîler okutulmuş, bu sırada Atatürk resimleri ve Türk bayraklarının indirilmesine teşebbüs edilerek geceyi tertipleyenlerin gerçek amaç ve niyetleri açıkça ortaya konulmuştur.

Ayrıca, Ankara’nın Altındağ ilçesinde “Kutlu Doğum Şöleni” için ilçede bulunan tüm okul müdürlerine katılım emri verildiği, Denizli’de İl Müftülüğü ile bir siyasi partinin ortaklaşa düzenlediği etkinlikte ilköğretim okulu öğrencilerinin başları kapalı olarak ilâhîler söylediği, Denizli’nin Tavas ilçesine bağlı Nikfer beldesinde dört cami

bulunmasına rağmen, Atatürk İlköğretim Okulunda kadınlara yönelik vaaz ve dinî mülakat yapıldığı yolunda haberler de kaygıyla izlenmiştir.

Okullarda kutlanacak etkinlikler, Millî Eğitim Bakanlığı'nın ilgili yönergelerinde belirtilmiştir. Ancak, bu tür kutlamaların yönerge dışı talimatlarla yerine getirildiği tespit edilmiş ve Genelkurmay Başkanlığınca yetkili kurumlar bilgilendirilmesine rağmen herhangi bir önleyici tedbir alınmadığı gözlenmiştir.

Anılan faaliyetlerin önemli bir kısmının bu tür olaylara müdahale etmesi ve engel olması gereken mülkî makamların müsaadesi ile ve bilgisi dâhilinde yapılmış olması meseleyi daha da vahim hale getirmektedir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Cumhuriyet karşıtı olan ve devletimizin temel niteliklerini aşındırmaktan başka amaç taşımayan bu irticaî anlayış, son günlerdeki bazı gelişmeler ve söylemlerden de cesaret almakta ve faaliyetlerinin kapsamını genişletmektedir.

Bölgemizdeki gelişmeler, din ile oynamanın ve inancın siyasi bir söyleme ve amaca âlet edilmesinin yol açabileceği felâketlerin ibret alınması gereken örnekleri ile doludur. Kutsal bir inancın üzerine yüklenmeye çalışılan siyasi bir söylem veya ideolojinin inancı ortadan kaldırarak, başka bir şeye dönüştüğü, ülkemizde ve ülke dışında görülebilmektedir. Malatya'da ortaya çıkan olayın bunun çarpıcı bir örneği olduğu ifade edilebilir. Türkiye Cumhuriyeti devletinin çağdaş bir demokrasi olarak, huzur ve istikrar içinde yaşamasının tek şartının, devletin Anayasamızda belirlenmiş olan temel niteliklerine sahip çıkmaktan geçtiği şüphesizdir.

Bu tür davranış ve uygulamaların, Sn. Genelkurmay Başkanı'nın 12 Nisan 2007 tarihinde yaptığı basın toplantısında ifade ettiği "Cumhuriyet rejimine sözde değil özde bağlı olmak ve bunu davranışlarına yansıtma" ilkesi ile tamamen çeliştiği ve Anayasanın temel nitelikleri ile hükümlerini ihlâl ettiği açık bir gerçektir.

Son günlerde, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri yapılmakta olan

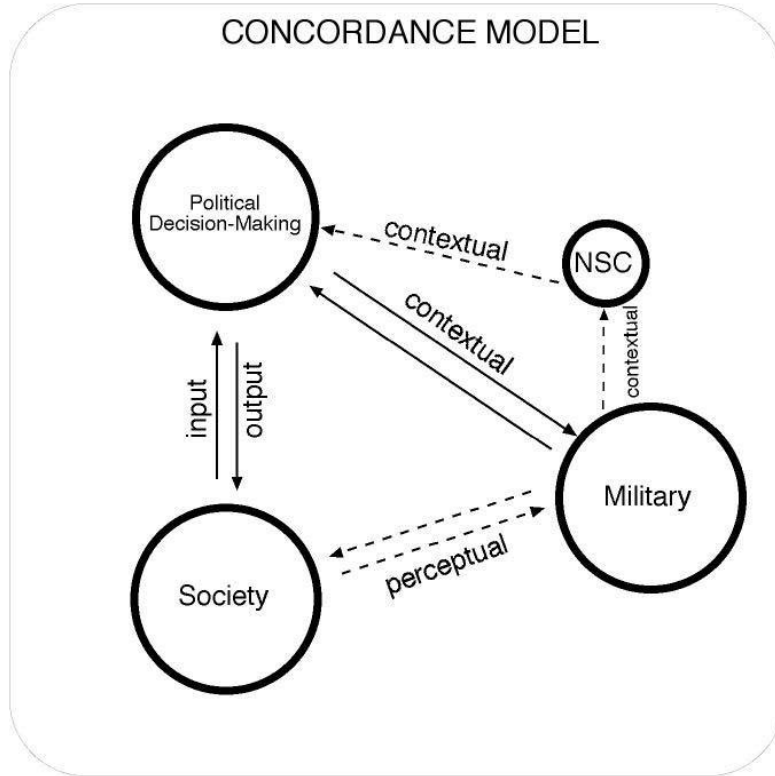
tartışmaların ve olumsuz yöndeki yorumların kesin olarak karşısındadır, gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır. Bundan kimsenin şüphesinin olmaması gerekir.

Özetle, Cumhuriyetimizin kurucusu Ulu Önder Atatürk'ün, "Ne mutlu Türküm diyene!" anlayışına karşı çıkan herkes Türkiye Cumhuriyeti'nin düşmanıdır ve öyle kalacaktır.

Türk Silahlı Kuvvetleri, bu niteliklerin korunması için kendisine kanunlarla verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine getirme konusundaki sarsılmaz kararlılığını muhafaza etmektedir ve bu kararlılığa olan bağlılığı ile inancı kesindir.

Kamuoyuna saygı ile duyurulur.

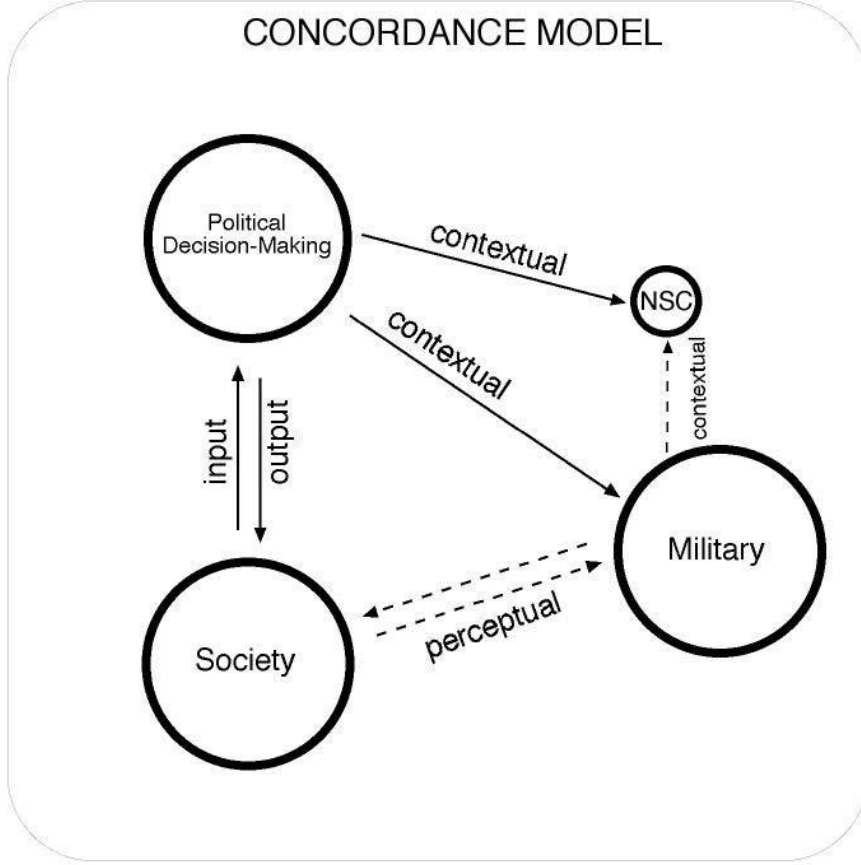
Ek-e : NARLI’NIN AB SÜRECİ ÖNCESİNDEKİ TÜRK SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİ GÖSTEREN TABLOSU

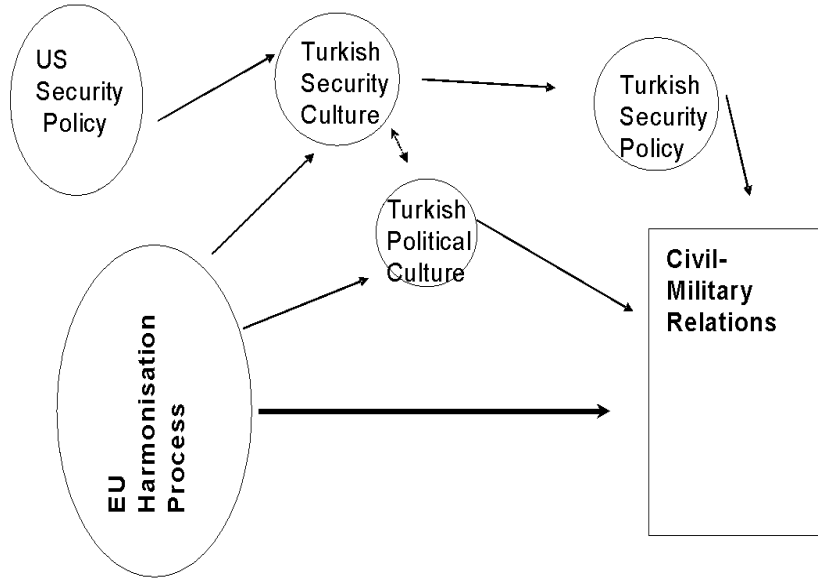
In this model, perceptual refers to the totality of the perceptions, convictions, and cognitions of the citizens that shape their attitude towards the military. Contextual refers all types of legal and constitutional rules and arrangements.

Bu modeldeki “perceptual” ifadesi, vatandaşların askeriye karşı tutumlarını belirleyen algı, inanç ve bilme yetisinin toplamına karşılık gelmektedir. “Contextual” ise, her türden anayasal ve yasal düzenlemeye karşılık gelmektedir.

**Ek-f: NARLI'NIN AB SÜRECİ SONRASINDAKİ TÜRK SİVİL-
ASKER İLİŞKİLERİNİ GÖSTEREN TABLOSU**

**Ek-g : NARLI'NIN SİYASAL KÜLTÜR, GÜVENLİK KÜLTÜRÜ VE
GÜVENLİK POLİTİKALARININ SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİ GÖSTEREN TABLOSU**

EU Harmonisation Process: AB Uyum Süreci

US Security Policy: ABD Güvenlik Politikaları

Turkish Security Culture: Türk Siyasal Kültürü

Turkish Political Culture: Türk Siyasi Kültürü

Turkish Security Policy: Türkiye'nin Güvenlik Politikaları

Civil-Military Relations: Sivil-Asker İlişkileri

Ek-h :GENELKURMAY BAŞKANLIĞI'NIN ASKERİ OKULLARDAKİ EĞİTİME İLİŞKİN AÇIKLAMASI

Çeşitli basın ve yayın organlarında Türk Silahlı Kuvvetlerinde verilen eğitimin değişmesi konusunda yer alan haberlere ilişkin olarak; Türk Silahlı Kuvvetleri eğitim kurumlarında uygulanan eğitim sistemini anlatan açıklayıcı bilgi notu ile ders çizelgeleri ve askerî ders içerikleri, şeffaflığın bir göstergesi olarak, 17 Eylül 2011 tarihinde Genelkurmay internet sitesinde yayımlanmıştır. Söz konusu açıklamaya rağmen, bazı basın ve yayın organlarında Türk Silahlı Kuvvetlerinin eğitim sistemine ilişkin çeşitli haber ve yorumlar yer almaya devam etmektedir. Bu sebeple; Türk Silahlı Kuvvetlerinin eğitim sistemiyle ilgili konularda kamuoyunun daha ayrıntılı şekilde bilgilendirilmesi maksadıyla aşağıdaki hususların paylaşılması gereği duyulmuştur. Türk Silahlı Kuvvetleri eğitim ve öğretim sisteminin temel hedefi; her zaman muharebeye ve göreve hazır, kazanmaya azimli, yüksek vazife şuuruna, mutlak itaate, üstün fizik ve moral gücüne, çağın gerektirdiği bilgi ve beceriye sahip, çok iyi yetişmiş personele sahip olmaktır. Türk Millî Eğitim Sisteminin bir parçası olan Türk Silahlı Kuvvetleri eğitim kurumlarının sistemi, subaylara insanî, millî, ahlaki ve meslekî niteliklerin kazandırılması ve bu niteliklerin, “yaşam boyu eğitim” felsefesi ışığında personelin kariyer planlamasına uygun olarak idamesini hedeflemektedir. Türk Silahlı Kuvvetleri subay eğitim sistemi, orta dereceli askerî okullar (Askerî Liseler) ve yükseköğretim kurumlarından (Harp Okulları ve Harp Akademileri) oluşmaktadır. Askerî Liselerde, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı hazırlık sınıfı bulunan Anadolu Liselerine denk eğitim verilmektedir. Ders çizelgeleri, Kuvvet Komutanlıklarının yapısına uygun seçmeli dersler dâhil edilerek, MEB tarafından onaylandıktan sonra uygulanmaktadır. Seçmeli dersler; Gemicilik, Astronomi ve Uzay Bilimi, Temel Değerler, Havacılığa Giriş gibi her kuvvet komutanlığının kendi yapısına uygun dersler yanında, öğrencilerin duygusal ve sosyal farkındalıklarını artırmaya yönelik Bilgi ve İletişim Teknolojileri, Demokrasi ve İnsan Hakları, Sosyoloji, Psikoloji ve Mantık gibi derslerden oluşmaktadır. MEB tarafından onaylanan ders çizelgeleri haricinde herhangi bir ders okutulmamaktadır. Harp Okullarında; ders çizelgeleri YÖK Kanunu ile Türk Silahlı Kuvvetleri ihtiyaçlarına göre düzenlenmiştir. Kara Harp Okulunda; Sistem

Mühendisliği bölümünün yanı sıra, 2012–2013 eğitim-öğretim yılından itibaren ilâve edilecek Elektronik Mühendisliği, İnşaat Mühendisliği, Makine Mühendisliği, Kamu Yönetimi ve İşletme, Deniz Harp Okulunda; Endüstri Mühendisliği, Makine Mühendisliği, Gemi İnşa Mühendisliği, Bilgisayar Mühendisliği ve Elektrik/Elektronik Mühendisliği, Hava Harp Okulunda ise; Havacılık Mühendisliği, Elektronik Mühendisliği, Endüstri Mühendisliği, Bilgisayar Mühendisliği bölümlerinde, lisans seviyesinde eğitim verilmektedir. Lisans programlarının denklikleri, Yüksek Öğretim Kurumunun standartlarına uygun olacak şekilde belirlenmektedir. Harp Okullarında, YÖK paralelindeki meslekî ve bilimsel derslere ilâve olarak askerî eğitimin gereği olan dersler de verilmekte ve eğitim-öğretim dönemi içinde derslerden sonra ve yaz mevsiminde askerî eğitimler planlanıp icra edilmektedir. Ayrıca her Harp Okulunun bünyesinde bulunan enstitülerde, sivil müdaviimlere de açık olan, yüksek lisans ve doktora programları devam etmektedir. Harp Akademilerinde; YÖK tarafından denkliği tanınmış yüksek lisans programı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsünde ise sivil müdaviimlerin de iştirak edebildiği yüksek lisans ve doktora programları yürütülmektedir. Ayrıca, subay ve astsubaylar, yurt içi ve yurt dışındaki üniversitelerde gerek kendi nam ve hesaplarına gerekse Türk Silahlı Kuvvetleri nam ve hesabına yüksek lisans ve doktora eğitimlerini sürdürmektedir. Türk Silahlı Kuvvetleri eğitim kurumları, 21'inci yüzyıldaki gelişmeleri de dikkate alarak sürekli değişim ve gelişimi esas alan bir yapıda, teknolojik gelişmeleri kavrayabilecek, üstün teknoloji ürünü her türlü silah sistemini etkinlikle kullanıp komuta edebilecek şekilde personelini yetiştirmeyi hedeflemektedir. Türk Silahlı Kuvvetleri Ortaöğretim kurumlarında eğitim öğretim faaliyetleri, MEB Askerî Liseler Haftalık Ders Çizelgesine uygun olarak sürdürülmektedir. Yükseköğretim kurumlarının ders çizelgeleri ise ulusal ve uluslararası standartlara uygun bir biçimde, YÖK Kanunu ve askerî ihtiyaçlar dikkate alınarak hazırlanmaktadır. Eğitim sürecinin hiçbir safhasında darbeler, devlet yönetimine müdahale vb. konuları içeren veya bu yönde yorumlara yol açacak şekilde bir eğitim verilmemektedir.